

Rok 1919 a Československo

Postavenie a premeny periférií nového štátu
v procese jeho konštituovania

Peter Švorc – Peter Koval'
(eds.)

ROK 1919 A ČESKOSLOVENSKO

Postavenie a premeny periférií nového štátu
v procese jeho konštituovania

PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
Opera Historica 2/2020

Peter Švorc – Peter Koval'
(eds.)

ROK 1919 A ČESKOSLOVENSKO

**Postavenie a premeny periférií nového štátu
v procese jeho konštituovania**

Prešov 2020

Rok 1919 a Československo.

Postavenie a premeny periférií nového štátu v procese jeho konštituovania

Editori: Peter Švorc – Peter Kovaľ

Autori: Dr. Barna Ábrahám, PhD.
Mgr. Anna Blatecká
PhDr. Ján Džujko, PhD.
Mgr. Michal Falat
Mgr. Jan Grisa
Prof. PhDr. Roman Holec, DrSc.
Mgr. Helena Hollá
Dr. István Janek
Doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.
Mgr. Petr Karlíček, Ph.D.
PhDr. Peter Kovaľ, PhD.
PhDr. Pavel Kreisinger, Ph.D.
Doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc.
Mgr. Luboš Marek
RNDr. Jiří Martínek, Ph.D.
Mgr. Jiří Myroniuk
PhDr. Karel Podolský
PhDr. Karel Řeháček, Ph.D.
Mgr. Tomáš Řepa, Ph.D.
Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.
Doc. Mgr. Martin Veselý, Ph.D.
PhDr. Milan Vyhliďal, Ph.D.

Recenzenti: Doc. PhDr. Lubica Harbuľová, CSc.
PhDr. Richard Pavlovič, PhD.

Fotografia na obálke: Vojaci maďarskej Červenej armády obsadzujú mesto Prešov, jún 1919. (Foto Krajské múzeum v Prešove)

Publikácia vyšla ako výstup z riešenia grantového projektu APVV-15-0036
Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie.

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadna jeho časť sa nesmie reprodukovat', ukladať do informačných systémov ani inak rozširovať bez predchádzajúceho súhlasu majiteľov autorských práv, s výnimkou citovania podľa STN ISO 690.

© Peter Švorc – Peter Kovaľ (eds.), autori, 2020

© Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2020

ISBN 978-80-555-2527-3

OBSAH

ÚVOD	7
Od Slovenskej ľudovej republiky k Slovenskej republike rád <i>Peter ŠVORC</i>	9
Dunaj v roku 1919. Československá periféria alebo produktívny geopolitický fenomén? <i>Roman HOLEC</i>	37
Zánik efemérneho štátu. Príbeh východoslovenskej Slovenskej ľudovej republiky v roku 1918 <i>István JANEK</i>	53
Videno z Prahy (Slovensko roku 1919 v dokumentech pražské radnice a v aktivitách jejích vedoucích predstaviteľů) <i>Václav LEDVINKA</i>	71
V těžkých dobách: léta 1918 – 1920 ve vzpomínkách Františka Fliegera <i>Jiří MYRONIUK</i>	80
Boj o Slovensko roku 1919 v českých satirických časopisech <i>Petr KARLÍČEK</i>	90
Ve jménu jeho... republiky. Rok 1919 na Ústecku z perspektivy případů Okresního soudu v Ústí nad Labem <i>Martin VESELÝ</i>	110
Tragický 4. březen 1919 ve Šternberku s odstupem jednoho století – souvislosti, rekonstrukce událostí, důsledky <i>Pavel KREISINGER – Karel PODOLSKÝ</i>	128
Deutschböhmen v životě a díle Františka Cajthamla-Liberté <i>Jan GRISA</i>	145
Z periferie do centra? Rok 1919 ve vývoji českého menšinového školství <i>Karel ŘEHÁČEK</i>	161
Činnost školského inspektorátu v Šariši v roku 1919 <i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i>	172
Život v Považskej Bystrici a okolí po vzniku ČSR <i>Helena HOLLÁ</i>	191
Vznik a počiatky činnosti Československého Červeného kríža (na slovenskej periférii) <i>Peter KOVAL</i>	200

Az 1918/1919-es államfordulat képe a kisebbségi magyar regényben <i>Barna ÁBRAHÁM</i>	211
Vznik a úkoly československé vojenské zpravodajské služby v roce 1919 <i>Milan VYHLÍDAL</i>	229
Vojenská a politická konsolidace území Podkarpatské Rusi jako součásti nově vzniklého Československa v roce 1919 <i>Tomáš ŘEPA</i>	241
„Přisahal jsem věrnost císaři a nepředám trestnici nějakému Vopršálkovi!“ Případová studie k dějinám československého vězeňství v letech 1918 – 1919 na příkladu pohraniční věznice Mírov <i>Anna BLATECKÁ</i>	249
Slovenský východ a upevňovanie československej štátnosti v roku 1919 na periférii krajiny <i>Ján DŽUJKO</i>	264
Rusíni a ich miesto v ČSR očami rusínskej intelektuálnej elity <i>Michal FALAT</i>	280
Výprava českých přírodovědců na Slovensko 1919 <i>Jiří MARTÍNEK</i>	309
Podkarpatoruské kinosály v prvých letech Československa <i>Luboš MAREK</i>	318
PRAMENE A LITERATÚRA	327

ÚVOD

Rok 1918 sa nezmazateľne zapísal do dejín strednej Európy. Zanikla veľká stredoeurópska mocnosť Rakúsko-Uhorsko a na jej mieste vznikli tzv. nástupnícke štáty. Medzi nimi aj Československo.

Nový štát sa definoval ako slovanský štát a jeho slovanský charakter umocnilo v roku 1919 pripojenie územia Uhorskej/Podkarpatskej Rusi, na ktorom v prevažnej väčšine žilo slovanské rusínske a ukrajinské obyvateľstvo.

Československo od svojho vzniku však bolo multietnickým štátom, v ktorom síce slovanský živel – Česi, Slováci a Rusíni – prevládal, ale trojmiliónová nemecká a viac ako sedemstotisícová maďarská menšina so svojou štátotvornou tradíciou a ekonomickým a kultúrnym potenciálom boli neprehliadnutelným prvkom nového štátu. Treba povedať, že prvkom, ktorý sa s Československom nechcel stotožniť a prirodzene mu nevyhovovalo ani postavenie národnostnej menšiny.

Kým posledné mesiace roku 1918 sa zákonite niesli v atmosfére napätia, protichodných očakávaní, reálnych konfliktov medzi zástancami nového štátu a jeho odporcami, rok 1919 sa už niesol v atmosfére konsolidácie a upevňovania československého štátu. Tie však treba vnímať v dobovom kontexte, lebo konsolidácia a upevňovanie Československa nemali hladký priebeh a ich úspešnosť s neúspešnosťou sa podobali rozkolísanej amplitúde.

V Prahe, v hlavnom meste Československa, a tiež v jej okolí sa československá štátna moc presadila veľmi rýchlo. Veď už v roku 1918 sa konštituovali základné mocenské a vládne prvky nového štátu – Revolučné národné zhromaždenie, vláda, prezident, silové zložky, ale na jeho ešte stále nie jasných a definitívnych pohraničných územiach sa československá moc presadzovala nielen relatívne pokojnou formou, ale neraz aj vojenskou silou. Tá sa javila ako nevyhnutná na území, na ktorom prevládalo nemecké a maďarské obyvateľstvo, ktoré odmietalo Československo ako svoju novú vlasť. Vojenská prítomnosť a sila boli navyše potrebné aj na území, o ktoré malo záujem susedné slovenské Poľsko, tiež jeden z nástupníckych štátov a dohodový spojenec. Pravda, vojenská sila a vôbec brachiálna moc v okrajových územiach formujúceho sa Československa neplnili len symbolickú úlohu a spravidla tvrdo zasiahli nielen do vývoja mladého štátu, ale aj osudov jeho obrancov a ešte viac do osudov jeho nedobrovoľných občanov.

V januári 1919 na východe Slovenska – v Šarišskej, Zemplínskej a Užskej župe, boli ešte len pričleňované mestá a dediny k novému štátu. Krátko po ich začlenení do Československa sa v jarňách a prvých letných mesiacoch 1919 odohrával dramatický vojnový konflikt medzi maďarským susedom, reprezentovaným Maďarskou republikou rád a Československom, na území ktorého bola 16. júna 1919 vyhlásená proletárska Slovenská republika rád.

Vznik a formovanie Československa neboli priamočiarym procesom, rozhodne nie v jeho okrajových a národnostne zmiešaných oblastiach. Výskumy, ktoré doteraz urobili českí a slovenskí historici ukazujú, že to bol bolestivý a dramatický zápas: na jednej strane o udržanie svojho predchádzajúceho postavenia i štátnosti u nemeckého, maďar-

ského, židovského, ba i časti českého, slovenského i rusínskeho obyvateľstva, na druhej strane to bol zápas o národnú slobodu a možnosť riadiť si svoj národný život vlastnými silami vo vlastnom štáte a v zhode s deklarovanou zásadou práva každého národa na sebaurčenie. Na tejto strane „barikády“ stáli Česi, Slováci a neskôr i Rusíni.

Zápas o československý štát sa v rozhodujúcej miere odohrával v jeho hlavnom meste, v Prahe, ale definitívne víťazstvo nemohlo byť spečatené bez víťazstva v jeho okrajových regiónoch. V istých momentoch boli tieto okrajové, hraničné územia rovnako dôležité, ako centrum krajiny.

Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity sa dlhodobejšie zaoberá miestom východného Slovenska v slovenských národných, ale aj v širších celoštátnych súvislostiach. Pre získanie relevantných poznatkov mu okrem iného pomohol výskum, ktorý časť jeho kolektívu robila v rámci grantovej úlohy APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*. Podobnú regionálnu problematiku naviazanú na vzťah centra a periférie rieši aj Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, pracovníci ktorej zas mapujú česko-nemecké vzťahy na okrajových územiach dnešnej Českej republiky.

Vznik Československa sa týkal rovnako východného Slovenska ako aj severozápadných Čiech, v mnohom boli procesy formovania nového štátu v oboch okrajových územiach podobné, ba až totožné, v mnohom sa zasa líšili. Napriek vzdialenosti, ktorá ich vo chvíľach zakladania československého štátu delila, ich slovanské obyvateľstvo spájalo rovnaký cieľ.

Vedecká konferencia s názvom Rok 1919 a Československo. Postavenie a premeny periférií nového štátu v procese jeho konštituovania vytvorila výbornú platformu na širšiu spoluprácu, a to nielen na báze oboch uvedených historických pracovísk, ale aj s ďalšími historikmi, ktorým je táto téma výskumne blízka, a to nielen z Čiech a zo Slovenska, ale aj z ďalších susedných krajín.

Organizátori konferencie a zostavovatelia zborníka si uvedomujú, že ani konferencia, ani predkladaný zborník s predloženými štúdiami nemôže pokryť celú paletu problémov spojených s premenou československých periférií na regulérnu súčasť Československa. Napriek tomu dúfajú, že čitatelia v ňom nájdu mnoho nových a doteraz neznámych informácií o tomto kľúčovom momente v dejinách česko-slovenského štátu.

Zostavovatelia

Od Slovenskej ľudovej republiky k Slovenskej republike rád¹

Peter ŠVORC

Abstract: *From the Slovak People's Republic to the Slovak Soviet Republic*

The 1918 formation of Czechoslovakia (CSR) was not a one-time act but rather a process that mainly concerned Slovakia and especially its Eastern part – the historic counties of Spiš, Šariš and Zemplín, which were annexed to the new state as late as the turn of 1919. These were regions in which the nationality composition of inhabitants was diverse with almost 40% of inhabitants being of Hungarian, German or Jewish nationality and, a priori, against the Czechoslovak state. The low national awareness of the Slovak and Rusyn population of these counties and the great number of Magyarised Slovak and Rusyn priests, teachers and intelligentsia in general contributed to part of the Slovak and Rusyn inhabitants of Eastern Slovakia joining the opponents of Czechoslovakia. Their anti-Czechoslovak political and state-forming attitude was personified in the Eastern-Slovak National Council in Prešov under the leadership of the journalist Viktor Dvortsák. In cooperation with the Spiš Slovak National Council in Spišská Nová Ves, the Upper-Hungarian German Council and Hungarian National Councils in Eastern Slovakia, they spoke in favour of preserving Hungary including Slovakia or, in the least, its Eastern territory. With the aim of Eastern Slovakia not becoming part of the CSR, the representatives of the Eastern-Slovak National Council declared the Slovak People's Republic on December 11th, 1918, in Košice. Two days earlier – on December 9th, 1918, the Germans of Spiš declared an independent Spiš Republic in Kežmarok, both states to closely cooperate with the Hungarian Republic and be protected by Budapest. When Eastern-Slovak counties were occupied by Czechoslovak troops, these two republics ceased to exist. The Czechoslovak state gradually took over power of this territory. It was, however, a complex process; on the one hand, there was the economically stronger German, Hungarian and Jewish population, politically and culturally more advanced but rejecting the CSR; on the other hand, there were Slovaks and Rusyns who lacked political experience, a nationalist intelligentsia, and had a low level of education and national awareness and were economically weak, albeit more numerous. It was, thus, only possible to seize power thanks to the occupation of this territory by Czechoslovak troops and the arrival of Czech gendarmes, civil servants, teachers, and a not very numerous Slovak intelligentsia from Central and Western Slovakia.

---

1 Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

In spite of all this, the Slovak population also awakened nationally and became active in Eastern Slovakia; Slovak was introduced into primary and secondary education, priests were required to use it when giving sermons and Slovak was also to be used in shops and offices as the state language. In Košice and Prešov, the two largest towns in Eastern Slovakia, Slovak newspapers started to be issued, providing information to and support for the local Slovaks of Czechoslovak orientation.

The situation in Eastern Slovakia slowly stabilised in the first months of 1919 but was slowed down by the difficult post-war economic situation that was generally expected to solve all the problems that befell people in the times of war. Hungarian propaganda, spread by various channels into Slovakia, only contributed to destabilisation. Intimidation of the population who accepted Czechoslovakia as a state was carried out in the most diverse forms, not only during Michal Károlyi's administration but also after the Hungarian Soviet Republic was established (March 24th, 1919), even though this time with the promise of a socially fair proletarian state for broad groups of people. The military conflict that started at the end of April 1919 between the Hungarian Soviet Republic and Czechoslovakia, ended in the occupation of Southern and Eastern Slovakia and, in the end, the declaration of the Slovak Soviet Republic (SSR) on June 16th, 1919 in Prešov with the Czech communist Antonín Janoušek at its head. The SSR adopted a whole range of social measures; however, its existence was dependent on the presence of the Hungarian Red Army which, in the end, under the pressure of the Allied Powers, had to leave Czechoslovakia. At the beginning of July 1919, the SSR ceased to exist.

The fiasco of both republics – the Slovak People's Republic and the Slovak Soviet Republic – indicated that, after the fall of Austro-Hungary and the short existence of Czechoslovakia, the Slovak population, in spite of serious supply and economic problems in the new state, showed a preference for national emancipation and freedom while losing their trust in the sincerity of the Hungarian party – both liberal and proletarian; eliminated the fear of disciplinary action for proclaiming Slovak nationality and aimed for a new, unknown route of Czechoslovak development.

Keywords: *Slovak People's Republic. Slovak Soviet Republic. Hungarian Soviet Republic. Czechoslovakia. 1918. 1919.*

Vznik Československa sa v školskej a spoločenskej praxi zredukoval na 28. október 1918, keď predstavitelia Národného výboru vyhlásili v Prahe československý štát. V skutočnosti to bol proces, ktorý prebiehal, ak sa na nový štát pozrieme len zo slovenskej perspektívy, takmer až do polovice januára 1919, ak sa naň pozrieme z hľadiska jeho medzi-vojnovnej podoby, tak až do septembra 1919, keď sa de iure stala súčasťou Československej republiky aj Podkarpatská Rus.

V tomto procese na území Slovenska rezonovali dve udalosti, obe s dezintegračným charakterom vo vzťahu k československému štátu – vznik **Slovenskej ľudovej republiky** v decembri 1918 a **Slovenskej republiky rád** v júni 1919. Oba deklarované štátne útvary smerovali k deštrukcii československej myšlienky i československej štátnej reality.

Aj keď obe republiky mali iných hlavných aktérov a iné národné i sociálne ciele, spájalo ich územie, na ktorom boli vyhlásené, a obyvateľstvo, ktorého sa to bezprostredne týkalo.

Pozrime sa najskôr na územie, na ktorom sa odohrávali uvedené procesy. Aj keď predstavitelia **Slovenskej ľudovej republiky** a **Slovenskej republiky rád** mali ambíciu, aby sa ich štátne útvary týkali celého Slovenska, v skutočnosti sa zredukovali na východné Slovensko, a aj to nie na celé jeho územie. Obe vychádzali z idey zachovať integritu Uhorska, resp. Maďarska, hoci za takmer diametrálne odlišných podmienok. Kým **SLR** akcentovala svoj slovenský, resp. slovjacký národný charakter, no iba popri ňom aj ambíciu urobiť sociálne reformy, počínajúc pozemkovou reformou, **SRR** zas prioritne vychádzala zo sociálnych požiadaviek, týkajúcich sa triedneho boja, najchudobnejších vrstiev spoločnosti bez ohľadu na ich národnosť, prevzatia moci proletariátom, a len popri nich akceptovala aj národnú rôznorodosť proletárskeho štátu na deklarovanom ale v podstate obchádzanom princípe práva národov na sebaurčenie. To, že MRR nešlo o obnovenie veľkého Maďarska aj so Slovenskom a Podkarpatskou Rusou na Slovensku, málokto veril.

Ak **SLR** zvýraznila vo svojich požiadavkách národnú rovnoprávnosť všetkých jej príslušníkov, tak **SRR** zvýraznila ich sociálnu (triednu) rovnosť.

Obe republiky však netrvali dlho. **SLR** existovala takpovediac len v štádiu pokusu o jej realizáciu, **SRR** existovala aj skutočne, avšak len krátko – od jej vyhlásenia 16. júna 1919 v Prešove do 7. júla 1919, keď sa z územia Slovenska (Československa) pod tlakom dohodových mocností stiahli vojská maďarskej Červenej armády.

Pre lepšie pochopenie udalostí, ich priebehu a konečného výsledku si povedzme, aké ľudské zázemie im poskytovalo územie Slovenska a osobitne východného Slovenska.

Obyvateľstvo východného Slovenska

Podľa uhorského sčítania obyvateľstva v roku 1910 žilo na území dnešného Slovenska 2 926 824 obyvateľov, ale spočítajúc Maďarov, Nemcov a Židov, ktorí boli a priori proti vzniku Československa a pripočítajúc k nim odhadom len 10 % z uvádzaného počtu Slovákov a Rusínov, neprejavujúcich záujem o nový štát, vychádza, že približne 47 % obyvateľstva z územia Slovenska bolo v jeseni 1918 proti Československu. Podobný pomer odporcov československého štátu vychádza aj na území východného Slovenska, ktoré bolo hlavným dejiskom vyhlásenej **SLR** i neskoršej **SRR**. Šlo o 46,77 % (331 490) obyvateľov z celkového počtu 774 965 obyvateľov.

Podľa propagačnej maďarskej vládnej výzvy z decembra 1918 *Spojme sa na obranu celistvosti uhorského územia* to bolo až 80 % obyvateľov Uhorska,² no a podľa aktivít prouhorsky orientovaného obyvateľstva na východnom Slovensku, a najmä meštianstva vo východoslovenských mestách a mestečkách, sa Budapešti javili východoslovenské župy ako jasne prouhorské a prirodzene neoddeliteľné od tisícročnej uhorskej

2 Štátny archív Košice, fond ATŽ. Podžupan 1882 – 1919, šk. 57/7663. Felhívás. Egyesüljünk magyarorszák területi épségének védelmére! [Výzva. *Spojme sa na obranu celistvosti maďarského územia!*].

Prešovčania počas osláv narodenín T. G. Masaryka. Krajské múzeum Prešov

vlasti, a teda spadali do uvedených 80 % proklamovaného prouhorsky cítiaceho obyvateľstva. So Slováckmi a Rusínmi východoslovenských žúp sa počítalo ako s prirodzenou oporou prouhorských integračných snáh a odmietania československého štátu. Jeden z hlavných aktérov SLR Viktor Dvortsák v útlej knižke *Sáros földje 1914 – 1915* [Šarišský kraj 1914 – 1915], ktorú vydal v roku 1916, o šarišských Slováckoch napísal: „Šarišskí Slováci nemajú svoj národný život. Hrdó sa hlásia k Maďarom. Ich kultúra je úplne maďarská. Po maďarsky píšu aj čítajú, rozprávajú s maďarským prízvukom a slovnú zásobu si radi dopĺňajú maďarskými slovami. Ich najkrajšími piesňami sú staré kurucké piesne so slovenským textom. Ich odev je plný maďarských prvkov, prispôsobených chladnejšiemu prostrediu... Je to zdravý, čistotný, pracovitý ľud, ktorý má rešpekt pred mocou. Po maďarsky sa učia radi a ľahko. V niektorých dedinách mládež bez výnimky rozpráva po maďarsky...“³ Uvedené „hrdé hlásenie sa slovenských Šarišanov k Maďarom“ nezodpovedalo skutočnosti, ale maďarská spoločnosť to takto vnímala. Potvrdzujú to aj práce niektorých súčasných maďarských autorov, ktorí nekriticky prevzali staršie maďarské texty a v slovenskom preklade publikovali svoju predstavu o živote a postavení príslušníkov jednotlivých národností žijúcich na východnom Slovensku do zániku monarchie. Priam učebnicovým príkladom je slovensko-maďarská kniha Attilu Szekrényessiho *História Prešova v obrázkoch / Eperjes története képekben*,⁴ v ktorej autor, rovnako ako

3 DVORTSÁK, Győző. *Sáros földje 1914 – 1915*. Eperjes 1915, s. 32-33.

4 SZEKRÉNYESSI, Attila. *História Prešova v obrázkoch / Eperjes története képekben*. Dunajská Streda; Budapest: Lilium Aurum, s. r. o., 2013.

Dvortsák sto rokov pred ním, uviedol, že Šarišania sa pyšne uvádzali ako Maďari a boli nesmierne pyšní, že môžu slúžiť na veľkostatkoch maďarskej šľachty. A v knihe aj uverejnil fotografie takýchto „hrdých slovenských sluhov“. Keď porovnával úlohu Maďarov, Nemcov a Slovákov na rozvoji Prešova, dospel k záveru, že kým Maďari mali zásluhu na založení mesta a na jeho kultúrnom rozvoji, Nemci na jeho hospodárskom raste a vybudovaní samosprávy, tak úlohou Slovákov bola len ich reprodukcia. Inými slovami, slovenské obyvateľstvo zdegradoval do živočíšneho reprodukčného poslania, a tým aj vysvetlil postoj maďarskej a pomaďarčenej spoločnosti k Slovákom ako ľuďom druhej kategórie. To zodpovedalo vyhláseniu niekdajšieho ministra vnútra Kálmána Tisza, ktorý ešte v závere 19. storočia vyhlásil, že „slovenského národa niet“,⁵ čo v praxi znamenalo, že so Slovákami ako rovnocenným národom sa v Uhorsku nepočítalo.

V závere vojny už maďarské a pomaďarčené kruhy svoje vnímanie slovenského obyvateľstva prehodnotili, aspoň v tom, že ich existenciu akceptovali ako nesporný fakt, hoci i naďalej ho vnímali s väčším či menším dešpektom. Napriek takémuto postoju k Slovákom začali meniť svoju rétoriku, uvedomujúc si, že bez podpory nemaďarského obyvateľstva zrejme nebude možné udržať východné Slovensko v Uhorsku. Prešovské maďarsky písané noviny *Eperjesi Lapok* preto vo svojich článkoch podnecovali svojich čitateľov, aby sa ohradili voči „českému imperializmu“, usilujúcemu sa rozbiť Uhorsko a oklamaných Slovákov zotročiť pre svoje mocenské ciele. Šarišský poslanec v uhorskom parlamente a jeden zo „spoluvorcov“ slovjackej národnosti István Dessewffy sa v tých istých novinách v októbri 1918 zamýšľal nad „peknou dušou nášho šarišského ľudu“, ktorému chcela maďarská a pomaďarčená inteligencia „cielavedome pomáhať v kostole, škole, spoločnosti a v úrade“, ako Dessewffy hovorí, „... v duchu priateľstva, priazne a lásky“ pri „posilnení maďarského národného smeru...“⁶ Hrozba osudových zmien v poslednom vojnovom mesiaci u maďarských džentrikov prebudila lásku k „k hlúpemu Janovi“ – miestnemu Slovákovi, ktorého, podľa vlastných predstáv, treba „získať na stranu maďarskej národnej politiky (i jazyka), ak si ho budeme vážiť a zaoberať sa ním.“ Lebo „toto je pravá demokracia, toto je maďarská kultúrna politika. Toto nasledujme teraz i na vždy. Nech si naše Horné okolie vyberie túto cestu...“⁷ V brožúrke *Nemzeti kulturfeladatok északkeleti hegyvidéken* [Národné kultúrne úlohy v severovýchodnej horskej oblasti],⁸ ktorú Dessewffy vydal v jeseni 1918 (pravdepodobne v septembri – októbri), bol však otvorenejší pri úvahách o slovanských Šarišanoch, a rovnako o slovanskom obyvateľstve celého východného Slovenska. V nej I. Dessewffy rozanalyzoval všetky oblasti života, cez ktoré by sa urýchlilo pomaďarčenie východoslovenského obyvateľstva, dokonca aj cez rozprávky, piesne, hry pre deti v materských a ľudových školách, v školách vôbec, v každodennom živote a tiež aj pri práci so seniormi.⁹ Načrtnutý program pre

5 Archív literatúry a umenia Slovenská národná knižnica (SNK ALU) Martin, KLEIN-TEŠNOSKALSKÝ, Belo. *Šarišská kronika vojny...* sign. 172D3, s. 193.

6 Nemzeti kulturfeladatok Sárosban [Národnokultúrne úlohy v Šariši]. In *Eperjesi Lapok*, Eperjes, 1918, október 6., XLIII. Évi – 40 szám, s. 1.

7 Nemzeti kulturfeladatok Sárosban [Národnokultúrne úlohy v Šariši]. In *Eperjesi Lapok*, Eperjes, 1918, október 6., XLIII. Évi – 40 szám, s. 1.

8 DESSEWFFY, István. *Nemzeti kulturfeladatok északkeleti hegyvidéken*. Prešov 1918, 22 s.

9 DESSEWFFY, István. *Nemzeti kulturfeladatok északkeleti hegyvidéken*. Prešov 1918, s. 19-20.

Kežmarok, Kossuthova ulica

budúce uhorské vlády, určený len pre úzky okruh existujúcej politickej špičky Uhorska, na jednej strane prezrádzal, nielen ako veľmi maďarskej a promaďarsky orientovanej východoslovenskej elite záleží na zachovaní Uhorska, ale nepochybne aj to, ako záleží maďarským vládnym politickým špičkám na udržaní Slovenska, alebo aspoň východného Slovenska v Uhorsku. Na druhej strane však svedčil aj o obavách, že obyvateľstvo horného Uhorska, a v tomto prípade východoslovenských žúp, nie je až takou oporou prouhorských integrálnych snáh, ako to bolo prezentované v tlači či v prejavoch na rôznych verejných zhromaždeniach.

Zásadné prouhorské postoje boli deklarované aj v nemeckom prostredí horného Uhorska, najmä na Spiši. Krátko po vypuknutí prvej svetovej vojny noviny spišských Nemcov *Karpathen-Post* žiadali, aby matky a otcovia s nádejou vysielali svojich synov „na pole cti“, hoci by v nej niektorí položili aj svoje životy: „Ja, für König und Vaterland sind wir zu allen Opfern bereit!“¹⁰ V jeseni 1918 tie isté noviny žiadali svojich čitateľov, aby bránili integritu Uhorska. V článku „Wachet auf, die Zeit ist da zu Taten!“ redakcia vyjadrila presvedčenie, že ak by okupačné české vojská Spiš obsadili, bolo by to len dočasné obsadenie porazenej krajiny víťazným vojskom, no všetci obyvatelia Uhorska, a teda

10 Der Krieg. In *Karpathen-Post*, 30. Juli 1914, 35. Jahrgang, Nr. 31, s. 3.

aj Spišiaci, by mali prejavit' odhodlanie neprijat' nepriateľské česko-slovenské plány na vytvorenie česko-slovenského štátu na úkor územného rozsahu Uhorského kráľovstva.¹¹

Dívajúc sa na pomery vo východoslovenských župách v posledných mesiacoch roka 1918 cez slovenskú optiku je zas vidieť, že národné povedomie východných Slovákov v značnej miere zaostávalo za národným povedomím slovenského obyvateľstva zo stredného i západného Slovenska. Čo však bolo horšie, východní Slováci boli dlhodobo zastrašovaní a perzekvovaní uhorskou štátnou i verejnou správou, maďarizačnými spolkami ako FEMKE (Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület), ak prejavili čo i len náznak proslovenskej angažovanosti, napríklad odoberaním slovenských novín, podporovaním slovenských kandidátov vo voľbách do uhorského snemu a pod.¹² Vo východoslovenských župách už do prvej svetovej vojny zavládla národná letargia, ako to napísal Belo Klein-Tesnoskalský, a bola taká výrazná, že niektorým maďarským a pro-maďarsky zmýšľajúcim činiteľom sa zdalo, že tak mesto Prešov, v ktorom B. Klein-Tesnoskalský žil, ako aj Šarišská župa, sú v podstate maďarskými. V rukopisných poznámkach k pripravovanej *Šarišskej kronike vojny* opísal rozhovor s redaktorom časopisu *Budapesti Hírlap* zo septembra 1917. Redaktor mu vtedy povedal, ako si Maďari predstavujú ďalší vývoj v krajine po vyhratej svetovej vojne. Ten mal byť spojený s maďarskou kolonizáciou slovenských dedín a presunom slovenských pozemkov „... do rúk maďarských víťazov“.¹³ Belo Klein-Tesnoskalský priznal, ako ho tieto plány zaskočili a otriasli ním, ale zároveň priznal aj svoj strach čo i len slovom oponovať a zastať sa vlastného národa. To sa neopovážil urobiť ani doma v Prešove, keď nielen na verejnosti, ale ani na záhrade, kde by ho mohol začuť niektorý zo susedov, hovoril radšej po maďarsky z obavy zo straty pracovného miesta a perzekúcie, ktorá by nasledovala. V podobnej situácii sa na východnom Slovensku nachádzali viacerí úradníci či učitelia slovenskej národnosti, o čom neskôr písal vo svojich spomienkach aj spisovateľ Jozef Gregor Tajovský, pôsobiaci v rokoch 1910 – 1912 v prešovskej pobočke Tatrabanky.¹⁴

11 Wachet auf! In *Karpathen-Post*, 24. Oktober 1918, 39. Jahrgang, Nr. 43, s. 1.

12 Tu by sme mohli uviesť už celý rad monografických prác a štúdií, ktoré analyzovali pomery na východnom Slovensku do roku 1918 a presvedčivo doložili nepriaznivé postavenie slovenského a rusínskeho obyvateľstva v jeho národnouvedomovacom procese. Uvedieme len výberovo: TAJTÁK, Ladislav. K otázke vydávania učebníc vo východoslovenskom nárečí. In *Nové obzory* 6. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 43-58; TAJTÁK, Ladislav. Naša zastáva, nástroj politiky maďarských vládnucich tried. In *Nové obzory* 8. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1966, s. 78-107; TAJTÁK, Ladislav. Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. In *Acta Facultatis Philosophicae UPJŠ. Monografia* 6. *Historia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972, 159 s.; TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In *Historický časopis*, roč. 49, č. 2 (2001), s. 307-329; JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Panslavizmus v Uhorsku a jeho „prejav“ na východnom Slovensku v predvojnovom období. In Švorc, Peter – Koval, Peter. *Východné Slovensko vo vzťahu centra a periférie*. Prešov: UNIVERSUM, 2018, s. 123-144; FRANKOVÁ, Libuša. Z histórie „Toryského kraja“. *Osobnosti slovenského národnokultúrneho života v historickom regióne Šariša, Spiša a Zemplína (19. storočie)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2017 a iné.

13 SNK ALU Martin, KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. *Šarišská kronika vojny...* sign. 172D4, s. 76.

14 JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Možnosti a podmienky pre šírenie slovenského národného povedomia na východnom Slovensku koncom 19. a začiatkom 20. storočia. In Franková, Libuša (ed.). *Východ-*

Prouhorskú a promaďarskú orientáciu východných Slovákov podporovali bez rozdielu aj cirkevní hodnostári všetkých cirkví i mnohí radoví kňazi, takmer bez výnimky Slováci. Ich apel na veriacich, aby sa postavili za integritu Uhorska mal na veriacich veľký dosah a prinajmenšom zväzoval ruky mnohým z tých, ktorým bola myšlienka československej štátnosti blízka. Najvýraznejšie to bolo u gréckokatolíkov, ale nevyhli sa tomu ani veriaci rímskokatolíckej a evanjelickej cirkvi.

Situáciu, aká vládla na východnom Slovensku, opísal Belo Klein-Tesnorskalský slovami: „... *Lud šarišský v 70 percentách slovenský a rusínsky pridžžal sa húževnate svojej národnosti, ale bez vodcov – nehlásil sa k slovu, bol len [...] masa. Nemal iniciatívy. A po mestách panoval nepriateľský duch...*“¹⁵

Pokiaľ v novembri a decembri 1918 začali na území Slovenska vznikať slovenské národné rady alebo národné výbory a lokálne preberali moc do svojich rúk, na východnom Slovensku šlo skôr o jednotlivé iniciatívy. Marián Hronský v knihe *Slovensko na rázcestí 1918* ich identifikoval 342, no z toho na východnom Slovensku len 42, a to k nim prirátal aj Štrbu, kde miestna SNR vznikla 4. novembra 1918, no v tom čase bola Štrba súčasťou Liptovskej župy.¹⁶

V mestách Bardejov, Kežmarok, Poprad, Dobšiná, Spišská Nová Ves, Spišská Stará Ves, Prešov, Sabinov, Vranov vznikali miestne SNR až po ich obsadení československým vojskom – teda v druhej polovici decembra 1918 (na Spiši) alebo, a to častejšie, až v januári 1919. V niektorých ďalších mestách, ako boli Košice, Humenné, Rožňava, Stará Ľubovňa, Svidník a Trebišov nevznikli vôbec, ak si odmyslíme Starú Ľubovňu a Svidník, kde vznikli ruské národné rady. Tie však už nestáli na prouhorskom stanovisku, uvažovali o pričlenení územia obývaného Rusínmi k Ukrajine alebo k Rusku.

Maďarských národných rád vzniklo na východnom Slovensku podstatne viac a s jasným programom. U nich šlo o udržanie poriadku a súčasne aj kontinuity v správe krajiny, pričom z národnostného hľadiska reprezentovali najmä Maďarov, Nemcov a Židov i časť pomaďarčených Slovákov aj Rusínov. Hoci počet odporcov československého štátu v závere roka 1918 nepresiahol polovicu obyvateľstva východného Slovenska, ich vplyv v spoločnosti a možnosti, ktoré reálne stále mali, boli podstatne väčšie ako vplyv či možnosti obyvateľstva, želajúceho si zmenu v podobe československého štátu. Kvantita v zmysle väčšej početnosti slovenského a rusínskeho obyvateľstva mala v závere roku 1918 menšiu váhu ako možnosti, postavenie, skúsenosti a odhodlanie početne menšej prouhorskej časti východoslovenského obyvateľstva. 47 % protičeskoslovensky orientovaného obyvateľstva zahŕňalo spoločensky, vzdelanostne, ale aj národnostne vyzretejšie obyvateľstvo, navyše s podstatne vyšším ekonomickým a mocenským potenciálom, ako odhadovaných ostatných 53 % obyvateľov slovenskej a rusínskej národnosti.

né Slovensko v kontexte moderného národného vývinu Slovákov v 19. a v prvej polovici 20. storočia (Vybrané kapitoly). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2014, s. 67.

15 SNK ALU Martin, KLEIN-TESNORSKALSKÝ, Belo. *Šarišská kronika vojny...* sign. 172D4, s. 79.

16 HRONSKÝ, Marián. *Slovensko na rázcestí 1918.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1976, príloha.

Cesta k vyhláseniu Slovenskej ľudovej republiky

Vznik, existencia a činnosť národných rád na území východného Slovenska, nachádzajúceho sa v epicentre nášho záujmu v rámci prouhorského zápasu, ukazujú, že to boli národné rady maďarské, nemecké i niektoré proklamované ako slovenské, avšak vyvíjajúce veľkú aktivitu na zachovanie Uhorska. Túto iniciatívu mal podchytiť aj plebiscit novej maďarskej vlády na podporu integrity Uhorska, pre vypísanie ktorého sa začali na území Slovenska zbierať podpisy.¹⁷ V tom mala Károlyiho vláda podporu Východoslovenskej národnej rady v Prešove i spišskonovoveskej Spišskej slovenskej národnej rady, úplne stojacich na prouhorských pozíciách. Ich existencia a činnosť navonok prezentovali Slovákov ako lojálnych občanov uhorskej vlasti, ktorí vďaka politickým zmenám, pádu starej uhorskej vlády a vzniku novej, liberálnej na čele s Michalom Károlyim získali možnosť stať sa rovnoprávnym národom s ostatnými národmi v Uhorsku.

Východoslovenská národná rada vedená Viktorom Dvortsákom deklarovala lojalitu s Uhorskom a rovnoprávnosť s maďarskými národnými radami úzkou spoluprácou s Maďarskou národnou radou v Prešove. Jej členom sa stal aj prešovský evanjelický kňaz a senior Šarišského seniorátu Ludovít Liptai, ktorý následne vyzýval ostatných kňazov svojho seniorátu i radových veriacich, aby nepodľahli českej propagande a postavili sa za Uhorsko. V rovnakom duchu vystupoval aj rímskokatolícky prešovský kňaz a pápežský prelát Vojtech Zaborovský, ktorý v kázňach v Kostole sv. Mikuláša slovenským veriacim kládol na srdce vernosť Uhorsku.¹⁸

Pomery na východnom Slovensku v novembri a začiatkom decembra 1918 sa navonok javili ako jednoznačná podpora úsilia o integritu Uhorska, prinajmenšom podpora úsilia za zotrvanie východného Slovenska v Uhorsku. Tak totiž písala miestna tlač, informujúca svojich čitateľov o vystúpeniach predstaviteľov Východoslovenskej národnej rady na rôznych zhromaždeniach či už v Prešove, alebo na okolí. Informácie však boli

17 SZARKA, László. The break-up of historical Hungary. In *Minority Hungarian Communities in the twentieth Century*. Edited by Nándor Bárdi, Csilla Fedinec, László Szárka. Budapest: Atlantic Research and Publications, Inc. Institute for Ethnic and National Minority Studies of the Hungarian Academy of Sciences, 2011, s. 34.

18 „... Naša materčina je síce slovenská, ale duša je už úplne preniknutá duchom, ktorý na nás prýšti z uhorskej zeme a obohacuje nás najvlasteneckjšími citmi. Táto zem, ktorá nás zrodila, vychovala a napokon bude uchovávať aj náš prach, má zázračný vplyv na každého, kto na ňu stúpi, tak ako by nepôsobila na nás, ktorí tu žijeme a umierame? Tak ako sa máme odtrhnúť od Uhorska a ako sluhovia Čech, zrieknuvši sa minulosti Uhorska, chudobní, bez minulosti, bez histórie, zanechajúc naše krásne spoločné dejiny s maďarskými bratmi, ktoré sme však tvorili spoločne ako ľud sv. Štefana a Rákociho, máme sa ako sluhovia pripojiť k našim starým katom len preto, aby sme vedľa nich padli do postavenia ponížených sluhov?“ A dodal: „Nech je nám vzdialená myšlienka, že zapredáme Uhorsko, našu krajinu práve teraz, kedy nás najviac potrebuje, práve v týchto osudových chvíľach, keď vláda postupuje k širokému panstvu ľudu... my máme na svojom mieste srdce, dušu, česť a vernosť. My nikdy, ale nikdy nevložíme svoju čestnú ruku do nečestnej ruky českej s tým cieľom, aby sme predali svoju vlasť, len preto, že oni sú Česi a my deti slovenských matiek – na uhorskej zemi, v uhorskom ovzduší...“ Pozri: ŠVORC, Peter. Prešov v prevrate a po ňom. In Švorc, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 26-27.

Dňa 28. decembra 1918 vstúpili česko-slovenské vojenské jednotky do Prešova, ktorý sa tak de facto stal súčasťou ČSR. Archív múzejného oddelenia Vojenského historického múzea vo Svidníku

podávané účelovo. Korigované boli len slovenskou tlačou, ktorá uverejňovala listy dopisovateľov z východného Slovenska.¹⁹ *Slovenský týždenník*, *Robotnícke noviny* či *Národné noviny* sa však v tých dňoch k východným Slovákom dostávali len sporadicky, resp. vôbec. To však neznamenalo, že by sa doteraz zakríknuté slovenské obyvateľstvo nezačalo intenzívnejšie zaoberať československou alternatívou a čoraz viac sa k nej prikláňať. Zmenu v postojoch východných Slovákov pocítili predseda Východoslovenskej národnej rady Viktor Dvortsák i Ľudovít Liptai na viacerých stretnutiach v šarišských dedinách, keď nedokázali odpovedať na otázky, napr. ako sa zmení maďarská politika voči Slovákom, keď slovenské obyvateľstvo bolo až do súčasných dní na okraji spoločnosti a prenasledované za akýkoľvek národný prejav. Nepresvedčili ani argumentáciou, že východní Slováci sú iní ako Stredoslováci a Západoslováci a majú ako Slováci právo na sebaurčenie, a teda i na správu vlastných vecí vlastnými silami v slovenskej autonómii reštrukturalizovaného Uhorska.

V priebehu novembra 1918 reprezentanti VNR postupne prechádzali od požiadavky čírej lojality Slovákov voči uhorskej vlasti k myšlienke slovenskej autonómie a od nej aj

19 TAJTÁK, Ladislav. Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. In *Acta Facultatis Philosophicae UPJŠ. Monografia 6. Historica*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972, s. 70.

k predstave samostatného slovenského štátu. Ďalšie dve požiadavky nadobúdali jasnejšie kontúry podľa neustále sa meniacej situácie, vyvíjajúcej sa v neprospech Uhorska. Súviselo to pravdepodobne aj s úvahami novej maďarskej politickej elity, najmä Oskára Jászih, o pretvorení Uhorska na kantónálny štát podľa švajčiarskeho vzoru, v ktorom by mali Slováci dva slovenské kantóny, jeden maďarsko-slovenský kantón a Rusíni jeden rusínsky kantón, zahŕňajúci neskoršiu Podkarpatskú Rus.²⁰

Ak pri predstave slovenskej autonómie v Uhorsku sa mohla VNR oprieť o podporu Károlyiho vlády a podpora miestnych hoci nepočetných slovenských národných rád nebola až taká dôležitá, tak pri alternatíve slovenskej samostatnosti bolo potrebné získať súhlas maďarskej vlády i slovenského obyvateľstva, a to aspoň toho na východnom Slovensku. Maďarská vláda tento súhlas potrebovala na legalizáciu svojej „nezištnej“ podpory slovenských snáh osamostatniť sa, no nielen spod maďarskej, ale najmä hroziacej českej nadvlády, a v záujme toho žiadať medzinárodné spoločenstvo, aby rešpektovalo právo slovenského národa na sebaurčenie. Toto dal Dvortsákovi najavo minister pre národnosti Maďarska Oskár Jázi, rokujúci s Milanom Hodžom ako zástupcom československého štátu, nakoľko nechcel novú maďarskú vládu dostať do zložitej situácie v čase, keď sa začalo hovoriť o mierovej konferencii, na ktorej Maďarsko chcelo predstaviť svoje požiadavky povojnového usporiadania. Pravda, samostatný slovenský štát mal existovať len v prechodnom období počas mierovej konferencie, aby presvedčil Dohodové mocnosti, že Slováci nielenže majú právo na svoj štát, ale si ho vedia aj spravovať, prípadne, (a to bol neurgický bod dvortsákovských snáh o samostatnosť) využiť ponúknutú pomoc maďarskej vlády a zužitkovať všetky existujúce mocenské i hospodárske väzby slovenského územia so susedným maďarským. Detailnejšie predstavy o fungovaní slovenského štátu, o jeho územnej rozlohe, o personálnych otázkach neboli prezentované a pravdepodobne pri vtedajšej dynamicky sa meniacej situácii ani domýšlané.

Čo sa týkalo domácej podpory pre slovenskú autonómiu v Uhorsku, Východoslovenskej národnej rade sa takáto šanca naskytila vznikom prouhorsky orientovaného slovenských národných rád na Spiši, a to v Spišskom Podhradí a v Spišskej Novej Vsi. Viktor Dvortsák uvítal memorandum spišskopodhradskej národnej rady, žiadajúcej uhorskú vládu o možnosť prisahať vernosť Uhorsku týmito slovami: „*Prisaháme na Všemohúceho Boha, že budeme verní občania Uhorska a jeho nezávislosť, slobodu a hranice ubránime. Na základe sebaurčovacieho práva vytvorenú slovenskú autonómiu budeme chrániť našimi životmi. V tomto duchu budeme vychovávať i naše deti. Tak nám Boh pomáha.*“²¹

Ďalšiu podporu získala autonómia po založení Spišskej slovenskej národnej rady 1. decembra 1918 v Spišskej Novej Vsi, vtedy treťom najväčšom meste východného Slovenska. Na jej prvé zasadnutie prišli z Prešova Viktor Dvortsák, Dr. Karol Bulissa,

20 SZARKA, László. The break-up of historical Hungary. In *Minority Hungarian Communities in the twentieth Century*. Edited by Nándor Bárdi, Csilla Fedinec, László Szárka. Budapest: Atlantic Research and Publications, Inc. Institute for Ethnic and National Minority Studies of the Hungarian Academy of Sciences, 2011, s. 34.

21 Citované podľa: TAJTÁK, Ladislav. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Acta Facultatis Philosophicae UPJŠ. Monografia 6. Historica*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972, s. 72.

Martin Szemere, Ján Csatóry, Karl Petz a poľný kurát Simkovits. Zasadnutie sa konať v spišskonovoveskej Redute pod vedením riaditeľa mestskej školy Jozefa Bacsányiho. Zúčastnil sa ho aj profesor Jozef Juhász, zastupujúci maďarského ministra pre národnosti Oszkára Jásziho. Koncom novembra a začiatkom decembra 1918 sa v prostredí Východoslovenskej národnej rady už uvažovalo v rámci alternatívnej slovjackej etnickej samostatnosti. Obsadzovanie Slovenska československými jednotkami a podpora československého štátu slovenským obyvateľstvom, pripájajúcim sa zakladaním národných rád a národných gárd k československej alternatíve, každým dňom redukovalo územný rozsah plánovanej slovenskej autonómie v Uhorsku. V decembri 1918 tak ostávalo pre autonómiu viac-menej len územie východného Slovenska a východní Slováci ako samostatná etnická (slovjacka) jednotka. Preto, keď Juhász prítomným vysvetlil princípy národnostnej politiky novej maďarskej vlády, sľúbil, že vláda zohľadní jazykovú odlišnosť východných Slovákov aj pri vytvorení ich plnoprávnej autonómie v rámci Uhorska. Na zasadnutí zaznela požiadavka zriadiť post slovenského ministra v maďarskej vláde, ktorý by spravoval autonómne východoslovenské územie.²²

Postup československých jednotiek, ktoré sa v decembri 1918 priblížili k Spišskej župe, aktivizoval odporcov československého štátu, a to najmä jeho nemecké obyvateľstvo, ktoré sa cítilo najviac ohrozené. Čím viac sa k Spišu blížili československé vojenské jednotky, tým viac sa v nemeckých kruhoch diskutovalo o *Spišskej republike*. Tú si predstavovali ako malé Švajčiarsko, ktoré by bolo kondomíniom Maďarska, jeho ekonomika by stála najmä na cestovnom ruchu vo Vysokých Tatrách a na prírodných surovinných zdrojoch, nachádzajúcich sa na Spiši. Rozhodnutie spišských Nemcov vyhlásiť samostatnú *Spišskú republiku* pravdepodobne umocnil aj rozhovor jedného z jej hlavných iniciátorov Gyula Heftyho 7. decembra 1918 v Budapešti s M. Hodžom, reprezentantom československého štátu v Maďarsku. Hodža mu na otázku postavenia Nemcov v Československu odpovedal, že ústava nového štátu zabezpečí každému jej občanovi právo na používanie materinského jazyka, pričom úradným jazykom bude čeština a slovenčina. Jeden zo štátnych jazykov sa budú musieť naučiť všetci štátni úradníci, ktorých bude menovať vláda v prvom rade z väčšinového obyvateľstva. V školách sa budú deti na Slovensku, a teda aj na Spiši, učiť slovenčinu. V prípade, ak by boli v obci príslušníci istej menšiny v takom počte, že by ich deti naplnili školu, učilo by sa v nej v ich jazyku, no od piateho ročníka aj v slovenskom či českom.²³ Takáto vízia spišskej budúcnosti sa tunajším Nemcom nepozdávala, čo posilnilo ich rozhodnutie urobiť vyhlásenie, vyčleňujúce Spiš z Československa. Z podnetu Prezídia *Hornouhorskej nemeckej rady* bola **9. decembra 1918 v Kežmarku** vyhlásená samostatná *Spišská republika*. Podporili ju Nemci aj v iných spišských mestách, čo vyvolalo nevoľu, ale aj obavy miestneho slovenského obyvateľstva, ktoré si neželalo takúto republiku.

Na druhej strane sa *Spišská republika* stala impulzom a inšpiráciou aj pre Východoslovenskú národnú radu na podobný krok. Jej sídlo sa v prvej tretine decembra prenieslo z Prešova, kde stratila svoje zázemie, do Košíc. Agitácie za vytvorenie samostatnej

22 Gründung des Zipser Slowakischen Volksrates (Spisska Slovenska Rada). In *Karpathen-Post*, 5. Dezember 1918, 39. Jahrgang, Nr. 49, s. 4.

23 Was wird uns verheißen? In *Karpathen-Post*, 19. Dezember 1918, 39. Jahrgang, Nr. 51, s. 2.

Slovenskej republiky však intenzívne prebiehali tak na Spiši, ako aj v Šariši a Zemplíne. U slovenského obyvateľstva uvedených žúp takéto plány vyvolávali rovnaké obavy ako nemecká *Spišská republika*. Na ľudovom zhromaždení v Liptovskom sv. Mikuláši, konanom 8. decembra 1918 aj za účasti Slovákov z východného Slovenska, ich advokát a člen SNR Ján Ružiak upokojoval, že sa Východoslovenskej národnej rade nepodarí vniesť rozkol medzi Slovákov.²⁴ Na druhý deň – 9. decembra 1918 – sa miestna Slovenská národná rada v Slanej (Solivare pri Prešove) vybrala za Viktorom Dvortsákom a ako prezrádza telegram jej predsedu Š. Lelaka a podpredsedu Karola Kúkoľa zaslaný martinskej SNR, „... brali sme ho na zodpovednosť, z čieho poverenia vymýšľa o osobitnej východno-slovenskej republike. Na to odpovedať nevedel. My sme ho vyzvali, aby zadakoval z vymysleného predsedníctva a prestal s podobnými vecami. Na to sa on prisahou zaviazal“.²⁵ Viktor Dvortsák prísahu samozrejme nedodržel, z obavy o svoju bezpečnosť odišiel do Košíc.

V Spišskej a Šarišskej župe však rástlo napätie. Väčšinové slovenské obyvateľstvo netrepeživo očakávalo príchod československých jednotiek, trpnuc obavami, aby východoslovenské župy nakoniec nezostali v Uhorsku a nenaplnil sa tak scenár maďarských a nemeckých národných rád, ako sa to na Spiši javilo po vyhlásení *Spišskej republiky*.²⁶ Nemecké a maďarské obyvateľstvo sa zas obávalo príchodu československého vojska, drancovania či prenasledovania, ktoré počas vojny bývali súčasťou správanía sa okupačných vojsk na nepriateľskom území. Tieto obavy viedli *Hornouhorskú nemeckú radu* v Kežmarku, aby delegovala svojich zástupcov na rokovanie s *liptovským výborom Slovenskej národnej rady* v Liptovskom sv. Mikuláši. Dva dni po vyhlásení *Spišskej republiky* rokovali popradský mešťanosta Dr. Koloman Förster a Dr. Winkler o podmienkach obsadzovania Spiša a jeho sídel. Oznamili, že Čechov chcú prijať priateľsky a nepostavia sa ani proti prichádzajúcemu československému vojsku. *Spišská republika* po dvojďňovej formálnej existencii zanikla.

Toho istého dňa – **11. decembra 1918**, bola z balkóna Mestského domu v Košiciach **vyhlásená Slovenská ľudová republika**. Jej vyhlásenie sa nezaobišlo bez nedorozumenia. Maďarskí Košičania, presvedčení, že Abovská župa a jej prirodzené centrum Košice za každých okolností zostanú súčasťou Maďarska, sa obávali, že sa v Mestskom dome rokuje o pripojení Košíc k Československu. Tieto správy tak rozvírili hladinu verejnej mienky v meste, že maďarskí vojaci podnietení maďarskými Košičanmi so zbraňami vtrhli do radnice a chceli aktérov prípravného výboru SLR lynčovať.²⁷ O tom, že Košice zostanú súčasťou Maďarska, Košičanov utvrďovala aj demarkačná čiara dohodnutá 6. decembra 1918 Milanom Hodžom a maďarským ministrom vojny Albertom

24 Dr. J. M. Liptovsko-sv.-mikulášske ľudové zhromaždenie. In *Národné noviny*, 12. decembra 1918, roč. XLIX, č. 146 (50), s. 2.

25 Posledná porážka Dvortsákov. In *Národné noviny*, 12. decembra 1918, roč. XLIX, č. 146 (50), s. 1.

26 TAJTÁK, Ladislav. Spiš a vznik Československa. In Peter ŠVORC (ed.). *Spiš v kontinuite času/Zips in der Kontinuität der Zeit*. Prešov-Bratislava-Wien: Universum, 1995, s. 152.

27 Slovenská národná knižnica Archív literatúry a umenia Martin (ďalej SNK ALU Martin), KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. Šarišská kronika vojny... (rukopis), č. i.: 172D3, s. 98-99.

Barthom. Tá prechádzala severne od Košíc a mesto nevyčlenila z maďarského územia. Československá či slovenská štátna alternatíva nebola pre maďarské Košice prijateľná.

Slovenskú ľudovú republiku vyhlásil jej prípravný výbor, ktorý svojim zložením v podstate zodpovedal vedeniu Východoslovenskej národnej rady. Tá o Košiciach ako hlavnom meste SLR ani neuvažovala. Ním sa mal stať Prešov. Viktor Dvortsák a jeho spoločníci pri vyhlásení SLR vychádzali z vyššie uvedených predpokladov o dostatočnom ľudskom zázemí východného Slovenska a tiež jeho južných oblastí, tie však boli v decembri 1918 de facto nad Hodžovou demarkačnou čiarou a územie *Slovenskej ľudovej republiky* v momente jej vyhlásenia sa redukovalo len na Šarišskú župu a severozápadnú časť Zemplínskej župy. Ak bol prípravný výbor SLR ochotný akceptovať *Spišskú republiku*, čo s najväčšou pravdepodobnosťou aj bol, západná hranica SLR sa musela posunúť na západnú hranicu Šarišskej župy. Územný rozsah SLR sa tak zredukoval na Šariš a západnú časť Zemplínskej župy. Trebišov, Michalovce, Sobrance, Snina, Medzilaborce sa nachádzali za Hodžovou demarkačnou čiarou a ostávali i naďalej súčasťou Maďarska, rovnako aj aj Abov a Gemer. *Slovenská ľudová republika* svojim (teoretickým) malým územným rozsahom sa v momente vyhlásenia devalvovala na nezmyselný a neudržateľný štátny útvar.

O jej vyhlásení informovali na druhý deň *Národné noviny*, no len krátkou notickou na poslednej strane: „*Agenti peštianskej vlády po tieto dni kdesi v Košiciach už mali vyhlásiť slovenskú republiku. Teda vedľa maďarskej slovenská republika! To by Károlyivcom už nevadilo. Také trhanie bývalého Uhorska by už zniesli. Im ide len o to, aby balamutili slovenský ľud.*“²⁸ Neúspech existencie takejto republiky už pred jej vyhlásením naznačovalo stanovisko Oskára Jászih, ktorého člen prípravného výboru SLR prešovský advokát Karol Bulissa žiadal 9. decembra 1918, aby budapeštianska vláda oficiálne uznala SLR po jej vyhlásení a jeho akceptovala ako vyslanca SLR.²⁹ Jászimu Bulissa predložil ešte ďalšie požiadavky, no Jászi i po prísľube, že sa nimi bude maďarská vláda zaoberať, v prospech SLR už viac neurobil, maďarská tlač však prinášala správy o snahe Slovákov vytvoriť samostatný štát, v čom jeho aktérov morálne aj podporovala.

Organizátori SLR v čase jej vyhlásenia ešte nevedeli o „kapitulácii“ *Spišskej republiky*, čo z hľadiska existencie a územného rozsahu SLR nepredstavoval žiadny problém. Ich neustálou snahou bolo podchytiť všetko relevantné slovenské územie a obyvateľstvo pre myšlienku samostatného Slovenska. Ladislav Tajták dostatočne zmapoval aktivity promaďarských slovenských aktivistov nielen na východnom, ale aj na strednom a západnom Slovensku. Ukázal, že najväčšiu šancu podchytiť chudobné slovenské obyvateľstvo mali robotníci, organizovaní v sociálnodemokratickej strane Uhorska, pričom viacerí z nich sa o to aj pokúsili.³⁰ Na takých upriamovala pozornosť vtedajšia slovenská tlač. *Národné noviny* žiadali: „... *Povinnosťou nás všetkých je: vysvetliť zvedeným, o čo*

28 Slovenská republika. In *Národné noviny*, 12. decembra 1918, roč. XLIX, č. 146 (50), s. 4.

29 Nestydatosť bez hraníc. In *Národné noviny*, 14. decembra 1918, roč. XLIX, č. 147, s. 1.

30 TAJTÁK, Ladislav. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Acta Facultatis Philosophicae UPJŠ. Monografia 6. Historica*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972, s. 134- 138.

Mestský dom v Košičiach, v ktorom bola vyhlásená Slovenská ľudová republika.

*ide, aby celý národ bol jednej mysle a jednej vôle a jednej nezlomnej sily!*³¹ Súčasne bagatelizovala a zosmiešňovala celú Východoslovenskú národnú radu i jej štátotvorné aktivity,³² ale prinášala aj informácie o prebúdzajúcom sa slovenskom hnutí za Československo v najviac ohrozovanej Šarišskej župe,³³ kde na vidieku začali síce ešte len ojedinele, ale predsa vznikajú miestne slovenské národné rady.

Memorandum SLR

Po vyhlásení SLR Slováci alebo nevedeli nič o existencii takéhoto štátu, alebo boli zaskočení a rozhorčení jeho vyhlásením. Z tlače sa dozvedeli mená jej vládnych predstaviteľov. Na čele SLR stál Viktor Dvortsák, a posty jednotlivých ministrov a štátnych tajomníkov mali obsadiť: Dr. Ján Rumann – minister vnútra, Dr. K. Kobulsky a Dr. J. Blaho (štátni tajomníci), Dr. J. Halmos – minister školstva, I. Margorin z Hontianskej župy (štátny tajomník za západných Slovákov) a L. Liptai zo Šarišskej župy (štátny tajomník za východných Slovákov), sociálny demokrat J. Varecha – minister sociálnej starostli-

31 Prečo nechceme slovenskej republiky? In *Národné noviny*, 15. decembra 1918, roč. XLIX, č. 148, s. 2.

32 Ku charakteristike „Východno-slovenskej rady“. In *Národné noviny*, 15. decembra 1918, roč. XLIX, č. 148, s. 1-2.

33 - Pritomný - . Pravda zo Šariša. In *Národné noviny*, 15. decembra 1918, roč. XLIX, č. 148, s. 4.

vosti, J. Kiszely a Dr. J. Paulík (štátni tajomníci).³⁴ Ján Rumann sa o svojom menovaní dozvedel len z tlače a ministerský post odmietol.

SLR sa stretla s podporou len u stredných vrstiev, reprezentovaných úradníctvom, časťou učiteľstva i kňazstva a tiež remeselníkmi slovenského pôvodu či bohatými roľníkmi, a to na východnom Slovensku, ktoré v decembri bolo fakticky ešte stále súčasťou Uhorska.³⁵

Všeobecnú podporu pred vyhlásením SLR si však jej prípravný výbor nezískal, a to ani zverejnením **Memoranda**, ktoré predložila delegácia Východoslovenskej národnej rady Oskarovi Jászimu v Budapešti. V Memorande sa požadovalo akceptovať právo Slovákov na vlastný štát v hraniciach zodpovedajúcich jeho etnografickým hraniciam (tie mala definitívne stanoviť mierová konferencia), riešenie slovenských záležitostí Slováckmi, vrátane pozemkovej reformy, rešpektovanie práva na národné školstvo, práva slovenského zastúpenia na mierovej konferencii (Slovensko mal reprezentovať V. Dvortsák), uznanie nového štátu maďarskou vládou, pričom Slovensko i naďalej malo zostať v úzkej hospodárskej spolupráci s Maďarskom.

Krátko po vyhlásení SLR sa ňou zaoberala maďarská vláda, na pomoc ktorej sa reprezentanti SLR spoliehali. Oskar Jászi ich však svojím oznámením o rozhodnutí vlády sklamal. Povedal, že „slovenská otázka sa stala otázkou medzinárodnou, a v takom prípade maďarská vláda nemôže o nej sama rozhodovať.“

Vyhlásenie O. Jásziho neznamenal, že sa maďarská vláda vzdáva nároku na Slovensko. Prezrádzalo len, že O. Jászi nevidel možnosť udržať Slovensko v Uhorsku pod egidou Slovenskej ľudovej republiky, keď ju predstavovali ľudia spätí so starým režimom a bez podpory širších ľudových mas.

Postupné obsadzovanie Slovenska, vrátane novej demarkačnej čiary z 23. decembra 1918, vďaka ktorej sa súčasťou Československa stala celá severná časť Zemplínskej župy, severné časti Abovsko-turnianskej župy spolu s Košicami (obsadené boli 29. decembra 1918) a celé južné Slovensko, ukončilo existenciu vyhlásenej *Slovenskej ľudovej republiky*. Viktor Dvortsák a niektorí jeho spolupracovníci odišli z Košíc do Budapešti, odkiaľ zakrátko vystupovali proti Československu.

Východné Slovensko sa stáva súčasťou Československa

Prvá polovica roka 1919 mala z hľadiska konsolidácie nového štátu dve podoby. Prvá sa týkala slovenského obyvateľstva, vítajúceho vznik Československa, druhá obyvateľstva, zásadne odmietajúceho Československo.

Do polovice januára 1919 bolo vojensky obsadené celé územie východného Slovenska a stalo sa súčasťou Československa. Prítomnosť československého vojska a v krát-

34 TAJTÁK, Ladislav. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Acta Facultatis Philosophicae UPJŠ. Monografia 6. Historica*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972, s. 136.

35 TAJTÁK, Ladislav. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Acta Facultatis Philosophicae UPJŠ. Monografia 6. Historica*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972, s. 132.

kom čase aj četníctva na východnom Slovensku bola nevyhnutným mocenským opatrením, stabilizujúcim miestne pomery jednak tým, že zabránilo revanšistickým útokom radikálnych zástancov Uhorska voči slovenskému obyvateľstvu a jednak tým, že aspoň v prvých týždňoch po začlenení územia do Československa zabránilo sociálnym nepokojom, hroziacim nielen v mestách, ale aj na vidieku. Ich dôvodom nebol nový štát, ale katastrofálna situácia v zásobovaní obyvateľstva potravinami, uhlím, drevom, petrolejom a pod., ktoré mu mali uľahčiť prežitie prvých povojnových a navyše zimných mesiacov nového roka 1919.

Vojenské obsadenie územia umožnilo takmer okamžite etablovať československú správu na župnej, okresnej i miestnej úrovni. Ešte v decembri 1918 boli ministrom pre správu Slovenska menovaní slovenskí župani, ktorí sa v januári postupne ujímali svojich úradov, na niektorých miestach, ako napr. v Levoči, aj s vojskovou asistenciou. Novými županmi sa stali: Ján Rumann v Spišskej župe so sídlom v Levoči (7. 1. 1919), Pavol Fábry v Šarišskej župe so sídlom v Prešove (11. 1. 1919), Ján Sekáč v Abovsko-turnianskej župe (8. 2. 1919, pôvodne bol za župana menovaný Ján Janček ml., ale menovanie neprevzal), Dr. Vladimír Mutňanský sa stal 8. januára 1919 košickým mešťanostom a Milutin Križko v Zemplínskej župe so sídlom v Sátoraljaujhely (2 týždne) koncom decembra 1918 a potom do leta 1919 v Trebišove, 1919 – 1920 v Michalovciach³⁶. Noví župani po svojom nástupe rozpustili župné výbory, mestské zastupiteľské zbory a zakázali činnosť maďarským a maďarizačným korporáciám, ako boli napr. Szechényi kör, Tanári kör, Nép akadémia, Rákóci-kör.

Zložitejšia však bola úloha vymeniť dovedajšie uhorské úradníctvo, a to nielen na župných či okresných úradoch, ale tiež v mestských a obecných zastupiteľstvách. Chýbali slovenské, resp. československé kádre, ktoré by nahradili pôvodné úradníctvo. Preto sa muselo pristúpiť ku kompromisným riešeniam. Tie spočívali v tom, že úradníci mohli i naďalej pôsobiť na svojich miestach, ale museli zložiť slub vernosti československému štátu a akceptovať aj jeho nový štátny a úradný jazyk. Pri oboch požiadavkách bolo problematické ich splnenie. Väčšina úradníctva, a to aj slovenského pôvodu, odmietla zložiť slub vernosti a používanie slovenčiny v úradnom styku bolo ešte problematickejšie. Príčiny boli dve – jedna spočívala v neochote, druhá zas v tom, že úradníctvo maďarskej a nemeckej národnosti (tu patrili aj Židia) slovenčinu ani neovládalo. Presadzovanie slovenčiny v úradoch, v hláseniach, zápisniciach a pod. pre nedostatok slovenského úradníctva nakoniec trvalo takmer do polovice 20. rokov. Na Spiši, kde mali miestni Nemci hospodársku, a teda aj spoločenskú dominanciu, viedli zápisnice zo zasadnutí miestnych zastupiteľstiev krátko po maďarsky a potom po nemecky, odvolávajú sa na to, že tlačivá, ktoré majú k dispozícii, sú v maďarčine a oni len rešpektujú fakt, že nový štát im nedal k dispozícii nové v štátnom jazyku tlačené formuláre³⁷. V niektorých mestách, napr. v Spišskej Starej Vsi, musela československá správa nakoniec ustúpiť a ponechať na svojich miestach aj tých úradníkov, ktorí nezložili slub ver-

36 MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. In *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typo-Press, 2007, s. 194.

37 ŠVORC, Peter. Politický život a obecná správa v Spišskej Belej (1945 – 1918). In *Spišská Belá*. Zost. Zuzana Kollárová. Prešov: Universum, 2006, s. 159.

nosti československému štátu.³⁸ V Prešove zas nový župan Pavol Fábry 25. apríla 1919 odvolal z funkcií nielen mešťanostu J. Faragóa, ale aj jeho zástupcu a hlavného mestského notára Jozefa Magyara, a hlavného mestského fiškusa (právnik) Júliusa Klefnera a vedením mesta poveril vládneho komisára Dr. Vladimíra Gallaya.³⁹ Dôvodom bolo nerešpektovanie nariadení župana, v prípade mešťanostu odmietanie podávať týždenné hlásenia a úradovať v slovenčine. Úradníci, ktorí zložili sľub vernosti, boli vystavení nevyberaným útokom a obvineniam z vlastizrady nielen zo strany svojich kolegov, ale aj z časti mestskej society. V Spišskej Novej Vsi poštových zamestnancov, ktorí zložili sľub vernosti, čakal vonku rozvášnený dav, oplŕval ich a vyhrážal sa im.⁴⁰ Hrozilo, že na Spiši skolabuje celá verejná správa.

V dedinách, v ktorých sídlil notársky úrad, sa stali terčom útokov notári ako miestni predstavitelia uhorskej štátnej moci. Keďže vidiek bol na východnom Slovensku väčšino slovenský, jeho obyvatelia zobrali „výmenu“ uhorského úradníka do vlastných rúk. Mnohí notári z obavy pred pomstou obyvateľov za ich perzekvovanie počas Rakúsko-Uhorska sami opustili svoje úrady krátko po pričlenení obcí k Československu alebo boli penzionovaní, ak ich miesto bolo z hľadiska miestneho slovenského obyvateľstva neudržateľné.

Ďalšou sférou, v ktorej musel nový štát urobiť okamžité zmeny, bolo školstvo. Na vidieku nebolo veľa prípadov podobných notárskym osudom. Dedinskí učitelia, spravidla slovenskej národnosti, akceptovali nový štát a nemali veľké problémy zložiť sľub vernosti. Iná situácia bola v mestách, aj v ľudových školách, ale hlavne na stredných školách. Proti Československu sa postavili nielen učitelia, ale aj stredoškolskí študenti. Maďarskí, židovskí, nemeckí študenti a niektorí aj slovenskej či rusínskej národnosti bojkotovali slovenských učiteľov i spolužiakov, odhodlaných chodiť do školy. V Prešove takýchto študentov ich spolužiaci aj fyzicky napádali na ceste vedúcej do školy.⁴¹

Dňa 4. januára 1919 uverejnili *Národné noviny* výzvu *Slovenským profesorom a učiteľom*, v ktorej referent Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska Anton Štefánek vyzýval slovenských učiteľov, aby sa prihlásili do školských služieb, podmienkou bola dobrá znalosť slovenského jazyka.⁴² V tom istom čísle sa však anonymný autor zamýšľal nad vyučovaním slovenčiny vôbec, nielen v ľudových školách, lebo, ako napísal, „... *veď my ani len hovoriť nevieme po slovensky, nie to, žeby sme vedeli písať. Na palcoch možno spočítať tých, ktorí vedia celkom správne po slovensky...*“⁴³ a to hovoril o celom

38 ŠVORC, Peter. V novom štáte 1939 – 1918. In *Spišská Stará Ves*. Zost. Božena Malovcová. Prešov: Universum, 2008, s. 136-137.

39 Štátny archív Prešov, fond Zápisnice mestskej rady 1922 – 1919. Zápisnica horevzatá z príležitosti prvého zasadnutia mestskej rady dňa 16. augusta roku 1919.

40 CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Levoče 2*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 221.

41 ŠVORC, Peter. Prešov v prevrate 1919 – 1918 a po ňom. In Peter Švorc a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 63-64.

42 Oznamy česko-slovenskej vlády. Slovenským profesorom a učiteľom. In *Národné noviny*, 4. január 1919, roč. L, č. 3, s. 1.

43 Jj. Vyučovanie slovenčiny. In *Národné noviny*, 4. január 1919, roč. L, č. 3, s. 3.

Slovensku. Na východnom Slovensku bola situácia v ovládaní slovenčiny oveľa horšia. Navyše aj odpor učiteľstva voči nej bol radikálnejší.

V marci 1919 Anton Štefánek narazil v Levoči na odpor väčšiny učiteľov i časti levočskej verejnosti, keď požadoval okamžité zavedenie slovenčiny do ľudových škôl, v ktorých sa aj naďalej vyučovalo po starom, a na stredných školách ukončenie vyučovania v maďarskom jazyku do 1. mája 1919. Riaditeľ katolíckeho gymnázia E. Kálmár dokonca odmietol odovzdať školu československému štátu, považujúc ju i naďalej za vlastníctvo maďarského štátu. Urobil to až po zákroku četníctva.⁴⁴ Podobná situácia bola aj v iných mestách na východnom Slovensku. V Prešove nový školský inšpektor Pavol Gallo, pôvodne učiteľ v Liptovskom Sv. Mikuláši, prevzal úrad školského inšpektora až po tom, keď jeho predchodca Elemér Szabó dostal domáce väzenie. Koncom januára 1919 ministerstvo školstva dalo radšej pokyn, aby sa od učiteľov predbežne nežiadalo zloženie sľubu vernosti,⁴⁵ ale nerešpektovanie československej štátnej moci sa už tolerovať nemohlo aj kvôli zachovaniu autority československých úradníkov. Šarišský župan Pavol Fábry v prvých poprevratových mesiacoch pristupoval k viacerým radikálnym rozhodnutiam, a to aj k internovaniu tých Prešovčanov, ktorí vystupovali proti republike. K takýmto krokom ho nabádal samotný minister s plnou mocou pre správu Slovenska V. Šrobár.⁴⁶ Fábry takúto možnosť aj využil. Vo väzení v Ilave boli vo februári a začiatkom marca 1919 nakrátko internovaní niektorí prešovskí učitelia a profesori, ktorí odmietli rešpektovať československú štátnu moc na svojich školách.⁴⁷ Jazykový problém na školách vznikol aj z celkom objektívnych dôvodov. Učitelia maďarskej či nemeckej národnosti po slovensky ani nevedeli, lebo slovenčinu do zániku monarchie nepotrebovali.

Používanie slovenčiny sa vyžadovalo aj pri bohoslužbách v kostoloch. Na východnom Slovensku mala väčšina duchovenstva všetkých cirkví problém so spisovnou slovenčinou. Do rozpadu monarchie v mestách kňazi viedli kázne v maďarčine, na vidieku v slovenských dialektoch – v spišskom, šarišskom a zemplínskom. Pred kňazmi stála úloha v čo najkratšom čase sa naučiť spisovný a zároveň štátny jazyk. V jednotlivých cirkvách sa situácia komplikovala tým, že kňazi, v drvivej väčšine cirkevná hierarchia, boli naviazaní na uhorskú štátnu moc, v posledných mesiacoch roka 1918 sa angažovali za udržanie integrity Uhorska a pred príchodom československých jednotiek odišli radšej na maďarské územie zanechajúc cirkevné zbory, ba i celú diecézu bez vedenia. Tak sa stalo v Šarišskom senioráte evanjelickej cirkvi a. v., z ktorého odišiel jeho senior Ludovít Liptai, blízky spolupracovník Viktora Dvortsáka, ale aj v gréckokatolíckej Prešovskej eparchii po odchode jej biskupa Štefana Nováka. V rímskokatolíckej cirkvi takéto prípady v prvých mesiacoch roka 1919 neevidujeme, čo nesporne súviselo s cirkevnou disciplínou a odlišným riadiacim mechanizmom rímskokatolíckej cirkvi. V prípade

44 CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Levoče 2*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 250.

45 JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Prešovské školstvo v prvých rokoch po vzniku Československa. In Peter Švorc a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 96-97.

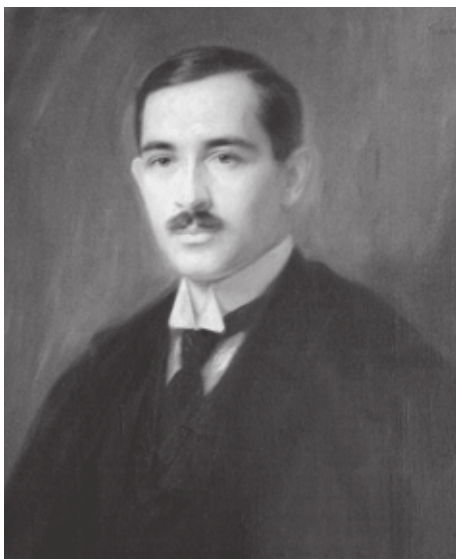
46 ŠA PO, fond ŠŽ, župný úrad, inv. č. 1697, 1020-1346, január – marec 1919, šk. 2122. Telegram V. Šrobára P. Fábrymu, 7. 3. 1919.

47 ŠA PO, fond ŠŽ, župný úrad, inv. č. 1697, 1020-1346, január – marec 1919, šk. 2122. Telegram riaditeľstva väznice v Ilave šarišskému županovi o prepustení internovaných učiteľov, 7. 3. 1919.

Košickej diecézy, v ktorej bol biskupom Augustín Fischer-Colbrie (1863 – 1925), rímskokatolícki kňazi neboli vystavení takým tlakom, ktoré by ich nútili aktívne sa zapájať do maďarizačnej politiky uhorskej vlády. To, pravda, neznamenalo, že by jednotliví kňazi do rozpadu Rakúsko-Uhorska takúto činnosť nevykonávali. V Prešove v roku 1919 rímskokatolícky kňaz (Slovák) Vojtech Zaborovský i naďalej slúžil omše v maďarčine a pred veriacimi sa ani netajil sympatiami k Maďarsku. Podobná situácia bola aj v

Spišský župan Ján Rumann

Šarišský župan Pavol Fábry

františkánskom kostole, kde prešovskí františkáni radšej odslúžili celú omšu v latinčine, len aby nemuseli hovoriť po slovensky.⁴⁸ Niektorí kňazi, ako napr. Gejza Žebrácky, bardejovský rímskokatolícky kňaz, sa zas rýchlo zorientovali a prešli z aktívnej promaďarskej orientácie na proslovenskú.⁴⁹ V Spišskej diecéze maďarizačné tendencie podporoval biskup Alexander Párvy, známy odporom voči slovenským národne orientovaným kňazom svojej diecézy, a v tejto tendencii pokračoval aj jeho pomocný biskup Dr. Martin Kheberich (1869 – 1951), v roku 1918 Párvyim poverený správou diecézy.

S používaním slovenčiny sa spájal celý rad problémov naprieč politickým, školským, kultúrnym, hospodárskym či cirkevným životom. Na Spiši niektorí úradníci ešte v roku 1918 pre istotu začali zháňať slovníky, aby sa začali učiť slovanské jazyky pre prípad, že by Spiš pripadol niektorému zo slovanských národov. Mysleli tým na Poliakov a Čechov a zháňali nemecko-české, resp. maďarsko-české⁵⁰ a nemecko-poľské, resp. maďar-

48 Prešovskí františkáni. In *Šarišské hlasy*, 4. 5. 1919, roč. 1, č. 5, s. 4.

49 KOKULA, Andrej et al. *Dejiny Bardejova*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 272.

50 Napr.: BRÁBEK, František. *Příruční slovník maďarsko-český / Magyar-cseh kézi szótár*. Praha: nakladatelství J. Otto, spol s r. o., 1910.

sko-poľské slovníky, ktoré doteraz na Spiši málokto v praxi potreboval. Na slovenský jazyk nepomysleli, jednak že taký slovník neexistoval, ale predovšetkým preto, lebo neverili, že by Slováci mohli uvažovať o slovenskom štáte, ktorý by, podľa tunajšej džentry, ani nedokázali spravovať.

Otázka jazyka a jeho používania bola úzko prepojená na doznievajúcu spoločensko-politickú realitu predvojnovnej a vojnovnej doby. Na východnom Slovensku i napriek faktu, že sa územie stalo československým, veľa ľudí ešte automaticky používalo maďarčinu pri príchode na úrady. Šarišský župan Pavol Fábry dal na bránu župného úradu vyvesiť plagát, s nápisom v šarištine: „*Hutorce po slovensky!*“ Po slovensky však zásadne nehovorili židovskí obchodníci, v obchodoch používali radšej nemčinu, hoci miestne východoslovenské dialekty ovládali a rozprávali nimi na trhoch, kde prichádzali na nákupy.⁵¹ Autoritu Československa na miestnej úrovni oslabovali aj samotní československí dôstojníci, ktorí, v snahe prispôsobiť sa miestnej honorácii, na prechádzkach po mestskom korze hovorili po nemecky (Česi) alebo aj po maďarsky (Slováci).⁵²

Predstavitelia československej štátnej moci, počnúc županmi, cez úradníctvo na všetkých stupňoch verejnej a štátnej správy, četníctvo, vojsko, slovenských učiteľov a kňazov, poštových úradníkov, železničiarov, novinárov a iných, a končiac radovým obyvateľstvom, mali na začiatku roku 1919 ťažké postavenie pri upevňovaní nového štátu. To komplikovala zlá hospodárska situácia, problémy so zásobovaním obyvateľstva a takmer všeobecné presvedčenie, že východné Slovensko je súčasťou Československa na určitú dobu, nanajvýš do skončenia Parížskej mierovej konferencie. Takéto presvedčenie odporcovia Československa dávali najavo rôznymi spôsobmi, napr. už uvedeným používaním nemčiny namiesto slovenčiny, na Spiši pri vydávaní nemecky písaných novín *Karpathen-Post* provokatívne písanou vetou: „*Z obsadeného Kežmarku. Siedmy týždeň obsadenia sme prežili...*“, a tak to uvádzali každý týždeň len s uvedením ďalšieho týždňa, v ktorom bol Spiš súčasťou Československa.

So stabilizáciou Československa bola spojená menová reforma, s cieľom oddeliť československý peňažný obeh od obehu peňazí v ostatných častiach bývalej monarchie, a tak prispieť k stabilizácii ekonomiky nového štátu. Menová reforma sa realizovala najskôr uzavretím hraníc Československa v noci z 25. na 26. februára 1919 a okolovaním väčšiny rakúsko-uhorských bankoviek, čím bola zavedená nová mena – československá koruna, a to v pomere 1:1. Tretina finančnej hotovosti predloženej na okolkovanie však bola zadržaná ako nútená štátna pôžička s jednoperceným úročením. Vydané boli štátne dlhopisy, ktoré mali byť neskôr vyplatené. Zadržanie finančnej hotovosti však poslúžilo v antičeskoslovenskej kampani, rozhorenej aj na území východného Slovenska. Tu sa začali šíriť letáky a ústne podávané správy, že Česi chcú ožobrať slovenské obyvateľstvo, vraj im pod zámenkou výmeny peňazí znehodnotia ich úspory, polovicu im zoberú a len polovicu okolujú, čím v konečnom dôsledku všetci, ktorí si dajú okolkovať peniaze, o ne prídu po opätovnom pripojení východného Slovenska k Maďarsku. Nespokojnosť rástla aj v súvislosti so šírením bankoviek okolkovaných falošnými kolmami. Tie nevedeli rozoznať ani úradníci, ba stali sa prípady, že z berného úradu v Koši-

51 Aster. Dva dni v Prešove. In *Slovenský východ*, 20. 12. 1919, roč. 1, č. 249, s. 1.

52 Šarišská hliadka. In *Slovenský východ*, 18. 11. 1919, roč. 1, č. 222, s. 3.

ciach boli do jednotlivých miest rozposielané neokolkované bankovky a osobitne kolky, ktoré mali miestne berné úrady samy nalepiť, kolky však boli falošné.⁵³ A to zneistvovalo nielen úradníkov, poverených kolkovaním bankoviek, ale predovšetkým obyvateľov, obávajúcich sa o svoje úspory. Problémy s kolkovaním bankoviek tu pretrvávali počas celého roka 1919 a v každom prípade oslabovali dôveru obyvateľstva voči novému štátu. Nedôveru posilňovali rôzni agenti, prichádzajúci na územie Slovenska, či už z Maďarska alebo Poľska, vykonávajúci protičeskoslovenskú agitáciu. Židom adresovali vyhrážky, že po návrate územia do Maďarska sa bude so všetkými, ktorí si dali okolkovať bankovky, nakladať ako s vlastizradcami a tak či onak o peniaze prídu.

Nezastupiteľnú úlohu pri upevňovaní československej moci na východnom Slovensku zohrala slovenská tlač. Jej význam rástol najmä pri prebúdzaní slovenského národného vedomia tunajšieho slovenského obyvateľstva, ale i dôvery v jeho vlastné sily a schopnosti. Na východnom Slovensku to bol najmä *Slovenský východ*, ale aj ostatné slovenské denníky, pravidelne distribuované po vzniku ČSR aj na východ. Od apríla 1919 začali v Prešove vychádzať noviny *Šarišské hlasy*, no najskôr len ako úradný tlačový orgán šarišského župana (v rokoch 1919 – 1920), v roku 1920 sa premenovali na *Gazdovské noviny* a vychádzali s týždennou periodicitou.⁵⁴ Redakcia *Slovenského východu* uverejňovala články, praniejúce protičeskoslovenské konanie jednotlivcov a inštitúcií a súčasne prípadnú nečinnosť československých úradov, ale tiež články, dementujúce poplašné chýry o blížiacom sa zániku československého štátu, o blížiacom sa pripojení východného Slovenska k Maďarsku a podobné, šíriace sa na východe rôznymi komunikačnými kanálmi.

Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že väčšina slovenského obyvateľstva na východnom Slovensku sa úprimne potešila vzniku Československa a prejavila ochotu prinest aj obeť, aby sa nový štát udržal aj s východoslovenskými župami. Tak to aspoň prezrádzajú listy východoslovenských pisateľov z rôznych východoslovenských dedín a miest z konca roku 1918, žiadajúce martiniskú SNR, aby ich obce boli čím skôr pripojené k Československu. V západnej časti Užskej župy sa aj v novom roku (1919) tamojší Slováci obávali, že sa ich dediny nestanú súčasťou Československa. Dňa 7. januára 1919 sa stretli richtári dedín pod Vihorlatom v Zalužiciach, kde sformulovali žiadosť, aby Československo na nich nezabudlo, že i napriek tomu, že sa ich reč, ktorou hovoria, líši od spisovnej slovenčiny, oni vždy boli a sú Slovákmi. Nimi zostavená delegácia potom odniesla žiadosť do Košíc a odovzdala ju československému veliacemu dôstojníkovi plukovníkovi Františkovi Schöblovovi.⁵⁵

Slovenské obyvateľstvo východného Slovenska očakávalo od nového štátu a jeho vlády, aby ho „oslobodila“ od maďarskej nadvlády a zabezpečila jeho prežitie v krušných povojnových zimných mesiacoch. Prvá „úloha“ sa stávala realitou v decembri 1918 a ja-

53 KAČKOVIČOVÁ, Mária. Menová reforma v ČSR v roku 1919. In *Historický zborník* 13, č. 1 – 2/2003, Matica slovenská 2003, s. 83.

54 DŽUJKO, Ján. Slovenská tlač v Prešove v 20. rokoch 20. storočia. In Švorc, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 171.

55 Dediny pod Vihorlatom žiadajú o pripojenie ku Československej republike. In *Slovenský východ*, 11. január 1919, roč. 1, č. 3, s. 2.

nuári 1919, pravda s tým, že sa na Slovensku postupne eliminujú sily, ktoré na úradoch, školách, kostoloch a inde ostali pracovať v promaďarských intenciách.

Druhá „úloha“ – zabezpečiť zásobovanie obyvateľstva, bola viac ako náročná. Problémy v zásobovaní vyvolávali pochybnosti o československom štáte. Z toho ťažila protičeskoslovenská propaganda. Pritom ľudia žijúci na vidieku váhali alebo rovno odmietali predávať štátu niektoré základné potraviny pre zásobovanie českých četníkov, úradníkov či iných zamestnancov, ktorí prišli na Slovensko a v úradoch i v teréne nahrádzali prouhorské elementy. Napr. Štrbania (sami boli v ťažkej situácii) nechceli četníckej stanici v Štrbe predávať mlieko v cene 1,24 koruny za liter, žiadali za jeden liter aspoň 1,40 Kč, ba až 2 koruny, pritom šlo len o dva až tri litre mlieka denne. Odpredaj za stanovenú cenu realizovali až na príkaz slúžnovského úradu v Liptovskom Hrádku.⁵⁶ V Košiciach mali jednotlivé domácnosti oznámiť magistrátu domáce zásoby potravín a magistrát mal na základe toho určiť, či dostanú potravinový prídelený alebo nie. Osobitná komisia mala ich informácie preverovať a utajené potraviny zhabať s udelením vysokej pokuty za utajenie zásob.⁵⁷ Tak sa však stávalo, že v prvých mesiacoch existencie Československa začali ľudia vnímať novú situáciu len ako výmenu jednej (maďarskej) dominance za inú (českú), čo sa najmä na východnom Slovensku, vystavenom silnej protičeskoslovenskej agitácii, mohlo obrátiť na odpor voči novému štátu s celým radom následných komplikácií. Tie sa prejavili hneď v prvých mesiacoch roka 1919.

Maďari na východnom Slovensku – Maďarsko a Československo

Dňa 4. februára 1919 vypukol všeobecný štrajk železničných a poštových zamestnancov, trvajúci 16 dní. K nemu sa 12. februára pripojili železničiar, robotníci, poštovní zamestnanci, zamestnanci obchodov, elektrárne, vodárne, škôl a úradov v Košiciach i v Prešove. K radikalizácii nespokojného obyvateľstva prispievala sociálnodemokratická strana, za ktorou sa skrývali nielen sily bojujúce za sociálne práva robotníkov, ako bol osemhodinový pracovný deň a vyššie mzdy,⁵⁸ ale aj promaďarské sily, usilujúce sa ešte stále nestabilné pomery na východe nového štátu ďalej destabilizovať.

Maďarské obyvateľstvo v prvých mesiacoch nového roka 1919 zotrvalo v pasívnom odpore voči Československu a všetky jestvujúce problémy mu aj jednoznačne pripisovalo. Svoju legitímnu príslušnosť k maďarskému štátu 15. marca 1919 deklarovali košickí Maďari na spomienkovej slávnosti k výročiu maďarskej revolúcie 1848/1849 pri soche honvéda pri Kaplnke sv. Michala na Hlavnej ulici v Košiciach. Niektorí českí vojaci to pochopili ako provokáciu a na druhý deň v noci odpovedali na ňu strhnutím sochy honvéda a jeho demoláciou, čím vyvolali v meste vlnu nespokojnosti. V nasledujúci deň – 17. 3. 1919, sa pred Dómom sv. Alžbety zhromažďovali Košičania a vyburcovaní neznámym „elegančným pánom“, žiadajúcim, aby obyvatelia mesta vyvesili z okien

56 Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči, f. Slúžnovský úrad Liptovský Hrádok, 1919 adm., šk. 305 – *List hlavného slúžneho v Lipt. Hrádku predstavenstvu obce Štrba, 21. 1. 1919.*

57 Gazdujme s potravinami. In *Slovenský východ*, 16. 3. 1919, roč. 1, č. 58, s. 3.

58 TAJTÁK, Ladislav. Prešov v období rokov 1900 – 1918. In *Dejiny Prešova 2*. Zost. Imrich Sedlák. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 148.

čierne zástavy, začali prejavovať svoju nespokojnosť. I napriek tomu, že velenie armády – generál František Schöbl, župan Dr. Ján Sekáč i mestský kapitán Kohout nad incidentom vyslovili poľutovanie a prisľúbili vinníkov potrestať, maďarskú košickú verejnosť neuspokojili. Následný konflikt s československým vojskom v ten istý deň si vyžiadal dve obete – 14-ročné slovenské dievča Aranku Hervačičovú a 30-ročnú maďarskú slúžku Monu Ördök.⁵⁹ Maďarsko-československé napätie vzrástlo nielen v Košiciach, ale na celom území Slovenska, kde žilo maďarské obyvateľstvo.

Mozaiku vtedajších udalostí na Slovensku v marci 1919 začali dopĺňať udalosti odohrávajúce sa v Maďarsku.

Vláda Dénesa Berinkeyho začiatkom marca 1919 vydala nový zákon, o ktorom informoval maďarský úradný časopis *Népszava* 12. marca 1919. Maďarská vláda týmto zákonom zriaďovala autonómnú Slovenskú Krajinu, podobne ako v decembri 1918 Ruskú Krajinu⁶⁰. Na Slovensku o tom priniesol správu *Slovenský denník* a 25. marca 1919 ju prevzal aj *Slovenský východ*. Slovenská Krajina sa mala spravovať sama, mala mať tri dištrikty, krajiný snem, samostatné ministerstvo pri maďarskej vláde, v maďarskom parlamente svojich zástupcov, hlavným mestom Slovenskej Krajiny mala však i naďalej ostať Budapešť.⁶¹ Navonok sa zdalo, že Budapešť podáva Slovákom pomocnú ruku, aby si v zreformovanom Maďarsku vybudovali vlastnú autonómiu, ktorá sa im v Československu začína odopierať. Prijatie a uverejnenie zákona o zriadení Slovenskej Krajiny malo byť akousi výzvou k slovenskému obyvateľstvu, aby prehodnotilo svoj postoj k Čechom a Československu.

Dňa 24. marca 1919 sa v Maďarsku síce zmenila situácia, Michal Károlyi podal demisiu, Berinkeyho vláda odstúpila a moc prevzali komunisti, no vyhlásená proletárska Maďarská republika rád vo vzťahu k Slovensku v podstate nezmenila principiálne maďarské ciele.⁶²

Na ceste k Slovenskej republike rád

Obdobie od marca do júna 1919 sa na Slovensku nieslo v znamení napätia z ohrozenia mladého štátu, obsadenia Slovenska maďarským vojskom a jeho možným pričlenením k Maďarsku, hoci tento raz boľševickému. Už pred vyhlásením SRR bolo Slovensko zaplavené rôznymi letákmi, porovnávajúcimi situáciu v Maďarsku a v Československu

59 V Košiciach tiekla krv. In *Slovenský východ*, 18. 3. 1919, roč. 1, č. 59, s. 1.

60 Názov Ruská Krajina (nie Krajina) vychádzal z historicky vytvoreného okrajového územia (krajiny) formujúceho sa Uhorského kráľovstva na teritóriu dnešného Zakarpatska, ktoré malo za úlohu ochranu Uhorska pred vonkajším nepriateľom. Károlyiho vláda (z iniciatívy Oskára Jásziho) taktó chcela ukázať Rusínom, že rešpektuje ich historické tradície, pravda, spojené s Uhorskom.

61 Chýrnik. Koho chcú tým zavádzať? In *Slovenský východ*, 25. 3. 1919, roč. 1, č. 65, s. 3.

62 Pozri výzvu: Všetkým z 22. 3. 1919, v ktorej sa vládna rada Maďarskej republiky rád programovo orientuje na revolučnú vojnu, očakávajúcu pomoc od armády sovietskeho Ruska a proletariátu susedných štátov. *Vörös Ujság*, 22. 3. 1919, cit. podľa: HRONSKÝ, Marián. Geopolitické postavenie Slovenska vo Veľkej vojne a vojenskom konflikte ČSR s Maďarskou republikou rád v roku 1919. In *Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí. Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15. – 16. októbra 2002*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2003, s. 39.

Plagát oznamujúci vznik Slovenskej republiky rád.

Zdroj: Krajské múzeum v Prešove

s tým, že slovenskému obyvateľstvu sa podávali informácie, ktoré mali vyvolať, resp. podporiť slovenskú nespokojnosť s novým štátom a českou prítomnosťou, ako napr. výzva: „*Bratia Slováci! V Uhorsku sa už započalo rozdelenie zeme! Aj u vás to začne naskutku, jak-náhle natisknutí Česi sa vypracú!*“⁶³

Hospodárske ťažkosti, problémy so zásobovaním v kombinácii so zastrašovaním obyvateľstva na území Slovenska, a obzvlášť východného, nahrávali pochybnostiam o stálosti Československa, resp. o zotrvaní východného Slovenska v ňom. Do istej miery tak podmieňovali vzťah slovenského obyvateľstva k českej prítomnosti na Slovensku. Na jar 1919 aj pročeškoslovensky orientované obyvateľstvo vďaka hospodárskym problémom začalo vnímať Čechov ako záťaž, komplikujúcu už i tak ťažké prežívanie. S takýmto postojom sa stretávame nielen v prvom polroku 1919, ale aj neskôr. Súviselo to aj s rozmáhajúcim sa čiernym obchodom, pašovaním tovaru z Maďarska a konfliktami s finančnou strážou, četníkmi i vojakmi zväčša českej národnosti, ktorí prekazili takéto „podnikanie“. Objektívne vzaté, čierny obchod a pašovanie súviseli s prerušením obchodných väzieb a ciest, ktoré sa v Uhorsku dlhodobo realizovali medzi severnými oblasťami Uhorska (Slovenskom) a poľnohospodársky produktívnym juhom. Tie boli stanovením hranice a jej obsadením československým vojskom prerušené a prerušené bolo tak aj zásobovanie severných stolíc.

S rastúcou nespokojnosťou na východnom Slovensku s novými pomermi ožívali odporcovia československého štátu a vo väčších východoslovenských mestách sa otvorene vyhrážali stúpencom Československa s tým, že po obsadení územia maďarským vojskom zúčtujú so všetkými zradcami uhorskej vlasti. Ich vystupovanie a vyhrážky sa stupňovali po vojenskom konflikte čsl. armády s vojskami MRR 29. apríla 1919, ale najmä po začatí ofenzívy maďarskej Červenej armády 30. mája 1919, ktorá v krátkom čase obsadila veľkú časť južného a východného Slovenska.⁶⁴ Východoslovenská metropola Košice bola obsadená 6. júna, Prešov 8. júna 1919.

Obsadzovanie slovenského územia jednotkami Červenej armády malo rôznu podobu. Tam, kde žilo maďarské obyvateľstvo, jednotky ČA vítali ako osloboditeľov spod českej nadvlády. V obsadených juhoslovenských a východoslovenských mestách sa slovenské obyvateľstvo utiahlo z obavy pred perzekúciami nielen vojakmi Červenej ar-

63 Maďarská agitácia na Východe. In *Slovenský východ*, 25. 3. 1919, roč. 1, č. 65, s. 1.

64 ĎURIŠIN, Martin. Prešov a „Slovenska Radova Republika“ (1919). In Peter Švorc a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov: Universum, 2012, s. 69-71.

Vojaci maďarskej Červenej armády na námestí v Prešove.

Zdroj: Krajské múzeum v Prešove

mády, ale najmä miestnymi maďarskými nacionalistami, ktorí pod pláštikom proletárskych revolucionárov prenasledovali nielen „triednych nepriateľov proletariátu“, ale najmä národne uvedomelé slovenské obyvateľstvo. Šikanovali, väznili, ba aj brutálne popravili nielen slovenských príslušníkov stredných vrstiev, ale aj slovenských robotníkov a roľníkov. V obsadených mestách a dedinách rástla atmosféra strachu, ale u slovenského proletariátu a chudoby vzrastali aj pochybnosti o hlásaných cieľoch maďarskej Červenej armády.

Na obsadenom území, ktoré sa stalo hneď aj integrálnou súčasťou MRR, boli zriaďované dočasné direktoriá. Tie v mene proletariátu preberali moc a správne podliehali komisárovi Revolučnej vládnej rady Maďarskej republiky rád pre „oslobodené územie“ Jánosovi Hirossikovi (1887 – 1950). Správy na obsadenom území sa ujal hneď po príchode do Košíc – 8. júna 1919. Na miesta županov menoval župných komisárov, riadiacich direktórií župy s právomocami bývalých podžupanov, a na čelo väčších miest menoval mestských komisárov. Na dedinách boli zriaďované obecné direktoriá. Okrem nich boli v okresných mestách zriaďované okresné direktoriá, s právomocami bývalých hlavných slúžnych. Direktoriá boli spravidla trojčlenné, ale v mestách mali aj väčší počet. V Prešove, kde bola vyhlásená SRR, malo direktorium po obsadení mesta sedem členov, ale napr. vo Zvolene 36 členov.⁶⁵

⁶⁵ Viac pozri: VIETOR, Martin. *Slovenská sovietska republika. Prvý pokus o nastolenie diktatúry proletariátu na území Československa*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1959.

*Košickí Maďari s nadšením počúvali prejavy vodcov Maďarskej republiky rád.
Zdroj: Krajské múzeum v Prešove*

16. júna 1919 bola v Prešove vyhlásená SRR, na jej čele stál Čech Antonín Janoušek, Aj tu veľká časť obyvateľov mesta vítala maďarskú Červenú armádu ako osloboditeľa spod českej nadvlády a v zásade podporila vyhlásenie proletárskeho štátu, ktorý mal zlepšiť postavenie tých najchudobnejších vrstiev bez ohľadu na ich národnosť. Niektoré kroky pre to revolučná vláda SRR aj urobila, no trvala len 22 hektických dní. Jej krátke trvanie znemožnilo urobiť ďalšie opatrenia, predovšetkým to, ktoré jej malo upevniť moc a stabilizovať ju ako samostatný štátny útvar. Vo vzťahu k Československu deklarovala telegramom A. Janouška československej vláde z 20. júna 1919 svoju samostatnosť, a to na slovenskej národnej báze: „*Na čelo republiky rád sú postavení v plnej majorite štátni ľudoví komisári, socialisti, Slováci. Taktiež aj správa žúp je v majorite výhradne v rukách slovenského robotníctva.*“⁶⁶

Za prirodzeného spojencu SRR považovala MRR Ruskú socialistickú federatívnu sovietskú republiku, čo aj vyjadrila v prijatej deklarácii z 18. júna 1919. Jej perspektívnym cieľom však bolo v súlade s MRR stať sa súčasťou **Maďarskej socialistickej zväzovej republiky rád**, ktorú prezentoval vo svojom prejave Bela Kun 19. júna 1919 v Budapešti na krajinskom zjazde sovietskych MRR. V tom čase SRR existovala ešte len tri dni, no od jej počiatku v komplikujúcich sa medzinárodných i vnútroštátnych podmienkach.

⁶⁶ *Slovenská republika rád. Dokumenty.* György Milei – Anton Smutný (eds.). Bratislava: EPOCHA, 1970, s. 147.

Podobne ako pri SLR aj na osud SRR vplývali nielen vnútorné – domáce faktory, akým bolo ich odmietnutie slovenským obyvateľstvom, ale aj, resp. najmä – vonkajšie, medzinárodné. Rozdiel bol len v tom, že SLR zanikla takmer nepozorovane, podobne ako vznikla. Jej existencia i zánik sa viazali na vojenskú maďarskú prítomnosť.

Existencia SRR sa rovnako spájala s maďarskou vojenskou prítomnosťou, hoci deklarovaný charakter Červenej armády bol proletársky, no v skutočnosti s velením starých monarchistických vojenských kádrov. Tak ako bola viditeľná existencia SRR, tak viditeľný bol aj jej zánik. Spojený bol s mocenským nátlakom Dohody a rovnako nedobrovoľným odchodom vojsk maďarskej Červenej armády z územia Slovenska. SRR sa dostala do komplikovanej situácie. Zmobilizovať slovenské obyvateľstvo na ozbrojený odpor vyhlásením mobilizácie 22. júna a druhýkrát 27. júna 1919 sa nepodarilo.

Fiasko oboch mobilizácií ukázalo, že slovenské obyvateľstvo po páde Rakúsko-Uhorska a po hoci ešte len krátkej existencii v Československu dalo i napriek vážnym zásobovacím a vôbec ekonomickým problémom v novom štáte prednosť národnej emancipácii a slobode, že stratilo dôveru v úprimnosť prejavov maďarskej strany – tak liberálnej, ako aj proletárskej, zbavilo sa strachu z postihov za hlásenie sa k slovenskej národnosti a radšej sa rozhodlo ísť novou, ešte nepoznanou cestou československého vývoja.

Dunaj v roku 1919

Československá periféria alebo produktívny geopolitický fenomén?

Roman HOLEC

Abstract: *The 1919 Danube. A Czechoslovak periphery or a productive geopolitical phenomenon?*

The study deals with the Danube, which, as a border river joined the nascent Czechoslovakia with its neighbours and South-East Europe. Great political and economic hopes were placed on the Danube, which, however, were not accomplished for the most part. The republic did not lack will, it even managed to successfully connect commerce along the Danube river; nevertheless, there was a lack of ships, experts, as well as necessary institutions and funds. Moreover, the Danube became a subject of international conflict within the traditional European Danube Commission in the environment of the Paris Peace Conference, as part of the new International Danube Commission, and also thanks to the unfortunate activities of the American arbitrator Walker D. Hines, overseeing the division of the Austro-Hungarian Danube fleet. The efforts of Czechoslovakia to win recognition in these complex connections brought about a whole range of partial successes, in spite of the fact that national egos and conflicts, oftentimes, turned out to be equally, if not even more, intense.

Keywords: *Danube and Czechoslovakia. European Commission of the Danube. Paris Peace Conference. International Danube Commission. Walker D. Hines as American arbitrator on European waterways.*

Vznik Československa priniesol potrebu vyriešiť otázku hraníc nového štátu. Ak sa v Čechách a na Morave, ako i na severe Slovenska, uplatnil pri ich vymedzovaní historický princíp, potom slovensko-maďarská hranica poskytovala viacero možností a prístupov. Popri Bratislave bol jednou z konštánt pri jej vytyčovaní najmä Dunaj. Tvoril prirodzenú geografickú hranicu, ktorá sa dala len ťažko nahradiť čímkoľvek iným.

Ak by sa totiž bralo za kritérium hranice slovensko-maďarské jazykové pomedzie, teda toľko proklamované právo národov na sebaurčenie, Dunaj sa nemohol nikdy stať hranicou v dnešnom zmysle slova. Mapy amerického Čecha Tomáša Čapka (1906), francúzskeho slavistu Ernesta Denisa (1917) a ďalšie preto počítali s Dunajom len v súvislosti s Bratislavou a jej bezprostredným okolím.¹ Žitný ostrov bol maďarský, mal preto patriť k Maďarsku, a skutočnú hranicu nemohol tvoriť ani Malý Dunaj.

Slovenské politické elity však počas prvej svetovej vojny, a ešte viac v jej závere a po jej skončení, videli hranicu nového štátu nie na jazykovom pomedzí, ale takmer výlučne na Dunaji. Zdôrazňoval sa ako prírodná hranica s obrovským strategickým i hospodárskym významom. V spomienkach Kornela Stodolu z vojnových rokov je pri dátume 21. júl 1917 uvedené: „*Porada u mňa. Staněk, Udržal, Sedlák, Hodža, Dérer, Ivanka. Jednalo sa o hranice Slovenska. Za južnú hranicu ustálený bol bezpodmienečne Dunaj, toto naše more.*“²

O Dunaji ako hranici nepochyboval ani Štefan Osuský, ktorý upozorňoval na význam tejto rieky ako prirodzenej spojnice s malodohodovými spojencami a ako o možnosti participovať na medzinárodnom obchode s juhovýchodnou Európou, ba i Orientom, ako sa vtedy hovorilo. Úloha výhodnej prírodnej hranice s novým Maďarskom jeho geopolitický význam ešte zvyšovala.

Edvard Beneš sformuloval svoje postoje k slovenskej otázke v rozsiahlych memorandách č. 2 a 5, ktoré potom predložil parížskej mierovej konferencii. V prvom z nich, s poradovým č. 2, po prvý raz zadefinoval územie Slovenska, pričom si od začiatku bol vedomý, že to bude spojené s nezanedbateľným počtom Maďarov na slovenskom teritóriu. Jednak však tvrdil, že ide o čiastočne len nedávno odnárodných Slovákov, jednak význam Dunaja ako hospodárskeho faktora a ako prirodzenej dopravnej a strategickú hranicu mu za to stál. Aj preto prirodzene nasledovali požiadavky slobodnej plavby po všetkých riečnych dopravných tepnách, v rámci ktorých Dunaj mohol a mal pre novú republiku zohrať významnú úlohu.³

O Dunaji ako hranici štátu bol až po istom čase presvedčený i ďalší tvorca novej republiky T. G. Masaryk: „*Kdyby nám Entente dala Dunaj až po Ipol, zahájil bych pak jednání s Maďary o vydání zbytečného maďarského území. Mít Prešpurk a Dunaj od rakouských hranic na obou březích; tudíž území až po rakouské hranice tak asi odnaproti Brucku, pak jižně od Prešpurka, abychom mohli mít své dunajské doky atd. čeho je třeba k organisaci paroplavby naší po Dunaji.*“⁴ Masaryk bol pôvodne veľkým prívržencom myšlienky, aby Žitný ostrov nepatriel k Československu a viac sa prihliadalo k jazykovej slovensko-maďarskej hranici. Vysoký počet Maďarov v novom štáte vnímal ako ďalšiu záťaž a hrozbu.

Mnohé Masarykove želania zostali len otcom myšlienky a výsledkom konkrétnej situácie. Svedčili skôr o spôsobe uvažovania politikov ako o reálnych možnostiach v roku 1919. V každom prípade Žitný ostrov pripadol Československu a Dunaj zostal hranicou od miesta, kde sa doň vlievala rieka Morava až po miesto, kde doňho vtekala rieka Ipeľ, pričom jej tok tvoril ďalšiu 140-kilometrov dlhú slovensko-maďarskú hranicu.

-
- 1 Kolekcia všetkých máp so vzťahom k československo-maďarskej hranici sa nachádza v The National Archives London – Kew, sig. MFQ 1/179.
  - 2 STODOLA, Kornel. Denník. In *Milan Hodža. Publicista, politik, vedecký pracovník*. Praha 1930, s. 157.
  - 3 DEJMEK, Jindřich. *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. I*. Praha: Karolinum 2006, s. 236-239.
  - 4 Zdeněk ŠOLLE (ed.). *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919. II*. Praha: Archiv AV ČR, 1994, s. 214-215 (T. G. Masaryk E. Benešovi zo 7. 4. 1919).

Dunaj nebol len možnou hranicou, ale jeho dopravný význam a lode na jeho vlnách znamenali neodmysliteľnú súčasť obrazu tejto rieky. Pred prvou svetovou vojnou spadali všetky záležitosti plavby po Dunaji do kompetencie Hlavného inšpektorátu železníc a plavby v Budapešti zriadeného v roku 1869 a spadajúceho od roku 1889 pod Ministerstvo obchodu. Po vzniku Československa pripadla železničná časť pod Ministerstvo železníc, plavebná agenda zostala visieť vo vzduchu, ujalo sa jej Ministertstvo verejných prác.

Mapa hraníc budúceho Slovenska na mierovej konferencii v Paríži. Hrubšou čiarou sú vyznačené požiadavky Česko-Slovenska, tenšou predstava česko-slovenskej komisie. Zdroj: The National Archives London – Kew, FO-608/6/7, Note presented to the Supreme Council of the Allies..., 6. 4. 1919

V súvislosti s plavbou po Dunaji sa veľké nádeje vkladali do parížskej mierovej konferencie, kde bol problémom splavnosti riek, slobode plavby a obchodu, venovaný jeden z piatich hlavných výborov. Jeho témy neboli ničím iným ako skoncentrovaným a rozpracovaným druhým zo známych štrnástich bodov amerického prezidenta Woodrowa Wilsona. Činnosť výboru nadväzovala na celý rad medzinárodných zmlúv, uzatváraných v predchádzajúcich obdobiach pri rôznych mierových rokovaniach a na medzinárodných kongresoch. Začalo to na viedenskom kongrese, ale kľúčovou sa stala parížska mierová konferencia z roku 1856, ktorá riešila všetky problémy po krymskej vojne. Venovala sa špeciálne plavbe po Čiernom mori a po Dunaji, ona položila základ pre zriadenie Európskej dunajskej komisie. Tá mala vo svojom portfóliu všetky problémy spojené s plavbou a obchodom na Dunaji. A bolo ich viac ako dosť.

Slobodná plavba po Dunaji mala v 19. storočí popri všetkých dočasných politických a vojnových turbulenciách štyri hlavné a trvalé prekážky. Tri z nich boli geograficky podmienené a vyžadovali si rozsiahle zásahy človeka. Prvou bol úsek medzi vtedajším Prešporkom a obcou Gönyű. Hlavný tok Dunaja bol mimoriadne plytký, a tak lode dlho používali na plavbu vtedy veľmi členité ramená na ľavom brehu hlavného toku (dnešný Malý Dunaj), čo však plavbu rovnako komplikovalo. Len postupne sa prehĺbovaním vytvárala plavebná línia priechodná pre riečne lode, ale plytkosť rieky v niektorých obdobiach roka zostávala trvalým problémom.

Druhou vážnou prekážkou plavby bola úžina na strednom toku Dunaja, tzv. Železné vráta, kde sa lode museli vykladať a po koľajniciach presúvať za nebezpečné katarakty. Uznesením Berlínskeho kongresu bola monarchia poverená reguláciou tohto úseku, čo sa s obrovskými finančnými nákladmi podarilo a v septembri 1896 bol odovzdaný do užívania v prítomnosti cisára Františka Jozefa a rumunského kráľa Karola I. celý tento nebezpečný úsek do prevádzky. Napriek tomu obmedzenia a problémy v tejto oblasti stále pretrvávali.

Tretou prekážkou bola dunajská delta. Dunaj sa v delte rozdeľuje na tri hlavné ramená a množstvo malých ramien a ostrovov. Plavbu navyše tradične komplikovali obrovské masy piesku, ktoré sa v delte usádzali a znemožňovali pohyb lodí. Štvrtou „prekážkou“ bol rumunský štát, neakceptujúci rozšírenie pôsobnosti Európskej dunajskej komisie mimo územie delty. Podľa londýnskej zmluvy (1883) sa totiž jej právomoc mala rozšíriť až po Brailu, Rumuni v tom však videli zasahovanie do vlastných vnútorných záležitostí.

Počas prvej svetovej vojny sa Dunaj viackrát stal otvoreným bojiskom a vojenské lode na ňom boli zapojené do mnohých vojenských operácií. Treba vnímať ako pozoruhodný paradox, že Európska dunajská komisia napriek bojom fungovala v stále neutrálnom rumunskom dunajskom prístave Galati. Až koniec augusta 1916 a vstup Rumunska do vojny po boku Dohody ochromili úplne činnosť komisie, ktorá sa presťahovala – už bez predstaviteľov ústredných mocností – do ruskej Odesy. Žiaľ, nezachránilo to ani sídlo a ani cenný archív komisie, ktoré zničilo nemecké delostrelectvo počas obsadzovania Galati. Po boľševickej revolúcii a nepokojoch v Odese sa delegáti ešte v priebehu vojny vrátili do „svojho“ rumunského mesta, kde sa po bukureštskom mieri obnovila činnosť komisie pod nemeckým dohľadom. S koncom vojny prestalo aj to a rumunský delegát v Galati osamel.

Ak počas vojny financovalo komisiu hlavne Rumunsko, od začiatku roka 1919 sa financovanie presúvalo konečne na poplatky za lodnú dopravu. Aspoň čiastočne. Ak sa v roku 1918 vyzbieralo 1492 frankov, tak v prvom mierovom roku ešte pri stále obmedzenej lodnej premávke už 138 000 frankov. Pri 6-miliónovom deficite ako výsledku vojnových rokov to bola aj tak len kvapka v mori.⁵ Komisia sa musela kádrovito dokonštituovať a sformulovať si nové priority.

Versailleská mierová zmluva a mierová konferencia ako celok hovorili vo veľmi všeobecnom rámci o slobodnej medzinárodnej plavbe pre lode pod akýmikoľvek vlaj-

5 The National Archives London – Kew, sig. BT 65/4, Work of the European Commission on the Danube throughout the War; Commission Européenne du Danube, Protocole No. 1, séance du 15. Octobre 1919.

kami na celom úseku splavného Dunaja, od ústia až po nemecký Ulm. Týkalo sa to aj všetkých dunajských prítokov a práve to musela byť najväčšia výzva. Očakávalo sa, že všetky otázky by mala vyriešiť dunajská konferencia pozostávajúca z 9 štátov, ktoré podpísali mierové zmluvy. Išlo o ČSR, Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, Rumunsko, 4 veľmoci: USA, Francúzsko, Veľkú Britániu a Taliansko, ako aj Belgicko a Grécko, ktoré mali na Dunaji svoje vlastné záujmy. Mali sa zísť do roka po podpise zmlúv (myslelo sa hlavne na zmluvu s Nemeckom) a štyri porazené podunajské štáty sa jej síce mohli zúčastniť, ale bez hlasovacieho práva. Táto konferencia mala súčasne vypracovať a prijať štatút plavby na Dunaji.

Pražské Ministerstvo verejných prác v nadväznosti na znenie mierových zmlúv s Nemeckom a Rakúskom vyzvalo v septembri 1919 Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, aby zozbieralo požiadavky na konkrétne práce a opatrenia vyplývajúce pre dunajskú plavbu z článkov oboch mierových zmlúv (s Nemeckom i Rakúskom). Myslelo sa hlavne na technické opatrenia pri uľahčení cezhraničného prechodu tovarov a osôb, ale i pri zlepšení dunajskej plavby, na ciachovanie lodí, na opatrenia k zlepšeniu dunajskej medzinárodnej plavebnej dráhy a na konkrétnu veľkosť lodného parku jednotlivých plavebných spoločností, ako aj na kolíziu ustanovení mierových zmlúv s dovtedajšími zmluvami.

Jednotlivé riečne plavebné (ešte písané ako stavebné) úrady vypracovali spolu s hydroológmi podrobné odpovede na jednotlivé otázky, ktoré potom išli na Európsku dunajskú komisiu. Tie vypovedali o komplikovaných vodohospodárskych pomeroch (najmä plavebná hĺbka), ale i o potrebách vyplývajúcich prevažne z nových hraníc (colnice, sklady a pod.). Zdôrazňoval sa najmä význam Komárna pre spojenie s Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov a pre obchod s obilím a drevom. Význam Bratislavy mal vzrásť najmä po dobudovaní kanála Dunaj-Odra.⁶

V súlade s rozhodnutím Najvyššej rady mierovej konferencie sa v polovici októbra 1919 stretla v Paríži ešte v okypnenej zostave Európska dunajská komisia. Začala rozvíjať svoje plány a vymedzovať si kompetencie, pričom sa stretávala s maximálnym uznaním na margo svojej dovtedajšej činnosti.

Medzitým totiž francúzsky veliteľ balkánskej (orientálnej) armády generál Louis Franchet d'Esperey vymenoval za veliteľa Dunaja britského admirála Ernesta Troubridgea, ktorý počas prvej svetovej vojny bojoval na jeho toku proti lodiam ústredných mocností. Troubridge bude ešte v prvej polovici dvadsiatych rokov hrať na Dunaji dôležitú politickú úlohu. Nie vždy dokázal byť nestranný a československí politici ho podozrievali z nadfŕžania maďarským záujmom. Pripisovali to jeho aristokratizmu a často sa hovorilo aj o jeho majetkových záujmoch v Budapešti (v Maďarsku), ktoré ho zbavovali objektivity. Podľa Osuského chýry o protežovaní Maďarov zo strany Britov na jeseň 1919 mali korene v tom, že „*plukovník Cunningham a admirál Troubridge de facto pracujú v tom smere, aby využijúc maďarské monarchistické hnutie dostali na maďarský trón niektorého anglického aristokrata, napr. Connaughta lebo Tecka.*“⁷ Britské sme-

6 Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), fond Poriečny plavebný úrad, škat. 1, inv. č. 53 (763/1919), korešpondencia zo sept. – dec. 1919.

7 SNA, fond V. Šrobár, škat. 10, inv. č. 624, I. Krno V. Šrobárovi zo 4. 11. 1919.

rodajné kruhy si však túto politiku neosvojili a nepodporovali ju, hoci rovnako týmto chýrom nebránili.

Vzhľadom na dezolátny stav železníc sa stal Dunaj bezprostredne po vojne najdôležitejšou dopravnou tepnou a jeho splavnenie ešte pred prijatím plavebného štatútu kľúčovou úlohou. Na základe svojich právomocí a možností, ktoré mu poskytovali mierové zmluvy Troubridge ešte v roku 1919 rozdelil dunajský veľtok na tri časti: horný úsek po maďarskú Bajú prideliť pod správu Československa, stredný a dolný tok juhoslovanskému kráľovstvu a Rumunsku. Budúci malodohodoví spojenci si mali naložené lode odovzdávať na hraniciach svojich pásiem. Nič z tohto plánu sa však neuskutočnilo. Plavbu po Dunaji kontrolovali roku 1919 v najväčšej miere Srbi, ktorí mali vo svojej moci rozhodujúce úseky. Aj v kapacite prepravovaného tovaru zostávalo Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov v dvadsiatych rokoch dominantnou krajinou. Disponovalo aj najväčším lodným parkom. Druhé bolo Rumunsko, ovládajúce deltu. Keďže v čase skončenia vojny sa väčšina bojových lodí sústreďovala na strednom a dolnom toku Dunaja, juhoslovanské kráľovstvo a Rumunsko ich zabavili ako vojnovú korisť. Predovšetkým Rumuni boli preto za zachovanie status quo a činnosť Európskej dunajskej komisie v dunajskej delte neraz vnímali ako zasahovanie do svojich vnútorných záležitostí.

Po roku 1918 mal československý štát ambície prevziať kontrolu nad lodnou dopravou na Dunaji a nákladnými prístavmi v Bratislave a Komárne priamo do svojej správy. Začal postupne budovať prístavy, rozširovať a zväčšovať kapacity prekládky tovaru. Vyrástli nové sklady, do prevádzky sa uviedli elektrické žeriavy (prvý fungoval už od roku 1916) a ďalšia technika. Napokon už vo februári 1919 sa z dielne najväčších českých bánk zrodil veľkorysý projekt paroplavebnej akciovej spoločnosti, ktorá mala mať pod kontrolou nielen riečnu, ale i námornú plavbu. Chýbali však kvalifikované sily, investičný kapitál, lodné i prístavné kapacity. Aj preto musel rozhodujúcu iniciatívu na seba prebrať štát.

Keďže sa vedelo, že hranice nového Československa budú ležať na dunajských brehoch, pričom štát nedisponoval žiadnymi loďami, dohodol sa Troubridge už 18. februára 1919 v Belehrade so zástupcami republiky na tzv. rekvizičnom patente. Na jeho základe Troubridge síce nariadil rakúskej i maďarskej dunajskej spoločnosti odovzdať Československu k dočasnému bezplatnému užívaniu 16 remorkérov a 460 nákladných člnov, nedisponoval ale pákami (a zrejme ani ochotou), aby ich k tomu aj donútil. *„Celá tato rekviziční akce s velkým gestem zahájená a slavnostně vyhlášená, ukázala se býti bludnou fantasií, nepěknou v době, kdy zeme ČSR válkou vyčerpané trpěli nedostatkem požívatín, benzínu a petroleje pro nutné potřeby našeho zemědělství a průmyslu. Nezbyvalo než ponechati rekviziční patent svému osudu a nastoupiti cestu schůdnější, cestu praktické dohody s rakouskou společností DDSG, která, nemajícte doby možnosti ku provozování vlastní dopravy na Dunaji, dala nám ochotně do nájmu 5 remorkérů a 44 nákladní čluny“*, vysvetľoval dodatočne Václav Jiřík.⁸

V Bratislave sa v zmysle už spomínaného projektu už 15. marca 1919 zriadila súkromná inštitúcia pod názvom Československá dunajská plavba (Čs. dunajská plavebná

8 SNA, fond V. Šrobár, škat. 15, inv. č. 808, JIŘÍK, Václav: Československá dunajská plavba (5. 3. 1924).

spoločnosť), ktorá mala mať na starosti lode pod československou vlajkou. Bolo veľkým úspechom, keď sa so zárukou štátu podarilo získať bankový úver takmer 9 miliónov Kč, mohlo sa objednať uhlie i ďalšie potrebné zariadenia. Ministerstvo obchodu preferovalo pred štátnou réžiou práve súkromný subjekt, ktorý však, hoci sa uchádzal o plavebnú koncesiu, si nedokázal zaopatriť potrebné lode.

Ivan Markovič písal z Bratislavy Benešovi do Paríža o situácii na Dunaji v kontexte celkovej situácie: *„Tu je z Pešti komandant Čermák, prišiel kvoli paroplavbe na Dunaji. Hovorí, že naše položenie v Pešti je hodne horké. Zakročovanie môžeme robiť len prostredníctvom pluk. Vixa, lebo ináče voči nám Maďari ešte stále stoja na stanovisku teritoriálnej integrity Uhorska a o nejakej likvidácii nechcú ani počuť.“*⁹

V súvislosti so spomínaným rekvizičným patentom bol uznesením ministerskej rady z 19. marca 1919 zriadený štátny Československý dunajský dopravný úrad v Bratislave, ktorý začal svoju činnosť neúspešným rokovaním s Maďarmi a Rakúšanmi a čakal na vyriešenie viacerých otázok. V odpovedi na žiadosť o prijatie lodného kapitána J. Thurza do zamestnania úrad perom svojho vedúceho Václava Jiříka situáciu zhrnul nasledovne: *„... není doposavadě zaručeno zda-li zůstane paroplavba podnikem státním či přejde-li do rukou čl. paroplavební společnosti. Rovněž není známo, kolik lodí nám bude přiručeno a kolik pro dopravu budeme potřebovati. Dle dosavadní úmluvy s D.D.S.G. má býti pro dobu přechodní, t. j. 3 měsíce po uzavření míru najato potřebné loďstvo i s příslušným personálem lodním a přístavním. Pro tuto dobu přechodní nebude nám možno umístěti vlastních sil.“*¹⁰ Mier s Maďarmi bol však ešte v nedohľadne, riešenia jednotlivých sporných otázok snáď ešte ďalej.

Obe bratislavské inštitúcie spájali už viackrát spomínaný český dopravný odborník Václav Jiřík. Do roku 1918 pôsobil ako komisár a finančný správca vojenského námorníctva. Pri spomínanej dohode s Troubridgeom v Belehrade však už zastupoval novú republiku. V roku 1919 sa stal sekčným šéfom na Ministerstve obchodu a priemyslu a bol vyslaný do Bratislavy inštitucionálne i prakticky vybudovať a riadiť dunajskú plavbu. Jiřík vyrokoval s rakúskou stranou dohodu o prenájme prvých lodí a jeho zásluhou začalo Československo ako prvé obchodovať na dunajskom toku. „Vďaka“ bolševickému vpádu na Slovensko k tomu však prišlo až koncom októbra 1919, keď po prvý raz vyplávali od Rakúska prenajaté lode s nákladom cukru, hospodárskych strojov a iného tovaru dolu prúdom. Začiatkom roku 1920 sa lode vrátili naložené múkou, obilím, benzínom a tabakom. Mladá republika a najmladší dunajský štát súčasne tak začala ako prvá, a to treba ešte raz zdôrazniť, prevádzkovať obchod na Dunaji.

Štátny Dunajský dopravný úrad teda prevádzkoval plavbu po Dunaji na prenájom lodnom parku, ktorý tvorilo 5 parníkov (spolu s 3400 HP), 61 nákladných člnov (s nosnosťou 300 až 700 ton) a 4 tankové člny. Od 15. októbra 1919 do konca októbra 1920 sa v Bratislave preložilo takmer 175 000 ton tovaru, z čoho na dunajský dopravný úrad pripadlo 58 %, kým na päť zahraničných spoločností 42 %.¹¹

9 SNA, fond I. Markovič, škat. 1, inv. č. 12, I. Markovič E. Benešovi zo 6. 3. 1919.

10 SNA, fond V. Makovický, škat. 20, inv. č. 16, V. Jiřík V. Makovickému z 8. 8. 1919.

11 Senát NZ ČSR, 1921, tisk 504 o zriadení Riaditeľstva československej štátnej dunajskej plavby v Bratislave. In https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/1vo/tisky/T0504_00.htm

Jediný zachovaný vojenský monitor Leitha (Litava), vyrobený v Pešti, ktorý brázdil Dunaj už od 70. rokov 19. storočia. V súčasnosti je v lodnom skanzene v maďarskom Neszmély. Foto R. Holec

Plavebná prax i medzinárodná situácia však boli podstatne zložitejšie, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Ak si niekto myslel, že po porážke Maďarskej republiky rád sa pomery na Dunaji znormalizujú, nebolo to tak. V októbri 1919 sa Edvard Beneš pýtal svojho rumunského kolegu, či sa môžu československé lode slobodne plaviť po rumunskom úseku Dunaja. Išlo síce o budúcich spojencov, ale Podkarpatská Rus vtedy ešte bola v rumunských rukách, rovnako Budapešť a východná časť Maďarska. Ani s jednou z oboch vojenských aktivít nebola Praha stotožnená. V prvom prípade žiadala odchod vojsk, v druhom rumunský postup minimálne nepodporovala. A hoci otázka Bukurešť pobúrila, lebo vyvolávala dojem, že Rumunsko porušuje princípy slobodnej plavby, mala svoje opodstatnenie.¹²

Za plavebné obdobie 1919/20 sprostredkoval dopravný úrad obrat rôznych tovarov v objeme 923 418 q, finančný obrat dosiahol výšku vyše 125 600 000 Kč. Podarilo sa splatiť poskytnutý úver a čistý zisk sa vyšplhal na 25 miliónov Kč. So súhlasom vlády sa tieto peniaze použili na stavbu štyroch skrutkových parníkov *Devín, Váh, Hron a Nitra*, každý s výtlakom 280 HP a nosnosťou 500 ton. Inak povedané oproti kolesovým remorkérom disponujú nielen ťažnou silou, ale do ich vlastného vnútra sa zmestí 40 – 50 vagónov tovaru. V bratislavskom prístave si v tomto čase našlo zamestnanie okolo 400 ľudí (podľa iných údajov 200 – 250 robotníkov). V porovnaní s predvojnovým stavom sa zvýšila prekládka tovarov v priemere zo 40 na 160 vagónov denne.¹³

12 DEJMEK, Jindřich – NĚMEČEK, Jan (eds.). *Československo na pařížské mírové konferenci 1918 – 1920. II.* Praha: Ústav mezinárodních vztahů a Historický ústav AV ČR, 2011, s. 153 (správa M. Čermáka na MZV do Prahy zo 16. 10. 1919).

13 SNA, fond V. Šrobár, kr. 15, inv. č. 808, JIŘÍK, Václav: Československá dunajská plavba (5. 3. 1924);

Dopravný úrad, ktorý mal byť pri dunajskej plavbe len provizóriom a nemal zákonom poskytnuté potrebné mechanizmy a výbavu, tak už dve plavebné sezóny neplánovane prevádzkoval plavbu na Dunaji. V tomto období, na prahu plavebnej sezóny od 1. marca 1921, do celej situácie vstúpil štát, konkrétne ministerstvo priemyslu, obchodu a živnosti. Jeho minister Rudolf Hotowetz zmenil celkovú koncepciu a v súvislosti s plavbou po Dunaji uprednostnil štátny subjekt. Zriadil štátne Riaditeľstvo československej štátnej dunajskej plavby v Bratislave. Uznesením ministerskej rady od začiatku roka 1921 Čs. dunajský dopravný úrad splynul s uvedenou dunajskou plavebnou spoločnosťou, ktorá sa ako štátna akciová spoločnosť (štát mal účasť vo výške 72 %) postavila na vlastné nohy a mohla začať novú kapitolu v dejinách dunajskej plavby symbolicky reprezentovanú zastupiteľstvami v Regensburgu, vo Viedni, Budapešti, Belehrade, Sofii a Bukurešti. Koncom februára 1922 vypršala nájomná zmluva s rakúskou spoločnosťou.

To už do hry vstúpila konkurencia ďalších dunajských štátov a podstatne silnejších plavebných spoločností, pozviechala sa i železničná doprava, objavili sa prvé navigačné, colné i pohraničné prekážky, a tak prevezený tovar klesol takmer na tretinu (338 000 q). Za celý rok 1922 sa vyšplhal len na vyše 377 000 q. Čistým ziskom 7 miliónov Kč tvoril ešte dunajský obchod pre ČSR aktívnu záležitosť, ale mnohí ďalší už utrpeli citeľné straty.¹⁴

Podľa zákona z apríla 1920 bol zriadený Československý plavebný úrad v Prahe s kompetenciami pre celé územie republiky. Jeho výkonnými orgánmi sa stali jednotlivé poriečne plavebné úrady. Ten z nich, ktorý mal na starosti Dunaj, vznikol v októbri 1921 v Bratislave. Jeho agendou bola plavebná prevádzka skôr z technického hľadiska, plavebná cesta, správa prístavov, prekladísk a skladov.

Reálnu plavbu po Dunaji v medzinárodnom rámci mala zabezpečovať najprv už spomínaná Európska dunajská komisia, so sídlom v rumunskom meste Galati. Jej doménu sa postupne, ako sme už uviedli, stala problémová oblasť delty po Brailu a spojenie s morom, čím pre novovznikajúce Československo prestáva byť až takou zaujímavou. Podľa článku 346 versailleskej a článku 301 saintgermainskej mierovej zmluvy v nej boli dočasne zastúpené len Veľká Británia, Francúzsko, Taliansko a Rumunsko.

Saintgermainská mierová zmluva s Rakúskom zo septembra 1919 hovorila v časti XII. (prístavy, vodné cesty a železnice) taktiež o slobode tranzitnej a inej dopravy ľudí i tovaru bez akýchkoľvek prietahov, ciel a poplatkov. V prípade poplatkov mali byť určené nie selektívne, ale rovnako pre všetkých tak, ako pre domácich. Rakúsko malo zakázané robiť rozdiely alebo poskytovať komukoľvek jednostranné výhody. V prístavoch i na železničiach boli zahraniční dopravcovia postavení na roveň domácim.

Čo sa týkalo plavby po rakúskom úseku Dunaja, hovorilo sa o úplnom zrovnoprávnení domácich a zahraničných lodí, a to sa týkalo všetkých výhod i povinností. Naopak, pre rakúske lode sa vyžadovali mimo Rakúsko osobitné povolenia pre nákladnú i osobnú dopravu. Poplatky sa museli využívať na udržiavanie splavnosti riek alebo na jej zlepšenie. Súd Spoločnosti národov mal riešiť všetky záležitosti spôsobujúce škody medzinárodnej plavbe, rybolovu, zavodňovaniu a pod.

Senát NZ ČSR, 1921, tisk 504 o zriadení Riaditeľstva československej štátnej dunajskej plavby v Bratislave. In https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/1vo/tisky/T0504_00.htm

14 SNA, fond V. Šrobár, škat. 15, inv. č. 808, JIŘÍK, Václav: Československá dunajská plavba (5. 3. 1924).

Podľa článku 300 sa Rakúsko zaväzovalo, že „postúpi zúčastneným mocnostiam ... do troch mesiacov od notifikácie časť vlečných parníkov a člnov, ktoré zostanú v prístavných matrikách ... až budú vylúčené tie, ktoré majú byť napred odovzdané preto, že sa na ne vzťahuje právny dôvod vrátenia alebo náhrady ... rovnako materiál všetkého druhu nevyhnutný k užívaniu riečnych sietí ... Počet postúpených vlečných parníkov a člnov ... budú určené od arbitra alebo arbitrov menovaných Spojenými štátmi americkými; toto určenie sa stane s ohľadom na odôvodnené potreby zúčastnených strán, hlavne na základe plavebnej dopravy v posledných piatich rokoch pred vojnou. Ak budú postupy podľa tohto článku vyžadovať prevod vlastníctva, budú od arbitrov stanovené práva bývalých vlastníkov podľa stavu z 15. októbra 1918 a výška odškodnenia, ktorá sa im má zaplatiť ...“¹⁵ Arbitrov spomínaných v zmluve si musíme pamätať, lebo sú pre tento kontext dôležití.

Tu treba zdôrazniť, že neskoršia Trianonská mierová zmluva bola v týchto častiach úplne identická s rakúskou Saintgermainskou mierovou zmluvou (a tá s Versailleskou), rovnaké ustanovenia sa teda týkali aj Maďarska, posunuté boli akurát čísla jednotlivých článkov.

Čo sa týkalo Dunaja, všetky otázky rozdelenia lodí, ktorých vlastníctvo alebo štátna príslušnosť by boli príčinou rozporov medzi štátmi, spadali podľa mierovej zmluvy tiež pod rozhodnutie arbitrov. Správa týchto lodí bola až do trvalého rozdelenia zverená komisii zo zástupcov USA, Veľkej Británie, Francúzska a Talianska. Táto komisia mala dovedty zabezpečiť ich účelné využitie.

Podľa článku 302 pri teritoriálne i člensky obmedzenej Európskej dunajskej komisii „zvyšok“ Dunaja, v skutočnosti celý jeho tok okrem delty, mal podliehať pod právomoc novej medzinárodnej komisie zloženej zo zástupcov všetkých dunajských štátov a z tých štátov z Európskej dunajskej komisie, cez ktoré nepreteká Dunaj. Táto komisia sa mala konštituovať čo najskôr po podpise mierových zmlúv a ujať sa správy Dunaja, plavby na rieke a lodivodského poriadku. V jej rámci mala rozhodovať väčšina hlasov a členské štáty si mali rozdeliť financovanie uvedenej komisie.¹⁶ Namiesto deviatky ju napokon otvorilo len 8 štátov, keďže USA sa z európskych záležitostí v tom čase už stiahli, a k nim pribudli 4 porazené štáty, ktoré dostali plné členstvo až od roku 1922.

Prvé zasadnutie Medzinárodnej dunajskej komisie sa konalo od 19. júna 1920 v Paríži, teda rok po uzavretí mierovej zmluvy s Nemeckom a krátko po podpise Trianonskej zmluvy, ale ešte ani zďaleka nie po jej ratifikácii.¹⁷ Zmluvy s Nemeckom, Rakúskom a Bulharskom boli uzavreté už predtým, s Tureckom sa aj tak nepočítalo. Na čelo komisie bol na prvých šesť mesiacov, teda do začiatku roka 1921, zvolený už spomínaný britský admirál Ernest Troubridge, ktorý však nezvládal všetky problémy a ako už bolo uvedené, nie vždy dokázal byť nestranný pri ich riešení. Záujmy Československa

15 Pre Versailles (čl. 339) podľa https://cs.wikisource.org/wiki/Versaillesk%C3%A1_smlouva#%C4%8Cl%C3%A1nek_346. Saint Germain podľa [https://cs.wikisource.org/wiki/Saintgermainsk%C3%A1_m%C3%ADrov%C3%A1_smlouva_\(velk%C3%A1\)#Hlava_II._-_Plavba](https://cs.wikisource.org/wiki/Saintgermainsk%C3%A1_m%C3%ADrov%C3%A1_smlouva_(velk%C3%A1)#Hlava_II._-_Plavba). Pre Trianon podľa https://cs.wikisource.org/wiki/Trianonsk%C3%A1_m%C3%ADrov%C3%A1_smlouva/%C4%8C%C3%A1st_XII_-_P%C5%99%C3%ADstavy,_vodn%C3%AD_cesty_a_%C5%BEeleznice

16 The National Archives London – Kew, sig. BT 65/8, *Projet de reglement international du Danube a soumettre a la conference* (19. 4. 1920).

17 The National Archives London – Kew, sig. BT 65/4, E. Troubridge na Foreign Office z 23. 6. 1920.

mal v Medzinárodnej dunajskej komisii zastupovať hydroológ a inžinier profesor Antonín Smrček, známy ako otec dunajsko-labsko-vltavského prieplavu.¹⁸ Vedením rokovaní o plavbe na Dunaji a Labe bol poverený mladý a vtedy začínajúci diplomat Zdeněk Fierlinger, riaditeľ hospodárskej sekcie na pražskom Ministerstve zahraničných vecí.

Medzi Medzinárodnou dunajskou komisiou a Ministerstvom verejných prác (jeho prostredníctvom teda cez jednotlivé slovenské poriečne plavebné úrady) fungovala od začiatku čulá výmena názorov na množstvo otvorených problémov. Nasledujúce zasadnutie komisie sa stanovilo na 1. decembra 1920 vo Viedni.¹⁹

Približne do roka po podpise mierovej zmluvy s Nemeckom sa mala stretnúť konferencia a prijať štatút plavby na Dunaji. Tak sa s istým oneskorením aj stalo. V dôsledku rozhodnutia mierovej konferencie sa po dlhých prípravách a na základe rozhodnutia aj prvého zasadnutia Medzinárodnej dunajskej komisie presne po roku, v septembri 1920, konala v Paríži konferencia, ktorá mala pripraviť konečný štatút plavby po Dunaji. Ten sa podarilo podpísať až v júli 1921. Podľa režimu platného pred prvou svetovou vojnou neboli zahraničné lode oprávnené prevážať tovar medzi prístavmi jedného štátu. Podľa nového štatútu bolo toto právo rozšírené aj na cudzie vlajky, ale s podmienkou súhlasu miestnych úradov. Deklarovanie Dunaja za medzinárodnú rieku však nezmenilo nič na jeho nacionálnej rozkúskovanosti a partikularizme.

Štatút (konvencia) sa prijímal a podpisoval v čase, keď wilsonovské idey už strácali veľa zo svojej príťažlivosti a stále výraznejšie sa presadzovali politické a hospodárske ambície jednotlivých štátov.²⁰ To viedlo k úplnému vylúčeniu boľševického Ruska z dunajskej problematiky, k rôznym obmedzeniam voči Nemecku, k nedodržiavaniu a rôznym výkladom jednotlivých článkov, čo viedlo k sporom a komplikáciám. Dosiadnuť v takejto situácii kompromis nebolo vôbec jednoduché.

V súvislosti s novým štatútom sa z už spomínanej komisie s dohľadom na Dunaj utvorila Medzinárodná dunajská komisia so sídlom vo Viedni. Bola zodpovedná za dodržiavanie Versailleskej mierovej zmluvy a jej úlohou bolo dohliadať nad plavbou od Brailly až po Ulm, teda na celom úseku Dunaja (okrem delty), vrátane prítokov. Stala sa rozhodujúcim subjektom zaručujúcim dodržiavanie štatútu a vytvárajúcim predpoklady na jeho dodržiavanie. Činnosť komisie v tomto čase manažoval Francúz Albert Legrand. V dvadsiatych rokoch bol tajomníkom komisie Otto Popper, medzi delegátmi sa na československej strane objavili mená Bohuslav Müller (zástupca republiky aj v labskej a oderskej komisii), Vojtech Krbec (legačný tajomník Ministerstva zahraničných vecí), už spomínaný Antonín Smrček (profesor Vysokej školy technickej v Brne) a ďalší.

Od začiatku roka 1922 sa sídlo komisie presunulo na päť rokov do Bratislavy. Ako sa vtedy s neskrývaným uspokojením písalo, to „... je pro čl. stát velikým morálním úspěchem, když se o ně ucházela města jako Bělehrad, Vídeň a Budapešť. Bude nutno, aby-
chom jak loyálním dodržováním všech ustanovení statutu, tak náležitým vybudováním

18 Hoover Institution Archives, Stanford University, Walker D. Hines Papers, Box 3, Poznámky z vládnej porady v Prahe z 13. 3. 1920.

19 SNA, fond Poriečny plavebný úrad, škat. 1, inv. č. 53 (2569/1920), korešpondencia zo sept. – dec. 1919.

20 *Conférence internationale pour l'établissement du statut définitif du Danube*. Paris 1921.

*své obtížné dunajské trati a svých přístavů, jakož i vhodným a důstojným ubytováním mezinárodní komise, jejich úřadů i členů působili k tomu, aby po uplynutí 5-leté lhůty komise neměla příčiny přeložití své sídlo do jiného dunajského města...*²¹ Vlastné presťahovanie do Bratislavy stálo 164 000 frankov a zvýšilo nepochybne reputáciu Československa medzi dunajskými štátmi.²²

Mierová konferencia, v zmysle svojho postoja k porazeným štátom, rozhodla o rozdelení rakúsko-uhorskej dunajskej flotily medzi jednotlivé nástupnícke štáty. Pre Československo to bola životne dôležitá otázka, lebo sa stalo dunajským štátom, malo obrovské ambície a plány, ale nemalo jednu jedinú dunajskú loď. Mierová konferencia i mierové zmluvy sa však v súvislosti s delením lodí po monarchii a najmä vo vzťahu k záväzným termínom vyjadrovali veľmi neurčito.

Zodpovedná za delenie bola, už v rozoberanej saintgermainskej zmluve spomínaná, medzinárodná rozhodcovská komisia na čele s Američanom a pôvodne odborníkom na železničnú dopravu Walkerom D. Hinesom. Bol nominovaný v júni 1920 v zmysle článku 339 a 357 versailleskej mierovej zmluvy s Nemeckom o rozdelení nemeckej riečnej flotily. Keďže USA neratifikovali túto zmluvu, nachádzali sa s Nemeckom de iure ešte vo vojnovom stave, na čo Nemci nezabudli upozorniť (osobitnú mierovú zmluvu medzi oboma štátmi uzavreli až 21. 8. 1921). Expertná komisia Rady piatich (v tomto prípade len štyroch, bez USA) však dôrazne zotrvala pri delegovaní Hinesa, ktorému postupne pribudlo aj delenie rakúsko-uhorskej dunajskej flotily, ako aj dunajská plavba v zmysle ďalších mierových zmlúv v St. Germain, Neuilly i v Trianone. V poslednom prípade jeho činnosť vyplývala z paragrafu 5, prílohy 3 a časti VIII., ako aj z článku 284 zmluvy a bola dodatočne schválená po podpísaní Trianonu.²³

Pre Hinesa išlo o veľmi komplikovanú a roky trvajúcu mravčiu prácu. Dohľadať na jednotlivé lode, ktoré neraz zmenili meno i vlastníka, určiť komu patria a komu budú patriť – to vôbec neboli jednoduché úlohy. Narážali na nacionálny egoizmus a na vzájomné animozity medzi štátmi. Navyše Hines mal mantinely vo svojich kompetenciách a do jeho rozhodnutí vstupovala aj skupina námorných pridelencov piatich veľmocí, ako aj Medzinárodná dunajská komisia na čele s Troubridgeom. Svoje skúsenosti i výsledky zhrnul Hines vo viacerých rozsiahlych správach pre Spoločnosť národov.²⁴

Za Československo sa rokovaní o delení flotily zúčastňoval národohospodársky odborník dr. Václav Partl, vtedy sekretár na Ministerstve obchodu a priemyslu, a Ing. Ota- kar Neudörfl z Ministerstva verejných prác. Partl sprevádzal Hinesa na jeho dunajskej ceste, na ktorej sa mal oboznámiť s pomermi československého úseku. Hines mal trvalé problémy s kompetenciami, s požiadavkami na reparácie, ale i s klasifikáciou lodí, keďže aj mnohé obchodné lode boli vo vojne využité na vojenské účely. Problémy vznikali

21 Dôvodová správa k dunajskému štatútu In https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/Ivo/tisky/T1310_04.htm

22 The National Archives London – Kew, sig. ADM 1/8620/36, napr. Seance du 10. Decembre 1921 Seance du 12. Decembre 1921...

23 The National Archives London – Kew, sig. FO 893/7/3, Notes of a meeting held ... September 6, 1920 a sig. 893/9/6, Notes of a meeting held ... December 9, 1920...

24 Napr. HINES, Walker D. *In the mater of questions arising as to Danube shipping*. Paris 1921.

s identifikáciou lodí a s určením ich vlastníctva, veku, ekonomického potenciálu. Neraz sa účelovo zmenil majiteľ lode, najlepším ťahom bol prevod na nejakú švajčiarsku spoločnosť alebo iný subjekt zo štátov Dohody, loď zmenila meno a potom už nebolo jednoduché ju nájsť, priradiť k pôvodnému menu a vyňať ju z delenia či doň vrátiť.

Mnohé problémy končili na tzv. Reparačnej komisii pri Spoločnosti národov. Od roku 1921 na nej Československo zastupoval Štefan Osuský, neraz však v komisii zastu-

Medzivojnová Bratislava s lodami na Dunaji

poval aj záujmy iných štátov, ako Rumunska, Juhoslávie, Poľska a Grécka. Štefan Osuský ako účastník parížskej mierovej konferencie a od začiatku roku 1921 československý vyslanec vo Francúzsku bol z titulu člena komisie hlavným mediátorom a sprostredkovateľom v sporoch o dunajskú plavbu a o jednotlivé lode. Snahy Osuského, a teda snahy Československa, o posilnenie počtu amerických arbitrov pri delení dunajskej flotily a na urýchlenie procesu, neuspeli.²⁵

V marci 1920 mohli československí predstavitelia zhrnúť, že vláde sa podarilo získať od rakúskej Dunajskej paroplavebnej spoločnosti (z jej akcií v hodnote 85 miliónov disponovala ČSR akciami za 10 miliónov) do vlastníctva minimálne tri parníky, do prenájmu 20 remorkérov a 100 vlečných člnov. Do konca roka sa podarilo dostať na užívanie ešte 4 nové a republikou postavené skrutkové parníky, 42 vlečných člnov a 4 tankery.²⁶

25 Hoover Institution Archives, Stanford University, Walker D. Hines Papers, Box 6, Š. Osuský A. Millerandovi z 1. 3. 1920.

26 Hoover Institution Archives, Stanford University, Walker D. Hines Papers, Box 3, A. B. Kratz Walker D. Hinesovi z 31. 8. 1920 a https://www.schiffs-agentur.ch/joomla/images/pdf/Donau/dossier-29b_hist_flottenliste_ddsg.pdf

Zvyšné lode mala republika prenajaté od Kráľovstva Srbov, Chorváto v a Slovincov. Prepravovali naftu z Rumunska a oblie zo Srbska. Prenájom lodí v čase, keď štát ešte nedisponoval žiadnymi plavidlami, bol jedinou cestou ako sa presadiť na Dunaji. Lodný park bol však zväčša zastaraný a kapacitne nedostatočný.

V roku 1922 zásluhou arbitra Hinesa získala republika do vlastníctva dva osobné parníky (každý pre 700 ľudí), 9 remorkérov s výtlakom od 350 do 1200 HP a 116 vlečných člnov s nosnosťou 70 000 ton. K tomu treba pridať už spomínané 4 postavené skrutkové parníky. Celková ťažná sila predstavovala 7410 HP a nákladná nosnosť 72 000 ton zvýšená o ďalšie 4 vlečné člny v majetku republiky. S nepriaznivým počtom ťažnej sily (pomer člnov na 1 remorkér bol 1:13, zatiaľ čo optimálny mal byť 1:8) vstupovala československá dunajská flotila do roku 1923 ako do obdobia citeľných strát a nástupu krízy. Napriek tomu sa v tomto roku zvýšil obrat československými loďami prepraveného tovaru na vyše 1 283 000 ton.

V súvislosti s vyššie uvedeným údajom treba uviesť, že sa začal obchod aj na hornom toku Dunaja a zriadili, resp. zriaďovali sa ďalšie zastupiteľstvá v Komárne, v srbskom Vukovare, bulharskom Lome a Ruse, rumunskej Orsove, Braile a Galati. Predovšetkým vo Vukovare (4 dni plavby z Bratislavy) získala republika sklady pre 1200 vagónov, časť nábrevia, administratívnu a obytnú budovu. Tým sa vytvorili predpoklady na veľkorysý dovoz hospodárskych strojov, skla, uhlia a koksu do Juhoslávie.²⁷

Z hľadiska Československa sa v prvých rokoch existencie štátu veľa hovorilo o význame Dunaja. Ak české krajiny záviseli od riek Labe a Odra, Slovensko, a najmä jeho export drevnej hmoty a stavebného dreva, bol bez Dunaja len ťažko predstaviteľný. Najväčší podiel tri mali prístavy v Komárne (sútok Dunaja a Váhu) a v Kamenici nad Hronom (obec pri sútoku Dunaja s Hronom).

V čase oslabovania meny mohol tento export do zahraničia ako-tak stabilizovať hospodársku situáciu mladého štátu. Mal sa vytvoriť veľký syndikát alebo konzorcium pod dohľadom vlády a uvažovalo sa o exporte dreva cez Dunaj a Čierne more na stredomorské a iné svetové trhy.²⁸ Veľké plány zostali technicko-dopravne nerealizovateľné, pripravené drevo sa neraz vyčkávaním na prepravu znehodnocovalo a obchod s ním prestal byť dostatočne atraktívny. Štát uprednostnil posilňovanie meny jednoduchšou cestou – jej defláciou.

Napriek rastu jednotlivých prepravných ukazovateľov až 60 % prepraveného tovaru tvorilo sprostredkovanie obchodu medzi cudzími štátmi. Vypovedalo to síce na jednej strane o dôvere, na druhej strane sa však muselo konštatovať, že československý priemysel ani zďaleka nevyužíval potenciál Dunaja. Dôvodov bolo veľa: nedostatok ťažnej sily, čo sa dalo zovšeobecniť do stálych problémov s lodným parkom a s nedostatkom kvalifikovaných pracovných síl, ďalej negatívne vplývali napäté vzťahy s Rakúskom, ale predovšetkým s Maďarskom, nedostatok potrebných investícií do infraštruktúry, chýbajúce obchodné väzby na čiernomorské prístavy, plavebné pomery (najmä stále nedo-

27 SNA, fond V. Šrobár, škat. 15, inv. č. 808, JIŘÍK, Václav: Československá dunajská plavba (15. 3. 1924).

28 Hoover Institution Archives, Stanford University, Walker D. Hines Papers, Box 3, Nelson C. Brown Manley O. Hudsonovi z 21. 1. 1920.

statočná hĺbka v niektorých úsekoch) a pod. Ani osobná doprava na Dunaji nenapĺňala očakávané parametre.

Situácia v komárňanskom prístave trpela ešte začiatkom roka 1920 mnohými det-skými chorobami a bol potrebný čas i prostriedky, aby sa postupne odstránili. Išlo najmä o pohyb nepovoláných ľudí po prístavisku, o pašovanie cukru, nekontrolovateľný pohyb malých člnov po rieke, o úpravu pomerov vzhľadom na pohraničný charakter prístavu i mesta a uplatňovanie záväzkov najmä zo strany rakúskych či maďarských spoločností, ako aj o rozdelenie prirodzených kompetencií medzi bratislavským a komárňanským prístavom a niektoré otvorené colné otázky. Nakoniec „*učiníť všetky prípravy, aby po podepsaní mierové smlouvy Maďarskom mohli byť podrobeny plavební pomery na brehu čs. republiky účinnému dozoru říční policie na základě starých maďarských nebo opravených předpisů prozatímně do té doby, dokud nebude otázka definitivně mezinárodně vyřešena.*“²⁹ Očakávania od podpisu mierovej zmluvy s Maďarskom boli, ako vidieť, veľmi veľké a len na tomto základe sa dali problémy na hranici (a tou bol v prípade Komárna Dunaj) účinne riešiť.

Ukazuje sa však, že napriek všetkým plánom a opatreniam Dunaj nenaplnil svoj hospodársky potenciál a ani s ním spojené veľké očakávania do bezprostrednej budúcnosti. Využitie strategicky dôležitého československého úseku bolo pritom v záujme vládných kruhov, ako aj väčšiny podnikateľských skupín v oboch častiach ČSR. V dvadsiatych rokoch sa nepodarilo dosiahnuť predvojnovú úroveň prepravovaného tovaru. Pre Československo Dunaj znamenal roku 1934 len 2,19 % zo štátneho exportu a 4 % z importu, čo boli nevelké hodnoty.³⁰ Podstatne väčšie ekonomické ukazovatele vykazovala z hľadiska štátu plavba na rieke Labe.

V nemeckej splavnej časti mal podiel Dunaja ako dopravnej cesty pre hustú železničnú sieť, neskôr navyše elektrifikovanú, len podradný význam. Postavenie nemeckej vodnej elektrárne Kachlet nad Passau vďaka spoločnosti Rhein-Main-Donau AG po prvý raz prakticky realizovalo myšlienku získať z Dunaja elektrickú energiu. Tým sa začala písať nová kapitola v dejinách Dunaja.

V Rakúsku hral Dunaj ako vodná cesta významnejšiu ekonomickú úlohu. Lodenice v Linzi a Korneuburgu mali kľúčovú rolu pri stavbe vnútrozemských lodí. Projekt švajčiarskeho vodného inžiniera Oskara Hoehna predvídal roku 1924 prehradenie Dunaja pri Ybbs-Persenbeug, ktoré malo slúžiť výrobe elektrickej energie, ako aj ulahčeniu plavby na rieke.

Na východ od Viedne nebolo o podobných technických inováciách veľa počuť a Dunaj tvoril namiesto okna do sveta predovšetkým žiarlivo stráženú štátnu hranicu medzi ČSR a Maďarskom, medzi Juhoslávou a Rumunskom, ako aj medzi Rumunskom a Bulharskom. Pre všetky tieto krajiny, s výnimkou Maďarska a Rumunska, ležal (a leží) Dunaj na periférii záujmu, a to napriek rôznym, skôr politicky motivovaným deklaráciám

29 SNA, fond Poriečny plavebný úrad, škat. 1, inv. č. 53 (664/1920), Čs. riečny stavebný úrad v Komárne referátu verejných prác Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska z 28. 4. 1920.

30 JAKUBEC, Ivan. Die Regelung von Verkehrsfragen. In TEICHOVA, Alice – MATIS, Herbert (eds.). *Österreich und die Tschechoslowakei 1918 – 1938. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1996, s. 111.

a plánom. Nepodielal sa výraznejšie na vnútornom obchode a jeho ekonomické funkcie preto zostali obmedzené.

Ani medzinárodný význam Dunaja ako transverzály Západ – Východ sa nenaplnil. Hospodárska spolupráca v rámci rôznych dunajských konfederácií, ako bola pravidelne navrhovaná rôznymi expertmi, stroskotávala rovnako pravidelne na neschopnosti a neochote zazmluvniť jednotlivé dunajské štáty na strednom a dolnom toku rieky a taktiež na animozitách a rôznych politických záujmoch veľmocí. Už v priebehu mierovej konferencie v Paríži sa vo viedenskom národnom zhromaždení zrodili dve alternatívy vývoja. Prvá hovorila o spojení Rakúska s Nemeckom, druhá svedčila o tom, ako hlboko zakorenená bola myšlienka nadnárodných štruktúr. Vyjadrovala ju postimperiálna federácia, dunajská Dohoda alebo dunajská federácia. Ani jedna nemala šancu na prijatie, lebo víťazné štáty verili v lepší východiskový stav a rovnako panovali obavy z dominancie Viedne ako bývalého centra štátu. A ani Taliani neboli nadšení podobnými integračnými projektmi.

Najznámejšie plány pochádzali od československého politika Milana Hodžu v dvadsiatych rokoch a od francúzskeho ministra zahraničných vecí Andrého Tardieuo z roku 1932. Z dôvodov partikularizmu a národno-štátneho egoizmu sa ukázali nerealizovateľné aj rôzne balkánske konfederácie. Hospodársky potenciál Dunaja zostal nevyužitý a rieka politicky nikoho nespájala, skôr rozdeľovala. Napriek plánom a deklaráciám zostala na periférii záujmu a sama sa stala perifériou.

Zánik efemérneho štátu. Príbeh východoslovenskej Slovenskej ľudovej republiky v roku 1918

István JANEK

Abstract: *The downfall of the ephemeral state. The 1918 story of the Eastern Slovak People's Republic.*

In the past decades, the number of academic resources regarding regional politics, regionalism, or the development of regions and their identity has significantly increased. The paper attempts to point to the activities of Viktor Dvortsák and the Slovyak issue. The essence of the regional identity programme and Dvortsák's pre-1918 idea was 'closing up' the region and integrating it in the Hungarian state, which should have been aided by the Slovyak issue.

At the close of 1918, the Czechoslovak government realised it would take the most advantageous position at the Paris peace conference negotiations if Prague was in charge of some controversial territories of the declared Czechoslovak state, i.e. it advocated the 'fait accompli' (done deal) policy. In 1918 and 1919, the Magyarons circles tried to exploit Slovak and Slovyak regionalism and keep some of the former Upper Hungary territories for post-Trianon Hungary. After the Martin Declaration, Viktor Dvortsák, who became the leader of Slovyak intelligentsia, founded the Eastern Slovak National Council in Prešov on November 2nd, 1918. The council did not acknowledge the authority of the Czechoslovak state over the Eastern territory of Slovakia and, in a telegram to the Hungarian government, declared Eastern Slovaks (Slovyaks) to be independent from the Slovak National Council in Martin. On December 11th, 1918, Dvortsák declared the Slovak People's Republic, making Prešov its capital. Should this territory have remained part of Hungary, it would have its own administration and cultural autonomy. According to the representatives of the Eastern Slovak National Council with the seat in Prešov, Slovyaks were to be completely racially, linguistically, and culturally independent from Western Slovaks. Dvortsák requested from the Hungarian government, who were informed about his activities, to acknowledge his republic; however, they dissociated themselves from the issue due to the complex post-war international situation and the status of pre-Trianon Hungary. Not only the Hungarian government but also part of the population of Eastern Slovakia were, in 1918 and 1919, interested in maintaining Eastern Slovakia as (autonomous) part of the Hungarian state.

Keywords: *History. Hungarian-Slovak relations. Minority issue. Slovyak issue. Viktor Dvortsák. Regionalism. Slovak People's Republic.*

K tomu, aby sme sa dostali k vyhláseniu východoslovenskej ľudovej republiky, označovanej dobovým názvom Slovenská ľudová republika alebo Ľudová republika Slovjakov, sa musíme vrátiť do polovice 19. storočia, aby sme pochopili, aké príčiny viedli k jej vyhláseniu v r. 1918. Než začneme rozoberať udalosti, musíme si položiť otázku: *Kto sú Slovjaci?* Ich definovanie nie je ľahké, lebo v súčasnosti už ani neexistuje populácia so slovjackou identitou.

Základ slovjackého jazyka tvorilo šarišské nárečie odlišné od spisovnej slovenčiny.¹ Šariština sa líši od ostatných slovenských nárečí predovšetkým svojou fonetikou a lexikou.² Slovenské nárečie Šariša zaradila slovenská i maďarská jazykoveda k východoslovenským dialektom, kam patrili aj nárečia Spiša, Abova či Zemplína.³ Prvé literárne dielo v šarišskom dialekte vyšlo v r. 1844. Od druhej polovice 19. storočia vychádzali v tejto reči učebnice, náboženské knihy za podpory uhorskej vlády a vyšlo aj gramatické zhrnutie v maďarčine o šarišskej slovenskej gramatike.⁴ Takto sa slovjacký jazyk vytvoril zo šarištiny. Dnes už vieme, že tento dialekt tvoril určitý prechod medzi slovenskými, poľskými a zakarpatskými rusínskymi a ukrajinskými nárečiami. Tento jazyk bol bežný v uhorských stoliciach Abovsko-turnianskej, Zemplínskej, Užskej, Spišskej, Šarišskej.⁵

Musíme poznamenať, že Ľudovít Štúr považoval „Slovjakov“ za národ zmiešanecov. Dnes už je známy fakt, že Ľudovít Štúr a jeho spoločníci vytvorili spisovnú slovenčinu zo stredoslovenského nárečia. Pritom slovenské obyvateľstvo žijúce v severných údoliach riek hovorilo po šarišsky, teda východoslovenským nárečím používajúcim mnoho prevzatých slov z maďarčiny, nemčiny, poľštiny, ukrajinčiny, rusínčiny, čo tak mohlo slúžiť za základ vytvorenia osobitného „východoslovenského“ jazyka a populácia používajúca tento jazyk sa v druhej polovici 19. storočia začala nazývať Slovjakmi.

Do začiatku 20. storočia sa nositelia slovjackého jazyka odlišovali od Slovákov, ktorí vykročili na cestu samostatného národného rozvoja, svojou rečou aj identitou. Územia obývané Slovjakmi nedokázali vychovať silnú slovenskú inteligenciu ako západné stolice, preto nazývali štúrovci toto územie pohrebiskom slovenskej národnej myšlienky.⁶ Nezáujem o Slovjakov zo strany západoslovenskej inteligencie, resp. politické možnosti, ktoré vznik slovjackej identity umožnili, vzbudili záujem uhorskej vlády v polovici 19. storočia, tá sa to snažila prehliť a využiť. Uhorské vedenie v tom videlo možnosť na rozdelenie čoraz uvedomelejších nositeľov slovenského národného jazyka. Dopomohla

-
- 1 K Slovjackej otázke v 19. storočí: ÁBRAHÁM, Barna. Szlovákok és szlovjások: a nemzet határai. In *Limes Tudományos Szemle*, č. 3, 2003, s. 55-66.
  - 2 GAYER, Veronika. Slovjacké regionálne hnutie v rokoch 1907 – 1918. In *Mesto a Dejiny*, č. 3, 2014, s. 71-72.
  - 3 GAYER, Veronika. Slovjacké regionálne hnutie v rokoch 1907 – 1918. In *Mesto a Dejiny*, č. 3, 2014, s. 70.
  - 4 URBÁN, Adolf. *Sárosi tót nyelvtan vázolata*. Eperjes, 1875, s. 25 a TAJTÁK, Ladislav. K otázke učebnic vo východoslovenskom nárečí. In *Nové obzory* 6, 1964, s. 43-57.
  - 5 KÁSZONYI, Ferenc. A szlovják kérdés. In *Kisebbségvédelem*, 1943, č. 3-4, s. 1.
  - 6 ÁBRAHÁM, Barna. Magyar-németek, tótok, szlovjások, magyar oroszok, vendek. Népnév és identitás a 19. században. In ÁBRAHÁM, Barna (ed.). *Magyar-szlovák terminológiai kérdések*. Pilszcsaba: Pons Strigoniensis, 2008, s. 6.

k tomu aj skutočnosť, že sa Slováci žijúci v severovýchodných stoliciach Uhorska nenazývali Slováckmi, ale Slovjakmi.

Uhorské vlády sa počas dualizmu pokúšali aj umelo narušiť etnicko-jazykovú rovnováhu, ktorá sa prirodzene vytvorila počas predchádzajúcich stáročí. Slovjacký jazyk prezentovali pred maďarskou aj slovjackou verejnosťou ako možnosť vhodnú na vytvorenie akejsi regionálnej, východoslovenskej identity.⁷ V druhej polovici 19. storočia sa potom snažili docieľiť písomné a literárne prejavy vo východoslovenskom nárečí takí kňazi a úradníci, ktorí boli buď z presvedčenia alebo z existenčných dôvodov hlásateľmi uhorskej národnej idey, Slovákov a Slovjakov regiónu chceli čo najviac priblížiť k uhorskej kultúre a politike. Jedným z ich predstaviteľov bol Jozef Répánszky,⁸ farár v Haniške, z ktorého iniciatívy v 60. rokoch 19. storočia zaviedli v niektorých školách severovýchodného Uhorska východné nárečie, čím sa otvorila cesta k vzniku samostatného slovjackého jazyka. Začiatok 20. storočia bol predohrou písanej východoslovenčiny. Vedúci predstavitelia východoslovenských stolíc nemuseli počítať s národnostným odporom a hnutiami, veľká časť slovenskej aj slovjackej inteligencie sa pomaďarčila a ani vedúci predstavitelia Slovákov, žijúci v západných častiach krajiny, nejavili veľký záujem o tieto oblasti.⁹

Pokus o vytvorenie slovjackej identity

Maďarskí jazykovedci považovali slovjacký jazyk za samostatný slovanský jazyk už koncom 19. storočia a vznik jeho prvej písomnej pamiatky kládli do 15. storočia (ide o náboženský text uložený v Maďarskom národnom múzeu).¹⁰ Podľa maďarských jazykovedcov sa ľudový jazyk „Slovjakov“ značne líšil od spisovnej slovenčiny, ako aj od iných dialektov slovenčiny. Treba poznamenať, že sa slovjacký jazyk mohol časom vydať cestou vzniku samostatného slovanského spisovného jazyka a osobitného slovjackého národného povedomia, ale na jeho ďalší vývoj by bolo potrebné niekoľkostoročné obdobie nerušeného vývinu, a nie je isté, či by došlo k osamostatneniu. Okrem toho by bola pre to potrebná aj značná finančná podpora, resp. vhodná historická a politická situácia. Z hľadiska vytvorenia slovjackej identity bolo veľmi dôležité územie, ktoré „Slovjaci“ obývali, so svojskou kultúrou, kde slovenské, rusínske, nemecké a maďarské obyvatelstvo žilo v mieri a navzájom sa ovplyvňovalo toleranciou a kultúrou. Politická, spoločenská, ekonomická, kultúrna a národnostná realita hornouhorského regiónu vždy vtlačila svojskú pečať tejto oblasti.¹¹ Napríklad v Šariši, obývanom aj „Slovjakmi“, sa na-

7 ŠVORC, Peter. Začlenenie východného Slovenska do ČSR (1918 – 1919). In KUŠNÍR, Jozef (ed.) *Nové obzory 34. Východné Slovensko v rokoch štátoprávných a politických zmien (1918 – 1968 – 1993)*. Prešov: Krajské múzeum v Prešove, 2018, s. 12.

8 Jozef Répánszky (1828 – 1897) – katolícky farár pracoval v Enyicke a v Košiciach.

9 TAJTÁK, Ladislav. K otázke vydávania učebníc vo východoslovenskom nárečí. In *Nové obzory 6*, 1964, s. 80.

10 Magyar Nemzeti Levéltár (MNL OL) Maďarský národný archív, Külügyminisztérium (KÜM) Ministerstvo zahraničných vecí, K-63. 462. csomó, (uzol) bez čísla. (20. júna 1941).

11 ŠUTAJ, Štefan - SZARKA, László. *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*. Prešov: Universum, 2007, s. 188.

vzájom miešalo päť náboženstiev a štyri národnosti, žijúcich vedľa seba. V Šarišskej stolici určovali etnické pomery najmä obce vytvorené v svojráznom teréne vrchov a riečnych údolí, resp. na hlavných dopravných ťahoch.¹² Čo sa týka jazykového vývinu obcí bolo v prípade niektorých rozhodujúce, akej národnosti a akého vierovyznania bol farrár, lebo to neraz určovalo identitu obyvateľov danej obce aj na niekoľko desaťročí.¹³

Okrem miestnych pomerov vznik slovjackej identity koncom 19. storočia výrazne podporila aj politika uhorských stolíc a vlád, veď bolo v ich záujme, aby sa upevnila a rozvinula slovjacká identita odlišiteľná od slovenskej. Propagovanie „východoslovenského národa“, teda „Slovjakov“ na prelome 19. a 20. storočia sa nestretlo len so záujmami uhorskej vlády, ale aj prominentných osobností miestnej slovensko-maďarskej society, ako to uvidíme neskôr. Za zlatý vek slovjackého jazyka sa považovalo obdobie rokov 1867 – 1918, lebo v tomto období vyšlo množstvo kníh v tomto jazyku.¹⁴ S podporou uhorskej vlády vyšli aj modlitebné knižky, romány a učebnice. Ich úspechom bolo, že mohli vydávať aj vlastný časopis *Naša zastava*, ktorého prvé číslo vyšlo v Prešove 27. októbra 1907 a vychádzal do roku 1918.¹⁵ Jeho šéfredaktorom bol miestny politik a statkár István Dessewffy. Jeho pomocníkom pri vydávaní novín sa stal Viktor Dvortsák,¹⁶ ktorý už v r. 1906 predostrel myšlienku východoslovenského národa, etnicky sa líšiaceho od obyvateľov západoslovenských a stredoslovenských regiónov. Týmto sa do povedomia uhorského vedenia dostal ako tvorca a šíriteľ tzv. „slovjackej národnej koncepcie“ a stal sa jedným z hlavných ideológov slovjackého jazyka.¹⁷

Viktor Dvortsák.

ZDROJ: Archív vydavateľstva Universum

nila a rozvinula slovjacká identita odlišiteľná od slovenskej. Propagovanie „východoslovenského národa“, teda „Slovjakov“ na prelome 19. a 20. storočia sa nestretlo len so záujmami uhorskej vlády, ale aj prominentných osobností miestnej slovensko-maďarskej society, ako to uvidíme neskôr. Za zlatý vek slovjackého jazyka sa považovalo obdobie rokov 1867 – 1918, lebo v tomto období vyšlo množstvo kníh v tomto jazyku.¹⁴ S podporou uhorskej vlády vyšli aj modlitebné knižky, romány a učebnice. Ich úspechom bolo, že mohli vydávať aj vlastný časopis *Naša zastava*, ktorého prvé číslo vyšlo v Prešove 27. októbra 1907 a vychádzal do roku 1918.¹⁵ Jeho šéfredaktorom bol miestny politik a statkár István Dessewffy. Jeho pomocníkom pri vydávaní novín sa stal Viktor Dvortsák,¹⁶ ktorý už v r. 1906 predostrel myšlienku východoslovenského národa, etnicky sa líšiaceho od obyvateľov západoslovenských a stredoslovenských regiónov. Týmto sa do povedomia uhorského vedenia dostal ako tvorca a šíriteľ tzv. „slovjackej národnej koncepcie“ a stal sa jedným z hlavných ideológov slovjackého jazyka.¹⁷

12 DEMETER, Gábor - BAGDI, Róbert. *Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715 – 1992)*. Debrecen, 2009, s. 150-152.

13 SZTANCS Gábor. Dialektikus, kontaktusjelenség vagy magyar propaganda? Adatok és értelmezések a keleti szlovák (szlovjác) etnikai régióról. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, č. 3, 2016, s. 72.

14 MNL OL, K-28. Miniszterelnökség (M.E.) (Predsedníctvo vlády) Kisebbségi és Nemzetiségi osztály (Oddelenie menšín a národnosti) 49. uzol (csomó), číslo 21 798. (13. decembra 1940)

15 MIŠKOVIČ, Alojz. *Maďarské úmysly so Slovákmí*. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1944, s. 8.

16 Viktor Dvortsák (1878 Vyšný Svidník – 1943 Budapešť). Jeho meno sa písalo vo viacerých podobách. Po slovensky píše jeho meno Viktor Dvorčák, on sa podpisoval v spomenutej maďarskej forme. Bol politikom, spisovateľom, básnikom slovenského pôvodu, bol hlavným archivárom župy Sáros v Prešove. Napísal tiež niekoľko básní po slovjacky, z ktorých všetky boli publikované. Pestoval slovjackú kultúru. Od roku 1907 bol najprv asistentom a potom šéfredaktorom novín *Naša Zastava*. Stal sa aj poslancom Uhorského snemu za Slovensko a bol prezidentom Slovenskej ľudovej republiky v roku 1918. Od samého začiatku presadzoval politiku priateľskú k Maďarsku. MAŤOVČÍK, Augustín. *Biografický lexikón Slovenska II. C-F*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2004, s. 696.

17 ÁBRAHÁM, Barna. *Szlovákok és szlovjácok: a nemzet határai*. In *Limes* 16, 2003, č. 3, s. 55-66.

Dvortsák na stránkach *Našej zastavy* aj vo svojich knihách argumentoval aj pred r. 1918 tým, že východná a západná Slovač sú dva odlišné národy. Na dôvažok tvrdil, že sa východní Slováci hrdo hlásia k Maďarom, a tak svojim oblečením, ako aj v kultúre považujú Maďarov za svoj vzor. Podľa jeho názoru „šarišských Slovákov treba tak v jazykovom, ako aj rasovom ohľade oddeliť od Slovákov žijúcich v severozápadných stoliciach Uhorska“.¹⁸ Podľa Dvortsáka ich reč sa natoľko odlišuje od západoslovenského jazyka ako poľský jazyk od veľkoruského.¹⁹ István Dessewffy v roku 1918 vydal knihu, v ktorej tvrdil, že na východe nie je slovenská a rusínska národnostná otázka. „Maďarská inteligencia má veľký vplyv na ľud, jeho smerovanie drží pevne v rukách, a keď sa doposiaľ sem-tam objavili snahy budiace obavy, tak sa razantnou silou zlikvidovali. V popredí toho stojí náš kňazský a učiteľský stav... väčšina je takých, ktorí sú oduševnenými vyznávačmi a podporovateľmi maďarskej politiky.“²⁰

V novembri 1918 idea etnickej rozdielnosti východných Slovákov a Slovjakov nadobudla aj politickú a štátoprávnu dimenziu. V tom roku sa naskytla možnosť na vyťaženie výhod zo slovjackej regionálnej identity. Mnohí maďarskí politici viac-menej podporovali jazykové a kultúrne dištancovanie sa východných Slovákov a „Slovjakov“ od ostatných Slovákov, a tak aj ich väzby na maďarskú kultúru, od Istvána Bethlena až po Pála Telekiho.²¹

Vznik Československa a slovjacké snahy v r. 1918

Dňa 28. októbra 1918 vzniklo Československo. To však neznamenalo, že tento štátny útvar už aj fakticky existoval hneď od prvej chvíle. Hranice boli ešte neurčité, nedalo sa presne vedieť, kde skutočne budú vyznačené. Dňa 30. októbra 1918 politická reprezentácia Slovákov založila Slovenskú národnú radu (SNR) a schválila Deklaráciu slovenského národa, v ktorej vyjadrila vôľu žiť spolu s českým národom, odmietla nadvládu uhorského štátu: „Národná Rada vyhlasuje, že v mene česko-slovenského národa bývaajúceho v hraniciach Uhorska, je jedine ona oprávnená hovoriť a konať“.²² Okrem toho požadovala pre Slovákov neobmedzené samourčovacie právo. V dôsledku zákroku slovenského politika Milana Hodžu vypustili z písomnej verzie deklarácie bod požadujúci zastúpenie uhorskej vetvy česko-slovenského národa na mierovej konferencii, čím sa vydali napospas vôli Čechov. Táto deklarácia už predpovedala zmýšľanie slovenských politických vodcov, determinované ideou československého národného štátu.²³ Mihály Károlyi poslal 30. októbra 1918 telegram Slovenskej národnej rade a ponúkol v ňom

18 DVORTSÁK, Győző. *Sáros földje 1914 – 1915*. Eperjes, 1916, s. 32.

19 DVORTSÁK, Győző. *Sáros földje 1914 – 1915*. Eperjes, 1916, s. 32.

20 DESSEFFY, István. *Nemzeti kulturfeladatok az északkeleti hegyvidéken*. Eperjes, 1918, s. 8.

21 ABLONCZY, Balázs. *Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség és művelődési Tanulmányok*. Pozsony: Kalligram, 2011, s. 79.

22 Deklarácia slovenského národa. In ŠVORC, Peter. *Zrod republiky. (Dobové dokumenty, spomienky a stanoviská 1914 – 1918)*. Košice: Slovo, 1991, s. 105. Dostupné online: <http://www.vhu.sk/100-vyrocie-deklaracie-slovenskeho-naroda-30-oktobra-1918-v-turcianskom-svatom-martine/>

23 SZARKA, László. *Duna – táji dilemmák. nemzeti kisebbségek-kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Ister, 1998, s. 115.

spoluprácu: „*My zastávame stanovisko, že každý národ má právo na sväté samourčovanie právo. Chceme však povedať, že podľa nášho hlbokého presvedčenia a našej svätej viery sú slovenský a maďarský národ odkázaný na seba, a že našu krajšiu budúcnosť, podmienky a zábezpeky lepšieho života musíme hľadať v miernej dohode a bratskej spolupráci.*“²⁴ Československá národná rada a českí politici mali zreteľné predstavy o hraniciach nastávajúceho československého štátu. Maďarský vyslanec v Prahe Géza Supka 7. novembra 1918 hlásil, že si Česká národná rada nárokuje územie bývalého severného Uhorska.²⁵ Vedúci aktéri československej zahraničnej politiky v otázke získania niekdajšieho severného Uhorska kládli dôraz na vojenské riešenie, pričom hlavnými nositeľmi tejto myšlienky boli minister zahraničných vecí Eduard Beneš a Tomáš G. Masaryk. Československé vedenie pochopilo, že sa do najvýhodnejšej pozície pri rokovacom stole na mierovej konferencii dostane tak, ak bude mať sporné územia pod kontrolou, hlásali teda politiku *fait accompli* (hotová vec).²⁶

Podľa Károlyiho predstáv sa nové Maďarsko nemalo organizovať na národnom princípe, ale na základe ekonomických záujmov a vzájomnej odkázanosti na seba plynúcej z geografickej polohy. Cieľom Károlyiho a Oszkára Jásziho bolo, aby situáciu a právne postavenie bývalého severného Uhorska usporiadali v súlade so slovenskými politikmi ešte pred začiatkom mierovej konferencie. Károlyi nepočítal s tým, že vedúci predstavitelia Československa budú mať až také veľké územné nároky. Nádejal sa, že Maďarsko ako novú demokratickú republiku budú štáty Dohody viac uznávať a podporovať a neokliešťa až tak jeho územie. Károlyi spolu s Jászim pritom chceli veľmociam dokázať, že nové demokratické Maďarsko je schopné národnostiam poskytnúť rozsiahlu autonómiu a iné alternatívne riešenia. Obyvateľstvo dotknutých severných území považovalo československú okupáciu iba za dočasnú, trvajúcú do mierovej zmluvy. Cieľom Jásziho bolo dosiahnuť spravodlivý mier, resp. na sporných územiach vypísať referendum. Jászi dúfal, že pre Slovákov bude široká autonómia ponúknutá budapeštianskou vládou prijateľná aspoň po mierovú konferenciu. V roku 1918 na území Slovenska stáli proti sebe dve antagonistické koncepcie – jedna slovenská, smerujúca k československému štátu, druhá prouhorská, usilujúca sa aspoň čiastočne zachrániť celistvosť Uhorska.²⁷ Maďarónske kruhy sa v rokoch 1918 – 1919 pokúsili ťažiť zo slovenského a slovjackeho regionalizmu a časť bývalých hornouhorských území chceli získať na stranu Maďarska.²⁸

Vodcom slovjackej inteligencie sa stal Viktor Dvortsák, ktorý po prijatí Martinskej deklarácie založil 2. novembra 1918 v Prešove Východoslovenskú národnú radu. Tá, čo sa týka východných oblastí, neuznala právomoc československého štátu a v telegrame odoslanom maďarskej vláde vyhlásila, že oni sú nezávislí aj od Slovenskej národnej rady

24 SZARKA, László. *A Szlovákok története*. Budapest: Bereményi Könyvkiadó, 1993, s. 152.

25 ŠROBÁR, Vavro. *Osvobodene Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920*, 1. zv. Praha: Čin, 1928, s. 212.

26 GULYÁS, László. *Edvard Beneš. Közép-európa koncepciók és valóság*. Máriabesenyő-Gödöllő: Attraktor, 2008, s. 138-139.

27 ŠVORC, Peter. Prouhorské integračné snahy na území Slovenska na konci roku 1918. In *Historický časopis*, 1999, č. 1, s. 46.

28 RYCHLÍK, Ján. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 72.

Župný úrad v Prešove. ZDROJ: Krajské múzeum v Prešove

v Martine.²⁹ Východoslovenská národná rada v mene „severovýchodných Slovákov Maďarska“ protestuje proti „nepríslušnému tútorstvu západných Slovákov“ nad nimi. Iniciátormi boli predstavitelia miestnej slovjackej inteligencie Viktor Dvortsák, evanjelický farár Ľudovít Liptai a advokát Karol Bulissa. Dvortsák v mene Východoslovenskej národnej rady požadoval okamžitú nezávislosť pre slovjacký národ.³⁰ Vo svojom telegrame ešte uvádzajú, že „Slováci severovýchodných stolíc sú úplne nezávislí, čo do svojho jazyka a svojej kultúry“. Svoje politické smerovanie zhrnuli nasledovne: „Východoslovenský národ, požadujúc právo na vlastný jazyk, voľné uplatnenie sa a vývoj, pripája sa verne k Maďarskej národnej rade.“³¹ Tento telegram poslali úradu Oszkára Jásziho, ministra bez kresla, povereného prípravou uplatnenia práva národnosti na samourčenie. Viktor Dvortsák a jeho kolegovia s veľkými nádejami sledovali Jásziho koncepciu „východného Švajčiarska“, okrem toho dúfali, že sa maďarská legitímácia doplní aj o finančnú podporu. Základným princípom koncepcie „východného Švajčiarska“ bolo, že v krajine uskutočnia vnútorné demokratické a federatívne premeny a vytvoria kantóny podľa

29 MICHELA, Miroslav. *Trianon labirintusaiban*. Békéscsaba – Budapest: Magyarországi szlovákok kutatóintézete – Magyar tudományos akadémia – Bölcsészettudományi kutatóközpont, 2016, s. 20.

30 FABIÁN, Juraj. *Svätoštefanské Tiene. Telekiho politika a Slovensko, 1939 – 1941*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1966, s. 110.

31 MNL OL, Maďarský národný archív, Külügyminisztérium (KÜM) Ministerstvo zahraničných vecí, K-40-VII-43. (2. november 1918).

švajčiarskeho vzoru. Károlyi a Jászi verili, že dokážu dosiahnuť spravodlivý mier a referendá.³²

Československá okupácia sa v bývalom hornom Uhorsku začala koncom októbra 1918 spočiatku s malým počtom vojenských jednotiek, ktoré nenarazili na väčší odpor.³³ V novembri 1918 sa však maďarská vláda nevzdala, spomínané územia by znamenali príliš veľkú stratu pre Maďarsko, bez odporu sa ich vzdať nemohli. Takto sa začal zápas o územie Slovenska, v čom zohrala úlohu aj slovjacká otázka. Dvortsák, nadšený cieľmi Wilsonových mierových bodov o samourčení, si zaumienil, že si vec zoberie do vlastných rúk. Preto 4. novembra 1918 Východoslovenská národná rada vyzvala východných Slovákov, aby sa vybrali vlastnou cestou, bez západných. Dvortsák svoje požiadavky napísal na stránkach *Našej zastavy* v „slovjackom“ jazyku. „*Všicko dostaneme, čo žadame: autonomiu v kulturalních, školskich, administračních, političních a pravotnych zaležitoščoch. V našej krajine Slovenska reč take mesco dostaňe, jak i uherska reč ma! Ta co inše potrebujeme?(...) A to len špojenosci zo s Uhrami možeme došahnuć. Sňima už 1000 roki vjedno žijeme a či oňi nas utlačovali, a dali znivočic našu reč, náš jazyk? Kdo bi to hutorel, že hej, ten bi nepravdu hutorel a ciganom bi bul...*“³⁴ Manifest vynikajúco poukazuje na kultúrne, jazykové rozdiely a diferencie v mentalite západných a východných Slovákov. O Čechoch písal negatívnym tónom, že pre Slovákov chcú iba zlé – od týchto formulácií očakávali, že obyvateľov môžu odradiť od spolupráce s nimi. Od maďarskej vlády zase očakávali, že ich požiadavky splní a bez výhrad podporí.

Dvortsák poslal 14. novembra 1918 ďalší list Jászimu, v ktorom opísal politické predstavy Východoslovenskej národnej rady, resp. požiadavky Slovákov. V ňom skonštatoval, že severovýchodná časť Abovsko-turnianskej župy, Gemerská, Berežská, Gemersko-malohontská, Šarišská, Spišská, Užská a Zemplínska župa neuznávajú Slovenskú národnú radu v Martine, sú na strane jednotného Maďarska, ale požadujú všetky práva prislúchajúce každému národu v krajine. Od Jásziho žiadali, aby Východoslovenskú národnú radu pokladal za ochrancu záujmov „východných Slovákov“.³⁵ Dvortsák na svoj list nedostal od Jásziho odpoveď. Napriek tomu nevzdával zápas a ďalej organizoval i posilňoval svoje hnutie v Prešove aj vo východných oblastiach bývalého horného Uhorska. Na potlačenie jeho činnosti vznikla 5. novembra 1918 v prešovskom predmestí Solivar miestna Slovenská národná rada podporujúca úsilie martinského centra a protestujúca proti Dvortsákovej rade.³⁶ Dvortsák sa potom rozhodol preložiť miesto svojej pôsobnosti do Košíc. Siahol po nástrojoch propagandy a svoje názory šíril prostredníctvom letákov v lokalitách obývaných východnými Slovákami. V nich opisoval

32 FEDINEC, Csilla - VEHEŠ, Mikola. *Kárpátalja 1919 – 2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum-MTA etnikai nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2009, s. 23-24.

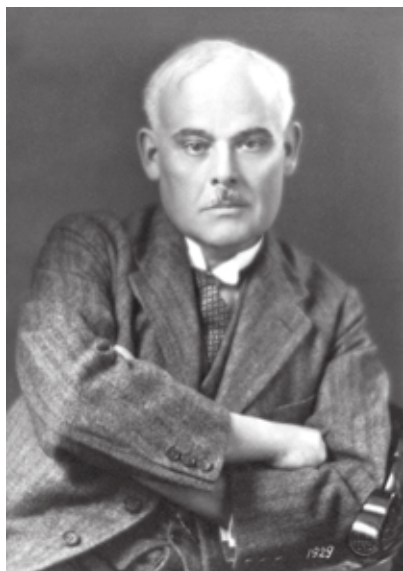
33 O obsadzovaní územia Slovenska HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998, s. 126-147.

34 KRÁMER, Juraj. *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike 1919 – 1938*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957, s. 19.

35 MNL OL, Maďarský národný archív, Külügyminisztérium (KÜM) Ministerstvo zahraničných vecí, K40, VII. tétel, 2311/1918.

36 SZTANCS, Gábor. *Kassa helyzete és sorsa 1918 őszén*. In HAJDÚ, Anikó. *Multietnikus világok Közép-Európában 1867 – 1944*. Komárom: TéKa, 2016, s. 115.

Oszkár Jászi. ZDROJ: Wikipédia

Eudovít Liptai.

ZDROJ: Archív vydavateľstva Universum

požiadavky Slovákov, resp. zakazoval akúkoľvek spoluprácu s Čechmi a chcel od nej Slovákov odstrašiť. Autori textov namietali, že martinskí predstavitelia vyhlásili spojenie s Čechmi bez toho, aby mali súhlas východných Slovákov. Sťažovali sa, že sa východných Slovákov nikto nespýtal, čo chcú, čo si želajú, čo by bolo pre nich dobré. V Martine sa, podľa dvortsákovcov, stali nežiadanými vodcami a bez splnomocnenia východnými Slováckmi takí muži, ktorí sa ich už zriekli a predali ich Čechom: „Slovjaci! Nechceme sa stať ani Maďarmi, ani Čechmi! (...) Nechceme byť utláčaní Maďarmi, ale nechceme byť utláčaní ani Čechmi.“³⁷ Dvortsák 18. novembra 1918 informoval Jásziho telefonicky o tom, že na 24. novembra zvolal do Prešova slovjacké ľudové zhromaždenie, na ktoré osobne pozýva aj jeho. Jászi mu referoval, že pozval do Prešova zástupcov východoslovenských žúp Šariša a Zemplína, ale aj Slovákov z Novohradu, Gemera, Tekova, Hontu, aby sa vyjadrili, kam chcú v budúcnosti patriť. Podľa Dvortsáka je „nálada priaznivá“, východní Slováci pravdepodobne vyjadria svoju vôľu, podľa ktorej nie sú zástancami pripojenia sa k Česku.

Zasadnutie Východoslovenskej rady sa konalo v Prešove v mestskej Redute a mohlo sa ho zúčastniť 500 ľudí. Zhromaždenie otvoril Viktor Dvortsák, prečítal pozdravný telegram Oszkára Jásziho, ministra pre národnosti, resp. list Mártona Lovászyho, ministra kultúry, v ktorom účastníkov informoval, že vrátia slovenský jazyk do školstva.³⁸ Evanjelický senior Lajos/Eudovít Liptai predostrel návrh rozhodnutia, ktoré znelo: „Želáme si, aby sme my, východní Slováci, mali všetky práva, ktoré môže v rámci hraníc našej krajiny požadovať a dostať ktorýkoľvek národ, a protestujeme proti tomu, ak sa ktokoľvek odvážil narušiť hranice kraji-

37 MIŠKOVIČ, Alojz. *Maďarské úmysly so Sloviakmi*. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1944, s. 14-15.

38 *Felsőmagyarország*, 26. november 1918, s. 3.

ny, lebo my aj naďalej chceme žiť v láske a porozumení so všetkými národmi. Ďakujúc za pozdrav ministra Jásziho, vyhlasujeme, že si želáme splynúť s maďarským národom v jazykovom, rasovom a náboženskom porozumení.³⁹ Z návrhu jednoznačne vidieť, ako si Východoslovenská rada predstavovala svoju činnosť v Maďarsku. Postavenie Východoslovenskej národnej rady sťažila skutočnosť, že Jászi nebral príliš vážne Dvortsákovu iniciatívu, pretože vtedy sa ešte nazdával, že sa dohodne s Milanom Hodžom a jeho slovenskými spojencami, a tak atmosféru rokovaní nechcel zaťažiť „slovjackou“ otázkou. Jászi sa spočiatku snažil oddialiť zaujatie stanoviska vo veci východných Slovákov.

K rokovaniam medzi Oszkárom Jászim a Milanom Hodžom došlo v dňoch 25. až 30. novembra 1918 v Budapešti.⁴⁰ Na rokovaníach sa hovorilo o vytvorení predbežnej demarkačnej línie, ktorá by sa do určitej miery prispôbila etnickým pomerom. Maďarskí politici vycítili možnosť vyťažiť zo slovjacej záležitostí, a preto Jászi na rokovaníach s Hodžom spomenul ako vyhrážku, že východní Slováci nechcú patriť do Československa, čím chcel zmierniť Hodžove požiadavky. Slovenská delegácia však nechcela o tom ani počuť a Jásziho informovala o tom, že môže rokovať len s nimi, lebo východní Slováci nie sú v tejto veci kompetentnými.⁴¹ Hodža nebral vážne Jásziho návrh na rozšírenie rokovaní, pretože on pokladal Slovákov za jednotný národ a neuznával rozdiel medzi východnými a západnými Slovákmí. Beneš prerušil Hodžove budapeštianske rokovania, prikázal mu i jeho delegácii vrátiť sa do Prahy s vyhlásením, že oni nemali splnomocnenie začať československo-maďarské rokovania.⁴²

Česká vláda chcela Hodžovými rokovaniami iba získať čas, lebo mala k dispozícii veľmi malý počet vojenských jednotiek. Vojaci česko-slovenských légii sa z frontov vracali pomaly, resp. ešte neboli spôsobilí na nasadenie. Ochotu rokovať môžeme hodnotiť len ako taktický krok. Jászi musel skladať účty týkajúce sa politickej situácie „Slovjakov“ aj pred vlastnou vládou, preto sa na zasadnutí Rady ministrov 1. decembra 1918 dotkol tejto otázky a uviedol, že Hodža a Dula neprijali oddelenosť a samostatnosť východných Slovákov, preto nevedel vážne rokovať s Dvortsákom. Jászi vo svojich pamätiach píše o Dvortsákovom hnutí takto: „... Poznal som východoslovenských vodcov rôznych separatistických hnutí, a vedel som, že nemajú za sebou početné masy (...).“⁴³ Okrem toho Jászi videl v Dvortsákoví a jeho spolubojovníkoch prežitky starej moci a nepokladal ich za demokratických predstaviteľov novej, ľudovej a miestnej vôle. Učiteľ Zoltán Szvzisé-

39 *Felsőmagyország*, 26. november 1918, s. 3.

40 O slovensko-maďarských rokovaníach: SZARKA, László. *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbség-kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Ister, 1998, s. 113-125; ZEIDLER, Miklós. *Trianon*. Budapest: Osiris, 2003, s. 40-41, 48-49; DEJMEK, Jindřich - KOLÁŘ, František. *Československo na pařížské mírové konferenci 1918 - 1920*. I. díl. Praha: Ústav mezinárodních vztahů - Karolinum - Historický ústav Akademie věd ČR, 2001, číslo dokumentu 20, s. 85-87.

41 Jászi miniszter és a keleti tótok. In *Világ*, 7. december 1918, s. 3.

42 HRONSKÝ, Marián. Budapeštianske rokovanie Milana Hodžu a prvá demarkačná čiara medzi Slovenskom a Maďarskom. In PEKŇÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava: Veda, 2002, s. 157-181; GULYÁS, László. *Edvard Beneš. Közép-európa koncepciók és valóság*. Máriabesenyő-Gödöllő: Attraktor, 2008, s.141.

43 JÁSZI, Oszkár. *Magyar kálvária magyar feltámadás*. Budapest, 1989, s. 71.

nyi vo svojej knihe *Hogyan veszett el a Felvidék [Ako sa prišlo o Hornú zem]* vytkol Jászi-
mu, že nepodporil včas Dvortsákovo hnutie. „... on však poverencovi Slovákov (Dvort-
sák) pyšne vyhlásil, že prešovská rada nezastupuje slovenskú verejnosť, nemá reprezenta-
tívne slovenské mená a Slovákov zastupujú výlučne len Hodža, Dula, Šrobár atď.“⁴⁴ Jászi
však vedel, že medzi východnými Slovákami nie sú takí politici, ktorých by nasledova-
li masy a ktorí by mali medzi ľudom veľký vplyv. Jászi mal zrejme jasno aj v tom, že
predtým stála za slovjackým hnutím uhorská vládna politika, čo mohlo slúžiť aj cie-
ľu umelo rozdeliť slovenské národné hnutie. Dnes je už ťažké povedať, či by ovplyvni-
la udalosti a posunula vývoj iným smerom, ak by maďarská vláda Dvortsáka pod-
porila už začiatkom novembra 1918 a aké výhody alebo nevýhody by to prinieslo. Veď
vystúpením východných Slovákov proti Československu by mohlo dôjsť k ozbrojené-
mu odboju na území bývalého horného Uhorska, čo by donútilo Maďarsko, aby do
konfliktu zasiahlo, ak by sa výraznejšie rozšíril. Ak by ozbrojený odboj na územiach
obývaných Slovákami vydržal dlhšie, v prípade eventuálneho referenda alebo mierové-
ho usporiadania, väčšia časť území obývaných Maďarmi by bola určite pripadla Ma-
ďarsku, resp. by Maďarsku pripadli aj územia východných Slovákov a „Slovjakov“ ako
autonómne územie. Dvortsák cítil, že čas nepracuje v ich prospech, preto sa snažil byť
čo najviac aktívny a na 1. decembra 1918 zvolal do Spišskej Novej Vsi slovjacké ľudové
zhromaždenie, na ktoré pozval aj Jásziho, ten ale účasť odmietol. Jászi Dvortsákovi na-
písal: „Východným Slovákom som už svoj program oznámil, a ten je zároveň aj progra-
mom maďarskej ľudovej vlády: bratský súhlas medzi všetkými národmi našej vlasti, voľ-
né pestovanie slovenského jazyka a slovenskej kultúry, úplná náboženská sloboda a sa-
mospráva v slovenskom jazyku. Údermi vojny trpel každý občan našej vlasti. Usilujeme
sa o to, aby sme jazvy zahojili a Slováci v Maďarsku získali slobodnú a šťastnú národnú
existenciu. Vyjadrenie pripojenia sa východnej Slovače prijímam v mene maďarskej ľudovej
vlády s radosťou a prosím o oznámenie všetkých Vašich želaní.“⁴⁵

Dňa 1. decembra 1918 uskutočnili v Spišskej Novej Vsi slovjacké ľudové zhromažde-
nie. Tam vynesené rozhodnutia poslali Jászimu v telegrame. Zopakovali svoje predchá-
dzajúce požiadavky a uviedli nesúhlas s akýmkoľvek cudzím zásahom do osudu Slovj-
kov. Predostreli aj novú požiadavku, aby „na mierových rokovaniach mali východní Slo-
váci zastúpenie“, aby tam mohli predniesť svoje stanovisko o samourčovaní v zmysle
Wilsonových princípov. Dvortsák v liste žiadal maďarskú vládu o vytvorenie osobit-
ného ministerstva na riešenie vecí východných Slovákov, a to z dôvodu, aby oni, resp.
ich záujmy, mohli byť zastúpené aj v maďarskom zákonodarstve. Jászi a jeho pomoc-
níci na ministerstve na margo listu napísali iba toľko: „Na vedomie. Opatrenie si nevy-
žaduje.“⁴⁶ Jászi na vyjasnenie slovjackej otázky poslal niekoľkých svojich ľudí do Pre-
šova, aby zmapovali politickú situáciu v meste a pozreli si zázemie Východoslovenskej
rady. Jászi z týchto hlásení vyvodil záver, že Dvortsákovo hnutie má len parciálny cha-

44 SZVIEZSÉNYI, Zoltán. *Hogyan veszett el a Felvidék?* Budapest: Franklin-társulat, 1921, s. 79.

45 MNL OL, Maďarský národný archív, Külügyminisztérium (KÜM) Ministerstvo zahraničných
vecí, K40, VII. tétel, 418/1918.

46 MNL OL, Maďarský národný archív, Külügyminisztérium (KÜM) Ministerstvo zahraničných
vecí, K40, VII. tétel, 563/1918.

rakter a nemá masovú podporu.⁴⁷ Napriek tomu by bola maďarská vláda rada uznala Dvortsákovu vládu, ale nemohli tak urobiť s nótou Dohody zo dňa 3. decembra 1918, v ktorej predniesli ďalšie územné požiadavky týkajúce sa bývalého horného Uhorska. Z územného hľadiska bol neustále sa zužujúci maďarský štát, za podmienok úplnej medzinárodnej diplomatickej a vojenskej izolácie, vo veľmi ťažkej situácii na to, aby bol schopný vyniesť reálne rozhodnutie týkajúce sa budúcnosti. Mihály Károlyi a jeho vláda zle vyhodnotili svoje politické možnosti a mierové plány víťazných veľmocí, ako aj šance na zachovanie celistvosti krajiny.⁴⁸ Dvortsák, uvedomujúc si, aká je situácia vážna v otázke, kam má patriť bývalé horné Uhorsko, resp. že české vojská čoraz viac napredujú, chcel od maďarskej vlády rozhodnutie vo veci východných Slovákov. Preto pricestoval 4. decembra 1918 do Budapešti upevniť svoje pozície. Dvortsák pochopil aj to, že už nestačí odvolávať sa na im prináležiace práva Slovjakov, ale že to musí rozšíriť, preto začal požadovať práva východným Slovákom, čím už vedel osloviť oveľa väčšiu populáciu. O celi svojej cesty sa Dvortsák predstaviteľom maďarskej tlače vyjadril nasledovne. Najsamprv protestoval proti rokovaniam s Hodžom, resp. proti tomu, že ich z nich vynechali. Dvortsák sa pokúsil presadiť taký obraz, že on disponuje reálnou mocou a vo východných župách v kruhoch východných Slovákov a Slovjakov sú populárne jeho ciele: „*O nás, východných Slovákoch, nemožno rozhodnúť bez nášho opýtania. My chceme úplnú autonómiu, a náš osud, naša nezávislosť sa vidí byť lepšie zabezpečená v rámci maďarského štátu, než pripojením sa k Čechom. Tu, v Budapešti som sa stretol s tým prístupom, že hnutie východných Slovákov zamerané na tento cieľ nie je dostatočne vážne a neznamená vôľu ľudu. To je veľký omyl. Ľud je veru s nami, vo veľkej mase, v kompaktnej jednote.*”⁴⁹

Jászi prijal Dvortsáka až na druhý deň, 5. decembra 1918. Na stretnutí uviedol, že nálada slovjackého obyvateľstva je čoraz pochmurnejšia a plánujú vytvorenie samostatnej republiky. Dvortsák od tohto kroku očakával oficiálne uznanie Rady, ako legitímneho orgánu na zastupovanie východoslovenského obyvateľstva, Károlyiho vládou. Jászi sa neskôr verejne priznal, že on by bol radšej rokoval so zástupcami Slovjakov, než so zástupcami československej orientácie, avšak vzhľadom na aktuálnu situáciu bol nútený vyjednávať s nimi. Situácia sa v bývalom hornom Uhorsku ďalej zhoršovala, preto sa Dvortsák 5. decembra 1918 obrátil na maďarskú vládu memorandom, ktoré už hovorilo o vzniku nezávislej Slovenskej ľudovej republiky, nezávislej od Maďarov a Čechov. Memorandum obsahovalo tieto požiadavky: 1. Nech sa na území Slovenskej ľudovej republiky moc odovzdá do rúk slovenského ľudu. 2. Nech maďarská vláda nezasiahne do pozemkovej reformy, ktorá sa má uskutočniť na území Slovenskej ľudovej republiky. 3. Riešenie škôl na území Slovenskej ľudovej republiky prejde do rúk miestnej vlády. 4. Vláda

47 TAJTÁK, Ladislav. *Národnodemokratické revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Prešov: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, 1972, s. 83-85; SZARKA, László. *A multiethnikus nemzetállam 1918 – 1992*. Bratislava: Kalligram, 2016, s. 76.

48 SZARKA, László. A történeti Magyarország felbomlása katonai akciók, demarkációs vonalak. In BÁRDI, Nándor – FEDINEC, Csilla – SZARKA, László (eds.). *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, s. 15-16.

49 Megmozdult az egész orszög az elszakadási törekvések ellen. In *8 Órai Újság*, 4. december 1918, s. 1.

Slovenskej ľudovej republiky deleguje do Budapešti vyslanca s plnou mocou. 5. Nech sa v rámci maďarskej vlády vytvorí slovenské oddelenie. 6. Vec slovenského ľudu môže na zvolávanej mierovej konferencii zastupovať výlučne len vyslanec poverený vládou Slovenskej ľudovej republiky. V doložke memoranda bolo zakotvené, že za splnomocneného poverenca Slovenskej ľudovej republiky v Budapešti odporúčajú advokáta Karola Bullissu, kým za slovenského referenta maďarskej vlády Juraja Podhradszkeho, za delegáta na mierovú konferenciu navrhli Viktora Dvortsáka. Okrem toho žiadali aj to, aby maďarská vláda zverejnila ich nasledujúcu proklamáciu: „1. Na základe samourčovacieho práva je jedine ľud povolaný k tomu, aby rozhodol o vlastnom osude. 2. Idea československého štátu bola uplatnená bez súhlasu slovenského ľudu, dokonca proti jeho vôli. Malo by sa o tom rozhodnúť referendum uskutočneným pod neutrálnym dohľadom. 3. Slovenská ľudová republika protestuje proti tomu, aby sa situácia, ktorá vznikla v dôsledku vojenskej okupácie, pokladala za konečnú. 4. Hranice Slovenskej ľudovej republiky bude povolaná stanoviť mierová konferencia. 5. Slovenská ľudová republika chce žiť v bratskej spolupráci so susednými národmi.“⁵⁰ Jednotky českých légii postupovali po bývalom hornom Uhorsku rýchlo, preto Karol Bullissa 9. decembra 1918 dôverne naznačil Jászimu, že do niekoľkých dní dôjde k vyhláseniu samostatnosti Slovenskej ľudovej republiky, preto žiadal maďarskú vládu, aby ju okamžite uznala aj oficiálne. Podľa jeho názoru toto môže byť spôsob záchrany územia bývalého horného Uhorska.

Vyhlasenie Slovenskej ľudovej republiky

Dňa 11. decembra 1918 o tretej hodine poobede sa Dvortsák stretol s delegátmi susedných, Slováckmi obývaných, žúp v zasadacej miestnosti mesta Košice. Cieľom rokovania bolo rozhodnúť, kam majú patriť východoslovenské župy. Rokovania prebiehali za zatvorenými dverami, pred budovou sa podľa správ dobovej tlače zhromaždilo niekoľko sto ľudí. Z balkónu radnice členovia košickej Národnej rady vyhlásili pred davom, že sa podarilo odstrániť nedorozumenia medzi slovenským a maďarským ľudom a došlo k dohode vo veci zorganizovania obrany a aktivít proti Čechom. Neskoro poobede, o pol piatej, Dvortsák telefonicky oznámil Budapešti, že pod jeho vedením vznikla Východoslovenská ľudová republika (Slovenská ľudová republika) s hlavným mestom v Prešove a žiadal o jej okamžité uznanie Maďarskom.⁵¹ V prípade jej zotrvania by toto územie malo v rámci Maďarska vlastnú samosprávu a kultúrnu autonómiu.⁵² Dvortsák poslal Oszkárovi Jászimu aj memorandum, v ktorom opísal ciele svojej republiky. Uviedol v ňom, že Slováci sú úplne nezávislí rasovo, jazykovo aj kultúrne a sú aj geograficky oddelení od Slovákov žijúcich na ľavom brehu Dunaja. Žiadal maďarskú vládu o uznanie Východoslovenskej republiky, o nezasahovanie do plánovanej pozemkovej reformy a o to, aby sa veľká časť škôl dostala pod ich právomoc, ktorá zabezpečí národné práva všetkých menšín. Požadovali, aby maďarská vláda vytvorila slovenské sekcie v rámci maďarských ministerstiev. Okrem toho sa dožadovali, aby na mierovej konfe-

50 In *Felsőmagyarország*, 6. december 1918, s. 7.

51 ROMSICS, Ignác. *A trianoni békeszerződés*. Budapest: Osiris, 2007, s. 74.

52 BOROS, Ferenc. *Magyar-csehszlovák kapcsolatok 1918 – 1921-ben*. Budapest: Akadémia, 1970, s. 50.

rencii mohol slovenský národ zastupovať prezident Východoslovenskej republiky Viktor Dvortsák. Vnútroštruktúra republiky pozostávala z vytvorenia troch ministerstiev. Advokáta z Liptovského Mikuláša Ján Rumana vymenovali na čelo ministerstva vnútra, Františka Jehličku na čelo ministerstva základného a stredného školstva, Ján Varecha sa stal ministrom sociálnych vecí.⁵³ Popri ministerstvách zriadili pozíciu štátnych tajomníkov pre západné a východné otázky, čo bolo potrebné preto, lebo počítali s tým, že sa k nim časom pripoja aj Slováci a politici zo západných žúp. Vládnú pozíciu ponúkli tiež Milanovi Hodžovi.⁵⁴ Vedúcim ministerstva základného a stredného školstva sa stal Dr. József Almos, štátnym tajomníkom pre východné otázky bol Lajos Lip-tai, štátnym tajomníkom pre západné otázky dekan István Magvirt. Ministrom vnútra republiky sa stal Dr. János Rohman, štátnym tajomníkom pre východné otázky Dr. Kár Kogutlin a štátnym tajomníkom pre západné otázky János Blahó. Ministrom sociálnych vecí sa stal socialistický robotnícky vodca János Varecha, jeho štátnym tajomníkom pre východné otázky bol Dr. János Paulók a štátnym tajomníkom pre západné otázky István Kenly.⁵⁵ Za sídlo novej republiky určili Prešov.⁵⁶ Dvortsák však vznik svojho nového štátneho útvaru ohlásil v Košiciach, a to hneď z niekoľkých dôvodov. Košice mali ešte v r. 1918 maďarský charakter, teda väčšia časť mestského obyvateľstva sa stotožnila s ideou maďarskej štátnosti.⁵⁷ Takto sa nemusel obávať trápneho incidentu alebo demonštrácie, ktorá by mohla narušiť vyhlásenie ľudovej republiky. Taktiež prevládala mienka, že Košice pripadnú Maďarsku, o čom svedčili rokovania medzi Hodžom a maďarskou vládou a v neposlednom rade Dvortsák mal neprijemnú skúsenosť z Prešova. V minulosti ho tam vyhládala 100-členná delegácia SNR zo Solivaru s otázkou, kto ho poveril rokovať s maďarskou vládou o samostatnej Slovenskej republike. Dvortsák zo strachu pred perzekúciou im oznámil, že sa vzdá ďalšej činnosti vo Východoslovenskej rade.⁵⁸

Z tohto obdobia sa zachoval plagát, ktorým sa oznamoval vznik Slovenskej ľudovej republiky: „Slováci! Po čom sme túžili, čo sme sebe z celého srdca vinčovali, to sa buď Bohu chvala uskutečnilo! Samostatná Ľudová Slovenská Republika je vivolaná, už je v rukoch našich!(...) Jak náhle konferencia pokoja vyznačí našo slovenské hranice, mi sebe skerze riadne a zákonnité volbi hned vyvolíme všetky našo verchnosti, našu slovensku vládu zos slovenskima ministrami, zos slovenskima úradmi a úradníkami a zformulujeme náš slovenský štát. (...) Oslobodme sa od tých behunoch a zraditeľoch, ktorý nás slovákoch prevrácajú, a ktery na jarmok nesu našu slovensku slobodu! Pozdvihnime teh-

53 POPÉLY, Gyula. *Felvidék 1914 – 1920*. Budapest: Magyar Napló, 2010, s. 240.

54 MIŠKOVIČ, Alojz. *Maďarské úmysly so Sloviakmi*. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1944, s. 16.

55 Medzi maďarskými a slovenskými prameňmi sú rozdiely o ministrových menách. MNL OL, Maďarský národný archív, Külügyminisztérium (KÜM) Ministerstvo zahraničných vecí, K-40 VII. tétel 814/1918. MIŠKOVIČ, Alojz. *Maďarské úmysly so Sloviakmi*. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1944, s. 16.

56 In *Kassai Munkás*, 14. december 1918, roč. 9, č. 6, s. 3.

57 SIMON, Attila. *Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok*. In *Történelmi Szemle*, 4/2017, s. 572.

58 ŠVORC, Peter. Prouhorské integračné snahy na území Slovenska na konci roku 1918. In *Historický časopis*, 1999, č. 1, s. 52.

*da hore do vysoka totu našu do toho času v blate šlapanu zástavu, nech jej bielo-belavo-červeno zjavujúce znamné farbi ohlasujú calému svetu úplnú slobodu samostatnej slovenskej krajiny!*⁵⁹

Vyhlasenie Slovenskej ľudovej republiky Jásziho neprekvapilo, šéfredaktorovi novín Világ povedal, že sa východoslovenské časti chcú pripojiť k Maďarsku, čo ich teší:⁶⁰ „... Slovenskú otázku v jej celistvosti možno vyriešiť len spolu so západnými Slovákmi. Uznanie českých vojsk Dohodou vytvorilo takú fait accompli, ktorá je síce nezákonná, ale túto neprávosť voči nám môže napraviť už len mierová konferencia.“⁶¹

Vedenie československého štátu sa pohoršilo nad Dvortsákovým pokusom o vytvorenie nezávislého slovenského štátu. Z najvyššej úrovne k tomu zaujal stanovisko sám československý ministerský predseda Karel Kramář, podľa ktorého toto istotne nastražili Maďari. Na útok Kramáři reagoval Karol Bulissa, ktorý už vtedy zastával neoficiálne aj post budapeštianskeho chargé d’Affaires nezávislej Východoslovenskej republiky: „Maďarská vláda nemá nič spoločného so zorganizovaním samostatnej slovenskej republiky, do hnutia sa v nijakom smere nezapájala, nemala na to ani možnosť. My sme samostatnú slovenskú republiku založili čisto na základe Wilsonovho práva na samourčenie, lebo jedine toto riešenie sme považovali za účelné z hľadiska nášho národa, a nie pripojenie sa k česko-slovenskej republike.“ Podľa Bulissu chcel Kramář len zhodiť Dvortsáka a ostatných vedúcich republiky pred slovenským ľudom. Bol toho názoru, že Česi nechcú dať Slovákom ozajstnú slobodu: „Slovenský ľud veľmi dobre vie, aká je česká sloboda. Česi sú Prusmi Slovanstva. Sledujú neskrývane imperialistickú politiku a svoju ruku nám neponúkajú z príbuzenskej lásky, ale chceli by získať bohatstvo našej zeme a pracovnú silu našich ľudí.“⁶²

Pre ďalšie napredovanie českých vojsk kvôli udalostiam v bývalom hornom Uhorsku, resp. pre vyhlásenie Slovenskej ľudovej republiky sa maďarská vláda už v tomto čase musela vážnejšie venovať slovjacej otázke. Preto maďarská vláda na zasadnutí Rady ministrov dňa 14. decembra 1918 zaradila do programu rokovania otázku diplomatického uznania Dvortsákovej vlády. Jászi na tomto rokovaní uviedol, že slovenskú a slovjac-kú otázku už nemožno považovať za vnútornú záležitosť Maďarska, pretože ak by uznali Dvortsákovu vládu, to by mohlo mať nedozerané vojenské a zahraničnopolitické následky. Podľa Jásziho by ju mohli uznať iba vtedy, ak by s tým súhlasila mierová konferencia, ktorá bude zvolaná neskôr.⁶³ Skutočnosť, že Maďarsko bude musieť platiť za svoju účasť vo vojne, bola zrejmá aj pre maďarských politikov, mali jasno aj v tom, že budú mať územné straty. Domáci politici však vôbec neboli pripravení na to, že víťazné veľmoci budú ochotné prijať separatistické požiadavky národností a ich prehnané územné nároky v budúcnosti. Dvortsákov poverenec Bulissa v polovici decembra 1918 vyhľadal

59 MIŠKOVIČ, Alojz. *Maďarské úmysly so Slovákmi*. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1944, s. 15-16.

60 HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998, s. 107.

61 In *Világ*, 15. december 1918, s. 3.

62 Magyarország területe és az új szomszédok. In *Népszava*, 14. december 1918, s. 3.

63 MNL OL, K-27. Maďarský národný archív, Ministerstvo zahraničných vecí, Minisztertanácsí jegyzőkönyvek, (Zápisnica Rady ministrov), (14. novembra 1918).

v Budapešti aj francúzskeho podplukovníka Ferdinanda Vixa, prostredníctvom ktorého poslal telegram americkému prezidentovi Woodrowovi Wilsonovi. V ňom dvortsákovci žiadali o uznanie svojej vlády a krajiny.⁶⁴ K tomu samozrejme nedošlo. Medzičasom aj československé vojská napredovali, 28. decembra obsadili Prešov.

Viktor Dvortsák a jeho vláda by sa radi podujali na zastavenie Čechov, ak by mali na to dostatok vojenskej sily a podpory. 11. decembra začali organizovať *Slovenskú národnú gardu*, ktorá by sa v okolí Spišskej Novej Vsi eventuálne mohla postaviť Čechom na odpor.⁶⁵ Dvortsák po vytvorení svojej vlády okamžite poslal príkaz krajskému vojenskému veliteľstvu v Košiciach, v ktorom ho žiadal, aby jednotky Slovenskej ľudovej republiky nepremiestnili z Košíc, lebo oni by sa ozbrojlene postavili voči každému, kto by záutočil na ich nezávislosť. Okrem toho krajskému vojenskému veliteľstvu v Košiciach uložil, aby jeho jednotky boli pripravené na boj proti Čechom.⁶⁶ Dvortsák poveril organizáciou vojsk stotníka Gejzu Vrablovicha.⁶⁷ Na ich nasadenie však už čas nezvyšil, koncom decembra 1918 sa aj Košice dostali pod českú okupáciu. Dvortsák odišiel posledným vlakom do Miškovca a potom do Budapešti. Koniec Východoslovenskej národnej rady a Slovenskej ľudovej republiky úplne spečatilo napredovanie českých vojsk. Časť ich vedúcich predstaviteľov utiekla do zahraničia alebo do Budapešti, druhá časť sa utiahla do pasivity alebo zmenila svoje názory a stala sa zástancom československej orientácie.

Dvortsákov pokus založiť štát, opierajúc sa o slovjacký separatizmus by bolo chybou vnímať len ako nepodarený pokus maďarskej vlády. Obyvateľstvo východného Slovenska sa totiž skutočne líšilo, a do určitej miery aj dnes môžeme vidieť rozdiely, od ostatných Slovákov, a to najmä v mentalite a tiež v ich historickom vývine. Vyhlásenie Slovenskej ľudovej republiky malo v roku 1918 aj určitú domácu podporu. Pokus o konštituovanie samostatného slovjackého národa ukázalo, že slovenský národ nebol ešte celkom dotvorený a existoval priestor na jeho rozštiepenie. Maďarská vláda Károlyiho v roku 1918 nebrala Dvortsáka vážne, o čom svedčia jej nariadenia. Až od roku 1919 Dvortsákovy snahy o Slovjakov maďarská vláda začala akceptovať, a preto ho aj finančne podporovala. Dvortsák sa stal agentom Maďarska v medzivojnovom období pod krytím menom (Šedivý básnik). Vydával veľa letákov, útočiacich na Československo, pripomínal zabudnutú autonómiu Slovenska, resp. upriamoval pozornosť na zlú menšinovú situáciu. Pravdepodobne tieto jeho aktivity umožnili, že po roku 1938 maďarská vláda podporila znovuvydávanie týždenníka *Naša Zastava*. Miestna šarišská župná kultúra, pred rokom 1918 propagovaná v šarišskom dialekte, sa úplne vytratila z *Našej Zastavy*. Od roku 1938 miesto toho v nej bola uprednostňovaná revizionistická a reintegračná propaganda a maďarsko-slovjacké bratstvo. Dvortsák v exile iniciatívne pracoval, aby svoje presvedčenie o existencii samostatného slovjackého národa mohol propagovať aj v západoeurópskych krajinách a pre to od Maďarov dostával podporu. Viktor Dvort-

64 Z tíždňa. In *Naša Zastava*, 22. december 1918, s. 6-7.

65 Utolsó napjaink a cseh megszállás előtt. In *Szepesi Lapok*, 14. december 1918, s. 1.

66 FOGARASSY, László. Felvidéki gerillaharcok a Károlyi-kormány idején. In *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 12, 1973, s. 235.

67 MIŠKOVIČ, Alojz. *Maďarské úmysly so Sloviakmi*. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1944, s. 18.

sák v roku 1943 zomrel, ale napriek tomu jeho týždenník ešte vychádzal do roku 1944. Slovjacká otázka a regionalizmus po roku 1945 v už zmenených geopolitických pomeroch celkom zanikol.

Slovenskej ľudovej republiky sa maďarská vláda už v tomto čase musela vážnejšie venovať slovjackej otázke. Preto maďarská vláda na zasadnutí Rady ministrov dňa 14. decembra 1918 zaradila do programu rokovania otázku diplomatického uznania Dvortsákovej vlády. Jászi na tomto rokovaní uviedol, že slovenskú a slovjackú otázku už nemožno považovať za vnútornú záležitosť Maďarska, pretože ak by uznali Dvortsákovu vládu, to by mohlo mať nedozerné vojenské a zahraničnopolitické následky. Podľa Jásziho by ju mohli uznať iba vtedy, ak by s tým súhlasila mierová konferencia, ktorá bude zvolaná neskôr. Skutočnosť, že Maďarsko bude musieť platiť za svoju účasť vo vojne, bola zrejماً aj pre maďarských politikov, mali jasno aj v tom, že budú mať územné straty. Domáci politici však vôbec neboli pripravení na to, že víťazné veľmoci budú ochotné prijať separatistické požiadavky národnosti a ich prehnané územné nároky v budúcnosti. Dvortsákov poverenec Bulissa v polovici decembra 1918 vyhľadal v Budapešti aj francúzskeho podplukovníka Ferdinanda Vixa, prostredníctvom ktorého poslal telegram americkému prezidentovi Woodrowovi Wilsonovi. V ňom dvortsákovci žiadali o uznanie svojej vlády a krajiny. K tomu samozrejme nedošlo. Medzičasom aj československé vojská napredovali, 28. decembra obsadili Prešov.

Viktor Dvortsák a jeho vláda by sa radi podujali na zastavenie Čechov, ak by mali na to dostatok vojenskej sily a podpory. 11. decembra začali organizovať Slovenskú národnú gardu, ktorá by sa v okolí Spišskej Novej Vsi eventuálne mohla postaviť Čechom na odpor. Dvortsák po vytvorení svojej vlády okamžite poslal príkaz krajskému vojenskému veliteľstvu v Košiciach, v ktorom ho žiadal, aby jednotky Slovenskej ľudovej republiky nepremiestnili z Košíc, lebo oni by sa ozbrojene postavili voči každému, kto by zaútočil na ich nezávislosť. Okrem toho krajskému vojenskému veliteľstvu v Košiciach uložil, aby jeho jednotky boli pripravené na boj proti Čechom. Dvortsák poveril organizáciou vojsk stotníka Gejzu Vrablovicha. Na ich nasadenie však už čas nevyšiel, koncom decembra 1918 sa aj Košice dostali pod českú okupáciu. Dvortsák odišiel posledným vlakom do Miškovca a potom do Budapešti. Koniec Východoslovenskej národnej rady a Slovenskej ľudovej republiky úplne spečatilo napredovanie českých vojsk. Časť ich dôdcich predstaviteľov utiekla do zahraničia alebo do Budapešti, druhá časť sa utiahla do pasivity alebo zmenila svoje názory a stala sa zástancom československej orientácie. Dvortsákov pokus založiť štát, opierajúc sa o slovjacký separatizmus by bolo chybou vnímať len ako nepodarený pokus maďarskej vlády. Obyvateľstvo východného Slovenska sa totiž skutočne líšilo, a do určitej miery aj dnes môžeme vidieť rozdiely, od ostatných Slovákov, a to najmä v mentalite a tiež v ich historickom vývine. Vyhlásenie Slovenskej ľudovej republiky malo v roku 1918 aj určitú domácu podporu. Pokus o konštituovanie samostatného slovjackého národa ukázalo, že slovenský národ nebol ešte celkom dotvorený a existoval priestor na jeho rozštiepenie. Maďarská vláda Károlyiho v roku 1918 nebrala Dvortsáka vážne, o čom svedčia jej nariadenia. Až od roku 1919 Dvortsákovy snahy o Slovjakov maďarská vláda začala akceptovať, a preto ho aj finančne podporovala. V medzivojnovom období sa Dvortsák stal agentom Maďarska pod krycím menom Šedivý básnik. Vydával veľa letákov, útočiacich proti Československu,

pripomínal zabudnutú autonómiu Slovenska, resp. upriamoval pozornosť na zlú menšinovú situáciu. Pravdepodobne tieto jeho aktivity umožnili, že po roku 1938 maďarská vláda podporila znovuvydávanie týždenníka *Naša Zastava*. Miestna šarišská župná kultúra, pred rokom 1918 propagovaná v šarišskom dialekte, sa úplne vytratila z *Našej Zastavy*. Od roku 1938 miesto toho v nej bola uprednostňovaná revizionistická a reintegračná propaganda a maďarsko-slovjaské bratstvo. Dvortsák v exile iniciatívne pracoval, aby svoje presvedčenie o existencii samostatného slovjackého národa mohol propagovať aj v západoeurópskych krajinách a pre to od Maďarov dostával podporu. Viktor Dvortsák v roku 1943 zomrel, ale napriek tomu jeho týždenník ešte vychádzal do roku 1944. Slovjacká otázka a regionalizmus po roku 1945 v už zmenených geopolitických pomeroch celkom zanikol.

Viděno z Prahy (Slovensko roku 1919 v dokumentech pražské radnice a v aktivitách jejích vedoucích představitelů)

Václav LEDVINKA

Abstract: *As seen from Prague – The Slovakia of 1919 in the documents of the Prague Town Hall and the activities of its leading representatives*

In the context of relationships between the centre and the peripheral areas of the newly-forming Czechoslovak Republic, the paper is dedicated to the question how the inclusion of Slovakia in the new state was perceived in the capital of the republic – not at the top (governmental, parliamentary) but rather municipal level. It asks how the then leadership of the republic's capital reacted to the developments in Slovakia and if and how these were reflected in the documents by the then Prague city government and administration. Official documents issued by the capital and its leading representatives are reflected on, their mutual contact and visits, as well as the anniversary financial collection for the so-called Masaryk National Fund, organised as part of national celebrations for T. G. Masaryk's 70th birthday. The collection was organised by Prague as the capital and it also took place in Slovakia; part of the collected money was to be donated to the establishment and/or support of educational and cultural institutions in Slovakia.

Keywords: *Prague, the capital. The Administrative Body of Prague. Přemysl Šámal. Vavro Šrobár. The funeral of M. R. Štefánik. Delegations from Slovakia. Martial law. Masaryk National Fund.*

Česká metropole Praha, která se 28. října 1918 stala hlavním městem nově vzniklé Československé republiky, procházela od ledna 1919 až do konce roku 1920 obdobím, kdy prvotní euforii ze získání státní samostatnosti vystřídaly na pražských ulicích a náměstích masové projevy nespokojenosti, sociálního neklidu i vyhrocujících se politických rozporů. Byly vyvolány hlubokou vnitřní hospodářskou, zásobovací, bytovou a sociálně-humanitární krizí, v níž se Praha ocitla v okamžiku přechodu od válečného direktivního systému k normálnímu mírovému civilnímu životu. Pouze s krajním úsilím se řadou mimořádných opatření podařilo na jaře 1919 zažehnat bezprostřední hrozbu hladu, zhroucení zásobování, propuknutí epidemií a totálního finančního kolapsu města. Masové pouliční demonstrace, hladové bouře, excesy a násilné akce proti skutečným i domnělým keřasům (šmelinářům) však pokračovaly i v dalších měsících. Vedle chudší vrstvy domácího pražského obyvatelstva se na nich podílelo několik desítek tisíc demobilizovaných vojáků, propuštěných zajatců, uprchlíků z frontových oblastí a ne-

zaměstnaných bezdomovců, kteří po skončení války hledali útočiště v hlavním městě.¹ Nepokoje vyvrcholily mezi 21. květnem a 1. červnem 1919 (dobové prameny je označují jako tzv. černý pátek 21. května a akce „černé ruky“) a přetrvaly i v následujících dnech. Podařilo se je částečně uklidnit teprve poté, co do ulic byly vyslány ozbrojené hlídky složené ze sokolských a legionářských dobrovolníků. Vlnu nepokojů na několik týdnů zastavilo až stanné právo, které bylo na celém území státu vyhlášeno dne 11. června 1919 v souvislosti s událostmi na Slovensku.² Napjatá situace v Praze však trvala ještě dalších dlouhých 18 měsíců, až do známých událostí z 9. – 16. prosince 1920 (tehdy šlo o známé střetnutí o Lidový dům mezi sociálně demokratickou levicí a pravicí a o neúspěšnou generální stávkou vyhlášenou levicovými sociálními demokraty).

Bez ohledu na to, že zvládnání popsané krizové situace si dlouhodobě vyžadovalo vynaložení značné energie a organizačního úsilí, tehdejší prozatímní správa hlavního města v čele s předsedou správního sboru JUDr. Přemyslem Šámalem se jím nenechala zcela pohltnout.³ Neztrácela ze zřetele hlavní cíl a úkol, který byl před ní postaven hned po 28. říjnu 1918. Spočíval v tom, že dočasně jmenovaný správní sbor měl urychleně učinit vše, co bylo potřebné, aby se Praha stala důstojným hlavním městem nové samostatné republiky, aby bezzbytku plnila základní metropolitní funkce a aby se urychleně a definitivně zařadila mezi moderní evropská velkoměsta. Na tom měli eminentní zájem jak vedoucí představitelé Prahy, tak i prezident T. G. Masaryk, prozatímní Národní shromáždění (parlament) a první vláda Československé republiky v čele s K. Kramářem. Proto vedle řešení každodenních krizových problémů politické vedení města Prahy spolu s předními specialisty magistrátu usilovně a soustavně pracovalo na dovršení procesu připojení sousedních měst a obcí k metropoli a na vytvoření tzv. Velké Prahy.⁴ A proto pražská radnice nadto z pozice státní metropole sledovala a reflektovala dění v celé republice, zapojovala se do oficiálních aktivit státu a jeho představitelů, a také udržovala své vlastní rozsáhlé vnitrostátní i mezinárodní styky.

Tento materiálový příspěvek je, v kontextu studia vztahů mezi centrem a periferními oblastmi nově se formující Československé republiky, věnován otázce, jak bylo v hlavním městě republiky vnímáno a reflektováno začlenění Slovenska do nového státu. Jde v něm o reflexi slovenské problematiky nikoli na úrovni vrcholných státních orgánů (prezidenta, vlády, parlamentu), nýbrž na úrovni komunální, městské. Stať si

1 Zaslíbený přehled vývoje Prahy v letech 1918 – 1922 a procesu vytvoření tzv. Velké Prahy podal Jiří Pešek In LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří. *Praha. Dějiny českých měst*. Praha: NLN, 2000, s. 559-573. Základní faktografie je k dispozici též v přehledu LÁNÍK, Jaroslav – VLK, Jan a kol. *Dějiny Prahy, II, Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*. Praha-Litomyšl: Paseka, 1998, s. 278-309.

2 Úsilí městské správy o uklidnění vyhrčené situace je možno sledovat např. ve *Věstníku obecním hl. města Prahy* (dále jen *Věstník*), roč. XXVI, 1919, č. 11, 12. 6. 1919, s. 168-180. Výnos ministra národní obrany o vyhlášení stanného práva byl v Praze vyhlášen 12. 6. 1919, jeho znění však bylo v obecním věstníku publikováno až 26. 6., deset dní po obecních volbách (konaly se 15. 6.). Viz *Věstník*, roč. XXVI, 1919, č. 12, 26. 6. 1919, s. 196.

3 K působení JUDr. Přemysla Šámala v čele správy hlavního města Prahy viz: PAVLÍČEK, Václav – ČECHUROVÁ, Jana – LEDVINKA, Václav – HÁLEK, Jan. *Přemysl Šámal – kancléř prezidentů*. Praha: Nadání J., M. a Z. Hlávkových, 2019, s. 41-49.

4 Viz pozn. č. 1.

klade otázku, jak na vývoj na Slovensku reagovalo vedení hlavního města Prahy, resp. zda a jak se slovenská problematika odrážela v dokumentech tehdejší pražské městské správy a samosprávy. Chce v krátkém přehledu a pouze na několika příkladech doložit a ukázat přítomnost slovenské problematiky ve výše naznačených aktivitách městské správy hlavního města ČSR v roce 1919 (s věcně zdůvodněným krátkým přesahem do prvních tří měsíců roku 1920).

Hned úvodem je třeba upozornit na to, že z pohledu pražské radnice a v dikci jejích dokumentů bylo Slovensko reflektováno jako jeden celek, jedna z periferních oblastí Československé republiky. Jen zcela ojediněle nalezneme jemnější teritoriální rozlišení či přesnější lokalizaci slovenských problémů a událostí. Specifičnost východního Slovenska a nikoli bezvýznamné události, které se v průběhu roku 1919 odehrávaly na jeho území (a jmenovitě v Košicích a Prešově), pražským komunálním politikům zcela unikaly. V písemnostech městské proveniencce o nich nenalezneme zmínku.

„Slovenské“ aktivity a kontakty pražské městské správy lze v období od počátku roku 1919 do začátku jara 1920 sledovat ve třech rovinách:

1. V rovině protokolárních a oficiálních aktivit vycházejících z pozice Prahy jako hlavního města československého státu.
2. V rovině „partnerských“ aktivit města Prahy vůči slovenské metropoli a vůči dalším slovenským subjektům.
3. V rovině kontaktů se slovenskými institucemi a osobnostmi, které pražská městská správa udržovala jako pověřený organizátor oslav 70. narozenin T. G. Masaryka v březnu 1920 a jako správce s oslavami spojené finanční sbírky na tzv. *Národní fond Masarykův*.

Příklad protokolárních a oficiálních aktivit vycházejících z pozice Prahy jako hlavního města Československé republiky

Správní sbor hlavního města Prahy se velmi často svými oficiálními zdravicemi a memorandy při významných příležitostech připojoval ke státním (vládním) diplomatickým aktům tohoto druhu, nebo se jimi samostatně obracel na domácí i zahraniční adresáty. Činil tak vždy, když se jednalo o partnera (subjekt, adresáta), se kterým Praha udržovala tradičně či po delší dobu vlastní styky, nebo jestliže se ve vztahu k adresátovi zájem města shodoval se zájmy státu. Úřední sdělení o takovýchto oficiálních písemných projevech byla pravidelně zveřejňována ve Věstníku hlavního města Prahy.⁵

Zde se dozvídáme například o tom, že dne 2. února 1919 odeslal Přemysl Šámal blahopřejný telegram Pavlu Országhu Hviezdoslavovi k jeho 70. narozeninám „*jménem všeho obyvatelstva a celého správního sboru hlavního města Prahy*“. Telegram končil přáním, aby Mistr zdravici přijal jako „*hold města Prahy Vašemu celoživotnímu dílu*“

5 Tyto oficiální písemné akty byly vždy činěny z podnětu nebo se souhlasem městské správní rady. Proto informace o nich je možno nalézt v protokolech tohoto orgánu. Viz Archiv hl. města Prahy (dále AMP), archivní fond Magistrát I, protokoly zasedání městské správní rady I-II/1919, III-IV/1919, V-VI/1919, VI-VII/1919 ad. Tyto oficiality byly též úředně zveřejňovány v obecním Věstníku hl. města Prahy, který vycházel dvakrát za měsíc.

a jako vroucí blahopřání, které Vás doprovází ve šťastnou budoucnost osvobozeného Slovenska...“⁶. Důvodem oficiálního blahopřání byla skutečnost, že slavný básník a absolvent prešovské Právnické akademie (1872) byl v Praze vnímán jako hlavní kulturní reprezentant Slovenska – mimo jiné i proto, že v květnu 1918 se v čele slovenské delegace zúčastnil oslav padesátiletého jubilea Národního divadla. Hviezdoslavova vřelá odpověď na pražské blahopřání došla do metropole téměř obratem a již 20. února byla v plném znění otištěna ve Věstníku hlavního města Prahy.⁶

Mezitím, dne 4. února, však směřovala na Slovensko další oficiální telegrafická zdravice předsedy správního sboru hlavního města Prahy. Tentokrát byla určena MUDr. Vavro Šrobárovi jako ministroví s plnou mocí pro Slovensko. Dobově vzletnými slovy mu blahopřála k „slavnostnímu vjezdu [!] jeho vlády [!] do Bratislavy“ a žádala jej, aby „jako zástupce drahého lidu slovenského přijal nadšené pozdravy, kterými v dnešní slavný den jásá Slovensku vstříc Praha a všechno její obyvatelstvo“.⁷ Šrobár jako jediný Slovák mezi přímými aktéry události 28. října v Praze a jako člen Národního výboru se v české metropoli těšil značné popularitě. To pražská reprezentace ve zdravotnici potvrdila mimo jiné slovy: „...všichni v duchu účastníme se zářivých okamžiků, které prožíváte, a jsme s Vámi zajedno v silné vůli, aby dobytá naše svobodná jednota byla trvalou a [byla] vždy žehnána úspěchy, které lidstvo vedou k metám nejsvětějším.“ Takto události na Slovensku v únoru 1919 viděla pražská radnice. Její idealizovaná nadnesená vize se sotva mohla více lišit od reality, s níž se Šrobár v Bratislavě doopravdy setkal, a zcela se též mýjela s tím, jak se slovenské záležitosti vyvíjely v dalších měsících.⁸

Idealizovaný pražský obraz vytváření svobodného československého státu nenarušila ani tragická smrt M. R. Štefánika 4. května 1919. Byla zcela organicky začleněna do dobově nadneseného kontextu a dokonce mu nakrátko dodala téměř patetický rozměr. Řečeno slovy tehdejšího tisku „Praha oděla se v roucho smuteční“. Správní rada hlavního města vzdala čest zesnulému ministru vojenství nejen oficiálním smutečním projevem předsedy Přemysla Šamala ve zvláštní schůzi městské rady a správního sboru, ale také dlouhou řadou dalších akcí. V den Štefánikova pohřbu (10. května) nad Prahou kroužily aeroplány se smutečními vlajkami. Po dobu pohřbu byly zavřeny všechny pražské obchody a rozsvíceno veřejné pouliční osvětlení. Celá pražská posádka nastoupila ke smuteční slavnosti na vojenské cvičiště u Invalidovny a zde k ní promluvil jménem truchlící Prahy náměstek předsedy správního sboru Alois Simonides. Předseda sboru

6 Věstník, 20. 2. 1919, roč. XXVI, 1919, č. 4, s. 55.

7 AMP, f. Prezidium rady a magistrátu, 1914 – 1937, sign. 2/10, kart. 529; Věstník, roč. XXVI, 1919, č. 3, 6. 2. 1919, s. 35. V. Šrobár po epizodním působení v čele zatímní slovenské vlády ve Skalici (4. – 14. 11. 1918) a po jmenování ministrem s plnou mocí pro Slovensko (7. 12. 1918) úřadoval od 12. 12. v Žilině. Dne 4. 2. 1919 přesídlil se 14 vládními referenty svého ministerstva do Bratislavy. Na to reagovala pražská zdravotice.

8 AMP, f. Prezidium rady a magistrátu, 1914 – 1937, sign. 2/10, kart. 529. Již 12. 2. 1919 vypukla v Bratislavě proti Šrobárovi ministerstvu vlna stávek a demonstrací. Došlo ke střelbě do demonstrantů, při níž zemřelo osm obětí. Situace se dále zkomplikovala po vzniku Maďarské republiky rad (21. 3.), když Šrobár 25. 3. vyhlásil na slovenském území stanné právo a když pokus československých vojenských sil překročit čs. – maďarskou demarkační čáru (27. 4. – 29. 4.) nejen skončil neúspěchem, ale dokonce vyvolal rozsáhlou protiofenzívu maďarské rudé armády (od 20. 5.).

Šámal nebyl přítomen, neboť se zúčastnil pohřbu přímo v Bratislavě. Tam ovšem nevystupoval jako reprezentant města Prahy, nýbrž ve funkci kancléře republiky, do níž byl jmenován v únoru 1919, oficiálně zastupoval prezidenta Masaryka. Proto byla na bratislavském pohřbu přítomna ještě oficiální delegace města Prahy v čele s náměstkou předsedy správního sboru Josefem Rotnáglem a Františkem Kellnerem, která na Štefánikovu rakev položila věnec hlavního města Prahy. Po návratu všech jmenovaných funkcionářů do Prahy rozhodl správní sbor hlavního města dne 14. května, že Štefánikovým jménem bude na jeho věčnou paměť pojmenován most přes Vltavu, který dříve nesl jméno císaře Františka Josefa I. Dne 28. května pak správní rada akceptovala návrh na postavení pomníku M. R. Štefánikovi a předseda Šámal veřejnou proklamací vyzval Pražany ke sbírce příspěvků na jeho zřízení. Přes vzletná slova jeho apelu se však Štefánik (stejně jako Masaryk a Beneš) až do konce 20. století pomníku v Praze nedočkal.⁹

Idealizovaný pohled reprezentantů města Prahy na slovenský vývoj se radikálně změnil mezi 20. květnem a 5. červnem 1919. V dokumentech z té doby sice nadále přetrvala dobová patetická dikce, převládá v nich však náhle tón obav a ohrožení. Nejvýraznějším dokladem této změny je projev Přemysla Šámala na obranu republiky, přednesený ve schůzi správního sboru dne 6. června. V něm hovořil mimo jiné o tom, že „... proti všem zásadám mezinárodních styků, proti všem zásadám spravedlivého a poctivého sousedství napadla vojska uherské vlády, kteráž neprávem přikládá si jméno vlády lidové, naši zemi na Slovensku a způsobem u lidu maďarského, jak víme bohužel již obvyklým, pustoší kraje, loupí bezbranné obyvatelstvo a dopouští se ukrutností, jakých dopouštěla se [již] v Srbsku...“ Projev obsahoval výzvu k semknutí se „všech poctivých živlů v republice na obranu domácí půdy“, připojoval pozdrav bojujícím obráncům vlasti a formuloval nabídku služeb pražské obce vládě republiky „v těchto vážných časech“. Končil nadějí, že dějiny, které „daly nám za pravdu ve válce světové [...] dají nám za pravdu i nyní a že po odražení nepřátel bude národ náš moci klidně oddati se poctivé a klidné kulturní práci, po které široké vrstvy bez rozdílu stran tak touží.“¹⁰

Ve stejném duchu vyznívá memorandum, které dr. Šámal jménem správního sboru hlavního města Prahy zaslal téhož dne 6. června 1919 generálu Pelléovi, hrdinovi bitvy na Marň, jenž byl předchozího dne jmenován vojenským velitelem a hlavou vojenské diktatury nad Slovenskem s úkolem zahnat nepřítel za hranice státu. Memorandum končí slovy: „U příležitosti Vašeho povolání k armádě československé, ve významné chvíli, kdy prezident republiky požádal Vás, abyste se postavil v čelo československé armády

9 *Věstník*, 15. 5. 1919, roč. XXVI, 1919, č. 9, s. 131; *Věstník*, 12. 6. 1919, roč. XXVI, 1919, č. 11, s. 167. AMP, fond Magistrát I, Protokoly správní rady městské, 1919, stenografické zápisy 22., 23. a 25. schůze (7. 5., 14. 5. a 28. 5.). Úvod Šámalovy výzvy k postavení pomníku zveřejněné 12. 6. 1919 zněl takto: „*Předsednictvo hlavního města Prahy s povděkem vítá podnět, aby v Praze postaven byl tragicky skonavšímu ministru Štefánikovi důstojný pomník. Je to jediné, jak náš národ může dnes projevit svou vděčnost hrdinskému bojovníku za československou samostatnost; nechť příští generace vědí, že jsme dovedli ctít své reky a že jsme toužili zachovati jejich drahou památku.*“

10 Příčinou změny bylo zahájení ofenzívy maďarské rudé armády (20. 5.) a její vstup na slovenské území. Teprve tento zvrat v situaci vyvolal v Praze otřes a donutil představitele metropole odložit ve vztahu ke Slovensku růžové brýle. Šámalův projev citován dle: AMP, fond Magistrát I, Protokoly správního sboru, květen-červen 1919, zápis 6. řádné schůze 6. 6. 1919.

*jako generalissimus proti Madarům, správní sbor města Prahy projevuje Vám jménem veškerého obyvatelstva sympatie a nezlomnou důvěru.*¹¹

Z prostorových důvodů nelze na tomto místě sledovat další pražské materiály podobného typu. Jejich početnost ostatně po obecních volbách (konaly se 15. června) a po nástupu nového zastupitelstva a nové městské rady v čele s JUDr. Karlem Baxou od července 1919 výrazně poklesla.

Příklady dvoustranných vztahů Prahy se Slovenskem a Slováký v roce 1919

Důležitější je upozornit na to, že aktivity pražské městské správy ve vztahu ke Slovensku se v roce 1919 neomezovaly pouze na písemné prohlášení, zdravotní a účast na oficiálních aktech. Zahrnovaly rovněž dvoustranné vzájemné styky a vstřícná gesta při přímých setkáních delegací i jednotlivců, zejména pak při návštěvách, které ze Slovenska zavítaly do Prahy. Prvním významným příkladem tohoto typu kontaktů je pobyt deputace města Bratislavy v Praze ve dnech 27. – 29. dubna 1919. Představitelé městské správy slovenské metropole jednali na Staroměstské radnici s úřadujícím náměstkem předsedy správní rady ing. Josefem Rotnáglem o navázání přátelských vztahů mezi oběma městy. Poté následovala dvoudenní společná porada odborných referentů, která byla vlastně školením o pražském obecním zřízení, o kompetencích městské rady, správního sboru a magistrátu, o obecním rozpočtu a daňových přírůzích, o pragmatice (systemizaci) úředníků, o městských technických službách atd. O otázkách zásobování města pak bratislavští delegáti jednali též s příslušným rezortním ministrem dr. Bohuslavem Vrbenským.¹²

O měsíc později, 29. května 1919, dorazila do Prahy další početná delegace ze Slovenska. Jejím hlavním posláním bylo vzdát hold prezidentu republiky i vládě a tlumočit jim trvající oddanost Slováků Československé republiky. Starost o celou výpravu, o její zabezpečení a program však připadla městu. Proto již na nádraží ji uvítal náměstek předsedy pražského správního sboru ing. Rotnágl a město zorganizovalo pro slovenské hosty zvláštní představení Smetanovy Prodané nevěsty v Národním divadle. V sobotu 31. května přijal delegaci na Staroměstské radnici předseda správního sboru JUDr. B. Šámal a poté městský archivář dr. Václav Vojtíšek provedl hosty historickými prostory radnice a Týnského chrámu a podal jim odborný výklad. V doprovodu vyšších úředníků magistrátu následně absolvovali delegáti rovněž prohlídku dalších městských objektů a slavnostní recepci v Obecním domě.¹³

Velmi podobný průběh měly též další oficiální a polooficiální akce tohoto typu, včetně vůbec nejpočetnější návštěvy, která ve sledovaném období zavítala ze Slovenska do Prahy. Byla jí výprava ze Spišské stolice, která dorazila na Wilsonovo nádraží dne

11 AMP, f. Prezidium rady a magistrátu, 1914 – 1937, sign. 2/12, kart. 529; *Věstník*, 12. 6. 1919, roč. XXVI, 1919, č. 11, s. 167. Z citovaných prezidiálních spisů se zdá, že přes vážnost situace byl gen. Pellé v Praze ještě 22. 6., neboť mu byla z radnice expedována pozvánka na společenskou garden party.

12 *Věstník*, 15. 5. 1919, roč. XXVI, 1919, č. 9, s. 131.

13 *Věstník*, 12. 6. 1919, roč. XXVI, 1919, č. 11, s. 167.

16. března 1920. Čítala 126 mužů a 50 žen v tradičních krojích, v jejím čele byli dr. Tomša a starosta Hanušovců Pisarzik. Také oni byli přijati na Staroměstské radnici, tentokrát však již novým řádně zvoleným starostou JUDr. Karlem Baxou. I oni absolvovali prohlídku historických prostor s archivářem Vojtíškem a poté další poznávací a kulturní program. Pouze místo představení v Národním divadle se tentokrát konal „slovenský koncert“, který uspořádal v Obecním domě Spolek slovenských umělců v Praze spolu s pěveckým sborem Hlahol.¹⁴

Finanční sbírka na Národní fond Masarykův a její slovenský aspekt

V říjnu roku 1919 se zrodila idea uspořádání jedné z prvních velkých celonárodních slavností v nové republice. Měly se jí stát jubilejní oslavy 70. narozenin T. G. Masaryka. Prvotní podnět vzešel od pražského radního Václava Štěpánka, rozvinul jej jeho bratr Bedřich Štěpánek z ministerstva zahraničí a záměr účinně podpořil kancléř Přemysl Šámal, který 25. listopadu získal pro věc souhlas prezidenta republiky. Vzhledem k Šámalově předchozí funkci předsedy pražské městské správy (v čele metropole stál do července 1919) není překvapující, že úkol zorganizovat a technicky zajistit celostátní oslavy připadl právě pražské radnici. Předsedou organizačního sboru (přípravného výboru) oslav se stal pražský starosta Karel Baxa, který vedle řady veřejných korporací a známých osobností do přípravy oslav zapojil též své náměstky, pražské radní i vysoké úředníky pražského magistrátu. Důležitější součástí jubilejních oslav nežli vlastní připomenutí prezidentových narozenin dlouhou řadou společenských a kulturních slavností se stalo uspořádání velké celostátní peněžní sbírky a vytvoření *Národního fondu Masarykova*. Z něho mělo být následně financováno vytvoření vzdělávacích, kulturních a vědeckých institucí, které nové Československé republice citelně chyběly. V obou hlavních segmentech Masarykova fondu – v jeho kapitole sbírkové (tedy na straně vyhledávání a oslovování dárců a poté následně evidence příslibených i poukázaných darů) i v kapitole přidělovací (určující rozdělení a budoucí využití vybraných peněz) – zaujímal nezanedbatelné místo slovenský faktor.¹⁵

Edice dokumentů *Národního fondu Masarykova*, vydaná v roce 2019 pražským historikem Janem Hálkem, umožňuje dosti podrobně sledovat slovenskou kapitolu Masarykova fondu.¹⁶ Z Hálkem zpřístupněných prepisů „hugesogramů“, které si vyměňoval finanční správce fondu B. Štěpánek s referentem sekretariátu ministra Šrobára J. Maděříčem se dozvídáme, že uskutečnění sbírky na Slovensku bylo předem projednáno s V. Šrobárem, M. Hodžou a D. Makovickým a že na základě seznamu potenciálních dárců se na Slovensku očekával výnos sbírky ve výši až 30 mil. Kč (celostátně mělo být vybráno 100 – 130 mil. Kč). Koncem února 1920 však Maděříč upozorňoval, že průběh

14 *Věstník*, 26. 3. 1920, roč. XXVII, 1920, č. 6, s. 73.

15 AMP, fond Magistrát I, protokoly městského zastupitelstva, listopad – prosinec 1919, zápis 8. schůze 1. 12. 1919 (schválení koncepce oslav a role Prahy). *Věstník*, 12. 12. 1919, roč. XXVI, 1919, č. 23, s. 347-348; *Věstník*, 27. 2. 1920, roč. XXVII, 1920, č. 4, s. 37-38.

16 HÁLEK, Jan (ed.). „Přispět může každý.“ *Národní fond Masarykův a oslavy 70. narozenin prezidenta T. G. Masaryka*. Praha: MÚ-AAV ČR, 2019, 130 s.

sbírký na Slovensku se komplikuje, neboť průmyslové kruhy jsou disgustovány vývojem hospodářských poměrů v republice a panuje v nich značná averze vůči Praze. Rozhodující pro osud slovenské části sbírky měl být podle Maděriče sjezd slovenských průmyslníků v Piešťanech, konaný 7. března 1920 (tedy v den Masarykových narozenin).¹⁷

Podle dalšího Maděričova hughesogramu Štěpánkovi z 10. března piešťanský sjezd vyzněl jako tvrdá obžaloba hospodářského systému Československé republiky a za vrcholící finanční krize nebylo tudíž možno očekávat ze Slovenska žádné významné dary.¹⁸ To se v příštích týdnech potvrdilo. K 15. dubnu 1920 bylo na Slovensku vybráno pouze 800 000 Kč, přičemž část darů byla navíc upsána v pochybných uherských dluhopisech. Nepomohla ani Maděričem navržená decentralizace sbírky na jednotlivé župy, ani apel pražského ústředí i Šrobárova ministerstva na župany a na významné slovenské regionální osobnosti.¹⁹

Národní fond Masarykův nepřinesl očekávaný efekt ani v celostátním měřítku. V prosinci 1920 (16. 12.) při předání vybraných peněz a celé agendy fondu prezidentu Masarykovi a prezidentské kanceláři bylo na účtech fondu k dispozici 44 mil. Kč. Dary ze Slovenska představovaly pouze 3 % této částky (asi 1 350 000 Kč).²⁰ Sbor Národního fondu vypracoval návrh využití vybraných peněz. O jejich rozdělení však rozhodl sám prezident Masaryk až 23. června 1921. Mezi 55 institucemi, které obdržely podporu z fondu, byly pouze čtyři slovenské: nově zakládaný Ústav pro probádání Slovenska, Společný internát čs. škol v Bratislavě, Národní divadlo v Bratislavě a Štefánikova kolej pro slovenské studenty v Praze. Dohromady měly obdržet 1 500 000 Kč. Tedy jen o málo více než bylo na Slovensku vybráno.²¹

Opakované návrhy člena sboru Masarykova fondu a náměstka starosty hlavního města Prahy ing. Josefa Rotnáglá, aby z fondu byly podpořeny ještě další slovenské instituce, jako studentské koleje, internáty, divadla a muzea, především v Košicích a v Liptovském Sv. Martinu, nebyly akceptovány. Prezidentská kancelář je odkázala na další pokračování sbírky, s nímž se v roce 1920 napevno počítalo.²² Zjistit, zda v následujícím období až do likvidace *Národního fondu Masarykova* v roce 1952 došlo k dalším peněžním dotacím pro slovenské instituce a v jaké výši, to je úkol pro další podrobný historiografický výzkum.

17 HÁLEK, Jan (ed.). „Přispět může každý.“ *Národní fond Masarykův a oslavy 70. narozenin prezidenta T. G. Masaryka*. Praha: MÚ-AAV ČR, 2019. Dokumenty č. 23-26 z 28. 2. – 6. 3. 1920, s. 73-76.

18 HÁLEK, Jan (ed.). „Přispět může každý.“ *Národní fond Masarykův a oslavy 70. narozenin prezidenta T. G. Masaryka*. Praha: MÚ-AAV ČR, 2019. Dokument č. 27 z 10. 3. 1920, s. 76.

19 HÁLEK, Jan (ed.). „Přispět může každý.“ *Národní fond Masarykův a oslavy 70. narozenin prezidenta T. G. Masaryka*. Praha: MÚ-AAV ČR, 2019. Dokument č. 29 z 13. 4. 1920, s. 77.

20 AMP, f. Magistrát I, Prezidium rady a magistrátu, 1914 – 1937, sign. 1/53, kart. 525; Magistrát I, protokoly městského zastupitelstva, břez-en-duben 1920, zápis 3. schůze 1. 3. 1920; *Věstník*, 12. 3. 1920, roč. XXVII, 1920, č. 5, s. 57-60.

21 HÁLEK, Jan (ed.). „Přispět může každý.“ *Národní fond Masarykův a oslavy 70. narozenin prezidenta T. G. Masaryka*. Praha: MÚ-AAV ČR, 2019. Dokument č. 38 z 23. 6. 1921, s. 101-104.

22 Návrhy J. Rotnáglá a T. G. Masarykem schválené rozdělení finančních prostředků fondu viz: HÁLEK, Jan (ed.). „Přispět může každý.“ *Národní fond Masarykův a oslavy 70. narozenin prezidenta T. G. Masaryka*. Praha: MÚ-AAV ČR, 2019. Dokumenty č. 33 a 35 z 26. 10. a z 9. 12. 1920, s. 85-100.

Posledním krokem pražské radnice, který souvisel s masarykovskou jubilejní akcí, bylo rozhodnutí městského zastupitelstva ze srpna 1920, aby se hlavní město v roce 1921 stalo zakládajícím členem Štefánikovy koleje pro slovenské studenty (se vstupním příspěvkem 10 000 Kč).²³

Závěr

Ve druhé polovině roku 1920 a v následujících letech již obecní zastupitelstvo a rada hlavního města Prahy nevěnovaly slovenským záležitostem větší pozornost nežli například záležitostem Těšínského Slezska, Podkarpatské Rusi, Lužických Srbů nebo Jihoslovanů. Všechn jejich zájem směřoval, jak již bylo výše řečeno, k vytvoření Velké Prahy (stalo se skutkem 1. ledna 1922) a k jejímu následnému budování. Styky se slovenskou Bratislavou po slibném začátku z dubna a května 1919 záhy ztratily na aktuálnosti i atraktivnosti. Soudě podle dochovaných dokumentů pražské radnice, zůstaly daleko ve stínu dlouhodobě pěstovaných prestižních přátelských vztahů Prahy s Paříží a Londýnem.

---

23 *Věstník*, 17. 9. 1920, roč. XXVII, 1920, č. 17-18, s. 218. Štefánikova kolej vznikla v Praze na Letné přestavbou budovy bývalého hotelu Belveder.

V těžkých dobách: léta 1918 – 1920 ve vzpomínkách Františka Fliegera

Jiří MYRONIUK

Abstract: *Hard times – the period between 1918 and 1920 as remembered by František Flieger*

October 28th, 1918, is considered one of the milestones in Czech, and thus also Czechoslovak, history. However, the place of the newly-founded republic in post-war Europe was not secure. It was not only those inhabitants who did not identify with the declaration of the republic and wished to break it up from the inside, but also the aggression of the new neighbours that tried the perseverance of the new state. The paper is a probe into the post-war situation in the newly-founded Czechoslovakia as viewed by the North-Czech citizen František Flieger. He, just like many other inhabitants, took part in the battles of the 1919 Hungarian-Czechoslovak war and described, in quite an enticing way, in his memoirs, how he coped on Slovak battlefields. Flieger experienced not only these battles but also, later on, when he no longer defended Czechoslovakia with a gun in his hands, as a guard at the border with Saxony, where he was in charge of smuggling prevention. The paper intends to present the reader with the hard times the new state found itself in, as seen by one of its many citizens.

Keywords: *Czechoslovakia. Hungarian-Czechoslovak war. 1919. Slovakia.*

Součástí sbírek Muzea města Duchcova je rukopis paměti Františka Fliegera (1896 – 1974), nazvaný *Moje vzpomínky*.¹ Zahrnuje na více než 100 stranách životní běh rodáka z Dubějovic, který byl od počátku 20. století usedlý na Duchcovsku. Barvitě je zde vyličeeno Fliegerovo dětství, zaměstnání, válečné události, rodinný život, pokus o podnikání i politické aktivity v Komunistické straně Československa, text je dovedený až do poloviny padesátých let 20. století. Dílo vzniklo na počátku 70. let 20. století a představuje zajímavý pramen k poznání regionálních dějin a dějin každodennosti. Předmětem zájmu této studie je segment tohoto textu věnovaný období bezprostředně po Velké válce v letech 1918 – 1920, kdy Flieger vykonával vojenskou službu. Právě jeho osudy v tomto období odrážejí nelehkou situaci nově vzniklého státu, který nutně usiloval o pevné vymezení svých hranic a udržení pořádku v problematických pohraničních oblastech.

Vznik Československa se právem zařazuje mezi nejdůležitější mezníky nejen novodobé, ale obecně české, potažmo československé historie vůbec. Vyhlášení nového státu

---

1 Muzeum města Duchcova (dále jen MMD), FLIEGER, František. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647.

František Flieger

ZDROJ: Muzeum města Duchcova

Čechů a Slováků nebylo samozřejmostí. Bylo doprovázeno těžkou a místy trnitou cestou a z počátku velký sen byl nakonec úspěšně dovršen.

Čtyři roky bojů na evropských bojištích, milióny mrtvých, rozpad doposud největších evropských mocností, to všechno znamenalo velkou změnu pro celou Evropu. Na podzim roku 1918 tuto změnu pocítili i obyvatelé Rakouska-Uherska. Soustátí s bohatou tradicí, historií a hlavně mnohonárodnostním složením se rozpadlo na několik drobných států, které započaly svou novou a místy strastiplnou cestu historií. Československo nebylo výjimkou. Vznik nové republiky však nebyl jednoduchý. Jen málo obyvatel tehdejšího Československa vědělo, že podzimní den, kterým byl 28. říjen se bude lišit od ostatních říjnových dnů, které do té doby poznali.

Po vzniku samostatného státu mělo Československo podobný problém jako bývalá monarchie.

Národnostní složení bylo velmi pestré a založení státu v některých koutech republiky nebylo přijato s takovým nadšením, s jakým se počítalo. Jednalo se především o pohraniční oblasti, které byly svým složením obyvatel velmi různorodé. Čeští Němci, Poláci či Maďaři, ti všichni zprávu o vzniku republiky přijali chladně či v některých případech se nebáli přistoupit k radikálnějšímu řešení.

Čeští Němci v pohraničních oblastech odmítali přijmout vznik Československa a v některých částech republiky vznikly dokonce čtyři německé provincie, které se zavázaly ke spolupráci s Rakouskem. Jejich životnost však nebyla dlouhá. Je nutné si uvědomit, že v poměrně velké části nového státu byli Češi v menšinovém postavení, což s sebou neslo i rizika spojená s vytvořením vlastního státu. Němci svým odmítavým postojem nechtěli přijmout skutečnost, že se ocitli v novém státě. K tomu se vázalo i to, že se nechtěli účastnit výročních oslav a svůj odmítavý postoj k Československu buďto dávali veřejně na odív, anebo vše spojené s republikou v tichosti bojkotovali.²

Naopak maďarská menšina se rozhodla k radikálnějšímu řešení. Rozbít nově vzniklé Československo chtěli za pomoci armády a vojenského vpádu do země. Obyvatelé československého státu proto stáli před novou výzvou. Ti, kteří doufali, že na podzim roku 1918 pro ně skončil jeden z největších a nejkrvavějších konfliktů, byli rázem postaveni před novou výzvou. Ubránit republiku před novým nepřítelem, který jim chce jejich stát zničit. Navrátilci ze světové války, nově příchozí legionáři, prostí dobrovolníci či členové Sokola byli odhodláni bránit svou novou vlast. Zároveň však také velká podpora evropských států pomohla zastavit nebezpečný postup maďarského agresora.

2 K problematice vzniku republiky v severočeském pohraničí např. GRISA, Jan a kol. *Rok 1918 nejen na Ústecku*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2018.

Slovensko mělo jak v českých, tak i v maďarských představách specifické postavení. Tvořilo hlavní úlohy při vzniku Československa. I když státy vítězné Dohody právně uznaly Slovensko jako součást nového soustátí, Maďaři doufali v naprostý opak. A sice to, že Dohoda uzná maďarské nároky na Slovensko, jakožto na historické území Uher. Dohoda však maďarské nároky neuznala a to se rozhodlo řešit situaci po svém, se zbraní v ruce a okamžitým obsazením Slovenska.³

K drobným bojům mezi maďarskou a československou stranou docházelo již během listopadu 1918. Československo začalo postupně obsazovat problematičtější oblasti. Menší boje však na krátkou dobu ustaly ke konci listopadu, kdy byla stanovena prozatímní hranice mezi oběma státy. S výsledkem však nebyl spokojený československý plukovník František Schöbl. Ten vedl počáteční boje nejen s Maďary na jižní hranici, ale narazil i na odpor u severních hranic s Poláky, kde poměrně rychle vznikla nová demarkační linie. Boje s maďarským protivníkem probíhaly poměrně rychle díky československému vojsku s pomocí legionářů vracejících se z Itálie. Na začátku ledna 1919 začalo být pak celé Slovensko pod kontrolou Československa. Díky obsazení celého území pak nová hranice vedla jižněji, než původní hranice z listopadu.⁴

V této době se situace zdála být vyřešená, ale nový velký problém měl teprve přijít. Poválečný chaos a silný vliv levicových myšlenek se projevil i na politice Maďarska. To v březnu 1919 vyhlásilo novou Maďarskou republiku rad v čele s komunistickým politikem Bélou Kunem. Strach z šíření komunistických myšlenek mělo jak sousední Rumunsko, tak i Československo. A právě Československo využilo této příležitosti. Samo si potřebovalo utvrdit nové hranice s Maďarskem a zároveň chtělo zabránit případnému spojení Maďarské komunistické republiky s Ruskem. Rumunsko vedlo s Maďarskem boje velmi pohotově. Rumuni se nečekaně a rychle dostali až k Tise a přešli i přes část Podkarpatské Rusi. Maďarsko se obávalo silného postupu Rumunska, a proto se stáhlo i z jižních hranic Slovenska. Maďaři se však v bojích nevzdávali a veškerou pozornost proto směřovali k samotným přípravám k boji o Slovensko, kde se připravovali na útok proti Československu. K tomu došlo 1. května 1919.⁵

Už při prvních bojích v polovině listopadu 1918 vyšla v pražských Národních listech zpráva o maďarské agresi. Článek povolával nejen navrátilce, ale každého člověka k boji proti Maďarsku a k obraně Slovenska.⁶ I když mobilizace obyvatel nebyla povinná, tak se překvapivě přihlásil poměrně velký počet občanů. Dokládá to nejspíše fakt, že si obyvatelstvo nechťelo nechat rozbít novou republiku, o které tak dlouho snili. Ani vojáci, ani občané se zbraní v ruce však netušili, co je na Slovensku čeká. Informovanost nebyla dostačující, a pokud se určité informace dostaly přímo k vojákům, často neod-

3 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a Versailleský mírový systém*. Ústí nad Labem: Albis International, 2002, s. 95-96.

4 TOMÁŠEK, Dušan. *Nevyhlášená válka*. Praha: Epoque, 2005, s. 57-79.

5 GIRSTLOVÁ, Ivona. *Československo-maďarský konflikt v roce 1919 a jeho mezinárodní aspekty*. (Bakalářská práce). Brno: Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, 2013, s. 37-38.

6 Praha žádá mobilisaci proti maďarským barbarům. In *Národní listy*, 18. listopadu 1918, roč. 58, č. 132, s. 1.

povídaly realitě. Mnozí se tak přihlásili k vojenské pomoci z toho důvodu, že jdou jednoduše pomoci Slovensku k bránění svého území.⁷

Mezi občany, kteří bojovali proti maďarské straně, byl i voják František Flieger, voják, který se účastnil bojových akcí během Velké války a po skončení byl nasazen na další drobné akce, než se dostal přímo do bojů na Slovensko. Flieger který pocházel ze severočeského města Duchcova, kde žil od 20. let 20. století.⁸ Narodil se 4. května 1896 v Dubějovicích nedaleko Benešova. Rodina se musela často stěhovat. Sám Flieger tak měnil nejen bydliště, ale i školy, které navštěvoval. Rodina se nakonec usadila v obci Lipčice ležící vedle Duchcova.⁹ Flieger působil během Velké války v rakouské armádě, se kterou se dostal až do Ruska. Tam byl zajat a pracoval v kavkazské oblasti na stavbě Černomořské dráhy vedoucí z Tuapse přes Soči do gruzínského Poti. Zde také onemocněl malárií, která postihovala nejen dělníky, ale dostala se také mezi civilisty. Poměrně značná část obyvatel zemřela, ale Fliegerovi se podařilo nemoc překonat a pokračoval v práci. Ke konci roku 1917 se přihlásil i s dalšími vojáky do vznikajících československých legií, ale nakonec k jejich povolání za záhadných okolností nedošlo. František Flieger pak pracoval na dráze až do března roku 1918. Odtud byl nejen on, ale i další vojáci přesunuti přes město Gagra do gruzínské Poti nedaleko Tbilisi. Flieger ve svých pamětech uvádí, že zde byli ubytováni v poměrně nuzných podmínkách. Město Poti je přístavní město v dnešní Gruzii nedaleko tureckých hranic a Flieger často vzpomíná, že ruská armáda město bránila právě před projíždějícím tureckým námořnictvem. V květnu však začala Fliegerova cesta domů. Opustil gruzínskou Poti a vydal se směrem k evropským břehům. Autor sám uvádí, že cesta byla velmi nepříjemná hlavně se dvou důvodů. První byl, že loď vezla daleko více osazenstva než by měla a druhý byl, že Flieger se opět nakazil malárií. Loď nakonec dorazila do Rumunska, které Flieger po krátkém umístění v zajateckém táboře opustil a jeho další cesta vedla po Dunaji přes Železná Vrata až do Temešváru, kde nakonec byl vlakem odvezen, jak sám uvádí do města Leibink nedaleko Vídně. To už byla jedna z jeho z posledních stanic, protože nakonec byl přesunut do Hartbergu ve Štýrsku, odkud pocházel jeho prapor 102. pluku. Flieger získal dvouměsíční dovolenou a na konci června odjel do Duchcova, kde chtěl navštívit svou rodinu. Bohužel rodina se v roce 1917 odstěhovala do Lysé nad Labem.¹⁰

V září 1918 odjel Flieger zpět do Hartbergu, kde měl nastoupit znovu na frontu. K tomu však nedošlo a byl určen k tzv. štrajchpatrole neboli slídící jednotce. Sám popisuje, že jejím úkolem bylo hledat vojenské dezertéry. Při vykonávání této činnosti ho už zastihly události 28. října, na které vzpomínal následovně: „*Ráno k nám přišel šikovatel Audes v očích slzy – „Hoši máme svobodu“ – strhl jablíčko z čepice, distinkce z límce a rozšlapal je.*“¹¹ Na začátku listopadu pak Flieger nadobro odjel z Rakouska směrem do nového Československa, vydal se za svými rodiči, kde zůstal přibližně týden.¹²

7 TOMÁŠEK, Dušan. *Nevyhlášená válka*. Praha: Epoque, 2005, s. 21.

8 Více viz BUREŠ, Jiří. *Duchcovská každodennost*. Duchcov: NIS Teplice, 2005.

9 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 1.

10 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 28-30.

11 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 32.

12 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 33.

Poválečný chaos a nová doba v Československu vedly nejen k národnostním roztržkám, ale také ještě k drobným vojenským manévřům či bojům. František Flieger i po válce zůstal působit ve vojenských řadách a byl povolán do severočeského Mostu, v jehož okolí měl, ještě se skupinou dalších vojáků zajišťovat pořádek, klid a zabavovat zbylé zbraně ukryté z válečných dob. Flieger vzpomíná, jak docházelo k drobným bojům a střelbě například v Louce u Litvínova, Teplicích, či jak museli zabavovat nashromážděné kulometry v Ústí nad Labem, nebo hlídat trmickou plynárnu. Dále byl přesunut do Chomutova, kde vykonával prakticky stejnou činnost jako do té doby. Zde působil až do ledna 1919.¹³

Rok 1919 začal pro Františka Fliegera poměrně aktivně. Vojenská skupina, jejímž byl také členem, byla rozdělena na dvě části a přesunuta do pohraničních oblastí severních Čech. Přesněji do Vejprtu a Přísečnice. Poválečné hospodářské vyčerpání vedlo k tomu, že došlo ke zhroucení trhu a velkému nedostatku převážně potravin. Díky tomu se naplno rozjel černý trh a pašování se stalo činností, která byla na denním pořádku. Flieger byl proto přesunut do těchto oblastí, aby zde působil jako pomoc finanční strážní, kde hlídal hranice před pašeráky a zabavoval zde tajně dopravované předměty. Nejčastěji se samozřejmě jednalo o jídlo, ale neobvyklé nebylo ani to, když se jim podařilo zastavit pašování krávy přes hranice. Flieger na tuto dobu a jednotlivé příběhy vzpomíná následovně: „*Pak nás polovinu poslali do Vejprtu a druhou do Přísečnice, kde jsme pomáhali finanční strážní hlídat hranice a chytat pašeráky. Pašerák tam byl prakticky v každé rodině. Do Německa se pašovalo jídlo a odtud většinou lihoviny a víno. Která stráž něco zabavila, dostala z toho nějaké to procento. Jednoho dne zabavil dokonce Josef Peták krávu, kterou táta se synem chtěli převést přes hranice.*“¹⁴

Flieger působil na severu Čech do poloviny března. Odtud pak přes Bílinu a Benešov u Prahy odjel směrem k polským hranicím, kde opět působil v hraničním pásmu. Zde však nepobyl moc dlouho a odjel na Slovensko, kde již věděl, že dochází k bojům mezi maďarskou a československou stranou. Přes Kysucké Nové Město a Žilinu dorazil do Prešova. Na město ve svých pamětech vzpomínal následovně: „*V Prešově jsem obdivoval náměstí i širší ulice osázené růžemi a okrasnými keři, ovšem že později i květinami. Po 14 dnech jsme odjeli směr Lučenec.*“¹⁵

Ve svých vzpomínkách Flieger začíná popisovat své působení na Slovensku, kde již pomalu začalo docházet k bojům mezi československými vojáky a příslušníky Maďarské republiky rad. V polovině dubna již podle Fliegera vše začalo drobnými přestřelkami, kterých byl sám svědkem. Ty se udály v době, kdy měl na starosti hlídání mostu přes řeku Ipel.¹⁶

Jak již bylo zmíněno, Maďarská republika rad provedla útok na Slovensko ve čtvrtek 1. května 1919. Přibližně tisíc členů maďarské armády zaútočilo na obyvatele Komárna. Došlo tak k větší potyčce, ve které sice Československo vyhrálo, ale odneslo si šrám v podobě 15 mrtvých obránců. Maďaři utrpěli ztráty vyšší, kdy padlo přibližně na 116

13 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 34-35.

14 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 35.

15 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 37.

16 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 37.

útočících vojáků. Na druhé straně Slovenska však Maďarsko a Rumunsko podepsalo dočasné příměří a členové maďarského státu, tak mohli svou pozornost více směřovat na boje s Československem. Vojáci se tak ocitli ohroženi proti maďarskému útoku, jelikož nebyli v početní převaze a mohla hrozit brzká prohra. Jedním ze strategických bodů se tak stalo město Salgótarján, který však měli ve svém držení Maďari a Československo zde vidělo vhodnou příležitost pro získání nového a cenného území ve formě uhelných pánví, které se zde nacházely.¹⁷ Pokud by se Čechoslovákům podařilo toto město získat, maďarská strana by utrpěla poměrně silnou ránu, jelikož by byla odříznuta od důležitého zásobování a návratu na Slovensko. 9. května tak českoslovenští vojáci zaútočili na město, ale byli nuceni k ústupu. Maďari pak nakonec Salgótarján ubránili a k tomu získali i město Karanč jižně od Filakova. Nejen tato města, ale i nedaleký Lučenec byly velmi ohroženy. Vojska neponechala nic náhodě a rozhodla se v polovině května k útoku na Salgótarján ze tří stran. Jeden z útoků se však dostal do tvrdých bojů s Maďary a nejen tento, ale i ostatní útoky, tak byly pozastaveny.¹⁸

Těchto bojů se účastnil i František Flieger jakožto voják československých jednotek. Na tuto dobu a boje vzpomíná následovně: *„Po ukončení dovolené jsem odjel opět do Lučence a to už na nás Maďari útočili. Šli jsme na Filakovo, chtěli jsme Šargotorián. Nakonec jsme se dostali do Kerenč a pod námi u trati byla vesnice Samošujhalu. Na koleji byly vykolejené vozy, abychom nemohli dál. Jednoho časného rána šlo do tuhého. Horníci, jak vyjeli ze šachty, šli proti nám takovou silou, že jsme museli ustoupit, a byli mezi nimi i Češi, protože na nás volali.[...] Museli jsme ustoupit, z kopců jsme potom viděli Filakovo.“*¹⁹

Flieger byl také svědkem nejen bojů, ale také hrůz páchaných na civilistech. Právě u Filakova byl svědkem následujícího incidentu: *„Když jsme ustoupili až do Filakova, naskytla se nám nepěkná podívaná. Viděli jsme 5 oběšených civilistů a mezi nimi i kněze. Udělali to naši Kladeňáci, kteří nám přišli na pomoc a neměli ještě ani komisní boty. Těm mrtvým uřezali prsty, jelikož na nich měli prsteny. Potom šli před divisní soud, ale jak dopadl rozsudek nevím.“*²⁰ Autor byl svědkem i popravy maďarského civilisty, který měl dovést do nemocnice raněného vojáka, ale cestou ho zavraždil. Civilista byl pak za tento čin oběšený. Ve velkém však docházelo i k hromadným krádežím zbraní. Pamětník vzpomínal na to, jak jeho několik kamarádů opustilo své ubytování, kde nechali zbraně a granáty. Po příchodu bylo vše pryč.²¹

Flieger pak se svou jednotkou postupoval z Filakova přes Rimavskou Sobotu zpět k Lučenci, kde se účastnil i bojů o Lučenec. Na konci května 1919 začal maďarský útok na slovenskou část. Vojáci Maďarské republiky rad se rozhodli dobýt Lučenec a v raních hodinách přešli přes řeku Ipeľ směrem k městu. Obec Velká hned podávala hlášení, že se vojáci pokusili o překročení řeky a postupují dále k osmi kilometrů vzdálenému

17 IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a Versailleský mírový systém*. Ústí nad Labem: Albis International, 2002, s. 124.

18 TOMÁŠEK, Dušan. *Nevyhlášená válka*. Praha: Epoque, 2005, s. 109-113.

19 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 37.

20 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 37.

21 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 37-38.

městu. Maďarům se podařilo postoupit až téměř k Lučenci. Dobová hlášení podávala zprávu o tom, jak nepřítel silně útočí na silnici mezi Lučencem a obcí Velkou a dále postupují k městu. Maďaři mají téměř cestu na Lučenec volnou a poměrně rychle postupují. Československé vojsko dostává rychlý povel k opuštění města. Velitelé dali rozkaz, že veškeré cenné materiály, jako dokumenty a peníze musí být v co nejrychlejší době naloženy do vlaků a musí se s nimi odjet do Zvolena. Maďaři se tak postupně dostávají do města.²² Dobyť Lučence umožnilo Maďarům lepší postup na město Zvolen. I když se československé jednotky dobře zformovaly na obranu Lučence, Maďaři prorazili obranu u obce Rapovce, kde hrozilo obklíčení jednotek u Lučence, proto se československá armáda dala raději na ústup.²³

Jak již bylo zmíněno, tak těchto bojů se účastnil i Flieger a vzpomíná na ně ve svých pamětech následovně: „Dostali jsme se zase až k Lučenci, kde naši zase hlídali most a my jsme stáli za vsí Dani Daroš u Ipoly před kostelem. Tam také začala ofenziva proti nám. Protože u nás to nešlo, šli podle Ipoly k obci Vilke, kde asi 2 km od nás byla jen slabá hlídka, nápor neudržela a ustoupila. Rybníček, Bartoš, Petrášek a já jsme pálili z kulometu, až jsem na tři dny ohluchl. Oni po nás pálili granátama a šrapnelama, a když už bylo zle, chytil mě Petrášek za ruku, ukázal na bedničky s náboji a utíkali jsme k Lučenci. Když jsme utíkali přes Lučenec, stříleli po nás i civilisté. Po trati na Zvolen jeli ve vagonech italské legionáři a křičeli na nás „My se vám na to vy... zelení hájové“. Pak přiletělo letadlo, které po nás střílelo a my ustoupili až do kopců směrem ke Zvolenu. K večeru jsme se zastavili nedaleko Velké Očové, kde jsme odpočívali přes noc.“²⁴

30. května nejprve padl do maďarských rukou Lučenec a po něm následovaly další města. 2. června následovaly Nové Zámky a 6. června Košice. První maďarské jednotky se začaly objevovat před Bratislavou a Maďaři tak okupovaly na dvě třetiny celého Slovenska. Maďarům se podařilo odříznout československou armádu od rumunské a dokonce západní část československé armády od východní. Západní část Čechoslováků se tak musela postupně začít stahovat k severozápadu Slovenska.²⁵ Důležitým faktorem je skutečnost, že nejen českoslovenští vojáci bojovali proti útočným Maďarům, ale zahraniční pomoc z Itálie a později z Francie velmi pomohla na bojištích. Nakonec se ukázalo, že to byl jeden z problémů československého velení, jelikož zde soupeřila o vliv na československou armádu, již zmíněná Francie s Itálií. Zkušenosti západních důstojníků byly velmi vhodné při několika bitvách mezi bojujícími stranami. Vojáci se střetli s maďarskou armádou ještě několikrát při menších či větších bitvách. Sám Flieger ale tyto boje nezmiňuje. Ve svých pamětech se přesouvá na období června 1919, kdy se svou jednotkou dostal do Banské Bystrice a později do Zvolena.

Čechoslováci postupně ustupovali před rychle se blížícími se Maďary. Hlavním cílem bylo město Zvolen, kde se postupně začali scházet i ostatní vojáci. Právě v této oblasti dostává maďarská armáda těžké rány. Další města, která stojí v cestě postupujícím Maďarům, jsou postupně dobývána. Banská Štiavnica, kde sídlil zesílený prapor majora

22 TOMÁŠEK, Dušan. *Nevyhlášená válka*. Praha: Epoque, 2005, s. 114-116.

23 KUTHAN, Pavel J. *V těžkých dobách*. Praha: Corona, 2010, s. 87-91.

24 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 38.

25 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu II. 1919*. Praha: Paseka, 1991, s. 642-643.

Bláhy, byl přepaden a město bylo dobyto nepřítelem. Podobně jako Banská Štiavnica byl dobyt dne 7. června i Zvolen, kde nepomohlo ani znovu nasazení zálohy k opětovnému dobytí zpět. Maďari však neměli dobyté území dlouho ve svých rukách a do několika dnů začali dobytá území ztrácet.²⁶

Autor paměti František Flieger tuto operaci zmiňuje také, jako jeden z účastníků bojů následovně: „*Tak jsme se dostali zase do Zvolenu, a jelikož jsme za nimi hned nešli byl klid a já jsem zašel do hospody. [...] Druhý den ráno jsme táhli na Krupinu – tam to bylo zase ostré. Lidé ze vsi se rozutekli do lesů a křičeli na nás „Bijte jich, čo jich nebijete“.* Došli jsme do Banské Štiavnice a tam jsme dostali levné kuřivo. Ostražitě jsme šli kupředu až do Balaš Darmatu, ale tam nás naše velení zastavilo.“²⁷

Naopak situace na Slovensku se stalo složitější než by se mohlo zdát. Mezi tvrdými boji, které probíhaly mezi bojujícími stranami v Prešově, si komunističtí předáci v polovině června 1919 vyhlásili vlastní republiku nezávislou na Československu. S podporou Maďarské republiky rad, tak vznikla nová komunistická republika nesoucí název Slovenská republika rad. Byl to další vzniklý problém už v takto složité otázce Slovenska. Naštěstí však republika neměla dlouhého trvání a v první polovině července zcela zanikla. Důležité však je připomenout, že boje už měly pomalu přestávat. Na Pařížské konferenci již končili dohady o konečné podobě hranic, které musely obě strany, jak Československo, tak i Maďarsko dodržovat. K bojům tak mělo přestat docházet, ale nestalo se tak.²⁸

Vojsko proti Maďarům krok za krokem postupovalo a snažilo se jejich útok odvrátit a zahnat je za nově nastolené hranice. K bojům docházelo i nadále, nebyly už tak velké jako doposud, ale stále na bojištích umírali vojáci. Československá armáda se postupně dostala až na východní Slovensko. Podle vzniklé Dohody domluvené v Paříži měli Maďari opustit 18. června Slovensko a respektovat nově nastolené hranice. K tomu však nedošlo a Českoslováci jsou nuceni nepřítele vyhnat silou. Podařilo se jim, po tvrdých bojích osvobodit Rožňavu, ale porazit maďarskou Rudou armádu se stále nedařilo v Prešově a v Košicích.²⁹

Maďari během bojů ukázali svou početní i hmotnou převahu. Byli na válku poměrně dobře připraveni. Zoufalý nacionalismus a nadšené myšlenky komunismu, dali dohromady armádu, která překvapivě měla útočnou ráznost.³⁰ Dalo by se tak říci, že boj spíše než na Slovenku byl vybojován v Paříži. Maďari byli nuceni přijmout nové hranice, které byly ustanoveny.

Nakonec také přistoupili na příměří, které mělo vstoupit 24. června v platnost. Maďarsko tak rezignovalo na územní požadavky a zahájilo postupný ústup za hranice. Samozřejmě ústup se neobešel bez drancování, kterého se například v Lučenci dopouštěla maďarská armáda.³¹ Vláda Bély Kuna v Maďarsku padla, což s sebou neslo i zánik Ma-

26 KUTHAN, Pavel J. *V těžkých dobách*. Praha: Corona, 2010, s. 95.

27 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 38-39.

28 TOMÁŠEK, Dušan. *Nevyhlášená válka*. Praha: Epocha, 2005, s. 138-141.

29 TOMÁŠEK, Dušan. *Nevyhlášená válka*. Praha: Epocha, 2005, s. 142-156.

30 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu II. 1919*. Praha: Paseka, 1991, s. 644.

31 KUTHAN, Pavel J. *V těžkých dobách*. Praha: Corona, 2010, s. 149-151.

ďarské republiky rad a zároveň útěk Kuna za hranice Maďarska. Mír a konec bojů byl už na blízku.³² Československé jednotky dobyly zbylá města a podařilo se jim vyhnat Maďary zpět za nově vztyčené hranice. Dalo by se říci, že od srpna již k novým bojům na Slovensku nedošlo a samotné Maďarsko prošlo také změnou. Rumunská armáda okupovala část Maďarska a především hlavní město Budapešť. Za pomoci Rumunska se k moci dostala nová vláda a do samotného čela Maďarska byl zvolen Miklós Horthy, který přijal návrh hranic se Slovenskem ze začátku června 1919. Poslední část nového Československa Podkarpatská Rus byla osvobozena až v úplném závěru. Své svobody se dočkala až na přelomu srpna a září 1919.³³

Samozřejmě na konec bojů a postupné uvolnění vojenských manévrů vzpomíná i autor paměti František Flieger. Z jeho vzpomínek lze vycítit, jak se válečné napětí postupně uvolňovalo a Flieger popisuje nejen každodenní věci kolem sebe. Dále zmiňuje zajímavé vzpomínky na cvičení, které probíhalo nedaleko Žiliny. Na tuto dobu vzpomíná následovně: *„Zase jsme se stáhli ke Kriváni, na stranu k Velké Očové. Leželi jsme tam na táhle plavice, z obou stran listnaté lesy, dole byla silnice Zvolen Lučenec a poblíže vedla dráha týmž směrem. Potřebovali jsme vodu pro kuchyň i pro mužstvo a tak jsme se vydali proti proudu slabého potůčku, až jsme našli trochu větší louži, odkud ten potůček vytékal. Vyházeli jsme bahno a ejhle krásná, čistá voda. Chutnala jako nějaká minerálka a v nádobě nebo lahvi perlila jako sodovka. Pobyli jsme tam přes týden, spali jsme pod stanama a někdy jsme si vyšli na houby. [...] Potom jsme odpochovali až na Žilinu do menší vesnice směrem, na Kysucké Nové Mesto, kde jsme přespávali po stodolách. Dělalí jsme za Žilinou na pahorcích polní cvičení a při tom nás pořádně pohonili. Střílelo se naslepo, ale už jsme toho měli dost, tak si některý přimíchal jednu ostrou a pustil to pánům důstojníkům přes hlavy, jak přihlíželi na vršku tomu cvičení. [...] Asi po týdnu jsme měli cvičení na druhé straně na ostro. Byly tam vykopané zákopy a my je odstřelovali z kulometu a za tím šli pěšáci a házeli ruční granáty – janečky.³⁴ Pivoňkovi se při hodu vysmekl, padl dozadu a byli čtyři ranění.“³⁵*

Pro Františka Fliegera skončila služba na Slovensku v druhé polovině září 1919. Na konci měsíce se vydal s ostatními vojáky směrem do Benešova. Zde stále vykonával svou vojenskou službu, ale jak sám vzpomíná, tak častěji jezdil domů nejen za svými rodiči, ale i za svou snoubenkou a budoucí ženou. Autor zde pobýval delší dobu, vzpomíná na to, jak trávil čas nejen v kasárnách se svými kamarády, ale také jak cestoval po okolí či jezdil za svou rodinou. V Benešově vydržel až do června roku 1920. V tuto dobu byl opět povolán mimo Benešov. Měl vykonávat službu, jemu už známou ze severních Čech a to pomoci hlídat hranice finanční strážní, ale tentokrát na rakouských hranicích u Českých Velenic. V srpnu byl Flieger převelen jinam. Na místa, která již dobře znal. Tentokrát jel hlídat hranice maďarské, takže se vydal směr Žilina, Košice až do Čopu na Pod-

32 TOMÁŠEK, Dušan. *Nevyhlášená válka*. Praha: Epoque, 2005, s. 142-156.

33 TOMÁŠEK, Dušan. *Nevyhlášená válka*. Praha: Epoque, 2005, s. 157-164.

34 Slangový název „Janeček“ se používal pro granáty verze 21 vyrobené v závodech Františka Janečka. Pozdějšího zakladatele firmy JAWA.

35 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 39.

karpatské Rusi.³⁶ Na působení ve městě Čop, kde působil, vzpomíná Flieger takto: „Byly tam pěkné sady jabloní hraběte Esterháziho, tak jsme chodili na jablka. Pěstovalo se tam hodně tabáku, ale ten jsme nepotřebovali, protože jsme fasovali cigarety. Naši páni chodili na lov kachen ke Královskému Chlumci, kde bylo dost bažin a rákosí. Sám jsem tam byl také dvakrát s nadporučíkem, kterému jsem dělal sluhu. Bydleli jsme u židovské rodiny, která každou sobotu držela šábés a to ani oheň nerozdělávali. Byl jsem také čtyřikrát v Užhorodě, bylo to celkem ucházející město.“³⁷

Z následujících slov jde velmi dobře cítit radost ze životní změny, kterou Flieger podstoupil. Na začátku prosince byl Flieger převelen zpět do Benešova a ani ne 14 dní potom ukončil své vojenské působení ve svých 24 letech. Jeho životní dráha teď směřovala jiným směrem. Autor vystřídal množství povolání, než se konečně usadil. Čekala ho pak další životní událost a to svatba s jeho snoubenkou, o které velmi často píše ve svých vzpomínkách.³⁸

Poválečná doba přinesla mnoho změn nejen v politickém životě. Rozpad monarchie a vznik nových evropských států zapříčinil zárodek nových, ne už tak velkých, ale i tak významných konfliktů. Jeden z takových vedlo i nově vzniklé Československo se svým maďarským sousedem. Spor o nové hranice vyústil až ve válečnou vřavu vedenou ve dvou fázích. Nejprve s demokratickým Maďarskem a později s komunistickou Maďarskou republikou rad. Tisíce vojáků nejen z Československa, ale i vojenská zahraniční pomoc v podobě velení se rozhodla bránit jižní hranice před útočnými Maďary. Mezi jedněmi z takových byl i pozdější duchcovský občan František Flieger, který již měl za sebou bohaté zkušenosti z front Velké války. Postup Maďarů byl opravdu značný. Mírová konference potvrdila nové uspořádání hranic s Maďarskem a československá armáda tak mohla začít postupně vytlačovat maďarskou armádu za hranice, až nakonec postupně osvobodila všechna města na východu Slovenska.

Paměti Františka Fliegera, které velmi zajímavě a poutavě přibližují jeho životní dráhu v tomto období a jsou velmi cenným historickým pramenem k doplnění těchto historických událostí, které se staly na přelomu dvacátých let. Flieger psal své vzpomínky zpětně dle své korespondence, kterou pravidelně zasílal rodině, a ta si jí pečlivě schovala. Sám to i ve svých pamětech přiznává, že o určité době má již mlživé či žádné vzpomínky, jelikož v tu dobu moc nepsal domů a nemůže si tak vybavit určité události zmíněné doby. Flieger poválečnou dobu nijak nekomentuje. Vystupuje v díle spíše jako vypravěč, který popisuje svůj život. Zajímavý je však jeho osud v dalších letech. Flieger se po příchodu do civilu začal dosti zajímat o politické dění. Stal se přesvědčeným komunistou, který pak později fungoval i jako kolportér rudého tisku. Tyto paměti proto mohou vhodně sloužit k přiblížení dalších historických momentů skrze obyčejného člověka, který se stal součástí velkých dějin, které jako každý pomáhal svým činěním tvořit.

36 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 40-42.

37 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 42.

38 MMD, FLIEGER, F. *Moje vzpomínky*. Rukopis, sign. N 2647, s. 42.

Boj o Slovensko roku 1919 v českých satirických časopisech

Petr KARLÍČEK

Abstract: *The 1919 fight for Slovakia in Czech satirical magazines*

The paper studies Czech caricatures (and other satirical creative works) on the topic ‘dangers of bolshevism’ in a broader sense and, in a narrower sense, directly reacting to the foundation of the Hungarian, and later on, Slovak Soviet Republic. It focuses on four Czech satirical magazines: Humoristické listy (Humorous Revue, issued between 1858 – 1941), Smích republiky (The Republic Laughs, 1919 – 1923), Šibeničky (Little Gallows, 1918 – 1920) and Kopřivy (Nettles, 1909 – 1931). The studied caricatures make use of national or class stereotypes. The satirical works reflecting the 1919 ‘Slovak events’ provide a good source to observe the atmosphere in Czech society and, especially, the Czech view on Slovaks or Hungarians.

Keywords: *Caricature. Satire. Stereotypes. Hungarian Soviet Republic. Slovak Soviet Republic. Czechs. Slovaks. Hungarians.*

Předmětem studie jsou české karikatury a další satirická tvorba týkající se v širším slova smyslu námětu „nebezpečí bolševismu“ a v užším přímo reagujících na vznik Maďarské a později Slovenské republiky rad. Pramennou základnu tvoří čtyři české satirické časopisy: **Humoristické listy** (vycházel v letech 1858 – 1941), **Smích republiky** (1919 – 1923), **Šibeničky** (1918 – 1920) a **Kopřivy** (1909 – 1931).¹

V době svého vzniku byly *Humoristické listy* progresivní a často se dostávaly do střetu s rakouskými úřady. Postupem času jejich bojovnost vyčpěla a za první republiky již byly považovány za měšťácký plátek s pokleslým pivním humorem. Krom toho byly *Humory*, jak se listu zkráceně říkalo, nepokrytě nacionalistické a antisemitské. Vydavatelem, nakladatelem i odpovědným redaktorem byl v roce 1919 syn jejich zakladatele – Josef Richard Vilímek mladší (1860 – 1938). *Smích republiky* začal vycházet v roce 1919. Profiloval se jako moderní satirický časopis a cílil nejen na domácí publikum – popisky ke karikaturám byly vedle češtiny dokonce i v angličtině a francouzštině. Šéfredaktorem byl malíř Karel Stroff (1881 – 1929), který se proslavil mj. tím, že ilustroval první vydání Haškova Švejka. Stroff se již v prvním čísle chlubil tím, že do svého listu sehnal nejlepší kreslíře – například Františka Ženíška ml., Alfonse Muchu ad. Levicové *Šibeničky* řídil v roce 1919 spisovatel Eduard Bass (1888 – 1946). V této době se vymezova-

---

¹ Slušelo by se ještě prozkoumat další satirické časopisy – například *Rašpli* (1890 – 1924) či *Nebojsu* (1918 – 1920). K jejich číslům vyšlým v roce 1919 jsem se však bohužel při psaní této práce nemohl z technických důvodů dostat.

ly proti válečným zbohatlíkům, politikářům, národovcům nebo církvi. Odhalovaly, že republika je plná „převlékačů kabátů“ a v podstatě zde pokračuje režim monarchie s republikánskou fasádou. Vedle Basse sem třeba přispíval i mimořádně nadaný spisovatel Jiří Haussmann. Výtvarnou stránku listu vytvářeli například Zdeněk Kratochvíl, Josef Lada, Vratislav Hugo Brunner či začínající Antonín Pelc. Sociálně demokratické *Kopřivky* vedl v roce 1919 později známý spisovatel Emil Vachek (1889 – 1964). Ve sledované době se profilyvaly jako „list britké satiry a jemné ilustrace“. U *Šibeniček* a *Kopřiv* nepřekvapí, že v nich (na rozdíl od prvních dvou konzervativnějších časopisů) sociální témata převažují nad těmi politickými. Antisemitismus je přítomen u všech sledovaných časopisů, nejméně u *Šibeniček*. V jedné věci se ale shodnou všichni – v napadání padlých veličin – Rakouska-Uherska či císařského Německa a jejich představitelů.²

Na stránkách všech českých satirických časopisů dominovalo v první polovině roku 1919 několik stěžejních témat. Zásadním tématem byla například měnová reforma (kolování rakousko-uherských bankovek československými kolkoy), územní spory se sousedy (například s Poláky o Těšínsko), národnostní napětí (Praha versus čeští Němci) či obecní volby. Posledně jmenované téma převažovalo. Všechny sledované časopisy k politickému klání pochopitelně zaujímaly rozhodné postoje. S nadsázkou by se možná dalo tvrdit, že většina čtenářů *Humoristických listů* by asi inklinovala k národní demokracii či agrárníkům. Abonent *Smíchu republiky* pak třeba k národním socialistům a čtenáři *Šibeniček* či *Kopřiv* měli nejbližší k sociálním demokratům, respektive jejich levému „šmeralovskému“ křídlu. Volby se tehdy konaly pouze v Čechách, na Moravě a v části Slezska. Nevylilo se na Slovensku ani na Podkarpatské Rusi. Drtivé vítězství levice zapříčinilo i vznik nové vlády. Národního demokrata Karla Kramáře vystřídal na postu ministerského předsedy sociální demokrat Vlastimil Tusar.

Utvoření Maďarské republiky rad (21. března 1919) však začalo na stránkách satirických časopisů volební boj a politikaření pomalu vytlačovat. Tento trend ještě zesílil po maďarském vpádu na Slovensko a vytvoření Slovenské republiky rad (16. června 1919).

Pro pochopení zkoumaných karikatur je třeba krátce zrekapitulovat, co se vlastně ve sledované době v Maďarsku a na Slovensku odehrálo. Maďarská republika rad vznikla ve druhé polovině března 1919 kombinovala radikální sociální požadavky a nacionalismus. Všeobecně se očekávalo, že proti ní Dohoda vojensky zasáhne, ovšem tento postup podporovali pouze Francouzi. V polovině dubna 1919 zahájili postup do Maďarska Rumuni. Československá vojska se dala na pochod až na konci měsíce. Postup se odůvodňoval získáním železničního spojení s Rumunskem a zajištěním míst vyklizených Maďary v důsledku rumunského útoku. Československá vojska však tehdy překročila i Pichonovu demarkační čáru (přetínala některé pro čsl. stát důležité železniční trati) a vstoupila až do šalgotarjánské uhelné pánve. To se stalo záminkou k protiútoky Maďarské rudé armády. Ofenzíva začala 30. května 1919 a jejím cílem nebylo primárně šířit revoluci, nýbrž obnovit integritu Uher. Zatímco útok Maďarské rudé armády tak úplně

2 Obecně k satirickým časopisům této doby například CHROBÁK, Tomáš – WINTER, Ondřej (eds.). *V okovech smíchu. Karikatura a české umění 1900 – 1950*. Praha: Gallery, 2006, s. 99-110, případně KARLÍČEK, Petr. *Napínavá doba. Politické karikatury (a satira) Čechů, Slováků a českých Němců (1933 – 1953)*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub, 2018, s. 42-44.

nečekaný nebyl, obecně v Čechách zavládlo překvapení z toho, jak je na něj čs. armáda málo připravená. Maďaři měli početní převahu, lepší materiální vybavení i větší bojový elán. Na československé straně zrovna docházelo k výměně velení (Italy vystřídali Francouzi) a bojová morálka nebyla právě na výši. V první fázi ofenzivy utrpěla československá vojska několik významných porážek a ustupovala do hloubi Slovenska. Po přeskupení sil (již pod francouzským velením) začala československá armáda dosahovat četných úspěchů a zatlačovat útočníka zpět. Dne 12. června 1919 rozhodla Nejvyšší rada mírové konference o definitivních hranicích Československa a Maďarska. Vyzvala maďarskou stranu, aby okupované území Slovenska vyklidila s tím, že hranice jsou stanoveny definitivně. Několik dní po obsazení Prešova zde český novinář Antonín Janoušek na popud Bély Kuna vyhlašuje Slovenskou republiku rad. Jednalo se o jasné odmítnutí československé svrchovanosti a snahu získat čas. Dne 24. června 1919 bylo na naléhání Dohody vyhlášeno příměří a do 7. července 1919 Maďarská rudá armáda Slovensko opustila.³

Ačkoliv první karikatury varujícími před nebezpečím komunismu otiskly např. *Humoristické listy* už na konci roku 1918⁴, hlavní protibolševická vlna však přišla po březnu 1919.

Satirické listy ze sledované doby připomínají po březnu 1919 velkou cirkusovou arénu, v níž můžeme vidět zápasit rozličné politické síly a veličiny. Vedle vůdce Maďarské republiky rad Bély Kuna (1886 – 1938), (někdy též uváděného jako Kühn či Khun) zde můžeme potkat českého komunistu a předsedu vlády Slovenské republiky rad Antonína Janouška (1877 – 1941) nebo dalšího proslaveného českého revolucionáře – Aloise Munu (1886 – 1943). Mihnou se tu i tehdejší vůdci světové revoluce Vladimír Iljič Lenin (1870 – 1924) či Lev Davidovič Trockij (1879 – 1940). Vystupují zde prezidenti USA a ČSR Woodrow Wilson (1856 – 1924) a Tomáš Garrigue Masaryk (1850 – 1937), francouzský premiér Georges Clémenceau (1841 – 1929) či jeho československý protějšek Karel Kramář (1860 – 1937). Vojenské síly zde zastupuje italský generál Luigi Guiseppe Piccione (1866 – 1942) později vystřídáný francouzským generálem Mauricem Pellém (1863 – 1924). Dokonce se tu mihne i husitský vojevůdce Jan Žižka z Trocnova a Kalicha (1360 – 1424). „Rudé útočníky“ zde třeba reprezentuje maďarský politik a ve sledované době vrchní velitel maďarské rudé armády Wilhelm (Vilmos) Böhm (1880 – 1949).

Dobový čtenář si musel jistě všimnout rozporu mezi aktuální situací a obsahem „svého“ obrázkového periodika. Někdy se totiž obrázkové časopisy (v důsledku redakčních průtahů i dlouhých lhůt pro vícebarevné zakázky v tiskárně) mýjely až o dva týdny (tj. o 1 až 2 čísla). Méně pozorný čtenatel pak musel být zákonitě zmaten.

3 HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon*. Bratislava: Národné literárne centrum 1998, dále například populárněji laděná publikace TOMÁŠEK, Dušan. *Nevyhlášená válka. Boje o Slovensko 1918 – 1920*. Praha: Epoque, 2005 či KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny země koruny české*. Praha-Litomyšl: Paseka, 2000, s. 67-73.

4 W. Perníková chaloupka. In *Humoristické listy*, 20. 12. 1918, roč. 61, č. 52, s. 480.

Humoristické listy

Autoři *Humoristických listů* viděli nepřítel překvapivě největší nebezpečí v revoluci a komunistech. Vycházely zde proto různé kratší varovné texty či potupné veršiky. V jednom z nich se můžeme dočíst, co by znamenala rudá revoluce pro českou část republiky: „Podle vzoru pana Bély Kuna / – umíš-li vrazit nůž do břicha! – / na zemi zřídí tobě ráj Muna / se spojenci svými z Jericha.“⁵ Antisemitská nota byla v *Humorech* nepřehlédnutelná a asi to byl i dobrý způsob, jak zapůsobit na stejně naladěného měšťáckého čtenáře. Na stránkách časopisu můžeme narazit třeba na tvorbu dnes již zapomenutého spisovatele a dramatika Rudolfa Nešvery (1882 – 1965). Ten ve svých verších nazvaných *Maďarský bolševik* zmiňuje i Slovensko. Rudý vetřelec mu je krom jiného lotrem, zvířetem a zbabělcem: „Zabiják vždy v ruce svírá / Slovensko chce celé sníst / násilí tot jeho víra / takový je komunist!“⁶ Na stejné téma se stejný autor rozveršoval (podle lidového hesla – „když už nám něco dobře jde, proč od toho utíkat“) i v červencovém vydání *Humorů*. Dokonce i název dílka je podobný: *O maďarském bolševiku*. Dozvíme se z něj o úskočnosti komunistů či o tom, jak se vysmívají právu atd. Pozornost budí pasáž týkající se ustrojení, světovlády, stravy a vztahu k zákonu: „Ač chodí jenom v rudém rouše / chce být světa pán / do všeho, kde jen může, kouše / proň není žádný zákon dán.“⁷ Osobitý je též „zoufalý“ *Nárek maďarského bolševika*, jež Fridolín Šejnoha (1888 – 1946), dnes podobně zapomenutý autor kupletů a kabaretních písní, „překládá do češtiny“. Celé dílko se má zpívat na motivy písně *Ó, loučení, ó, loučení...*⁸

J. WENIG: Antonín Janoušek.
In *Humoristické listy*, 6. 6. 1919.

K. VÍTEK: *Pustíš ho, bestie...!*
In *Humoristické listy*, 27. 6. 1919.

5 OH. Ať žije socialisace. In *Humoristické listy*, 6. 6. 1919, roč. 62, č. 24, s. 191.

6 NEŠVERA, Rudolf. Maďarský bolševik. In *Humoristické listy*, 20. 6. 1919, roč. 62, č. 26, s. 205.

7 NEŠVERA, Rudolf. O maďarském bolševiku. In *Humoristické listy*, 11. 7. 1919, roč. 62, č. 29, s. 230.

8 ŠEJNOHA, Fridolín. Nárek maďarského bolševika. In *Humoristické listy*, 11. 7. 1919, roč. 62, č. 29, s. 231.

R. ADÁMEK: Slovenská pohádka.
In *Humoristické listy*, 27. 6. 1919.

R. ADÁMEK: Daleko s ní neujede.
In *Humoristické listy*, 27. 6. 1919.

bolševictví. Tonda říkal, že se bolševici dělí o všechno, taky o milenky, a tak si mě teď na pár dní vypůjčil a musím být jeho.“ Otřesený Venoušek nato podal demisi a z dětské revoluce sešlo.⁹

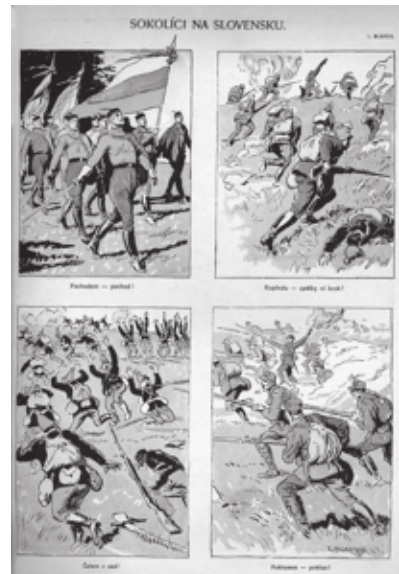
Vyhlášení Maďarské republiky rad i její slovenské varianty přimělo spisovatele Josefa Skružného (1871 – 1948), aby aktuálnímu tématu „bolševictví“ věnoval jeden z mnoha dílů svého satirického seriálu. V něm svět dospělých (a svou roli v něm) osobitě reflektuje fiktivní dopisovatel *Humorů* jménem Venouš Huňáček (dříve Dolejš). Vše přesně zapadá do obrazu, jakým o Slovenské republice rad a jejím samozvaném prezidentovi informoval český tisk. Malý darebák Venouš se v červenci 1919 právem cítí odstrčen – každý věnuje pozornost jen volbám nebo válečným událostem na Slovensku. Upozornit na sebe chce, ale není to jednoduché, protože třeba vlastenectví už zajímavé není – přeci jen od slavného 28. října už uplynul nějaký čas. „*Patriotismus*“, píše Venoušek, „už začíná být všeobecným – člověk se snadno ztratí mezi ostatními“. A proto se rozhodl stát bolševikem a udělat revoluci mezi dětmi pod heslem: Děti dětem! Sepsal i plamennou báseň *Náš prapor rudý je...*: „*Náš prapor rudý je / a rudě vláti musí / ten český nyníjší / roztrhnem na dva kusy. // Část rudou v nadšení / si osvojíme rychle / tu bílou nanejvýš / užijem na šnuptychle!*“ Dětem se po revoluci mělo dostat svobody a vedle toho i rovnosti s dospělými. O známkách či trestech ve škole se mělo hlasovat a především – cena sladkostí měla klesnout o celých 80 %. Za pozornost stojí, že děti měly dokonce mít právo „fasovat kuřivo z trafik“. Jeden z dalších (tehdy revolučních, dnes úsměvných, protože samozřejmých) požadavků zněl: „*Baví-li se rodiče, ať se baví i děti!*“ Celá akce se naneštěstí pro budoucí generace dětí pokazila tím, že Stázička, holčička, kterou měl Venouš rád, mu „po bolševicku“ utekla s kamarádem. Na rozloučenou mu napsala: „*Nehněvej se na svou budoucí ženušku, já za to nemohu, ale když si chtěl bolševictví, tak*

9 SKRUŽNÝ, Josef. Byl jsem bolševikem. Původní zprávy Venouše Huňáčka, dříve Dolejše. In *Hu-*

K. VÍTEK: Pozor na zloděje!
In *Humoristické listy*, 27. 6. 1919.

L. BLAHUS: Sokolíci na Slovensku.
In *Humoristické listy*, 27. 6. 1919.

Veršované výpady proti bolševikům se často opakovaly. Mezi mnohými stojí za pozornost třeba *Bolševické desatero* od Viléma Neubauera (1892 – 1965), jinak též autora pokleslých sentimentálních dívčích románů. Čtenář se z něj mohl dozvědět leccos nového. Například jaký je vztah bolševiků k tradicím („*Ikony když padly teď / bolševické svátky svět!*“), rodině („*Bude-li to sovět chtít / otce musíš zastřelit!*“), mnohoženství („*By duch gard byl zveleben / můžeš mít tucty žen.*“), majetku („*Bolešvickou hájíš vlast / jestli umíš zručně krást.*“), zastaralé měšťácké morálce („*Jak to kážou sověty / chodit smíš na zálety.*“) a netečným sousedům („*Jestli soused vlašný jest / vezmi dům mu, život, čest!*“).¹⁰

Satirické obrázky však nad říkankami a kratšími texty převažovaly. Na počátku června 1919 vyšla v *Humoristických listech* velká karikatura Antonína Janouška od českého malíře a ilustrátora Josefa Weniga (1885 – 1939) doplněná satirickými verši neznámého autora. Vidíme na ní zamračeného tělnatého muže s brýlemi, který s trochou fantazie skutečně vzdáleně připomíná Antonína Janouška. Revolučnost (bolševictví) zde demonstrují typické (revolver, rudá vlajka v ruce) i méně známé (nestandardní kalhoty s károvým vzorem) atributy. V doprovodných veršících se například dozvíme o tom, kdo jsou jeho politické vzory (Lev Davidovič Trockij, Vladimír Iljič Lenin či Alois Muna) i nepřátelé (buržoazie, Karel Kramář). Čtenáře *Humorů* měla patrně pobavit jeho dvojakost – zatímco ostatní posílá do boje za komunu, sám zatím sedí v teple.¹¹ Vojáci Maďarské republiky rad byli zobrazováni jako cizokrajní (nejčastěji hunští) ná-

moristické listy, 11. 7. 1919, roč. 62, č. 29, s. 229.

10 NEUBAUER, Vilém. *Bolševické desatero*. In *Humoristické listy*, 25. 7. 1919, roč. 62, č. 31, s. 243.

11 WENIG, Josef. Antonín Janoušek. In *Humoristické listy*, 6. 6. 1919, roč. 62, č. 24, s. 188.

K. VÍTEK: Pozor na zloděje!
In *Humoristické listy*, 27. 6. 1919.

K. VÍTEK: Pozor na zloděje!
In *Humoristické listy*, 27. 6. 1919.

jezdníci. Ilustrátor a grafik Rudolf Adámek (1882 – 1953) je autor karikatury vyšlé na titulní straně *Humorů*. Zobrazuje divokého hunského vetřelce unášejícího mladou dívku – Slovenku. V patách jsou mu už ale legionáři v čele s generálem Pelém: „Daleko s ní neujede a příště už si na ni dáme lepší pozor.“¹² Bojovou morálku měla v Čechách, překvapených v červnu 1919 náhlou vojenskou pohromou na Slovensku, pozvedat kresba nazvaná *Sokolíci na Slovensku*. Útočící Čechoslováci (a sokolové mezi nimi) na ní ženou rudé vetřelce pryč ze Slovenska.¹³

Spojitosť předvolebních hádek a maďarského vpádu na Slovensko je vidět ve čtyřobrázkovém stripu malíře Karla Vítka (1877 – 1953). Zatímco se členové rodiny spolu hádají (jednotlivé politické strany v ČSR), přišel zloděj (Maďar) „do vedlejšího pokoje a vyraboval, nač přišel“.¹⁴ Autor doufá, že už se rozhádání členové domácnosti pro příště poučí.¹⁴ Svornost, coby nejlepší způsob obrany státu proti nepřátelským sousedům, inspirovanou starou legendou *O třech prutech Svatoplukových*, využil v jedné karikatuře Rudolf Adámek. Jen Velkou Moravu zde nahradilo nové Československo.¹⁵ Poněkud paternalisticky vyznívá další kresba Karla Vítka z konce června 1919. Dospělý muž (Čech) odhání holí vzteklého psa (Maďar), který útočí na bezbranného kloučka (Slovák).¹⁶

I v nacionalistických *Humorech* se kriticky přiznávalo, že Slovensku úřady nevěnovaly takovou pozornost, jakou by zasloužilo. Demonstrovalo se to například na kožichu (Slovensko), do něž se dali moli (Maďaři) a nyní ho je nutno řádně vyklepat. A při vyhánění škodlivého hmyzu se s metlou činí archetyp Čecha – Honza.¹⁷ Spory mezi dohodovými státy kritizuje na titulní straně

12 ADÁMEK, Rudolf. Daleko s ní neujede. In *Humoristické listy*, 27. 6. 1919, roč. 62, č. 27, s. 209.

13 BLAHUS, L. Sokolíci na Slovensku. In *Humoristické listy*, 11. 7. 1919, roč. 62, č. 29, s. 228.

14 VÍTEK, Karel. Pozor na zloděje! In *Humoristické listy*, 27. 6. 1919, roč. 62, č. 27, s. 213.

15 ADÁMEK, Rudolf. Slovenská pohádka. In *Humoristické listy*, 27. 6. 1919, roč. 62, č. 27, s. 214.

16 VÍTEK, Karel. Pustíš ho, bestie...! In *Humoristické listy*, 27. 6. 1919, roč. 62, č. 27, s. 210.

17 Podruhú musím být opatrnější. In *Humoristické listy*, 27. 6. 1919, roč. 62, č. 27, s. 211.

Humoristických listů malíř Josef Kočí (1880 – 1961). Sympatie české veřejnosti byla tehdy, tj. v době mírové konference, na straně Francie, která v této době podporovala československé teritoriální požadavky vůči Maďarům. Italové kupříkladu příliš oblíbeni nebyli – především kvůli územním sporům s Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců. Navíc odmítli myšlenku koridoru mezi ČSR a jihoslovanským státem. A Velká Británie se Spojenými státy americkými kupodivu taktéž ne, protože v době maďarského vpádu oba dva státy upřednostňovaly diplomacii před bojem. Kočí zde znázornil fiktivní jednání v hlavním stanu maďarských bolševiků, připomínajícím cirkusovou manéž. Prase (zřejmě narážka na specifické plemeno prasat mangalica chovaných v uherských rovinách) zde hlásí revolučnímu vedení, že sice s Českoslováky je Dohoda, ale „*Horší by bylo, kdyby mezi nima byla dohoda*“.¹⁸ Karel Víték vyobrazil francouzského generála Maurice Pellého (1863 – 1924) v čele legionářů vyhánějících Tatary z Československa. Má se jednat o bájného Jaroslava ze Šternberka v novém vydání. Tento muž podle pověsti zachránil ve třináctém století Moravu před Mongoly (Tatary). Jeho roli na Slovensku ve Vítkově karikatuře převzal generál Pellé.¹⁹ Rudolf Adámek nakreslil pro titulní stranu *Humoristických listů*, vyšlých 18. července 1919, karikaturu *Operace maďarského bumbříčka*. Jejím hrdinou je generál Maurice Pellé, který šavlí rozpáral břicho nenažranému Janoszovi, v němž se ukrývala bolševiky zabraná slovenská města – Prešov, Košice, Zvolenec (!) a Nové Zámky.²⁰ Ve stejném čísle *Humorů* využil Adámek motiv ze známého románu se slavným detektivem Sherlockem Holmesem. Psa baskervillského zde ovšem nahradil divý pes budapeštský (bolševický) poštvaný na Slovensko, ale na poslední chvíli opět zlikvidovaný již několikrát zmiňovaným francouzským hrdinou.²¹ Na konci července 1919 už byla vojenská kampaň na jihovýchodě vítězně u konce. Slovensko pak bylo třeba symbolicky připodobňováno k nezkrotnému (svobodnému) bílému hřebci, který se již Maďary ztotočít nenechá.²²

Smích republiky

Mezi nejhorlivější vlastence a zastávce zásahu na Slovensku patřil na stránkách *Smíchu republiky* básník, prozaik a dramatik Quido Maria Vyskočil (1881 – 1969). Pro jeho nepříliš kvalitní literární výkony mu například spisovatel Jaroslav Hašek (1882 – 1923) před válkou neřekl jinak než Ježíš Marjá Vyskočil. Vyskočilova patetická báseň *Na pomoc Slovensku*, vydaná v polovině června 1919 (datovaná však již 8. dubnem 1919), se snaží mobilizovat k zásahu na bratrském Slovensku. Čechům podle něj chybí ostražitost, protože spí. I když jako blaničtí rytíři, kteří zasahují, až když je nejhůře...²³ Ve

18 KOČÍ, Josef. V hlavním stanu maďarských bolševiků. In *Humoristické listy*, 11. 7. 1919, roč. 62, č. 29, s. 225.

19 VÍTEK, Karel. Tataři na Slovensku. In *Humoristické listy*, 11. 7. 1919, roč. 62, č. 29, s. 232.

20 ADÁMEK, Rudolf. Operace maďarského bumbříčka. In *Humoristické listy*, 18. 7. 1919, roč. 62, č. 30, s. 233.

21 ADÁMEK, Rudolf. Pes budapeštský (místo baskervillský). In *Humoristické listy*, 18. 7. 1919, roč. 62, č. 30, s. 236.

22 Nepovedlo se! In *Humoristické listy*, 25. 7. 1919, roč. 62, č. 31, s. 245.

23 VYSKOČIL, Quido Maria. Na pomoc Slovensku. In *Smích republiky*, 14. 6. 1919, roč. 1, č. 16, s. 3.

Pardon, pane Ištvané!
 In *Smích republiky*, 1. 3. 1919.

uchvácená území a rudý generál Böhm zatím o stejné věci jedná s Čechy. Může to však být lest. Naštěstí ale navíc současně propukly nepokoje uvnitř rudého Maďarska: „*Dělnictvo v Pešti energicky žádá: – Pryč s vládou rad!*“ *Spojení mezi Čechy a Slováky se zde*

stejném duchu se Vyskočil rozepsal i později. Legionáři jsou pro něj stále blanickými rytíři, krom toho ale i novými kališníky či následovníky Jana Jiskry z Brandýsa, který porazil Uhry v místech, kde se střídavými úspěchy bojovali i legionáři – u Lučence. Vyskočilovy verše jsou doprovázeny kresbami Ferdinanda Rubeše (1887 – 1944).²⁴ *Maďarská ballada* vydaná 21. června 1919 se zabývá osobou maďarského politika Bély Kuna (zde důsledně jako Béla Khun), který se chystá po vzoru hunských válečníků vyplnit Slovensko.²⁵ Satirická báseň *Telegramy* z 28. června 1919 popisuje i diplomatickou stránku bojů na Slovensku a dovozuje, že jakékoliv jednání s Bélou Kunem nemá cenu a že „dohodoví mocní páni“ reagují pomalu. Těžce zkoušené zemi se dá pomoci jedině vojenskou silou.²⁶ Ve verších nazvaných *Malá kronika* „dští však oheň, síru vzpurný Maďar krvelačně dál“. Zmiňuje i možnost míru, o níž by snad maďarští komunisté rádi vyjednávali a přitom před Dohodou denuncují „ukrutné Čechy“. Je to však pouze „bolševická taktika“ – tj. „klam a přetvářka a zrada“.²⁷ Vlastenecké verše vyšly na počátku července 1919 pod názvem *Hochům na Slovač*. Jde o zpověď matky-republiky, která vyprovází své syny do spravedlivého boje za Slovensko.²⁸ Znovuzískání Slovenska a nastávající mír opěvuje další báseň monogramisty M. K. Podle něj „nad Slovenskem holubice bílá vzlétne co nevidět“. Generál Pellé tu nařizuje vyklidit

24 VYSKOČIL, Quido Maria. Vracejícím se vítězům! In *Smích republiky*, 12. 7. 1919, roč. 1, č. 20, s. 9.

25 EVELIN. Maďarská ballada. In *Smích republiky*, 21. 6. 1919, roč. 1, č. 17, s. 6.

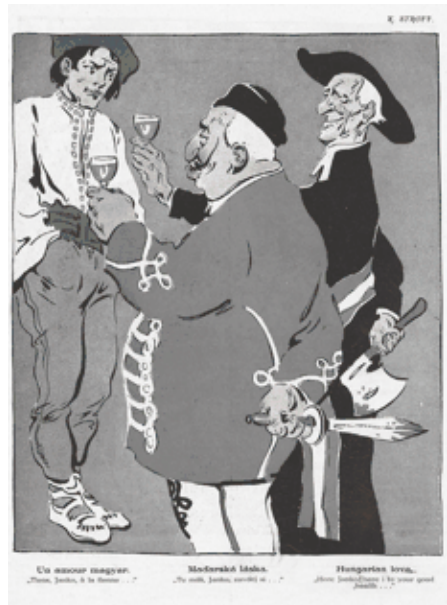
26 LAMBDA. Telegramy. In *Smích republiky*, 28. 6. 1919, roč. 1, č. 18, s. 3.

27 M. K. Malá kronika. In *Smích republiky*, 28. 6. 1919, roč. 1, č. 18, s. 11.

28 J. V. V. Hochům na Slovač. In *Smích republiky*, 5. 7. 1919, roč. 1, č. 19, s. 11.

K. STROFF: Tatičku, co to je...
In *Smích republiky*, 8. 3. 1919.

K. STROFF: Maďarská láska.
In *Smích republiky*, 15. 3. 1919.

*tuží krví: „My Slovensko zas ujmeme v správu naši / až Böhmské vojsko stáhne za čáru. / Teď víc nám bude krásná zem ta dražší, my spasili ji z rukou Maďarů.“*²⁹

S osobou Antonína Janouška se *Smích republiky* vypořádal satirickým článkem vyšlým v červenci 1919. Stylem může vzdáleně připomínat předválečnou tvorbu Jaroslava Haška. Autor hned v úvodu tvrdí, že za svůj život už poznal mnohé Janoušky. Nejzajímavější z nich prý byl ovšem ten, který denně docházel do jistého pražského vykřičeného domu. Tento Janoušek „byl oblíbencem dam, jichž tu bylo vždy jako máku na poli“. Nyní však dostal prezident Masaryk nótu od jistého Antonína Janouška, který mu takto oznámil, „že provolal na Slovensku vládu rad a sebe učinil prezidentem“. Československý prezident pátral a hledal, kdo by jen mohl být tím neznámým odesílatelem. Postupně se ukazuje však, že jde o Janouška z výše uvedeného nočního podniku. Další dopis Janoušek adresoval francouzskému prezidentu Clémenceauovi. Ten pak podobně jako Masaryk zjišťoval, kdo je pisatelem, ale nezjistil. Zajímalo jej to asi tak minutu. A závěr? Autor dovozuje, že se Janoušek chtěl stát mužem světového formátu svými dvěma notami – jedné do Prahy a druhé do Paříže.³⁰ To je poněkud těžkopádné, Haškovy pointy bývaly přeci jen přesvědčivější. Totožnost autora, podepsaného jako Omega, není známa. Jisté však je, že se nejedná o Haška. V době, kdy fejton vyšel, byl Jaroslav Hašek komisařem Rudé armády v ruském městě Bugulma – a byl tedy vlastně sám takovým Janouškem.³¹

29 M. K. Slovensko zachráněno. In *Smích republiky*, 5. 7. 1919, roč. 1, č. 19, s. 11.

30 OMEGA. Feuilleton. In *Smích republiky*, 12. 7. 1919, roč. 1, č. 20, s. 10.

31 Za pozornost stojí, že tehdejší český tisk diplomatickým notám Antonína Janouška věnoval znač-

Vojáčku, spíš? In *Smích republiky*, 21. 6. 1919.

L. NOVÁK: V českém nebi.

In *Smích republiky*, 21. 6. 1919.

nou pozornost. V českém prostředí však byly jednoznačně odmítány jako mazaný trik Bély Kuna. Tak chtěl maďarský politik přelstít Dohodu, protože jeho vojskům nařídila vyklidit Slovensko. Slovenští dělníci, kteří vyhlásili vlastní stát, ale podle Kunova náhledu nebyli Maďarská republika rad. Dohoda tak měla jednat s Janouškem. A postupným protahováním jednání se měla revoluce rozšířit přes Slezsko a Moravu do Čech. Viz např. Slováci proti Janouškovi. In *Lidové noviny*, 23. 7. 1919, roč. 27, č. 202.

32 STROFF, Karel. Maďarská láska. In *Smích republiky*, 15. 3. 1919, roč. 1, č. 3, s. 4.

33 Pardon, pane Ištvané! In *Smích republiky*, 1. 3. 1919, roč. 1, č. 1, s. 3.

34 STROFF, Karel. Tatičku, co to je... In *Smích republiky*, 8. 3. 1919, roč. 1, č. 2, s. 8.

35 PFEIFER, Josef. Bratře, myslíš, že republice hrozí nebezpečí? In *Smích republiky*, 19. 4. 1919, roč. 1, č. 8, s. 7.

36 Maďarští proletáři. In *Smích republiky*, 3. 5. 1919, roč. 1, č. 10, s. 10.

Satirické kresby varující před maďarskými nároky na Slovensko se začaly v *Šibenických* ve zvýšené míře objevovat už v březnu 1919. Ikonickou může být například ta od malíře a karikaturisty Karla Stroffa, která ukazuje, jak se Maďari podbízí Slováckům. Na první pohled je vidět, že za pěknými sliby se skrývá agrese.³² Objevuje se tu i postava legionáře hlídajícího demarkační čáru.³³ Postava prezidenta Masaryka se v satirických časopisech objevovala jen zřídkakdy. Na nepříliš optimistické kresbě Karla Stroffa vidíme ustaraného prvního muže státu s dítětem – mladou republikou. Dvojí nebezpečí tu symbolizují černé a rudé mraky. A na obzoru žádné pěkné vyhlídky.³⁴ Rozhodnost a neohroženost mladé československé armády odráží kresba Josefa Pfeifera (1884 – 1959) z druhé poloviny dubna 1919. Zachycuje rozhovor dvou legionářů. Pode nich nebezpečí nehrozí republice, ale spíš jejím nepřátelům.³⁵ Blahobytně vypadající Maďari (statkář, bankéř a šlechtic) se pokoušejí vypadat jako proletáři: „Koukej, Moric, ať proděláš nějakou tu odtučňovací kůru, nebo ti takhle nikdo neuvěří, že jsi proletář...“³⁶ Bolševická revoluce na území Maďar-

ska byla v karikaturách dost dlouho značně podceňována a vysmívána jako plané nebezpečí.³⁷ Řeckým mýtem o Ikarovi je inspirována kresba Karla Stroffa, vydaná na začátku května 1919. Její autor tu nepřilíš důvtipně věští, že maďarští komunisté dopadnou stejně neslavně jako Ikaros letící vstříc slunci...³⁸ Malíř František Ženíšek ml. (1877 – 1935) zase zpodobnil mladý manželský pár, hledící s obdivem k vrcholkům Tater. Žena se v zadumání ptá muže, jestli těm Maďarům tyto hory opravdu tolik přirostly k srdci. On jen lakonicky odpovídá: „K srdci ne, ale ke – kapse.“³⁹

I v karikaturách *Smíchu republiky* se pomalu objevuje fakt, že politikům v novém státě (především v jeho české části) chybí jednota, protože když je zle, měly by přestat hádky.⁴⁰ Za zmínku stojí, že například Láďa Novák (1865 – 1944) v jedné ze svých karikatur pochybuje o tom, že se českoslovenští politici kdy dohodnou. Republika je zde zobrazena na vítězném voze a jeho jednotliví koně symbolizují politické strany. Jenomže každý z nich táhne jinam.⁴¹ Zatímco bažina české politiky vesele žbluňkala, rudé nebezpečí stále sílilo. V jedné karikatuře, která právě tento stav odráží, chtějí bolševici pohltnout nejen celý svět, nýbrž i měsíc!⁴² *Smích* karikaturisty na čas přešel za doby nejtvrděších bojů v červnu 1919. Na jedné ze satirických kreseb té doby můžeme vidět rozlíceného Ištvána, který zezadu vraždí nožem a kladivem českého Honzu. Obrázek doplňují i míroví andělíčci napichnutí na útočnickově kopí.⁴³ Separatistické tendence v některých částech státu (a jeho slabé možnosti vojensky zasahovat) ukazuje karikatura ze druhé poloviny roku 1919. Zatímco

F. ŽENÍŠEK: *Ale mlč!* In *Smích republiky*, 5. 7. 1919.

37 STROFF, Karel. Něco se vyskytlo divokého na kontinentě... In *Smích republiky*, 17. 5. 1919, roč. 1, č. 12, s. 5.

38 STROFF, Karel. „Bravo, Ikaros, bravo, jen výš!“ In *Smích republiky*, 3. 5. 1919, roč. 1, č. 10, s. 13.

39 ŽENÍŠEK, František. Na Tatrách. In *Smích republiky*, 31. 5. 1919, roč. 1, č. 14, s. 4.

40 J. P., Kdo má čisté svědomí... In *Smích republiky*, 31. 5. 1919, roč. 1, č. 14, s. 6, nebo NASKE, František Xaver. Dědečku, co to znamená... In *Smích republiky*, 14. 6. 1919, roč. 1, č. 16, s. 1.

41 NOVÁK, Láďa. Na vítězném voze, In *Smích republiky*, 28. 6. 1919, roč. 1, č. 18, s. 9.

42 Jen se moc nesměj... In *Smích republiky*, 21. 6. 1919, roč. 1, č. 17, s. 7.

43 Mezitím, co my oblékáme rukavičky. In *Smích republiky*, 14. 6. 1919, roč. 1, č. 16, s. 6.

se tu čeští Němci přes hranici paktují s Berlínem a slovenští Maďari s Budapeští, mezi nimi klidně spí voják nové republiky.⁴⁴

Při „vojenských komplikacích“ (ve skutečnosti však místy i zoufalém ústupu) na Slovensku panuje všeobecná naštvanost na diplomaty Dohody. Podle tohoto výkladu by si vojáci přece vedli dobře, kdyby jim do toho politici a především diplomaté nezasahovali. Karikatura Ládi Nováka z 21. června 1919 zpodobňuje neporazitelného husitského vojévůdce Jana Žižku, jak v nebi (!) tvrdí padlým legionářům, že neví, jak by to s ním na bojištích dopadlo, kdyby mu radili diplomaté.⁴⁵ I čtenáři *Smíchu republiky* byli soustavně přesvědčováni, že je prezident SRR Antonín Janoušek samozvanec. Karikatura monogramisty J. P. ukazuje trhana, který drže odsekává vojákovi, který jej chce legitimovat: „*Nezapomínejte, občane, že mluvíte s prezidentem právě vyhlášené republiky rad pro Lhotu a okolí!*“ Inu, doba je komplikovaná, a tak se prezidentem jakéhokoliv státního útvaru může stát vlastně kdokoli.⁴⁶

Jindy si z prezidenta SSR utahoval František Ženíšek. Jeho karikatura se jmenuje *Mezi komedianty*. Artistka tu vysvětluje zakrslému paňáčovi s rozbitým bubnem, že jej nemůže nikdo brát vážně. Mrňous se dotčeně ohrazuje: „*Pročpak? Když mohou někteří lidé brát vážně takového presidenta Janouška!*“⁴⁷ Podobně jako „lžiprezident“ Janoušek jsou zobrazováni i komunisté obecně. Jsou to křiklouni a vše dělají pouze na efekt. František Xaver Naske (1884 – 1959) se tématu zhostil tak, že namaloval chlapce, který hraje dívce na kytaru. Dívka je však zvědavá a ptá se, zdali by hoch uměl i nějakou hymnu bolševiků. Ten jí se smíchem vysvětluje, že by k tomu potřeboval nikoliv kytaru, ale nějaký „komediantský buben“.⁴⁸

Za pozornost stojí i možné důvody vzniku bolševického nebezpečí, jež autoři *Smíchu republiky* (podobně jako kolegové v *Humorech*) více či méně vynalézavě vymýšleli. Na jedné takové karikatuře můžeme vidět chcíplou kočku. Symbolizuje zdechlinu militarismu, z níž stoupá jedovatý puch – bolševictví.⁴⁹ Karel Stroff nabízí trochu krkolomnější, zato však stoprocentně antisemitské vysvětlení: Polští židé zjistili, že bolševiky, kteří už ztrácejí půdu pod nohama, déle odírat nemohou, a tak už raději plánují „*nějakej novej světovej převrat*“.⁵⁰ Židé bývali v této době s bolševiky spojování jednak kvůli výraznému zastoupení ve vysokých funkcích Sovětského Ruska, ale třeba i kvůli židovskému původu Karla Marxe. Svou roli jistě sehrály i falešné *Protokoly sionských mudrců*, které mj. svědčily o jejich snaze ovládnout svět.

Do *Smíchu republiky* přispívala i nepřehlédnutelná malířka Zdenka Mašková-Landová (1895 – 1977). Také ona bolševiky zobrazovala jako loupeživé nájezdníky. Na její kresbě, vyšlé ve druhé polovině července 1919, říká legionář válečné uprchlici: „*Já mys-*

44 Vojáčku, spíš?, In *Smích republiky*, 21. 6. 1919, roč. 1, č. 17, s. 3.

45 NOVÁK, Láda. V českém nebi, In *Smích republiky*, 21. 6. 1919, roč. 1, č. 17, s. 12.

46 J. P. Syčák k četníkovi. In *Smích republiky*, 28. 6. 1919, roč. 1, č. 18, s. 6.

47 ŽENÍŠEK, František. Ale mlč! In *Smích republiky*, 5. 7. 1919, roč. 1, č. 19, s. 16.

48 NASKE, František Xaver. Nemohl bys mi zahrát... In *Smích republiky*, 28. 6. 1919, roč. 1, č. 18, s. 16.

49 PÁNEK, J. Odklidte tu zdechlinu! In *Smích republiky*, 28. 6. 1919, roč. 1, č. 18, s. 7.

50 STROFF, Karel. Polští židé. In *Smích republiky*, 5. 7. 1919, roč. 1, č. 19, s. 12.

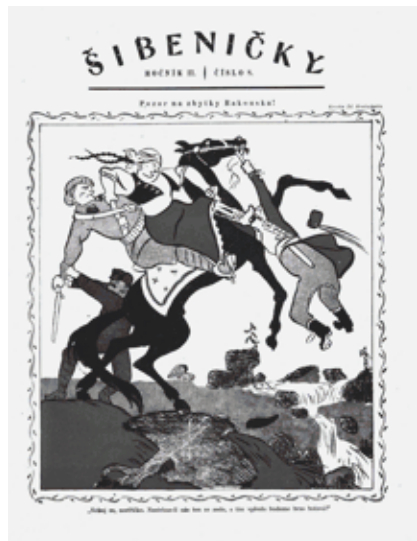
lím, holka, že v Uhrách nebude pokoj dřív, dokud páni bolševici neseženou hodně peněz a neutečou...“⁵¹

Šibeničky

Jak už bylo řečeno v úvodu, *Šibeničky* se v této době obšírně zabývaly sociální tematikou nebo kritikou katolické církve. Novou republiku její autoři tvrdě kritizovali za to, že přejala od rakousko-uherského státu ty největší nešvary – například politické pletichaření, vládu stranických bratrstev a s tím vším spojenou korupci. V době vrcholící volební kampaně list pochopitelně ovládla satira i karikatury utahující si z konzervativních politiků, ale i některých (dle názoru listu vládních) socialistů. Velmi trefně v *Šibeničkách* popsal bahno českého volebního boje v krátké veršované nazvané *České fangle* spisovatel Ladislav Vladyka (1893 – 1956). Fanglí je zde pohrdlivě míněn odznak či světónázor: „Já mám fangli / ty máš fangli / ty máš fangli, já mám fangli / a ty fangle – to je hlavní / to je krásný český život / pro tu fangli dáme všechno...“⁵² S tím souvisí satirická kresba malíře Aloise Moravce (1899 – 1987) nazvaná *Situace*. Muž-voják zde ironicky vysvětluje dívce, co se děje „ve světě“: „Libuji si tu jednotu postupci bijí na frontě, ale i nesmyslně doma v politice.“⁵³ Nejedna text uveřejněný v listu vyznívá protiválečně. Třeba na počátku června 1919 uveřejnil Ladislav Vladyka v *Šibeničkách Slovenskou písničku*. Jedná se o přemítání vojáka, který nevěří idejím, za něž má opět na Slovensku nasazovat život.⁵⁴ Krátká persifláž na dobové novinové zprávy, kterých se v každém čísle nacházelo velké množství, popisuje příjezd „vynikajícího hodnostáře republiky“ na inspekci do Bratislavy. Vzácná návště-

V. H. BRUNNER: Slovensko.
In *Šibeničky*, 19. 6. 1919.

Z. KRATOCHVÍL: Pozor na zbytky
Rakouska! In *Šibeničky*, 19. 6. 1919.

51 MAŠKOVÁ-LANDOVÁ, Zdena. Já myslím, holka... In *Smích republiky*, 26. 7. 1919, roč. 1, č. 22, s. 4.

52 VLADYKA, Ladislav. České fangle. In *Šibeničky*, 12. 6. 1919, roč. 2, č. 7, s. 54.

53 MORAVEC, Alfons. Situace. In *Šibeničky*, 19. 6. 1919, roč. 2, č. 8, příloha 8.

54 VLADYKA, Ladislav. Slovenská písnička. In *Šibeničky*, 2. 6. 1919, roč. 2, č. 6, s. 45.

Z. KRATOCHVÍL: Zdeněk. Hádanka.
In: Šibeničky, 26. 6. 1919.

*budeme!*⁵⁷ Celkem realisticky chápe bolševictví jako „epidemii poražených“ států malíř Zdeněk Kratochvíl (1883 – 1961).⁵⁸ Stejný autor přesvědčuje v poměrně akční satirické kresbě, že zápas nového státu se zaniklým Rakousko-Uherskem dále pokračuje. Obrázek zachycuje Čecha (legionáře) a Slovenku (dívku) na koni uprostřed boje: „*Neboj se, sestříčko*“, říká na obrázku legionář a dodává: „*Nestrhne-li nás ten zezadu, s tím vpředu*

va byla přivedena až k mostu přes Dunaj (dnes Starý most): „*Zesílená legionářská hlídka stála v pozoru, o několik metrů dále hlídka maďarská. Pan hodnostář došel až k legionářům – na krajní hranici državy československé. Všichni cítili, že je to velká chvíle.*“ Autor čtenáře napíná s tím, že asi dojde k nezapomenutelnému projevu. Na konci článku se ale důležitý muž napjatých legionářů slabomyslně zeptá, jestli u Dunaje taky chytají ryby...⁵⁵

Protiválečnou a sociálně laděnou karikaturu uveřejnil Vratislav Hugo Brunner (1886 – 1928), zde ovšem ukryt pod pseudonymem Jaroslav Studnička. Na karikatuře z počátku května 1919 je zachycen výlev „českého pacifisty“, volajícího: „*Nestřílejte na Maďary, soudruzi vojáci – schovejte si munici na Čechy!*“⁵⁶ Dodnes působivá kreslená satira se v *Šibeničkách* povedla jejich kmenovému autorovi, malíři Josefu Ladovi (1887 – 1957), později proslavenému mj. ilustracemi Haškova Švejka. Uveřejnil tu několikadílňný seriál kreseb nazvaný *Komunismus do důsledků*. Jejich hrdiny jsou zvířata v lidských rolích. Zde je jejich první veřejné prohlášení: „*Občané zvířata, světový převrat nesmí se zastavit před rovností muže a ženy, světový převrat musí jít až do důsledků, zvíře musí být postaveno na stejnou úroveň s člověkem! Nechceme jim už otročit! Pryč s tyrany! My opice, prohlašujeme dnes slavnostně: my už člověka z hospody vodit ne-*

55 Stalo se v Bratislavě. In *Šibeničky*, 3. 7. 1919, roč. 2, č. 10, s. 75.

56 STUDNIČKA, Jaroslav (Vratislav Hugo BRUNNER), Český pacifista. In *Šibeničky*, 8. 5. 1919, roč. 2, č. 2, s. 11.

57 LADA, Josef. *Komunismus do důsledků*. In *Šibeničky*, 29. 5. 1919, roč. 2, č. 5, s. 36. (V dalších číslech *Šibeniček* Ladův seriál pokračoval.)

58 KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Bolševictví – epidemie poražených*. In *Šibeničky*, 1. 5. 1919, roč. 2, č. 1, s. 5.

budeme brzy hotovi!“ Maďarského útočníka vpředu zatím sestřička-Slovenka zneškodňuje energickým kopem. Kůň, který oba nese, zatím symbolicky zašlapává státní znak monarchie – zdechlinu černého orla. A kdo jsou ti nepřátelé nové republiky? Němci a Maďaři.⁵⁹ Ve stejné době zpodobnil dramatickou situaci na Slovensku malíř V. H. Brunner, tentokrát již pod svým jménem a nikoliv pacifisticky. Smrtelně raněná dívka se tu opírá o slovenský dvojramenný kříž. Kritickou situaci ještě podtrhují citáty ze starozákonní *Knihy pláče (Pláče Jeremiášova)*, v níž se mj. poměrně naturalisticky popisuje zničení Jeruzaléma.⁶⁰ Zdeněk Kratochvíl zobrazoval ve druhé polovině června 1919 vůdce maďarské revoluce jako kunu. Například v karikatuře *Hádanka*, kde kunu chycenou do

Z. KRATOCHVÍL: Magnát embér a jeho Béla.
In *Šibeničky*, 26. 6. 1919.

želez dopadli dva legionáři. Doprovází jí veršovaná hádanka: „*Na nebi když vzplála luna / do želez se chytla kuna / přítelkyně Bély Khuna. / Její jméno? (Hádej!)*“⁶¹ Devítiobrázkový veršovaný strip stejného autora shrnuje aktuální politickou situaci v Maďarsku přesvědčivě a vtipně. Uherští páni se tu nechtějí smířit s tím, že prohráli válku. Vypustili tedy z klece vzteklou rudou kunu – Bélu Kuna: „*Nemám-li já vyhrát zcela / hned se pusť z klece Bela. // Bela řádí kolem vztekle / Slovensko je z půli v pekle.*“ Dohoda se proto musí opět spojit s uherskou šlechtou, která proti pohromě (řádění rudé kuny) pomůže: „*Zažeň Belu zase v klec! / Teď si zas náš spojenec!*“ Z celého příběhu plyne i poučení – likvidace rudého nebezpečí posílila maďarskou reakci. Po pádu Kunova režimu se totiž konzervativní síly v Maďarsku opět chopily vlády.⁶²

Aktuální protikomunistickou karikaturu, na níž pověstný představitel jakobínskému revolučního teroru Robespierre kritizuje nové revolucionáře Kuna či Trockého,

59 KRATOCHVÍL, Zdeněk. Pozor na zbytky Rakouska! In *Šibeničky*, 19. 6. 1919, roč. 2, č. 8, s. 57.

60 BRUNNER, Vratislav Hugo. Slovensko. In *Šibeničky*, 19. 6. 1919, roč. 2, č. 8, s. 61.

61 KRATOCHVÍL, Zdeněk. Hádanka. In *Šibeničky*, 26. 6. 1919, roč. 2, č. 9, příloha 9.

62 KRATOCHVÍL, Zdeněk. Magnát embér a jeho Béla. In *Šibeničky*, 26. 6. 1919, roč. 2, č. 9, s. 72.

J. ROHAN, *Osvobození Slovenska dokonáno*. In *Kopřivy*, 22. 5. 1919.

K. DUBSKÝ, *Legionáři*. In *Kopřivy*, 27. 3. 1919.

uveřejnil v *Šibeničkách* ještě na konci července 1919 tehdy čtyřiaadvacetiletý Antonín Pelc (1895 – 1967) – vycházející hvězda české satirické tvorby.⁶³

Kopřivy

V *Kopřivách* vyšla už v březnu 1919 humoreska nazvaná *Bolševik*. S rozhořčením vypráví o blahobytně vypadající ženě, která cestuje z „hladové Vídně“ do Prahy a cpe se přitom vytrvale a nestoudně nedostatkovými potravinami.⁶⁴ *Kopřivy* ostře kritizují „světový kapitál“ a místní národovce – mezi nimi na prvním místě tehdejšího předsedu československé vlády Karla Kramáře. Vyčítají mu třeba snahu o intervenci v sovětském Rusku.⁶⁵ Revoluční báseň *Přišlo jaro od východu*, uveřejněná v *Kopřivách* ve sváteční den – na 1. května 1919, pojednává o bojovnících nového řádu ze Sovětského Ruska (a zřejmě i Maďarska), kteří pro spravedlivější svět obětují život.⁶⁶ Prozaik Vilém Neubauer (1892 – 1965), jinak těž celní úředník a dnes již téměř neznámý autor pokleslých sentimentálních dívčích románů, o válce na Slovensku rýmoval v básni nazvané *Slovenský obrázek*. Nalézáme zde hrdinné legionáře zocelené v boji světové války bránící Slovensko. Zatímco však oni plní svou povinnost, cizácká generalita se chová prostopášně a svojí neschopností může za ztráty na životech: „*Co jich denně vlci zdává / generál ví v Bratislavi / a nechť na sto jiných tone / baví se pan Piccione / se židovskou krasavicí, zrádných očí, smavých lící.*“ Básník nám chce zřejmě říci, že by se Československo nemělo orientovat na dohodové mocnosti (Itálii a Francii), ale spíše na jižní Slovany: „*Hle – tam sestra Jugoslava / srdce dobré v dar nám dává.*“ Generála Piccioneho podle Neubauera ČSR vůbec nezajímá.

63 PELC, Antonín. Stará pravda a noví komunisté. In *Šibeničky*, 24. 7. 1919, roč. 2, č. 13, s. 100.

64 ŽÁNR, Franta. Bolševik. In *Kopřivy*, 27. 3. 1919, roč. 11, č. 13, s. 10-11.

65 Na Eiffelově věži. In *Kopřivy*, 27. 3. 1919, roč. 11, č. 13.

66 HRADECKÝ, J. Přišlo jaro od východu. In *Kopřivy*, 1. 5. 1919, roč. 11, č. 18, s. 5.

Neubauer Vilém: Slovenský obrázek.

Od Pařížany z Ipolčáku
 krouží hejna dřevěná plátek,
 od Košice k Užgavrdis
 písmo zraky žhavých bodů —
 děsuce tu močnu dobrou
 klaněti zle i vyjí zlobou.
 Jako z květinů vytesání
 čepiči hoši upadlím hrát,
 před tou krevlačnou pěstí
 každou páli pód s střevě.
 Při let dřevěných žil v poli,
 snad je vlasatá bída boží,
 ležící vzhůru dlaně
 nádherně v jich středech plame,
 necht jím v řady bílého buší,
 aťh svůj nleží zaprodá.
 Co jich černo-vím zdávi,
 geuzál v v Hraličov
 a, necht na sta jurech tone,
 býti se pen Picačone:
 se zřehovkou krazovlet,
 zvládných a či smavé či žvi.

Co my tu tom, za sta svad
 kváči tam za střevě,
 jako uat srdece sbřeje
 vlna bík a lotin' freje.
 Tu vřek český národ plálí —
 laskou lru dáž a namol hráti
 nikde nesmí — šaleh dostil
 Čech se sluje hoši nnoiti,
 se provedu ale krátko
 zam' trestat' ciz' vřelice,
 střevi vyžít naši sly
 zaprodali, rakupčiči.
 Proč se stalo třeba musky,
 chosme-li st trapcho lésky
 ziskaci, kde lovaž mizka
 náš přitelství z duší trykati.
 Hle — tam vestra Jugoslavie
 srdece dořuk a dar nám dávat
 nuž, my tota srdce vřelice
 přitřikneme k svadce cele,
 kdy nás stejně bolesi krúš,
 vždyť to srdce a našim boží.

Studentské nadšení.

— Měkkí jete, páncov, se jete přezabali, se přede-
 ni Slovesku.
 — Aho, zčím, ale sty žedim, už hude po žich
 parnoč.

V. NEUBAUER: Slovenský obrázek.
 In *Kopřivy*, 26. 6. 1919.

Studentské nadšení.
 In *Kopřivy*, 24. 7. 1919.

Pomlouvaný italský generál za války velitelem československých legií v Itálii a následně šéfem italské vojenské mise v ČSR a do června 1919 velel československému vojsku na Slovensku. Jeho nástupcem byl 4. června 1919 byl jmenován Francouz Maurice Pellé.⁶⁷ Na počátku července 1919 vyšla v *Kopřivách* celkem prostoduchá anekdota nazvaná *Kariera*: „*President slovenské sovětové republiky Antonín Janoušek zadal jednomu pešťskému nakladatelství knihu.*“ A její název? „*Presidentem snadno a rychle.*“⁶⁸ Ještě na konci srpna 1919 se k padlé Maďarské republice rad nakrátko vrátily *Kopřivy* v humoristickém článku, který měl dokazovat, že Československá tisková kancelář je řízena národovci a stará se jen o senzace či nepodložené zprávy. Její vedení ale z nějakého důvodu (jímž jsou patrně klesající zisky) najednou hledá cestu k seriózní novinářině. K tomu jí mělo dopomoci opuštění dosavadního způsobu informování o některých oblíbených tématech: „*S Belou Kühnem [!] musíme už rozhodně přestátí. Od vzniku maďarské republiky rad byl Bela Kühn [!] sedmatřicetkrát zastřelen neznámým námořníkem, osmadvacetkrát utopen v Dunaji vzbouřivšími se rudými gardisty, šestnáctkrát stal se obětí pumového atentátu, podniknutého monarchistickými živly a dvašedesátkrát byl jednou nohou v létadle, aby se zachránil útekem do Moskvy k svému duševnímu příteli a vůdci Leninovi.*“⁶⁹

V karikaturách *Kopřiv* stojí vždy statkáři s četníky proti socialistům.⁷⁰ Jinde jsou hrdinní legionáři režimem zneužíváni proti lidu. Místo, aby sami pomáhali potírat lichvu, musí jít proti těm, kdo chtějí s lichvou skoncovat – socialisty.⁷¹ Symbolicky na prvního

67 NEUBAUER, Vilém. Slovenský obrázek. In *Kopřivy*, 12. 6. 1919, roč. 11, č. 24, s. 10

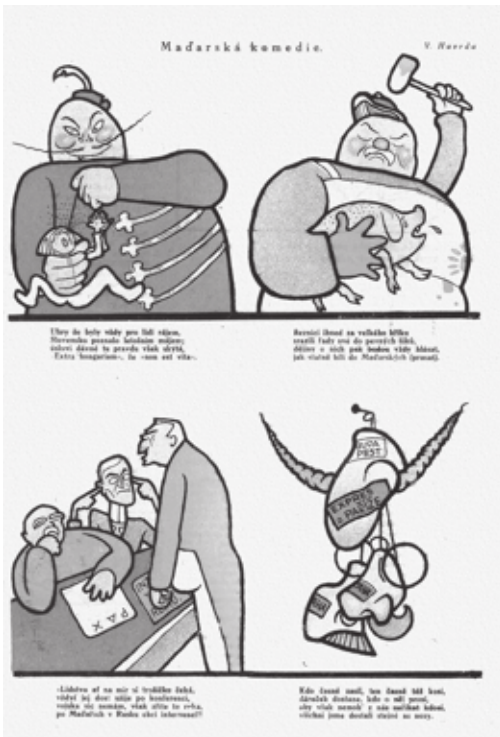
68 Kariera. In *Kopřivy*, 3. 7. 1919, roč. 11, č. 27, s. 10.

69 GUTWA. Československá tisková kancelář. In *Kopřivy*, 21. 8. 1919, roč. 11, č. 34, s. 5-6.

70 Agrární-měšťácký návrh na řešení svobody shromažďovací. In *Kopřivy*, 27. 3. 1919, roč. 11, č. 13, s. 3.

71 DUBSKÝ, K. Legionáři. In *Kopřivy*, 27. 3. 1919, roč. 11, č. 13, s. 4.

V. HAVRDA: Maďarská komedie.
In *Kopřivy*, 10. 7. 1919.

klízení pozic maďarskými vojskem a další postup vojska československého. Vyšla však v době všeobecného ústupu a v dobovém kontextu mohla působit, jako by schvalovala nástup maďarské rudé armády.⁷² Během bojů na Slovensku se *Kopřivy* vysmívají i studentům-měšťákům, kterým se nechce bojovat za republiku.⁷⁶ Shrnutí celé „slovenské kampaně“ nabízí v červencovém vydání *Kopřiv* V. Havrda. Jeho čtyřobrázkový strip ukazuje počáteční trápení Slováků Maďary, nástup režníků (Dohoda) proti uherským vepřům i jednání Karla Kramáře na mírové konferenci s představiteli Dohody. Americký prezident Wilson ani francouzský premiér Clémenceau už nechtějí poslouchat Kramářovo přesvědčování o nutnosti intervence v Sovětském Rusku. Podle autora nakonec výsledky jednání nepotěšily Budapešť, ani Prahu, protože oba dva státy z Paříže „dostaly nos“, což tehdy znamenalo jako „dostat přes nos“ či „dostat na tlamu“. Zde však kari-

máje vyšla i antimilitaristická kresba malíře, grafika a ilustrátora Karla Vavřiny (1884 – 1929). Ukazuje, jak ze scény odchází klasická armáda a nahrazuje ji masa dělníků.⁷² Ostře se vymezuje proti rakousko-uherským vojákům, kteří vešli do služeb nové republiky – počínaje Janem Divišem (1862 – 1934), někdejším polním podmaršálkem c. a k. armády. Tento muž byl během převratu národním výborem povolán, aby konsolidoval vojenské poměry v zemi. Pro *Kopřivy* však i přes své vlastenecké postoje zůstal pouze „žoldněrem rakouským“.⁷³ Po obecních volbách se *Kopřivy* škodolibě vysmívaly propadu nesocialistických stran, které byly do té doby u moci.⁷⁴

Jak již bylo řečeno dříve, zvláště u *Kopřiv* musel být čtenář někdy zmaten karikaturami, které se sice dostaly do tisku, ale velmi rychle zastaraly. Například kresba nazvaná *Osvobození Slovenska dokonáno*, vyšlá na titulní straně, reaguje na vy-

72 VAVŘINA, Karel. Západ staré armády – pochod nové armády. In *Kopřivy*, 1. 5. 1919, roč. 11, č. 18, s. 5.

73 ZRN, Generál Diviš volá! In *Kopřivy*, 22. 5. 1919, roč. 11, č. 21, s. 7.

74 ROHAN, J. Po volbách. In *Kopřivy*, 3. 7. 1919, roč. 11, č. 27, s. 1.

75 ROHAN, J. Osvobození Slovenska dokonáno. In *Kopřivy*, 22. 5. 1919, roč. 11, č. 21, s. 1.

76 Studentské nadšení. In *Kopřivy*, 24. 7. 1919, roč. 11, č. 30, s. 8.

katurista přehání víc než je zdravo, protože objektivně – ten „nos“ maďarský byl daleko větší než československý.⁷⁷

Závěr

Karikatury proti bolševikům nahradily ve druhé půli července karikatury, týkající se mírové smlouvy s Německem podepsané ve Versailles na konci června 1919. Ve sledovaných českých satirických časopisech se celkem pochopitelně nijak neodrazila tragická smrt Milana Rastislava Štefánika (1880 – 1919) – jednoduše se sem nehodila. Naproti tomu celkem překvapí, že česká satira nijak nereagovala na „husarské kousky“ plukovníka Josefa Šnejdárka (1875 – 1945), dlouholetého člena francouzské cizinecké legie, a v roce 1919 velitele divize úspěšně bojující proti Maďarské republice rad, který nechal rozšířit fámu o tom, že mu na pomoc přichází několik tisíc senegalců-lidožroutů. Tato fáma se však objevila v satirické tvorbě zahraniční – český a senegalský legionář jsou zde výsměšně zpodobněni jako „nerozlučná dvojice“.⁷⁸

Většina českých satirických kreseb, týkajících se tématu, využívá vžitých národních stereotypů – potkáváme zde českého Honzu, maďarského Ištvána (Štěpána) či slovenského Janka. Objevují se zde i stereotypy třídní – Slovák je prostý člověk, kdežto Maďar (i když bolševik!) je boháč, případně šlechtic či vysoký církevní hodnostář. Útočící Maďari jsou zhusta zpodobňováni jako hunští či tatarští nájezdníci. Část karikatur je paternalistických – zobrazují Slováky jako děti, případně jako křehké dívky, které musí hledat ochranu u Čechů (zpravidla legionářů, husitských bojovníků, atd.). Nepřehlédnutelný je též dobový antisemitismus. Ačkoliv se první československá republika z dnešního pohledu jeví jako ostrov tolerance, kde není k okopávání židů místo, není to tak úplně pravda. Krátce po vzniku republiky ještě myšlenky T. G. Masaryka kritizující antisemitismus přeci jen mezi lidem zatím tolik nerezonovaly. Na druhou stranu je třeba poznamenat, že antisemitské výlevy tu nedosahují takové intenzity jako v podobně laděných periodických rakouských, maďarských či slovenských. Nepřekvapí proto, že i bolševici jsou zhusta zobrazováni jako židé.

I když právě tyto dobové karikatury nejsou příliš umělecky cenné, mohou být v současnosti využívány třeba jako doplňkový ilustrační materiál. Ve výuce dějepisu pak můžou karikatury (i satirické texty) provokovat kupříkladu pokročilejší studenty dějepisu k diskusi o vztahu obyvatel střední Evropy ke komunismu či poměru mezi Čechy a Slováky v počátcích první republiky. Nejvíce však vypovídají o náladách v tehdejší české společnosti či českém smyslu pro humor.

77 HAVRDA, V. Maďarská komedie. In *Kopřivy*, 10. 7. 1919, roč. 11, č. 28, s. 9.

78 Schwarze Truppen in Tschechien. In *Kikeriki*, 6. 7. 1919, Jahrgang 59, Nr. 27, s. 2; O Šnejdárkově akci blíže viz, ŠNEJDÁREK, Josef. *Co jsem prožil*. Praha: Melantrich, 1939, s. 179.

Ve jménu jeho... republiky. Rok 1919 na Ústecku z perspektivy případů Okresního soudu v Ústí nad Labem

---

Martin VESELÝ

Abstract: *In the name of his Majesty... the republic. The year 1919 in the Ústí nad Labem region through the lens of District Court cases*

Based on archived sources, the paper studies cases heard at the District Court in Ústí nad Labem in 1919 (some overrunning into 1920 but committed in the previous year). The activities of the court are put in the context of the contemporary situation in the town – a vast majority of the inhabitants were of German nationality and, to a large extent, did not identify with the foundation of Czechoslovakia, the town suffered from poor supply and high unemployment, while its inhabitants felt harmed by the currency reform and were disappointed with the end of German Austria in the autumn of 1919. Whether it was a real or imaginary feeling regarding the Prague government not being interested in the problems of the borderland, Czech Germans were not able to find many reasons to identify themselves with the new state, in which they were also supported by the local, strongly nationalist, press. As evidenced by the cases heard at the District Court, the hopeless social situation was reflected through various crimes, such as theft of groceries, sugar, textiles or heating materials; cases of goods overpriced by shop keepers, begging, vagrancy, etc. It made sense that the perpetrators were, oftentimes, people from lower social classes, with a marginally higher ratio of men, and the sentences were a matter of hours, several months at the most, while fines were also frequently used as punishment.

Keywords: *Ústí nad Labem. District Court. Czech Germans. German Austria. Czechoslovakia.*

Ústí nad Labem na sklonku roku 1918

Město Ústí nad Labem, nacházející se na soutoku Labe a Bíliny pod úbočím Krušných hor, které obepínají kopce Českého středohoří, zůstávalo dlouho ve stínu významnějších měst v regionu, zejména Litoměřic a Mostu. Díky rychlému rozvoji průmyslu a dopravy po roce 1850 se jeho postavení zcela zásadně změnilo a s tím vzrostl i počet obyvatel, který v roce 1910 dosáhl téměř 40 000. Reálně však na dnešním území města žilo řádově víc obyvatel, protože část přilehlých obcí byla ještě samostatná. Převážnou část obyvatel, zhruba 84 %, tvořili čeští Němci, pouze v jediné čtvrti, v Krás-

ném Březně, žila česká menšina. Není proto divu, že události v Praze ze sklonku října, zde nevyvolaly euforii, a budoucnost viděli představitelé města pod nově vzniklým Německým Rakouskem. To potvrdilo i setkání německého obyvatelstva 29. října 1919, které se ztotožnilo se závěry německého národního shromáždění, podle nichž měla pohraniční německojazyčná území Čech a Slezska tvořit provincie. Vznikl okresní národní výbor, který potvrdil pokračování činnosti dosavadních státních a autonomních úřadů a k zajištění pořádku ustavil lidobranu (*Volkswehr*) v síle asi 400 mužů. Jeho akceschopnost však byla zásadně oslabena tím, že byla tvořena třemi navzájem nekooperujícími složkami, a epidemií španělské chřipky, která postihla zhruba polovinu mužů. To mělo fatální následky pro zajištění klidu a pořádku ve městě, kde se nacházela vojenská skladiště, skladiště potravin a průmyslových závodů. K prvnímu velkému rabování došlo již 2. listopadu 1918 na střekovské straně Labe a u Spolku pro chemickou a hutní výrobu a o měsíc později, 10. prosince 1918, přerostlo rabování v plnění obchodů ve městě, zejména židovských,¹ které si vyžádalo mrtvé.

Dramatické chvíle zaznamenal ve svém deníku ústecký radní a podnikatel Ferdinand Maresch²: „V sapéřských kasárnách plundrující vylomili bránu a rozdělávali si naloupené věci. Další člověk hlásí, že u Sternkopfa rabují městský sklad potravin. V šoku všichni vyskočí a utíkají z radnice pryč. Spěchám domů ve strachu, že začalo rabování městského skladu ve spodní části mé továrny. Z Pivovarské ulice přicházejí ženy. Každá z nich má rýč. Za mnou je navrátilce, který říká: „Dnes jdeme opět loupit.“ [...] Na ulici je stále živěji. Mám hořko v ústech. Bezbranný a bezmocný čekám na věci, které přijdou. [...] Ulice je plná lidí. Telefonuje Walther a říká, že se rabuje na Tržním náměs-

Ústecký podnikatel a městský zastupitel Ferdinand Maresch.
ZDROJ: Muzeum města
Ústí n. Labem

- 1 Řada obchodníků přišla při tomto rabování na mizinu. V roce 1920 zažádalo 45 poškozených město o náhradu škody ve výši téměř 5 milionů korun. To však městská rada odmítla a následovala léta soudních tahanic, které se táhly až do konce 30. let. Je pozoruhodné, že ještě v roce 1940 (!) dostali dědici židovského trafikanta Semiho Katze odškodnění ze strany města. Viz GRISOVÁ, Eva. Židé na Ústecku v roce 1918. In Jan Grisa (ed.). *Rok 1918 na Ústecku*. Ústí nad Labem: FF UJEP, 2017, s. 45.
- 2 Ferdinand Maresch (5. 10. 1854 – 2. 8. 1940) byl podnikatel a politik německé národnosti. Narodil se do podnikatelské rodiny, jeho otec Johann Maresch založil v Ústí nad Labem závod na výrobu na siderolitové keramiky, který pod vedením jeho syna proslul mj. výrobou zahradních trpaslíků. Mimoto byl Ferdinand Maresch politicky aktivní – v roce 1904 se stal poslancem Českého zemského sněmu, působil v ústecké městské radě a podporoval rozvoj místních školských a kulturních institucí, sám byl dlouholetým předsedou muzejní společnosti. K osobnosti Ferdinanda Maresche blíže: KAISEROVÁ, Kristina. Válečné deníkové reflexe ústeckého podnikatele Ferdinanda Maresche. In Marcela Zemanová – Václav Zeman (eds.). *První světová válka a role Němců v českých zemích*. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem a UJEP Ústí nad Labem, 2015, s. 198–208.

Dr. Friedrich Bornemann,
starosta Ústí nad Labem v letech
1914 – 1919. ZDROJ: Muzeum města
Ústí n. Labem

ti a v Pickově obchodě. Rabování obchodů vzrůstá. Telefonuji Bornemannovi, že se musíme okamžitě postarat o pomoc. [...] Mezitím bylo slyšet opakovaně výstřely, lidé běží zpátky, masy žen, dětí, dívek z tanečních. Nechal jsem divadlo uzavřít. Najednou začalo rabování v obchodě Wolfa Kürschnera a pak u Voglera naproti nám za jasného světla elektrické lampy. Každou chvíli jsem čekal útok na náš dům. Najednou další útěk davu v důsledku střelby na rohu Malé Hradební. Zloději, téměř všichni v polní šedi, zmizeli s rychlostí blesku, ale některé ženy z Voglerova obchodu dále vynášely prázdné krabice, bedýnky a zbytek kořisti. [...] Spěchal jsem na radnici. Na rohu jsem se setkal s mužem s nasazeným bajonetem, poznal mě a prošel jsem kolem. Pohled, který se mi naskytl, byl hrozný. Velká část obchodů byla vyrabována, výklady a zařízení zničeny. Ulice plná střepů, papíru, krabic. Současně byla slyšet střelba z pušek a dávky z kulometů.⁴³

Ústecký starosta Bornemann, ač německý nacionál, se zachoval pragmaticky a v důsledku událostí povolal do města československou armádu, která jej následující den obsadila. K nevoli většiny obyvatel se Ústí nad Labem stalo součástí Československa. Můžeme nicméně předpokládat, že palčivější než momentální politické problémy, pro ně byly starosti, které přinášel každodenní život. Válečná nouze a problematické zásobování potravinami a uhlím přetrvávalo. Vyhlášení provincie Deutschböhmen, kde se nacházelo i Ústí nad Labem, zoufalou situaci ještě prohloubilo, protože na pomoc ze strany Německého Rakouska se kvůli podobě železniční sítě a nedostatku lokomotiv a vagonů nedalo spoléhat a dodávky ze strany pražské vlády byly z politických důvodů pochopitelně omezené. Ferdinand Maresch si poznamenal: „Co nám přinese nejbližší budoucnost, to nevíme. Vypadá to hodně tristně. Nezaměstnanost se zvyšuje, ceny potravin jsou ohromně vysoké a počet lidí, kteří nechtějí pracovat a kteří v revoluci neztrácejí peníze, protože je nemají, se stále zvyšuje. [...] Pozitíří je Štědrý den, ale o duchu Vánoc se vůbec nehovoří. Ale mladý svět chce tančit a bavit se. Tanec na vulkán. A koneckonců – mají právo na život.“⁴⁴ Do nového roku 1919 tak nemalá část obyvatel průmyslového města nevstupovala zrovna optimisticky. „Závěr roku ukončil všechny radostné naděje, které jsme si dělali. Celý národ nyní trpí pod cizí nadvládou a marně hledá nějaké východisko.“⁴⁵

3 KAISER, Vladimír. Odkdy patřilo Ústí nad Labem k Československu? In Pavel Jakubec – Jaroslav Pažout (eds.). *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*. rkp., s. 100.

4 KARLÍČEK, Petr. *Ústí nad Labem v roce 1918*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2018, s. 82.

5 KARLÍČEK, Petr. *Ústí nad Labem v roce 1918*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2018, s. 87.

Okresní soud v Ústí nad Labem

Když byla v březnu 1849 císařem Františkem Josefem I. vydána Stadionova ústava, položila základní zásady moderního soudnictví. Z toho vycházela císařská nařízení a patenty vydané nedlouho poté, které stanovily podobu nové organizace soudnictví. Jejím základním článkem se staly okresní soudy působící jako samosoudy, u nichž rozhodoval okresní soudce (od roku 1898 přednosta okresního soudu), který měl k dispozici pomocný personál. Okresní soudy řešily od počátku existence zejména občanskoprávní záležitosti, u nichž hodnota sporu nepřesáhla stanovenou částku, nájmy a pachtu, rušení držby movitých věcí, služební a námezdní smlouvy, spory o náhradu škod, žádosti na prozatímní opatření, rodinné spory včetně rozvodů, zaopatření dětí, alimenty apod. – jejich působnost však byla ještě několikrát upravována, zejména při reformě v devadesátých letech 19. století. V trestních záležitostech byla jejich pravomoc omezena. Projednávaly pouze přestupky, které nebyly vyhrazeny místní policii, u přečinů a zločinů prováděly pouze přípravné vyšetřování pro okresní sborové soudy neboli soudy II. stupně. Obvod jejich působnosti se nazýval soudní okres a na území politického okresu Ústí nad Labem byly zřízeny dva soudní okresy – Ústí nad Labem a Chabařovice. Soud v Ústí nad Labem I. stupně sídlil v nové budově novorenesanční radnice, která stála na dnešním Mírovém náměstí, nadřizenou soudní instancí se po České Lípě staly nedaleké Litoměřice. S tím, jak se město rozvíjelo a rostl počet jeho obyvatel, rozrůstal se i okresní soud, kde před válkou pracovalo mimo přednosty okresního soudu dr. Josefa Kindle- ra sedm adjunktů, sedm soudců a čtyři okresní soudci.⁶ U soudu, obdobně jako u dalších instancí tohoto stupně, docházelo k časté fluktuaci zaměstnanců, postupně se mezi soudci a úředníky objevovali i lidé hlásící se k české národnosti, kteří až do roku 1918 však měli uzavřenou cestu k vedoucím funkcím.

Období krátké existence pohraničních německých provincií se promítlo i do soudní správy, i když o tom zatím víme jen málo. Jednou z výjimek je studie Karla Řeháčka o západočeské justici na konci roku 1918.⁷ Z jeho výzkumu vyplývá, že část přednostů okresních soudů spadajících pod krajské soudy v Plzni a v Chebu, se zejména ve většinově německých okresech odmítla podřídit československému státu a jednalo se o jejich zařazení – např. okresní soud v Nýrsku měl připadnout pod krajský soud v Linci, jiné okresní soudy pod pravomocí krajského soudu v Plzni se zase chtěly podřídit krajskému soudu v Chebu. Vyřešit tuto problematickou situaci nebylo jednoduché, protože případné nahrazení revoltujících úředníků a soudců odborně způsobilými Čechy nepřicházelo v úvahu kvůli jejich nedostatku i kvůli možným nepokojům, které to mohlo vyvolat. Mezitím začaly okresní soudy ve Stříbře a Touškově vydávat rozsudky jménem Československé i Německo-rakouské republiky.⁸ K obdobné situaci pravděpodobně do-

6 Viz BOUČEK, Jan. *Úvod k inventáři fondu Okresní soud Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Archiv města Ústí nad Labem, 1976, s. 8.

7 ŘEHÁČEK, Karel. Im Namen der deutschösterreichischen Republik; Západočeská justice mezi Plzní a Chebem na konci roku 1918. In Pavel Jakubec – Jaroslav Pažout (eds.). *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*. rkp., s. 102-113.

8 ŘEHÁČEK, Karel. Im Namen der deutschösterreichischen Republik; Západočeská justice mezi

Raritní fotografie z průběhu rabování skladů u Spolchemie 2. listopadu 1918.
ZDROJ: Muzeum města Ústí n. Labem

šlo i v případě okresního soudu v Ústí nad Labem. Tam se od listopadu do prosince 1918 vydávaly rozsudky ve jménu Německo-rakouské republiky, přičemž se můžeme domnívat, že pravděpodobně nedošlo ke sporu s nadřízenou instancí v Litoměřicích, coby většinou německém městě, bylo by však vhodné toto tvrzení podložit relevantní studií. Každopádně zhruba od druhé poloviny prosince padaly opět rozsudky ve jménu Československé republiky.

V případě činnosti ústeckého okresního soudu v roce 1919 jsem se zaměřil na trestní spisy, které se však dochovaly značně neúplně – k dispozici je 84 rozsudků (z toho dva v češtině),⁹ které jsou nicméně zajímavým dokladem sociální situace ve městě v prvním poválečném roce. Mimoto se dochovaly spisy z přípravného vyšetřování 21 osob obviněných z drancování 10. prosince 1918 a 2. listopadu 1918, které u okresního soudu probíhalo od prosince 1918 do února 1919. Podíl na samotném rabování vesměs odmítaly a pasovaly se do role nezúčastněných pozorovatelů, kteří až následně měli z události prospěch, případně u nich nalezené věci sami pouze našli. Tak např. vypověděla matka čtyř dětí Katherina Bienfussová: „Večer 10. prosince 1918 jsem šla sama s ruksakem do

Plzní a Chebem na konci roku 1918. In Pavel Jakubec – Jaroslav Pažout (eds.), *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*. rkp., s. 108.

9 Sledované případy mají určitý přesah – v roce 1919 se soudily skutky, které se odehrály ještě na podzim a v zimě 1918, naopak část skutků z roku 1919 se řešila až v prvních měsících roku 1920.

Rýžovna v Ústí nad Labem – Kramolech v roce 1916. ZDROJ: Muzeum města Ústí n. Labem

města. V Teplické ulici jsem se dostala mezi množství lidí a byla jsem dostrkána do papírnictví vedle nakladatelství. Tam jsem počkala v rohu, dokud nebylo vše vyrabováno. Při odchodu jsem nalezla na zemi ležící dětské hry, které jsem odnesla domů. Poté jsem šla do Labské ulice ke skladu potravin.¹⁰ Před vstupem ležely jednotlivé, už otevřené bedny s cukrem, z nichž jsem si vzala 25 kg cukru. Z nich mi četníci zabavili 15 kg a 10 kg mi nechali.¹¹ Obdobně odmítl podíl na rabování Josef Boretzky, u něhož se při domovní prohlídce v lednu 1919 nalezlo 20 kg celozrnné mouky a 10 kg kostkového cukru: „Na rabování jsem se nepodílel. Cukr našla moje žena den po rabování v Labské ulici, mouku koupila krátce před domovní prohlídkou od neznámého muže, který ji přivezl z Čech.“¹² Zapíral i Wilhelm Brünnich, kterého zadržel Volkswehr právě když opouštěl vyrabovaný obchod, k jeho prospěchu však u sebe neměl žádné zboží: „Nebyl jsem ve vyrabovaném obchodě, pouze jsem stál před stolařstvím v Ostergasse“.^{13, 14} Na dotaz, proč tam stál,

10 Archiv města Ústí nad Labem (dále AMUL), fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 9. Jednalo se o papírnictví Karla Retschmanna a cukr pocházel ze skladu ústecké Severozápadní parolodní společnosti. Popis skutkové podstaty Katheriny Bienfussové, 31. prosince 1918.

11 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 9. Výslech obviněné Katheriny Bienfussové před Okresním soudem v Ústí nad Labem, 25. února 1919.

12 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 9. Výslech obviněného Josefa Boretzkyho před Okresním soudem v Ústí nad Labem, 28. února 1919.

13 Ostergasse (v letech 1933 – 1938 Ostrovní – Oster), ulice na předměstí zvaném ostrov mezi Bílinou a Labem, které zaniklo v důsledku spojeneckých náletů v dubnu 1945. Viz GRISA, Ivan. *Ústecká uličnice. Vývoj názvů ulic, náměstí a ostatních veřejných prostranství v Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 1998, s. 72.

14 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 9. Výslech obviněného Wilhelma Brünnicha před Okresním soudem v Ústí nad Labem, 18. února 1919.

Rabování rýžovny 2. listopadu 1918. ZDROJ: Muzeum města Ústí n. Labem

uvedl: „*Jen tak. Šel jsem z biografu a přidružil jsem se k lidem, kteří se tam shromáždili.*“¹⁵ Pasivní roli si přisoudila i Anna Elsa Balzerová, která byla obviněna společně se svou matkou, protože u nich byly nalezeny věci z vyrabovaného Kožešnictví Wolf. Jak při výslechu prohlásila její matka: „*Je pravda, že moje dcera Anna Elsa přinesla domů nějaké věci z rabování. Ale já jsem se o to nestarala. Skoro nic jsem o tom neslyšela a porozuměla jsem jen tolik, že věci byly vyhozené z nějakého obchodu a že je moje dcera ukradla.*“¹⁶ Zřejmě nejméně uvěřitelnou výpověď poskytla u okresního soudu obviněná Pauline Fialová: „*Večer 10. prosince 1918 jsem šla do města, protože jsem slyšela o rabování a byla jsem zvědavá, jak to tam vypadá. Viděla jsem rabování obchodu obchodníka J. Müllera a jednu ženu, která z obchodu vyšla úplně obtěžkaná, a darovala mi kávovar z porcelánu. Ženu neznám. Jinak jsem žádné vyrabované zboží nevzala.*“¹⁷ Je zajímavé, jak oproti expresivnímu líčení událostí toho večera z pera Ferdinanda Maresche působí výpovědi obviněných, kteří jako by byli přítomni u zajímavé a neškodné atrakce. Každopádně litoměřický krajský soud čekala při prokazování viny náročná práce.¹⁸

15 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 9. Výslech obviněného Wilhelma Brünnicha před Okresním soudem v Ústí nad Labem, 18. února 1919.

16 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 9. Výslech obviněné Auguste Balzerové před Okresním soudem v Ústí nad Labem, 28. února 1919.

17 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 9. Výslech obviněné Pauline Fialové před Okresním soudem v Ústí nad Labem, 19. února 1919.

18 Vyšetřování rabování z 2. listopadu a 10. prosince se však v některých případech protáhlo, protože např. krádež chlebníku a kůže ze strany tehdy třináctiletého chlapce se projednávala až v červenci 1920. Souviselo s tím i odsouzení Marie Smrčkové, která prohlásila na veřejnosti o jedné ženě, že si na válce dost vydělala a že její manžel byl při prosincovém rabování. Za pomluvu musela zapla-

Atmosféra v Ústí nad Labem v roce 1919

Jestliže prošetřování rabování bylo ještě reflexí událostí roku 1918, co řešil ústecký soud v roce 1919? Odrazila se aktuální situace na řešených případech? A jak vlastně vypadala situace v Ústí nad Labem v prvním poválečném roce a jaká zde panovala atmosféra?

Předně je třeba si uvědomit, že s obsazením německých provincií československými jednotkami neskončily naděje mnoha českých Němců, že jejich budoucnost bude spjatá s Německým Rakouskem. Koneckonců německá zemská vláda, která uprchla z Liberce, stále zasedala ve Vídni a Rudolf Lodgman von Auen byl velmi aktivní, na 16. února 1919 byly vyhlášené volby do ústavodárného národního shromáždění ve Vídni, které však logicky v československém pohraničí neproběhly, mírová konference v Paříži teprve začala jednat. O tom všem průběžně informovaly silně protičesky zaměřené noviny *Aussiger Tageszeitung*, které zároveň umocňovaly protičeské nálady články s nadpisy jako *Česká nenávisť proti Němcům*¹⁹, v němž referovaly o údajně štvavém článku z Národních listů, *Nejnovější české hrdinské skutky*,²⁰ jak nazvaly zničení pomníku císaře Josefa II. v Žatci, který byl svržen do Ohře,²¹ nebo *Česká bratrskost* o údajných násilných činech „československých okupačních jednotek“.²² Ústí nad Labem a další města se v jejich pojetí stále nacházela v Německém Rakousku. Občas zasáhla cenzura, která zakázala po několik dnů vydávání novin, k určitému uklidnění došlo až přibližně v druhé polovině roku. To již ochladla vlna emocí spojená se známým kadaňským incidentem 4. března 1919, při němž došlo k obětem na životech z řad českých Němců a ke srážkám s bezpečnostními složkami i v dalších městech v pohraničí. Důvodem protestů bylo právě zahájení jednání ústavodárného národního shromáždění ve Vídni, do nějž čeští Němci nemohli volit. Nepokoje v pohraničí se odrazily i v zásobovací situaci: „*Potravinny už téměř nejsou. Bornemann mi dnes telefonoval, že na příští týden není žádná mouka na chleba. To by bylo děsné. Brambory již také nejsou. Z čeho mají lidé žít. Dovoz zcela uvázl. Žádný provoz na železnici, žádná plavba,*“²³ poznamenal si Ferdinand Maresch k 4. březnu 1919 a vyjádřil obavy z demonstrací, které se chystaly. K napjaté situaci v Ústí nad Labem si mohli čtenáři Národních listů o tři dny později přečíst: „*Telefonuje se nám z Ústí nad Labem: Člověk, který měl odstraniti slovanský prapor, vztyčený na budově okresního hejtmanství, vyslán byl úředníkem Československé republiky, místodržitelským tajemníkem drem. Grohmannem (zuřivým Němcem), který na nátlak brzy sejmutí praporu nařídil.*

---

tit 100 korun, případně si osedět pět dní v káznici zostřených jedním tvrdým ložem. Viz AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě M. Smrčkové, 25. února 1919.

19 *Aussiger Tageszeitung*, 5. ledna 1919, s. 4.

20 *Aussiger Tageszeitung*, 30. ledna 1919, s. 3.

21 K tomu blíže KRAUSOVÁ, Milada. „Neberte nám Josefa!“ Smutný konec sochy císaře Josefa v Žatci (1919). In Jan Grisa a kol. *Rok 1918 nejen na Ústecku*. Ústí nad Labem: FF UJEP, 2018, s. 156-167.

22 *Aussiger Tageszeitung*, 7. února 1919, s. 3.

23 MARESCH, Ferdinand. *Tagebuchaufzeichnungen 1914 – 1935*. Original - Tagebuch übertragen aus der Handschrift, (von Urenkel Dieter W. Winter, Sohn seiner Enkelin Hildegard Maresch). Unter Verwendung der bereits eingegebenen und verkürzten Übertragung von Werner Wenisch (1990), strojopis.

– Jen ostrážitost a vlasteneckému cítění našich vojnů dlužno přičísti zásluhy, že zabráněno bylo nejen pohaně státních barev, ale i hroznému krveprolití, které by bylo jistě následovalo.²⁴ Je zřejmé, že vypjatá dikce nebyla vlastní jen německému tisku, který v těchto dnech vinil pražskou vládu z toho, že nařídila vojákům použití trhavých strel dum dum při zásazích proti demonstrantům, což český tisk opakovaně dementoval.

Frustraci umocňovala vysoká nezaměstnanost, které si však byla vědoma i centrální vláda: „V českých krajích je nezaměstnanost mnohem menší nežli v průmyslových krajích německých. To není způsobeno pouze průmyslovou povahou krajů německých a snad zemědělskou povahou krajů českých, poněvadž i v českých průmyslových střediscích jako v Praze, na Kladně, v Brně, Ostravě jest nezaměstnanost mnohem menší, soudě podle vyplacených podpor, nežli na př. v Teplicích, v Karlových Varech atd. Věc má hlubší svou příčinu v tom, že v německých krajích byl průmysl více favorisován válečnými dodávkami a s většími obtížemi vrací se do mírového hospodářství, ale též v tom, že demobilisace v českých krajích nepokročila tak daleko jako v krajích německých.“²⁵ A k dobré náladě rozhodně nepřispěla ani měnová reforma, k níž si Ferdinand Maresch mj. poznamenal: „26. únor. Včera byla přijata řada strašlivých zákonů, jejichž dosah a následky jsou nedozírné. Znamená to, že nás vysvléknou do naha a uvidíme, jestli ještě něco vůbec dostaneme. [...] 8. březen. Kolkování je z větší části za námi. Odevzdaly se ohromné sumy. Ztráty obyvatel jsou obrovské a postihnou právě ty nejchudší.“²⁶ Rozčarování z měnové reformy²⁷ ještě umocňovalo vědomí, že tento krok znamená pro české Němce těsnější připoutání k československému státu, a když přišly v červnu první informace o chystané mírové smlouvě s Rakouskem, spadla nálada na samé dno. Spokojení však nebyli ani Češi, kteří si stěžovali na to, že na úřadech zůstaly nejen německé nápisy, ale především němečtí úředníci včetně těch, jejichž odchod žádali již na podzim 1918. „V Kr. Břežně pro 4000 Čechů není na poště ani českého úředníka ani listonoše a k expozituře labského vodního úřadu byl poslán třetí inženýr – zase Němec. O městském úřadě ani nemluvíme. [...] My

24 *Národní listy*, 7. března 1919, s. 2.

25 Zasedání Národního shromáždění československého roku 1919. Tisk 471. Zpráva sociálně-politického výboru o vládní osnově zákona (č. t. 454), aby byla prodloužena platnost zákona o podpoře nezaměstnaných. http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0471_00.htm

26 MARESCH, Ferdinand. *Tagebuchaufzeichnungen 1914 – 1935*. Original - Tagebuch übertragen aus der Handschrift, (von Urenkel Dieter W. Winter, Sohn seiner Enkelin Hildegard Maresch). Unter Verwendung der bereits eingegebenen und verkürzten Übertragung von Werner Wenisch (1990), strojopis.

27 Měnová reforma roku 1919, zvaná též Rašínova, měla dvě fáze. V první došlo k měnové odluce vytvořením samostatné československé měny a jejímu odpoutání od rakouskouherské. Většina bankovek vydaných za monarchie, které se nalézaly na území československé republiky, byly okolkovány s výjimkou korunových a dvoukorunových bankovek. Stokorunové, padesátikorunové, dvacetikorunové a desetikorunové bankovky byly kolkovány, přijímány nebyly bankovky v nominální hodnotě 25 K a 200 K. Kolek si musel občan koupit, jeho cena se rovnala jedné setině kolkovaného oběživa. Ve druhé fázi sledoval Rašín deflační politiku – při měnové odluce stát zadržel téměř třetinu bankovek předložených ke kolkování jako nucenou státní půjčku s úrokem jedno procento. Mimoto došlo k zavedení daní z majetku a jeho přírůstku. Přesto ceny do roku 1921 výrazně rostly, takže stát přistoupil k dalším krokům posilujícím deflaci. To však ve svém důsledku postihlo zejména sociálně nejslabší vrstvy.

*zde, kteří jsme dlouhá léta cítili nejvíce útlak Němců a přinášeli nejtěžší oběti, nedovedeme pochopiti postup (vlastně nepostup) naší vlády.*²⁸

V polovině roku 1919 si Ferdinand Maresch zapsal: „1. červenec. [...] Rozčilení, vztek, spousta zbytečné práce, starosti o budoucnost a jen málo záblesků světla. K smíchu už nic není.“²⁹ Naděje, že by přeci jen došlo k revizi československých hranic, definitivně padla v září 1919 a na počátku října vítali čeští Němci v Ústí nad Labem Rudolfa Lodgmana von Auen: „Byl totiž dr. Lodgman, sotva vykročil z nádraží ústeckého, tisícíhlavým zástupem ho čekajícím uvítán, jak oznamuje Bohemia, náhle zvuky vzdorné a posvátné písně *Wacht am Rhein*. [...] Dr. Lodgman odpověděl ve své první řeči: *Především děkuji všem, kdož museli prolíti krev za svobodu německých Čech a všem, kdo žijí venku v bídě, hospodářsky zničení. Vítám německou půdu otcovskou, dnes ještě ujařmenou. Ale nevzdávám se naděje, že se stane svobodnou.*“³⁰ Pár dní před prvním výročím skončení války si Ferdinand Maresch zapsal: „6. listopad. Včera odpoledne na náměstí velké davy lidí. Špatná mouka a příští týden sotva půlka chleba na hlavu. Všichni jsou rozčilení. Co budeme dělat, když nemáme ani chléb, ani uhlí. Jinde je uhlí k dostání jen na černém trhu.“³¹

Z krátkého nástinu je zřejmé, že v Ústí nad Labem převažovala jak u Němců, tak Čechů nespokojenost, která měla v podstatě stejné jmenovatele. Byly jimi politická situace, ač na ní obě národnostní skupiny nazíraly z opačného konce, a zejména sociální a hospodářské problémy, které zde byly palčivější než ve vnitrozemí.³²

Ve jménu republiky

Jak již bylo řečeno, řešily okresní soudy v případě trestních záležitostí pouze přestupky, u nichž byla hmotná škoda nižší než stanovený limit. Jejich společenská nebezpečnost nebyla obvykle vysoká, což se odráželo i ve vynesných rozsudcích. Tresty odnětí svobody, které ústecký okresní soud vynesl, se pohybovaly v rozmezí několika hodin až jednoho měsíce, často sáhl k finančním postihům, případně k hrozbě finančního postihu, pokud odsouzený nenastoupil výkon trestu.

Řešené případy se dají rozdělit do několika základních skupin. Nejčastější byly krádeže, ať již se jednalo o krádeže potravin, šatstva, otopu apod. S tím souviselo překupnictví, objevily se případy prodeje za nadsazené ceny a v menší míře i napadení, ať již

28 *Národní listy*, 11. dubna 1919, s. 2.

29 MARESCH, Ferdinand. *Tagebuchaufzeichnungen 1914 – 1935*. Original – Tagebuch übertragen aus der Handschrift, (von Urenkel Dieter W. Winter, Sohn seiner Enkelin Hildegard Maresch). Unter Verwendung der bereits eingegebenen und verkürzten Übertragung von Werner Wenisch (1990), strojopis.

30 *Národní listy*, 2. října 1919, s. 1.

31 MARESCH, Ferdinand. *Tagebuchaufzeichnungen 1914 – 1935*. Original – Tagebuch übertragen aus der Handschrift, (von Urenkel Dieter W. Winter, Sohn seiner Enkelin Hildegard Maresch). Unter Verwendung der bereits eingegebenen und verkürzten Übertragung von Werner Wenisch (1990), strojopis.

32 Pro pochopení cenových relací v následujícím textu a výše finančních postihů je třeba uvést průměrné mzdy v některých odvětvích. Plat zaměstnanec činil v roce 1919 135 – 260 K měsíčně, zemědělského dělníka 50 – 90 K měsíčně, dostávali však deputát, horník si pak dle kategorie vydělal 155 – 600 K měsíčně. V témže roce se též zavedla minimální mzda pro některé málo placené profese.

*Budova, v níž sídlil Okresní soud v Ústí nad Labem, zachycená v říjnu 1938.
ZDROJ: Muzeum města Ústí n. Labem*

slovní nebo fyzická a též potulka a žebrota. Mezi odsouzenými převažovali muži nad ženami, i když ne výrazně (49:35), z toho bylo 14 nezletilých – před soudem stanuly i třináctileté děti. Výrazně převažovaly dělnické profese nad zástupci středního stavu.

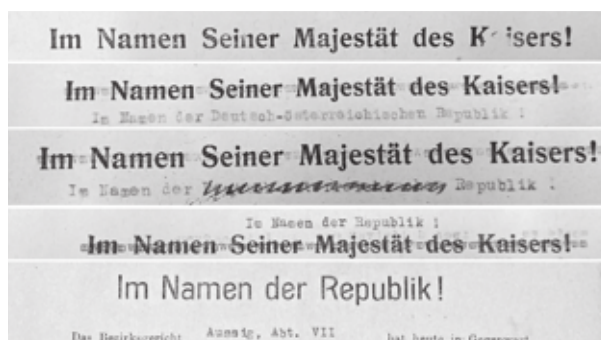
Nemalá část krádeží se dá přisoudit tíživé sociální situaci. Šlo např. o krádeže otopu jako 15. prosince 1919, kdy do skladu firmy Oettl & Schubert vniklo sedm žen a tři muži a odcizili zde dřevo, které buď sami upotřebili nebo přeprodali dál – před soudem tak stanula i matka jednoho z pachatelů, která od syna dřevo v hodnotě 1,50 K odkoupila. Tresty se odvíjely od způsobené škody, nejvyšší zněl tři dny vězení, samozřejmostí byla úhrada soudního řízení.³³ Za obdobný čin stanuly v prosinci 1919 tři nezletilí ve věku 14 až 17 let, kteří byli chyceni při krádeži uhlí z vagonu Ústecko-teplické dráhy. Obvinění se sice pokoušeli tvrdit, že se šli jen podívat, zda neleží nějaké uhlí u kolejí, ale usvědčila je výpověď strážmistra Ziky, podle níž dva chlapi házeli uhlí z vagonu, zatímco sedmnáctiletá Elfriede Raudnická jej pytlovala. Tresty v rozmezí 12 až 24 hodin vězení byly v tomto případě podmíněné.³⁴ Další velkou skupinou bylo 14 osob, které byly obviněny z krádeže dřeva na krásnobřezenském panství na jaře 1919, část z nich byla v příbuzenském poměru. Padly nepodmíněné rozsudky trestu odnětí svobody s výjimkou jednoho nezletilého.³⁵

33 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudky Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě 11 obžalovaných z krádeže dřeva, 11. února 1920.

34 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě F. Mühleho, S. Sluky a E. Raudnické, 2. prosince 1919.

35 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudky Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě 14 obžalovaných z krádeže dřeva, 11. února 1920.

Záhlaví trestních spisů ústeckého okresního soudu
(listopad 1918 až únor 1919).

ZDROJ: Archiv města Ústí nad Labem

ly tři cukrovary, nebyly výjimečné případy zcizení, překupnictví nebo prodeje cukru za přemrštěné ceny.³⁶ Před soudem tak stanul např. malíř pokojů Hermann Schan, který v dubnu 1919 „od neznámého muže odkoupil za podezřelých okolností 19 a 27 kg cukru, jakkoliv mohl původ zboží, stejně jako jeho prodejce vyvolávat pochybnosti [...]“.³⁷ Schan si odseděl dva dny a musel mimo nákladů soudního řízení zaplatit pokutu 20 korun. Mohl ale mluvit o štěstí, protože v jiném případě žádala Emma Juzová „využívajíc mimořádných poměrů vyvolaných válkou“ za 15 kg cukru 8 korun oproti běžné prodejní ceně 3,08 korun. Soud ji uložil trest ve výši dva týdny vězení a pokutu 200 korun nebo dalších 10 dnů vězení. Cukr propadl státu a samozřejmostí bylo uhrazení soudního jednání. Soud konstatoval, že „obžalované přitěžuje nebezpečí, jež každému a také jí bylo nutno předvídati, že totiž cukru bude použito nejspíše k dalšímu podloudnému obchodu, ježto cukr jest vítaným předmětem výměny, takže tím zdražovány jsou též i jiné potraviny“.³⁸ V jiném případě soud oba obžalované v jednom případě uznal vinnými z nákupu kradeného cukru, v druhém případě je však obvinění pro nedostatek důkazů zprostil. Z odůvodnění rozsudku však vyplývá, že soudce si o původu cukru nedělal žádné iluze a ústecké realie mu byly dobře známy: „Jelikož cukr je státem přidělovaný předmět potřeby, není přípustno, aby za takových okolností přišel do obchodu, neboť je soudu známo, že se cukr v ohromném množství ze zdejších 3 cukrovarů odcizuje.“³⁹

Krádeže potravin vzbuzují v některých případech spíše soucit jako třeba u dělnice Emilie Blumentrittové, která v březnu 1919 zcizila v ústecké sklárně svým kolegům misu s brambory, misku s kroupami, hrnek s polévkou a dva hrnky s knedlíky v celko-

36 Autorova babička, jejíž maminka, vdova po padlém vojákově c. a k. armády, pracovala v této době v cukrovaru v dnešní Pražské ulici v Ústí nad Labem, mu v dětství nejednou líčila způsoby, jakými se pronášel cukr ze závodu. Byla to jedna z mála možností, jak si přilepšit v tíživé sociální situaci.

37 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě H. Schana, 2. července 1919.

38 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě E. Juzové, 17. února 1920.

39 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě R. Seehana a A. Dražilové, 21. dubna 1920.

Relativně časté byly případy potulky a žebroty, které soud řešil velmi rychle. Pokud nebyla u obviněného shledána pochybnost, trvalo líčení jen několik minut, přičemž tresty byly v porovnání s dalšími případy relativně vysoké a pohybovaly se od 10 dnů do jednoho měsíce vězení zpřísněného jedním tvrdým ložem týdně.

Vzhledem k tomu, že se v Ústí nad Labem nacháze-

vé hodnotě 9 korun. Na svou obhajobu uvedla, že se stará o čtyři děti, které trpí nouzí. Byla odsouzena k 24 hodinám vězení, úhradě soudního řízení a musela jednomu z poškozených vrátit nádobí.⁴⁰ Za pozornost stojí i to, jak bídné obědy pachatelka odcizila. Podobně může působit případ pěti nezletilých ve věku od 14 do 17 let, kteří v listopadu 1918 ukradli v jednom závodě v Předlicích ruksak, chléb, brambory a mouku, ovšem nezůstalo jen u toho a dva z party byli usvědčeni ještě v případě další krádeže – soud je v odůvodnění rozsudku důsledně označoval jako *Diebsgenossen*, tedy jako druhy v krádeži. Jednomu z obžalovaných navíc přitížilo dřívější odsouzení za krádež.⁴¹

Jestliže krádeže otopeno nebo potravin mohly vyvolat vzhledem k celkové tíživé situaci určité pochopení pro pachatele, velmi negativně vnímala veřejnost případy předražování zboží, pro které existoval dnes již pozapomenutý výraz „keřasáctví“. U ústeckého okresního soudu se objevilo několik takových případů, ovšem část z nich skončila osvobozujícími rozsudky – zdá se, že stačilo podezření nebo i zlá vůle a obchodník mohl mít popotahování se zákonem. Pokud v těchto případech stanuli před soudem židovští obchodníci, podnítilo to antisemitské nálady a předsudky, které se rozmohly již ve válečných letech. V Ústí nad Labem tak byla odsouzena obchodnice Marie Maierová za prodej předražených bochníků chleba o celkové hmotnosti 3,5 kilogramu ke třem dnům vězení a vysoké pokutě 200 korun, zatímco v dalším obdobném případě byla zproštěna viny.⁴²

Stačilo málo. Obchodnici Annu Skálovou někdo udal, že prodala čtyři cigarety za zvýšenou cenu. Podle obžaloby za ně požadovala od 55 do 60 haléřů za kus, což Skálová popírala. Uváděla, že cigarety prodala za 40 haléřů, na což měla dva svědky. Při dalším šetření se ale zjistilo, že Skálová koupila za 350 korun kilogram tabáku, nacpala z něj 1600 cigaret, a i se započtením nákladů na dutinky vydělala 372 korun a 40 haléřů. Soud konstatoval, že využila mimořádných poměrů způsobených válkou k vlastnímu obohacení a uložil jí pokutu 50 korun, v případě neuhrazení pěti dnů vězení.⁴³ Naopak osvobozen byl řezník Wilhelm Fabianitsch, který byl obviněn z toho, že prodával v listopadu a na začátku prosince 1918 předražený uzený koňský salám. Svědci sice potvrdili, že kilogram stál skutečně 15 korun, ale soud dospěl k tomu, že vzhledem k výrobním nákladům šlo o přiměřenou cenu.⁴⁴ Spolu s ním byli obviněni další tři řezníci, kteří měli prodávat maso za přemrštěné ceny. V tomto případě jim pomohlo dobrozdání městské rady, která potvrdila, že vysoké byly již výkupní ceny od smluvních velkoobchodů, s nimiž rada uzavřela smlouvy. Keřasáctví, ať již skutečné nebo domnělé, mohlo skončit až napadením jako v případě žalované Marie Šťastné a obchodnice Marie Urbanové, na níž na veřejnosti křičela: „*Vy ničemná osobo, která přes noc mění ceny! Kdyby tady ta sukně*

40 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě E. Blumentrittové, 18. dubna 1919.

41 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě pěti nezletilých, 18. března 1919.

42 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě M. Maierové, 20. února 1920.

43 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě A. Skálové, 15. července 1919.

44 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě W. Fabianitsche, 23. května 1919.

ještě chvíli visela, hned bude stát o pár korun víc! Fuj, s takovou ordinérní bábou bych nikdy nevyšla na ulici!“ Pak na ní před svědky dvakrát plivla, což jí vyneslo pokutu 40 korun nebo čtyř dnů vězení zpřísněných jedním tvrdým ložem.⁴⁵ Fyzická a slovní napadení, která okresní soud řešil, se nejčastěji týkala sousedských sporů. Na čtrnáct dní do chládku si šla odpočinout Anna Wünschová, která na prvního Máje sáhla při hádce se ženou domovníka k ručnímu řešení. Důvod nebyl zmíněn.⁴⁶ V jednom dochovaném případě fyzické napadení souviselo s přítomností československých vojáků, i když oni samotní na tom neměli žádný podíl. Jistý Franz Hohenberger byl odsouzen za to, že v květnu 1919 pomluvil Augustu Weissovou u jejího manžela, když mu řekl, že ji viděl ve vagonu odjíždějících československých vojáků, a že má s nimi jisté poměr. Když si to s ním přišla Auguste Weissová vyříkat, napadl ji, srazil ze schodů, polil vodou a křičel na ni, že je „vojenská děvka, kanálie a bestie.“⁴⁷ Jeho zlost, ať již pramenila z čehokoliv, ho přišla poměrně draho. Soud ho shledal vinným v případě tří přestupků, odsoudil jej na dva dny vězení zostřené tvrdým ložem a peněžité trest, který zahrnoval 20 K za lékařské ošetření, 12 K za ušlý výdělek a 214,25 K odstupného žalující. Z jinak poměrně obsáhlého spisu nevyplývá důvod jednání Hohenbergera ani jeho poměr k Auguste Weissové.

Z dochovaných spisů se jeden případ vymyká. Jednalo se o vzájemné pohlavní zneužití dvou třináctiletých dětí. Na počátku března se čtyři děti, tři chlapi a jedno děvče schovali na toaletě na nádraží Ústecko-teplické dráhy. Děvče si vyhrnulo šaty a obžalovaný třel svůj úd o její pohlaví. Jak se uvádí ve spisu, byli si vědomi, že jim není 14 let, a že tak činí pro své uspokojení. Pak byli zřejmě někým vyrušeni a chyceni, protože k dokonání aktu nedošlo a panenství obžalované zůstalo neporušené. Okresní soud oba odsoudil k pěti dnům vězení, děvče ovšem s roční podmínkou.⁴⁸ Krajský soud v Litoměřicích, který rozsudek přezkoumal, stanovil v případě děvčete po uplynutí roční podmínky kvůli její dosavadní zachovalosti výmaz z rejstříku trestů.

Zřejmě nejbizarnější případ, který ústecký okresní soud řešil v roce 1919, se odehrál ještě v prosinci 1918. Tehdy dělník Josef Zanker ve svém zaměstnání převzal čtyři dynamitové patrony k odpálení kaolinové pudy, šel s nimi do místnosti pro zaměstnance, kde je z nedbalosti položil na horká kamna. Došlo k explozi, která způsobila vážná zranění Marii Weldové, jež se v místnosti nacházela. Ještě v květnu 1919, když se konalo přelíčení, se léčila se zraněním uší a očí a nemohla se k němu dostavit. Soud vynesl v podstatě shovívavý rozsudek za obecné ohrožení ve výši pěti dnů vězení, úhradě 400 korun za lékařskou péči a 80 korun odstupného poškozeného,⁴⁹ proti němuž se odvolal státní zástupce. Příklad převzal Krajský soud v Litoměřicích, který odmítl Zankeho

45 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě M. Šťastné, 2. ledna 1919.

46 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě A. Wünschové, 16. října 1919.

47 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě F. Hohenbergera, 6. února 1920.

48 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě dvou nezletilých, 21. února 1920.

49 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Okresního soudu v Ústí nad Labem v případě pěti nezletilých, 7. května 1919.

obhajobu, že nemohl tušit, co mohou patrony způsobit: „*Pokud chce obžalovaný nadále tvrdit, že o velké nebezpečnosti patron nevěděl, je to naivní výmluva. Nebezpečnost dynamitových patron, zvláště, že mohou při nárazu a vysoké teplotě snadno explodovat, je dnes známá i školním dětem [...] Konečně nás obžalovaný přesvědčoval, že neměl ponětí o tom, že kamna jsou roztopená. To, že je to jen smyšlená výmluva dosvědčují výpovědi Marie Weldové, která při vstupu obžalovaného do místnosti, akorát přikládala uhlí do kamen [...].*“⁵⁰ Litoměřický krajský soud zvedl Zankerovi rozsudek odnětí svobody na deset dní, ovšem s jednoroční podmínkou.

Závěrem

Zhodnotíme-li dochované rozsudky, které vynesl v prvním poválečném roce Okresní soud v Ústí nad Labem, nebudeme překvapeni. Naprostá většina z nich se týkala majetkových přečinů, přičemž z velké části se jednalo o krádeže, které pravděpodobně byly důsledkem tíživé hospodářské a sociální situace. Nedostatečné zásobování potravinami, vysoké ceny, nedostatek otopu, zejména uhlí, a nezaměstnanost⁵¹ vedly pachatele pocházející zpravidla z nižších sociálních skupin k překročení zákona – poměr mužů a žen byl v tomto ohledu značně vyrovnaný, nezřídka se jednalo o členy jedné rodiny. Úzce s tím souviselo překupnictví ukradených komodit, zejména cukru, který se díky jeho výrobě ve velkých ústeckých cukrovarech stal oblíbeným předmětem černého obchodu. Nezřídka však za ceny, jejichž výši soud charakterizoval jako vzniklou z mimořádných poměrů vyvolaných válkou, což sebou neslo další postih, stejně jako za keťasáctví ze strany obchodníků – jejich udání však byla v některých případech spíš důsledkem odporu a zlosti proti přeceňování, než aby měla reálný podklad. Jestliže se nuzná sociální situace roku 1919 odráží v podobě řešených případů naprosto jednoznačně, národnostní napětí ve městě, které mohlo přerůst ve slovní a fyzická napadení, zřetelné není (alespoň v dochovaných případech). Přitom pro mnoho Němců bylo i na konci devatenáctého roku nepředstavitelné, že jejich budoucnost bude spjatá s československým státem. A stávající hospodářská situace, ostře protičeský tisk, vystoupení představitelů iredenty, zejména Lodgmana von Auen, a neochota přijmout závěry mírových smluv, je v tom utvrzovala, stejně jako malá akceschopnost pražské vlády při řešení problémů v pohraničí. Tento pocit pak v mnohých z nich zůstal i přes nepochybný hospodářský progres v dalších letech, a vynořil se opět v důsledku velké hospodářské krize.

50 AMUL, fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. 1898 – 1923, k. 8. Rozsudek Krajského soudu v Litoměřicích v případě J. Zankera, 17. září 1919.

51 Kvantifikovat nezaměstnanost v roce 1919 je bohužel kvůli nedostatku dat téměř nemožné, protože systematická statistika trhu práce podle nemístěných uchazečů začala až v roce 1921. Známe pouze počty obyvatel, kteří v jednotlivých měsících tohoto roku pobírali podporu, a to na republikové úrovni. Václav Průcha uvádí, že v roce 1919 bylo bez zaměstnání 354 000 osob, nicméně vývoj byl od ledna do prosince pozitivní. Viz RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvracená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918 – 1938*. Praha: Karolinum Press, 2008, s. 154.

Měsíc a rok vynesení rozsudku	muž/žena	Nezletilý/á	Povolání	Čin	Vynesený rozsudek
01/1919	ž		Žena celníka	Urážka na cti	40 K nebo 4 dny vězení
01/1919	ž		Obchodnice	Lichva	24 hodin vězení a 100 K pokuta
01/1919	m		Sklář	Krádež řepy z pole	24 hodin vězení
01/1919	ž		Žena skláře	Krádež řepy z pole	24 hodin vězení
01/1919	m		Rolník	Slovní napadení	24 hodin vězení
02/1919	m		Dělník	Potulka	Zproštěn obvinění
02/1919	m		Dělník	Potulka a žebrota	14 dní vězení
02/1919	m		Dělník	Potulka a žebrota	10 dní vězení
02/1919	ž		Dělnice	Potulka a žebrota	1 měsíc vězení
02/1919	m		Dělník	Potulka a žebrota	14 dní vězení
02/1919	m		Dělník	Potulka a žebrota	3 týdny vězení
02/1919	ž		Obchodnice	Urážka na cti	5 dní vězení a pokuta 117,90 K
03/1919	ž			Potulka a žebrota	14 dní vězení
03/1919	m		Zámečnick	Krádež cukru	3 dny vězení
03/1919	m	x	Dělník ve sklárně	Krádež batohu	8 dní vězení
03/1919	m	x	Dělník	Krádež chleba	3 dny vězení
03/1919	m	x	Dělník ve sklárně	Krádež brambor	12 hodin vězení
03/1919	m	x	Truhlářský učeň	Krádež mouky	24 hodin vězení
03/1919	m	x	Nezaměstnaný	Krádež mouky	12 hodin vězení
03/1919	m	x		Krádež	12 hodin vězení Zproštěn obvinění KS v Litoměřicích v prosinci 1923
03/1919	m		Kočí	Koupě kradeného zboží	Pokuta 10 K
03/1919	m		Kočí	Koupě kradeného zboží	Zproštěn obvinění
03/1919	ž		Žena kočího	Koupě kradeného zboží	Zproštěn obvinění
04/1919	ž		Žena dělníka	Překupnictví	4 dny vězení a 40 K pokuta
04/1919	ž		Dělnice	Krádež potravin	24 hodin vězení
05/1919	m		Dělník	Obecné ohrožení a ublížení na zdraví	5 dní vězení, pokuta 80 K a úhrada lékaře 400 K
05/1919	m		Řezník	Lichva	Zproštěn viny
05/1919	m		Řezník	Lichva	Zproštěn viny
06/1919	ž			Potulka a žebrota	14 dní vězení
06/1919	m		Pokrývač	Zatajení nálezu	2 dny vězení
07/1919	m		Malíř pokojů	Koupě kradeného cukru	Pokuta 20 K nebo 2 dny vězení

Měsíc a rok vynesení rozsudku	muž/žena	Nezletilý/á	Povolání	Čin	Vynesený rozsudek
07/1919	ž		Obchodnice	Prodej za nadsazené ceny	Pokuta 50 K nebo 5 dní vězení
10/1919	ž		Žena dělníka	Fyzické napadení	24 hodin vězení a úhrada nákladů
11/1919	ž		Obchodnice	Lichva	5 dní vězení
12/1919	m	x	Dělník	Krádež uhlí	24 hodin vězení podmíněně na 1 rok
12/1919	m	x	Dělník	Krádež uhlí	24 hodin vězení podmíněně na 1 rok
12/1919	ž	x	Dělnice	Krádež uhlí	12 hodin vězení podmíněně na 1 rok
12/1919	m		Řezník	Překupnictví	Pokuta ve výši 20 K nebo 2 dny vězení
12/1919	m		Pekař	Překupnictví	Pokuta ve výši 20 K nebo 2 dny vězení
12/1919	ž		Žena dělníka	Překupnictví	Pokuta ve výši 20 K nebo 2 dny vězení
12/1919	ž		Žena dělníka	Překupnictví	Pokuta ve výši 20 K nebo 2 dny vězení
12/1919	ž		Pomocný pekař	Překupnictví	Pokuta ve výši 20 K nebo 2 dny vězení
01/1920	m	x	Žák	Pohlavní styk s nezletilou	5 dní vězení
01/1920	ž	x	Žákyně	Pohlavní styk s nezletilým	5 dní vězení podmíněně na 1 rok
01/1920	m		Strojník	Krádež potravin a překupnictví	24 hodin vězení a 200 K pokuta a odškodnění
01/1920	m		Dělník	Krádež dřeva	48 hodin vězení
01/1920	m		Dělník	Krádež dřeva	12 hodin vězení
01/1920	ž		Dělnice	Krádež dřeva	48 hodin vězení
01/1920	ž		Žena dělníka	Krádež dřeva	12 hodin vězení
01/1920	m		Topič	Krádež dřeva	12 hodin vězení
01/1920	ž		Žena poštovního doručovatele	Krádež dřeva	3 dny vězení
01/1920	m		Dělník	Krádež dřeva	48 hodin vězení
01/1920	m		Dělník	Krádež dřeva	4 dny vězení
01/1920	m		Dělník	Krádež dřeva	3 dny vězení
01/1920	m		Dělník	Krádež dřeva	12 hodin vězení
01/1920	m		Dělník	Krádež dřeva	3 dny vězení
01/1920	m		Dělník	Krádež dřeva	4 dny vězení
01/1920	m	x	Dělník	Krádež dřeva	12 hodin vězení podmíněně na 1 rok

Měsíc a rok vynesení rozsudku	muž/žena	Nezletilý/á	Povolání	Čin	Vynesený rozsudek
01/1920	m		Dělník	Krádež dřeva	48 hodin vězení
01/1920	ž		Žena dělníka	Krádež hadrů	Zproštěna obvinění
02/1920	ž		Dělnice	Krádež dřeva	12 hodin vězení
02/1920	ž		Dělnice	Krádež dřeva	48 hodin vězení
02/1920	m		Kovář	Krádež dřeva	48 hodin vězení
02/1920	ž		Dělnice	Krádež dřeva	3 dny vězení
02/1920	ž		Domovnice	Krádež dřeva	48 hodin vězení
02/1920	ž		Dělnice	Krádež dřeva	12 hodin vězení
02/1920	ž		Žena zedníka	Překupnictví kradeného dřeva	12 hodin vězení
02/1920	m		Asfaltér	Krádež dřeva	48 hodin vězení
02/1920	m		Dělník	Krádež dřeva	3 dny vězení
02/1920	ž		Dělnice	Krádež dřeva	12 hodin vězení
02/1920	ž		Žena konduktéra	Krádež dřeva	12 hodin vězení
02/1920	m		Dělník	Fyzické napadení	48 hodin vězení
02/1920	ž		Obchodnice	Prodej za nadsazené ceny	3 dny vězení a 200 K pokuta
02/1920	ž		Obchodnice	Prodej za nadsazené ceny	Zproštěna obvinění
02/1920	m	x	Učeň	Krádež	24 hodin vězení
04/1920	m		Obchodník	Koupě kradeného cukru	Pokuta 50 K nebo 5 dní vězení
04/1920	ž		Soukromnice	Koupě kradeného cukru	Pokuta 50 K nebo 5 dní vězení
04/1920	ž		Soukromnice	Koupě kradeného cukru	Zproštěna obvinění
04/1920	m		Obchodník	Koupě kradeného cukru	Zproštěn obvinění
02/2019	m		Dělník	Krádež uhlí	12 hodin vězení
02/2019	m		Lakýrník	Krádež uhlí	12 hodin vězení
04/2019	m		Dražní zaměstnanec	Prodej za nadsazené ceny	Pokuta 40 K nebo 4 dny vězení
04/2020	m		Horník	Překupnictví, přeceňování	14 dní vězení
04/2020	ž	x		Překupnictví, přeceňování	7 dní vězení

Tragický 4. března 1919 ve Šternberku s odstupem jednoho století – souvislosti, rekonstrukce událostí, důsledky¹

Pavel KREISINGER – Karel PODOLSKÝ

Abstract: *The tragic events of March 4th, 1919, in Šternberk as seen a hundred years later – context, event reconstruction, aftermath*

It would be no exaggeration to call March 4th, 1919, a pivotal day in the development of Czech-German relationships in interwar Czechoslovakia. The events, now almost forgotten, provoked by German parties, led by social democracy in protest of the procedures of the Czechoslovak borderland offices in the first post-war months and highlighted by the then joyless economic situation, considerably complicated the national stabilisation process in those areas where the German population prevailed. The declared general strike and mass demonstration in a number of towns resulted in a clash between civilians and inexperienced Czechoslovak armed forces. The outcome was tragic – 59 deaths and over 130 injured.

In Moravia, the bloodiest nationally-motivated clash occurred in Šternberk, where the number of deaths reached 18. These were 16 civilians and two intervening soldiers. Unlike other towns, especially Kadaň where the number of victims was the highest, the Šternberk events have not yet been analysed in detail. Regardless the ways these events are inscribed in the minds of contemporary people as a memento and a factor determining the form of future relationships between Germans and the newly-formed Czechoslovak state, their portrayal and assessment is still mainly perceived as emotive memories of this sensitive moment in Czech history.

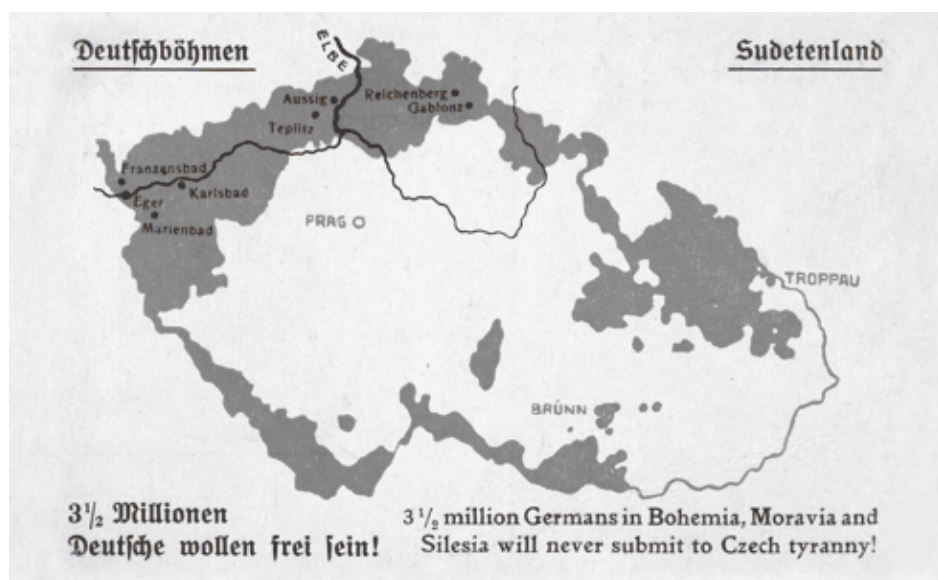
Keywords: *March 4th, 1919. Šternberk. Czech-German relationships. Demonstration. Czechoslovak Republic.*

Souvislosti březnových událostí (čs. pohraničí mezi 28. říjnem 1918 a 4. březnem 1919)

Datum 28. října 1918 vnímáme tradičně jako den pražského převratu a vyhlášení samostatného československého státu. Německé obyvatelstvo českého pohraničí však chtělo zůstat součástí Německého Rakouska a za tím účelem vytvořilo čtyři tzv. provincie s vlastními zemskými vládami: dne 29. října 1918 vznikla provincie *Deutschböhmen*

---

¹ *Zpracování a vydání studie bylo umožněno díky finanční podpoře MŠMT ČR udělené Univerzitě Palackého v Olomouci (IGA_FF_2019_011), Společnost v historickém vývoji od pravěku po moderní věk V.*

Propagandistická pohlednice z roku 1920 zachycuje území bývalých provincií *Deutschböhmen* a *Sudetenland*. Sbíрка Karla Řeháčka

se sídlem v Liberci,² 30. října následovala *Sudetenland* (s centrem v Opavě) a 3. listopadu *Deutsch-Südmähren* (s centrem ve Znojmě) a ve stejný den i *Böhmerwaldgau* (s centry v Českém Krumlově a Vimperku). Pražský národní výbor však nechtěl s německými „rebely“ vyjednávat za žádnou cenu a rozhodl se provést mezinárodně neposvěcený vojenský zákrok. Území bylo obsazováno vznikající čs. armádou od konce listopadu do 18. prosince 1918 (Šternberk, Opava). Nejsložitější byla situace ve Znojmě na jihu Moravy. Město bylo obsazeno teprve v polovině prosince za použití obrněného vlaku, který byl původně určen k přesunu na Slovensko.³ Samotné zemské vlády pak volily mezi odchodem do emigrace (představitelé *Deutschböhmen*), anebo se samy rozpustily a podvolily čs. státní moci (*Sudetenland*).

Zaměříme se nyní podrobněji na situaci v provincii *Sudetenland*, do jejíž sféry vlivu náležel také moravský Šternberk. Tato druhá největší a nejlidnatější provincie byla usta-

-
- 2 K tématu srovnej: CAJTHAML-LIBERTÉ, František. Sláva a pád „Provincie Deutschböhmen“: příspěvek k dějinám čsl. revoluce a něm. protirevoluce na čes. severu. Ústí nad Labem: O. J. Bukáč, 1924; KOPICA, Jiří. Vláda Deutschböhmen. Problematika česko-německých vztahů v letech 1918 – 1919 (Magisterská diplomová práce). Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Katedra historie 2003; JAKUBEC, Pavel – PAŽOUT, Jaroslav (Eds.). Vznik Československa a provincie Deutschböhmen. Praha: Scriptorium, 2019. K osobnosti Cajthamla-Liberté (1868 – 1936) viz zejména kapitolu *Deutschböhmen v životě a díle Františka Cajthamla-Liberté* této knihy, jejímž autorem je Jan GRISA.
  - 3 K zajištění státního území mocenskými prostředky viz STRAKA, Karel – Tomáš KYKAL. *Československá armáda v letech budování a stabilizace 1918 – 1932*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2013.

vena 30. října 1918 v Opavě díky německým poslancům ze Slezska a severní Moravy, kteří se odvolávali na výsledky předválečných parlamentních voleb. Předsedou zemské vlády se stal německý nacionál Dr. Robert Freissler (1877 – 1950), který dne 2. listopadu 1918 převzal společně s německým sociálním demokratem Hansem Joklem jménem Německého Rakouska úřad od bývalého zemského prezidenta barona Adalberta von Widmanna.⁴ Správní obvod provincie byl značně rozsáhlý a nesourodý a kromě severní Moravy a Slezska do něj patřily i některé německojazyčné oblasti východních Čech, např. Králicko nebo Lanškrounsko. Provincie měla mít zhruba 6534 km² a 668 832 obyvatel (z toho 25 028 Čechů).⁵ Ačkoli vláda Sudetenlandu fungovala jen několik týdnů, stačili její představitelé vyvinout značné organizační úsilí. Pořádek mělo zajišťovat vlastní vojsko – tzv. Německá domobrana (*Volkswehr*) měla k dispozici 6761 mužů a 4210 pušek. Podpora z Vídně však byla pouze symbolická. Hospodářské, dopravní a zejména zásobovací problémy musela vláda řešit sama, a to nebylo bez součinnosti s čs. státem dost dobře možné. Poté, co k městu začala postupovat čs. armáda, ohlásili představitelé Sudetenlandu 15. prosince 1918 do Vídně, že naděje na obranu jsou minimální. To bylo akceptováno, a proto dne 18. prosince 1918 obsadilo čs. vojsko Opavu bez boje. Tamější *Volkswehr* byl rozpuštěn, zemská vláda se rozešla a podřídila se čs. státní moci.⁶

Šternberk mezi 28. říjnem 1918 a 4. březnem 1919

V roce 1912 žilo ve Šternberku celkem 13 172 obyvatel, z toho 11 675 Němců a 1113 Čechů. V celém šternberském politickém okrese pak žilo celkem 35 246 obyvatel, z toho 24 063 Němců a 10 559 Čechů.⁷ Vzhledem k těmto národnostním poměrům se obyvatelstvo Šternberka začlenilo do nově vzniklé severomoravské provincie *Sudetenland*. Dne 22. listopadu 1918 převzala zdejší vládní komise do své péče i bývalý rozsáhlý barákový tábor *K. u. K. Militär Spital Sternberg*, kde se v době převratu léčilo na 900 pacientů, převážně s plicními chorobami. O svízelné situaci nejen v tomto léčebném zařízení, ale i v celém městě nás dobře informuje zpráva tehdejšího zatímního ředitele MUDr. Fialy: „*Toho času byla nemocnice beze všech prostředků neb stravovací poplatky za měsíc říjen v obnosu 220 000 K zůstaly nedobytnými. Aby personálu na posledního listopadu služné a mzda vyplacena býti mohla, založilo nás město Šternberk 50 000 K, vzalo ale do zástavy prádlo a různý nábytek. Počátkem prosince bylo v barákách 60 mužů národní obrany (Volkswehr) ubytováno. Zaopatření potravních věcí bylo velice těžké neb ústav byl bez*

4 Srovnej GAWRECKI, Dan. Opava v předmnichovské republice. In Karel Müller – Rudolf Žáček a kol. *Opava. Historie, kultura, lidé. (Dějiny slezských měst)*. Praha: NLN, 2006, s. 271-272; SANDER, Rudolf. Sudetští Němci a ČSR v letech 1918 – 1938 ve světle archivních dokumentů. In *Sborník archivních prací*. Roč. 57, 2007, č. 1, s. 157-236.

5 KESSLER, Vojtěch. Češi a Němci v roce jedna. Úvahy nad postoji a možnostmi Němců v českých zemích mezi 28. říjnem 1918 a 4. březnem 1919. In *Moderní dějiny*, roč. 26, 2018, č. 2, s. 149.

6 GAWRECKI, Dan. Opava v předmnichovské republice. In Karel Müller – Rudolf Žáček a kol. *Opava. Historie, kultura, lidé. (Dějiny slezských měst)*. Praha: NLN, 2006, s. 272.

7 KUBIS, Adolf. Mezi Hanou a Jeseníky. In Zdeněk Opluštil (ed.). *Šternbersko*. Vlastivědná čítanka. Vyškov: vlastním nákladem, 1931, s. 234.

peněz.⁸ Situace se začala pomalu zlepšovat až po příchodu čs. armády, která Šternberk obsadila dne 18. prosince 1918, čímž vláda Sudetenlandu ve městě fakticky skončila.⁹ Obsazení Šternberka provedl 30. pěší pluk „Vysokomýtský“ pod velením pplk. Berana, který postupoval na město od severu, zatímco od jihu postupoval 54. pěší pluk „Hanácký“ pod velením pplk. Prauseho.¹⁰

Historické centrum Šternberka na pohlednici z roku 1919. ZDROJ: Sbirka Matěje Stankuše

Národnostní třenice však probíhaly i v následujících měsících a jejich hlavní příčinou nebyl pouze německý nacionalismus, ale především neutěšený stav hospodářství, který po první světové válce ve městě panoval. V roce 1918 se zde vyskytovaly všechny válečné a poválečné fenomény: hladové bouře, většinou vedené ženami ze státní tabákové továrny, drahota, nárůst nezaměstnanosti apod. Svízelná situace vyvrcholila na bouřlivé demonstraci již 18. ledna 1919 za účasti cca 4000 lidí nejen z města samotného, ale i okolních vesnic. Přestože okresní hejtmanství přislíbilo demonstrujícím lepší zásobování a větší důslednost v boji s „keřasem“, rozhodli se demobilizovaní vojáci vyřešit

- 8 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (VÚA-VHA Praha), fond Vojenský ústav pro choroby plicní ve Šternberku, Deník X 1918 – VIII 1919; Originál, rukopis, 2 strany. Podrobněji viz KREISINGER, Pavel. Vojenský léčebný ústav pro plicní choroby ve Šternberku na Moravě v neznámých dokumentech z roku 1919. In *Historie a vojenství*, roč. 68, 2019, č. 4, s. 59-69.
- 9 VÚA-VHA Praha, fond Hlavní štáb (3. odd.), kart. 1, sign. 21/36, situační zpráva z 29. prosince 1918, s. 2.
- 10 Srovnej ČOUKA, Rudolf. Přebvat ve Šternberku. In Zdeněk Opluštil (ed.). *Šternbersko...*, s. 223-225; NAVRÁTIL, J. Vzpomínky na převrat ve Šternberku. In *Legie: Orgán nezávislé jednoty československých legionářů*, 15. dubna 1937, č. 15, roč. 12, s. 3.

V říjnu 1918 obyvatelstvo podporovalo začlenění města do provincie Sudetenland. Na snímku jedno ze shromáždění na Hlavním náměstí ve Sternberku. Sběrka Karla Fialy

situaci sami. Dne 5. února 1919 podnikl dav v počtu 200 – 300 osob tažení do okolních vesnic a dožadoval se od místních sedláků plnění dodávek potravin pro zásobování města. V nedalekých Mladějovicích dokonce dav vytloukl některým sedlákům okna. Vyhrčená situace pokračovala dalším masovým shromážděním dne 22. února 1919 a vyvrcholila 4. března krvavými událostmi.¹¹

Demonstrace ve dnech 3. – 5. března 1919 v čs. zemích

Na den 16. února 1919 vyhlásila vláda Německého Rakouska volby do svého národního shromáždění. Těchto voleb se měli účastnit také němečtí obyvatelé v ČSR, kteří si měli zvolit 85 poslanců. Československá vláda však volby zakázala a zároveň v následujících týdnech přikročila na návrh ministra financí Aloise Rašína (1867 – 1923) k praktickému provádění zákona o kolkování bankovek. Dne 4. března 1919 proběhlo úvodní zasedání německorakouského Národního shromáždění ve Vídni a právě na tento den naplánovala Německá sociálně demokratická strana dělnická, v jejímž čele stál zkušený politik Josef Seliger (1870 – 1920), rozsáhlé demonstrace a generální stávkou. Jelikož zástupci z českých zemí na zasedání chyběli, mělo vyhlášení rozsáhlé generální stávky spíše symbolický význam: „Očekávala se odezva především v zahraničí, [na mírové konferenci] v Paříži. Němci v Čechách hodlali vyslat světu jasný vzkaz, že jsou drženi pod českou

¹¹ Podrobněji k ekonomické, sociální a politické situaci ve Sternberku v předvečer 4. března 1919 viz FIALA, Vlastimil – PODOLSKÝ, Karel. *Šternberské události na jaře 1919*. (Seminární práce) Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Katedra historie, 1985, s. 14-17.

Volksgenossen!

Am **Dienstag, den 4. März l. J.,**

als dem Tage des Zusammenstoßes der deutschösterreichischen Nationalversammlung in Wien, tritt in ganz Ostböhmen und Sudetensland ein

allgemeiner Generalstreik

ausgeführt als Protest gegen die gewaltsame Veränderung der Wahlen in diesen drei deutschen Bezirken durch die Tschechen, aber auch als Massenpétition gegen die mit der Parteipolitik verbundenen Zurückbildung der Hälfte aller Burgenburger durch den tschech. slowakischen Staat!

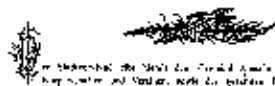
Am diesem Tage ruhe jegliche Arbeit in Fabrik, Werkstatt, Geschäft, Handel und Schulwesen, damit die Welt die einseitige Entpöpfung des gesamten deutschen Volkes im Sudetenland anstehlich vor Augen gefaßt werde! Deutsche Eltern, schickt an diesem Tage Eure Kinder nicht in die Schule! Deutsche Bürger, Arbeiter und Angestellte, Gewerbetreibende und Hausfrauen, verleiht Eurem Gebildeten über die einschneidenden volkswirtschaftlichen, völkerverwundenden Maßnahmen der tschechoslowakischen Regierung, die der Entschleunigung der Friedensarbeiten entgegen wirken, durch

**allgemeine Arbeitsruhe u. Geschäftssperre
am Dienstag, den 4. März 1919**

Wegleitung: A. Andráš

Sämtliche politischen Parteien des Sudetenlandes.

Jeden z letáků vyzývající obyvatele města k účasti na generální stávce. Většina letáků byla roznášena po městě ilegálně. Sbírká Karla Podolského

Der Stadtvorstand
am Dienstag, den 4. März l. J., um 10 Uhr nachmittags
in der Stadtverwaltung, Plzeň, in der Sitzung des Stadtvorstandes, die am 4. März l. J. stattfand, wurde beschlossen, dass die am 4. März l. J. stattfindende Demonstration der Volksgenossen in Plzeň, die am 4. März l. J. stattfand, durch den Stadtvorstand unterstützt wird.

Frw. Bolek Josef, Tschekowitzer,	37 Jahre alt
„ Kirsch Hermine,	37 „ „
„ Neekel Amalie,	14 „ „
Frw. Faulhammer Olga, Tschekowitzer,	18 „ „
„ Kalndl Mathias, Tschekowitzer,	17 „ „
„ Länger Alois, Tschekowitzer,	42 „ „
„ Lehr Rudolf, Tschekowitzer,	16 „ „
„ Prosser Franz, Tschekowitzer,	25 „ „
„ Pudak Ferdinand, Tschekowitzer,	39 „ „
„ Sedláček Eduard, Tschekowitzer,	46 „ „
„ Simak Josef, Tschekowitzer,	45 „ „
„ Schreiber Emil, Tschekowitzer,	13 „ „
„ Tschauer Richard, Tschekowitzer,	30 „ „

Am Dienstag, den 4. März l. J., um 10 Uhr nachmittags
in der Stadtverwaltung, Plzeň, in der Sitzung des Stadtvorstandes, die am 4. März l. J. stattfand, wurde beschlossen, dass die am 4. März l. J. stattfindende Demonstration der Volksgenossen in Plzeň, die am 4. März l. J. stattfand, durch den Stadtvorstand unterstützt wird.

Der Stadtvorstand.

Smuteční oznámení z 6. 3. 1919 má 13 jmen, ve skutečnosti zemřelo 16 civilistů a dva vojáci. Sbírká Karla Podolského

správou proti své vůli a jejich nejnroucnějším přáním je spolupodílet se společně se svými bratry z alpských provincií na budování nového, svobodného státu Německé Rakousko.¹²

Demonstrace měly rozdílný průběh a v řadě měst proběhly zcela poklidně (z moravských např. Uničov, Libavá a další). Nejbouřlivější byl 4. březen 1919 zejména v západních a severozápadních Čechách. V Chebu vypukly nepokoje již 3. března 1919 a v Karlových Varech konflikt doznával ještě 5. března 1919.¹³ Oběti na životech si vyžádaly také události ve Stříbře a zejména v Kadani, kde byl alfou a omegou událostí spor o vlajku.¹⁴ Ve východních Čechách byla situace různá: v Trutnově byl 4. března 1919 úplný klid, neboť v noci z 3. na 4. března 1919 proběhla ve městě rozsáhlá razie čs. armády, jejímž cílem bylo zabavit potencionálním demonstrantům zbraně.¹⁵ V nedalekém Hostinném však zemřely dvě ženy, které přišly demonstrovat na náměstí s požadavky na výdej mouky.¹⁶

12 KESSLER, Vojtěch. Češi a Němci v roce jedna..., s. 155.

13 ŘEHÁČEK, Karel. *Němci proti Československu na západě Čech (1918 – 1920)*. Plzeň: vlastním nákladem, 2008.

14 KOPICA, Jiří. *Boj o pohraničí: demonstrace 4. března 1919 v Československu*. Kadaň: Město Kadaň, 2013.

15 VAŠATA, Ondřej. Připojení Trutnova k Československu v prosinci 1918. In *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, roč. 10, 2017, s. 147-166.

16 Srovnej ANDĚL, Tomáš. *Hostinné*. Město Hostinné 2018, s. 215-216; *Trautenauer Echo*, 20 Jahrgang, Nr. 11, 14. März 1919.

Na Moravě proběhly události bouřlivě v Novém Jičíně, kde demonstrovalo na 4000 lidí a došlo zde ke střetům s čs. armádou a následnému zatýkání a týrání Němců (bití býkovicem), které se sice obešly bez ztrát na životech, nicméně úřady zaznamenaly řadu zraněných. V důsledku toho byli nadporučík Jandl a četař Jaroň coby strůjci nezákonného jednání vyšetřováni a nadporučík Jandl byl posléze v květnu 1919 z Nového Jičína přeložen.¹⁷ Druhým moravským ohniskem nepokojů se stal Šternberk, kde byl dav demonstrantů dokonce ozbrojený a také první výstřel zde padl prokazatelně z jejich řad.¹⁸

Dosavadní literatura se často rozchází v tom, kolik si březnové události vyžádaly v českých zemích obětí. Údaje kolísají od 53 osob (Václav Kural)¹⁹ až po 58 mrtvých (Piotr M. Majewski)²⁰. Nejčastěji bývá uváděno 54 zemřelých (Zdeněk Kárník, Vojtěch Kessler a Martin Klement, Rudolf Kučera)²¹ nebo 57 (Vašek, Kopica)²². Soudobá německá historiografie uvádí 56 osob,²³ přičemž někdy bývají mezi mrtvé z března 1919 chybně započítáni i obyvatelé západočeských Kraslic (15 mrtvých)²⁴ – zde se však jednalo o muže, kteří odmítli v říjnu 1921 narukovat do čs. armády v důsledku tzv. částečné mobilizace²⁵ a napadli čs. vojenskou jednotku, jež se snažila ve městě zjednat pořádek.²⁶ Kvůli rozdílům v dosavadních číselných údajích dohledali autoři dvě méně známé souhrnné statistiky²⁷ a došli k zatím nejvyššímu číslu 59 mrtvých a 134 zraněných:

-
- 17 Srovnej Moravský zemský archiv Brno, fond B40 – Prezidium zemského úřadu, K2, č. 4647. Citováno podle HARNA, Josef – ŠEBEK, Jaroslav (eds.). *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918 – 1920*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2002, Dokument č. 62, s. 87-90; PAVLÍČEK, Jaromír. Ve svobodném Československu (1918 – 1938). In Jiří Jurok a kol. *Nový Jičín. Historie, kultura, lidé. (Dějiny moravských měst)*. Praha: NLN, 2011, s. 231-232.
- 18 Podrobněji viz níže.
- 19 KURAL, Václav. *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918 – 1938)*. Praha: 1993, s. 14-18.
- 20 MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci 1848 – 1948: dějiny jednoho nacionalismu*. Brno: Conditio humana, 2014, s. 167.
- 21 KÁRNÍK, Zdeněk. *Malé dějiny československé (1867 – 1939)*. Praha: Dokořán, 2008, s. 52; KESSLER, Vojtěch – KLEMENT, Martin. Vzpomínání turnerů na 4. březen 1919. In *Moderní dějiny*, roč. 23, 2015, č. 2, s. 109. KUČERA, Rudolf. Střelba v Kadani. In Hájková, Dagmar – Horák, Pavel (eds.). *Republika československá: 1918 – 1939*. Praha: NLN, 2018, s. 96.
- 22 VAŠEK, Adolf E. Z historie německé revolty 4. března 1919 a jejich oslav: Nespolehlivost německé statistiky padlých. In *Legie: Orgán nezávislé jednoty československých legionářů*, 17. března 1932, č. 11, roč. 7, s. 4; KOPICA, Jiří. *Boj o pohraničí: demonstrace 4. března 1919 v Československu*. Kadaň: Město Kadaň, 2013, s. 39.
- 23 BRAUN, Karl. Der 4. März 1919. Zur Herausbildung sudetendeutscher Identität. In *Bohemia* 37, 1996, s. 356.
- 24 KESSLER, Vojtěch – KLEMENT, Martin. Vzpomínání turnerů na 4. březen 1919. In *Moderní dějiny*, roč. 23, 2015, č. 2, s. 109.
- 25 Mobilizace byla vyhlášena v reakci na druhý pokus císaře Karla I. o návrat na královský trůn v Maďarsku. Srovnej FIALA, Jan. Mobilizace československé armády na podzim 1921. In *Historie a vojensství*, roč. 42, 1993, č. 2, s. 36-67; STRAKA, Karel – KYKAL, Tomáš. *Československá armáda v letech budování a stabilizace 1918 – 1932*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2013, s. 94-99.
- 26 SALÁK, Pavel. Zásah vojenské asistence v Kraslicích dne 27. října 1921. In *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 116, 2008, č. 2, s. 76-83.
- 27 Národní archiv Praha (NA Praha), fond Prezidium ministerstva vnitra (PMV), sign. 225-73-13,

Počet mrtvých a zraněných v důsledku demonstrací ve dnech 3. – 5. března 1919

Město	Počet mrtvých	Z toho Čechů	Zraněných
Kadaň	26	3 (ženy)	80 (z toho 64 těžce)
Šternberk	16 + 2 vojáci	1 (voják)	23 (+ 5 vojáků)
Karlovy Vary	6	x	9
Hostinné	2	1 (žena)	3
Cheb	2	x	1
Stříbro	2	x	1
Litoměřice	2	1 (muž)	?
Ústí nad Labem	1	x	x
Nový Jičín	x	x	10 (z toho 4 Češi)
Horní Litvínov	x	x	6
Most	x	x	4 (z toho 3 lehce)
Celkem	59	6	134

Z celkového počtu 59 mrtvých (někteří zemřeli v důsledku zranění o něco později) bylo 20 žen a 39 mužů (z toho dva svobodníci čs. armády). Z hlediska národnostního zemřelo 53 Němců a 6 Čechů (z toho čtyři ženy). Karl Braun nepřesně uvádí, že z celkového počtu 56 obětí se jednalo o 54 Němců a 2 české vojáky,²⁸ aniž by upozornil na to, že jeden z vojáků – Robert Böhm – byl ve skutečnosti německé národnosti.²⁹

Rekonstrukce průběhu událostí 4. března 1919 ve Šternberku

Přípravy na všeobecnou stávkou, vyhlášenou v německých oblastech Československa na protest proti zákazu voleb do vídeňského parlamentu, probíhaly ve Šternberku v obdobném duchu jako v ostatních okresních městech severní Moravy. Vedení města, dominantně ovládaného zástupci německé sociálně demokratické strany, formálně požádalo příslušné státní úřady o souhlas s konáním protestního tábora lidu, svolaného na úterý 4. března. Odpověď byla z pochopitelných důvodů zamítavá. Již tak nepřehlednou a národnostně i sociálně značně zjitřenou situaci následně ještě více zkomplikovaly kroky městského radního a pozdějšího starosty Hieronyma Schlossnikela (1868 – 1942), který bez ohledu na negativní stanovisko místních politických úřadů nechal v předvečer nepovolené akce rozšiřovat letáky zvoucí k účasti na shromáždění. Mnoho občanů z města a okolí se tak o zákazu demonstrace dozvědělo až bezprostředně před vlastním

Seznam mrtvých a raněných při německých demonstracích dne 4. a 5. března 1919. Citováno podle HARNA, Josef – ŠEBEK, Jaroslav (eds.). *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace...*, Dokument č. 61, s. 85-87; *Deutsches Volksblatt*, 57 Jahrgang, Nr. 50, 3. März 1921.

28 BRAUN, Karl. Der 4. März 1919. Zur Herausbildung sudetendeutscher Identität. In *Bohemia* 37, 1996, s. 356.

29 Podrobněji viz dále.

tragickým střetem, ve chvíli, kdy ve shromážděném davu začaly převládat emoce a kdy se nálada v ulicích města nekontrolovaně vyhrocovala.³⁰

Potřebné informace o připravované akci neměli ani zástupci československé státní správy, včetně okresního četnického velitelství. Jimi provedená opatření, vycházející z naléhavé žádosti adresované ústy představitele zdejšího okresního hejtmanského posádkovému velitelství v Olomouci o navýšení početního stavu šternberské vojenské posádky, která byla rovněž aktivována, alespoň o sto mužů, měla v té chvíli spíše preventivní charakter. Obsazeny měly být veškeré důležité body ve městě, mj. nádraží, budova okresního hejtmanského velitelství, pošta a objekty zdejší tabákové továrny. Klíčovou otázkou z hlediska udržení pořádku bylo zachování trvalého telefonního a telegrafního spojení s olomouckým posádkovým velitelstvím.³¹

Jak ukázaly události následujících hodin, organizátorům celodenní protestní stávky se podařilo rozsáhlou agitací dosáhnout hlavního vytčeného cíle – většina obchodů ve městě byla daného dne uzavřena, úředníci a zaměstnanci soukromých podniků obdrželi dovolenou, ve školách se nevyučovalo. Práci nepřerušily pouze státní úřady a místní železniční stanice.³² Právě sem proto směřovala první akce tzv. Komitétu stávkujících, jehož zástupci se již kolem čtvrté hodiny ranní dostavili na šternberské nádraží s požadavkem na okamžité přerušování veškeré práce na železnici.³³ Po rázném odmítnutí ze strany přednosta stanice se situace začala postupně vyhrocovat. Kolem osmé hodiny skupina přibližně padesáti osob násilím vytlačila z objektu zdejší vojenskou hlídku a zabránila jednomu z přítomných strojvůdců pokračovat v práci. Pořádek v prostoru nádraží i samotný provoz obnovila až přivolaná posila z nedaleké vojenské posádky.³⁴

Události mezitím získávaly na dramatickosti i v centru města. Pokus stávkujících ukončit činnost na poštovním úřadu a tím vyřadit z provozu zdejší telefon a telegraf nebyl díky zásahu správce pošty v danou chvíli úspěšný; od osmé hodiny se i zde začalo úřadovat.³⁵ Přibližně ve stejnou dobu se však začalo šternberské Hlavní náměstí zaplňovat příchozím německým obyvatelstvem.³⁶ Dav během krátké chvíle výrazně zmohutněl, adekvátně tomu se vyostřovala i nacionálně podbarvená rétorika řady mluvčích. Pozornost organizátorů akce se nejdříve obrátila na hlavní mocenský symbol mladého československého státu ve městě, nedalekou budovu okresního hejtmanského velitelství. Zde za zpěvu písně *Die Wacht am Rhein* dav napadl přítomnou čtyřčlennou vojenskou hlídku, která byla ve snaze zabránit inzultaci ze strany davu a následnému odzbrojení nucena ustoupit

30 KNAIBL, Jan. *Vzpomínky státního zástupce*. Olomouc, 1932, s. 49.

31 NA Praha, fond PMV, sign. 225-137-16, Zpráva Dr. Krajtla z 6. března 1919. Citováno podle HARNA, Josef – ŠEBEK, Jaroslav (eds.). *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace...*, Dokument č. 59, s. 75-76.

32 *Pohnutý 4. březen 1919 ve Šternberku*. Vzpomínky Marie Konopčíkové. Olomouc, 1934, s. 5.

33 Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc (ZAO-OL), fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 742/1919 – svědek Jaroslav Kočí, přednosta železniční stanice.

34 ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 742/1919 – svědkové Jaroslav Kočí, přednosta železniční stanice, Karel Novotný, desátník 54. pěšího pluku, 12. setnina.

35 ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 741/1919 – svědek Arnošt Zlámal, správce pošty.

36 KNAIBL, Jan. *Vzpomínky státního zástupce*. Olomouc, 1932, s. 49. Jednalo se odhadem o 6000 osob.

směrem k Opavské ulici.³⁷ Skupina přibližně dvaceti mužů následně pronikla do kanceláří hejtmanství a žádala po úřednících okamžité zastavení práce. Někteří ze zaměstnanců úřadu byli slovně i fyzicky napadeni a z objektu vyhnáni.³⁸ Správce úřadu JUDr. František Krajtl (1884 – 1963), který se mezitím zamkl ve své pracovně, odmítal uposlechnout opakovaných výzev k odchodu z budovy. Hrubému nátlaku útočníků podlehl až po násilném vylomení dveří, kdy byl „za stálých protestů ze své strany a stálého spílání a plivání“ ze strany rozvášněného davu nucen opustit svou úřadovnu. K vážnějšímu napadení a případnému zranění dotyčného nedošlo zřejmě jen díky jeho energickému jednání. Na budově okresního hejtmanství byla následně vyvěšena velkoněmecká černo-červeně-žlutá vlajka.³⁹

V té chvíli se již situace ve městě československým státním úřadům zcela vymkla z rukou. Krátce po sobě došlo k definitivnímu obsazení místní pošty,⁴⁰ vyklizena byla rovněž budova okresního soudu.⁴¹ K nejagresivnějšímu útoku došlo u budovy okresního berního úřadu, kde dav napadl dva zde hlídkující vojáky, odzbrojil je a ztýral. Dotyční vojáci později, krátce po deváté hodině, přivolali posily z vojenských ubikací na Olmoucké ulici (Olmützer Strasse).⁴²

Násilným ukončením činnosti berního úřadu bylo dosaženo jednoho z hlavních cílů demonstrace, všeobecné stávky. Pod kontrolou státní správy zůstala pouze již zmíněná železniční stanice na západním okraji Šternberka.

Posledním dílčím konfliktem před vypuknutím vlastních krvavých událostí v centru města byl organizovaný útok části demonstrijících na strážní hotovost, nacházející se na rohu náměstí v Řeznické ulici (Fleischergasse, dnešní Čechova ulice) jedné ze vstupních ulic ve směru od nádraží. Zde se v danou chvíli nacházelo šest vojáků pod velením praporčíka 12. setniny 54. pěšího pluku Františka Resnera.⁴³ Dotyčný velitel nechal svou jednotku nastoupit před budovou ve stavu bojové pohotovosti. Odmítl opakované výzvy davu na odevzdání zbraní. Teprve v okamžiku, kdy jemu i jeho vojákům hrozilo obklíčení a další obrana byla možná jen za cenu případného krveprolití, dal povel k ústupu na služebnu ve snaze uniknout z objektu zadním vchodem a přivolat posilu. Dav se však

37 ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 715/1919 – svědkové vojíní Káně, Šolc, Pospíšil a Růžička, 54. pěší pluk, 12. setnina.

38 ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 700/1919 – svědkové úřednice Božena Veverková a Růžena Pardusová. Podle jejich výpovědí se útočníci chovali agresivně a hrozili násilím.

39 ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 744/1919 – svědek Dr. Krajtl, okresní hejtman. Srovnej též NA Praha, f. PMV, sign. 225-137-16, Zpráva Dr. Krajtla z 6. 3. 1919. Citováno podle HARNÁ, Josef – ŠEBEK, Jaroslav (eds.). *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace...*, Dokument č. 59, s. 75.

40 ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 741/1919 – svědek Arnošt Zlámal, správce pošty.

41 NA Praha, fond PMV, sign. 225-137-16, Zpráva Dr. Krajtla z 6. března 1919. Citováno podle HARNÁ, Josef – ŠEBEK, Jaroslav (eds.). *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace...*, Dokument č. 59, s. 75.

42 ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 732/1919 – svědkové vojíní Hruška a Horák, 54. pěší pluk, 12. setnina.

43 ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 721/1919 – svědek praporčík Resner. Původně bylo na hotovosti 12 mužů, 4 z nich byli odveleni na ochranu okresního hejtmanství, další dva byli následně posláni s Dr. Krajtlem pro posilu.

vedral za nimi do budovy a po krátké bitce, která skončila zbitím vojáků, je odzbrojil. V té chvíli zazněla z náměstí střelba, po níž demonstranti prostory strážní hotovosti vyklidili.⁴⁴ Jednalo se toho dne o první výstřely. Až dosud se službu konající vojáci, příslušníci olomouckého 54. pěšího pluku, snažili o prosazování své autority bez použití síly a zbraní. Bohužel to však nebyly výstřely poslední.

Do středu města dorazila narychlo povoláná jednotka v počtu dvaceti mužů, kterou vedl praporčík František Zanáška. Velitel posádky nadporučík Rajmund Balzer byl toho času s osmi vojáky na nádraží. Situace v okolí náměstí byla v té době již kritická. Řeznickou ulicí se Zanáškovým mužům podařilo projít jen díky odjištěným zbraním a nasazeným bodákům. Jelikož byla zdejší vojenská hotovost stále obsazena nezjištěným počtem civilistů, rozhodl se velitel pokračovat dále přes náměstí a Radniční ulicí (Rathausgasse) směrem k budově okresního hejtmanství ve snaze nastolit zde opět pořádek. Takřka okamžitě začalo docházet k živelnému napadání jednotlivých vojáků ze strany německého obyvatelstva. Někteří z účastníků demonstrace, zřejmě posílení předchozími „úspěchy“ při střetech s příslušníky branné moci, nabuzeni stále odvažnějšími nacionálně laděnými hesly a v neposlední řadě chráněni pocitem bezpečí, které jim poskytovala anonymita davu, se snažili vytrhnout vojákům zbraně z rukou. Oddíl praporčíka Zanášky byl během okamžiku v podstatě obklíčen, jeho manévrovací možnosti byly značně omezené. Ve chvíli, kdy na rohu náměstí a Radniční ulice jeden z útočníků po předchozím slovním napadení a inzultaci střelil z bezprostřední blízkosti do hlavy svobodníka Josefa Plachého, který byl na místě mrtev, se situace ve středu města stala zcela nezvladatelnou.⁴⁵ Vojáci v sebeobraně zahájili palbu proti davu, který se přibližně po třetí salvě rozutekl.

V následujících minutách se situace zásadně změnila. Vojáci, spořádaně ustupující Radniční ulicí přes ulici U horní brány (Obertorgasse) směrem k Uničovské ulici (Neustädter Strasse), byli z okolních uliček a domů ostřelováni neznámými útočníky, kteří se jim snažili přehradit únikovou cestu. Na Uničovské ulici klesl k zemi druhý z příslušníků olomouckého 54. pěšího pluku svobodník Robert Böhm z nedaleké Horní Libiny, dvacetiletý muž německé národnosti.⁴⁶ Při ústupu byli zraněni i někteří další vojáci. Jednotka ve snaze vyhnout se dalším ztrátám na životech ustoupila až za vzdálenou železniční trať, kde se kryla náspem a rozhodla se vyčkat příchodu posil.⁴⁷

44 ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 721/1919 – svědkové vojín Švestka, Nárožný, Doubravský a praporčík Resner; sign. Vr VIII 708/1919 – svědek vojín Hýža; sign. Vr VIII 714/1919 – svědek vojín Moudrý.

45 ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 695/1919 – svědkové svobodníci Šída a Surma. Dle svědectví uvedených vojáků svobodníka Plachého zastřelil ze dvou kroků starší muž, kterého následně v sebeobraně zastřelil svobodník Surma. Podle výpovědi vojína Františka Petrkovského byl útočníkem asi 35 letý muž. Tomuto popisu by nejlépe odpovídal dělník Franz Mayer. Viz ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 806/19 (Plachý).

46 ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 695/1919 – svědek vojín Trávníček. Dotyčný viděl vyběhnout z jedné ulice neznámého muže, který vystřelil směrem ke svobodníku Böhmovi, ten padl k zemi. Jiná svědectví nevylučují možnost, že svobodník Böhm byl raněn již na náměstí či později během ústupu a na Uničovské ulici upadl v důsledku silného krvácení v dutině břišní.

47 ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 731/1919 – svědkové praporčík Zanáška a vojín Petrkovský.

Situaci ve městě ovládl po desáté hodině dopoledne velitel místní posádky nadporučík Balzer se zbylými příslušníky své jednotky. Po rychlém přesunu z prostoru šternberského nádraží obsadilo vojsko pomocí strojních pušek náměstí. Hlídky rozmístěné v okolních ulicích měly za úkol zabránit dalšímu shromažďování obyvatelstva.⁴⁸ K definitivnímu vojenskému zajištění města však došlo teprve v odpoledních hodinách 4. března po příjezdu 3. polního praporu 28. pěšího pluku vlakem z Olomouce.⁴⁹ Ve snaze zamezit případným dalším excesům ze strany německého obyvatelstva bylo na území Šternberka s platností od 18. hodiny téhož dne vyhlášeno stanné právo.

Důsledky březnových událostí ve Šternberku (1919 – 1947)

V případě šternberských březnových událostí panovaly dosud v dosavadní literatuře značné rozdíly, pokud jde o počet obětí. Prvorepubliková literatura zpravidla uváděla údaj 15 mrtvých osob (včetně dvou vojáků) a 28 zraněných,⁵⁰ případně 15 mrtvých civilistů spolu s 2 vojáky čs. armády.⁵¹ Oficiální smuteční oznámení bylo totiž vydáno již 6. března 1919 a na seznamu obsahujícím 13 jmen⁵² chyběli tři muži, kteří zemřeli na následky zranění až později: Josef Laser, Franz Mayer a Bruno Schindler, a dále dva svobodníci čs. armády Josef Plachý a Robert (podle některých pramenů Ernst) Böhm.⁵³ Celkový počet mrtvých je tak na základě nejnovějších poznatků třeba opravit na 18 obětí (z toho dva vojáci čs. armády). Polský historik Majewski uvádí v případě Šternberka dokonce 19 obětí (17 + 2 vojáci), nicméně civilních obětí bylo skutečně pouze 16. Majewski totiž vychází ze souhrnného seznamu publikovaného v edici Josefem Harnou a Jaroslavem Šebkem, kde je jedna z civilních obětí omylem uvedena dvakrát (jedná se tkalce Ferdinand Pudeka⁵⁴). Nejmladším chlapcům – Rudolfu Lehrovi a stolařskému uční Matthiasi Kaindlovi – bylo 16 let a nejstarší obětí střelby byl 80letý soukromník Josef Laser. Další tři z civilních obětí byly dělnice ze šternberské státní tabákové továrny.⁵⁵

Pohřeb obětí německé národnosti, s výjimkou svobodníka Böhma, se konal v sobotu 8. března 1919 na městském hřbitově za účasti přibližně 5000 osob. Na náklady města pak byl zhotoven a dne 4. března 1921 na hřbitově odhalen velkolepý pomník, jehož autorem byl vídeňský sochař italského původu Hans Schäfer.⁵⁶ Je zajímavé, že padlí z března 1919 se dočkali pomníku dříve, než zdejší oběti první světové války. Ten byl

48 ZAO-OL, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr VIII 720/1919 – svědek nadporučík Balzer.

49 *Pohnutý 4. březen 1919 ve Šternberku*. Vzpomínky Dr. Felixe Reinla. Olomouc, 1934, s. 8.

50 KNAIBL, Jan. *Vzpomínky státního zástupce*. Olomouc, 1932, s. 57.

51 STIEF, Wilhelm. *Geschichte der Stadt Sternberg in Mähren*. Sternberg, 1934, s. 516.

52 Viz obrazová příloha.

53 NA Praha, fond PMV, sign. 225-73-13, Seznam mrtvých a raněných při německých demonstracích dne 4. a 5. března 1919. Citováno podle HARNA, Josef – ŠEBEK, Jaroslav (eds.). *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace...*, Dokument č. 61, s. 85-87; *Deutsches Volksblatt*, 57 Jahrgang, Nr. 50, 3. März 1921.

54 Srovnej MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci 1848 – 1948: dějiny jednoho nacionalismu*. Brno: Conditio humana, 2014, s. 167; HARNA, Josef – ŠEBEK, Jaroslav (eds.). *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace...*, Dokument č. 61, s. 86.

55 Podrobný seznam šternberských obětí viz příloha č. 1.

56 STIEF, Wilhelm. *Geschichte der Stadt Sternberg in Mähren*. Sternberg, 1934, s. 406-411.

Seznam všech obětí březnových událostí ve Šternberku na Moravě (řazeno abecedně)

Příjmení a jméno	Povolání	Věk
BOLEK Josefa	dělnice tabákové továrny	37 let
BÖHM Robert (Ernst)	svobodník čs. armády	20 let
FAULHAMMER Otto	zámečník	18 let
KAINDL Mathias	stolař (učeň)	16 let
KIRSCH Hermine	dělnice tabákové továrny	37 let
LÄNGER Alois	kočí	42 let
LASER Josef	nádeník	80 let
LEHR Rudolf	pokrývač (učeň)	16 let
MAYER Franz	pekař	36 let
NECKEL Amalia	dělnice tabákové továrny	38 let
PLACHÝ Josef	svobodník čs. armády	20 let
PROSSER Franz	soustružník	28 let
PUDEK Ferdinand	tovární dělník	56 let
SCHINDLER Bruno	tkadlec	68 let
SCHREIBER Emil	sazeč	18 let
SEDLATSCHEK Eduard	železniční zaměstnanec	46 let
SIMAK Josef	pomocný dělník	48 let
TSCHAUNER Richard	krejčí	26 let

postaven až v roce 1929 u kostela Zvěstování Panny Marie a jeho autorem byl šternberský sochař Ferdinand Kuschel.⁵⁷ Desátníci čs. armády byli pochováni odděleně od civilních obětí. Desátník Josef Plachý (1898 – 1919) byl pohřben 8. března 1919 v Tovačově a později byly jeho ostatky převezeny do rodinného hrobu v nedalekých rodných Věrovanech. Svobodník Robert Böhm byl pohřben až 16. března 1919 na šternberském hřbitově v sekci válečných hrobů. Podezřelý z jeho vraždy Maxmilian Jäckel byl 21. června 1919 odsouzen Krajským soudem v Olomouci ke dvěma rokům těžkého žaláře (zostřeného čtvrtletně tvrdým ložem).⁵⁸ Jednalo se o nejvyšší trest za březnové události ve Šternberku. Trestní řízení bylo zahájeno proti celkem 70 osobám, z nichž 47 bylo vzato do vazby. Vynesené tresty byly nicméně většinou nízké, aby národnostní napětí dále neeskalovalo. Jednalo se ponejvíce o podmíněné tresty v délce od několika dnů do maxi-

57 KOUDELA, Miroslav. Ferdinand Kuschel (1899 – 1966) – sochař, malíř, antifašista. In *Olomoucký archivní sborník*, sv. 11, 2013, s. 95-114.

58 ZAO-Ol, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr. VIII 696/19 (Jäckel). Trest nastoupil dne 28. 8. 1919 v nedaleké Trestnici Mírov. Podrobněji k podmínkám v tomto zařízení v roce 1919 viz kapitolu této knihy BLATECKÁ, Anna. „Přísahal jsem věrnost císaři a nepředám trestnici nějakému Vopršálkovi!“ Případová studie k dějinám československého vězeňství v letech 1918 – 1919 na příkladu pohraniční věznice Mírov.

mální délky šesti měsíců. Jäckelův nepodmíněný trest byl v rámci šternberských událostí výjimečný.⁵⁹

Také oběti na straně čs. armády se v průběhu 30. let dočkaly svého vlastního pomníku. Na nedůstojnou situaci a chárání Böhmovu hrobu upozorňoval zejména legionářský tisk.⁶⁰ Po veřejné sbírce, kterou zorganizoval menšinový pracovník Metoděj Krampol a do níž přispěli šternberští příslušníci české menšiny, byl nakonec 29. října 1933 slavnostně odhalen i „český“ pomník s nápisem *Obětem lásky a věrnosti k repub-*

Pohřeb civilních obětí se konal na městském hřbitově dne 8. března 1919. Sbíрка Karla Fialy

lice † 4. 3. 1919 Robert Böhm Josef Plachý. Autorem pomníku, alegorické sochy svobodné republiky, byl známý olomoucký sochař Julius Pelikán (1887 – 1969).⁶¹ Slavnost se nesla již v atmosféře rostoucího ohrožení Československa a zúčastnilo se jí mnoho českých obyvatel z města i okolí spolu s rodinami obou padlých a čestnou rotou příslušníků 6. pěšího pluku „Hanáckého“. Slavnost vyvrcholila po zpěvu, když nad hřbitovem proletělo letadlo Masarykovy letecké ligy a spustilo na hrob ze vzduchu věnec.⁶² O rok později vyšla informační brožura v češtině, která přinesla český pohled na březnové události a je dodnes zajímavým pramenem.⁶³

Březnové dění ve Šternberku ještě více rozdělilo tamější obyvatelstvo. Rozpory se v některých oblastech nepodařilo překonat ani za celé dvacetiletí první republiky, jak

59 ZAO-OI, fond Krajský soud Olomouc, sign. Vr. VIII 693/19 (Langhammer), 695/19 (Stief), 699/19 (Englisch), 806/19 (Plachý) a další.

60 *Československý legionář*, roč. 12, 14. března 1930, č. 11.

61 SKŘEBSKÁ, Renata (ed.). *Sochař Julius Pelikán 1887 – 1969* [katalog výstavy]. Hranice: Městské muzeum a galerie v Hranicích, 2006.

62 LÁZNIČKA, František. *Češi ve Šternberku*. Šternberk, 1968, s. 22.

63 *Pohnutý 4. březen 1919 ve Šternberku*. Sepsáno od očitých svědků z Olomouce pí Marie Konopčíkové, p. Filipa Otavy, městského políra a Dr. Felixe Reinla, odb. lékaře. Olomouc, 1934.

Německý pomník civilním obětem byl odhalen již v roce 1921.
Sbírka Karla Fialy

v roce 1937 konstatoval i jeden z pamětníků převratu v roce 1918: „V roce 1914 i čeští lidé ve Šternberku scházeli se v menším domku, jenž sloužil za spolkovou místnost. Chodili tam tiše, aby Němce nedráždili. Dnes mají zde Národní dům, jsou vlastníky mnoha domů, mají záložnu, je zde Sokol, Odbor N. J., Národní garda atd. Poměry se od r. 1918 ve Šternberku podstatně ku prospěchu české věci změnily. Němci chovají se sice klidně, ale odpor v nich dosud nebyl utlumen.“⁶⁴ V roce následujícím po Mnichově většina českého obyvatelstva utekla z města den před nacistickou okupací 8. října 1938.⁶⁵ Dne 9. října 1938 vstoupily do Šternberka německé jednotky 8. pěší divize Wehrmachtu a město se stalo až do května 1945 součástí nacistické třetí říše. Podle sčítání lidu z roku 1939 zůstalo ve Šternberku jen 74 osob české národnosti.⁶⁶ Jednou z prvních akcí na podzim roku 1938 bylo zničení české funerální plastiky na městském hřbitově. Podstavec se jmény dvou padlých příslušníků čs. armády byl zničen úplně, soše byla uražena hlava a následně byla pohozena na hřbitovním smetišti.⁶⁷ V podobném duchu se neslo i německé vzpomínání na „Märzgefallene“, pro něž bylo charakteristické odosobnění padlých. Ve sbírce básní, kterou v roce 1939 redigoval mohelnický básník Oskar („Ossi“) Lukas (1906 – 1943), se objevila i báseň s názvem *Sternberg* Rudolfa Führera. Zde je líčena scé-

64 NAVRÁTIL, J. Vzpomínky na převrat ve Šternberku. In *Legie: Orgán nezávislé jednoty československých legionářů*, 15. 4. 1937, roč. 12, č. 15, s. 3.

65 Říjnové dny 1938 v našem městě. Osobní vzpomínka starousedlíka. In *Kulturní zpravodaj města Šternberka*, 1988, č. 10, s. 22-23.

66 Podrobněji viz BARTOŠ, Josef. Šternbersko v době okupace 1938 – 1945: základní charakteristika. In *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2000, č. 280, s. 11-26.

67 FIALA, Karel. *Šternberk. Lidé a fotografie*. Šternberk, 2018, s. 72.

„Český“ pomník vojenským obětem
byl odhalen až v roce 1933.
Sbírka Karla Fialy

Šternberská socha „Svobody“ byla v roce 1938
ze hřbitova odstraněna a v roce 1947 obnovena.
Jména dvou padlých příslušníků čs. armády se
však na zničený podstavec již nevrátila.
Sbírka Pavla Kreisingera

na, jak československý voják nařizuje davu na šternberském náměstí, aby vyklidil prostor. Z davu mu však vzdorovitě oponuje stárnoucí, unavený, vážný muž: „*Toto náměstí patří i mě: zde jsme pány my.*“⁶⁸

Po osvobození Šternberka Rudou armádou v květnu 1945 bylo naopak zúčtováno s německým pomníkem na městském hřbitově. Stojící postava Germanie s pochodní, o kterou se opíral plačící muž, byla stržena sovětskými tanky.⁶⁹ Poškozený český pomník byl nalezen a bylo rozhodnuto o jeho obnově, na němž se podílel autor plastiky Julius Pelikán. Ke slavnostnímu odhalení došlo u příležitosti dvouletého výročí osvobození města 11. května 1947. „*Celkový náklad na obnovu památníku činil přes 110.000 Kč a byl uhrazen sbírkami.*“⁷⁰ Je zajímavé, že socha nebyla obnovena na svém původním místě, tedy na městském hřbitově, ale byla přemístěna do malého parku na náměstí generála Svobody (dnes náměstí Svobody). Na novém podstavci také již nebyla vytesána jména dvou padlých příslušníků čs. armády, která nahradil obecný text odkazující na anonymní oběti první a druhé světové války.

68 Citováno podle KESSLER, Vojtěch – KLEMENT, Martin. Vzpomínání turnerů na 4. březen 1919. In *Moderní dějiny*, roč. 23, 2015, č. 2, s. 115.

69 FIALA, Karel. *Šternberk. Lidé a fotografie*. Šternberk, 2018, s. 52.

70 LÁZNIČKA, František. *Češi ve Šternberku*. Šternberk, 1968, s. 29.

Závěrem

Cílem předložené studie bylo popsat tragické události, k nimž došlo na začátku března 1919 v československém pohraničí v souvislosti s protičeskoslovenskými demonstracemi a generálními stávkami, které zorganizovala zejména německá sociální demokracie. Okolnosti jednotlivých krvavých střetů byly zasazeny do širších souvislostí, nově byly vyčísleny jejich oběti s přihlédnutím k národnostnímu hledisku. V českých zemích zemřelo v oněch dnech celkem 59 osob, z toho ve Šternberku, o kterém pojednává stěžejní část předložené studie, 18 osob (16 civilistů a dva příslušníci čs. armády). Důsledky „4. března 1919“ jsou dodnes ve šternberských dějinách poněkud tabuizovaným téma-

Hrob Josefa Plachého v rodných Věrovanech u Tovačova. Sbírka Pavla Kreisingera

Pamětní deska na věrovanské sokolovně. Sbírka Pavla Kreisingera

tem. Regionální literatura se jimi zabývá spíše okrajově⁷¹, stejně tak není popisovaným událostem věnován patřičný prostor ani na oficiálních webových stránkách města, kde nenajdeme ani jmenný seznam obětí.⁷² Podobně je tomu i s veřejnými památníky a pomníky v minulosti vybudovanými oběma stranami tehdejšího konfliktu. Německé sousolí, stržené po druhé světové válce sovětskými tanky, nebylo obnoveno ani po roce 1989. Česká socha byla sice v roce 1947 restaurována a v letech 1961 a 2009 opravena, nicméně bez jmen padlých příslušníků čs. armády. Jména všech obětí tedy nejsou ani po sto letech veřejně připomínána. Snad tato studie přispěje k oživení diskuse. V dějinách města se sice jedná o temnou kapitolu, o to více je však potřeba o ní hovořit a připomínat si oběti na obou stranách. Časový odstup jednoho století od popisovaných událostí se jeví jako dostatečný.

Autoři by na tomto místě rádi poděkovali Mgr. Jiřímu Kopicovi a PhDr. Ondřejovi Vašatovi za laskavé poskytnutí některých pramenů. Dr. Karlu Řeháčkovi, Matěji Stankušovi a Karlu Fialovi pak patří velký dík za poskytnutí obrazové přílohy.

71 KOUDELA, Miroslav. 4. březen 1919 ve Šternberku. In *Kulturní zpravodaj města Šternberka*, 1989, č. 3, s. 11-13. Výjimkou je výše citovaná obrazová publikace Karla Fialy anebo komiks z dějin města, kde jsou březnovým událostem věnovány celkem čtyři strany. ŠILAR, Martin – HRADIL, Filip. *Šternberk: příběhy z minulosti města: komiks*. Šternberk 2018.

72 <https://www.sternberk.eu/historie/sternberske-stoleti-1909-2009-historicky-serial/prvni-le-ta-v-ceskoslovenske-republice-1919-1928.html>; <https://www.sternberk.eu/historie/chronologicky-prehled-dejin.html>; stav k 26. lednu 2020.

Deutschböhmen v životě a díle Františka Cajthamla-Liberté

Jan GRISA

Abstract: *Deutschböhmen in the life and work of František Cajthaml-Liberté*

The paper entitled Deutschböhmen in the life and work of František Cajthaml-Liberté predominantly deals with the understanding of the relationship of F. Cajthaml-Liberté, a significant personality of the Czech North, towards the Czech Germans and its transformation at the close of World War I. On the example of Cajthaml's work and life, his focus on the working class is introduced which, as time went by (especially with his arrival and work in the so-called Germanised territory), started to change and the issue of Czech minorities came to the forefront, his work having a strong social accent. The main part of the paper deals with his works on the Deutschböhmen province. Since Cajthaml's works about Deutschböhmen are still highly relevant almost a hundred years later, it is necessary to understand what Cajthaml's impulse was for their creation and what ideas and views he held.

Keywords: *Deutschböhmen. Cajthaml-Liberté. Social democracy. Czechoslovakia.*

Úvod

Předkládaná studie se má zabývat osobností Františka Cajthamla-Liberté a jeho vztahem k Deutschböhmen. Není pochyb o tom, že se Cajthamlův život a jeho dílo těšilo a těší pozornosti badatelů. Zásahu na tom pochopitelně nese Cajthaml sám. Jeho činnost a spektrum jeho zájmů a tvorby byly široké.¹ Díla, která zmiňují jeho a jeho

---

1 Uvedme zde bibliografii, která však nereflkuje jeho novinářskou práci a poezii, která se nedostala do některé z jeho sbírek. Některá z uvedených děl vyšla pod pseudonymy, kterých Cajthaml používal vícero. Pro přehlednost jsou zde i tato díla citována s Cajthamlovým jménem. Vyjmenovat celé Cajthamlovo vydané dílo mne přiměl fakt, že se tak dosud nestalo. Některé jemu věnované práce tuto ambici měly, ale některé tituly v nich chybí: CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Z péra dělníkova*. Praha: František Bačkovský, 1893; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Mráčky před bouří*. Most: Vydavatelství časopisu Na Zdar!, 1893; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Ztracené existence*. Ústí nad Labem: s. n., 1893; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *V zápasech života*. Praha: František Bačkovský, 1894; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Verše o práci*. Praha: František Bačkovský, 1894; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Proletáři*. Praha: František Bačkovský, 1895; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Pod mamonem*. Teplice: Jan Trejbal, 1896; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Na bojišti*. Teplice: Severočeský dělník, 1899; CAJTHAML-LIBERTÉ, František.

tvorbu vznikala už během jeho života² a častých zmínek se dočkal i v období před rokem 1989.³ Z valné části jde o práce, které pouze zmiňují Cajthamla jako představitele regionální literatury či sociální poezie. V tomto směru se vymyká především kniha Jana Měchýře, který ve své práci konstatuje, že Cajthamlovy práce mají přímo prvořadý význam pro poznání vývoje sledované oblasti severozápadních Čech.⁴ Je nutné zde zmínit také Zdeňku Vaněčkovou-Štěpánkovou, která se následně věnovala Cajthamlovi i po sametové revoluci.⁵ Její práce *Cajthamlův odkaz*, kterou vytvořila společně s jeho

šek. *Dělnický zpěvník*. Teplice: Antonín Machovec, 1899; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Písně dělníka*. Teplice: Vlastním nákladem, 1903; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Nové písně*. Teplice: Vlastním nákladem, 1903; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Pole krvavá*. Praha: Tiskové družstvo Československé demokratické strany dělnické, 1904; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Na stráži*. Praha: K. Springer, 1904; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Kulturní boj a český lid katolický*. Hradec Králové: Politické družstvo tiskařské, 1913; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Mistr Jan Hus a české ženy*. Praha: Tiskařská Liga, 1914; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Obrázky z Deutschböhmen*. Praha: A. Svěcený, 1923; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Staré pověsti ze Středohoří a Podkrušnohoří*. Ústí nad Labem: Bukačovo nakladatelství, 1923; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Sláva a pád "provincie Deutschböhmen"*. Ústí nad Labem: Bukačovo nakladatelství, 1924; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Husitské bojiště „na běhání“ u Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Bukačovo nakladatelství, 1924; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Zrcadlo Němcům*. Ústí nad Labem: Bukačovo nakladatelství, 1925; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Severočeští havíři*. Moravská Ostrava: Vydavatelství časopisu Na Zdar!, 1926; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Český sever ve hnutí dělnickém*. Praha: A. Svěcený, 1926; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Sto pověstí, bájí a příběhu severočeských*. Praha: A. Svěcený, 1926; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Proboštov v minulosti a přítomnosti*, Proboštov: Proboštov, 1927; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Severočeské národnostní pomezí*. Teplice: Naše domovina, 1927; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Josef Boleslav Pecka Strahovský*. Praha: A. Svěcený, 1928; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Franta Choura*. Příbram: Naše obrana, 1929; CAJTHAML-LIBERTÉ, František – TOMEK, Josef – SMETÁK, Josef. *Krušné hory: Vlastivědný sborník*, Duchcov: Josef Fršlínek, 1930; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Požár v dolech příbramských dne 31. května 1892*. Příbram: Krajská rada České vědecko-technické společnosti, 1931. (Katalog Národní knihovny v Praze Cajthamlovi připisuje ještě brožuru *Svépomoc: Hospodářsko-politická úvaha*, toto dílko je podepsáno pseudonymem, který používal i Cajthamla – Viva la Liberté. Vzhledem k tomu, že se jedná o úvahu z roku 1881, jde s největší pravděpodobností o omyl.)

- 2 Například: KRČMA, František. *Karel Hynek Mácha – soupis prací o jeho životě, díle a kultu*. Praha: Svaz knihkupcův a nakladatelů ČSR, 1932, s. 24; ŠUBRT, Jeroným. *Popis župy lounské – pro potřeby školy, turistů atd.* Louny: Učitelská jednota Budeč, 1925, s. 35; NOVÁK, Jan Václav – NOVÁK, Arne. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až do politického osvobození*. Olomouc: R. Promberger, 1922, s. 453; ILLOVÝ, Rudolf. *Československá poezie sociální*. Praha: A. Svěcený, 1925, s. 35; FRABŠA, František Salesius – VITTINGR, Václav. *Čeští spisovatelé dnešní doby*. Praha: Lidová tribuna, 1923, s. 17.
- 3 Například: HEJL, František. *Příspěvek k příští literární mapě ústeckého kraje*. Ústí nad Labem: Krajská knihovna Maxima Gorkého, 1957, s. 4; KUBÍČEK, Jaromír – VLAŠÍM, Štěpán. *100 let literatury v Rovnosti*. Brno: Rovnost, 1985, s. 17; BROŽ, Václav. *Listy z dějin socialismu v severních Čechách*. In *Stráž severu*, 22. srpna 1948, roč. 4, č. 196, s. 5; Anonym. *František Cajthamla-Liberté 1868 – 1968*, Suchomasty: Suchomasty, 1968; HRABÁK, Josef – JEŘÁBEK, Dušan. *Průvodce po dějinách české literatury*, Praha: Panorama, 1984, s. 345.
- 4 MĚCHÝŘ, Jan. *Bouřlivý kraj*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1983, s. 273.
- 5 VANĚČKOVÁ, Zdeňka. František Cajthamla – Liberté (Poznámky k prvnímu životnímu období do roku 1900). In *Český lid 4*. Praha: ČSAV, 1984, s. 226-231.

František Cajthaml-Liberté.
ZDROJ: Státní okresní archiv Beroun,
fond František Cajthaml

vnukem Pravoslavem Ehnertem je zároveň nejjobsažnější dílo, které o osobnosti Františka Cajthamla-Liberté pojednává.⁶ Mimo Vaněčkové-Štěpánkové věnoval Cajthamlovi pozornost také Pavel Koukal,⁷ a jeho historickým studiím se věnovala ve své závěrečné práci též Jana Herzingerová.⁸

Všechny výše zmíněné práce představují části Cajthamlovy tvorby, či se snaží pojmut jeho tvorbu jako celek, což je velice komplikovaný úkol. Málou která z nich se však snaží definovat samotného Cajthamla a pokusit se pochopit jeho vidění světa. Díky Cajthamlovým zápiskům, které byly v těchto pracích editovány a publikovány, dnes víme téměř vše o jeho cestě ze středních Čech na český sever. Známe i některé podrobnosti z jeho pobytu v Litoměřicích a Teplících. Víme, že byl aktivním účastníkem dělnických hnutí, a že byl nadšený menšinový pracovník. Žádná z prací však nepodává rozklad Cajthamlových motivací a nesnaží se pochopit, proč vlastně tvořil to, co tvořil a především jak to tvořil. Jedinou výjimkou je již dříve zmiňovaný

Měchýřův *Bouřlivý kraj*, v němž autor nejen že uvozuje Cajthamla jako nezbytný pramen pro pochopení vývoje severozápadních Čech, ale zároveň se na několika místech textu dotýká i Cajthamlových ideových pochodů. Ambicí této práce není vytvořit dokonalý obraz dělnické akademie Ústí nad Labem, s nímž tvořil díla, která pro něj, jak občana nového československého státu, byla přelomová. Řada prací uvádí, že Cajthaml psal knihu *Sláva a pád „provincie Deutschböhmen“ českým pohledem*. To může být pravda, ale pouze částečná. Stejně jako u Wenzela Jaksche, jehož nedávno vydaná kniha je bezpochyby fascinujícím svědectvím své doby.⁹ Musíme se i u Cajthamla tázat na ideovou stránku

6 VANĚČKOVÁ-ŠTĚPÁNKOVÁ, Zdeňka – EHNERT, Pravoslav. *Cajthamlův odkaz*. Otrokovice: Sdružený klub, 1996.

7 KOUKAL, Pavel. *František Cajthaml-Liberté: básník zrozený pro svobodu*. Ústí nad Labem: Masarykova dělnická akademie Ústí nad Labem, 1997.

8 HERZINGEROVÁ, Jana. *František Cajthaml-Liberté: amatérský historik severozápadních Čech*. (Bakalářská práce). Ústí nad Labem: UJEP, Katedra historie, 2013.

9 JAKSCH, Wenzel. *Ztracené vesnice, opuštění lidé...: Reportáže z českého pohraničí 1924 – 1928*. Praha: Academia, 2017.

Úvodní strana

*Svály a pádu provincie Deutschböhmen.
ZDROJ: Soukromý archiv Jana Grisy*

Cajthaml F. (V. L. Liberté).
Sláva a pád provincie „Deutschböhmen“

Cena Kč 9.50.

P. T.

Předkládám Vám knihu, jež svou zřetelnou a širokou kresbou pověsťmi a vnitřní náší revolucí a o neslavném konci německé protirevoluce

vystihává skutek ve zlaté tv. „Deutschböhmen“.

Pročím obyvatel českých a německých republik v křehkém svazku a v příslušném záměru.

Knihu doporučuji, ab se všichni lidé, kteří se zajímají o naši minulost a budoucí osud, mohli se seznámit s tímto dílem.

Knihu lze koupiti i odděleně za Kč 9.50.

Pročím obyvatel českých a německých republik v křehkém svazku a v příslušném záměru.

© 1919 O. J. BUKAČ

**ČESKÝ KNOKUPAČ
O. J. BUKAČ, ÚSTÍ n. L.**

Tiskárna L. A. - 68. L.

*Leták Bukačova nakladatelství upozorňující na nově vyšlou Cajthamlovu knihu Sláva a pád provincie Deutschböhmen.
ZDROJ: Soukromý archiv Jana Grisy*

věci. Jeho tvorba pojednávající o Deutschböhmen není pouze vyličením viděného a zapsáním zjištěného. Je to také ideově svázaný celek. Cajthamlovy práce jsou dodnes citovány a využívány a to je také důvod, proč bychom měli mít alespoň základní představu o tom, jak a proč tehdy Cajthaml viděl to, co se na stránkách svého díla snažil předat.

Na zkušenou – první kontakt s menšinářstvím i socialismem

Život severočeského básníka, novináře, spisovatele, menšinového pracovníka a historika dělnického hnutí započal dne 30. března 1868. Nestalo se tak v české rodině na severu, ale v obci Suchomasty ve středních Čechách. Konkrétně na Berounsku. Křest proběhl o dva dny později dne 1. dubna 1868. Matrika, v níž je tento údaj zaznamenán, přináší ještě jednu zásadní informaci, která je pro uchopení osobnosti Františka Cajthamla (v matrice zapsaného jako Zeithammel)¹⁰ podstatná. Farář k jeho jménu doplnil ex post informaci, že je „bez vyznání“.¹¹ Jeho pouť na český sever začala v Cajthamlových

10 K německému původu svého jména se vyjádřil Cajthaml ve svých pamětech. Konkrétně v kapitole *Je náš rod původu německého?*; vydáno v knize VANĚČKOVÁ-ŠTĚPÁNKOVÁ, Zdeňka – EHNERT, Pravoslav. *Cajthamlův odkaz...*, s. 15-17.

11 Státní oblastní archiv v Praze, Sbírka matrik, Matrika narozených Borek, Bykoš, Málkov, Sucho-

15 letech, roku 1883, se vydal do učení do blízkého Berouna, následně strávil nějaký čas jako krejčovský tovaryš na Mělníku, odkud se 14. června 1886 vydal do tzv. zněmčených oblastí hledat obživu.¹² Jazykovou hranici překročil Cajthaml u Terezína. I tento okamžik zahrnul do svého vyprávění. Nelze však předpokládat, že by pocity mladého tovaryše odpovídaly výjevům zachyceným o léta později vypsanou rukou českého novináře: „Po mostě, přes Oharku¹³ jsme vstoupili do vlastního města. Bylo v něm viděti vojáky různých zbrání a pluků. Na ulici převládala němčina, nápisy na hostincích a firmy živnostníků byly buď pouze německé, nebo německo-české, většinou v barvách „smutku a závisti“, černě a žlutě provedené.“¹⁴ V tomto směru je nutné připomenout, že mezi vojáky němčina skutečně převažovala, ale civilní obyvatelstvo bylo převážně české.¹⁵ V době v níž Cajthaml město navštívil, měli Češi ve městě české hostince, záložnu, odbor Matice školské i Národní jednoty severočeské.¹⁶ Čilý český ruch ve městě panoval od 60. let 19. století a první český starosta nastoupil do funkce již v 70. letech.¹⁷ Je možné, že „českost“ tohoto místa mladý Cajthmal neviděl? Vyloučit to nelze, ale je to nepravděpodobné. Při cestě přes hlavní náměstí by si všiml výstavního finančního domu s restaurací „Záložná“.¹⁸ Lze spíše usuzovat, že se v retrospektivě jeho paměti místo stalo vstupním bodem do tématu, které následně naplňovalo značnou část jeho života. Terezín se díky svému vojenskému charakteru a vsudypřítomným barvám „smutku a závisti“ stal pro Cajthamla předělem mezi dobou, v níž žil jako Čech v českém prostředí a dobou, kdy se vydal „[...] na vandr do 'němec'“, kde následně prožil svůj život.¹⁹ Cajthaml pokračoval do Litoměřic, kde nalezl zaměstnání u krejčovského mistra Fanty. Na rozdíl od Terezína ho toto město učarovalo. I zde však neopomněl okomentovat jeho „německost“: „Večer sice na ulicích převládala čeština a také na týdenních trzích se hojně česky mluvilo, jinak však to bylo město v podstatě německé.“²⁰ Je až s podivem, jak kontrastně působí

---

masty, Želkovice 1862 – 1882, fol. 74; poznámka „bez vyznání“ je datována ke 14. únoru 1921 společně s informací, že se Cajthaml nachází v Teplicích.

12 VANĚČKOVÁ-ŠTĚPÁNKOVÁ, Zdeňka – EHNERT, Pravoslav. *Cajthamlův odkaz...*, s. 55.

13 Řeka Ohře.

14 VANĚČKOVÁ-ŠTĚPÁNKOVÁ, Zdeňka – EHNERT, Pravoslav. *Cajthamlův odkaz...*, s. 57.

15 Dle sčítání lidu z roku 1880 byl poměr Čechů a Němců 1139 ku 1550. O deset let později byl poměr (včetně přítomného vojska 3132 ku 3849. Přičemž z vojska byla zhruba ¼ české obcovací řeči, zbytek byl německý. Ostrý národnostní boj se v Terezíně rozhořel až několik let poté, co Cajthaml městem procházel; VESELÝ, František – SKŘIVAN, František – ŠUBRT, Jeroným. *Vývoj a život českých menšin část 5. Duchcovsko, část 6. Teplicko, část 7. Litoměřicko*. Most: Bukačovo nakladatelství, 1908, s. 220.

16 WACHSMANN, V. *Severní Polabí od Litoměřic až k Hřensku*. Ústí nad Labem: Česká beseda Ústí nad Labem, 1888, s. 69. (křestní jméno autora nedohledáno).

17 KULHÁNEK, Josef. *Vzpomínky na starý Terezín – doplněk ku městské kronice*. Terezín (bez vrocení a nákladu), s. 53 a 88. (rukopis uložení v radnici města Terezína).

18 Do této restaurace Cajthaml při svém učení v Litoměřicích pravidelně chodíval kvůli bohaté nabídce tisku; VANĚČKOVÁ-ŠTĚPÁNKOVÁ, Zdeňka – EHNERT, Pravoslav. *Cajthamlův odkaz...*, s. 58.

19 Ostatně ve svém díle sepsaném po vzniku republiky již líčí poměry v Terezíně znatelně změněnou optikou, CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Obrázky z Deutschböhmen*. Praha: A. Svěcený, 1923, s. 11-15.

20 VANĚČKOVÁ-ŠTĚPÁNKOVÁ, Zdeňka – EHNERT, Pravoslav. *Cajthamlův odkaz...*, s. 58.

jeho popis Terezína, který je pro Cajthamla patrně ztělesněním státní moci a Litoměřic. Terezín je jeho optikou město německé se všemi atributy mocnářství a Litoměřice, kde byl poměr Čechů a Němců zhruba 1 ku 10 jsou mu městem, kde se mluví hojně česky, ba kde dokonce v určitých chvílích převládá čeština.²¹ Do jeho litoměřického působení spadá také jeho první „demonstrace českosti“. Cajthaml navštívil hrob Karla Hynka Máchy a položil na něj „rozšířené navštívenky“ s nápisem „*Mluvte česky*“. Byl při tomto činu spatřen a městská rada do následně za tento čin potrestala uvězněním na jeden den. V zimě 1886 – 1887 skončila Cajthamlova první cesta do „zněmčených oblastí“ jeho vlasti. Zpět do Litoměřic se vrátil v dubnu roku 1888. Téměř rok strávil ve službě u německého mistra. V březnu 1889 jej v zaměstnání „navštívil“ četník. Tentokrát šlo o druhou Cajthamlovu celoživotní vášeň – socialismus.²² Díky jeho zadržení a pobytu ve věznici však známe další díl jeho vztahu k Němcům a německému. Za dva roky strávené v Litoměřicích se dle svých slov německy naučil pouze rozumět. Až věznicе ho naučila jazyk také užívat. Všichni spoluvězni, s nimiž sdílel celu, byli německé národnosti.²³ Ač byla většina spoluvězňů trestána za krádeže, o žádném z nich se Cajthaml nevyjadřuje hanlivě a chybí zde i jakákoliv narážka na německost vězňů. Naopak je Cajthaml vnímavý k rozdílnosti dialektů a konstatuje, že někteří z vězňů se raději bavili s ním, než s vězněm, který byl z Chebska a jemuž litoměřičtí Němci rozuměli v podstatě stejně jako Cajthamlově češtině. Za prací se 5. května 1890 následně Cajthaml přesunul do Teplic.²⁴ Ve svých pamětech připisuje pobytu v Litoměřicích největší vliv na jeho duševní vývoj. Cajthaml zde poznal obě svá životní témata – socialismus a „*krutý útisk národní*“.²⁵ Oba tyto okruhy následně přenášel i na papír a stal se autorem novinových článků.

Cajthaml-Liberté jako hotový člověk? – Působení v Teplicích – Šanově do světové války

Ač to Cajthaml při příchodu do Teplic – Šanova netušil, stalo se toto město jeho dlouholetým působištěm. Stejně jako v Litoměřicích, i zde byla čeština jazykem menšiny, která činila k roku Cajthamlova příchodu 901 jedinců, což nepředstavovalo ani 10 % podíl, jak tomu bylo v Litoměřicích. Ještě roku 1900 bylo ve městě na 22 020 Němců a pouze 1548 Čechů. Ti tedy tvořili kolem 6,5 % tamějších obyvatel. Dle soukromého sčítání však tvořila česká společnost téměř 20 % obyvatel a poměr se přílivem české pracovní

21 Dle sčítání roku 1880 byl poměr Čechů a Němců v Litoměřicích 1417 ku 9263, k roku 1890 je pak zaznamenán poměr 1191 ku 10 004; VESELÝ, František – SKŘIVAN, František – ŠUBRT, Jeroným. *Vývoj a život českých menšin část 5. Duchcovsko, část 6. Teplicko, část 7. Litoměřicko*. Most: Bukačovo nakladatelství, 1908, s. 212.

22 František Cajthaml, původce české stávkové školy v severních Čechách. In *Světlozor*, 18. prosince 1908, roč. 9, č. 9, s. 195.

23 Až na jednu výjimku, k níž Cajthaml uvádí: „*Nějaký čas s námi bydlil i tulák Schams, jehož národnost jsem nemohl určit, poněvadž mluvil plynne česky i německy.*“; VANĚČKOVÁ-ŠTĚPÁNKOVÁ, Zdeňka – EHNERT, Pravoslav. *Cajthamlův odkaz...*, s. 62.

24 VANĚČKOVÁ-ŠTĚPÁNKOVÁ, Zdeňka – EHNERT, Pravoslav. *Cajthamlův odkaz...*, s. 63; Drobné zprávy. In *Filologické listy* 1/1936, roč. 63, č. 1, s. 315.

25 VANĚČKOVÁ-ŠTĚPÁNKOVÁ, Zdeňka – EHNERT, Pravoslav. *Cajthamlův odkaz...*, s. 63.

síly postupem času vyrovnával.²⁶ V tomto prostředí Cajthaml postupně přešel od svého krejčovského povolání k politické a žurnalistické činnosti. Začal také plně rozvíjet svůj třetí talent – básnictví. I v Teplicích vzbuzoval zájem nejen svých kolegů socialistů,²⁷ ale také četnictva.²⁸ Zprávy o tom, zda byl někdy po svém příchodu do Teplíc vězněn, však nejsou. Po sedmi letech v Teplicích začal spoluvydávat list *Severočeský dělník*, který následně redigoval téměř 25 let.²⁹ Údajně těmto novinám také vymyslel jejich název.³⁰

Sledujeme-li Cajthamlův vývoj a jeho tvorbu, nelze si nevšimnout, že dva hlavní proudy, k nimž inklinoval, jsou ze své podstaty protichůdné. Národovectví a socialismus se ve svých idejích spíše negují, než aby hledali stejná východiska.³¹ Jak se tyto dva myšlenkové proudy u Cajthamla pojily, vystihla Zdeňka Vaněčková, která uvádí: „Prostředí severočeského pohraničí, v němž žil, bylo v osmdesátých, devadesátých i pozdějších letech vyznačeno ostrým sociálním a zároveň národnostním konfliktem. Český živel tu představovaly především chudé dělnické a hornické vrstvy.“³² Sám Cajthaml se v obdobném duchu vyjádřil několikrát. Stručně tak učinil také v předmluvě ke své knize *Obrázky z Deutschböhmen*, kde napsal: „Český člověk byl tedy spoután sociálně i národnostně. A je nesnadno rozhodnouti, které okovy nesl tíže, protože ho oba tlačili až k zemi.“³³ Cajthaml tedy přijal za své starosti, které tížily jak jeho stav, tak jeho národ. Je přitom zcela logické, že pro povznesení národa bylo třeba zlepšení jeho sociální situace a o toto zlepšení mělo největší zájem právě socialistické hnutí. Pro propojení sociálního a národního proudu je Cajthamlovi výhodou také jeho neznalost. To co Vaněčková vidí jako handicap – tedy nedostatečná znalost teoretických základů socialistického hnutí, Marxových myšlenek a dalších, je ve skutečnosti, to co mu umožnilo stvořit jeho myšlenkový svět, v němž se socialismus a myšlenka národního boje nevylučuje, ba naopak se dokonale doplňuje.³⁴ Je však také nutné blíže prozkoumat optiku, kterou Cajthaml na obě tyto součásti hleděl.

-
- 26 VESELÝ, František – SKŘIVAN, František – ŠUBRT, Jeroným. *Vývoj a život českých menšin část 5. Duchcovsko, část 6. Teplisko, část 7. Litoměřicko*. Most: Bukačovo nakladatelství, 1908, s. 164 a 169.
- 27 Stal se například jednatelům Řemeslnické jednoty, která byla v Teplicích ustanovena roku 1892; Teplice. In *Hlas lidu*, 21. dubna 1892, roč. 7, č. 134, s. 536.
- 28 Prohlídky. In *Hlas lidu*, 21. května 1891, roč. 6, č. 111, s. 446; jedná se o krátkou zprávu informující o domovní prohlídce, která měla být u Cajthamla vykonána 3. května, kvůli podezření ze šíření socialistických tiskopisů.
- 29 VANĚČKOVÁ-ŠTĚPÁNKOVÁ, Zdeňka – EHNERT, Pravoslav. *Cajthamlův odkaz...*, s. 85.
- 30 BROŽKOVÁ, Jindřiška. *František Cajthaml jako pozorovatel národnostních a jazykových poměrů*. (Diplomová práce) Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, Pedagogická fakulta, 1968, s. 7.
- 31 Tento postoj je patrný i z faktu, že krátce poté, co začal vycházet *Severočeský dělník*, se jeho alternací a konkurencí stal *Mezinárodní severočeský dělník*, který již v názvu odkazoval na svůj internacionální charakter; MĚCHÝŘ, Jan. *Bouřlivý kraj*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1983, s. 240.
- 32 VANĚČKOVÁ, Zdeňka. *František Cajthaml – Liberté (Poznámky k prvnímu životnímu období do roku 1900)*. In *Český lid* 71. Praha: EÚ ČSAV, 1984, s. 226-231.
- 33 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Obrázky z Deutschböhmen*. Praha: A. Svěcený, 1923, s. 3.
- 34 Ideovou „omezenost“ Cajthamla nekonstatovala pouze Vaněčková, ale též anonymní literární kritik; Bez nadpisu. In *Literární noviny*, 28. listopadu 1959, roč. 8, č. 48, s. 5.

Národní boj pro něj byl spíše bojem proti „utlačování“. Při čtení jeho textů je patrné, že jeho pero nevedl ani výbojný duch, ani agrese, která byla tak typická pro celou řadu jeho vrstevníků. Němec jako takové nepojímal jako nedělitelný celek. Měl mezi nimi řadu kolegů – především sociálnědemokratických politiků, kteří s ním zasedali ve stejných radách, či chodily na stejné akce. Němec v pejorativním smyslu slova byl Cajthamlovi spíše továrník, politik, či úředník, který představoval nenahraditelnou součást soukolí státního „jha“. Klíč pro „špatného“ Němce byl v podstatě snadný. Byl jím ten, kdo libovolným způsobem negativně ovlivňoval život české menšiny. Když Cajthaml definoval problémy národnostního pomezí, zaměřil se též na Litoměřicko, k němuž uvedl oba případy – tedy Němce v běžném smyslu slova i Němce-germanizátory. Cajthaml připustil, že „obyčejný Němec“ se taktéž podílel na změnách na jazykové hranici a tím pádem i na germanizaci některých obcí, ale nečinil tak z důvodů národních. Motivem mu byla především pracovní příležitost, ale i rodinný život: „*Němečtí mládenčí totiž rádi chodí za českými pannami.*“³⁵ V tomto směru neviděl na jejich počínání nic špatného. Němcem-germanizátorem pro něj byl „*Dr. Václav Tita, typ hospodského politika [...] nesmířitelný odpůrce Čechů, jakými jsou všichni renegáti, vytkl si mezi jiným za úkol prostředky nemravnými, penězi, získati Třeбенice pro národ německý.*“³⁶ Dr. Václav Tita, správně Josef Wenzel Titta byl pro Cajthamla „hohenzollernský prokurátor“³⁷ a „pověstný násilník“³⁸, který „*Z maličkého baráčku spíše sušárně než lidskému přibýtku se podobajícímu komandoval [...] celou německou politiku v Rakousku.*“³⁹

V podobném duchu také upravil svou verzi socialismu, který pro něj není řízen doktrínou uvozující jako jeden z úhelných kamenů tohoto „vyznání“ - internacionalismus. Cajthaml sice už ve své rané tvorbě tento princip prezentuje jako nedílnou součást socialismu, ale na jeho pozdějších pracích je patrná sounáležitost národního a sociálního stanoviska. Můžeme říci, že pokud Cajthaml napsal: „*Socialismus stojí na stanovisku pravé rovnoprávnosti a vyvinování se každé národnosti na základě svého jazyka. Socialismus, a spravedlnost hlásá, nečiní a nemůže činiti žádnému jazyku příkoří, ale také nevyvyšuje jednu řeč nad druhou.*“⁴⁰ kladl důraz především na ono „nevyšování“. „Jeho“ socialismus byl tedy zároveň ochranou „jeho“ národa a jazyka – hodnot, které byly ze strany nesocialistů poškozovány. Tento pohled prezentuje i jeho podpora národního rozkolu sociální demokracie i odborových hnutí, kde Cajthaml jednoznačně žádal vytváření oddělených českých organizací.⁴¹ V jeho básních i beletristické a historické tvorbě tyto utlačovatele představoval vedle socialisticky korektního kapitalisty, kapita-

35 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Obrázky z Deutschböhmen*. Praha: A. Svěcený, 1923, s. 20.

36 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Obrázky z Deutschböhmen*. Praha: A. Svěcený, 1923, s. 19.

37 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Obrázky z Deutschböhmen*. Praha: A. Svěcený, 1923, s. 19.

38 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. Tajná filiálka liberecké vlády Lodgman-Seligery v Teplících-Šanově. In Alois Žípek (ed.), *Domov za války* – díl 5, Praha: Pokrok, 1931, s. 655.

39 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Severočeské národnostní pomezí*. Teplice: Naše domovina, 1927, s. 7; Cajthamlovi můžeme patrně přispat i autorství básničky věnované Tittovi a uveřejněné v *Rašpli*, kam Cajthaml psával. Báseň se signovaná pouhým „L.“ a poeta v ní konstatuje, že má Titta jepičí mozek a oslí vytrvalost; Dr. Titta. In *Rašple*, 1. dubna 1911, roč. 22, č. 4, s. 39.

40 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Z péra dělníkova*. Praha: František Bačkovský, 1893, s. 128.

41 MĚCHÝŘ, Jan. *Bouřlivý kraj*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1983, s. 237.

lista – Němec a někdy snad i rakousko-uherský stát, který německost oblasti, v níž Cajthaml žil, podporoval.⁴²

Tento pohled, který nemohl být vlastní pouze Cajthamlovi a i celé řadě dalších sociálních demokratů ve „zněmčených“ územích se pochopitelně odrazil také na stránkách *Severočeského dělníka*. Tento list sociální demokracie pro IV., V., VI., VIII. a XI. volební okres (jak zněl jeho podtitul) se na řadě míst věnuje problematice národního boje. To bylo ostatně blízké i dalším sociálně-demokratickým listům, ale častěji byl těmito listy národní boj prezentován spíše jako téma, které pro tehdejší dobu není tak důležité jako boj za sociální rovnost a narovnání sociálních poměrů. V *Severočeském dělníku* nalezneme tuto kritiku na zbytečné „vlastenčení“ taktéž, ale ve stejných ročnících, ba i ve stejných číslech je zároveň za národ horováno v obdobně marginálních záležitostech, které jsou odsuzovány.

Cajthaml prošel od svého příchodu na sever Čech zásadní změnou. Nejen jeho ideový svět, ale i jeho postavení se notně změnilo. Místo krejčovského řemesla pracoval jako úředník nemocenské pokladny⁴³ (od roku 1899)⁴⁴ a zároveň jako novinář. Je bezpochyby těžké definovat vyváženost dvou poměrně nesourodých elementů, které tvořily jeho světónázor, ale jisté je, že před vypuknutím velké války byl stále ovlivněn obojím a snad byl více socialistou, než národním pracovníkem.

Krátce před válkou – v letech 1913 a 1914 připravoval pro *Severočeského dělníka* přílohu, která nesla název *Na pomezí*. Její obsah byl podtitulem definován jako zábavný. Co je pro nás důležité – v řadě čísel *Na pomezí* můžeme sledovat Cajthamlovu tvorbu (především básnickou), která v sobě snoubí více, než kdykoliv dříve, témata národního útisku a socialismu. Jeho básně nesou především názvy obcí a měst na jazykové hranici a často odkazují na Bílou horu a další události tradičně spojované s „poněmčením“ českých zemí. Jako příklad zde můžeme uvést báseň s motivem Třebenic, které byly v tomto období chápány jako jedno ze zásadních kolbišť národnostního pomezí. Její část zní: „*Za pět prstů koupili ho/ tam na staroměstském rynku, / při přípitku místo vína/ krev hltali milý synku!*“⁴⁵ V této básni, stejně jako v dalších, se Cajthaml, společně s celým národem staví do role „kacířů“, kteří musí přihlížet, jak je jim jejich otčina měněna na „háj soch světců“.

42 V tomto směru nelze být definitivní. Pokud hledáme odpovědi v Cajthamlově básnické tvorbě, je závěr vždy na interpretaci jednotlivce.

43 Dle některých zdrojů byl Cajthaml až do počátku 30. let 20. století jediným českým úředníkem této pokladny. Mimo běžné agendy byl tedy také tlumočnickem mezi českými dělníky a německými úředníky; m. j. HRADIL, Jan. Odpolitizujte obranné jednoty! In *Legie*, 2. 1. ledna 1930, roč. 5, č. 1, s. 2.

44 BROŽKOVÁ, Jindřiška. *František Cajthaml jako pozorovatel národnostních a jazykových poměrů*. (Diplomová práce). Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, Pedagogická fakulta, 1968, s. 8.

45 CAJTHAML-LIBERTĚ, František. Pod horami – Třebenice. In *Na pomezí – Zábavná příloha „Severočeského dělníka“* v Teplicích, 7. 2. února 1913, č. 4, roč. 1, s. 3.

Válka a Deutschböhmen

O Cajthamlově životě během války toho mnoho nevíme. Je zřejmé, že se nadále věnoval žurnalistice i umělecké tvorbě. Jako řadu let před tím, se i za války podílel na vzniku *Dělnického rodinného kalendáře*,⁴⁶ nadále udržoval kontakty s americkými Čechy a publikoval v jejich *Denním hlasateli*,⁴⁷ nalézáme dokonce i několik vtipů z jeho pera.⁴⁸ Je jednoznačné, že válka Cajthamla ovlivnila. Jeho básně uveřejněné během války jsou zřetelně antimilitaristické a i v próze se k tomuto období staví s patrnou averzí. Na vypuknutí války vzpomínal Cajthaml v krátkém textu nazvaném *Lavina v pohybu* vydaném v Žípkově *Domovu za války*.⁴⁹ V porovnání s jeho předválečnými texty je patrné, že se jazýček vah mezi socialismem a národovectvím přehoupl směrem k národu. Můžeme pokládat za jisté, že byl Cajthaml během války, stejně jako celá řada dalších, ovlivněn myšlenkou „cizí“ války. K sounáležitosti s českým národem, který bojoval proti své vůli a za „cizí“ věc mu mohla dopomoci i osobní zkušenost. Na frontu byl povolán i jeho syn, který ve svých 24 letech (roku 1916) zastával hodnost četaře 9. praporu zákopníků. František Cajthaml mladší se stal na bojišti „malým“ hrdinou, když zachránil důstojníka a českého spolubojovníka praporčíka Zikána z Vinařic. Důvod této záchrany zněl: „[...] protože Zikán s mužstvem lidsky zacházel.“⁵⁰ Jeho retrospektivní líčení události spjatých s počátkem války má zřetelný protiněmecký a antimilitaristický charakter a prezentuje stereotyp Němce-militaristy v kontrastu s mírumilovným Čechem. Předválečné líčení dělnických poměrů, zde vystřídal pohled na českého člověka: „Českému lidu vůbec i ve smíšených oblastech země české dýchalo se těžce v této válečné atmosféře. České menšiny žily pod německo-nacionální hrůzovládou, pod skutečnou inkvisicí[...]. Český člověk v »uzavřeném území« byl střežen nejen orgány státními, nýbrž i německými spoluobčany. Neminulo týdne, aby několik obětí pro nevinné slovo, pro pasivní chování při zpěvu velkoněmeckých písní atd. neputovalo do kasemat terezínských, neminulo dne, aby německá žurnalistika nedenuancovala české občany a kanibalsky nejásala, když krvaví psi v soudcovských uniformách vynášeli rozsudky smrti nebo dlouhodobé pohřbení v tak zvané malé pevnosti terezínské, což rovnalo se smrti hladem.“⁵¹ Dílo, které je pro Cajthamlův postoj k Deutschböhmen stěžejní vyšlo roku 1924 v Ústí nad Labem v Bukačově nakladatelství. Jeho název zní *Sláva a pád „provincie Deutschböhmen“*. Ke genezi tohoto díla můžeme podat pouze kusé informace. Jisté je, že se kniha měla jme-

46 *Dělnický rodinný kalendář. Duch času*, 12. října 1915, roč. 17, č. 120, s. 4.

47 Např. CAJTHAML-LIBERTÉ, František. Bankrotář – vzpomínka z vězení. In *Denní hlasatel*, 9. září 1914, č. 3. roč. 24, (nečíslováno), s. 9; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. Vojna v českém popěvku a odrhovače. In *Denní hlasatel*, 24. 1. 1915, roč. 24, (nečíslováno), s. 6.

48 Např. CAJTHAML-LIBERTÉ, František. Veselý koutek. In *Slezský venkov*, 11. listopadu 1916, č. 17, roč. 5, č. 92, s. 6.

49 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. Lavina v pohybu. In Alois Žípek (ed.), *Domov za války – díl 1.*, Praha: Pokrok, 1929, s. 36-39.

50 Státní okresní archiv Beroun, fond František Cajthaml, kar. č. 3 foto František Cajthaml ml. a Zikán z Vinařic. (Pramen bez bližšího určení. Fond má dvojí pročišlování a reálné situaci neodpovídá ani jedno.)

51 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. Lavina v pohybu..., s. 38-39.

novat *Převrat, okupace a krveprolití uvnitř provincie Deutschböhmen v letech 1918 – 1919*⁵² a ve hře byl s největší pravděpodobností také název *Provincie Deutschböhmen v soumraku Rakouska a v červánkách republiky československé*.⁵³ Můžeme také s jistotou konstatovat, že materiál, který Cajthaml shromáždil jako podklad pro toto dílko, které má 90 stran textu, tvoří neobjemnější složku v celém jeho fondu a čítá na 808 listů. Pokud se ptáme po motivaci k jeho vytvoření, pomůže nám sám Cajthaml, který tento motiv v úvodu *Slávy a pádu* ozřejmil. Uvedl: „V „Čechoslováku“, dokumentárním měsíčníku všenárodním, vydaném „Národní radou československou“, napsal roku 1921 dr. Kazimour článek o důležitosti „Archivu národnostního“: „Vcházíme do čtvrtého roku osvobozené vlasti. Jak důležité by bylo, kdybychom měli v pamětních knihách zaznamenáno, jak působil převrat, čím se projevoval, jak se chovali Němci v dobách převratových, jak po převratu se měnili, krátce, kdyby byl vylíčen všechen život národnostní se všemi nadějemi a zklamáními, ba utrpeními. Je potřebí jednat rychle. Události rychle se zapomínají a mnohá důležitá podrobnost zapomene se zcela. Proto měli by všichni činitelé v národně smíšených krajínách zapisovati si vše, co je důležitého a významného pro poznání národnostních poměrů a zachovati potomkům pro paměť a poučení všestranný obraz svých počinů a všeho života.“

„Pokusil jsem se touto knihou přispěti částečně k úkolu, drem Kazimourem naznačeném. Slova Kazimoura jsou až příliš pravdivá. Zapomíná se rychle – zaznamenáno není téměř ničeho a hrozí nebezpečí, že potomci naši o dnech popřevratových na českém severu budou méně vědět, než co víme my o roce osmačtyřicátém. Vyměřený rozměr knihy nedovolil mi prozatím podat více.“⁵⁴

Z toho co Cajthaml napsal je tedy zřejmé, že popud na sepsání přišel v podstatě „z venku“. Byl dán impulz k zaznamenání potřebného a on se rozhodl, že jeho zkušenosti a vědomosti jsou dostatečné k vytvoření práce na předeslané téma. Vzhledem k nashromážděným materiálům a jejich různorodosti, zde soudit, že tato práce Cajthamla zcela pohltila a on strávil přípravou a úpravami značné množství času. Pod úvodem k *Slávě a pádu* je napsáno datum 21. prosince 1921 a kniha vyšla s vrocením 1924. Můžeme tedy předpokládat, že Cajthaml uznal za vhodné svůj rukopis rozhojnit o značné množství informací, které v původní verzi chyběly? Původní verze knihy byla bezesporu jiná, než ta, která se dočkala svého otištění. Bez zajímavosti není ani fakt, že Cajthaml shromažďoval materiály i poté, co kniha vyšla. Tyto podklady pak sloužily pro tvorbu dalšího textu, který vycházel na pokračování v *Severočeském dělníku* během roku 1928 a nesl titulek *Převrat, okupace a krveprolití uvnitř „Provincie Deut-*

52 Tento název je přímo na deskách k rukopisu; Národní archiv v Praze (dále NA Praha), fond František Cajthaml-Liberté, arch. jed. 91, *Provincie Deutschböhmen v soumraku Rakouska a v červánkách republiky československé; Historie převratu, okupace a krveprolití v letech 1918 – 1919*; Materiály, poznámky výstřižky ke studii, plakáty, doklady, rukopis, strojopis, přepracovaná studie s poznámkami a doplňky. (dále Provincie Deutschböhmen, fond není rozdělen na kartony, ale na archivní jednotky nahrazující inventární čísla).

53 Objevuje se na několika místech rukopisu; NA Praha, fond František Cajthaml-Liberté, inv. č. 91, Provincie Deutschböhmen.

54 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Sláva a pád „provincie Deutschböhmen“*. Ústí nad Labem: Buřáková nakladatelství, 1924, s. 5.

*schböhmen v letech 1918 a 1919.*⁵⁵ Na stejné téma následně vytvořil tři studie do Žípkova *Domova za války*.⁵⁶

Na tomto místě je třeba definovat Cajthamlovu roli v jeho poměru k Deuschböhmen. V první řadě byl přímým účastníkem převratových událostí ve svém domovském městě Teplicích-Šanově. Jako novinář se zcela přirozeně dostal k nejdůležitějším událostem, které vznik republiky a provincie Deuschböhmen v tomto městě provázely. Je přitom zřejmé, že Cajthaml často sám sebe v převratových chvílích stylizuje nikoli do postavy novináře, ale do postavy spoluobčana (někdy spoluobčana-socialisty). Jelikož se však jeho texty soustředí až na výjimky na celé území Deuschböhmen, postupuje ve většině jako vypravěč, který získané informace zprostředkovává čtenáři svým sociálně-národním pohledem. Oproti předválečným pracím nalezneme v Cajthamlově tvorbě zaměřující se na Deuschböhmen dvojí poměr k Němcům. Tentokrát však nejde o Němce-germanizátora a Němce (bez pejorativního nádechu). S tím jak se změnila situace, změnil i Cajthaml svůj slovník používaný na toto téma. Němec-germanizátor pochopitelně zůstává a je to právě on, kdo chce kazit vznik republiky něčím tak nesmyslným jako je německá provincie v rámci českých zemí. Druhý Němec – po převratu německý spoluobčan je Cajthamlem blahosklonně přijat za československého občana a je mu vyhrazena role člověka, který se musí smířit s nastalou situací. I pro tyto občany však má svou dávku ironie a sarkasmu a uvědomuje si, že Němci jsou od této chvíle „ti druzí“. Jak je tomu například při líčení teplických oslav vzniku republiky, jež se odehrály 3. listopadu 1918. Cajthaml píše o slavicím českém davu: „*Srdce dvou desetitisíců bijí stejně. Ale ani jedno nehořkne v této chvíli záští proti německým spoluobčanům. Zvláště když se dnes chovali tak slušně.*“⁵⁷

55 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. Převrat, okupace a krveprolití uvnitř „Provincie Deuschböhmen“ v letech 1918 a 1919. In *Severočeský Dělník*, 16. června 1928, roč. 31, č. 48 s. 2; Dále vycházel nepravidelně po zbytek roku. Pro další části textu je volena zkrácená forma citace: 19. června 1928 č. 49, s. 2; č. 51, 27. června 1928, s. 2; 30. června 1928, č. 52, s. 2; 4. července 1928, č. 53, s. 2; 11. července 1928, č. 54, s. 2; 14. července 1928, č. 55, s. 2; 18. července 1928, č. 56, s. 2; 21. července 1928, č. 57, s. 2; 25. července 1928, č. 58, s. 2; 28. července 1928, č. 59, s. 2; 1. srpna 1928, č. 60, s. 2; 4. srpna 1928, č. 61, s. 2; 11. srpna 1928, č. 63, s. 2; 18. srpna 1928, č. 65, s. 2; 22. srpna 1928, č. 66, s. 2; 28. srpna 1928, č. 67, s. 2; 29. srpna 1928, č. 68, s. 2; 1. září 1928, č. 69, s. 2; 5. září 1928, č. 70, s. 2; 8. září 1928, č. 71, s. 2; 11. září 1928, č. 72, s. 2; 19. září 1928, č. 74, s. 2; 28. září 1928, č. 76, s. 2; 6. října 1928, č. 79, s. 2; 10. října 1928, č. 80, s. 2; 13. října 1928, č. 81, s. 2; 17. října 1928, č. 82, s. 2; 24. října 1928, č. 84, s. 2; 27. října 1928, č. 85, s. 2; 3. listopadu 1928, č. 87, s. 2; 7. listopadu 1928, č. 88, s. 2; 14. listopadu 1928, č. 90, s. 2; 21. listopadu 1928, č. 92, s. 2; 28. listopadu 1928, č. 94, s. 2; 5. prosince 1928, č. 96, s. 2.

56 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. Český sever ve dnech převratu. In Žípek, Alois (ed.). *Domov za války – díl 5*, Praha: Pokrok, 1931., s. 585-597; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. Okupace „provincie Deuschböhmen“. In Alois Žípek (ed.). *Domov za války – díl 5*, Praha: Pokrok, 1931, s. 622-639; CAJTHAML-LIBERTÉ, František. Tajná filiálka liberecké vlády Lodgman-Seligerovy v Teplicích-Šanově. In Alois Žítek (ed.). *Domov za války – díl 5*, Praha: Pokrok, 1931, s. 646-656. Studie v *Domovu za války* se ve značné míře shodují s jeho texty uveřejněnými v Severočeském dělníku.

57 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. Český sever ve dnech převratu..., s. 586.

V souvislosti s Deutschböhmen také upravil Cajthaml svůj postoj k německé sociální demokracii, která byla sice stále sesterskou organizací a hájila stejné ideje, ale zároveň se postavila za vznik Deutschböhmen a ve svém přesvědčení byla pevnější, než řada dalších německých politických elit z jiných stran, které dle představitelů německé sociální demokracie „[...] ze strachu o svůj majetek volají po dorozumění s Čechy.“⁵⁸ Německá sociální demokracie se tedy stejně jako česká,⁵⁹ stala rozhodujícím elementem v měsících nejistoty. Ovšem oproti české jí chyběl onen „[...] háv národního nadšení a radosti z vítězství.“⁶⁰ Pro Cajthamla byla tato pozice jaksi dvojsečná. Na jedné straně byly jeho němečtí kolegové v určitém smyslu slova stále „charakternější“, než ostatní německé strany a tudíž hodni uznání. Na straně druhé se česká a německá sociální demokracie dostaly do přímého střetu názorů na další osud území, na němž žily oba národy. S trochou nadsázky by se dalo říci, že byl vlastně přejat Cajthamlův sociálně-národní pohled. Je až k neuvěření jak rychle se sociální demokraté přetavili v bojovníky za svůj národ. Či to nebylo tak rychle? Měchýř tvrdí, že se národní hnutí v oblasti tvořilo především z dělnických vrstev, což je vzhledem ke struktuře české menšiny bezpochyby pravda. Dle jeho vývodů, se již v 90. letech 19. století v určitých případech klade rovnítko mezi české národní hnutí a hnutí socialistické. Tento trend Cajthaml dokládá mimo jiné na výroku vůdčí osobnosti německého politického života v Teplicích-Šanově dr. Stradala. Stradal měl prohlásit „[...] že žádný Rakušan nebude podporovat české školy; jednak proto, že je pochybné, zda se v českých školách pěstuje dosti silně rakouský vlastenecký cit, a také proto, že zde nechceme žádnou socialistickou agitaci.“⁶¹

Pokud zabrousíme do vyšších pater politiky, můžeme nalézt také řadu vývodů, které Cajthaml bezpochyby znal a které utvářely jeho vztah k jeho německým soudruhům. Důležitý je přitom právě předěl první světové války. V tomto směru je třeba alespoň stručně přiblížit vztah a především rozdílná východiska, české a německé (rozuměj rakouské) sociální demokracie. Cesty těchto organizací se, bez toho, aby se někdy napevno spojily, rozcházejí roku 1905 po posledním společném sjezdu. Ambice sociální demokraty napříč národy rakouskou-uherské monarchie trvale existovaly i nadále. Snaha byla v tomto směru vyvíjena především z českého tábora. S vypuknutím války byla tedy na scéně samostatná sociální demokracie česká i německá, přičemž se záhy ukázalo, že německá sociální demokracie je ochotna sjednat shodu spíše s dalšími německými strany, než se svou českou „sestrou“. Ústupky, k nimž německá sociální demokracie byla ochotná zajít, zahrnovaly mimo jiné i politiku asimilace slovanských menšin v oblastech většinově osídlených německy hovořícím obyvatelstvem.⁶² Příklon ke spolupráci s ostatními stranami opírajícími svůj program alespoň částečně o aktivní německou nacionální politiku musel řadu českých sociálních demokratů dosti popou-

58 CAJTHAML-LIBERTÉ, František. Český sever ve dnech převratu..., s. 587.

59 Česká sociální demokracie byla v podstatě nejprogresivnější organizací hájící českou menšinu v Deutschböhmen. Již 3. listopadu 1918 ustanovila Národní výbor menšinový pro severní Čechy, který byl ústředním orgánem dalších českých národních výborů v Deutschböhmen. Pravomoci tohoto ústředí se nepodřídil pouze národní výbor v Litoměřicích.

60 KÁRNÍK, Zdeněk. *Habsburk, Masaryk či Šmeral*. Praha: Karolinum, 1996, s. 520.

61 MĚCHÝŘ, Jan. *Bouřlivý kraj*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1983, s. 312.

62 KÁRNÍK, Zdeněk. *Habsburk, Masaryk či Šmeral*. Praha: Karolinum, 1996, s. 15.

zet. Nutno říci, že i čeští sociální demokraté měli centralistické tendence, ale oni „centralisté“ tvořili nepočetnou podskupinu, která dosáhla na politickém poli pouze dílčích úspěchů. Česká sociální demokracie se však chtě nechtě také musela zapojit do „plánování budoucnosti“. Připojila se tedy k dalším českým stranám a přihlásila se k českým rezolucím následujícím po spisovatelské akci. Není neznámo, že i tyto rezoluce byly přes svou loajalitu v mocnářství taktéž laděny na národní notu. Situace byla stručně vyjádřena i ve spisku Čestmíra Stehlíka, který, opíraje se o svůj protisociálnědemokratický pohled, konstatoval: *„Internacionála se rozpadla jako hliněná chatrč. Proč? Poněvadž dělník je zrovna tak dobře člen národní rodiny jako každý jiný [...] roste i padá se svou otčinou.“*⁶³ Cajthaml jistě vnímal, a muselo mu bezpochyby imponovat, že na jaře a v létě 1917 to byli právě dělníci, kteří se jako první z vrstev společnosti zúčastnili prostřednictvím stávek a demonstrací aktivního politického života. Lze se také domnívat, že stejně jako oni, i on viděl v aktuálním vedení české sociální demokracie notné rezervy.⁶⁴ Můžeme také předpokládat, že nově kooptovaní představitelé radikálního nacionálního křídla (Modráček, Pik, Habrman), kteří se stali v téže době součástí výkonného výboru strany, měli na směřování a roli sociální demokracie v dalším období stejný názor jako on.⁶⁵ Citujme zde ještě jednou Čestmíra Stehlíka, který na závěr svého spisu uvádí, že česká sociální demokracie svou válečnou politiku prohrála a aby *„[...] přehlušila strašné důkazy své viny, uložené v paměti celého národa zahájila [...] nejuživější štvánice politické a třídní a v r. 1919 tyto útoky zesiluje.“* Dále *„Slovem sociální demokracie, alespoň ve svých oficiálních kruzích, necítílas národem za Rakouska a necítí s ním ani za republiky. Ona ukázala se v nejuživějších chvílích našich dějin nespolehlivou ona je nespolehlivou podnes a zůstane nespolehlivou do budoucna – neboť nemá morálky a charakteru.“*⁶⁶ I když jde o text politického konkurenta, nalezneme v něm i oprávněnou kritiku. Strana učinila během války skutečně mnoho chybného a její selhání bylo následně „nahrazeno“ vlnou demonstrací, které si vyžádaly několik životů a značně pochroumanou reputaci vedoucí k dalšímu štěpení.

Tyto dva proudy – tedy to co prožíval jako socialistický žurnalista ve smíšené oblasti své vlasti, a zároveň to co sledoval ve vrcholné politice Předlitavska, musely nutně ovlivnit jeho vnímání české sociální demokracie, ale i německé sociální demokracie. Pro úplnost připomeňme, že v době, kdy Cajthaml psal své práce sledující dění v Deutschböhmen, byla německá sociálně demokratická politická síla konstituována pod novou stranu – Německou sociálně demokratickou stranu dělnickou v Československé republice (DSDAP), která vznikla právě v Teplicích-Šanově na přelomu srpna a září 1919. Tato strana měla ve svém čele jednoho z nejaktivnějších zastánců vzniku provincie Deutschböhmen Josefa Seligera a hlásila se tak i nadále k myšlence národnostní auto-

63 STEHLÍK, Čestmír. *Česká sociální demokracie za války*. Praha: Tiskové družstvo strany čs. pokrokových socialistů, 1919, s. 7.

64 KÁRNÍK, Zdeněk. *Habsburk, Masaryk či Šmeral*. Praha: Karolinum, 1996, s. 122.

65 KUKLÍK, Jan. Československá sociálně demokratická strana dělnická. In MALÍŘ, Jiří a kol. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1891 – 2004*. Brno: Doplněk, 2005, s. 683-684.

66 STEHLÍK, Čestmír. *Česká sociální demokracie za války*. Praha: Tiskové družstvo strany čs. pokrokových socialistů, 1919, s. 73-74.

Bezirks-Krankenkasse Teplitz. Post-Nr. 76/17

Kranken-Vormerk.

Name: *Martin Anna* Wohnung: *Tam. Karjausdnerst. Nr. 81*
 Beschäftigung: Betrieb: *Fuchs & Fischer* Geburtsjahr: *1899*
 Behandelnder Arzt: D. *Spital - Med. I*
 Beim Arzte gemeldet am: *19* . Tägliches Krankengeld *2* K¹⁰ h. Beerdigungsbeitrag

Diagnose	Kranken-Untersützung		Anzahl berTage	Anzahl berTage	Summe berTage	Summe		Kontroll-Vermerk	Diagnose	Kranken-Untersützung		Anzahl berTage	Anzahl berTage	Summe berTage	Summe
	von	bis				K	h			von	bis				
	<i>4/11</i>			<i>Spital</i>				Spital U.-B. <i>93/19</i> <i>Transport 34 K</i> <i>P. Weiss</i>							
								F <i>4/11 1918</i> <i>Diagn. Valnus, seloped.</i> <i>C. Ritterberg erschienen 19</i> <i>Altkn 22/1/18</i>							

Volksveraký zastřelený dělnice v Mnichovské Tře v listopadu 1918
F. Cajthaml - Liberec 1934.

Spital vom 4/11 bis 4/11 Tage 1
 bis Tage 1
 bis Tage 1
 bis Tage 1
 Beerdigungsbeitrag erhalten am *2/11 1918*

Kranken-Vormerk dělnice zastřelené v Teplicích v listopadu 1918.
 ZDROJ: Národní archiv ČR Praha, fond František Cajthaml

nomie odkazující na teze brněnského programu.⁶⁷ Cajthaml v té době čekal definitivní rozhod s „německými soudruhy“, kteří byli na stránkách *Severočeského dělníka* podrobování pravidelné kritice.⁶⁸

Kdo tedy napsal *Slávu a pád „provincie Deutschböhmen“*? Kniha se těší hojně pozornosti. Je to autentická výpověď doby. Je to soubor informací o krizovém vývoji konce války na severu Čech. A přesto zůstává její autor v podstatě neznámým. Na předchozím textu jsem se snažil ukázat, že Cajthamlův názor na česko-německé potýkání měl svůj vývoj, jehož předělem byla především první světová válka. Jeho literární styl se časem vybrousil a jeho rétorika vůči němečtví se zostřila. Můžeme v tomto gradování vidět alibismus? Jinými slovy – našel Cajthaml odvahu psát o českých Němcích otevřeně až ve chvíli, kdy se staly menšinou nového československého státu? I to je možné a zajisté to svou roli v jeho tvorbě sehrálo, ale myslím, že primárně se na jeho pojetí projevil

67 ŠEBEK, Jaroslav. Politické strany německé menšiny. In MALÍŘ, Jiří a kol. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1891 – 2004*, Brno: Doplněk 2005, s. 863-864.

68 Např. Němečtí sociální demokraté pro prkennou přehradu kulturní. In *Severočeský dělník*, 28. října 1919, roč. 16, č. 9, s. 2.

vlastní zkušenosti. Jeho válečný prožitek, ač mimo zákopy, byl hluboký a válečné vize druhého národa byly pro „jeho“ národ devastující. Vize však zůstávaly vizemi, které se nemusely realizovat a také se nestaly. Lze se domnívat, že onen zásadní předěl v jeho tvorbě nebyl podmíněn hlavně válkou jako takovou, ale především jejím koncem. Dobou v níž se vedle formujícího se československého státu, formovala i provincie Deutschböhmen, která se (i když velice nepravděpodobně) mohla stát jeho domovem. Jistě viděl bídu a sociální nespravedlnost a jistě ho to zasáhlo nebyvalou měrou. Jako pracovník nemocenské pokladny měl možnost sledovat nárůst případů podvýživy a mohl i počítat mrtvé. V jeho fondu v Národním archivu v Praze je uložen také nemocniční záznam, který 4. listopadu 1918 vlastnoručně vyplňoval. Je na něm jméno Anna Martin narozena 1898. Roku 1934 na tento list Cajthaml připsal: „*Volksweráky zastřelená dělnice v Trnovanech.*“⁶⁹ Tato dělnice se dle jeho výpovědi žádného rabování neúčastnila a šla pouze kolem. To, že přišla o život, bylo tedy dílem náhody. Náhoda ukončila její život a padesátiletý Cajthaml byl u toho a vnímal. A Cajthaml byl velmi vnímavý k příkořím.

Je v podstatě nemožné definitivně rekonstruovat Cajthamlův pohled na problematiku Deutschböhmen. Můžeme jen vyjmenovat faktory, které jej v jeho práci ovlivnily a určit jejich potenciální proměny. Je jisté, že jeho práce v sobě nese výrazné zabarvení, které je výsledkem všech událostí a dějinných předělů, které zažil. Nakonec lze říci, že Cajthaml ve svém díle o Deutschböhmen pracoval vybaven stejnými idejemi jako mnozí před ním. Tedy, „[...] spojil otázku sociální s otázkou jazykovou a národ chápal jako spontánní sebeutváření a sebeuvědomování komunity prostřednictvím sdíleného jazyka.“⁷⁰ Jen cesta, kterou k tomu došel, byla specifická a do značné míry se nevymanila z regionu, který ji spoluutvářel. I přesto „*Památka, kterou po sobě Cajthaml zanechává, je opravdu ceny trvalé.*“⁷¹

69 NA Praha, fond František Cajthaml-Liberté, inv. č. 91, Provincie Deutschböhmen. Vloženo volně do rukopisu.

70 HVÍŽDALA, Karel – PŘIBÁŇ, Jiří. *Hledání dějin*. Praha: Karolinum, 2019, s. 42.

71 Fr. Cajthaml-Liberté zemřel. In *Vídeňské noviny*, 5. května 1936, č. 72, roč. 3, s. 4.

Z periferie do centra? Rok 1919 ve vývoji českého menšinového školství

Karel ŘEHÁČEK

Abstract: *From the periphery to the centre? The year 1919 in the development of Czech Minority Education*

The foundation of Czechoslovakia in October 1918 brought about a fundamental change for the existence of the Czech minority in the nationally mixed areas of the Czech lands. It touched, perhaps most notably, the Czech minority education system. Its transformation was allowed by the new laws as well as the approach of the state. Thus, the Czech minority gained a better chance for positive development in the centre of the nation rather than its periphery. The paper searches for an answer to the question whether, and to what extent, this ambitious project was achieved and what the contribution of the minority school system was.

Keywords: *Czechoslovakia. 1919. Czech minority. National education system.*

Úvod

Po vzniku Československa jako národního státu Čechů a Slováků vyjadřovalo velká očekávání spojená s dalším vývojem především obyvatelstvo české národnosti žijící v národnostně smíšených oblastech českých zemí, tedy jako národnostní menšina převážně uprostřed německé a zčásti i polské majority. Zdálo se, že po roce 1918 definitivně ztratí dosavadní „punc“ občanů druhé kategorie, přehlížených či utlačovaných, a že se z periferie či výspy národa, kde se z geografického i společenského hlediska více či méně nacházela, dostane do centra zájmu a dění.

Významné a z pohledu obyvatelstva české národnosti převážně pozitivní změny nastaly zejména v oblasti národního školství, pro jehož vývoj byl rok 1919 obzvláště důležitý.¹ K výraznému posunu však docházelo již bezprostředně po převratu, kdy se do českých národních (soukromých či veřejných)² škol hlásilo mnoho dětí, které do té doby

---

1 Blíže k vývoji českého menšinového školství před rokem 1918 a po vzniku Československa viz ŘEHÁČEK, Karel. *Jménem národa a pro národ! České školství v národnostně smíšených oblastech jihozápadu Čech v letech 1880 – 1945*. Plzeň: via Centrum, 2019, 297 s.

2 Národní školy se dělily na veřejné a soukromé. Veřejné školy měly právo vydávat všeobecně uznávaná vysvědčení a žáci mohli přecházet z jedné školy do druhé bez rozdílových zkoušek. Soukromé školy existovaly buď bez práva veřejnosti, takže jejich žáci získávali vysvědčení až po přezkoušení na veřejných školách a při přestupech na jiné školy byli povinni vykonat rozdílové zkoušky, případně mohly být tzv. zveřejněny, kdy jim bylo ministrem kultury a vyučování uděleno právo veřejnosti, takže fungovaly jako veřejné školy. I nadále však byly vydržovány ze soukromých

z různých důvodů navštěvovaly školy německé. Tento proces byl podporován především Ministerstvem školství a národní osvěty (MŠANO), které 22. listopadu 1918 zaslalo Zemské školní radě (ZŠR) v Praze výnos, jenž se týkal přijímání českých dětí z německých škol do českých národních škol. Požadovalo v něm především všestranně nadstandardní zacházení s těmito žáky, když doslova uvedlo: „*Mnozí rodiče, jichž děti navštěvovaly dosud školy s vyučovacím jazykem německým, chtějí nyní posílati děti do škol českých. Této snaze nutno vyjítí vstříc měrou nejširší. Pro žactvo takové, které neovládá dostatečně český jazyk, budtež pokud možno přechodně zařízeny zvláštní jazykové hodiny.*“³

Mnohem důležitější pro vývoj národního školství v národnostně smíšených oblastech Československa však byly změny dosavadních zákonů, které upravovaly otázky vzniku a další existence tohoto typu škol. V tomto směru byly klíčové zejména legislativní změny let 1919 – 1920, které umožnily nastavit systém národních škol tak, aby byl pro školou povinné žáky národnostních menšin co nejméně diskriminační. Úplně nejdůležitější však bylo motivovat rodiče školou povinných dětí, aby zapisovali své potomky do takových škol, kde se mohli vzdělávat v jejich mateřštině. To bylo pro posun příslušníků národnostních menšin z periferie do centra naprosto zásadní a na tom také záležel úspěch celého tohoto snažení.

Předkládaná studie se zaměřuje na legislativní ukotvení národního školství v Československu v roce 1919 a na podmínky, které nové školské zákony v oblasti národního veřejného i soukromého školství nastavily. Dalším cílem studie je zodpovědět otázku, nakolik se „národní integrace“ obyvatelstva české národnosti žijícího v národnostně smíšených oblastech českých zemí povedla, co ji nejvíce podpořilo či co jí naopak nejsilněji bránilo. Posledním cílem této analýzy je pak odpověď na otázku, zda se očekávání z konce roku 1918 naplnila a zda se přechod české menšiny z periferie národa do jeho centra podařil.

Menšinové školství a jeho vývoj po roce 1919

Popřevratová expanze českého školství byla zapříčiněna jednak změněným společenským klimatem a přístupem politické reprezentace nově vzniklého státu, ale také vlnou migrace značného množství dětí české národnosti, navštěvujících před rokem 1918 z různých důvodů německé školy. Tito žáci začali prakticky ze dne na den navštěvovat české školy, které tak musely řešit především problémy s limitovanou kapacitou dosavadních škol a nedostatkem učitelů. Hlavní přínos pro rozvoj českého národního školství po roce 1918 proto představovala především nová školská legislativa, která většinu uvedených problémů řešila a která umožňovala zakládání národních škol v národnostně smíšených oblastech a jejich další vývoj za mnohem výhodnějších podmínek, než tomu bylo dosud.⁴

prostředků jejich zakladatelů.

3 Národní archiv (dále NA) Praha, fond Ústřední matice školská (dále ŮMŠ) Praha, kart. 438, oběžník Zemské školní rady (ZŠR) v Praze z 29. 11. 1918.

4 K vývoji školství před rokem 1918 viz ŘEHÁČEK, Karel. *Jménem národa a pro národ!...*, s. 25-38.

Dne 3. dubna 1919 byl schválen zákon č. 189/1919 Sb., o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, podle poslance Národního shromáždění (NS) a starosty Ústřední matice školské (ÚMŠ) Jindřicha Metelky známý rovněž jako tzv. Metelkův zákon.⁵ Podle něj mohla být zřízena veřejná menšinová škola v každé obci, kde žilo podle tříletého (nikoliv již pětiletého, jak tomu bylo do té doby podle zemského zákona č. 22/1870) průměru nejméně 40 školou povinných dětí, ve výjimečných případech jich stačilo pouze 30, pokud v obci neexistovala veřejná škola s vyučovacím jazykem, který byl jejich jazykem mateřským. Zároveň bylo zákonem stanoveno, že při každé veřejné obecné škole mohla být za splnění určitých podmínek zřízena veřejná občanská (měšťanská) škola. Ve výjimečných případech nemuselo MŠANO trvat ani na výše uvedených počtech žáků. Jelikož byly menšinové školy zřizovány ZŠR a země nesla veškeré osobní i věcné náklady na ně, nepodléhaly již místním ani okresním školním radám, takže obce ani okresy nemohly jakkoliv vstupovat do procesu jejich zřizování. Odpadly tím nejen časté obstrukce ze strany Němci řízených obcí, ale také do té doby diskriminující a mnohdy ponižující výsledky rodičů a komisionelní řízení. Nově přijatý zákon měl na rozvoj školství ohromující dopad a jen do roku 1921 na jeho základě vzniklo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku na 800 nových českých veřejných obecných škol.⁶

Do stávající školské legislativy však poměrně negativně zasáhl zákon č. 126/1920 Sb. z 29. dubna 1920, o župním zřízení. Prvním legislativním počinem, kde bylo této právní normy využito, byl návrh zákona č. 292/1920 Sb., o školské správě. V původním návrhu zákona byla v souladu se zákonem č. 126/1920 Sb. pravomoc ve věcech národního školství přesunuta z gesce ZŠR na budoucí župní školní rady. Proti tomu vystoupil při projednávání zákona poslanec NS a přední menšinový politik František Lukavský⁷ s protinávrhem, podle něhož měla být v oblasti školství a osvěty zachována zemská autonomie. Lukavského protinávrh sice neprošel, ale původní legislativní návrh byl novelizován v tom smyslu, že menšinové školy byly od 1. ledna 1921 podřízeny přímo

Předseda Ústřední matice školské v Praze Jindřich Metelka.
ZDROJ: Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky

- 5 Ústřední matice školská (ÚMŠ) byla spolkem usilujícím o podporu českého soukromého školství v národnostně smíšených oblastech českých zemí. K vývoji a smyslu existence ÚMŠ před rokem 1918 viz ŠPIRITOVÁ, Alexandra. Ústřední matice školská v letech 1880 – 1919. In *Paginae historiae* 1. Praha: Národní archiv, 1993, s. 178-195, po roce 1918 ŘEHÁČEK, Karel. Ústřední matice školská v letech 1918 – 1951. In *Paginae historiae* 15. Praha: Národní archiv, 2007, s. 97-130.
- 6 ŘEHÁČEK, Karel. Ústřední matice školská v letech 1918 – 1951..., s. 98-99.
- 7 Blíže k F. Lukavskému viz ŘEHÁČEK, Karel. Dr. František Lukavský a Plzeňsko. In *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis společnosti přátel starožitností* 38/108, 4. Praha: Společnost přátel starožitností, 2000, s. 213-221.

Poslanec Národního shromáždění
a přední menšinový pracovník
František Lukavský.
ZDROJ: archiv K. Řeháčka

MŠANO.⁸ Na základě uvedených změn byl i tzv. Metelkův zákon novelizován zákonem č. 295/1920 Sb. z 9. dubna 1920, o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích. Novelou bylo upraveno zřizování státních menšinových škol, které na MŠANO spravovalo zvláštní oddělení pro menšinové školství, v jehož čele stanul přední menšinový pracovník a dlouholetý tajemník ÚMŠ Jan Dvořák.

Na základě zákona č. 292/1920 Sb. převzalo MŠANO od 1. ledna 1921 také síť tzv. menšinových škol, které byly zřízeny již před účinností uvedeného zákona pro národnostní menšiny s poukazem na článek 19 někdejší rakousko-uherské ústavy z prosince 1867. Takovéto školy se obecně nazývaly školami menšinovými, byť tento pojem nebyl zcela přesný a v květnu 1930 byl dokonce MŠANO označen jako nevhodný s tím, že vhodnějším ekvivalentem měla být státní škola.⁹ K 1. květnu 1922 se

jednalo o 694 škol, z toho v Čechách 442 obecných a 54 měšťanských, na Moravě o 146 obecných a 19 měšťanských a ve Slezsku 31 obecných a 2 měšťanské.¹⁰ Správu dosavadních menšinových či nově vznikajících národních škol vykonávaly okresní a místní školní výbory, zřízené rovněž podle zákona č. 292/1920 Sb.¹¹

Aby bylo zabezpečeno umístění nově vznikajících národních škol a bydlení jejich správců, ředitelů, učitelů a dalšího personálu, byl každý vlastník nemovitosti povinen propůjčit za přiměřenou náhradu své místnosti pro potřeby těchto škol, nebylo-li tím ohroženo jeho vlastní bydlení či živnost. Pokud bylo zapotřebí získat stavební parcelu pro postavení novostavby školy nebo zajistit vhodnou budovu pro její umístění, mohl tyto reality stát vyvlastnit. Soukromým školám bylo v okamžiku jejich zřízení automaticky přiznáváno právo veřejnosti, takže byly postaveny na roveň školám veřejným. Za stejných podmínek bylo uděleno právo veřejnosti i soukromým školám, které vznikly před vydáním tzv. Metelkova zákona, takže se téměř všechny obecné školy ÚMŠ staly veřejnými a byly převzaty do správy státu (tzv. postátněny).

Z hlediska národního školství se jednalo o výrazně pozitivní posun v porovnání s dosavadním stavem. Ani tzv. Metelkův zákon však nevyřešil problémy národního školství beze zbytku a nedokázal zajistit možnost výuky v mateřském jazyce pro všech-

8 ŠTVERÁK, Vladimír. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983, s. 306.

9 NA Praha, Ministerstvo školství (dále MŠ) Praha, kart. 368, zápis o poradě o pedagogických potřebách menšinových škol ze 7. 5. 1930.

10 NA Praha, MŠ Praha, kart. 309, dopis MŠANO v Praze Prezidiu ministerské rady v Praze z 3. 5. 1922.

11 ŘEHÁČEK, Karel. České národní školství v letech 1918 – 1938. In Petr A. Bílek – Bohumil Jiroušek – Lukáš Novotný (eds.). *Československo 1918 – 1938/2018*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2018, s. 219.

ny žáky. A tak v místech, kde se ani podle nových pravidel nenašel požadovaný dostatek školou povinných dětí jedné národnostní skupiny, zajišťovala i nadále jejich vzdělávání soukromá škola, ovšem již automaticky s právem veřejnosti.

První národní školy vzniklé na základě tzv. Metelkova zákona byly podřízeny dosa-
vadním inspektorům veřejných škol bez ohledu na vzdálenost sídla inspektora od škol. Teprve následně byly dohledem nad národními školami pověřovány nově zřizované ins-
pektoráty národních škol s československým, německým či polským vyučovacím jazyk-
em. V roce 1920 byla zřízena čtyři místa samostatných inspektorů menšinových škol
v Liberci, Litoměřicích, Mostě a v Plzni, postupně došlo k vytvoření potřebné sítě ins-
pektorátů menšinových škol.¹² Co se týče českého národního školství, existovaly např.
v roce 1928 jejich inspektoráty v Brně, Českých Budějovicích, Duchcově, Jihlavě, Karvi-
né, Liberci, České Lípě, Litoměřicích, Olomouci, Opavě, Plzni, Podbořanech, Sušici, Čes-
ké Třebové, Trutnově, Karlových Varech, Znojmě a Žatci.¹³ Síť inspektorátů se rozrůstala
(v roce 1935 jich bylo již 26¹⁴) a v souvislosti s důsledky hospodářské krize se zvažovalo
jejich sloučení s inspektoráty ostatních veřejných škol, k čemuž však nakonec nedošlo.

Co se týče skladby vyučovaných předmětů, byla situace na státních národních ško-
lách stejná jako na ostatních veřejných školách. Na některých českých národních ško-
lách se kromě toho jako nepovinný předmět vyučoval německý jazyk. Jednalo se pře-
devším o měšťanské školy a výuka němčiny byla obhajována poukazem na „*existenční
a národohospodářské škody, které vznikají národu a státu z toho, že absolventi českoslo-
venských škol neovládají němčinu*“.¹⁵ Kromě této praktické stránky výuky byl kladen též
značný důraz na kontakty žáků menšinových škol s vrstevníky z ryze českých oblastí,
např. formou dopisování, výměn tříd či výletů do Prahy a dalších českých měst. To bylo
důležité i proto, aby žáci státních národních škol uměli správně používat mateřský ja-
zyk. Jedním z mnoha problémů menšinových a posléze i státních národních škol bylo
totiž také to, že jejich žáci mysleli německy a mluvili dialektem. Situace byla mnohem
lepší v místech, kde byla zřízena i stejnojazyčná opatrovna či mateřská škola. Zlepšování
jazykových dovedností žáků napomáhalo rovněž umisťování českých sirotků z vnitro-
zemí do národnostně smíšených oblastí.¹⁶

12 NA Praha, MŠ Praha, kart. 309, záznam o jednání komise pro zhospořádání veřejné správy z 2. 4. 1935.

13 NA Praha, ÚMŠ Praha, kart. 438, fascikl Menšinové školy.

14 Brno, České Budějovice, Duchcov, Hlučín, Jindřichův Hradec, Cheb, Jihlava, Karviná, Liberec, Česká Lípa, Litoměřice, Most, Olomouc, Opava, Plzeň, Podbořany, Sušice, Šumperk, Teplice-Šanov, Český Těšín, Česká Třebová, Trutnov, Ústí nad Labem, Karlovy Vary, Znojmo, Žatec. Inspektoráty německých národních škol se nacházely v Novém Jičíně a v Praze, inspektorát polských národních škol sídlil ve Fryštátu.

15 NA Praha, MŠ Praha, kart. 368, dopis MŠANO v Praze ÚMŠ v Praze z 12. 3. 1931.

16 NA Praha, MŠ Praha, kart. 368, zápis o poradě o pedagogických potřebách menšinových škol ze 7. 5. 1930.

Ústřední matice školská a její význam po vzniku Československa

Také úloha ÚMŠ se po roce 1918 zásadně změnila a matice se ocitla v naprosto odlišné roli, když se stala v budování národního školství rovnocenným partnerem státu. Na své první poválečné valné hromadě konané 26. února 1919 vyjádřili přítomní členové ÚMŠ radost ze vzniku Československa slovy: „Srdce naše naplňuje vděčná radost, že naši bratři, naši českoslovenští vojínové a zápasníci za hranicemi i v naší vlasti, rozbili pouta, která nás svírala. Děkujeme jim za desetitisíce dětí v matičních školách vykoupení čekajících, děkujeme jim za desetitisíce dětí ve školách nečeských, děkujeme jim za utiskované české rodiče, ustarané matky a zmrzačené otce.“¹⁷

Mnohým se dokonce zdálo, že další existence ÚMŠ ztratila smysl, domnívali se, že v osvobozeném národě zbaveném německé nadvlády již nebude její činnosti třeba a že se o české školy postará sám stát. Tyto úvahy se však ukázaly být, jak již bylo uvedeno dříve, značně nerealistickými, naděje na to, že stát bude garantem výuky každého jednotlivého žáka v jeho mateřském jazyce, se nenaplnily, a tak české, německé i polské soukromé školy byly v Československu realitou i v popřevratovém období.¹⁸

Představitelé ÚMŠ získali v nově vzniklém státě především přímý vliv na tvorbu školské politiky, což se odrazilo zejména v již zmíněné školské legislativě. Na základě výše uvedených zákonů mohla ÚMŠ předat státu prakticky veškeré své obecné školy. Jestliže ještě v roce 1919 vydržovala 87 obecných škol, o rok později to byly již pouze 3 školy.¹⁹ I po převzetí většiny škol státem však byly aktivity ÚMŠ značné. Zakládala soukromé menšinové obecné školy v obcích s nedostatečným počtem žáků, potřebným ke zřízení veřejné školy, ale především zaměřila své úsilí na vybudování základny pro jejich dlouhodobě udržitelný růst. Touto základnou byla síť mateřských škol a opatroven, které umožňovaly přípravu dětí na budoucí školní výuku v jejich mateřském jazyce a které se staly jedním z hlavních nástrojů boje proti odnárodňování českých dětí. Zaměřovala se též na zvyšování komfortu žáků a studentů, kupř. výstavbou internátů, podporou školního stravování, studijními a dopravními stipendii, organizováním ošacovacích akcí a vánočních nadílek atd. Podpora vyššího vzdělání absolventů českých obecných škol byla v národnostně smíšeném území opět velmi důležitá především jako obrana před odnárodňováním: po ukončení obecné školy totiž neměly české děti často jinou možnost než přejít do německých měšťanských či jiných německých vyšších škol.

Logo Ústřední matice školské.
ZDROJ: archiv K. Řeháčka

17 NA Praha, ÚMŠ Praha, kart. 60, zpráva z valné hromady ÚMŠ v Praze z 26. 2. 1919.

18 ŘEHÁČEK, Karel. Ústřední matice školská v letech 1918 – 1951..., s. 98–99.

19 ŠPIRITOVÁ, Alexandra. Ústřední matice školská v letech 1880 – 1919..., s. 187.

Novostavba školní budovy české školy
v Dianě na Tachovsku. ZDROJ: archiv K. Řeháčka

Za tím účelem vytvořila ÚMŠ funkční systém nejrůznějších podpor, které přispívaly k lepší dostupnosti vyššího vzdělání, a všestranně podporovala také veřejné české školy či útulky.

Důležitá byla rovněž stavební činnost ÚMŠ, neboť bylo potřebné zkvalitňovat zázemí stávajících soukromých i veřejných škol, např. výstavbou nových moderních školních budov. Školní správa poválečného Československa však nestačila pokrývat potřeby národního školství kvalitními školními budovami a bouřlivý růst českého národního školství po roce 1919 neodpovídal materiálním možnostem státu, který pro ně nedokázal za-

jistit odpovídající prostory. V roce 1924 mu proto ÚMŠ nabídla, že bude pod dozorem státních úřadů stavět budovy národních škol, které následně převede do péče státu. Tato nabídka byla s povděkem přijata a ÚMŠ začala za pomoci státem garantovaných úvěrů stavět. Do roku 1930 takto kupř. vystavěla 77 moderních školních budov.²⁰ ÚMŠ se rovněž podílela na zlepšování vybavení škol inventářem a učebními pomůckami. Po válce tak podstatně rozšířila své cíle, plynoucí z dosud platných stanov, a proto na valné hromadě konané 18. prosince 1921 došlo k jejich změně, jež umožňovala výrazně širší záběr spolkové činnosti.²¹

Poválečná dynamika vývoje tzv. matičního školství je patrná z následujících údajů: jestliže k 31. prosinci 1919 provozovala ÚMŠ v celém Československu 55 opatroven a mateřských škol, 87 obecných škol, 2 vyšší střední školy, tedy celkem 144 ústavů, k 31. prosinci 1929 to bylo již 197 opatroven a mateřských škol, 2 občanské školy, 5 vyšších středních škol, tedy celkem 204 ústavů. Kromě toho ÚMŠ navíc v roce 1928 podporovala 71 pokračovacích a 22 hudebních škol a 38 jazykových kurzů, poskytovala množství stipendií podporovaným žákům. Celkový náklad ÚMŠ na školské účely se

20 Jejich seznam viz BĚLEHRÁDEK, František. Ústřední matice školská za republiky. In *Padesát let Ústřední matice školské 1880 – 1930*. Praha: Ústřední matice školská v Praze, 1931, s. 74-75.

21 NA Praha, ÚMŠ Praha, kart. 334, § 2 stanov z 15. 3. 1922: „*Účelem ÚMŠ je zřizovati, vydržovati a podporovati všeliké školy a ústavy učebné, opatrovny a školy mateřské, vzdělávací a vychovávácí kursy, vychovatelny, sirotčince, útulny, stravovny, knihovny, čítárny a vůbec šířiti znalost českého jazyka spisovného.*“

zvýšil z 2012 649 korun v roce 1919 na 14 502 772 korun v roce 1928, i když tato čísla nelze vzhledem ke kolísání měny a inflačním vlivům jednoduše porovnávat.²²

Pozitivní trend budování českého menšinového školství vyvrcholil v roce 1934, kdy ÚMŠ vydržovala 326 matičních škol s 504 odděleními a 10 981 žáky.²³ Následující období let 1935 – 1938 bylo pro ÚMŠ naopak dobou poměrně složitou. Vnitropolitický vývoj v Československu, radikalizace obyvatelstva německé národnosti v národnostně smíšených oblastech pod vlivem Sudetoněmecké strany a neustále se zhoršující postavení české menšiny vedly ÚMŠ k dvojí, optimisticko-pesimistické politice: na jedné straně se snažila až téměř do posledních dnů bojovat a intervenovat ve prospěch české menšiny na nejrůznějších úřadech a institucích, její snahy však byly stále častěji marné. Tyto neúspěchy vzbuzovaly u části členské základny pocity marnosti a vedly k obviňování představitelů Československé republiky i jejích občanů ze zbabělosti, poraženectví, nečinnosti a lhostejnosti vůči českému národu. Na druhé straně i sama ÚMŠ propadala stále více defetismu, její aktivity se omezovaly na udržení statutu quo z předchozího období, což se zřetelně odráželo v poklesu investic např. do nových stavebních projektů v národnostně smíšených oblastech.

Přehnaná očekávání a neuspokojivá realita

Z výše uvedeného je patrné, že rok 1918 přinesl změny k lepšímu zejména v oblasti legislativy a snazšího zakládání nových škol, další pozitivum spočívalo v otázce postavení učitelů menšinových a posléze státních národních škol, jejich hmotného i sociálního zabezpečení a zásadním způsobem se změnil přístup státu k otázce prostorového umisťování škol, kdy se především podařilo realizovat ambiciózní program výstavby nových školních budov ze státního rozpočtu.

Ani tento pro české národní školství velmi příznivý vývoj po roce 1918 však nedokázal vyřešit veškeré problémy, s nimiž se česká menšina před vznikem Československa potýkala. I když byla československá školská legislativa k budování národního školství velice vstřícná, nemohlo se podařit zajistit možnost výuky v mateřském jazyce pro úplně všechny žáky, a tak soukromé, v českém případě, matiční školy na mnoha místech existovaly i nadále.

Mnohem horší však byla skutečnost, že se ani po roce 1918 nepodařilo v národnostně smíšených oblastech nově vzniklého státu odstranit snad největší problém české menšiny, který spočíval v její hospodářské závislosti na německé většině. I po vzniku Československa tak musely úřady většinou jen bezmocně přihlížet skrytým či zjevným symptomům zastrašování obyvatelstva české národnosti jeho propouštěním z práce, vypovídáním z nájmu a dalším projevům hospodářského nátlaku. Všechny tyto projevy nebrachiálního, ovšem v důsledku o nic méně nebezpečného násilí v drtivé většině případů souvisely právě s českým národním školstvím, kdy byli rodiče českých školou povinných žáků nejrůznějším způsobem přesvědčováni o tom, aby své děti posílali do té „správné“ školy: za to byli buď odměňováni nejrůznějšími benefity, nebo trestáni hos-

22 ŘEHÁČEK, Karel. Ústřední matice školská v letech 1918 – 1951..., s. 106.

23 ŘEHÁČEK, Karel. Ústřední matice školská v letech 1918 – 1951..., s. 114.

Žáci a učitel před budovou české obecné školy v Nové Huti na Domažlicku.

ZDROJ: Archiv města Plzně

podářským bojkotem či pohrůžkami existenční likvidace. České menšinové spolky se sice i za pomoci státu snažily po roce 1918 tuto situaci změnit poměrně sofistikovaným programem hospodářské emancipace české menšiny,²⁴ ovšem tyto aktivity ve skutečnosti pomohly pouze zanedbatelnému počtu Čechů a zbytek české menšiny vystavily ještě většímu odvetnému tlaku ze strany Němců.

Po roce 1918 se nepodařilo odstranit ani další projevy odmítání čehokoliv českého ze strany většiny obyvatelstva německé národnosti. Nedobrovolné a silou vynucené začlenění jím obývaných oblastí do nově vzniklého Československa nemohlo přinést žádnou pozitivní změnu v jeho vnímání Čechů.²⁵ I přes porážku německé iredenty a tzv.

24 ŘEHÁČEK, Karel. Stavební družstvo pro Plzeňsko a Stříbrsko a jeho aktivity v národnostně smíšených oblastech jihozápadu Čech. In *Nardi aristae. Sborník k 70. narozeninám Ivana Martinovského*. Ústí nad Labem: albis international, 2007, s. 219-244; ŘEHÁČEK, Karel. Výroba proutěného zboží jako prostředek k hospodářskému udržení české menšiny v národnostně smíšených oblastech. In Nikola MICHŇOVÁ – Tomáš BARTA PRAŽÁK (eds.). „Učiňte zkoušku a jistě zůstanete stálým odběratelem!“ *Proutěná kultura v kontextu času a prostoru*. Praha-Mělník: Státní oblastní archiv v Praze, 2019, s. 62-72; ŘEHÁČEK, Karel. Menšinové záložny na Stříbrsku a jejich duchovní otec Karel Landsfeld. In Jakub KRČEK – Jiří STOČES (eds.). *Stříbro nad zlato. Sborník prací k životnímu jubileu PhDr. Vladimíra Bystrického, CSc.* Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2019, s. 142-159.

25 Blíže ŘEHÁČEK, Karel. *Němci proti Československu na západě Čech (1918 – 1920)*. Plzeň: Karel Řeháček, 2008, s. 182; ŘEHÁČEK, Karel. Im Namen der deutschösterreichischen Republik. Západočeská justice mezi Plzní a Chebem na konci roku 1918. In Pavel Jakubec – Jaroslav Pažout (eds.).

německý politický aktivismus, který se projevoval od poloviny dvacátých let, se situace české menšiny v národnostně smíšených oblastech Československa nijak výrazně nezlepšila. Naopak, mnozí představitelé české menšiny si soustavně stěžovali na rostoucí projevy protičeské nenávisti, kterou ve srovnání s obdobím před rokem 1918 označovali dokonce za mnohem intenzivnější a mnohostrannější. Zvyšovaly se počty případů slovního i fyzického násilí, jeho oběťmi se pořád častěji stávali přímo učitelé či dokonce žáci českých národních škol. V mnoha případech byly k výkonu násilí verbovány svými učiteli německé děti, což ještě více podtrhovalo zhoršující se národnostní poměry.²⁶ Ty se vyhroutily zejména po roce 1935 a od té doby žila česká menšina v národnostně smíšených oblastech Československa trvale v atmosféře nejistoty a strachu.²⁷

Čeští hraničáři, jak se příslušníci české menšiny obvykle s notnou dávkou hrdosti nazývali, spoléhali v řešení výše uvedených problémů na stát. Československá republika jako demokratický státní útvar však tyto potíže demokratickými prostředky řešit neuměla. Speciálně přijatá legislativa sice umožňovala chránit stát proti zjevným útokům na něj, takřka neviditelně a především obtížně prokazatelné projevy násilí, bojkotu a zastrašování však postihnout nemohla. Frustrace české menšiny z nenaplněného očekávání vývoje po roce 1918 se tak stupňovala. Propukaly spory mezi jejími příslušníky, hroutila se vnitřní jednota, mnozí pod vlivem slibů či hrozeb přecházeli na druhou stranu pomyslné frontové linie či opouštěli národnostně smíšené oblasti a stěhovali se do českého vnitrozemí.²⁸ Zejména po roce 1935 se česká menšina nacházela ve stavu postupujícího rozvratu. Její část byla vývojem frustrovaná a upadala do stavu lhostejnosti a pasivity, další část se však snažila projevovat i nadále národní aktivitu a mnohdy se i spojovala proti nepřátelským výpadům se všemi, kteří zastávali podobné postoje a hájili tytéž hodnoty, např. němečtí aktivisté či antifašisté.²⁹

Centry českého aktivismu byly až do poslední chvíle národní školy a jejich učitelé. I když i mezi nimi byly výjimky, většina z nich až do jejich nuceného odchodu z národnostně smíšených oblastí pracovala pro program státní celistvosti. Existence národních škol byla klíčová pro udržení a elementární rozvoj českého jazyka a české menšiny v národnostně smíšených oblastech českých zemí, resp. Československa. České národní školství bylo z toho důvodu existenční záležitostí jako základní mechanismus obrany proti poněmčování obyvatelstva české národnosti, resp. obyvatelstva žijícího v národnostně smíšených rodinách.³⁰

Vznik Československa a provincie Deutschböhmen. Litoměřice-Liberec-Praha: Státní oblastní archiv v Litoměřicích, 2019, s. 107-117.

26 ŘEHÁČEK, Karel. *Jménem národa a pro národ...*, s. 199-231.

27 ŘEHÁČEK, Karel. *Češi a Němci na jihozápadě Čech 1880 – 1938*. Plzeň: Dimenze a Koniáš, 2002, s. 115-123; ŘEHÁČEK, Karel. Česko-německé soužití na jihozápadě Čech v letech 1880 – 1938. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica*, 31. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003, s. 217-242.

28 ŘEHÁČEK, Karel. *Češi a Němci na jihozápadě Čech 1880 – 1938...*, s. 145-147.

29 ŘEHÁČEK, Karel. Němečtí antifašisté na Karlovarsku v letech 1938 – 1948. In *Sborník Muzea Karlovarského kraje* 27. Cheb: Muzeum Cheb, 2019, s. 93-122.

30 ŘEHÁČEK, Karel. *Jménem národa a pro národ!...*, s. 243.

Závěr

Očekávání české menšiny v národnostně smíšených oblastech Československa se podařila po roce 1918 naplnit pouze částečně. Touha obyvatelstva české národnosti vymanit se z periferie národa byla naplněna jen ve státoobčanské, resp. legislativní rovině. V těchto oblastech byly úspěchy integrace české menšiny nezpochybnitelné a situace v českém menšinovém, resp. státním národním školství je toho skvělým důkazem.

Přes skutečně grandiózní výsledky budování českého státního školství v národnostně smíšených oblastech Československa se však nepodařilo to nejdůležitější: začlenit českou menšinu z její dosavadní národní periferie do centra národa rovněž v dalších oblastech. I nadále totiž přetrvávala mnohostranná závislost obyvatelstva české národnosti na německých zaměstnavatelích, pronajímatelích bytů či věřitelích. „Řeč chleba“,³¹ jak taktiku tohoto přístupu většiny vůči menšině formulovaly již v roce 1903 *Alldeutscher Blätter*, byla jasná, srozumitelná a slavila úspěchy i v době existence Československé republiky.

Tato strategie byla nesmírně účinná a nebyla proti ní prakticky žádná obrana, zvláště pak ve státě, který sám sebe vnímal a deklaroval jako demokratický. I proto se mu nedařilo bránit všem popsaným formám bojkotu české menšiny a útokům na ni. A to byl i hlavní důvod toho, že česká menšina zůstala i v éře samostatného a demokratického Československa na podobné národní periferii, na jaké byla i před rokem 1918, a v některých aspektech se dokonce její postavení ještě zhoršilo.

---

31 ŘEHÁČEK, Karel. *Češi a Němci na jihozápadě Čech 1880 – 1938...*, s. 28.

Činnosť školského inšpektorátu v Šariši v roku 1919¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Abstract: *The 1919 activities of the School Inspectorate in Šariš*

When the Czechoslovak Republic was founded, momentous changes also occurred in education. Their enforcement was especially difficult in Eastern Slovakia, where Magyarisation was really significant, the national awareness of the local inhabitants was weakened and diluted by educating Eastern Slovak youths in 'cultural Šariš', presented as the Slovak language. The process of changes within education in Šariš started after January 10th, 1919, when a School Inspectorate was established in Prešov and Pavel Gallo was appointed the first inspector. From the start, he guaranteed and coordinated changes in the entire Šariš County. Their activities were directed by the School Department at the Slovak Ministry of Education and National Edification with its seat in Bratislava. The process of changes in education in the region was determined by the general socio-political climate. The employees of the School Department found the enforcement of such changes demanding, having to face a number of challenges.

Keywords: *School Inspectorate. Education. 1919. Šariš. Prešov.*

V mesiacoch krátko po vzniku Československej republiky (ČSR) pristúpili nové orgány česko-slovenskej štátnej moci k zásadným zmenám vo všetkých oblastiach spoločenského života, vrátane školstva. Zvlášť na Slovensku boli postavené pred ťažkú úlohu – „*rýchle a radikálne stvoriť slovenskú školu*“.² Splnenie tohto náročného poslania bolo späté s realizáciou viacerých nevyhnutných zmien v školstve, ktorých priebeh a úspešnosť ovplyvňovala spoločensko-politická klíma na Slovensku, poznačená zápasom o jeho začleňovanie do ČSR. Tento proces komplikoval najmä odpor starého štátneho aparátu voči novej moci, chaotické pomery v zásobovaní a doprave, ako aj pokusy maďarskej vlády o zvrátenie situácie. Poprední predstavitelia novovzniknutého štátu v Prahe boli v rámci možností informovaní o situácii vo všetkých regiónoch na Slovensku, čo okrem iného dokladujú aj tézy literárneho historika, univerzitného profesora Jaroslava Vlčeka,³ ktorý si na zasadnutie Národného výboru československého 9. novembra 1918

1 Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

2 Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (LA SNK) Martin, fond Štefánek, Anton, sign. 42 XIV 360. ŠTEFÁNEK, Anton. *Školstvo na Slovensku*.

3 Pri Ministerstve školstva a národnej osvety v Prahe bolo v roku 1918 ustanovené osobitné sloven-

pripravoval referát O pomeroch na Slovensku. Stručne v nich popísal situáciu v jednotlivých regiónoch a poukázal na postupné, nie vždy jednoduché, preberanie moci do rúk nových štátnych orgánov. Na margo situácie na východnom Slovensku si poznamenal: „Větší zmatek působí nám nepřátelské kruhy na stolicích východních. Tam hlásili Keleti tót nemzeti tanác. (Východoslovenská národná rada – pozn. N. J.) Košice jsou v moci maďarské národní rady, která se zde opírá o zbytky maďarských kádrů vojenských. Zde šíří se agitace proti Čechům pomoci letáků a osobního štvání se strany notářů a Židů. Úředníci i největší maďarizátoři prohlašují maďarizaci za největší omyl a chybu starého režimu a vinu svalujú na vrchních deset tisíc v Pešti. Takovým způsobem snaží udržet se při moci. Ve východních stolicích (Prešov, Košice Užhorod) donuceni byli slovenští vojáci přísahat maďarské národní radě.“⁴ Neopomenul ani tragickú udalosť späť s výtržnosťami a rabovaním obchodov podnapitými vojakmi v Prešove, ale i civilným obyvateľstvom a následnou popravou 41 vojakov a dvoch civilistov. (Vlček v tézach uviedol 60 mŕtvych.)

Podobne ako na celom Slovensku aj v Šariši bol priebeh zmien v školstve determinovaný celkovou spoločensko-politickou situáciou, ktorej sprievodným znakom boli problémy späté so zložitým procesom začlenenia tohto regiónu do nového štátu.⁵ Keďže východné Slovensko sa stalo súčasťou ČSR od polovice decembra 1918 a 28. decembra 1918 obsadili Prešov československé jednotky, tak sa tu nová československá správa postupne etablovala v prvých januárových dňoch roku 1919. V tom čase sa začali presadzovať i zmeny v školstve v Šariši.

Proces rekonštrukcie vzdelávacieho systému na Slovensku riadila pobočka pražského Ministerstva školstva a národnej osvety – Školský referát Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠaNO) pre Slovensko so sídlom v Bratislave. Jeho činnosť podliehala priamo Ministerstvu pre správu Slovenska a v ňom ministromi Dr. Vavrovi Šrobárovi. Zmeny v školstve na území Slovenska, a teda i na Šariši, sa realizovali podľa pokynov a nariadení vydávaných školským referátom pod vedením vládneho referenta pre školstvo Dr. Antona Štefánku.⁶ Prioritou v jeho činnosti bolo prevzatie škôl a školskej správy na území Slovenska. Jedným z prvých krokov, ktorý podnikol Školský referát MŠaNO, bolo vymenovanie školských inšpektorov. Ustanovení boli z radov národne uvedome-

---

ské oddelenie, do kompetencie ktorého spadalo spravovanie škôl na Slovensku. Viedol ho Jaroslav Vlček.

- 4 Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP) Praha, fond Jaroslav Vlček. Poznámky k referátu *O pomeroch na Slovensku*.
- 5 Koncom októbra 1918 žili obyvatelia Prešova a okolia v napätej atmosfére, ktorej sprievodným znakom boli vášnivé diskusie a odhodlanie nepripustiť pripojenie Prešova a Šariša k „českému štátu“. Bližšie: ŠVORC, Peter. Prešov v prevrate 1918 – 1919 a po ňom. In Peter ŠVORC a kol. *Prešov v 20. rokoch 20. storočia. Veľká doba a jej dôsledky*. Prešov: FF PU v Prešove, 2012, s. 27-45. Odpor voči pripojeniu Šarišskej župy k „českej krajine“ jednoznačne prejavil i mešťanosta Prešova Jozef Faragó, pričom argumentoval tým, že tu nežijú Slováci ani Rusíni, ale „len slovensky a rusinsky hovoriaci Maďari...“. Bližšie: *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Belo Klein-Tesnorskalský. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov: ŠVK v Prešove, 2012, s. 68-69.
- 6 ŠROBÁR, Vavro. *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920*. Zv. 1. Praha: 1928, s. 196.

lých slovenských učiteľov, pochádzali prevažne z Liptova, Turca, Oravy a okolia Myjavy. Inšpektormi sa stali aj niektorí legionári.⁷

Už počas vianočných sviatkov oslovil novovymenovaný hlavný župan Šarišskej župy Pavel Fábry⁸ rodáka z Liptovského Sv. Mikuláša, pedagóga a kultúrneho pracovníka vtedy 35-ročného Pavla Gallo⁹ so zámerom zveriť mu post župného školského inšpektora v Šariši. Ten ponuku zvažoval, nebola preňho až taká lukratívna, pretože na Liptove sa mu páčilo, poznal tunajšie pomery a mal tu svoje zázemie. Avšak už o niekoľko dní 8. januára 1919 prijal dekrét podpísaný ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska V. Šrobárom, v ktorom bol vymenovaný za župného školského inšpektora v Šariši, a tak ponuku prijal. V spoločnosti P. Fábryho a novovymenovaného župného poradcu Dr. Vladimíra Gallaya cestoval vlakom do Prešova v ústrety novým, ako si sám uvedomoval, náročným úlohám. Všetci traja sa navzájom posilňovali priateľstvom a boli si vedomí, že ich čaká priekopnícka práca „v kraji čisto slovenskom, ale umelo zanedbávanom a izolovanom, len aby tam dajako nepreniklo slovenské povedomie“.¹⁰ Do Prešova došli za tmy, na stanici ich čakali v skromnom zastúpení tunajší národné uvedomelí Slováci Ludovít Thomka a Ján Meličko, úradníci filiálky Tatra banky. V šarištinne ich privítal riaditeľ župnej kancelárie Hanušovský.

O dva dni 10. januára 1919 prevzal Pavel Gallo,¹¹ ako prvý na Slovensku, za vojenskej asistencie školský úrad od bývalého školského inšpektora Eleméra Szabóa. Preberanie úradu bolo dramatické, lebo E. Szabó nechcel úrad odovzdať a napokon dostal domáce väzenie. Do služby na úrade pod novým vedením sa prihlásil len zástupca škôldozorca Imrich Miko (bol aj Gallovým zástupcom), pridelený správca Július Vick a učiteľ Lukáč. Pavol Gallo ich poveril, aby v čo najkratšom čase prevzali zariadenie a spisy týkajúce sa

7 LA SNK Martin, sign. 3 G 21. GALLO, Pavel. *Prví školskí inšpektori po prevrate. Spomienky*.

8 Dr. Pavel Fábry, martinský právnik z podnikateľskej rodiny, bol do funkcie župana Šarišskej župy menovaný 24. 12. 1918. Do novej funkcie ho 11. 1. 1919 v Prešove s veľkou slávou inštaloval minister s plnou mocou pre správu Slovenska V. Šrobár. Priebeh tohto aktu podrobne zaznamenal kronikár mesta Belo Klein-Tesnoskalský. Bližšie: *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Belo Klein-Tesnoskalský. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov: ŠVK v Prešove, 2012, s. 73-77.

9 Pavol Gallo sa narodil 20. 1. 1884 v Liptovskom Sv. Mikuláši – Vrbici a zomrel 13. 8. 1964 v Bratislave. Ludovú školu vychodil v Liptovskom Sv. Mikuláši, v štúdiu pokračoval na meštianskej škole v roku 1894 – 1895. Následne v rokoch 1895 – 1896 a 1897 – 1899 študoval na evanjelickom gymnáziu v Banskej Bystrici, v rokoch 1896 – 1897 v Kežmarku a od roku 1899 na učiteľskú ústavu v Prešove a Šoprone. Od roku 1903 pôsobil ako učiteľ v Bačke Palanke, od roku 1906 v Liptovskom Sv. Mikuláši. V januári 1919 bol ustanovený za župného školského inšpektora v Prešove, od roku 1929 bol školským inšpektorom v Lučenci a v 1930 v Martine. Zaslúžil sa o budovanie slovenského školstva, o výstavbu školských budov a o rozvinutie osvetovej práce. Od roku 1939 pracoval v Novom Meste nad Váhom. Bol organizátorom osvetovej a ochotníckej divadelnej činnosti. V rokoch 1908 – 1918 účinkoval v ochotníckom spolku Tatran v Liptovskom Sv. Mikuláši ako herec, režisér, dirigent a riaditeľ. Bližšie: *Slovenský biografický slovník, zv. II*. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 160. Heslo Gallo Pavol.

10 GALLO, Pavel. *Pamäti*. Bratislava: SAPAC, spol. s r. o., 2004, s. 77.

11 JURČIŠINOVÁ Nadežda. Prvý povojnový inšpektor na Šariši Pavel Gallo. In *Spoločnosť a kultúra východného Slovenska (knižná kultúra, udalosti a osobnosti)*. Prešov: ŠVK, 2014, s. 108-123.

Školský inšpektor Pavel Gallo

školstva a preniesli ich do nových priestorov určených pre školský inšpektorát.¹² Prevzatím inventára a zariadenia zo starých úradných miestností sa začalo Gallovo úradovanie.

Medzi prvé úlohy, ktoré musel zvládnuť, patrilo zriadenie úradu školského inšpektorátu a vykonanie súpisu škôl a učiteľov podľa im dodaných dotazníkov. Pri rozbiehaní činnosti inšpektorátu pod vedením P. Gallo sa výrazne pociťoval nedostatok kvalifikovaných a novému režimu oddaných pracovníkov v administratíve. Kancelárske sily prevzaté a pridelené z predchádzajúceho režimu síce formálne ovládali administratívnu prácu, ale neovládali slovenčinu. Pôvodní úradníci, zotrúvajúci na svojich miestach aj po vzniku ČSR, komunikovali v úradnom styku spravidla aj naďalej po maďarsky.¹³ A tak, aby mohol nový školský inšpektor zvládnuť jednak množstvo administratívnej práce, valiacej sa naňho zo všetkých strán, jednak úradovanie po slovensky na školskom inšpektoráte, požiadal o pomoc svoju známou z Liptovského Sv. Mikuláša Máriu Palkovú,¹⁴ aby nastúpila na inšpektorát a pomáhala mu prepisovať v slovenskom jazyku základné úradné dokumenty. Aj ostatní pracovníci úradu boli povinní si v čo najkratšom čase osvojiť spisovnú slovenčinu.¹⁵

Len málo ľudí z Prešova a okolia bolo pri rozbiehaní činnosti nových inštitúcií, teda aj školského inšpektorátu, nápomocných. Otvorene sa k uvedomelým Slovákom v Prešove hlásili len vyššie spomínaní úradníci filiálky Tatra banky a niekoľko utajených Slovákov bolo i medzi štátnymi zamestnancami, ako profesor Mikuláš Moyzes, Belo Klein-Tesnoskalský. Čoskoro po županovi prišli do Prešova aj ďalší spolupracovníci, Gallov priateľ Ján Ferdinandy z Turčianskeho Sv. Martina ako hlavný notár, Dr. Pohl z Čiech, Ladislav Žuffa z Liptovského Sv. Mikuláša a Erno Bohuň. Bezpečnosť zástupcov novej štátnej moci, a teda aj školského inšpektora, zaisťovalo vojsko a vojenská polícia na čele s Gallovým priateľom Elom Šándorom.¹⁶

S prevzatím funkcie župného školského inšpektora bola spojená realizácia závažných zmien v školstve v tomto regióne, korešpondujúcich so školskou politikou nového československého štátu. Školský inšpektorát spočiatku zabezpečoval a koordinoval činnosť v školstve v celej Šarišskej župe. Náročné úlohy, ktoré musel inšpektor Gallo

12 GALLO, Pavel. Zo spomienok na školstvo a kultúru v Prešove a v okolí po roku 1918. In *Nové obzory 12*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 167.

13 Vedenie mesta podávalo hlásenia župnému úradu zásadne v maďarčine, a to i napriek viacerým výzvam župana Fábryho, v maďarčine sa viedli i zápisnice a iné úradné písomnosti. Bližšie: ŠVORC, Peter. Prešov v prevrate 1918 – 1919 a po ňom. In Peter Švorc a kol. *Prešov v 20. rokoch 20. storočia. Veľká doba a jej dôsledky*. Prešov: FF PU v Prešove, 2012, s. 50.

14 Spolu s ňou prišla do Prešova aj Želmíra Mačuhová, ktorá pracovala na úrade župana.

15 GALLO, Pavel. Zo spomienok na školstvo a kultúru v Prešove a v okolí po roku 1918. In *Nové obzory 12*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 167.

16 GALLO, Pavel. *Pamäti*. Bratislava: SAPAC, spol. s r. o., 2004, s. 78.

Belo Klein-Tesnoscalský

v ľudovom školstve v meste i v župe zvládnuť, priblížil kronikár Prešova Belo Klein-Tesnoscalský: „... obrodíť ľudové školstvo na Šariši v slovenskom duchu sa podujal škôldozorca Gallo. Bola to náročná úloha, pretože rozdiel medzi starým a novým stavom nebol nikdy tak vyhnaný ako v ľudovej škole. Všade inde na poli verejnej správy prevládali odborné znalosti a mohla sa stanoviť prechodná doba. Ale pri obnove ľudovej školy to nebolo možné, pretože tu bolo potrebné uskutočniť zmeny od základu a okamžite, najmä v otázke vyučovacieho jazyka, pretože sa nemohlo pokračovať „v maďarčení“ ďalšej generácie. Nezbyvalo iné ako preosiať, preriediť rady dovtedajších pracovníkov výučby, čo nebolo bez otrasu existencie početných rodín.“¹⁷

Situáciu Gallovi a spolupracovníkom v inšpektoráte sťažovala nielen neistá a napätá situácia na východe Slovenska, keďže jeho vojenským obsadením, mimochodom veľmi slabým, nemala ešte československá vláda situáciu pevne v rukách, ale aj skutočnosť, že tento región bol poznačený silnou maďarizáciou. Bol to dôsledok taktiky uhorských vládnych kruhov na východe Slovenska, prejavujúcej sa najprv vytlačením spisovnej slovenčiny zo škôl a verejného života – pre údajnú nezrozumiteľnosť – a nahradením šarišským nárečím, neskôr maďarčinou, pričom sa už nenastolovala otázka jej zrozumiteľnosti.¹⁸ Národné povedomie tunajšieho slovenského obyvateľstva bolo preto slabé a navyše naštrbené vzdelávaním východoslovenskej mládeže v tzv. kultúrnej šarištine, prezentovanej ako slovenský jazyk a používanej v Prešove a v Šariši až do rozpadu monarchie ako literárny jazyk, ba na školách sa šariština učila ako slovensky – či v miestnom dialekte povedané – slovjacký jazyk. A toto práve mnohých mylilo a zavádzalo. Po vzniku Československa sa na východe Slovenska pohybovalo veľa agitátorov, šíriacich dezinformácie, že tu žijú Slováci, ktorí sú iní ako Slováci na západe či v strede Slovenska, že tunajší ľudia majú svoje osobitosti, separujúce ich od iných Slovákov. Dokonca ešte v polovici 20. rokov 20. storočia sa šírili hlasy, že mnohí obyvatelia tohto regiónu sa v ČSR necítili byť Slováckmi. Okrem toho školský úrad nenašiel žiaducu ústretovosť a porozumenie pre svoju prácu ani u prešovskej verejnosti, kde si naďalej silné pozície udržala maďarská i promaďarská komunita. Prešovské školy vyučovali aj naďalej po maďarsky a maďarčina panovala tiež v obchodoch. Pôsobnosť novým orgánom sťažovalo i to, že tento región bol značne postihnutý vojnou a mnohé školy či zariadenia škôl

17 LA SNK Martin, sign. 172 D 3. KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. *Šarišská kronika vojny a štátne zmeny*.

18 TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In *Historický časopis*, roč. 49, 2001, č. 2, s. 323; Bližšie: TAJTÁK, Ladislav. K otázke vydávania učebníc vo východoslovenskom nárečí. In *Nové obzory* 6. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 43–57; TAJTÁK, L. Školstvo. In SEDLÁK, Imrich a kol. *Dejiny Prešova II*. Košice: Východoslovenské múzeum, 1965, s. 97.

boli poškodené a zničené, vyučovanie sa začínalo v októbri a končilo v apríli, školy mali v zime nedostatok kuriva, medzi obyvateľmi panoval hlad aj bieda.¹⁹

Pracovníci školského inšpektorátu museli prvoradú pozornosť venovať zabezpečeniu výučby na všetkých stupňoch školského vzdelávacieho systému. S tým bol spätý jeden z najzložitejších a najakútnejších problémov nového inšpektorátu – personálne riešenie šarišského školstva. Bol tu veľký nedostatok pročeskoslovensky orientovaných a lojálnych učiteľov i profesorov.²⁰ V Šariši bolo veľmi málo učiteľov, aspoň ako-tak ovládajúcich spisovnú slovenčinu, ak ju ovládali, tak len v podobe šarišského dialektu, a ten zase učítelia s maďarskou národnosťou ovládali len povrchne. Väčšina z nich komunikovala v domácnosti i na verejnosti v maďarčine, a to nielen učítelia maďarskej národnosti, ale aj pomaďarčení slovenskí Šarišania. Títo neprijali zmeny, ktoré sa mali udiat v už československom školstve v Prešove. O ťažkých začiatkoch vo funkcii inšpektora Gallo v memoároch zaznamenal: „*V celej slovenskej župe, ktorej slovenskosť udržiavalo to hrdé povedomie "Ta ja Šarišan", čím sa rozumelo Slováč, nenašiel som ani jednu školu so slovenskou vyučovacou rečou.*"²¹ Situáciu komplikovala aj skutočnosť, že niektorí učítelia, a bolo ich dosť, prejavili odpor voči zmenám v školstve a nezmierili sa s československou realitou, niektorí zase v sebe živili nádej, že sa situácia ešte môže zmeniť a všetko sa vráti do starých koľají.

O nevráznosti a nepriazni niektorých z nich sa Gallo osobne presvedčil už 28. januára 1919, keď zvolal do Prešova prvú schôdzu učiteľov ľudových škôl celej Šarišskej župy, aby zložili sľub vernosti ČSR. Medzitým síce dostal z ministerstva školstva pokyn, aby sľub od učiteľov predbežne ešte neprebral, ale zvolanú schôdzu už nemohol zrušiť. Rozhodol sa využiť príležitosť a zhromaždených učiteľov oboznámil s programom a budúcným výchovným zameraním v školách, ako to vyžadoval nový československý štát. Otvorene povedal, akú prácu očakáva od každého slovenského učiteľa. Jedna z učiteľiek ho požiadala, aby preložil do maďarčiny to, čo povedal, na čo Gallo reagoval, že je

19 Ten pretrvával aj v roku 1920, čo dokladuje aj krátka informácia v tlači. „*V celej Šarišskej župe nastali veľké vyživovacie ťažkosti. Hlásili sa zo všetkých krajov župy, najmä zo Svidníka, Giraltoviec a Bardejova. Ľud trpí hladom ako nikdy predtým. Už dva mesiace nieto múky, zemiaky sú zmrzlé, zhnité, takže ich nemožno používať. Ľud sa živí otrubami, ktoré indy dával len dobytku.*“ V Prešove nebolo ani chleba, ani múky. Všetky úrady zaplavovali deputácie žien, ktoré žiadali múku, aby im deti neumreli od hladu. Prekvital čierny obchod a dražoba. Blížšie: Šarišská hliadka. Ohromné ťažkosti vyživovacie. In *Slovenský východ*, roč. 2, 1920, č. 67, s. 3.

20 Bol to najzávažnejší problém v slovenskom školstve, čo si uvedomil i jeden z hlavných aktérov zmien v tomto rezorte vládny referent MŠaNO Anton Štefánek. Vo svojich spomienkach priznal, že sa pustil do reorganizácie školstva bez hlbších teoretických vedomostí (nemal ukončenú pedagogickú kvalifikáciu) a bez toho, aby si uvedomoval rozsah a celú šírku problémov, ktoré stáli pred ním a bolo ich treba riešiť. Ako poznamenal, vychádzal pritom z hlavnej zásady každej školskej politiky a pedagogiky: Škola pozostáva zo žiakov a učiteľov, situácia bola vtedy taká, že „...*žiakov bolo nadostač, ale slovenských učiteľov temer vôbec nebolo*“. V novembri 1918 bolo na Slovensku len 300 národne uvedomelých slovenských učiteľov pre národné školy. Blížšie: LA SNK Martin, sign. 42 XIV 360. Anton Štefánek. *Školstvo na Slovensku*.

21 GALLO, Pavel. Zo spomienok na školstvo a kultúru v Prešove a v okolí po roku 1918. In *Nové obzory* 12. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 168.

to zbytočné, pretože toho, kto mu nerozumel, nemôže v školských službách ponechať.²² Zdôraznil nutnosť zvládnuť slovenský jazyk učiteľmi aspoň natoľko, aby si so žiakmi rozumeli. Následná reakcia učiteľov Galla zaskočila. Tí k novým zmenám v školstve prejavili odpor a viacerí sa ostentatívne postavili, prerušili ho a vopred dohodnutí začali demonštratívne spievať maďarskú pieseň *Hazádnak rendületlenül, légy híve, ó, Magyar* (Neochvejne buď oddaný svojej vlasti, ó, Maďar). Otvorene mu tak dali najavo svoju nespokojnosť a odišli. Podiel na ich vzbure mali i vysokoškóľáci z právnickej a teologickej fakulty tunajšieho kolégia, ktorí sa podľa vopred pripraveného plánu skrývali za učiteľmi. Gallo sa ocitol v nepríjemnej situácii – stál bezradne za veľkým stolom župnej dvorany, takmer nikoho tam nepoznal, obával sa o svoj život, nemal istotu, či ho niekto z odporcov nového režimu nezastreľí. Nepočítal s takou reakciou učiteľov, preto neprišiel na stretnutie s príslušníkmi vojenskej polície. Po odchode učiteľov oboznámil s incidentom župana P. Fábryho a ten to oznámil vojenskej polícii. Jej veliteľ dal zatknúť podozrivých na noc. O tom, že táto demonštrácia bola vopred pripravená, upozorňovali Gallu anonymné listy niektorých slovenských ľudí.²³

Jednou z najdôležitejších požiadaviek kladených na školských inšpektorov bolo, aby navštívili všetky školy svojho inšpektorátu a uskutočnili ich prehliadku, aby z vlastnej skúsenosti poznali potreby škôl, učiteľov a ich pôsobnosť. Bolo to potrebné aj z toho dôvodu, že učitelia neboli zvyknutí dodržiavať presne rozvrh hodín, začiatok či koniec vyučovacej hodiny a ani učebné osnovy.²⁴ A tak od konca januára 1919 začal P. Gallo navštevovať jednotlivé školy, aby sa oboznámil s realitou ich prostredia, ako boli zabezpečené učebnými pomôckami a učebnicami, pričom naliehal, aby sa na školách začalo čím skôr vyučovanie. Prvá škola, ktorú navštívil 30. januára 1919, bola ľudová škola v Malom Šariši. Jej stav bol žalostný, umiestnená bola skôr v chatrči ako v školskej budove, deti boli bez učebníc, škola bez pomôcok a učiteľ sa v práci „nepresiloval“. O nič lepšia nebola situácia ani v iných školách. Keďže východným Slovenskom prešiel front v prvej svetovej vojne, školské budovy boli často zničené, zanedbané, poškodené až vyrabované. Učitelia prispôbovali vyučovanie tomuto stavu, napr. skracovaním vyučovacích hodín. V snahe získať ďalšie informácie o stave škôl v Šariši dal školský inšpektor Pavel Gallo uverejniť v regionálnych novinách *Slovenský východ*²⁵ oznam, vyzývajúci školské úrady, aby na jeho adresu alebo na adresu zástupcu stavebného vojenského oddelenia v Prešove oznámili prítomnosť vojska v škole a stav budovy, mieru jej zničenia. S opravami sa malo začať čím skôr.²⁶

Z predbežných návštev škôl sa pracovníci školského inšpektorátu utvrdili v tom, že v triedach často chýbalo elementárne zariadenie, pracovné pomôcky, priestory na vyučovanie, absentovali nové učebnice, spoločenskovedným predmetom aj učebné osnovy,

22 LA SNK Martin, sign. 3 G 17. GALLO, Pavel. *Spomienky*.

23 GALLO, Pavel. *Pamäti*. Bratislava: SAPAC, spol. s r. o., 2004, s. 81-82.

24 LA SNK Martin, sign. 42 XIV 360. Anton Štefánek. *Školské inšpektoráty na Slovensku*.

25 KOVAL, Peter. Slovenský východ (1919 – 1937): Východoslovenská tlač a jej snahy o formovanie národného povedomia. In *Kniha 2008. Zborník o problémoch v dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 327.

26 Šarišská hliadka. Vyzývam školské úrady. (Šarišská hliadka.. Otvorený list na mnohováženého župana dra Pavla Fábryho. In *Slovenský východ*, roč. 2, 1919, č. 221, s. 5.

zohľadňujúce nové pomery. S prvoradou požiadavkou zabezpečiť vyučovanie na školách v slovenčine a v novom proľoslovenskom duchu úzko súvisela naliehavá úloha zabezpečiť vhodné študijné materiály. Keďže tu neboli žiadne slovenské učebnice, odporúčal školský inšpektor vedeniam škôl, aby si predplatili z pedagogických časopisov *Učiteľské noviny* (vydával ich spolok *Tranoscius* v Liptovskom Sv. Mikuláši) a časopis *Slovenská škola* (vychádzal v Skalici). Snažil sa zaobstarať knihy pre ľudové a školské knižnice. Vycestoval preto do Liptovského Sv. Mikuláša, kde z nakladateľstva *Tranoscius* a v Ružomberku z Páričkovej Slovenskej knižnice zozbieral slovenské učebnice a priviezol ich do Prešova, čo však nestačilo. Z tohto dôvodu už vo februári 1919 začal vydávať a redigovať prvý slovenský detský časopis pod názvom *Novinky pre slovenské deti*. Vychádzal mesačne s podtitulom *Rediguje a vydáva, čo dočasná náhrada slovenskej čítanky* Pavel Gallo šarišský škôldozorca. Ich obsah mal teda predbežne nahrádzať učebnice a slúžiť žiakom ľudových škôl ako čítanka.²⁷ Pre nedostatok slovenských učebníc sa do škôl objednávali české. Žiaci však v mnohých prípadoch nerozumeli ani čítanému textu, ani učiteľom. Bolo potrebné vynaložiť veľa úsilia, aby sa prekonali základné prekážky – aby sa žiaci naučili rozumieť svojim učiteľom a aby sa vyučujúci naučili po slovensky. Iniciatívu pri tvorbe nových učebníc okrem iných vyvinul i P. Gallo.²⁸

So zámerom oboznámiť sa s realitou v školstve v regiónoch podnikali aj pracovníci školského referátu v Bratislave (riadil a kontroloval prostredníctvom školských inšpektorov nižšie typy škôl – ľudové, meštianske a pomocné²⁹) prvé služobné cesty do jednotlivých inšpekčných staníc.³⁰ Už 2. marca 1919 navštívil Prešov vládny referent pre školstvo na Slovensku Anton Štefánek.³¹ V nasledujúci deň prevzal Štátny dievčenský ústav

-
- 27 Neskôr, keď došli prvé učebnice, prestal časopis v rokoch 1920 – 1922 najmä pre Gallovu zaneprázdnenosť vychádzať.
- 28 P. Gallo vydal učebnicu *Slovenská Vlastiveda* od popredného predvojnového českého slovakofila – KLÍMA, Stanislav. *Slovenská vlastiveda. (Zemepis a dejepis pre slovenské ľudové školy.)* Vydal Pavel Gallo šarišský škôldozorca. Prešov 1920. 33 s. Učebnicu bolo možné objednať v každom kníhkupectve; GALLO, Pavel – THOMKA, Ján. *Vlastivedné prípravy v sošitoch. Príručka pre učiteľov ľudových škôl podľa učebných osnov.* Podrobne spracovaná látka 4. postupného ročníka. Nákladom Československej grafickej únie uč. spol.
- 29 Podľa zákona ČSR č. 11/1918 Zb. z. a n. ostali na Slovensku naďalej v platnosti uhorské školské zákony z roku 1868 a z roku 1891. Na margo tejto skutočnosti Anton Štefánek pri bilancii prvých štyroch rokov zmien v školstve konštatoval: „Školstvo na Slovensku je organizovano čiastočne na základe starých maďarských zákonov a starých práv cirkevných, čiastočne na nových predpisoch Československej republiky. Stav, v ktorom sa nachodíme, je prechodný. Unifikovať výchovu a odborné vyučovanie v celej republike na jednotnom základe nebolo možno. Kontinuitu s minulosťou sme pretrhli len čo sa ducha národného týka, ale formálne a menovite administratívne nebolo možno zameniť staré zákony a zvyky z príčin cirkevných a hospodárskych. Naše ľudové školy zostali preto formálne také, aké boli drier.“ Bližšie LA SNK Martin, sign. 42 XIV 360. ŠTEFÁNEK, Anton. *Školstvo na Slovensku.*
- 30 KÁZMEROVÁ, Lubica. K vývinu štruktúry školstva na Slovensku v rokoch 1918 – 1939. In *Slovensko v Československu.* Milan ZEMKO – Valerián BYSTRICKÝ (Ed.). Bratislava: VEDA, 2004, s. 421. Školský dozor nad strednými školami realizovalo ministerstvo školstva na Slovensku ministerskými školskými inšpektormi.
- 31 V dňoch 2. až 6. 2. 1919 sa P. Gallo ako člen 16-člennej delegácie Šarišskej župy zúčastnil slávnostného uvítania členov Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave (zo Žiliny) na

a Štátne katolícke gymnázium v Prešove,³² v ktorých zastavil vyučovanie do 17. marca, keď sa začne nový zápis. Podmienečne bolo ponechané vyučovanie v Ústave anglických panien a v rezbárskej škole, ako aj v prešovských školách, ktoré navštívil 4. marca, a to v základnej a meštianskej evanjelickej škole, v gréckokatolíckych školách, v evanjelickom kolégiu, ako aj v škole pre slepcov. Z Prešova cestoval Štefánek spolu s Gallom do Bardejova (5. marca), kde prevzali tunajšie meštianske a elementárne školy. Odtiaľ sa na nasledujúci deň 6. marca presunuli do Sabinova, kde prevzali nižšie gymnázium piaristov a súkromnú meštianku a podmienečne spustili vyučovanie na nich. Prevzatá bola aj tunajšia štátna ľudová škola. Po ceste späť navštívili Štátnu ľudovú školu vo Veľkom Šariši. V denníku zo služobnej cesty si A. Štefánek zaznamenal: „*Prešov 1919. Dnes 3. marca o 9. hod. začínam s inšpekciou stredných škôl, ktorých je tu značný počet. Prešov je čisto školské a úradnícke mesto. Pekné mesto.*“³³ O všetkých stredných školách v Šariši si urobil stručné poznámky v denníku, zaevidoval si počet žiakov na nich, situáciu v učiteľskom zbore, vybavenie škôl, ich udržiavateľa a iné. Zároveň urobil previerku ani nie dvojmesačnej činnosti školského inšpektorátu a prediskutoval s Gallom aktuálne školské záležitosti župy. Zdôraznil mu, že školy musia byť otvorené čím skôr, bez ohľadu na ich cirkevný charakter, pričom sa malo dbať o to, aby učitelia boli toho istého vierovyznania, ako bola ich škola, výdavky na bežné potreby školy mali byť predbežne hradené štátom, penziám učiteľov sa mal prvotne venovať školský inšpektor a potom ich postúpiť MŠaNO. Vládny referent dal pokyny vo vzťahu k učiteľom v tom zmysle, že zo školských služieb mali byť prepustení „nevhodní učitelia a profesori“, t. j. tí, ktorí nevládali slovenský jazyk, boli politicky kompromitovaní, nepožívali dôveru úradov mesta či obce a nemali dostatočnú pedagogickú kvalifikáciu. Prepustení učitelia mali dostať trojmesačné odstupné. S Gallom prediskutovali i záležitosti týkajúce sa rusínskych škôl. Predbežne sa mala táto otázka riešiť tak, že pokiaľ by to bolo možné, mali učiteľské miesta zaujať slovenskí učitelia. Štefánek potvrdil personálne obsadenie inšpektorského úradu v Šariši v zložení Imrich Miko, Július Vick a M. Pálka s dovtedajším platom. Nariadil, aby sa úradníci čím najskôr naučili po slovensky. Inšpektor Gallo sa vládnemu referentovi zmienil o učiteľoch vymenovaných maďarskou vládou, ktorí nemali učiteľské miesto. Prihovoril sa za nich a odporúčal, aby sa pre nich, keďže mali požadovanú kvalifikáciu, zriadili aspoň polročné pedagogické a jazykové kurzy v niektorom čisto slovenskom meste.³⁴ V zápisnici z návštevy Štefánek na adresu činnosti školského inšpektora Pavla Gallu uviedol: „*Dosvedčujem ďalej, že škôldozorca Pavel Gallo koná svoju prácu dosiaľ s veľkou ochotou a cieľuprimeranou horlivosťou.*“³⁵

čele s V. Šrobárom. GALLO, Pavel. Zo spomienok na školstvo a kultúru v Prešove a v okolí po roku 1918. In *Nové obzory* 12. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 169-170.

32 Bližšie JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Prvé roky pôsobenia Šafárikovho československého štátneho reálneho gymnázia v Prešove. In *Dejiny* [elektronický zdroj]: internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove, roč. 5, 2010, č. 1, s. 101-120. Dostupné na http://dejiny.unipo.sk/Dejiny_1_2010.pdf

33 SNA Bratislava, fond A. Štefánek, kart. č. 11, inv. č. 648 – 649. *Denník A. Štefánka z rokov 1918 – 1919.*

34 GALLO, Pavel. *Pamäti*. Bratislava: SAPAC, spol. s r. o., 2004, s. 84.

35 GALLO, Pavel. Zo spomienok na školstvo a kultúru v Prešove a v okolí po roku 1918. In *Nové obzory* 12. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 171.

Takéto priame kontakty školského inšpektora s nadriadenými pracovníkmi boli pre P. Gallu z pracovného hľadiska vzácné, pretože nielenže dostal konkrétne pokyny a rady, ale aj odpovede na viaceré otázky súvisiace s jeho prácou. Rovnako boli preňho vzpruhou aj stretnutia s inými inšpektormi. A tak 10. marca 1919 odcestoval do Bratislavy na poradu školských inšpektorov, na ktorej sa všetci novo menovaní školskí inšpektori po prvý raz stretli. Prerokovali najnutnejšie záležitosti v školstve a posilnení aj povzbudení pre ďalšiu prácu sa rozišli.

Krátko po pracovnej návšteve A. Štefánka a bratislavskom stretnutí pristúpil školský inšpektorát v Šariši k realizácii ďalších úloh tohto úradu, a to konkrétne odmaďarizovanie škôl i pedagógov v danom obvode, zavedenie slovenského jazyka ako vyučovacieho jazyka v školách, pracovanie na povznesení národného povedomia a pôsobenie v škole i mimo nej v duchu oficiálnej ideológie československého štátu. Školy totiž plnili aj národno-výchovný aspekt a ten bol na pleciah najmä učiteľov. Zárukou zavádzania slovenčiny do vyučovacieho procesu na všetkých stupňoch škôl a realizáciou uvedených úloh boli poverení sami vyučujúci. Podmienkou zotrvania učiteľov v školských službách bolo zloženie sľubu vernosti ČSR a nostrifikovanie školského vzdelania absolvovaním skúšok z úradného a vyučovacieho jazyka. Sľub bol vnímaný ako určitá forma prejavu lojalnosti k novému štátu a jeho skladanie učiteľmi Šarišskej župy bolo jednou z prvých mimoriadne náročných povinností šarišského školského inšpektora Pavla Gallu. K jej realizácii pristúpil postupne podľa jednotlivých okresov. Ako prví mali dňa 31. marca 1919 zložiť sľub učitelia Prešovského, Lemešianskeho, Sabinovského a Lipianskeho okresu, po nich 2. apríla 1919 zložili sľub učitelia Bardejovského okresu,³⁶ o dva dni neskôr to boli učitelia v Gíraltovciach. Poslední na Šariši skladali sľub vernosti novému štátu učitelia zo Svidníka a okolia, a to 5. apríla 1919,³⁷ kam sa Gallo dopravil, tak ako do Gíraltoviec, kočom hospodárskeho inšpektorátu, ktorý mu bol k dispozícii na úradné cesty. Na prechod cez okres Svidník a pobyt v ňom mal Gallo neprijemné spomienky: „*Najtrápnejší pohľad bol vo Svidníku, kde obec, okolie, ale i škola niesli ťažké následky vojny. Boli tam čerstvé zbořeniská. Vo Svidníku som našiel nocľah len v budove polozbúranej a rozstrieľanej školy.*“³⁸

Učitelia boli vopred upovedomení, kde a na ktorú hodinu sa majú na tento akt zloženia sľubu dostaviť a všade sa aj dostavili. Jedni so zámerom zachrániť sa existenčne, ak v nich bol ešte aspoň zvyšok pocitu slovenského a slovanského pôvodu, iní prichádzali aspoň zo zvedavosti a ďalší, aby tento akt hrdo odmietli. Zvyčajne sa na viactriednych školách rozhodli učitelia odmietnuť zložiť sľub, lebo taký bol rozkaz a oni ho plnili korporatívne, vzájomne sa povzbudzujúc. Na jednotriedkach bola situácia viac-menej iná. Tu sa osamelí učitelia podrobili sľubu z čisto existenčných dôvodov. Pri skladaní sľubu P. Gallo apeloval na učiteľov, aby ho zložili len v prípade, ak sú presvedčení o správnosti

36 Zprávy z Bardijova. Skladanie sľubu učiteľstvom. In *Šarišské hlasy*, roč. 1, 13. 4. 1919, č. 2, s. 5. P. Gallo cestoval do Bardejova vlakom.

37 Skladanie sľubu československej republiky učiteľstvom z Prešova a okolia. In *Šarišské hlasy*, roč. 1, 1919, č. 1, s. 3.

38 GALLO, Pavel. Zo spomienok na školstvo a kultúru v Prešove a v okolí po roku 1918. In *Nové obzory* 12. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 172.

tohto úkonu. V Prešove a Bardejove boli medzi prítomnými učiteľmi aj rusínski učitelia, žiadajúci o možnosť zložiť sľub ako rusínski učitelia, čo školský inšpektor odmietol, keďže mal príkaz, aby učitelia zložili sľub ako slovenskí učitelia. Pričom podotkol, že Šarišská župa je z 92 % slovenská, bude patriť československému štátu, kde je úradnou rečou slovenčina. Ubezpečil ich však, že československá vláda bude na svojom území voči rusínskym žiadostiam čo najlajnejšia. Gallom odmietnutú rusínsku petíciu navyše odovzdali učitelia pred časom sa vyjadrujúci k tomu, že nemôžu vyučovať v rusínskej reči, nakoľko ju dostatočne neovládajú. K tejto záležitosti ešte dodal, že rusínsky národ, ešte viac utlačovaný ako Slováci, má tie isté ciele ako oni, avšak problémy s akceptovaním československej štátnosti má rusínska inteligencia.³⁹ Niektorí z prítomných učiteľov z Prešova a okolia sa dovoľávali, aby zloženie sľubu bolo odložené do uzavretia mieru, až sa situácia vyjasní, na čo Gallo reagoval, že situácia je dosť jasná, aby sa zloženie sľubu vyžadovalo. Keďže dbal o to, aby učitelia skladali z presvedčenia, na jeho návrh si každý sľub skladajúci učiteľ sám na pôvodný diplom napísal: „*Dobrovoľne a z presvedčenia složil som sľub slovenského učiteľa.*“⁴⁰ Hodnovernosť tohto prehlásenia potvrdil inšpektor Gallo podpisom a pečiatkou.

Celkove nezložilo sľub vernosti ČSR v Šarišskej župe v štátnych školách 47 učiteľov a 38 učiteľiek, v cirkevných školách to bolo približne rovnako, tu nezložilo sľub 50 učiteľov a 30 učiteľiek. Ako dôsledok ich odmietavého postoja ostalo v Šarišskej župe asi 165 učiteľských pracovísk bez učiteľov.⁴¹ Boli aj takí, ktorí sa na sľub nedostavili – z rôznych príčin. Niektorí učitelia, a bolo ich veľa, odopreli poslušnosť a sami školu opustili s vyhlásením, že „českému štátu“ slúžiť nebudú, z toho dôvodu odmietli zložiť sľub vernosti. Väčšina maďarských a maďarónskych učiteľov odišla do Maďarska a mnohí ďalší boli zo školských služieb prepustení, zvlášť tí maďarsky citiaci, pre ktorých bolo neprijateľné zložiť sľub vernosti novému štátu.

Pavel Gallo pri informovaní verejnosti o priebehu aktu skladania sľubu vernosti československému štátu zdôrazňoval jeho závažnosť: „*Sme práve pri začiatku, kde musíme školy naše oddať našim roduverným, úprimným, slovenským učiteľom, lebo len vtedy môžeme rátať, že vychováme hodných členov, výdatných bojovníkov vlasti našej, keď školy budú v rukách ozaj našich povedomých učiteľov.*“⁴² Tým učiteľom, ktorí sľub zložili, stanovil ako prvú úlohu – založiť v škole knižnicu. Zároveň od nich očakával pôsobenie mimo školy, a to zriaďovaním čítární, čitateľských a hospodárskych spolkov, pomoc pri kultúrnom a hospodárskom povznesení spoluobčanov.⁴³

Tí učitelia, ktorí sľub nezložili, dostali prepúšťací list zo školských služieb podpísaný P. Gallom. Na základe správy od školského inšpektora (v Šariši P. Gallu) učitelia, nezodpovedajúci požiadavkám a nespĺňajúci kritériá zotrvania na učiteľskom mieste, do-

39 Zprávy z Bardijova. Skladanie sľubu učiteľstvom. In *Šarišské hlasy*, roč. 1, 13. 4. 1919, č. 2, s. 5.

40 GALLO, Pavel. Školský obzor. Skladanie sľubu učiteľov. In *Šarišské hlasy*, roč. 1, 20. 4. 1919, č. 3, s. 7.

41 GALLO, Pavel. Šarišské školstvo. In *Šarišské hlasy*, roč. 1, 1919, č. 5, s. 6.

42 GALLO, Pavel. Školský obzor. Skladanie sľubu učiteľov. In *Šarišské hlasy*, roč. 1, 20. 4. 1919, č. 3, s. 7.

43 Chýrnik. Skladanie sľubu československej republiky učiteľstvom z Prešova a okolia. In *Šarišské hlasy*, roč. 1, 6. 4. 1919, č. 1, s. 3.

stali od Antona Štefánka list zo dňa 1. mája 1919 o prepustení zo školských služieb tohto znenia: „Dľa zprávy Vašeho školského inšpektora, p. Gallo, neovládáte reč slovenskú tak, aby ste so zdarom mohol/a vyučovať na slovenskej škole, odprel/a ste dať sľub vernosti republiky Československej, opustil/a ste svoju stanicu. Preto ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe na Vaše ďalšie služby učiteľské nereflektuje a prepúšťajúc Vás s Vašimi nárokami na vládu maďarskú, ktorá Vás, reči ľudu neznáneho/u ustanovila do slovenského kraja ... ukladáme Vám, aby ste sa do .... vystahoval/a zo školského bytu.“⁴⁴ Učitelia ovládajúci iba maďarský jazyk opustili školské služby a tí, ktorí ovládali slovenský jazyk a zložili sľub vernosti republiky, boli ponechaní v školských službách, ak ich správanie nebolo protištátne. Prepúšťanie pedagógov bolo jednou z najťažších úloh v činnosti prvého školského inšpektora v prvých dvoch rokoch činnosti školského inšpektorátu. V roku 1919 bolo v Prešove a okolí prepustených 181 učiteľov, týmto počtom sa Prešov dostal na tretie miesto po Bratislave a Košiciach. Niektorí z prepustených učiteľov dostali možnosť zdokonaľiť sa vo vyučovacom jazyku. Našli sa aj takí, ktorí vyhovelí jazykovým podmienkam, a tak boli opäť prijatí do školských služieb. Mnohým bola daná lehota na zdokonalenie sa v slovenčine. Boli aj takí, ktorí sa síce snažili po slovensky hovoriť, avšak ani písmom, ani slovom sa nevedeli dokonale vyjadriť. „Slovenský duch im bol vôbec cudzí. Naopak mimo triedy a mimo školy sa pridŕžovali maďarskej konverzácie a maďarských zvykov a spôsobov, zostávali cudzotvarom v kultúrnom živote slovenskom.“⁴⁵

Nedostatok učiteľov v Šarišskej župe zvlášť postihol cirkevné ľudové školy, z ktorých vyše 100 evidovali bez učiteľa. V dôsledku nedostatku vhodných učiteľov vyzýval školský inšpektorát v Prešove najmä mladé ženy a mužov, ale aj legionárov, nech sa, pokiaľ spĺňajú požiadavky, hlásia za učiteľov, aby tak slúžili slovenskému ľudu. O tom, že nepriaznivá situácia v personálnom obsadení učiteľských miest pretrvávala, dokladuje aj Gallova výzva uverejnená v *Šarišských listoch* pod názvom *Hľadáme dobrých slovenských učiteľov*: „Ak niekde, tak v Šariši a na Slovenskom východe potrebujeme opravdivých národných pracovníkov, učiteľov.“⁴⁶ Napriek vynaloženému úsiliu školského úradu pretrvával v meste nedostatok vhodných pedagogických pracovníkov, a tak povolávali na výpomoc vyučujúcich z Čiech a Moravy,⁴⁷ čiastočne aj z iných oblastí Slovenska.

Na dokreslenie pomerov v regióne poznamenávame, že sľub vernosti ČSR preberal školský inšpektor Gallo v napätej a nepriaznivej situácii, čo dokladujú aj články uverej-

44 LA SNK Martin, sign. 49DM24. Gallo Pavel. *Prepúšťací list zo školských služieb*.

45 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond A. Štefánek, krab. č. 13, III., inv. č. 672. ŠTEFÁNEK, Anton. *Prepúšťanie učiteľov a profesorov*.

46 GALLO, Pavel. Školstvo. Hľadáme dobrých slovenských učiteľov do Šariša. In *Šarišské hlasy*, roč. 2, 11. 7. 1920, č. 28, s. 4.

47 Pre Čechov pôsobiacich v Prešove boli organizované kurzy na osvojenie slovenčiny, na ktorých prednášal Mikuláš Moyzes. Začali sa v polovici apríla 1919. Bližšie: Slovenský náukobeh pre Čechov. In *Šarišské hlasy*, roč. 1, 13. 4. 1919, č. 2, s. 4; JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Stredné školstvo v Prešove a šarišských mestečkách v rokoch 1919 – 1920 po príchode českých učiteľov. In ŠVORC, Peter – HEPPNER, Harald (eds.). *Velká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)*. Prešov: UNIVERSUM, 2012, s. 291-309.

nené v časopise Šarišské hlasy.⁴⁸ Na jednej a tej istej strane sa čitateľ dozvedel o priebehu tohto aktu v župe a hneď vedľa neho bola publikovaná informácia o mobilizácii siedmich ročníkov do armády, vyhlásená vládou ČSR s odôvodnením: „V tejto vážnej dobe, keď všetky s nami susediace štáty sú javiskom veľkých prevratov a neporiadkov, je nutné, aby Slováci sami postavili sa na stráž a svoju ťažko vydobitú slobodu proti komukolvek hájili.“⁴⁹ Na ďalšej strane toho istého čísla bolo uverejnené oznámenie ministra V. Šrobára (z 28. marca 1919) o vyhlásení štatária na celé územie Slovenska, a to s prihliadnutím na udalosti, ktoré sa udiali v Budapešti a na iných miestach Maďarskej republiky. Vzhľadom na politické pomery u južného suseda považoval „za svoju prvoradú povinnosť zaistiť verejný poriadok a bezpečnosť života i majetku všetkého obyvateľstva Slovenska“.⁵⁰

V snahe zabezpečiť poslovenčenie školstva boli za riaditeľov niektorých stredných škôl ustanovení národne uvedomelí profesori, napr. tvorca viacerých školských slovenských učebníc Jozef Koreň sa stal riaditeľom učiteľského ústavu pri kolégiu, hudobný skladateľ Mikuláš Moyzes dočasným riaditeľom dievčenského učiteľského ústavu. Školský inšpektor Gallo „pritiahol“ do Prešova z Liptovského Sv. Mikuláša Máriu Uličnú pre štátny učiteľský ústav, Irinu Chrapkovú pre cvičnú školu a Irinu Launerovú tiež pre učiteľský ústav.

Pri poslovenčovaní škôl a zavádzaní slovenského jazyka ako vyučovacieho bol však aj problém so žiakmi v Šariši, ktorí ho nielenže neovládali, ale aj odmietali, a tak aj po vzniku ČSR medzi sebou komunikovali prevažne v šarišskom nárečí alebo po maďarsky. Niektorí z nich, a bolo ich dosť, nerešpektovali nariadenia o používaní slovenčiny na stredných školách, odmietali i učiteľov Slovákov a Čechov prednášajúcich/vyučujúcich v slovenčine. Prejavom vzbury voči zavádzaniu slovenského jazyka do škôl bolo správanie sa žiakov vyšších ročníkov Evanjelického kolegiálneho gymnázia. Keďže jeho otvorenie sa odkladalo, začali sa z nudy venovať politike. Spôsobovali nepríjemnosti žiakom Štátneho reálneho gymnázia v Prešove,⁵¹ vysmievali sa im, usilovali sa ich ne-

48 DŽUJKO, Ján. Šarišské hlasy (1919 – 1920): Priekopník slovenskej tlače v Prešove. In *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska*. Zv. I. Ed. Marcela Domenová. Prešov: Štátna vedecká knižnica, 2009, s. 186-187.

49 K mobilizácii. In *Šarišské hlasy*, roč. 1, 6. 4. 1919, č. 1, s. 3.

50 Počas štatária boli zakázané verejné zhromaždenia a schádzanie sa na ulici, nosenie akýchkoľvek zbraní civilnými osobami. Župani boli poverení, aby podľa miestnych potrieb nariadili záverečnú hodinu pre domy, hostince, kaviarne a všetky zábavné a verejné miestnosti. Po záverečnej dobe sa mohli zdržiavať na ulici len dospeli, ktorí sa riadne legitimovali. Bližšie: ŠROBÁR, Vavro. Štatárium. Úradné správy. In *Šarišské hlasy*, roč. 1, 6. 4. 1919, č. 1, s. 6.

51 Zásadnou zmenou po vzniku Československa prešlo Prešovské katolícke kráľovské gymnázium. Začiatkom novembra 1918 bolo vyučovanie v škole prerušené na základe nariadenia podžupana Šarišskej župy a obnovilo sa až začiatkom roku 1919. Profesorský zbor školy sa novým spoločensko-politickým zmenám nepodriadiť a tak sa v škole závažné zmeny začali tým, že 9. marca bolo Prešovské katolícke kráľovské gymnázium zatvorené a nové orgány štátnej moci ho 20. marca prevzali do svojich rúk. Pôvodne maďarské gymnázium sa zmenilo na slovenské a škola bola premenovaná na Štátne reálne gymnázium v Prešove. Dňa 14. 11. 1919 bol výnosom MŠaNO v Prahe gymnáziu pridelený názov Šafárikovo československé štátne reálne gymnázium v Prešove. Profesorský zbor tvorili prevažne učitelia z Čiech a Moravy. JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Prvé roky pôsobenia Šafárikovho československého štátneho reálneho gymnázia v Prešove. In *Dejiny – interne-*

Prvé maturantky štátneho učiteľského ústavu v Prešove s profesorským zborom po vzniku ČSR. Školský rok 1918/1919. Prvý sprava v poslednom rade Pavel Gallo

priateľsky naladiť voči českým profesorom, čím vyvolávali spory medzi mládežou. Na budove tohto gymnázia boli vylepené plagáty, vyhrážajúce sa slovenským žiakom a učiteľom smrťou, o čo sa mala postarať Hallerova armáda.⁵² Pomery vo vtedajšom školstve dokresluje aj postoj žiakov 4. ročníka na Štátnom dievčenskom učiteľskom ústave v Prešove k ponuke vychádzajúcej z nariadenia o možnosti vyučovať v slovenských školách pod podmienkou pokračovania v predĺženom štúdiu (ale už na slovenskom ústave) s možnosťou získať maturitné vysvedčenie v slovenčine. Na ponuku kladne reagovala len jedna žiačka ochotná vykonať maturitu v slovenskom jazyku Elena Levendová, dcéra miestneho staviteľa a člena Slovenskej národnej rady v Prešove, ktorá sa o rok na to stala manželkou školského inšpektora Pavla Gallu. Maturitnú skúšku v slovenčine urobila pred komisiou pod predsedníctvom vládneho komisára a ministerského radcu Jaroslava Vlčka.⁵³

Zaujímavé informácie o vtedajších pomeroch v školstve v Zborove a okolí spojené so stručnou charakteristikou učiteľov dostal P. Gallo v Správe I. pluku 6. stotiny podpísanej poručíkom Dušanom Viestom z 20. februára 1919. Pri konkrétnych menách učiteľov a mieste ich pôsobenia bolo zaznamenané ich pôsobenie v škole z hľadiska horlivosti pri výučbe maďarčiny, ich správania sa k žiakom, na záver bola poznámka o ich vhodnosti pre nový školský systém.⁵⁴

tový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove, roč. 5, 2010, č. 1, s. 101-120.

52 - HE-. Šarišská hliadka. Prečo také ústupky Maďarom? In *Slovenský východ*, roč. 1, 14. 11. 1919, č. 219, s. 2.

53 GALLO, Pavel. *Pamäti*. Bratislava: SAPAC, spol. s r. o., 2004, s. 84-85.

54 GALLO, Pavel. *Pamäti*. Bratislava: SAPAC, spol. s r. o., 2004, s. 79-81.

Ak sa mal československý štát stabilizovať aj na miestnej úrovni, nemohol byť benevolentný k spôsobu vzdelávania a výchovy mladej generácie. Požiadavka zavedenia spisovnej slovenčiny do škôl bola preto legitímnou. Ujasňovanie si etnicity obyvateľov severovýchodného Slovenska nemenilo nič na skutočnosti, že vo všetkých prešovských školách bol zavedený slovenský vyučovací jazyk hneď v roku 1919, okrem kolegiálneho evanjelického gymnázia, kde sa zavádzal postupne.⁵⁵ Tu vyučovanie bolo v prvej triede čisto po slovensky, v ostatných ročníkoch prechodne i po maďarsky. Časť verejnosti reagovala na tento ústupok atakom na školského inšpektora zároveň kurátora kolégia P. Gallu, preto musel vo viacerých príspevkoch zdôvodňovať a obhajovať toto rozhodnutie. V jednom z nich uviedol: „Mnoho boja nás stálo pred našou verejnosťou, by sme podvrátili smýšľavý názor, ako by gymnázium nebolo slovenské, ba zrovna proti našim zásadám a len za to bol nutný tento kompromis, lebo sa neprihlásili naši učebári v dostatočnom počte; no chceme veriť, že i tí prevzatí, ktorí neovládajú slovenčinu, maďarskú reč nepoužijú nikdy za prostriedok zákernej práce a nebudú otravovať slovenské žiactvo náukami, ktoré by v ich srdci ochromily rodolásku, ale všemožne sa prichínia vychovať taký dorost, na ktorý bude hrdá naša republika.“⁵⁶ Následne však zdôraznil, že pokiaľ sa v škole či už medzi profesorským zborom, či žiakmi prejavia protištátne alebo protislovenské nálady a výchova nebude upriamená na upevnenie slovenského povedomia a československého štátu, bude škola okamžite zatvorená.

Školský inšpektorát presadzoval zmeny v školstve v Šariši operatívne a v rámci možnosti rýchlo a v tom mu bola nápomocná regionálna tlač, ako dôležitý komunikačný prostriedok medzi ním a školami, so zámerom uľahčiť a spružniť spoluprácu medzi nimi, pretože bolo nemožné vypisovať nariadenia a výzvy každej škole zvlášť. Z tohto dôvodu vydal školský inšpektor Gallo nariadenie, podľa ktorého bola každá škola povinná odoberať úradný časopis *Šarišské hlasy*.⁵⁷ Ten venoval školským otázkam neprerývanú pozornosť v stálych rubrikách *Školské zprávy*, *Školstvo*, ale aj v ďalších článkoch, ktorých autorom bol predovšetkým inšpektor Gallo. Ich prostredníctvom sa poskytovali učiteľom aktuálne informácie o školstve v župe, upozorňovali na nariadenia vyšších školských orgánov, vydávali pokyny a zdôrazňovali význam budovania slovenských škôl. Gallove príspevky nachádzame aj v novinách *Slovenský východ*, kde publikoval najmä krátke informatívne správy z oblasti školstva. Na podporu slovenského školstva uverejňovali tiež príspevky aj iných autorov, napr. od A. Štefánka publikovali

55 Najväčšie prekážky zavedeniu slovenčiny kládli evanjelické cirkevné kruhy, ktoré prostredníctvom cirkevného školského výboru pod vedením Dr. Karola Floriána vyjednávali s vládnyim poverencom A. Štefánkom a odmietali prijať štátne opatrenia v tomto smere. Bližšie KARŠAI, František. *Prešovské školstvo od najstarších čias do roku 1945. História*. Bratislava: SPN, 1968, s. 169; SEDLÁK, Imrich a kol. *Dejiny Prešova*, 2. zv. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 196.

56 *Školstvo*. Otvorenie slovenského evanjelického gymnázia v Prešove. In *Slovenský východ*, roč. 1, 1919, č. 223, s. 3; *Školstvo*. Evanjelické ústavy v Prešove. In *Slovenský východ*, roč. 1, 1919, č. 252, s. 3-4.

57 Prvé číslo vyšlo 6. 4. 1919. Rovnaké nariadenie znenia „Všetky úrady v Šarišskej župe sú povinné *Šarišské hlasy* ako úradný orgán župana odoberať“ vydal aj župan Šarišskej župy P. Fábry. Úradné zprávy In *Šarišské hlasy*, roč. 1, 13. 4. 1919, č. 2, s. 7.

obširnejší článok pod názvom *Školy na Slovensku*, zdôvodňujúci o. i. rýchlosť, s akou sa postupovalo pri poslovenčovaní škôl argumentujúc najmä obavami z ďalšieho pomaďarčovania mládeže.⁵⁸ A. Štefánek ocenil prácu českých učiteľov, čím sa snažil podporiť ich pôsobenie na Slovensku.⁵⁹

V polovici mája 1919 požiadal P. Gallo prostredníctvom novin vedenia škôl, aby vyučovanie prebiehalo do júna 1919, čo však skomplikovali udalosti na východnom Slovensku späté s vyhlásením Slovenskej republiky rád (SRR) v Prešove 16. júna 1919.⁶⁰ Načas prerušili v meste nielen už rozbehnutú činnosť školského inšpektorátu, ale aj vyučovanie v školách. Všetci civilisti dostali príkaz opustiť Prešov. Dňa 6. júna župan a jeho administratívny aparát opustili Prešov pred prichádzajúcou maďarskou Červenou armádou a v nasledujúcich dňoch odišlo aj československé vojsko. Taktiež P. Gallo so spolupracovníkmi sa presunuli vlakom a potom poštovým vozom do Spišskej Novej Vsi a odtiaľ do Liptovského Sv. Mikuláša, kde sa dočasne umiestnil župný úrad i väčšina jeho úradníctva. Gallo si tieto dramatické udalosti zaznamenal v Spomienkach: „*Utečenci zo Šariša sa usídlili v Mikuláši, Košičania v Lubochni. Aby sme nevyšli z praxe, i tu sme úradovali. Z Prešova dochádzali strašné chýry, že tých, čo tam ostali, vešajú alebo odvážajú, čo sa nezakladalo na pravde.*“⁶¹ Už 8. júna 1919 bol Prešov obsadený bolševickou armádou a o osem dní bola vyhlásená SRR.⁶² Po jej zániku koncom júna 1919 a obsadení mesta opäť československým vojskom začiatkom júla 1919 sa pomery v meste i okolí postupne konsolidovali. Dňa 5. júla 1919 sa do Prešova vrátil šarišský župan Pavel Fábry a 8. júla 1919 tu prišiel P. Gallo. Po ceste od Braniska po Prešov videli stopy po bojoch, zákopy, zničené telefónne vedenia, v župnom dome našli vojenský štáb a menzu. Udalosti okolo existencie SRR vyvolali u viacerých pedagógov pochybnosti a pocit existenčnej neistoty, zvlášť u českých učiteľov.

Školský inšpektorát pokračoval v začatej práci. Pozornosť upriamil najmä na riešenie pomoci učiteľom, ktorí zotrvali na svojich miestach alebo boli novoprijatí – zvládnuť spisovnú slovenčinu. Málokto z učiteľov v Šariši vedel správne hovoriť či písať po slovensky, a tým menej bol oboznámený so slovenskou literatúrou a dejepisom. Keďže nemali zodpovedajúce učebné osnovy, učebnice i vedomosti, na hodinách často improvizovali. Referát školstva pri MŠaNO v úsilí pomôcť učiteľom aspoň čiastočne preklenúť nepriaznivú situáciu inicioval počas prázdnin organizovanie kurzov zo slovenského jazyka, dejepisu, zemepisu a pedagogiky. Boli určené najmä tým učiteľom, ktorí mali maďarský učiteľský diplom, aby ho mohli nostrifikovať. Prvý takýto kurz usporiadal školský inšpektorát v Prešove v dňoch od 15. do 31. júla 1919 v spolupráci a s čiastočnou finančnou pomocou MŠaNO v Prahe. Zúčastnilo sa ho okolo 200 učiteľov Šarišskej župy,

58 ŠTEFÁNEK, Anton. *Školy na Slovensku*. In *Šarišské hlasy*, roč. 1, 20. 4. 1919, č. 3, s. 4.

59 Bližšie pozri: MATULA, Pavol. *Českí stredoškolskí profesori na Slovensku 1918 – 1938*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 165 s.; SNA Bratislava, fond A. Štefánek, kart. č. 12, III. bl, inv. č. 654. ŠTEFÁNEK, A. *Českí profesori na Slovensku*.

60 LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 2000, s. 91-97.

61 GALLO, Pavel. *Pamäti*. Bratislava: SAPAC, spol. s r. o., 2004, s. 87.

62 Bližšie: *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Belo Klein-Tesnoskalský. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov: ŠVK v Prešove, 2012, s. 78-86.

ktorí si vypočuli prednášky prof. Alberta Pražáka o slovenskej literatúre, Stanislava Klímu o histórii a zemepise Československa (z vlastivedy) a Mikuláša Moyzesa o slovenčine a slovenskom pravopise.⁶³ Zároveň boli oboznámení aj so spoločensko-politickou situáciou v Československu. Školenie sa zavŕšilo 2. augusta, keď boli učiteľom rozdane vysvedčenia o jeho absolvovaní.

Na to, že osvojovanie slovenského jazyka a pôsobenie v duchu novej ideológie vo vzťahu k verejnosti, v škole aj v domácnostiach v učiteľských kruhoch nebolo jednoduché presadiť, kriticky upozorňovali dopisovatelia regionálnych novín *Slovenský východ* a *Šarišské hlasy*. Poukazovali na potrebu čo najrýchlejšie odmaďarizovať školstvo a odstrániť maďarských a maďarónskych učiteľov zo škôl na východnom Slovensku, pretože to považovali za najväčšiu prekážku napredovania školstva v regióne. Gallo nebol spokojný s pôsobením niektorých učiteľov, čo dal jasne najavo, keď s pohoršením konštatoval, že i „naši“ prevzatí slovenskí učitelia, podľa príkladu neprajníkov republiky, postarali sa o to, aby ich vlastné deti boli vyučované po maďarsky. Pod hrozbou odobratia štátnej podpory zdôrazňoval učiteľom, aby nielen v škole, ale aj na verejnosti boli šíriteľmi slovenčiny.⁶⁴ „*Od nikoho nežiadal som obete svedomia a presvedčenia, ale kto stal sa priekopníkom slovenskej kultúry, sám má a musí svoje deti v tom duchu vychovať. Jestli kto v budúcnosti sa v tomto, alebo podobnom ohľade prehreší, následky nech mne nepripíše.*“⁶⁵ Učitelia a profesori, ktorí odmietli vstúpiť do služieb nového štátu, boli sledovaní. Na ich správanie upozorňoval nadriadené orgány v meste školský inšpektor. Odporúčal polícii zistiť mená všetkých mladých učiteľov s maďarským diplomom, ktorí boli bez miesta alebo boli prepustení z učiteľských služieb.

Vyučovanie vo všetkých školách v meste bolo vzhľadom na celkovú spoločensko-politickú klímu v školskom roku 1918/1919 viackrát prerušené. Nový školský rok 1919/1920 sa v ľudových a meštianskych školách na základe nariadenia ministerstva školstva začal 16. septembra 1919. Zápis do škôl prebiehal od 9. septembra. Učitelia si mali dopredu zadovážiť učebnice pre žiakov, rodičia im v tom mali tiež pomôcť zakúpením niektorých potrebných kníh. V polovici októbra 1919 sa inšpektorovi Gallovi podarilo zabezpečiť knihy asi pre 30 školských knižníc. Školský inšpektorát dostal obrazy prezidenta republiky T. G. Masaryka, ktoré si mohli školy kúpiť za 20 korun, a úradné tlačivá, vydané ministerstvom školstva, ktoré bola každá škola povinná používať. Učitelia si mohli tlačivá zadovážiť v kníhkupectve v Prešove. Pred začiatkom školského roka sa realizoval v školách súpis školopovinných 6 až 15-ročných detí. Okrem základných údajov – meno a priezvisko žiaka, dátum a miesto narodenia – sa uvádzalo náboženstvo, materinská reč, meno a zamestnanie otca a škola, do ktorej bol žiak zapísaný v predchádzajúcom školskom roku. Správca školy bol povinný predložiť zoznam školopovinných detí predstaviteľstvu mesta a školskému inšpektorátu.

K dôležitým zmenám v činnosti školského inšpektorátu v Prešove, do právomocí ktorého spočiatku spadali všetky školy v Šarišskej župe, došlo v novembri 1919, keď Ministerstvo s plnou mocou pre Slovensko zriadilo nové školské inšpektoráty, čo sa pre-

63 LA SNK Martin, sign. 3 G 21. GALLO, Pavel. *Prvý učiteľský náukobeh v Prešove ... Spomienky.*

64 GALLO, Pavel. Šarišským učiteľom do pozornosti! In *Šarišské hlasy*, roč. 1, 1919, č. 11, s. 7.

65 GALLO, Pavel. Školstvo. In *Slovenský východ*, roč. 1, 20. 12. 1919, č. 249, s. 3-4.

mietlo aj do práce Gallom vedeného inšpektorátu. Popri inšpektoráte so sídlom v Prešove boli zriadené ďalšie dva nové inšpektoráty – jeden so sídlom v Giraltovcich, spravujúci školské záležitosti vo Svidníku a Giraltovcich, druhý, nový inšpektorát v Bardejove spravujúci Bardejov a Lipany. Do pôsobnosti prešovského inšpektorátu spadali naďalej Prešov mesto, okresy Sabinov a Lemešany.⁶⁶ Po tomto kroku mala Šarišská župa tri školské inšpektoráty, ale Gallo bol naďalej akoby ich hlavným koordinátorom. Komplikovanejšie sa rozbiehala práca Školského inšpektorátu v Giraltovcich, nakoľko giraltovecký školský inšpektor nezaujal hneď svoje miesto. Po dohode s bardejovským školským inšpektorom si Gallo s ním podelil okresy tak, že ku bardejovskému inšpektorátu parili okresy Lipany, Bardejov aj Svidník a ku prešovskému inšpektorátu Lemešany, Prešov, Sabinov i Giraltovec.⁶⁷ V duchu tohto rozdelenia sa mali vybavovať aj školské záležitosti. Gallo vyzval prostredníctvom novín vedenia škôl, ako aj učiteľov župy, aby všetky školské záležitosti, patriace pod bardejovský školský inšpektorát zasielali do Bardejova, pretože každý z inšpektorátov pracoval samostatne a nezávisle od druhého. Napriek tomu úradnému rozdeleniu sa mohli slovenskí učitelia celej župy i v budúcnosti aj naďalej obracať na Gallu, ale len v záležitostiach, týkajúcich sa všetkých učiteľov Šarišskej župy.⁶⁸

Školský inšpektor Gallo oboznámil s touto zmenou popredných predstaviteľov župy a mesta na zasadnutí Župného administratívneho výboru Šarišskej župy v novembri 1919. Ten odporúčal, aby – vzhľadom na jednotné pôsobenie v školských záležitostiach a nenarušenie práce – sídlo školského inšpektorátu pre celú župu bolo v Prešove. Nezabudol ani na otázku biedneho hmotného postavenia učiteľov a na viacerých fórach na ňu upozorňoval. Na základe jeho mesačnej správy i návrhu bolo na zasadnutí administratívneho výboru župy prijaté uznesenie, v ktorom okrem iného požadovali od ministerstva školstva, aby boli učiteľské platy podľa nového zákona čím skôr stanovené, lebo „slovenskí učitelia v pravom zmysle slova hladujú“. Poukazovali aj na zlé finančné zabezpečenie starých, penzionovaných učiteľov, z ktorých mnohí boli odkázaní na 40-korunovú mesačnú penziu. Požadovali, aby týmto učiteľom bola poskytnutá aspoň najnutnejšia pomoc. Ďalšia z prosieb sa týkala nedostatku učiteľov. Na záver predložených a tlmočených požiadaviek učiteľov Gallo poznamenal: „Neviem na kolko tento *appel všimnutý bude, no ja vykonal som všetko, čo mi bolo možné, lebo nechcem, by tento smutný stav tlačil moje svedomie.*“⁶⁹

Okrem toho si školský inšpektorát v Prešove musel poradiť s viacerými ďalšími problémami. Nutné bolo zvládnuť nedostatok kuriva v školách, najmä obecných, počas zimy 1919 – 1920, keď museli byť vidiecke ľudové školy zatvorené. Z tohto dôvodu vydal

66 Šarišská hliadka. Župný administratívny výbor župy šarišskej. In *Slovenský východ*, roč. 1, 1919, č. 229, s. 2.

67 Za inšpektora do Bardejova bol vymenovaný Bartolomej Krpelec, potom Ferdinand Klocháň pre okres Bardejov – Svidník, v Sabinove bol inšpektorom Jozef Jurek, Gallovi ostali Prešov mesto a Giraltovec. Lemešany a Prešovský okres mimo mesta Prešova dostal pôvodný Gallov zástupca Imrich Miko. Bližšie GALLO, Pavel. Zo spomienok na školstvo a kultúru v Prešove a v okolí po roku 1918. In *Nové obzory* 12. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 173; LA SNK Martin, sign. 3 G 21. GALLO, P. *Prví školskí inšpektori po prevrate. Spomienky.*

68 GALLO, Pavel. Školstvo. In *Slovenský východ*, roč. 1, 20. 12. 1919, č. 249, s. 3-4.

69 GALLO, Pavel. Školstvo. In *Slovenský východ*, roč. 1, 20. 12. 1919, č. 249, s. 3-4.

hlavný župan nariadenie, že obecné zastupiteľstvá boli povinné dodať potrebné kurivo pre školy. Mal byť zostavený zoznam tých, ktorí boli povinní dať svoj povoz k dispozícii. Týmto rozhodnutím sa malo dosiahnuť, aby vyučovanie netrpelo najmä počas zimy, keď bola návštevnosť obecných škôl najlepšia.⁷⁰ Školský inšpektorát v Šariši vyzýval slovenské dievčiny, aby sa prihlásili na štúdium v učiteľskom ústave a pomohli v budúcnosti vzdelávať aj vychovávať slovenskú mládež. Okrem iného tiež inicioval výstavbu či prestavbu objektov niekoľkých ľudových škôl. Jeho pracovníci, ako i učitelia popri plnení si pracovných povinností v škole vykonávali rôzne funkcie.⁷¹

V školstve v Šariši nastali po roku 1918 zásadné zmeny. Nový režim sa usiloval, primerane zložitým podmienkam, udržať výučbu a plynule v nej pokračovať, ale už v slovenských školách všetkých stupňov, po materiálnej a personálnej stránke, odstrániť negramotnosť i analfabetizmus a povzniesť kultúrnu úroveň obyvateľstva. Bol to zdĺhavý a náročný proces zmien zvlášť v podmienkach, aké panovali v prvých rokoch v Šariši vzdialenom od centra nového štátu. Niektoré školy tu boli zrušené, niektoré transformované a niektoré vznikli ako nové školy. Proces zmien v Šariši v oblasti školstva determinovalo niekoľko skutočností, z nich do popredia z nášho pohľadu vystupovali – zložitost začleňovania tohto regiónu do novovzniknutého štátu s prihliadnutím na situáciu v susednom Maďarsku, dôsledkom čoho bolo okrem iného vyhlásenie SRR a napatost situácie v regióne. Nie menej podstatným bol fakt, že už pred prvou svetovou vojnou maďarizácia na východnom Slovensku pokročila viac než na strednom a západnom Slovensku a bola spätá s úsilím uhorských vládnucich tried pri presadzovaní tzv. kultúrnej šarištiny. Napokon zohralo svoju úlohu i slabé slovenské národné povedomie tunajšieho obyvateľstva na jednej strane a silné spoločensko-politické postavenie maďarskej aj pro-maďarskej komunity. Z tohto dôvodu mal personálne málopočetný školský inšpektorát na čele s Pavlom Gallom veľmi nepriaznivé a zložité podmienky pre svoju prácu a proces zmien vo veľkej miere ležal na bedrách práve školského inšpektora Pavla Gallu. Vybudovať slovenské školstvo zvlášť na Šariši po vzniku ČSR bola veľmi náročná úloha, spätá s množstvom prekážok i ťažkostí. P. Gallu a jeho spolupracovníkov to stálo nemálo síl a osobného obetovania sa pri ich prekonávaní, najmä v prvom roku činnosti.

70 Prešov odporučal takýto spôsob riešenia aj iným mestám. Šarišská hliadka. Vidiecke školy. In *Slovenský východ* roč. 1, 1919, č. 243, s. 2.

71 Okrem školských ústavov, ktorých vedenie mali na starosti novovymenovaní riaditelia, prevzal Gallo aj iné inštitúcie, najmä veľký ústav evanjelického kolégia s obrovskou knižnicou, umiestnenou vo veľkej dvorane, a s jeho majetkom. Ako zástupcovi školského rezortu mu pripadlo kurátorstvo, dozor nad celým inventárom a financiami, keďže evanjelický dištrikt tu nemal iného dôverníka. V župnom zastupiteľstve bol Gallo referentom pre školské záležitosti. Stal sa predsedom Okresného osvetového zboru, stál na čele prešovského odboru Matice slovenskej a Sokola, pracoval v Živene, bol v mestskej rade, v župnom zastupiteľstve, funkcionárom Československej besedy v Prešove, bol organizátorom a spoluorganizátorom rôznych podujatí, ktoré spadali pod jeho rezort alebo sa na nich školy spolupodieľali. Bližšie napr. Šarišská hliadka. Oslava 28. októbra v Prešove. In *Slovenský východ*, roč. 2, 1919, č. 207, s. 2; Šarišská hliadka. Slovenský večierok v Prešove. In *Slovenský východ*, roč. 2, 1919, č. 221, s. 5; Večierok Hviezdoslavov. In *Slovenský východ*, roč. 2, 1920, č. 37, s. 5.

Život v Považskej Bystrici a okolí po vzniku ČSR

Helena HOLLÁ

Abstract: *Life in Považská Bystrica and its surroundings after the foundation of the Czechoslovak Republic*

It was not only the individual parts of the then Czechoslovakia where differences in economic, social and cultural life emerged; in Slovakia, some areas were also less developed while some were more advanced. The paper aims to outline how the Czechoslovak Republic was being built in Považská Bystrica and its surroundings at the beginning of its existence. From the very start, the newly founded republic was faced with great challenges in all areas of its life. Among the tasks for the new republic was guaranteeing the activity of offices and making sure their personnel was made up of qualified civil servants, not only in the highest institutions but also at the lowest levels of management. By means of archived documents, Považská Bystrica and its surroundings were used as a sample for pointing out the political development, as well as the social and economic situation in this part of the republic. Education (the arrival of Czech teachers), health care, activities of cultural associations, and supply of the population are also included. Attention is also paid to the land reform, whose aim was to divide large estates into smaller plots for small holders and commoners (owning no land), as well as the consequences of it.

Keywords: *Czechoslovak Republic (CSR). The establishment of National Councils. Považská Bystrica. Education. Teachers. Offices. Civil servants. Land reform. Economic situation.*

Československá republika hneď po svojom zrode čelila vážnym problémom vo všetkých oblastiach života. Už v prvých dňoch po jej vzniku sa v jednotlivých obciach novovzniknutej republiky začali vytvárať miestne slovenské národné rady, ktoré nahrádzali dovtedajšiu samosprávu. V Považskej Bystrici bola takáto rada ustanovená 17. 11. 1918. Funkcie predsedu sa ujal Karol Novohradský a za tajomníka bol zvolený Alojz Arleth. Činnosť okresných a obecných národných rád bola len dočasná, trvala iba do konca roku 1918, kedy národné rady odovzdali svoje právomoci novej štátnej správe. Vznikom ČSR sa však nenarušila štruktúra vtedajšieho Slúžnovského úradu v Považskej Bystrici, keďže staré okresné zriadenie vyhovovalo novým štátoprávnym podmienkam.¹

---

1 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ŠA ZA, Bytča), fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, inventár, s. 5-6.

Nová republika mala od svojho počiatku problémy so svojimi zamestnancami – úradníkmi. Dovtedy v štátnej službe pracovali zväčša občania maďarskej národnosti, ktorých sa nemohol štát len tak vzdať, keďže za nich nemal adekvátnu náhradu. Snažil sa preto zaistiť si ich služby sľubom vernosti Československej republike, ktorý skladali buď hromadne, alebo jednotlivo. Sľuby mohli zložiť aj v inom jazyku, napr. v nemec- kom, maďarskom či rusínskom. Skladali ich nielen štátni úradníci, ale i lekári, kňazi a učitelia. Tým, ktorí neboli ochotní zložiť sľub vernosti, bolo pozastavené vyplácanie platu, rodinných prídavkov a vojnovnej podpory. V tomto znení podpísal sľub vernosti Československej republike aj považsko-bystrický lekár: „*Prisahám, že budem zachová- vať zákony a nariadenia Česko-Slovenskej republiky, verne konať rozkazy vlády a svedo- mite plniť svoje úradné povinnosti. Tak mi Pán Boh pomáha.*“²

Mnohým úradníkom, ktorí zložili sľub vernosti, však slovenčina robila problém. Preto im vypomáhali slovenskí študenti, ktorí s nimi komunikovali po slovensky alebo im opravovali korešpondenciu. Na potrebu vzdelávania v slovenskom jazyku upozornil sám učiteľ z Považskej Bystrice vo svojom liste hlavnému slúžnemu, žiadajúc usporiada- nie kurzov slovenského jazyka pre širšiu verejnosť. Slúžnemu navrhol, aby sa tieto kur- zy konali v rímsko-katolíckej ľudovej škole, kde je zavedená elektrina, v takom čase, aby sa kurzu mohlo zúčastniť čo najviac záujemcov a nebránilo im to v ich pracovných po- vinnostiach. Ostatné obce notariátov patriace pod Slúžnovský úrad v Považskej Bystrici v listoch úrad informovali o priebehu kurzov, počte poslucháčov, ale aj o mieste kona- nia kurzov a o osobách, ktoré ich budú viesť. V niektorých obciach sa vyskytol problém s priestorom a v iných zase nemali vyhovujúceho učiteľa slovenčiny.³

Vzhľadom na odchod mnohých úradníkov, nestotožnených s novou republikou, na- stala na úradoch zmena. Na ich čelo a do ich štruktúr začali prichádzať českí občania.⁴ To bol jeden z dôvodov, prečo sa množili prejavy nevráživosti voči českému obyvatel- stvu. Na úrady prichádzali upozornenia, že na Slovensku sa šíria letáky, vyzývajúce slo- venský ľud, aby protestoval voči novému štátnemu zriadeniu a tiež nabádajúce k nená- visti voči Čechom.⁵

Vo februári roku 1919 sa riešil incident na tanečnej zábave v Považskej Bystrici, pre- tože sa medzi usporiadateľmi tanečnej zábavy a českými úradníkmi strhla hádka aj bit- ka. Išlo o vzájomnú provokáciu a riešenie národnostných otázok, no pre nedostatok dô- kazov bol tento prípad zastavený.⁶ Holič z Považskej Bystrice bol za verejné vystúpenie proti Čechom, kedy prehlásil: „*Každého, kto Čechov zastáva, alebo s nimi drží, treba za- streliť alebo obesiť,*“ odsúdený na 6 mesiacov. Svoj trest si aj odsedel.⁷ Aj v obci Považská Teplá obvinili jednu obyvateľku z toho, že sa nelichotivo vyjadrovala proti Čechom.⁸

2 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 150, č. 2404/1919.

3 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 150, č. 2404/1919.

4 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, inventár, st. 5-6.

5 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 147, č. 197/1919.

6 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 147, č. 644/1919.

7 Štátny archív v Trenčíne, prac. Archív Považská Bystrica (ŠA TN, P. Bystrica), fond Obecný notár- sky úrad Považská Bystrica, šk. 6, č. I/1921.

8 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 149, č. 2077/1919.

mokratickej strany. Pri vyšetrovaní incidentu sa zistilo, že bol opitý a na tento skutok ho naviedli iní dvaja provokatéri. Nepokoje a bitky vznikali aj pre nosenie maďarskej vojenskej uniformy.¹³

Rozbroje v okolí Považskej Bystrice vyvolávali okrem slovenských aj českí obyvatelia. Príkladom toho boli českí vojaci z 1. práporu 18-teho pešieho pluku z Hradca Králové, ktorí sa v roku 1919 na niekoľko mesiacov ubytovali v obci Predmier. Tí v stave opitosti zničili približne 1m vysokú bronzovú sochu cisárovnej Alžbety umiestnenú pred kostolom. Ako náhradu za zničenú sochu na jej mieste postavili takmer tri metre vysokú mohylu z kameňa, ktorú venovali M. R. Štefánikovi. Až neskôr z iniciatívy miestneho organistu – učiteľa a notára sa rozhodlo, že postavia na mieste mohyly sochu M. R. Štefánika.¹⁴ Mohylu zbúrali a na miesto nej na podstavec umiestnili sochu M. R. Štefánika v životnej veľkosti. Tá tam stojí dodnes. Na sochu im prispel aj kráľovo-hradecký pluk sumou tisíc korún.

Od vzniku novej republiky začali o moc na Slovensku súperiť maďarské vládne orgány a Minister s plnou mocou pre správu Slovenska, čo viedlo k problémom s riadením úradov. V Budapešti sa nevzdávali nádeje na znovuovládnutie slovenského územia a naďalej zasielali maďarské obežníky s príkazmi na slovenské úrady. Stále sa úradovalo v maďarčine, prípadne v kombinácii so slovenčinou. Dôkazom toho je prípad notára z Považského Podhradia, ktorý bol nespravodlivo obvinený z používania úradných tlačív v maďarčine, v jazyku, ktorý robil problémy miestnym obyvateľom, nakoľko išlo o čisto slovenské obce. Túto udalosť nahlásili „četníkom“ samotní nespokojní obyvatelia obce Podvažie. Notár sa obhajoval argumentom, že on iné úradné tlačivá nemá, nakoľko tie v slovenskom jazyku ešte na úradoch k dispozícii neboli a takéto predtlačé používali aj ostatní notári. Notár zároveň požiadal hlavného služného o napomenutie četníkov, aby medzi miestnym obyvateľstvom nevyvolávali zbytočné nepokoje.¹⁵

Rozloha vtedajšieho okresu Považská Bystrica bola takmer 460 km². Okres tvorilo 54 obcí, v ktorých bývalo takmer 31 000 obyvateľov, z toho bolo 5490 školopovinných detí. K československej národnosti sa hlásilo 23 263 osôb, k maďarskej národnosti 41 obyvateľov, k nemeckej 41 osôb a k iným národnostiam sa hlásilo 63 obyvateľov.¹⁶

V januári 1919 vydal Slúžnovský úrad v Považskej Bystrici „všeobecnoprospešné nariadenia“ pre notárske úrady vo svojom obvode, týkajúce sa niekoľkých oblastí, ako boli:

- Bezpečnosť: V obciach mali zabezpečovať poriadok a bezpečnosť strážnici, ktorých počet sa mal stanoviť podľa veľkosti obce, teda počtu obyvateľov, a ich pôsobnosť sa mala vzťahovať len na určený obvod.
- Výkonná moc: Úradom bolo doporučené, aby vo väčších obciach vypomáhal richtárovi učiteľ, s dobrými znalosťami úradného jazyka, za čo mu mala byť vyplatená aj primeraná odmena.
- Úsek školstva a kultúry: Učiteľov vyzývali, aby pôsobili aj mimo školy a vzdelávali nielen deti, ale aj dospelé obyvateľstvo. S touto činnosťou súviselo aj zriaďovanie

13 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 147, č. 314/1919.

14 ŠA ZA, Bytča, fond Okresný úrad Veľká Bytča, šk. 9, č. 39/1930 prez.

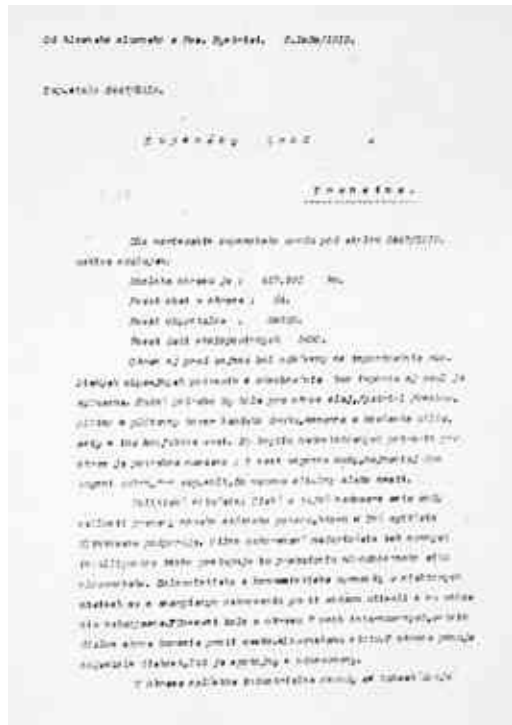
15 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 149, č. 1660/1919.

16 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, inventár, st. 5-6.

knižníc určených nielen pre deti, ale aj pre dospelých. Obciam bolo doporučené zriaďovať a udržiavať spolkovú činnosť, zakladat' a podporovať spolky, napr. včelárske, záhradnícke či ovocinárske. Samotný richtár mal ľudí nabádať, aby si kupovali a vymieňali odborné časopisy, a tak vyvíjali a šíрили v tomto smere osvetu.

- Zdravotníctvo: Veľké nedostatky sa vyskytovali hlavne v zásobovaní liekmi a v hygiene obyvateľstva, a preto prvoradým cieľom bolo vyriešiť vybudovanie krytých suchých záchodov.¹⁷ Notárske úrady boli vyzývané k tomu, aby dbali na verejný poriadok i čistotu na uliciach, aby v obchodoch, kinách či reštauráciách zabezpečili dobré odvetrávanie.¹⁸
- Na úseku koncesí sa malo obmedziť ich vydávanie, a to najmä krčmárom – výčapníkom, aspoň do času, kým sa pomery v krajine neupokoja.
- Výstavba: Občania, ktorí chceli začať s výstavbou rodinného domu a prišli na úrad vybať stavebné povolenie, museli predložiť nákres a vnútorný popis domu. Zároveň sa malo dbať na požiarne nariadenia a predpisy. Obciam bolo doporučené, aby vypracovali zastavovací plán obce, ako to bolo v prípade obcí v Čechách aj na Morave.
- Doprava: Na tomto úseku sa mali budovať lepšie cesty, mosty a lávky, na ktorých mali byť vybudované aj bezpečnostné zábradlia. Okolo ciest mali byť vysadené a udržiavané ovocné stromy a ostatné dreviny.¹⁹

Na slúžnovské a notárske úrady bolo zasielaných množstvo rôznych usmernení. Trenčiansky župan už v januári v roku 1919 žiadal listom slúžnovský úrad, aby upozornil obyvateľov, žiadajúcich niečo od úradov, nech svoje žiadosti podávajú písomne a nezaťažujú pracovne už aj tak dosť vyťažených úradníkov osobnou návštevou.²⁰

*Hlásenie Slúžnovského úradu v Považskej Bystrici
o politickej situácii v okrese Župnému úradu
v Trenčíne, 1. 5. 1919*

17 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 147, č. 110/1919.

18 ŠA TN, P. Bystrica, fond Obvodný notársku úrad Plevník, šk. 8, č. 164/1919.

19 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 147, č. 110/1919.

20 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 147, č. 51/1919.

Nepokojnú situáciu vedeli niektorí občania aj využiť. V januári 1919 sa riešil prípad bývalého richtára obce Považská Teplá, ktorý nahlásil na slúžnovský úrad zmiznutie obecnej pokladnice. Tá sa stratila ešte počas nepokojov, ktoré v okrese vypukli 4. novembra 1918.²¹ V priebehu roka 1919 bol vyšetrovaný aj milochovský richtár pre spreneveru obecných peňazí. Tie boli odcudzené z obecnej kasy počas nepokojov a rabovačiek v júli v roku 1919, kedy zmizla obecná kasa. Tá sa nachádzala v dome richtára, pretože úrad nemal vlastné sídlo. Pri vyšetrovaní mal byť vypočutý aj richtár, pretože počas nepokojov opustil svoj dom a hospodárstvo a údajne nechal obecnú kasu doma. Richtár však nemohol byť vypočutý, nakoľko sa zdržiaval mimo okres. Župný úrad vyšetrojúci tento prípad vzniesol pochybnosti, či skutočne došlo ku krádeži obecnej kasy, alebo išlo len o obyčajnú spreneveru.²²

Úradom veľakrát spôsobovali nepríjemnosti aj samotní četníci, neraz pre svoju horlivosť konajúci nad rámec svojich právomocí, miešali sa aj do obecných úradných záležitostí. Nedôveru obyvateľstva mal aj istý veliteľ četnickej stanice, ktorý podľa udaní obyvateľstva konfiškoval liehoviny aj potraviny a ponechával si ich pre vlastnú potrebu. Hlavný slúžny žiadal o preloženie veliteľa, nakoľko sa chcel vyhnúť vyšetrovaniu, ktoré by nevrhalo dobré svetlo na prácu a dôveryhodnosť četníkov.²³ Na považsko-bystrických četníkov sa sťažoval aj istý legionár, vraj zodpovedne nevykonávajú svoje pracovné povinnosti a udržiujú priateľské styky so židovským obyvateľstvom. Hlavný slúžny takéto informácie vyvrátil a upozornil, že tieto sťažnosti nie sú podložené.²⁴

Veľký problém v krajine predstavovalo aj zásobovanie obyvateľstva či nedostatok potravín. Z toho dôvodu Zásobovací ústav pre Slovensko vydal obežník, upozorňujúci napr. aj na stanovenie maximálnej ceny umelého medu a cukrového sirupu (tie sa používali ako nátiery na chlieb a boli lacnou náhradou za maslo a tuky).²⁵ Na slúžnovskom úrade bola zriadená hospodárska rada, dozerajúca na vývoz a ceny masla, mliečnych výrobkov i vajec. Obchodníci nemohli vyvážať výrobky bez povolenia slúžnovského úradu, nakoľko sa z obce vyvážali tieto komodity v takom množstve, že pre domáce obyvateľstvo nezostávalo. Táto situácia sa medzi obchodníkmi aj dodávateľmi tak vyhrotila, že na seba posielali udania.²⁶ Nedostatok potravín sa odrazil tiež v neoprávnenom rybolove, a preto bol vydaný zákaz rybolovu na riekach a potokoch, aby sa predišlo ich drancovaniu.²⁷ Úrady dostali aj upozornenie na platnosť zákona o ochrane lesov, podľa ktorého bolo hospodárenie v lesoch obmedzené pre nadmernú ťažbu dreva. Tá mohla prebiehať len so súhlasom príslušného úradu.²⁸

Od roku 1918 prebiehala aj prvá pozemková reforma s cieľom odstrániť nerovnomerné prerozdelenie vlastníctva pôdy, ktoré bolo pozostatkom z čias Rakúsko-Uhorska. Snahou tejto reformy bolo ekonomicky pozdvihnúť vidiek a životnú úroveň vidieč-

21 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 147, č. 105/1919.

22 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 149, č. 2242/1919.

23 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 150, č. 2539/1919.

24 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 149, č. 1840/1919.

25 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 149, č. 1890/1919.

26 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 150, č. 2487/1919.

27 ŠA TN, P. Bystrica, fond Obvodný notársky úrad Papradno, šk. 6, č. 312/1919.

28 ŠA TN, P. Bystrica, fond Obvodný notársky úrad Papradno, šk. 6, č. 106/1919.

keho obyvateľstva. Uskutočnenie zmien vo vlastníctve nehnuteľností umožnil zákon č. 215/1919 Zb. z. a n. o zabraní veľkého pozemkového vlastníctva, tzv. *záborový zákon* prijatý 16. apríla 1919. Zábor pôdy postihoval veľkých pozemkových vlastníkov, teda osoby, ktoré vlastnili pôdu nad zákonom stanovenú výmeru. Pokiaľ išlo o poľnohospodársku pôdu (polia, lúky, záhrady, vinice a chmeľnice) bola to výmera presahujúca 150 ha alebo ak osoba mala vo vlastníctve akúkoľvek pôdu nad výmeru 250 ha. V rámci slúžnovského úradu sa pozemková reforma týkala veľkostatkov napr. Hermíny Popperovej, Melánie Schwaben – Durneissovej. Podľa nariadenia č.17031/1919 musel Slúžnovský úrad v Považskej Bystrici vypracovať aj zoznamy tých obyvateľov, ktorí zbohatli počas vojny.²⁹

Kultúra a osveta sa v obciach po vzniku ČSR začala pomaly prebúdzat', čoho dôkazom sú napr. divadelné predstavenia v obciach Čelkova Lehota a Brvnište. V Čelkovej Lehote sa divadlo hralo v škole a po jeho skončení bola usporiadaná obecná tanečná zábava.³⁰ Príkladom prebúdzania kultúrneho života v obci Brvnište bolo zriadenie obecnej slovenskej knižnice a príprava divadelných hier od Ferka Urbánka pod názvom *Už sú všetci v jednom vreci* a od Jozefa Hollého *Kubo, odohrané* v miestnej národnej škole.³¹ Ministerstvo Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska žiadalo od župných úradov, aby vypracovali štatistiku kultúrnych a osvetových spolkov, ktoré mali vo svojej pôsobnosti. Podľa informácií zistených Župným úradom v Trenčíne na území považsko-bystrického okresu vykonávala v roku 1919 činnosť Občianska beseda v Považskej Bystrici.³²

Na území Slovenska do roku 1918 fungovali tri typy základného školstva – štátne ľudové školy, konfesijné ľudové školy a obecné ľudové školy. Najväčší počet z nich tvorili štátne ľudové školy, ktoré podporoval štát, napr. tým, že zabezpečoval platy učiteľov, režijné náklady na školské budovy, školské pomôcky. Daňou za to bolo vyučovanie detí v maďarskom jazyku. Slovenčina sa vyučovala len 2 hod. týždenne a bola postavená na úroveň cudzieho jazyka. Z toho dôvodu sa zriaďovali ľudové školy podľa náboženstiev – rímsko-katolícke, evanjelické a izraelské. V tomto type škôl sa deti učili v jazyku slovenskom a maďarčina bola ako cudzí jazyk. Vytvorením nového štátu bol na všetkých typoch škôl začatý proces slovakizácie. Keďže hlavnou podmienkou na prijatie do štátnych služieb ČSR bolo zloženie sľubu vernosti, veľká časť maďarských učiteľov zo štátnych škôl odišla. Učiteľom z Čiech bol vyplácaný príplatok za službu na Slovensku, čo v neskorších rokoch, keď už doštedovali aj slovenskí učitelia, bolo predmetom kritiky.

V obci Považská Bystrica bola v školskom roku 1919 – 1920 zriadená Štátna meštianska škola v budove bývalej opatrovne, dovtedy využívaná ako vojenské skladisko. Prvým správcom školy sa stal odborný učiteľ z Mladej Boleslavy – Ján Klun a ďalším odborným učiteľom, ktorý nastúpil do školy, bol tiež Čech Jozef Krupka z Lušteníc. Na začiatku fungovania školy sa do nej zapísalo 65 žiakov (33 chlapcov a 32 dievčat). Pravidelné vyučovanie sa začalo 17. 11. 1919, a to v slovenskom jazyku. Už od svojich za-

29 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 150, č. 2705/1919.

30 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 147, č. 529/1919.

31 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 147, č. 532/1919.

32 ŠA ZA, Bytča, fond Slúžnovský úrad Považská Bystrica, šk. 150, č. 2399/1919.

čiatkov bola *mešťanka* bohatá na kultúrne a politické udalosti. Na škole sa venovali humánnym zbierkam napr. pre Československý Červený kríž, pre Fond legionárov a pod., združovali sa v rôznych spolkoch napr. v Živene. Učitelia sa činili aj mimo školy, kedy organizovali prednášky, napr. o T. G. Masarykovi, M. R. Štefánikovi, o československej vzájomnosti či kultúrne akcie, napr. ku Dňu matiek. Týmto spôsobom chceli pozitívne vplyvať na žiakov, ich rodičov a priblížiť im tieto aktuálne idey. Sám riaditeľ školy išiel príkladom, založil a viedol spevokol. Učiteľ Krupka bol konateľom i cvičiteľom Sokola a ďalší učitelia pripravovali divadelné aj hudobné predstavenia (napr. Hlúpy Jano v zakliatom zámku, Tri haliere, Zlatá niť a pod.). Výťažok z týchto predstavení bol venovaný na podporu chudobných žiakov, ktorým sa takto zabezpečovali knihy, pomôcky či ubytovanie pre cezpoľných žiakov. Dokonca sa z nich uhrádzali aj školské výlety. Škola podporovala nemajetných šikovných študentov pri štúdiu. Ďalším benefitom zo strany školy bolo podávanie polievky počas školského vyučovania cezpoľným žiakom. Učiteľský zbor viedol žiakov k zručnosti i tvorivosti, na usporiadaných výstavách mala verejnosť možnosť vidieť a obdivovať, čo všetko ich deti dokážu. V ďalších rokoch prichádzali na školu noví učitelia z Čiech – odborný učiteľ Václav Hodek z Plzne, Milada Košáková z Plzne a Jaroslav Tomášek z Blanského okresu. Počet žiakov v škole vzrástol o polovicu, priestory budovy kapacitne nepostačovali. Veľkým problémom bolo aj samotné ubytovanie učiteľov, nakoľko obec nedisponovala nájomnými bytmi, a tak učitelia z Čiech bývali v súkromí v často nevyhovujúcich podmienkach, prípadne v hoteli *Na mýte*. Z týchto dôvodov sa realizovali časté presuny učiteľov. Českým učiteľom robilo nemalé problémy aj miestne obyvateľstvo, ktoré na nich útočilo pre ich pokrokové zmýšľanie. Napr. odborný učiteľ Tomášek vyučoval v prírodopise o opiciach a zmienil sa o Darwinovej teórii. Deti povedali doma rodičom, že človek pochádza z opice, čo sa donieslo aj miestnemu kaplánovi. Ten nahováral rodičov, aby deti nedávali do školy, v ktorej sa vyučujú také veci. Celá táto situácia pobúrila bystrickú verejnosť natoľko, že sa učiteľom vyhrážali zabitím, vypratáním zo školy. Nakoniec tento problém muselo vyriešiť vojsko. Túto nepriaznivú atmosféru sa im podarilo vyriešiť zvolaním rodičov do školy, kde im bolo vysvetlené poslanie a ciele učiteľov. Napokon sa podarilo vyhrotenú situáciu upokojiť. Na škole bola zriadená nedeľná čítareň, ktorá sa zo strany miestnych žien tiež nestretla s pochopením, oponovali, že deti majú byť v nedeľu v kostole. Ďalšiu nepríjemnú situáciu učiteľský zbor školy zažil, keď v triede zavesili obraz *Matky Božej* v národnom kroji od českej maliarky Márie Fischerovej-Kvěchovej. Pán kaplán spustil kritiku na nahých anjelikov a Pannu Máriu, ktorá nebola Slovenka, preto nemá mať kroj, a obraz zvesil. Po nedeľnej omši miestne „bystrické baby vrútili sa do čítárne a chceli obraz zničiť, tak sme radšej ustúpili, veď ťažko poučovať staré baby o umení, krásy a umeleckej hodnote“. Český učiteľský zbor to nemal v Považskej Bystrici ľahké, jeho pedagogická práca a mimoškolské aktivity sa nestretli s patričným ohodnotením, ale aj tak dokázal čeliť nepriazni osudu.³³

V decembri roku 1919 sa na slúžnovskom úrade riešila požiadavka obyvateľov hornej časti obce Marikovej, ktorí požadovali vytvorenie samostatnej obce pod názvom Horná Mariková. Obec Mariková (3500 obyvateľov) bola rozľahlá, najvzdialenejšie

33 ŠA TN, P. Bystrica, fond Štátna meštianska škola, Kronika školy 1919 – 1945.

obydlie od obecného domu bolo vzdialené cca 17 km. Svoju žiadosť podložili obyvatelia argumentmi, že vo vedení obce Mariková bolo zastúpenie hlavne z dolnej časti Marikovej, a preto nepoznali problémy a pomery obyvateľstva z hornej časti obce. Domnievali sa, že po osamostatnení obce bude jednoduchšia a rýchlejšia komunikácia v úradovaní. Požiadavka osamostatnenia hornej časti Marikovej sa riešila aj v nasledujúcom roku, no dolnomarikovci nesúhlasili, aby sa horná časť obce osamostatnila a predniesli svoje dôvody, pre ktoré sa tak nemá stať: že hornomarikovci nemajú schopnosti ani majetky, aby mohli obec viesť samostatne. Ich obavy vychádzali z charakteru obce (hornatá obec, roztrúsené ťažko dostupné obydlia a veľa občanov odchádza do sveta za prácou). Výrok župného úradu v Trenčíne znel, že horná časť Marikovej podľa zákonov môže byť samostatnou obcou až po doložení náležitých dokumentov.

Po vzniku ČSR nastalo obdobie veľkých zmien, ktoré novú republiku čakali a na ktoré si občania museli zvyknúť. Slováci sa začali učiť existovať v novom spoločnom štáte s Čechmi, čím sa postupne odpúťovali od Uhorska aj od maďarizácie. Dovtedy na úradoch a v školách pracovali prevažne Maďari, ktorí ich museli po vzniku republiky opustiť. Vzhľadom na to, že za nich nebola adekvátna náhrada z radov občanov slovenskej národnosti, museli byť úrady a školy obsadzované Čechmi, čo bolo trňom v oku Slovákov a spôsobilo mnoho nedorozumení a konfliktov. Ako pre Čechy, tak aj pre Slovensko bolo potrebné vytvoriť jednotný systém správy republiky. Táto úloha nebola vzhľadom na historickú tradíciu, a teda určitú odlišnosť týchto krajín jednoduchá. Bolo potrebné naučiť sa spravovať si vlastný štát samostatne a je teda pochopiteľné, že medzi ľuďmi vládla neistota z jeho budúceho fungovania. Vznik novej republiky sa stal aj impulzom a základom pre vytvorenie nových možností kultúrneho a hospodárskeho rozvoja Slovenska. Aj keď tieto zmeny spociatku sprevádzalo mnoho problémov vo všetkých oblastiach, obyvatelia sa nevzdali a podarilo sa im vybudovať nový československý štát.

Vznik a počiatky činnosti Československého Červeného kríža (na slovenskej periférii)¹

Peter KOVAĽ

Abstract: *The foundation and initial activities of the Czechoslovak Red Cross (on the periphery of Slovakia)*

The Czechoslovak Red Cross was founded in February 1919 as a national branch of the international association. It joined the efforts to address contemporary health-care and social issues in the new state during the post-war crisis. It gradually gained popularity among the inhabitants of larger towns as well as peripheral, less advanced, areas, where local branches of the association were founded. Prominent personalities of the socio-political and cultural life in these regions became members. The Czechoslovak Red Cross played a highly significant role in suppressing contagious diseases that quickly spread in the post-war period. In cooperation with Lady Muriel Paget's British Mission, the association founded and managed an epidemiological hospital in Turzovka (in the Kysuce region). In Eastern Slovakia, the first branches were founded in its two largest towns – Košice and Prešov and, by the mid-20th century, branches were also founded in other district towns. They focused on several areas with the aim of alleviating social poverty and improving the health situation in the given regions of the Czechoslovak Republic.

Keywords: *Health care. 1919. The Czechoslovak Red Cross. Epidemics. Košice. Prešov. Turzovka.*

Zdravotno-sociálne pomery patrili medzi najkľúčovejšie oblasti v rámci konsolidácie pomerov v prvých týždňoch a mesiacoch po vzniku Československej republiky. Prirodzenou nutnosťou bolo zabezpečiť obyvateľstvo po zdravotnej stránke, čo predpokladalo napr. zlepšenie zdravotnej starostlivosti (personálne), skvalitnenia zdravotníckych zariadení (materiálne i personálne), zamedzenie šírenia nebezpečných chorôb a pod. V tejto oblasti bola nápomocná organizácia Československý Červený kríž (ČsČK) založená v roku 1919.

Červený kríž bol založený ako nadnárodná organizácia v roku 1863 v Ženeve. Na jeho čele stál Medzinárodný výbor ČK. Ešte v druhej polovici 19. storočia sa začali v jednotlivých krajinách zakladať národné odnože tohto spolku. Bolo prirodzené, že aj po skončení prvej svetovej vojny, rozpade habsburskej monarchie a vzniku nástup-

---

1 Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie.*

PhDr. Alice G. Masaryková – prvá predsedníčka Československého Červeného kríža. Zdroj: Album reprezentantů všech oborů veřejného života československého. Praha 1927

nických štátov sa pokračovalo v konštituovaní ďalších nových národných odnoží. Výnimkou nebola ani Československá republika.

Pomoc raneným v čase vojnového konfliktu, ako hlavná úloha nadnárodnej organizácie, sa počas prvej svetovej vojny rozšírila aj o podporu civilného obyvateľstva. Okrem toho, že sa členovia spolku starali o korešpondenciu zajatcov so svojimi rodinami, výmenu ranených vojakov, sústredili sa aj na starostlivosť o civilné obyvateľstvo evakuovaných alebo nepriateľom obsadených území.

V československom štáte okrem celého radu problémov sa hneď od začiatku začala riešiť aj situácia v novovybudovanej Československej armáde. Vznik vlastného spolku ČsČK podnietila práve aj potreba pomoci zdravotnej služby pri vojsku, zvlášť, keď ešte na začiatku roku 1919 existovali reálne vojenské hrozby zo strany susedného Maďarska. Iniciatíva posilniť všetky zložky, aj tú zdravotnú, ozbrojených síl nového štátu vzišla zo strany armádnych predstaviteľov. Kpt. Emanuel Viktor Vos-

ka podnietil schôdzu zainteresovaných zástupcov, ktorá sa uskutočnila 1. februára 1919 v Obecnom dome v Prahe. Rozhodlo sa o založení Československého Červeného kríža a zvolený užší výbor predostrel návrh prezidentovi T. G. Masarykovi, aby vymenoval na čelo spolku dr. Alicu Masarykovú. Prezident Československej republiky odobril myšlienku založenia pomocného zdravotného spolku a prípisom zo 6. februára 1919 menoval dr. A. Masarykovú predsedníčkou ČsČK. „Uznávaje nutnost vybudování ústřední organizace Čs. Červeného kříže pro oblast celé republiky, jmenuji Tě předsedkyní Čs. Červeného kříže a pověřuji, abys ihned vykonala vše, čeho je třeba ku zorganizování této instituce a k tomu, aby Čs. Červený kříž mohl bezodkladně zahájiti své působení a vejíti ve styk s mezinárodní organizací Červeného Kříže na základě ženevské konvence a dodatečných úmluv mezinárodních. T. G. Masaryk, v. r.“²

Do funkcie ústredného riaditeľa predsedníčka menovala kapitána čs. légii JUDr. Josefa Linhardta a potom ďalších riaditeľov ostatných divízií. Hlavný stan ČsČK mal 24 členov, no postupne sa rozširoval povolávaním odborníkov z ministerstiev sociálnej starostlivosti, Nár. obrany, zásobovania ľudu a zástupcov spolkov humanitných a náboženských obcí. Stanovy spolku boli schválené 23. júna 1919. Rozhodnutím ministerskej rady z 15. júla 1919 sa spoločnosť ČsČK uznala ako jediný národný pomocný ústav vo-

2 Československému lidu podáva Československý Červený Kříž správu o tom, co vykonal od svého založení do konce roku 1919. Praha: Československý Červený kříž, 1919, s. 10.

jenskej zdravotnej služby, pôsobiaci na území štátu, a preto tam, kde vznikla odbočka ČsČK, nemohol pôsobiť iný spolok ČK.³

ČsČK sa v prvom roku existencie zameral na zmiernenie povojnovej biedy a vytvorenie lepších zdravotných a sociálnych podmienok pre spoločnosť nového štátu. V priebehu tohto krátkeho obdobia si vybuďoval dôveru i popularitu medzi obyvateľstvom.

ČsČK, podobne ako ostatné národné odnože, vznikol z potreby zmierniť biedy vojny a mal sa postupne stať protivojnovou organizáciou. Jeho činnosť potvrdzuje až do dnešných dní, že už od začiatku nešlo len o boj veľkými prázdnymi gestami, heslami a prednáškami zameranými proti existencii vojenských konfliktov, ale o praktickú prácu. Prvé mesiace jeho existencie to bol predovšetkým boj proti nebezpečným epidémiám, ale aj sústredenie pozornosti na riešenie sociálnych otázok – sociálnej hygieny.

V prvom roku existencie celorepublikového spolku sa naplno rozbehla jeho organizácia. Boli zriadené viaceré oddiely zamerané na jednotlivé činnosti: finančný, dopravný a zásobovací, zajatecký, tlačový, ošetrovateľský, oddiel pre zajatcov a zahraničných príslušníkov. Na začiatku roku 1920 spustili činnosť organizačný oddiel a ústredný oddiel pre samaritánsku službu. Pre lepší účinok činnosti spolku bola celá republika rozdelená na štyri divízie. Tri divízie (česká, moravsko-sliezska a slovenská) začali svoju činnosť v prvom roku, podkarpatoruská divízia etablovaná v Mukačeve až v r. 1920.

Slovenská Divízia ČsČK sa pustila do práce v lete 1919 v čase prebiehajúceho vojenského konfliktu s maďarskou Červenou armádou. Sídлом riaditeľstva divízie sa stal Trenčín a koncom roku 1919 Bratislava. Riaditeľom Divízie ČsČK pre Slovensko bol MUDr. Jan B. Kraicz a za prvého predsedu ČsČK na Slovensku bol zvolený zdravotný referent Ministerstva pre správu Slovenska MUDr. Ivan Hálek.⁴

Hneď v začiatkoch sa činnosť slovenskej divízie sústredila na aktuálny vojenský konflikt. Obyvateľstvo zasiahnutého územia utekalo na Moravu a do Čiech, kde sa ich ujal ČsČK a zabezpečoval ubytovanie a stravu. Na Slovensku spolok zorganizoval vznik občerstvovacích staníc pre ranených a chorých vojakov na dôležitých železničných tratiach. V počiatkoch chýbali financie a ľudia, a preto bola prijatá pomoc aj od britskej misie Lady Muriel Pagetovej a vojenských úradov. Boli založené stanice v Trenčianskych Tepliciach, Vrútkach a Spišskej Novej Vsi. Tie podporovali fyzicky (materiálne) i morálne vojakov Československej armády až do ukončenia sporov na konci júla 1919.⁵

Veľkou hrozbou v povojnovom období, zvlášť na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, boli nákazlivé choroby. V susediacich štátoch (Poľsko, Rumunsko) sa vyskytovali nákazy viacerých chorôb, odkiaľ sa šíрили na naše územie. V priebehu roka 1919 boli hlásené viaceré prípady endemických hniezd týchto chorôb, kde bol potrebný okamžitý zásah. Nákazlivé choroby sa v tom čase oficiálne nehlásili a samotní lekári sa nehlásili k tej-

3 Teda rakúsky či uhorský. Pozri *Československému lidu podáva Československý Červený Kříž správu o tom, co vykonal od svého založení do konce roku 1919*. Praha: Československý Červený kříž, 1919, s. 10.

4 MINTÁLOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kříž na Slovensku v letech 1919 – 1938*. Martin: Vydavatelstvo Matice slovenskej, 2005, s. 34-35.

5 *Československému lidu podáva Československý Červený Kříž správu o tom, co vykonal od svého založení do konce roku 1919*. Praha: Československý Červený kříž, 1919, s. 72

to rizikovej službe, za ktorú neboli dostatočne honorovaní.⁶ Diagnostika nákazlivých ochorení a ich liečba nebola bezproblémová. Oblasti postihnuté viacerými infekciami patrili medzi hospodársky najzaostalejšie časti krajiny, kde sa často nedodržiavali základné hygienické pravidlá, čo pomáhalo rozširovaniu nákazy. Lekári sa navyše museli vysporiadať s nedôverou pacientov.

K potlačeniu infekčných chorôb (škvritný týfus, dyzentéria, kiahne) v začiatkoch ČsČK vyslal na Slovensko 4 epidemiologických lekárov (MUDr. Jaroslav Liška – Skalité, MUDr. František Hrubý – Veľký Šariš, MUDr. Jaroslav Kvapil – Šintava, MUDr. Václav Doležal – Snina) a 6 dezinfektorov. Táto aktivita sa realizovala v spolupráci so zdravotným referátom, ktorý zabezpečoval odmeny a prísun potrebného materiálu.⁷

Mimoriadnou pomocou v riešení zlej situácie v odľahlejších periférnych oblastiach Slovenska boli aj zahraničné misie. Notár obce Turzovka Ľudovít Janota sa obrátil s prosbou o pomoc na Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska vo veci vysokej chorobnosti a úmrtnosti miestnych obyvateľov na nákazlivé choroby. Z iniciatívy prvého predsedu ČsČK na Slovensku Ivana Háleka sa pozornosť kompetentných obrátila aj na Kysuce, kde začala pôsobiť britská misia Lady Muriel Paget. V Turzovke v miestnej štátnej škole, presťahovanej do cirkevnej školy, bola zriadená epidemiologická nemocnica slúžiaca pre celý okres a disponujúca 30 lôžkami rozdelenými zvlášť pre mužov a ženy. Misia bola realizovaná kapitánom zdravotnej služby MUDr. Harweym a MUDr. Harperom, vedúcou misie bola zdravotná sestra Manton. V nemocnici pracoval ďalej jeden lekár, 5 zdravotných sestier, vrchná sestra, kuchárka, dve služobné sestry, 8 vojakov – sanitárov, jeden poddôstojník zdravotnej služby čs. armády a dvaja dezinfektori. V nemocnici sa o chorých pomáhali starať aj dobrovoľníčky z dediny. Dôležitá úloha v centre misie pripadla pani Emílii Dudáčkovej, ktorá v susednej dedine Korňa pomáhala svojej dcére pri vedení tamojšej školy. V misii pôsobila nielen ako ošetrovatelka,

6 Medzi najviac rozšírené nákazlivé choroby po skončení prvej svetovej vojny možno zaradiť kiahne. Tých bolo v roku 1919 na Slovensku úradne hlásených 819 prípadov, ale v skutočnosti ich bolo oveľa viac, nakoľko mnoho prípadov bolo zamlčaných hlavne zo strany pacientov. Zo slovenských regiónov bola v stave rozšírenia nákazy medzi obyvateľstvom najhoršie Trenčianska župa. Vo vážnom stave sa však nachádzalo aj plebiscitné územie spišskej a oravskej župy, kde boli štátom vyslaní epidemickí lekári, ktorí mali zamedziť potencionálnemu príchodu ďalších prípadov zo zahraničia. Spišská župa patrila rovnako k tým najohrozenejším v prípade nákazy škvritného týfusu. Z najvýchodnejších častí republiky bol týmto ochorením postihnutý sninský okres, kde bol vyslaný epidemický lekár s dezinfekčnou autokolónou. Trefou najnebezpečnejšou a najviac rozšírenou nákazlivou chorobou bol brušný týfus. Aj keď v roku 1919 bolo na Slovensku hlásených 1402 prípadov nakazených touto chorobou, odhadovalo sa, že išlo len o jednu tretinu všetkých nakazených. Týmto ochorením boli nakazené pohraničné regióny oravskej, spišskej, ale aj šarišskej župy. Podobne ako v predchádzajúcich ochoreniach, aj v tomto prípade sa akútny stav musel riešiť vyslaním epidemických lekárov s dezinfekčnou autokolónou do nakazených regiónov. Bližšie pozri: KOVAL, Peter. Nákazlivé choroby na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v prvej polovici 20. rokov 20. storočia (náčrt povojnových zdravotníckych pomerov). In *Podkarpatská Rus a východné Slovensko v súradniciach času (1918 – 1939) : čriepek z histórie*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 153.

7 *Československému lidu podáva Československý Červený Kříž správu o tom, co vykonal od svého založení do konce roku 1919*. Praha: Československý Červený kříž, 1919, s. 73

ale aj ako tľočníčka.⁸ Štát poskytol pomoc vo forme štátnej dezinfekčnej kolóny s nemocničnými dezinfektormi, 6 medikmi a vojakmi československej armády. Jednotlivé skupiny mali k dispozícii vlastné mobilné dezinfekčné zariadenie a konským poťahom sa presúvali po zasiahnutej oblasti. Pacientov chorých na týfus privádzali do Turzovky z okolia na vozoch i v špeciálnom vlaku. Po odvoze pacientov do nemocnice ich ihneď dezinfikovali. Najväčším problémom pri snahách o potlačovanie nákaz bola neochota a nedôvera niektorých obyvateľov, príbuzných chorých. Viacerí odmietali nahlásiť chorých a nesúhlasili s prevozom do nemocnice. Problémy boli aj s dodržiavaním hygienických zásad nakazených pacientov, čím boli ohrozovaní aj pracovníci nemocnice a niektorí na to aj doplatili životom. 30. septembra 1919 napr. zomrela na škvrnitý týfus írsky zdravotná sestra, 42-ročná Margaret McCullum. Obetou tejto choroby sa stal aj riaditeľ turzovskej školy, kde bola epidemická nemocnica umiestnená, Ignác Országh. 15. novembra 1919 po počiatočnom potlačení nákazy bola epidemická nemocnica v Turzovke odovzdaná do správy ČsČK. Riaditeľom nemocnice sa stal MUDr. Adolf Staneček, ktorý mal k dispozícii 5 zdravotných sestier, jednu vrchnú sestru, kuchárku, 2 slúžky, 8 vojakov zdravotníkov a 2 dezinfektorov. Do konca roka 1919 bolo v Turzovke liečených 180 pacientov (59 mužov, 77 žien a 44 detí), z nich 23 (9 mužov a 14 žien) zomrelo. Lady Muriel Paget navštívila Turzovku v decembri 1919 aj v sprievode Alice Masarykovej. V čase prepuknutia škvrnitého týfusu na Kysuciach sa objavili aj ďalšie ohniská náказы na Slovensku. Konkrétne to boli obce Liptovská Lužná (48 prípadov – zomrelo 11) a Banka pri Piešťanoch (32 prípadov – zomrelo 6).⁹

V rámci vybudovania kvalitnej siete ČsČK začali na celom území Československa vznikať miestne odbočky. Na slovenskom území sa zakladanie miestnych spolkov rozbehlo prakticky hneď po začiatku fungovania slovenskej Divízie. V auguste 1919 boli zriadené pobočky v Bratislave, Piešťanoch, Novom Meste nad Váhom, Trenčíne, Trenčianskych Tepliciach, Žiline či Liptovskom Mikuláši. Na východnom Slovensku boli počas leta založené dve odbočky v najväčších mestách tohto regiónu – v Košiciach a v Prešove. V prvom roku existencie ČsČK boli na východnom Slovensku založené aj ďalšie odbočky – Spišská Nová Ves a Bardejov. Koncom roka 1919 pracovalo na Slovensku 63 miestnych spolkov s počtom členov 8 250.¹⁰

V júli 1919 sa začalo s organizáciou zakladania odbočky v *Košiciach*. V tlači prebehla správa, že touto akciou bola poverená Soňa Stuchlíková.¹¹ 26. júla 1919 sa konala porada o založení odbočky ČsČK v mestskom dome v Košiciach. Bol zvolený prípravný výbor s predsedom (dr. Sekáčová), 3 podpredsedami (dr. Soňa Stuchlíková, Edmund

8 V priebehu svojej práce pre misiu sa nakazila chorobou a podľahla jej v októbri 1919.

9 *Československému lidu podává Československý Červený Kříž správu o tom, co vykonal od svého založení do konce roku 1919*. Praha: Československý Červený kříž, 1919, s. 73, 89; VELÍČKA, Drahomír. Misia britského Červeného kříža v Turzovke (Spolok priateľov Turzovky informuje). In *Kysuce*, 15. 4. 2009, č. 15, s. 11.

10 MINTÁLOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kříž na Slovensku v rokoch 1919 – 1938*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2005, s. 35.

11 Soňa Stuchlíková bola manželka MUDr. Jaroslava Stuchlíka primára psychiatrického oddelenia košickej nemocnice v poprevratovom období. Pozri Organizácia Čs. Červ. Kříža v Košiciach. In *Slovenský východ*, 20. 7. 1919, roč. 1, č. 123, s. 4.

Stanovy odbočky Československého Červeného kříže v Košiciach z roku 1924. ZDROJ: Štátny archív Košice, fond Košická župa (1923 – 1928)

káčová, za podpredsedníčku A. Mutňanská, tajomníkom spolku sa stal E. Borek a pokladníkom J. Homola.¹⁴

Činnosť košickej odbočky ČsČK sa v prvých mesiacoch zamerala na zabezpečenie materiálu, hlavne odevov a potravín pre deti, vojnové siroty, polosiroty či deti opustené v dôsledku vojny. 18. augusta 1919 boli ČK v Košiciach rozdávané potraviny pre sociálne slabšie rodiny.¹⁵ Bolo otvorených niekoľko kuchýň, ktoré pre nich varili jedlo. Sociálne slabší obyvatelia boli podporovaní aj finančne.¹⁶ Červený Kríž sa zapojil aj do pomoci košickej štátnej nemocnice, pôrodnice, ktorá bola počas intervencie vojsk maďarskej Červenej armády vyrabovaná a celé zariadenie bolo odvečené do Maďarska. Spolok sa

Borek a Varga), 2 tajomníkmi (Anna Mutňanská a dr. Ján Hrušovský), 2 pokladníkmi (Anton Straka a pani Faragová) a dvomi správcami (Július Kustra a J. Homola). V čase príprav sa za členov hlásilo okrem prípravného výboru aj 26 občanov mesta (o. i. aj policajný kapitán Jozef Kohout, lekári dr. Jaroslav Stuchlík, dr. Otakar Frankenstein, dr. Hruža a i.). Piatí vybraní členovia boli poverení prevzatím náležitosti po starom uhorskom Červenom kríži. Prvoradou úlohou, ktorú si všetci zaangażovaní Košičania vytýčili už pri prípravnom stretnutí, bola starostlivosť o deti.¹² Košická odbočka ČsČK začala svoju činnosť 13. augusta 1919 na slávnostnom zhromaždení v mestskom dome.¹³ Z nariadenia župana Abovsko-turnianskej župy Jána Sekáča mal byť skonfiškovaný majetok uhorského ČK v Košiciach a predaný slovenskej odbočke. Za uskutočnenie likvidácie starého spolku boli zodpovední župný lekár dr. Dašek a Edmund Borek. Na výborovom zasadnutí odbočky 22. augusta 1919 bola zvolená za predsedníčku odbočky dr. Se-

12 Organizácia Čs. Červ. kříže v Košiciach. In *Slovenský východ*, 29. 7. 1919, roč. 1, č. 130, s. 1.

13 Košická odbočka Čs. Kříže. In *Slovenský východ*, 13. 8. 1919, roč. 1, č. 143, s. 2.

14 Čs. Červený Kříž v Košiciach. In *Slovenský východ*, 26. 8. 1919, roč. 1, č. 153, s. 3.

15 Maďarský červený kříž. In *Slovenský východ*, 19. 8. 1919, roč. 1, č. 147, s. 2.

16 Čsl. Červený Kříž v Košiciach. In *Jubilejný almanach mesta Košic a východného Slovenska 1918 – 1928*. Košice: Výbor pre oslavy desiateho výročia Československej republiky v Košiciach, 1928, s. 60

pričinil o pomoc v opätovnom vybavení nemocnice a zabezpečení stravy pre hospitalizovaných pacientov.¹⁷

Do konca roka 1919 sa odbočka plne etablovala ako spolok zdravotníckej pomoci a sociálnej podpory. Získavala členov a podporovateľov. V tlači vychádzali správy o akciách konaných na podporu odbočiek ČsČK a o daroch na podporu činnosti spolku.¹⁸ Financie získaval košický spolok okrem peňažných darov hlavne z členských príspevkov. Spočiatku platil každý člen sumu 6 Kč ročne, neskôr sa členský poplatok zvýšil až na 10 Kč ročne.¹⁹

V 20. rokoch postúpila činnosť spolku v Košiciach ďalej. V meste bola otvorená detská zdravotná stanica na ochranu matiek a kojencov. Navštevovali ju hlavne nemajetní občania mesta a okolia, ktorým bola k dispozícii bezplatná zdravotnícka pomoc, príp. aj poskytnutie liekov bez náhrady. Medzi hlavné podujatia, podporované spolkom prakticky počas celého jeho účinkovania v medzivojnovom období, patrili tzv. stravovacie akcie. Ako priamo v meste, tak aj mimo neho boli odbočkou ČsČK zriaďované stravovacie kuchyne. V roku 1925 napr. spolok zriadil niekoľko kuchýň v Krompachoch, kde bola pozastavená práca v továrňach. Stravovacie služby využívalo denne takmer 6 mesiacov 450 detí nezamestnaných robotníkov. Kuchyne boli neskôr zriaďované aj v ostatných chudobných častiach Košickej župy. V meste spravovala odbočka ČsČK chudobnec za podpory mesta, prispievajúceho hotovosťou na každého umiestneného zriadenca. V priemere bolo v chudobinci umiestnených 30 až 35 starších ľudí, často chorých a práceneschopných. V druhej polovici 20. rokov začali košickí členovia ČsČK organizovať kurzy pre samaritánov s cieľom zabezpečiť v každej dedine aspoň troch vycvičených samaritánov, schopných ešte pred príchodom lekára poskytnúť prvú pomoc a zabezpečiť prevoz zraneného do nemocnice pri rôznych zraneniach.²⁰

Najväčšie zásluhy za rozvoj odbočky ČsČK v Košiciach sa prisudzovali jej tretiemu predsedovi generálovi Jozefovi Šnejdárkovi. S jeho pôsobením na čele spolku v polovici 20. rokov 20. storočia sa spájal nárast členov, konsolidácia príjmov a rozšírenie poľa pôsobnosti.²¹

17 Mimoriadne valné zhromaždenia Čs. Červ. Kríža odbočky v Bratislave. In *Slovenský východ*, 29. 8. 1919, roč. 1, č. 156, s. 2.

18 Umeľci na Slovensku Červenému Krížu. In *Slovenský východ*, 4. 9. 1919, roč. 1, č. 161, s. 2; Milodar na Československý Červený Kríž. In *Slovenský východ*, 6. 9. 1919, roč. 1, č. 163, s. 3; Práca Čs. Červ. Kríža na Slovensku. In *Slovenský východ*, 4. 10. 1919, roč. 1, č. 186, s. 3; Pre Československý červený kríž v Košiciach. In *Slovenský východ*, 9. 10. 1919, roč. 1, č. 190, s. 3; Pre Čs. Červený Kríž. In *Slovenský východ*, 15. 10. 1919, roč. 1, č. 195, s. 2; Na Československý červený kríž. In *Šarišské Hlasy*, 1. 9. 1919, roč. 1, č. 20, s. 1.

19 Čs. Červený Kríž. In *Slovenský východ*, 3. 10. 1919, roč. 1, č. 185, s. 3; Čsl. Červený Kríž v Košiciach. In *Jubilejný almanach mesta Košíc a východného Slovenska 1918 – 1928*. Košice: Výbor pre oslavy desiateho výročia Československej republiky v Košiciach, 1928, s. 68.

20 Čsl. Červený Kríž v Košiciach. In *Jubilejný almanach mesta Košíc a východného Slovenska 1918 – 1928*. Košice: Výbor pre oslavy desiateho výročia Československej republiky v Košiciach, 1928, s. 65-70.

21 Čsl. Červený Kríž v Košiciach. In *Jubilejný almanach mesta Košíc a východného Slovenska 1918 – 1928*. Košice: Výbor pre oslavy desiateho výročia Československej republiky v Košiciach, 1928, s. 65.

V Prešove bola odbočka ČsČK založená 18. augusta 1919. Prvou predsedníčkou sa stala manželka župana Fábryho Oľga, tajomníkom p. Ferdinandy, pokladníkom Ing. Antonín Tobek. Už v prvom roku mal spolok 350 činných členov (za zakladajúcich sa prihlásili Poľnohospodársky inšpektorát, Tatra Banka a Slovenská banka) a jeho čistý majetok predstavoval sumu 10 385,83 Kč. Riadna organizovaná činnosť spolku bola pre nízky rozpočet a nedostatok odborníkov obmedzená a sústredila sa hlavne na sociálnu

Pečiatky odbočiek Československého Červeného kríža v Košičiach, Prešove a v Krompachoch.
ZDROJ: Štátny archív Košice, fond Košická župa (1923 – 1928)

pomoc pre nemajetné osoby. V prvom roku fungovania bolo rozdanych medzi vdovy a chudobné deti 26 metrických centov múky a 255 kg sadla. Celkom sa zásoby rozdelili medzi 260 ľudí.²²

V prvých mesiacoch fungovania spolku sa pomerne často menil jeho predseda. V priebehu roka 1919 vymenila Oľgu Fábryovú na krátky čas Augusta Thomková. V roku 1921 sa predsedom stal riaditeľ priemyselnej školy v Prešove Ing. Antonín Tobek. Medzi členov výboru pobočky ČsČK v Prešove patrili viaceré významné osobnosti prešovskej verejnosti, akými boli napr. vládny komisár, neskorší okresný náčelník JUDr. Vladimír Gallay, sudca JUDr. Andrej Harkabus, školský inšpektor Pavel Gallo a i.²³

Majetok pobočky v roku 1920 klesol na 2 853,26 Kč. V roku 1923 bol súhrnný majetok (vrátane hotovosti, inventáru a fondu pre založenie sirotinca) pobočky ČsČK v Prešove 95 569,22 Kč. Počet členov vzrástol na 967. Aj keď Divízia ČsČK pre Slovensko sídliaca v Bratislave v roku 1923 poskytla pobočke v Prešove sumu 32 468,50 Kč, finančné prostriedky k pokrytiu výdajov nestačili.²⁴

V 20. rokoch bolo v rámci prešovskej odbočky založených viacero oddelení, čím sa rozšírila a skvalitnila činnosť prešovského spolku. Každý odbor sa zameriaval na istý druh činnosti. „Odbor pečlivosti a ochrany mládeže“ mal na starosti mládež a pre-

22 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (ďalej EMVZTV), k. č. 9. Československý červený kríž – zdravotná stanica.

23 SNA, f. EMVZTV, k. č. 9. Československý červený kríž – zdravotná stanica; Štátny archív (ŠA) Prešov (PO), pobočka Prešov, f. Okresný úrad Prešov (1923 – 1944) (ďalej OÚ – P), 1924, k. č. 2. Zakladanie odbočiek Červeného kríža.

24 Štátny archív Prešov, pracovisko Prešov (ďalej ŠA PO – PO), f. Okresný úrad Prešov 1923 – 1944 (ďalej OÚ – P), k. č. 2. Zakladanie odbočiek Červeného kríža.

dovšetkým starostlivosť o dojčatá, výchovu chudobných a podporu sirôt. Na začiatku 20. rokov bola odborom za pomoci anglickej misie Lady Muriel Paget založená poradňa pre matky a kojencov. Dvakrát do týždňa mali možnosť matky s deťmi do 6 rokov navštíviť toto zariadenie a realizovať bezplatnú prehliadku. V roku 1922 navštívilo túto poradňu takmer 600 detí. Odbor zabezpečoval aj stravovanie pre chudobných žiakov prešovských škôl. V roku 1921 bol z jeho iniciatívy v prešovskom kláštore Sancta Maria

Pečiatky odbočiek Československého Červeného kríža v Michalovciach, Snine a vo Vranove.

ZDROJ: Štátny archív Košice, fond Košická župa (1923 – 1928)

zriadený tzv. „polievkový ústav“, kde sa stravovalo 180 detí, nasledujúci rok sa stravovalo v rámci tejto akcie v 5 kuchyniach už 333 detí. „Odbor ošetrovania tuberkulózných“ ustanovil v marci 1921 dispenzár pre pľúcnych pacientov. Dvakrát do týždňa mali obyvatelia mesta i okolia možnosť bezplatnej prehliadky. Chudobným pacientom sa poskytovali zdarma lieky aj potravinové články a v niektorých prípadoch aj finančná podpora. Najťažšie prípady boli za pomoci odboru spolku ČSČK presúvané do slovenských sanatórií.²⁵

„Odbor pre podporu chudobných“ poskytoval najchudobnejším obyvateľom mesta potravinové články či finančnú výpomoc.²⁶ „Odbor pre všeobecnú činnosť“ v rámci spolku ČsČK usporadúval zdravotno-výchovné prednášky, ale staral sa aj o výchovu tzv. „Dorastu ČsČK“.²⁷ V spolupráci s inými ľudovýchovnými organizáciami (Živena či Sokol) organizoval výchovné stretnutia s občanmi mesta či širšieho okolia. Prednášky boli zamerané na zdravotno-preventívnu problematiku, zdôrazňovanie dôležitosti dodržiavania hygienických zásad a pod. Podobne ako košická odbočka ČsČK, tak aj tá prešovská začala na konci 20. rokov organizovať kurzy pre samaritánov. Svoju pozornosť upriamila na kurzy pre okolité obce. Na nich boli vyškolovalí dobrovoľníci, ktorí sa takýmto spôsobom mohli podieľať na zdravotnej starostlivosti vo svojej obci.²⁸

Ludovýchovná činnosť spolku sa dala dobre realizovať len za podmienky dobre rozvetvenej siete miestnych spolkov. Prakticky od svojich počiatkov v roku 1919 sa darilo zakladať odbočky ČsČK v okresných mestách ako centrách jednotlivých menších regiónov.

25 SNA, f. EMVZTV, k. č. 9. Prešov – „Ochrana mládeže“ – Čes. čer. kríž.

26 ŠA PO – PO, f. OÚ – P, k. č. 1. 1923, Československý červený kríž – správa o činnosti.

27 ŠA PO – PO, f. OÚ – P, k. č. 1. 1923, Československý červený kríž – správa o činnosti.

28 ŠA PO – PO, f. OÚ – P, k. č. 43. 1929, Podpora pre samaritánsky kurz.

nov. Tie potom mohli dostatočne spolupracovať aj s miestnymi úradmi štátnej správy. V piatom výročí založenia spolku sa zintenzívnila snaha pre zakladanie ďalších pobočiek a nábor nových členov.²⁹

Na východnom Slovensku boli do konca roku 1919 založené okrem Košíc a Prešova minimálne ďalšie dve odbočky ČsČK. Prvou bola odbočka v Spišskej Novej Vsi. 16. 11. 1919 sa tam konala prvá schôdzka zakladajúcich členov. Predsedom spolku sa

Záchraný zdravotnícky koč v Prešove, fotografia z roku 1931.

ZDROJ: Krajské múzeum v Prešove

stal E. Volla, podpredsedom Michal Kálman a za konateľa bol zvolený Odon Lelek. Podobne ako ostatné regionálne odbočky aj v Spišskej Novej Vsi začali svoju činnosť so želaním zmiernenia sociálnej biedy miestnych obyvateľov, zamerali sa na starostlivosť o deti, prostredníctvom zriaďovania kuchýň, kde sa podávala strava pre chudobnú mládež, a organizovali prednášky ohľadom zdravotných a sociálnych záležitostí.³⁰ V rovnakom období vznikla aj odbočka ČsČK v Bardejove. 31. októbra 1919 starosta mesta rozpustil starú odbočku uhorského Červeného kríža a vzápätí vznikla nová už pod hlavičkou Československej republiky.³¹

V prvej polovici 20. rokov sa členovia existujúcich odbočiek snažili o systematickú užitočnú prácu na poli zdravotnej a sociálnej výchovy a praktickej pomoci v časoch po vojnovnej kríze. Darilo sa im aj na poli popularizácie spolku, čo sa odzrkadlilo v úspeš-

29 Štátny archív Košice (ďalej ŠA KE), f. Košická župa (1923 – 1928) (ďalej KŽ), k. č. 77. Zakladanie miestneho spolu Červ. Kríža.

30 Založenie Československého Červeného Kríža v Novej Vsi. In *Tatry*, 29. 11. 1919, roč. 1, č. 38, s. 1-2.

31 ŠA KE, f. KŽ, k. č. 522. Spolky starého uhorského červeného kríža.

nom najímaní nových členov a zakladaní nových odbočiek. V Michalovciach došlo z iniciatívy miestnych učiteľov k založeniu spolku v roku 1920.³² Vo Vranove existoval starý spolok uhorského ČK ešte v čase prvej svetovej vojny. Na jej konci bol rozpustený a tri roky nevykonával činnosť. V roku 1921 sa miestni občania stretli na prvých ustanovujúcich schôdzkach nového spolku, no plne funkčný bol spolok až od roku 1924.³³ V Sobranciach bola odbočka založená v januári 1924, vo Svidníku v máji 1925.³⁴ Veľké Kapušany, Kráľovský Chlmec a Gelnica založili svoj spolok v júni 1925.³⁵

Pri bilancovaní prvých piatich rokov existencie Československého Červeného kríža na Slovensku spolok uvádzal, že na podporu mierovej sociálno-zdravotnej starostlivosti investoval 134 mil. korún. Len v prvých rokoch po vojne rozdal potraviny a šatstvo za 110-tis. Kč, riešil otázky súvisiace s nezvestnými osobami a sprostredkoval dopravu 1,1 mil. listov medzi rodinami a vojakmi v zahraničí. V roku 1919 zabezpečil lekárov na liečbu nákazlivých chorôb na Slovensku, zriadil dve epidemiologické nemocnice a po jednej detskej nemocnici na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Americký Červený kríž bol nápomocný pri výpožičke zdravotného vlaku v akcii proti nákazlivým chorobám na Podkarpatskej Rusi. ČsČK sa podarilo do piatich rokov zriadiť a dať do prevádzky vlastný vlak s 27 vozňami. V roku 1924 viedol 41 zdravotných staníc pre deti na Slovensku a 5 na Podkarpatskej Rusi, založil dispenzáre pre TBC a venericky chorých (z toho 6 na Slovensku a 2 na Podkarpatskej Rusi). V rokoch 1920 – 1923 bolo stravovaných až 40-tisíc detí za pomoci organizácie Československej starostlivosti o dieťa.³⁶

Československý Červený kríž bol celorepublikovou inštitúciou, ktorá sa po skončení vojny naplno zapojila do riešenia sociálnych a zdravotníckych problémov nového štátu. Zvlášť sa zamerala na starostlivosť o hladujúce deti a pomoc chorým obyvateľom území postihnutých vojnou. Od svojho založenia vo februári 1919 postupne zriaďoval pobočky – miestne spolky v rôznych regiónoch Slovenska, čím si vytvoril kvalitnú sieť pobočiek na zintenzívnenie a skvalitnenie svojej misie. Na čele odbočiek mnohokrát stáli významné osobnosti nielen zdravotníckeho života, ktoré dokázali dostatočne spopularizovať činnosť spolku a pričínili sa o nárast členskej základne. Miestne odbočky stáli za zmierňovaním sociálnej biedy a vylepšovaním zdravotnej služby. Veľkou pomocou v tomto smere bola aj spolupráca spolku so štátnymi zriadencami a zariadeniami.

32 KÓNYA, Peter – MOLNÁR, Martin. *História Červeného kríža v Michalovciach*. Michalovce: Územný spolok Slovenského Červeného kríža v Michalovciach, 2009, s. 23.

33 ŠA KE, f. KŽ, k. č. 795. Vranov – Čsl. Červ. Kríž – schválenie stanov.

34 ŠA KE, f. KŽ, k. č. 77. Zakladanie miestneho spolku Čsl. Červ. Kríža.

35 ŠA KE, f. KŽ, k. č. 77. Zakladanie miestneho spolku Čsl. Červ. Kríža; k. č. 521, Kráľovská Chlmec – Červený Kríž – stanovy.

36 ŠA KE, f. KŽ, k. č. 77. Zakladanie miestneho spolku Čsl. Červ. Kríža.

ŠA KE, f. KŽ, k. č. 74. Päť rokov práce.

Az 1918/1919-es államfordulat képe a kisebbségi magyar regényben¹

Barna ÁBRAHÁM

Abstrakt: *Prevrat 1918/1919 a jeho obraz v maďarskom menšinovom románe*

Je známa myšlienka, že vo východnej Európe krásna literatúra zohrala dôležitú úlohu vo formovaní národnej identity, teda aj historickej pamäti. Dvojnásobne to platilo v prípade Maďarov, ktorí sa po Trianone ocitli v Československu v menšinovom postavení. Spisovatelia dvadsiatych a tridsiatych rokov chceli zobraziť Uhorsko s jeho nevyriešenými problémami, medzi ktorými triedne a národné antagonizmy stáli na poprednom mieste. Situácia tunajších Maďarov sa líšila od pomerov v Maďarsku. Pre usporiadanejšiu meštiansku spoločnosť, intenzívne etnické premiešanie (ide o tzv. indogermánskosť, silné nemecké, židovské a slovenské korene stredných vrstiev) a následkom všeobecného demokratizmu Československej republiky sa nemohli stotožňovať s horthyovským Maďarskom, ktoré mnohí pokladali za feudálny, antidemokratický a aj antisemitský fenomén. Nevyplyva z toho, že by literárni autori pokladali nové štátne zriadenie za idylické, ale sústredili sa na morálne očistenie svojej komunity. Koncom dvadsiatych rokov sa nadhodila požiadavka, aby sa napísal „osudový román“, obsahujúci analýzu menšinovej pozície a sformulovanie žiaducej stratégie ich ďalšieho postupu. Štúdia znázorňuje obraz štátneho prevratu (od konca r. 1918 do jesene r. 1921) na základe dvoch náznakových románov: Mihály Tamás: *Két part közt fut a víz* („Voda tečie medzi dvoma brehmi“, 1934/1936); István Darkó: *Deszkaváros* („Drevené mesto“, 1938). Obidve spisovateľské osobnosti patrili k liberálnemu, meštiansko-humanistickému tábore (neodmietajúc ani lavicové myslenie), ohradili sa proti politickej a kultúrnej uzavretosti i nostalgii za panujúcou pozíciou Maďarov, stelesnili otvorenosť k českej, ak sa dalo, tak aj k slovenskej pokrokovosti.

Dej Darkóovho románu sa odohráva na jazykovej hranici, vo fiktívnom mestečku Véghely („Pohraničné Miesto“), v starobyľom banskom meste (s črtami Banskej Štiavnice) a v jeho chotári postavenej vojenskej nemocnici, ktorá ukončením vojny zostala prázdnu, a Maďarom, ktorí sa z rôznych príčin vysťahovali z mesta, poskytla nové bydlisko. Začiatočný časový bod románu je jar r. 1918, keď pokojné zázemie ešte dúfa v konečné víťazstvo, potom sa ocitáme na konci roka 1918 – a na začiatku r. 1919, keď sa hlavný hrdina, Tamás Gáth, syn prestížneho architekta, vráti z frontu. Na rozdiel od mnohých neemigruje do Maďarska, začína tých verných orientovať na rodisko a z rozdelenej spoločnosti pomáha vytvárať komuni-

1 A tanulmány a „Contrasting Romanian and Hungarian histories (on the anatomy of the great debates)” (Nr. 128151, koordinátor: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest) keretében készült.

tu. U Mihálya Tamása sa hlavný hrdina, Iván Bodák vráti z Budapešti domov, do Berehova (Beregszász). Odmieta sa zúčastniť konšpiračných podvratných, iredentistických akcií, namiesto toho začína vytvárať nový svet pre seba (existencia, rodina) a svet pre maďarskú komunitu (zamestnávanie, dávať chlieb do rúk). Dej sa odohráva medzi augustom r. 1919 a pravdepodobne októbrom r. 1921 (končí sa všeobecnou mobilizáciou, reagujúcou na druhý pokus Karola IV. obsadiť trón Maďarska).

Čo sa týka spoločenských pomerov Uhorska, obidvaja autori kritizujú starú spoločenskú hierarchiu, rebríček podľa miesta narodenia a majetku, odsudzujú kastové zmýšľanie a korupciu, najlepším príkladom ktorej je architekt Gáth. Ten získal koncesiu na postavenie barakovej nemocnice, pre drevené budovy nakúpil materiál z lesa starého známeho. Transportom bola poverená priateľská firma a za hlavného dozorcú toho všetkého vybral Gáth svojho vlastného syna Tamása, aby sa vyhol vojenskej službe (Tamás to však odmieta a odíde bojovať, aby pred okolím zachoval dôveryhodnosť rodiny). Ešte markantnejší je v románe obraz etnického spolužitia. Véghely sa situuje alegoricky na rozhraní hôr a nížiny, pritom Slováci sú prítomní aj v meste, predovšetkým ako slúžky, záhradník, strážca veže, železničiar, ale viacerí patria aj medzi pánov. Kázmér Bránszky pracuje na okresnom súde, ako národovec sa raz uchádzal o poslanecké miesto, pred vojnou založil banku pre sedliakov, následkom čoho ho mestská elita začala bojkotovať. Jeho dcéra Ancsika (Ančurka) na základe postavenia ich rodiny patrí k svetu Maďarov. Ako utajený Slovák sem patrí aj farár Kallivoda. Na akadémii (banskej?) vyučujú aj slovenskí profesori. Najdôležitejšiu úlohu však hrá Lajos/Ludovít Kepenya, syn kočiša Gáthovcov, ktorý sa počas vojny stal poručikom, „salónuschopným“ človekom, ale v kruhu Gáthovcov sa pohyboval nesmelo.

Román Mihálya Tamása znázorňuje nepretržitosť uhorskej spoločnosti, kontinuitu pánskej hierarchie. Na tajných iredentistických zasadnutiach sa prísne uplatňuje staré poradie nobilit, zaužívaný imperatív. Bývalý stoličný prokurátor, slúžni, advokáti, ktorí si hlavného hrdinu predtým ani nevšimli, ho teraz požívajú medzi seba, len aby mu pridelili náročnú, a pritom nebezpečnú misiu – tajne prechádzať cez hranicu, odnášať a prinášať správy, odkazy. V etnickej dimenzii sám hlavný hrdina v sebe nosieva „národnostnú otázku Uhorska“. Po otcovi (architektovi-podnikateľovi) je Slovákom a o svojej povahe hovorí nasledovne: „Preto som raz svojím otcom, ktorý bol tvrdým, krutým, náhlým, zmyselným Slovanom, a preto som inokedy svojou matkou, ktorá je mäkkou, nežnou, snívajúcou Maďarkou.“ (Ide o autobiografický prvok, autorovo pôvodné priezvisko bolo Tavorska.) Ináč, Berehovo sa zjavuje ako maďarská lokalita, toho Iného stelesňujú iba Židia, ktorí v čase odohrávania príbehu nazerajú na Maďarsko, na Budapešť nepriateľsky („teraz tam nehodno ísť, teraz bijú Židov“). Hlavný hrdina hlbšie premýšľa nad ich údajne nemennou povahou: „Dnes sú ešte Maďarmi, ale istota zajtrajška z nich urobí Čechov. Nie je to z mojej strany nijakou výčitkou, to je danosť židovského osudu, to je národo-zachovávajúci princíp Židov.“

Autori ostro kritizujú maďarskú elitu v mesiacoch prevratu. Hrdina Mihálya Tamása si uvedomuje, že vedúce osobnosti splynuli so starou štátnou mocou iba vo svojich osobných záujmoch, maďarský ľud pokladali len za prostriedok svojho

panstva. Teraz neprijímajú koniec nadvlády, hromadne sa stahujú na druhú stranu demarkačnej čiary. Masy čakajú na zázrak: „...všetci žili v pociťe, že naproti ešte dýcha dvadsaťmiliónový uhorský štát, a nikto nevidel, že tam v prachu leží zabitý človek, ktorý ani sebe nevládze pomôcť, nie že by sa mohol ponáhľať na obranu svojich detí.“ Iván sa sklame aj v konšpirantoch, cíti, že za chrbtom ním pohrdajú. Vstúpi síce do maďarskej strany, ale uvedomujúc si svoje postavenie, povie svojmu priateľovi: „Ty si Žid, ja som potomkom sedliackym, buď si istý, nás tam, do vnútornej izby [vodcu], nikdy nevolajú.“ V románe Drevené mesto popredné rodiny tiež opúšťajú svoje rodisko. János Gáth sa neskôr objaví a povie synovi, že všetko predáva, zlikviduje, a chce aj jeho zobrať so sebou do Budapešti, kde si plánuje otvoriť vlastnú kanceláriu. Pospolité ľud o Maďarsku vie iba to, že je tam chaos, rozmáha sa komunizmus, pritom od nového impéria čaká spravodlivosť. V novom štáte Kázmér Bránszky sa stáva poslancom a Lajos/Ludovít Kepenya si vezme jeho dcéru Ancsiku za ženu.

Samotná okupácia, príchod Čechov sa v oboch románoch neznázorňuje nepriateľsky. Dôstojníci, keď stretávajú maďarského „gentlemana“, sa správajú na základe spoločenskej solidarity. K Ivánovi, ktorý prešiel cez hranicu bez pasu, sa český major, jeho bývalý spoločník z ruského zajatia správa zhovievavo. Pohraničný strážca ich na Máriinu prosbu, že oni sú ženích a nevesta a práve sa idú zosobášiť, prepustí bez dokladov. Asi o rok neskôr, keď Iván musí narukovať v dôsledku druhého pokusu návratu kráľa Karola, v kasárňach dostáva list od matky, že sa Mária vajatá. Český veliteľ ho púšťa domov s tým, že sa potom ani nemusí vrátiť. Maďarské obyvateľstvo prijíma novú moc v obidvoch dielach pokojne, chudobní čakajú pôdu a prácu, stredná vrstva, a predovšetkým Židia, zase ochranu pred boľševizmom. V ich očiach, v porovnaní s revolučným Maďarskom, je cudzia okupácia ostrovom pokoja. Rodiaca sa prvá Československá republika sa však vôbec nepredstavuje iba v ružovej farbe. Česi v noci zozbierajú sprisahancov aj iných významných mešťanov a posielajú ich do Ilavy (čoskoro ich pustia domov). Po demonštrácii proti Komisii pre ustanovenie hranice sa Iván tiež dostane do väzenia (na deň-dva), a ešte viac ho mrzí neskoršia návšteva detektíva, viaceré pozvania na políciu, peňažné pokuty pre jeho ilegálne prechody cez hranicu, a predovšetkým to, že na začiatku nechceli uznať jeho diplom z architektúry z Budapešti. Pre budúcnosť štátu je dôležitejšie, že sa vytrácajú jednojazyčné firemné nadpisy, Úverová inštitúcia zbankrotovala a nová banka sa založila už bez účasti tunajších mešťanov. Na Hlavnej sú skoro všetky domy v cudzích rukách.

Nová moc nie je bez chýb. Vedúci bytového úradu pracuje korupčne, ale po Ivánovom odhalujúcom článku úradníka odnesú policajti, a potom ho už nikto neuvidí. Kvôli svojej plodnej publicistickej činnosti Iván dostáva dôvernú správu, že župan sa ho chystá zatknúť. Ihneď uteká cez hranicu do Pešti, a len potom sa dozvie, že falošnú informáciu poslal sám župan, aby ho tak podnietil k odchodu.

Hlavní hrdinovia upustia od myšlienky Uhorska, ale aj s novým štátom spolupracujú iba minimálne. Proti povrchnej vlasteneckosti sa tu stavia lokálny patriotizmus, láska k rodnému kraju. Tamás sa vystáhuje do Dreveného mesta a živí sa ako taxikár. Iván pracuje ako novinár a architekt, rovnako sa dištancuje od česko-

slovenskej štátnej moci (najčastejšie, keď prijíma nejaké úradné poverenia) a maďarských revizionistických kruhov. Za základ všetkého pokladá bežných pracujúcich ľudí a predovšetkým svoju rodinu, ktorá narodením malej Márie symbolizuje budúcnosť, kontinuitu života.

Kľúčové slová: Maďarská menšina, identita a literatúra. Maďarská emigrácia. Maďarský revizionizmus. Konsolidácia českého impéria

Abstract: *The 1918/1919 upheaval and its portrayal in Hungarian minority novels*

It is believed that belles-lettres in Eastern Europe has played a significant role in the formation of national identity, i.e. also historical memory. It was even more true for Hungarians who, post Trianon, found themselves as a minority in Czechoslovakia. The writers of the 1920s and 1930s wished to portray pre-Trianon Hungary and its unsolved problems, with national and class-related antagonisms being at the forefront. The local Hungarians lived in conditions different to those in Hungary. With general democracy in Czechoslovakia in mind, the better organised bourgeois part of society, significantly ethnically mixed (the so-called Indo-Germanic group with strong German, Jewish, and Slovak roots of the middle class) could not identify with Horthy's Hungary that many considered a feudal, antidemocratic, as well as anti-Semitic phenomenon. It did not mean that literary authors considered the new state idyllic but they still focused on the moral cleansing of their community. At the end of the 1920s, the requirement came for a 'great novel' to be written, analysing the status of the minority and defining a strategy necessary for future advancement. The study portrays the upheaval (between the end of 1918 and the autumn of 1921) based on two allusive novels: Mihály Tamás: *Két part közt fut a víz* (Water Runs between Two Banks, 1934/1936) and István Darkó: *Deszkaváros* (Plank Town, 1938). Both writers being members of the liberal, bourgeois-humanistic camp (also not refusing the leftist way of thinking), they protested against the political and cultural self-contained nature of Hungarians while expressing nostalgia for their governing position and openness towards Czech, and possibly Slovak, progressivism.

Darkó's novel is set at the linguistic border in a small fictitious town Véghely (Borderplace) and in an old mining town (carrying features of Banská Štiavnica) and its surroundings where a military hospital, disused by the end of the war, provided a place to a live to those Hungarians who, for various reasons, left the town. The plot starts in the spring of 1918 with the spirit of hope for victory, then the readers find themselves at the turn of 1919, when the main protagonist, Tamás Gáth, a son of a prestigious architect, returns from war. Unlike many others, he does not emigrate to Hungary but, instead, starts to inspire love for people's birthplace and helps the divided society form a community. In Mihály Tamás' novel, the main protagonist, Iván Bodák, comes from Budapest back home to Berehovo (Beregszász). He rejects to take part in conspirational, subversive, irredentist activities and, instead, starts to create a new world for himself (existence, family) as well as the Hungarian com-

munity (employment, breadwinning). The novel is set between the August of 1919 and, most likely, the October of 1921 (ending with general mobilisation in response to Charles IV's second attempt to seize the Hungarian throne).

Regarding the social situation in pre-Trianon Hungary, both authors criticise the old social hierarchy respecting one's place of birth and wealth; they denounce the caste-related way of thinking, as well as corruption, the best example of which being the architect Gáth who acquired a concession to build a field hospital, having bought a lot of wood from the forest owned by someone he knew well. He put another friend's company in charge of transportation and Gáth chose his own son Tamás for the main inspector to help him avoid military service (which Tamás, however, refused and left for battle to keep up family appearances). Even more obvious is the image of ethnic coexistence. Véghely is allegorically situated on the border between mountains and lowlands, with Slovaks being present in the town, especially as servants, a gardener, a tower guard, a railwayman, even though a few of them are also gentlefolk. Kázmér Bránszky works at the district court – as a nationalist he once stood for a seat in the parliament; prior to the war, he founded a bank for peasants, which caused the town elite to shun him. Based on the status of the family, his daughter Ancsika (Ančurka) is a Hungarian. The priest Kallivoda is a closet Slovak. The (mining?) academy also employs Slovak professors. The most significant role is, however, played by Lajos/Ludovít Kepenya, the son of the coachman employed by the Gáths, who, during the war, became a lieutenant and a 'well-groomed' man, even though he is rather shy when around the Gáths.

Mihály Tamás' novel portrays the continuity of Hungarian society and the lordly hierarchy. At the secret irredentist meetings, the old nobility order is applied as a strict imperative. The former county attorney, functionaries, and advocates who barely noticed the main protagonist in the past now invite him over in order to send him on a demanding and dangerous mission – to take secret messages over the border. In the ethnic dimension, the main protagonist is the bearer of the 'Hungarian national issue'. On his father's side (his father being an architect and a businessman) he is a Slovak and he describes himself in the following way: "That is why I am sometimes my father, who was a hard, cruel and passionate Slav, while at other times I am my mother who is a soft and gentle Hungarian dreamer". (This is an autobiographic component, as the author's birth surname was Tavorska). In general, Berehovo appears to be a Hungarian place, the 'other' are only represented by Jews who, in the times the novel takes place, view Hungary and Budapest as an unfriendly place ("not a good time to go there now; they are beating Jews"). The main protagonist contemplates over their allegedly invariable character: "Today they are still Hungarian, but the certainty of tomorrow will make them Czech. I do not blame them, it is what the Jewish fate is, a nation-preserving Jewish principle". The authors harshly criticise the Hungarian elite in the months of the upheaval. Mihály Tamás' protagonist realises that the leading personalities only merged with the old state power in their personal interests while considering the Hungarian people a means of their rule. Now they will not accept the fact their rule is over; instead, they are, *en masse*, moving to the other side of the demarcation line. The

masses are expecting a miracle: “[...] they all lived in the thought the twenty-million strong Hungarian state is still alive, but no one noticed the killed man covered with dust – he not only cannot help himself, let alone be there to protect his children”. Iván is also disappointed with the conspirators; he can tell they look down on him. Although he joins the Hungarian party, he realises his position and tells his friend: “You are a Jew, I am an offspring of peasants; you can be sure we will never be invited in the inner [leader’s] chambers”. In the novel *The Plank Town*, the leading families also leave their birthplace. János Gáth later appears and tells his son he is going to sell and dispose of everything and also plans to take him to Budapest where he hopes to open his own office. All that common people know about Hungary is there is chaos and communism is spreading, while expecting the new empire to be just. In the new state, Kázmér Bránszky becomes a member of parliament and Lajos/Ludovít Kepenya marries his daughter, Ancsika.

Neither the occupation nor the arrival of Czechs are portrayed negatively in either novel. On meeting a Hungarian ‘gentleman’, officers treat him based on social solidarity. When crossing the border with no passport, Iván is treated leniently by the Czech major, his former companion from captivity in Russia. When Mária explains they are bride and groom about to get married, the frontier guard lets them over the border with no documentation. A year later, when Iván has to join the forces as a consequence of King Charles’ second attempt to take the throne, a letter arrives from his mother saying Mária is pregnant. The Czech commander allows him to go home, saying there is no need for him to come back. In both works, the Hungarian population accepts the new power peacefully, the poor hope for some land and work, the middle class, especially Jews, for the protection by Bolsheviks. In their eyes, compared to revolutionary Hungary, occupation by foreigners means an island of peace. The first Czechoslovak Republic at its birth, is, however, not presented through rose-tinted spectacles – far from it. At night, the Czechs collect conspirators and other significant townsmen and send them to Ilava (soon, they let them go). After the demonstration against the Committee for Determining the Border, Iván also finds himself in prison (for a couple of days); he feels even worse about a later visit by a detective inspector, being summoned by the police on several occasions, being fined for his illegal crossing the border and, especially, the fact his architecture degree from Budapest was not, at the beginning, recognised. For the future of the state, it is more important that monolingual signs are disappearing, the financial institution has gone bankrupt and a new bank was founded without the local townsmen being involved. Most houses on the Main Street are owned by strangers. The new power is not faultless. The head of the housing board is corrupt; however, when Iván writes a revealing article, the officer is taken away by the police and no one ever sees him again. Being a prolific journalist, Iván receives a secret message about the governor’s plan to arrest him. He immediately crosses the border and runs away to Pest to find out the information was false and sent by the governor himself trying to make him leave.

The main protagonists abandon the idea of pre-Trianon Hungary but their cooperation with the new state is also minimal. The local patriotism and the love for

one's birthplace is placed against superficial nationalism. Tamás moves to Plank Town and earns his living as a taxi driver. Iván works as a journalist and architect and keeps his distance from the Czechoslovak state power (usually when being officially ordered to do something) as well as Hungarian revisionist circles. He considers common working men the basis of everything, and, especially, his own family which, by little Mária being born, symbolises future and continuation of life.

Keywords: *Hungarian minority, identity and literature. Hungarian emigration. Hungarian revisionism. Consolidation of the Czech Empire.*

Ismert, sőt elcsépelet tétel, hogy Európa keleti felén a szépirodalom meghatározó szerepet játszott és játszik a nemzeti identitás, így a történeti emlékezet formálásában. Kétszeresen igaz ez a nemzeti kisebbségek esetében, különösen a 19. és a rövid 20. században, amikor előbb (a két világháború között) nem voltak képesek, majd (a totalitárius diktatúra alatt) nem volt szabad kialakítaniuk a maguk tudományos intézeteit, nem koordinálhattak hosszútávú kutatásokat, ezért a közösség felé a múltat az írók sűrítő módszereinek kellett közvetíteniük. Ennek nyilvánvalón voltak előnyei: elsődleges feladatként nem a szaktudományos színvonal merült fel, hanem – főként a két világháború között, és főként magyar körökben – az apák hibáinak és bűneinek őszinte elősorolása, rámutatván a drasztikus változás, azaz a kisebbségi helyzetbe jutás belső okaira. A húszas-harmincas évek alkotói mintha pótolni akarták volna a dualizmus korának mulasztásait, olyannak ábrázolva a régi Magyarországot, amilyen volt, a maga megoldatlan problémáival, első helyen az osztályok és a nemzetek közötti ellentétekkel. Ebből persze nem következik, hogy az alkotók idillinek tekintették volna azokat az új állami berendezkedéseket, melyeket a fejük felett, megkérdésük nélkül hoztak létre, itt-ott kritikusak azokkal szemben, ám elsősorban a maguk közösségének emelésére és erkölcsi megtisztítására törekedtek.

Identitás és irodalom a csehszlovákiai magyarok körében

A nemzet északi része összetett, nem egy szempontból kényes helyzetbe került. Az erdélyi magyaroktól eltérően a folyamatos etnikai keveredés, a hagyományosan magasabb fokú polgárosodás és nem utolsósorban a Köztársaság általános demokratizmusa következtében nem tudott azonosulni a Horthy Miklós-vezette Magyarországgal, melyet a kultúra sok munkása, közöttük vezető újságírók, irodalmárok feudális, antidemokratikus, egyben antiszemita képződménynek tekintettek. „*A mi elkötelezettségünk az európai magyarság szociális kiteljesítését álmodta céllá. A háború utáni magyar glóbus a mi másult szemünknek a török hódoltság térképét idézte. A magyarországi terület: ellenforradalmi hódoltság, következésképp csak mi és Erdély lehetünk a jövő folyamatossága.*”²

E nemzetrész centrifugális fejlődése az anyaországban sem maradt észrevétlen. Jelmező, hogy a költő Mécs László, egyébként szerzetes és plébános Kelet-Szlovénzkón,

2 FÁBRY, Zoltán. Szlovenszkói küldetés. In SZEBERÉNYI, Zoltán (ed.). Szlovenszkói küldetés. Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918 – 1938. Bratislava: Madách, 1984, p. 43.

Plagát znázorňujúci Maďarsko po Trianonskej mierovej konferencii

a polgári-liberális elit szemében a konzervativizmus szimbóluma, Magyarországon túlságosan progresszívnek, „baloldalinak“ minősült. Oka volt ennek szociális érzékenysége, szolidaritása a szegényekkel, az éhezőkkel, és Trianon után három évvel meghirdetett etnikumfeletti humanizmusa sem volt odaát magától értetődő.³ Még az anyaország legnagyobb élő prózáírója, Móricz Zsigmond is kiváltotta az elfogult körök éles kritikáját, mert mind számos látogatása során, mind otthon hangsúlyozta a szlovenszkóiak mélyebb nemzeti identitását, őszintébb magyarságát.⁴

Természetes tehát, hogy az egész itteni fiatal generáció megkapta a *Bata-cipős fiatalok* címkét, utalva annak valós vagy vélt kompromisszumkész, „okos” magatartására, beépülésére Csehszlovákia társadalmába (a szlovenszkói hivatalos magyar politika a passzivizmust, a békeszerződés revíziójának kivárását hirdette). A megtámadottak

-
- 3 RÓNAY, György. Mécs László. In MÉCS, László. *Aranygyapjú. Válogatott versek*. Budapest: Ecclesia, 1987, p. 14-20, 29-46. Első jelentősebb versében sürgeti az új korszak eljvetelét, magyar lányka és szlovák fiúcska mágikus táncát, azt a kort várja, melyben nem csak az lesz átkozott, aki székkelyt (erdélyi magyart) gyilkol, hanem az is, aki megsért egy zsidót. *Hajnali harangszó*, uo., p. 60. A fasiszta fenyegetettség idején is kiállt a nemzetek egyenlősége és testvérisége mellett. *Jártam az ellenség földjén*, uo., p. 304-305; *Civis Romanus sum*, uo., p. 306-307.
- 4 VARGHA, Kálmán. Adalékok Móricz Zsigmond csehszlovákiai útjaihoz és kapcsolataihoz. In *Irodalomtörténet* 45, (1957), p. 313-336; MÉZEY, László Miklós. *Felelős irodalom*. Pomáz: Kráter, 2006, p. 34.; SÁRKÖZI Éva. Ahogy azt a nagy Móricz – Hegedűs, Négyesy és József Attila – elképzei. Egy 1931-es Móricz-vita háttere. In *Irodalomtörténeti Közlemények* 121, (2017), p. 236-254.

vezető képviselői, mint a költő Győry Dezső vagy az újságíró Szvatkó Pál erre azt felelték, hogy az ő magyarságuk nem értéktelenebb csak más, talán realistább.⁵

Az univerzális, liberális értékekhez való eltérő viszonyuláson túl a szlovenszkói magyar középosztályt jellemezte még egy sokszor kiemelt sajátosság. Szvatkó Pál több alkalommal rámutatott kevert jellegére: „Büszkék vagyunk arra, hogy a legindogermánabb, tehát a leeurópaibb magyarok vagyunk, ami természetes, ha végignézzük geográfiai és etnográfiai helyzetünkön. A magyar vér évszázadok óta német és szláv vérrrel vegyült a mi tájainkon, sőt a középosztály – éppen a középosztály – a szlovenszkói városokban sok helyütt germán vagy szláv eredetű magyar. Paradoxonnak hangzik, de így van: germánok és szlávok keveredéséből sok helyütt magyarok születtek, mint Lombardiában a germánok és a szlávok keveredéséből olaszok. Spanyolországban kelták, arabok és gótok keveredéséből spanyolok. Ez az indogermán származás sok mindent érthetővé tesz. Amíg a sajátos magyar életmód szépsége és hatalma minden mást túlragyogott, természetszerűleg háttérbe szorult, de most okos és józan életmódjával elfoglalja a kiürített pozíciókat. Meg tud élni. Azok a magyarok, akikben nincs indogermán kötöttség, a megváltozott helyzetben elvesztették fejüket, letörtek, illúziókba burkolóztak, nem kívánták tudomásul venni a valóságot, az indogermán magyarság szívós józansággal megkísérli a pozíciók tartását.”⁶

A sok évszázados együttélés és keveredés következtében (a szerző a zsidó összetevőről sem feledkezik meg) ez a középosztály háromnyelvűvé és igényessé vált – azon kultúrához fordulhatott és fordulhat, mely minőségibb, nemesebb szellemi táplálékkal szolgál számára.⁷ Később már az egész magyar nemzet vonatkozásában úgy vélte, ez az indogermán jelleg a modern, életképes identitás alapja.⁸

A pszichológus és kritikus Krammer Jenő ugyancsak kiemelte a földrajzi és interetnikus adottságok előnyeit: „A szlovenszkói táj ezer szállal köti a magyar szellemvilágot Közép-Európa s azon át Nyugat-Európa kultúrközösségeihez. Minekünk a múltban szerves életközösségünk volt az osztrákokkal és németekkel, ma a legnyugatibb szlávokkal, a csehekkel és az országban élő németekkel.” A szerző ezután hangsúlyozta Prága nyitottságát és érzékenységét az új áramlatok iránt, amivel a magyarság felé is közvetíti a Nyugat szellemiségét.⁹

Mindebből következik, hogy a szlovenszkói magyar polgári elit másképpen fogta fel a régi Magyarország teljesítményét és széthullását.

Mindezek nélkül aligha érthető és értelmezhető a szlovenszkói magyar irodalom, szűkebben az államfordulat és Cseh-Szlovákia megszilárdulásának ábrázolása. Az

5 Lásd Győry alábbi költeményeit: Kisebbségi Géniusz; Újarcú magyarok (mindkettő 1927-ből), háttérükhöz: CSANDA, Sándor. *Első nemzedék*. Bratislava: Madách, 1982, p. 35-37. Szvatkó esszéi: A félreértett „újarcú magyarság”; Baťa-cipős magyar ifjúság [1932]. In SZVATKÓ, Pál. *A változás élménye*. Pozsony: Kalligram, 1994, p. 114-125.

6 Baťa-cipős magyar ifjúság, uo., p. 119-120.

7 Uo., p. 119-120., 122.; A szlovenszkói magyar középosztály [1934], uo., p. 129-134.

8 SZVATKÓ, Pál. *Indogermán magyarok*. In *Apolló* 8, (1938), 1-2. Az esszékét elemzi: STURM, László. Szempontok Szvatkó Pál munkásságának értelmezéséhez. In *Kortárs* 56, (2012), 5., p. 66-75.

9 KRAMMER, Jenő. Szlovenszkói magyar irodalom – lélektani szemszögből [1937]. In *Szlovenszkói küldetés*, p. 93.

DARKÓ ISTVÁN:

DESZKAVÁROS

Regény.

T Á T R A · K I A D Á S
HATÁRÁRA POZSONY

István Darkó a jeho román
Deszkaváros („Drevené mesto“, 1938)

már az év végén illetve 1919 elején vagyunk, amikor a főhős visszatér a frontról, sokakkal ellentétben helyben marad, kezdi maga köré gyűjteni és vezetni azokat, akik hűek maradtak a szülőföldhöz, segíti, hogy az addig társadalmilag szétforgácsolt emberek közösséggé váljanak.

Tamás Mihály (1897 – 1967, a *Kassai Napló* és a *Magyar Újság* hírlapírója, a *Tátra* folyóirat szerkesztője és a Tátra könyvkiadó igazgatója) *Két part közt fut a víz* címmel adta ki művét (1934/1936), melynek főhőse – apai ágon szlovák származású – ugyancsak hazatér, valamiféle határvonalat keresztüllépve, Budapestről Beregszászra, ott visszautasítja, hogy konspiratív felforgató, irredenta akciókban vegyen részt, helyette új világot kezd építeni maga (egzisztencia, család) és a magyar közösség (munkaadás, kenyérhez juttatás) számára. A cselekmény 1919 augusztusa és feltehetően 1921 októbere között

elemzés tárgya két ún. sorsregény, melyek ugyan a fordulat után másfél évtizeddel, ám a szerzők által megéltek alapján keletkeztek.

A magyarság köreiből, mindenekelőtt az (erősen baloldali) vezető kritikus és ideológus, Fábry Zoltán részéről a húszas évek végén felmerült az igény, hogy szülessen meg a közösség „sorsregénye“, a kisebbségi helyzet elemzése és kívánatos stratégiája.¹⁰ Az eredmény: két vezető prózaíró-kultúrunkás egy-egy regénye.

Darkó István (1900 – 1972 – a losonci Madách-kör alapítója, a Szlovenszkoí Magyar Kultúregyesület titkára, a *Kassai Napló* és a *Prágai Magyar Hírlap* hírlapírója, a *Magyar Írás* folyóirat szerkesztője, 1936-ban új regényéért Állami Díjat kapott) 1938-ban megjelentette *Deszkaváros* c. regényét, azon folyamat társadalmi és lélektani krónikáját, melynek során a magyaroknak dönteniük kellett: vagy elhagyják cseh impérium alá került szülőföldjüket, áttelepülnek Magyarországra, vagy elfogadják a nem várt kisebbségi sorsot. A cselekmény valahol a nyelvhatáron játszódik, egy Véghely nevű fiktív kisvárosban, ősi bányavárosban (valójában Selmebánya vonásaival) és a határában felhúzott barakk-rendszerben, melyet katonai kórháznak hoztak létre, ám a háború befejezése miatt üresen maradt, és új otthont biztosít azoknak a magyaroknak, akik különböző okból kiköltöztek a városból. A kezdőpont 1918 tavasza, amikor a békes hátsország még végső győzelmet remél, utána

10 GÁL, Éva. *A két világháború közötti csehszlovákiai magyar regény*. Pozsony: AB-ART, 2012, p. 48-49.

játszódik (általános mozgósítás napjaiban ér véget, ami IV. Károly második kísérletére utal, hogy elfoglalja Magyarország trónját).¹¹

Mindkét szerző a liberális, polgári-humanista táborhoz tartozott (nem utasítva el a baloldali gondolkodást sem), elhatárolódtak a politikai és kulturális elzárkózástól, a magyarság uralmi pozíciója utáni nosztalgiától, hirdették és megtestesítették a cseh és lehetőség szerint a szlovák progresszió iránti nyitottságot.

A régi világ a prózairó szemével.

Társadalom, etnikai együttélés a két regény lapjain

Ha meg akarjuk ítélni az államfordulat és az új hatalom ábrázolását, látnunk kell, a szerzők szerint milyen viszonyok uralkodtak az adott településen a magyar államhatalom végén illetve érvényesültek továbbra is az átmenet időszakájában.

A régi társadalmi hierarchiát mindketten kritikusan ábrázolják. Darkó Istvánnál egy tanár özvegye immár az új rendszerben elismeri, hogy férjével azt hitték: nincs ember Véghelyen a főigazgató, a bányafőtanácsos és három vezető család alatt. A kaszt-szerű gondolkodás a főhősöktől sem idegen: Gáth Tamás, tehetős és tekintélyes család sarja, barátkozik ugyan szlovák kocsisuk fiával (Kepénya Lajos), ám nem egy alkalommal tudatosítja benne a társadalmi különbséget, korábban megtörtént, hogy a vendéglőben *hegyiparasztnak* nevezte.¹² A fizikai válaszvonalak is szembetűnők. Gáthék elegáns, tágas villában laknak, melyet park vesz körül, benne teniszpálya, míg a kocsis házikója a gazdasági udvarban bújik meg, az istálló szomszédságában. A történet végén Tamás megfogalmazza magának: a család erkölcsi süllyedése és elszigetelődése akkor kezdődött, amikor apja kiköltöztette őket a közösség köréből, az ódon piactérről. A szlovák fiatalembert még Bránszky Ancsika is lenézi, aki ugyan öntudatos szlovák ember lánya, ám apja jogász-hivatalnok, tehát *úriember*. Lajos egyébként a háborúnak köszönhetően már hadnagy, „szalonképes”, ám esetlenül mozog Gáthék körében. Számára csak az jelzi előre a régi világ végét, hogy szerelmet vallhat Tamás hűgának, egymás mellett ülhetnek, ugyanazon a padon (ám a kapcsolatból nem lesz semmi, mert néhány hónap múlva Eszter szüleiével átköltözik Budapestre).

A tisztos polgári családok korántsem makulátlanok: találkozzunk olyan gyógyszerésszel, aki egykor megerőszakolta a (szlovák) cselédlányt, az ikreket szült, akik a történet során kóbor zenészként tűnnek fel. Tamás anyjának valaha viszonya volt egy tanárral, most pedig a k. u. k. hadsereg őrnagyával. Végül meg kell említeni magának a hadseregnek a felbomlását: a katonák nevetségessé teszik a fegyvereket, az egyenruhákat, a szabályzatokat – és mindezt nem követi büntetés. A korrupció csúcsa viszont Tamás építész apjának projektje: elnyerte a koncessziót a hatalmas katonai kórház felépítésére, a faépületekhez az anyagot a régi ismerős, az említett őrnagy erdejéből vásárolta, a szállításra baráti cég kapott megbízatást, mindennek főfelügyelőjévé pedig fiát szemelte ki, hogy az így elkerülje a frontszolgálatot (Tamás azonban ezt elutasítja, és kimegy a front-

11 A két mű elemzése: Gál: i. m., p. 50-59.

12 DARKÓ, István. *Deszkaváros*. Bratislava-Pozsony: Tátra-kiadás, é. n. [1938], p. 39.

ra, hogy környezetük szemében megőrizze a család erkölcsi hitelét, és hazatérése után majd elfoglalhassa az őt megillető pozíciót a helyi társadalomban).

Tamács Mihály regénye – oda már a régi Magyarország, a Tanácsköztársaságon is túl vagyunk – természetesen csak azt jelenítheti meg, hogy az úri hierarchia, a régi társadalmi normák hogyan élnek tovább a volt vármegyei és városi „krém” világában. A titkos irrendenta összejöveleteken, melyeknek a felforgató tervek kovácsolásán túl egysegésíteniük, acélozniuk kellene a város magyarságát, szigorúan érvényesül a notabilitások régi rangsora, a megszokott parancsoló hangnem. A volt vármegyei főügyész, szolgabírók, ügyvédek, akik a főhőst korábban észre sem vették, most azért hívják maguk közé, hogy őrát osszák a fáradságos és nem veszélytelen küldetést – titokban átjárni a határon, híreket vinni és hozni –, ám a prэшházban rendezett mulatságukon jelenléte már nem kívánatos.

Úgy tűnik, a főváros sem tanult a háborús vereségből és a két forradalom megpróbáltatásaiból. A Keleti pályaudvar várótermének portása mintha újjászületett volna a Tanácsköztársaság bukása után, „amióta teljes fesztelenséggel lehet újra alázatos, újra szolgáló, amikor újra különbséget tehet az emberek között”.¹³ A középosztály és az arisztokrácia ugyanúgy szórakozik, táncol, akár a Katolikus Körben (egy pap előadása után, miszerint a nemzetnek erkölcsileg újjá kell születnie), akár a határon, a sátoraljaújhelyi szállodában. A diktatúra bukása feletti öröm egy pillanatra elhomályosította a valós veszteséget, az ország széthullását, a kisebbségi helyzetet.

A társadalmi problémákkal párhuzamosan megjelenik az adott régió etnikai vetülete, a határozott hang mintha kompenzálni kívánná az 1918 előtti irodalom érzéketlenségét, némaságát. Darkó István Vég hely városát mintegy allegorikusan a hegyek és a síkság metszéspontjára helyezi, és többször hangsúlyozza, hogy ez leképezi a szlovákok és a magyarok pozícióját, akik együttélnek a városban.

A szlovákokat illetőleg elsősorban Kepenya kocsist kell említenünk, aki csak töri a magyart, elhunyt felesége, Zuzka pedig Gáthékkal nem is tudott beszélni, „csak a hegyek szláv nyelvén értett”.¹⁴ A mostani cseléd, Marika, nyilván ugyancsak szlovák, szlovák szavakat is hallunk tőle, hibásan beszél magyarul (*enyim Pajim*, a szlovák *mój Palko* analógiájára; ugyanígy: *mint aki éppen csak leülte*, szlovákul: *ako niekto si len sadol*). Buczala Jankó toronyőr szlávok *dallamokat* énekel, a hetivásárra bejövő környékbeliek is jól ismerik és elismerik: „*Dobří piják, sztari Buczala*”, mindjárt magyarul is megadva az olvasónak: „*jó ivós az öreg Buczala*”.¹⁵ Az említett zenész-ikrek rossz magyar beszédükbe szlovák szavakat vagy szlovakizmusokat kevernek (*opica* ‘majom’, *szesztricska* ‘kishűg’, *köszöniünk vecserát, elutazva vannak*). Alakjuk mind a főhőst, mind az olvasót figyelmezteti arra, milyen szorosan összefonódott nemzeteink sorsa, ezek a *nyomorult hegyitörpék* ugyanis annak a Klári kisasszonynak a törvénytelen bátyjai, akit Tamás a háború után feleségül kíván venni.

13 TAMÁS, Mihály. Két part közt fut a víz. In *Két part közt fut a víz. Mirákulum. Drótvasút*. Bratislava: Madách, 1983, p. 10.

14 Darkó. i. m., p. 38.

15 Uo., p. 88, 177, 182.

A szlovákságot nem csak a cselédség és a szegények képviselik. Kepenya Lajos, akit Ancsika *Ludevit*nek szólít, már úriember. A lány apja, Bránszky Kázmér, a járásbírószágon dolgozik, mint nemzethű személy (szlovák terminológia szerint *národovec*) korábban indult képviselői helyért (melytől saját bátyja ütötte el), a háború előtt bankot alapított a szlovák parasztok számára, ami miatt a városi elit kiközösítette. Ugyancsak ide tartozik Kallivoda plébános, mint rejtett szlovák. Megtudjuk végül, hogy az akadémia (feltehetően bányászati) tanárai között is vannak szlovákok.

Ancsika elméleti, habár elég általános szinten is megfogalmazza az etnikai kérdés lényegét: az lenne az ideális, ha a nemzetek békésen eltanulnák egymás értékeit, ám az erőszak, a népek démoni természete túlságosan erős, az uralomvágy, a készletelés mások alávetésére túlságosan csábító. Fejtegetéseit hallva Lajos kertelés nélkül kijelenti: „*az egyik nép már régebben az uralkodás útját választotta, és a mi kis nemzetünk itt, a hegyek között szabad és zavartalan nemzeti kultúráért sóhajtozik*”.¹⁶

A palettáról a zsidók sem hiányozhatnak. A boltos Solymár panaszkodik a háborús jegyrendszerre, amely csökkenti bevételeit. Braun bérlőről annyit tudunk meg, hogy elzárkózva, magas kőfal mögött él.

Tamás Mihálnál nem annyira a mellékalakok, hanem maga a főszereplő hordozza magában a „*magyarországi nemzetiségi kérdést*”. Bodák Iván építészvállalkozó apja után szlovák, ami nem egyszer felveti benne az öröklött vonások és főként az identitás kérdését: „*Bennem az apám meg az anyám nem egy új harmadik emberré keveredett, hanem külön önálló része van rajta az apámnak meg az anyámnak. [...] Apám bizonyos sejtőmege változatlan elhelyezkedésben jött át belém, éppen így az anyámé is. Ezért vagyok én egyszer az apám, aki kemény, vad, hirtelen, érzéki szláv volt, és ezért vagyok máskor az anyám, aki lágy, finom, álmodozó magyar.*”¹⁷ Önéletrajzi elem, a szerző eredeti családneve *Tavorska*. Mindezek ellenére sem Tamás Mihály, sem hőse nem ingadozik egy pillanatig sem a két part között, egyértelműen a magyarsághoz tartoznak, elfogadják és élik az új államban a kisebbségi sorsot.

Egyébként Beregszász magyar helységként jelenik meg¹⁸, a Másikat csak a zsidók tesztítik meg, akik a történet idején ellenségesen tekintenek Magyarországra, Budapestre: „*Ott most ütik a zsidókat, oda most nem jó menni.*” – mondja egy kocsmáros Ivánnak, míg másik – mindketten segítik, hogy észrevétlen átkelhessen a határon – így búcsúzik tőle: „*Ha Pesten less, és véletlenül meglátná, hogy ütik a testvéreimet... hát... igen... mondja meg nekik az úr... azoknak, akik ütik... hogy mi azért magyarok vagyunk... Isten áldja meg.*”¹⁹ A főhős azonban mélyebben elgondolkodik állítólagos örök természetükön, földbirtokosság előlépett kereskedő barátja előtt kijelenti: „*Tudod jól, hogy én ismerem a zsidóságot. Ma még bizonytalan a helyzet, ma még magyarok, a holnap bizonyos-*

16 Uo., p. 60-63.

17 Tamás. i. m., p. 103-104.

18 Az 1910. évi népszámlálás szerint a város 12 933 lakójának 96%-a magát magyar nyelvűnek vallotta. SZAKÁL, Imre. „Egymásra zuhanó sűrű történések”. A csehszlovák hatalomátvétel Beregszászban az első világháborút követően. In KÖNYA, Peter (ed.). *Prvá svetová vojna v Karpatoch. Első Világháború a Kárpátokban. Perša svitova vijna v Karpatach*. Prešov: Vyd. Prešovskej univerzity v Prešove, b. r., p. 298.

19 Tamás. i. m., p. 49, 56.

sága csehekké fogja tenni őket. Nem szemrehányásképpen mondom ezt, ez a zsidó sors adottsága, ez a zsidóság nemzetfenntartó princípiuma. [...] Igazatok van, ti nem tehetek egyebet, ti zsidók vagytok most, amikor magyarok vagytok, és zsidók lesztek akkor, ha csehek lesztek. A ti utatok nyílt és egyenes, a ti szekeretek évezredek átkából és évezredek okosságából épített sínen fut.”²⁰

A zsidó barát ugyanitt elhangzó tételére, hogy csak akkor lehet elérni valamit, ha a zsidók megszervezik a magyarokat, Iván azt feleli, hogy ezek a vezetők két-három év után eltűnhetnek, a magyarság csak önmagára támaszkodhat.

Az államfordulat, impériumváltás a két regény lapjain

A szerzők élesen bírálják a magyar elit ekkori magatartását. Tamás Mihály hőse rádöbben hogy a vezető személyiségek csak személyes érdekből azonosultak a régi államhatalommal, a magyar népet csak uralmi helyzetük biztosítékának tekintették. Most nem fogadják el, hogy vége az uralkodásnak, 1918 őszén vagy 1919 tavaszán tömegesen átköltöznek a demarkációs vonal másik oldalára. A főispán kapott másik megyét Magyarországon, Kormos szolgabíró is készülődik, hogy elfoglalja ottani új pozícióját, és csak annyi a mondanivalója: ha valakinek kenyér kell, menjen utána! A volt vármegyei ügyész azt feleli erre: „Látod, Gyurka, neked tavaly még volt egy húszmilliós Magyarországod, most egyelőre van helyette egy nyolcmilliós. Hát jó lesz az, ha menházat csinálunk belőle?”²¹ Nyáry báró Iván szemében visszataszító alak: Budapesten revizionista irodát tart fenn, tele sokkoló plakátokkal és a vérző Magyarországot ábrázoló térképekkel, titkárt foglalkoztat, ám mindez éppen annyira hamis és hiteltelen, mint a volt főispán felhívásai az otthon maradtakhoz: „kitartani, jövünk!”²² Iván végül meghasonlik a Budapesten tartózkodó emigránsokkal, amikor rá akarják venni, hogy kaotikus állapot kialakítása érdekében gyilkoljon meg cseh hivatalnokokat. Romboló hatásukat érzi Iván otthon is, amikor összefut régi tanárával, aki az egyetlen lehetséges útnak a passzív ellenállást tartja. Iván szerint ez nem valódi keménység, nem a lelkiükből fakad. „Ezek az emberek attól félnek, hogyha itt a helyükön maradnak, és küzdenek, és kitartanak, akkor odaát nyegle ficsúrok hazaárulóknak fogják őket kikiáltani, és jön majd a változás, és ők kipenderülnek állásukból.”²³

A tömegek várják a csodát. „Abban az érzésben élt minden, hogy odaát még mindig lélegzik a húszmilliós magyar állam, és nem látta senki, hogy a túlsó oldalon egy agyon-sújtott ember hever a porban, aki magán se tud segíteni, nemhogy még a gyerekei védelmére siethetne.”²⁴ Idővel maga Nyáry báró is beismeri Iván előtt, hogy végzetes hiba volt ellenállásra buzdítani az otthoniakat, megüzenni, hogy nem szabad hűségüket tenniük, és hogy „túlterhelt hajóra mentettük át a süllyedő hajó utasait”²⁵

20 Uo., p. 38.

21 Uo., p. 39.

22 Uo., p. 63-64, 42.

23 Uo., p. 43.

24 Uo., p. 42.

25 Uo., p. 156-157.

Néhány ilyen utassal a szerző megismertet minket: a felvidéki menekültek tarka társasága, mely állandóan a Belvárosi Kávéházban mulatozik, és különösen Iván földije, Csáki Miklós, akiről otthon úgy tudják, a Kereskedelmi Akadémiára jár, holott be sem iratkozott, idejét nőkkel tölti, egyet teherbe is ejt, ráadásként pedig végbizonyítványt hamisít magának.²⁶

Hamarosan az otthoni szervezkedőkből is kiábrándul, mindig érzi, hog háta mögött lenézik, az olvasó szembesül is a volt szolgabíró, Kormos szavaival: „*az a dolog azzal a tóttal... hogy arra bízott az öreg ilyen fontos dolgot... hát lehet egy emberben megbízni, akit úgy hívnak, hogy Bodák Iván...*”²⁷ Felesége is a szemébe mondja: „*Hát nem veszed észre, hogy csak az erőd kell nekik, a tehetséged... te nem kellesz... [...] Nem látod meg, hogy itt minden üzletre megy, a hazafiság is, és a nemzetárulás is?*”²⁸ Belép ugyan a magyar pártba, ám hamarosan már azt mondja barátjának: „*A nemzetűségnek fokozatai vannak, és ez a fokozat párhuzamosan fut a születés rangjával. Te zsidó vagy, én paraszтивadék, nyugodt lehetsz, minket sose fognak oda behívni, abba a belső szobába. [...] Félek, hogy itt még most is arra megy a játék, ki legyen a követ, és nem arra, hogy kié legyen a föld és a vagyon, és a kenyeret adó munka.*”²⁹

Sorra követi el a „bűnöket”: a vezetők engedélye nélkül tiltakozó akciót szervez a hátrájkijelölés ellen; építészként imaházat tervez a baptistáknak, és ezzel úgymond hozzájárul „*a magyar falvak vallási megosztódásához*”; végül elfogad egy felkérést az Államtól (!) egy híd tervezésére. Mindezek nyomán levelet kap a vezetőségtől, hogy munkájára a továbbiakban nem tartanak igényt.³⁰

A Deszkaváros lapjain a vezető családok szintén elhagyják lakóhelyüket, a háború végén Gáth János is eltűnik feleségével és lányával, a frontról hazatérő Tamást üres ház fogadja. Apja hamarosan megjelenik, és közli vele, hogy mindent elad, felszámol, és őt is magával viszi Budapestre, ahol építészirodát nyit. Az egyszerű emberek viszont úgy tudják, Magyarországon káosz van, terjed a kommunizmus, az új impériumtól várják – igaz, főleg a szlovák származásúak –, hogy igazságosabb rendszert hoz. Barinkó vasutas felpanaszolja, hogy családja (asztalos apja Gyetváról vándorolt Véghelyre) eddig nem tudott előrelépni, belőle sem lehetett bányamérnök.³¹ Az új államban Bránszky Kázmér követ lesz, Kepénya Lajos/Ludovít pedig feleségül veszi annak lányát, Ancsikát.

Magát az okkupációt, a csehek bejövételét (az új rendszert mindig ők tesztelik meg) egyik szerző sem ábrázolja ellenségesen, a tisztak, ha magyar úriember kerül eléjük, a társadalmi szolidaritás alapján viselkednek. Gáth Tamás számára az első kontaktust az jelenti, amikor egy magyar zászló kiesik a kezéből, egyenesen le az utcára (közben szimbolikus elemként kettéhasad), mire azonnal megjelenik egy katonai járőr. Vezetője az esetet nem tekinti politikai demonstrációnak, nem lép fel ellenséges megszállóként, kettejük azonos helyzetére utalva figyelmezteti a főhóst: „*Mint egyik tiszt a másiknak,*

26 Uo., p. 72, 160.

27 Uo., p. 41.

28 Uo., p. 181.

29 Uo., p. 188.

30 Uo., 189-190, 196.

31 Darkó. i. m., p. 171, 191.

ezúttal még semmi kellemetlenséget nem akarok okozni önnek. De elég legyen! Térjen, kérem, az eszére. Lásza be, hogy mi, csehek, itt rendet akarunk teremteni. Az államfordulat nagyon idejében következett be, mert itt minden felbomlott.”³²

Az új véghelyi fennhatóság humánus, ám határozott és végleges: megszünteti a posta- és közlekedési kapcsolatot Magyarországgal, és csak egyirányú engedélyt ad ki a demarkációs vonal átlépésére, tehát csak végleges távozás lehetséges.

Mint ismeretes, Beregszászt 1919. július 22-én foglalta el kétszáz cseh légiós élén Jan Hostas ezredes, aki kiáltványában hangsúlyozta: „a csapatok a nép akarására jöttek ide, mint barátok, és kívánatos, hogy annak tekintessenek. A cseh-szlovák nemzet kultúrája elég biztosíték ahhoz, hogy minden katona a polgárság becsületét, vagyonát és életét osztály- és valláskülönbség nélkül meg fogja védelmezni.”³³ A regényben Ivánnal, aki útlevel nélkül kelt át a határon, a cseh őrnagy, akivel együtt volt orosz fogságban, szívélyesen bánik. A későbbiekben Mária könyörgésére, hogy ők vőlegény és menyasszony, esküdni mennének, az öreg cseh határőr iratok nélkül beengedi őket. Jó egy évvel később, amikor Ivánnak IV. Károly visszatérési kísérlete miatt be kell vonulnia, és a laktanyába levél érkezik, hogy Mária vajúdik, a cseh parancsnok hazaengedi, azzal, hogy már ne is jöjjön vissza.

A magyar lakosság mindkét műben nyugodtan fogadja az új hatalmat, a szegények földet és munkát várnak tőle, a középosztály, különösen a zsidók pedig védelmet a bolsevizmustól. Szemében a forradalmi Magyarországhoz képest az idegen megszállás a béke szigete. Egyébként az ungvári sajtó a felfordulással indokolta Kassa megszállását, saját városa számára is konzolidációt és biztonságot kért a csehszlovák hadseregtől.³⁴

Ám a születő Első Köztársaság korántsem csak rózsaszínen jelenik meg. Nem is arról van szó, hogy a csehek éjjel összegyűjtik az összeesküvéket és más tekintélyes polgárokat, és elviszik őket Ilavára (ahonnan hamarosan hazajöhetnek), nem is arról, hogy a Határmegállapító Bizottság ellen szervezett demonstráció után Iván is börtönbe kerül (egy-két napra) – ezek az új, még meg eléggé szilárd hatalom természetes reakciói. Jobban zavarják Ivánt a detektív későbbi látogatásai, többszöri beidéztetése, az illegális határátlépések miatti pénzbüntetések, mindenekelőtt pedig az, hogy először nem ismerték el Budapesten szerzett építésmérnöki diplomáját. Távolilag figyelmeztető, hogy tünedeznek az egynyelvű cégtáblák, csódbement a Hitelintézet (Iván anyjának részvényei is odavesztek), az új bankalapítás pedig már a helyi polgárok nélkül ment végbe. A Fő utcán majdnem minden ház idegen kézbe került.

Az új hatalom maga sem szeplőtlen. A lakáshivatal vezetője korrupt módon tevékenykedik, igaz, Iván leleplező cikkét követően (időközben újságíró is lett, több magyar lap tudósítója) rendőrök viszik el, és többé nem látja senki. Hatékony publicisztikai tevékenységének köszönhetően bizalmas értesítést kap, hogy a zsupán le akarja tartóztatni. Rögtön átmegy a határon, Pestre menekül, felesége követi, és csak később derül ki, hogy az álhír magától a megye vezetőjétől érkezett, aki így akarta őt távozásra ösztökélni.³⁵

32 Uo., p. 175-176.

33 Idézi: Szakál. i. m., p. 299.

34 FEDINEC, Csilla. Ungvár és vonzáskörzete betagozódása a csehszlovák államba (1918 - 1928). In *Limes*, 2004, 3, p. 102-103.

35 Tamás. i. m., p. 129-132, 153.

Gáth Tamás és Bodák Iván egyként megcsömörlik bármiféle hatóságtól, államiságtól, Iván ezt magában markánsan meg is fogalmazza: *„Túl a falun, ahol az országút egy lankás domboldalon ereszkedett le, a kis kőhídon túl, ott kezdődött a másik ország. Nem volt ott annak semmi nyoma, a föld arrébb se volt barnább, az erdő is éppúgy sárgult odaát, mint itt, és a varjúnak sem állt senki útjába, amikor a híd felett repült. Csak az ember, csak az ember... Arra gondolt Iván, hogy nem lehet Isten akarata szerint való az emberek sokféle országa, mert hiszen nincs annak semmilyen nyoma a föld végtelen tenyerén. A bűnbe esett emberiség találta ezt ki, hogy már ezen a földön megkezdhesse purgatóriumi gyötrődését.“* Később az országot mint olyant a börtön tágasabb változatának nevezi.³⁶

Aki az államot már nem tiszteli, annak a hűségeskü sem jelent semmit. Az említett cseh őrnagy felszólítására Iván gondolkodás nélkül aláírja, és Nyáry báró felháborodott szavaira (akivel tudtán kívül szintén aláíratta) azt válaszolja: *„Nézzé, báró úr, én hűségesküt tettem az osztrák császárnak, azután Károlyi Mihálynak, azután Kun Bélának, most nem is tudom, kinek, egy új földi hatalomnak. Higgye el, báró úr, engem sohasem izgattak túlságosan ezek a hűségeskük, ez a középkori, itt felejtett valami. Kollektív nyilatkozatok. Ostobaság attól, aki kívánja, és én sohase leszek hozzájuk hasonlóan ostoba, hogy ezt meg ne adjam. Miért ne?... Az emberi életirányok nem ilyen apróságokhoz igazodnak, higgye el nekem, báró úr.“*³⁷

Örömmel viszi Pestről a volt ügyészségvezető levelét, melyben az felszólítja az ott-honi hivatalnokokat, hogy tegyék le a hűségesküt, fontos, hogy mindnyájan maradjanak hivatali helyükön (ám Iván betegén ér Beregszászra, ágynak esik, a hivatalnokok pedig közben úgy döntenek, hogy nem tesznek esküt).

Mi marad hát hőseinknek? Függetlenednek a régi Magyarország eszméjétől, ám az új állammal is csak minimális mértékben működnek együtt. Lokálpatriotizmust állítanak a felszínes hazafiaskodás helyébe. Darkó Istvánnál ezt Barinkó vasutas mondja Tamás szemébe: *„A véghelyi magyarok jó kétharmada elgurul tőlünk... Ekkora menekülés már érthetetlennek tűnik fel előttem. Nem mondom, az állami tisztviselők közül sokat át is helyeztek, de megyen már, akinek nem is kell. Nem gondoltam volna, hogy ti is. A Gáth-név beletartozik a véghelyi polgárság történelmébe. Apád független ember, nem szép, hogy ő is elszalad. Igaz, hogy a változás a ti számotokra nem lesz előnyös, de milyen szeretete az a szülőföldnek, amely ilyen kevéssé ragaszkodik? Nem csak akkor kell Véghelyet dicsérni, barátocskám, amikor urak lehetünk benne! [...] Pedig nemrég még úgy énekeltek: Itt élned s halnod kell!“*³⁸ E gondolat Tamásban is régóta érlelődik, ezért közli apjával, hogy nem megy vele Budapestre, itt marad szülővárosukban.

Tamás Mihály hőse Budapesten vitába száll anyósa államnemzeti álláspontjával, mely szerint miért élnének a fiatalok Beregszászon? *„Hiszen az már nem is hazánk nekünk.“* Bodák Iván erre kijelenti: *„A föld a haza és nem a király, haza a hegyek és az erdők, de nem a kupec, aki a bort megveszi, és nem a gatter, amely a fák törzsét deszkává*

36 Uo., p. 50, 104.

37 Uo., p. 31.

38 Darkó. i. m., p. 196.

*apítja... haza a virágos almafa és az üldögélő emberek a templom kerítésén... én nem maradhatok... nekem haza kell mennem...*³⁹

Ám ugyanígy nem hajlandók beépülni az új hatalmi rendbe, habár társadalmi állásuknál (Tamás) vagy képzettségüknél fogva és nem utolsó sorban etnikai eredetükkel (Iván) az elit tagjai lehetnének. Tamás kiköltözik a Deszkavárosba, a deklasszált magyarok otthonába (apja eladta a szülői házat), és saját munkájából, taxisoförként tartja fenn magát. Iván újságíró és építész, egyformán elhatárolódik a csehszlovák államhatalomtól (legfeljebb megbízásokat fogad el tőle) és a magyar revíziós köröktől, alapzatnak a mindennapi dolgozó embereket tekinti. A pártvezér szemrehányó szavaira – a híd tervezésével pénzt fogad el az államtól – így válaszol: *„Hát ki az állam? Nem mi is? Nem a mi pénzünk is az a pénz, amit itt a munkáért kifizetnek? [...] Elnök úr csak zsoldost tud elképzelni: vagy a saját zsoldosát, vagy a másik oldalét, de nincs szeme és nincs szíve ahhoz, hogy higgyen azokban, akik két zsoldos banda között is meg tudnak állnia maguk lábán?”*⁴⁰ Erre az alapra építve, mindig két part között (identitása magyar és szlovák elemei, Magyarország – Csehszlovákia, államhatalom – hivatalos magyar körök) kívánja fenntartani családját, mely a kis Mária születésével a jövő, az élet folytatásának jelképévé válik.

39 Tamás. i. m., p. 167.

40 Uo., p. 190-191.

Vznik a úkoly československé vojenské zpravodajské služby v roce 1919

Milan VYHLÍDAL

Abstract: *The foundation and role of the Czechoslovak Military Intelligence in 1919*

The paper deals with the foundation of the Czechoslovak Military Intelligence in the years 1918 – 1919. It not only portrays the difficult nature of the situation in which it originated but also specific challenges it had to face. It also points to a number of specific features of its activity enforced by the complex national and international political events of 1919. Moreover, the paper reflects on the activity of the French Military Mission to the Czechoslovak Republic, which significantly helped the building of all the components of the Czechoslovak Army. In addition, it presents, in its complexity, the most notable personality of the Czechoslovak Military Intelligence at the time – Lt. Col. Čeněk Haužvic. The paper is greatly based on the documents that resulted from the activities of the 1) planning, 2) intelligence, and 3) operating departments at the Headquarters of the Ministry of National Defence in 1919. The above archived documents have been, until the present day, kept by the Military Central Archives – Military History Archive in Prague.

Keywords: *Czechoslovakia. Military Intelligence. Čeněk Haužvic. 1919.*

Úvodem

Rok 1919 se nesl nejen ve znamení dozvuků pokusů německé iredenty o odtržení česko-moravského pohraničí, ale hlavně ve znamení válečných konfliktů se sousedními státy – Polskem a Maďarskem. Uvedené období kladlo na vznikající československé ozbrojené síly značné požadavky. Armáda se vlivem vnějšího i vnitřního působení nacházela ve stádiu živelných změn a různých reorganizací vyvolávaných akutní potřebností. Za obdobné situace vznikal také zpravodajský aparát rodící se československé armádě. Podobně jako další vrcholné články organizace ozbrojených sil také on vznikal bez jakékoli předchozí místní či personální kontinuity a v podstatě za válečné situace.

Na složité počátky vojenského zpravodajství ve svých obsáhlých vzpomínkách pamatoval také dlouholetý příslušník zpravodajské služby tehdejší štábní kapitán František Fárek.¹ Zcela výstižně popsal počátky vzniku této klíčové vojenské instituce takto: „Čes-

---

¹ Podrobněji k osobě Františka Fárka například: VYHLÍDAL, Milan. První ze Tří konšelů. Zpravodajský důstojník štábní kapitán František Fárek (1894 – 1973). In *Vojenská história*, roč. 23, 2019, č. 1. Bratislava: Vojenský historický ústav, s. 123-145.

Nadporučík František Fárek
v lednu roku 1925.

ZDROJ: Archiv M. Vyhliďala

koslovenská zpravodajská služba nově vzniklého státního útvaru, neměla starou tradici jako zpravodajské služby zemí staletého trvání. Začínala po rozpadu Rakousko-uherské monarchie vlastně z ničeho. Musela se těžko probíjovat spleť historickými událostmi a poměry, jež doprovázely vznik Čs. republiky, nově vytvářet a přizpůsobovat svoji zpravodajskou taktiku vývoji a potřebám vnitřní i zahraniční politiky.²

Před novým státem stála řada ožehavých úkolů – musely se uvést do chodu všechny složky státní administrativy a musela se upevnit suverenita ve všech částech vznikající republiky. Mladá republika zde narážela na řadu obtíží, proto bylo nutné urychleně vybudovat mocenské prostředky, kterými toho dosáhne. František Fárek k tomu dále uváděl: „Všechny tyto úkoly musel náš nově vytvořený stát řešit za neobyčejně svízelných podmínek. Mocenské prostředky, jež měl na počátku k dispozici,

byly naprosto nedostačující. Ve veřejnosti panovala jakási všeobecná omrzelost, morálka armády byla neutěšená, její vedení bezmocné, vojenské sklady zely prázdnotou, výzbroj a výstroj nedostatečná. Zájem veřejnosti o armádu byl tehdy celkem vlažný. Je tudíž přirozené, že spořádaná forma státního života se za těchto podmínek rozvíjela velice pomalu“. Právě za uvedené situace se začala tato klíčová vojenská instituce rodit.³

Úvodem je také nutné uvést, že zájemci o problematiku československého vojenského zpravodajství jsou ve své činnosti značně limitováni stavem pramenné báze. Drtivé množství zpravodajského materiálu z produkce 2. (zpravodajského) oddělení Hlavního štábu MNO totiž bylo zničeno v předvečer nacistické okupace českých zemí v březnu roku 1939.

Předložený text proto čerpá ze značně torzovitého fondu 2. oddělení Hlavního štábu Ministerstva národní obrany (HŠ MNO), dále také z relevantních archiválií z fondů 1. a 3. (plánovacího a operačního) oddělení HŠ MNO, které do dnešních dnů opatruje Vojenský ústřední archiv-Vojenský historický archiv Praha (VÚA-VHA Praha).

Mimo to došlo k využití dostupné literatury věnující se zpravodajské problematice. V drtivé míře se jedná o publikace z produkce Vojenského historického ústavu v Praze. Za všechny uvedme alespoň knihu autorského kolektivu historiků Karla Straky, Prokopa Tomka a Tomáše Bandžucha s názvem *Ve službách republiky. 100 let od založení československého vojenského zpravodajství* či dílo tandemu Radko Břacha a Jaroslava Lánika nazvané *Dva roky bojů a organizační práce. Československá armáda v letech 1918 – 1920*.

2 FÁREK, František. *Z historie zpravodajské služby* (nepublikovaný rukopis v držení potomků Františka Fárka), s. 3.

3 FÁREK, František. *Z historie zpravodajské služby...*, s. 4.

Vznik československého vojenského zpravodajství

Vojenský zpravodajský aparát začal působit již krátce po 28. říjnu 1918 v rámci tehdejšího Vrchního vojenského velitelství v Praze. Jeho pravomoc se vztahovala na všechna československá vojska na území republiky a stejně jako první zárodky dalších vrcholových vojenských orgánů tvořících se ihned po převratu se vyznačoval značnou improvizací. Následující řádky nás skutečně přesvědčí o tom, že se jeho podoba a organizace někdy měnila téměř ze dne na den.⁴

Za prvopočátek odborně organizované vojenské zpravodajské práce je možné považovat nástup prvního důstojníka československé armády do funkce přednosta zpravodajské složky zmíněného velitelství mjr. gšt. Čeňka Haužvice. Ten se do Prahy dostavil 12. listopadu roku 1918, stejného dne se přihlásil do československé armády a v podstatě ihned byl postaven do čela československé vojenské zpravodajské služby. Ve funkci se zanedlouho také dočkal povýšení do hodnosti podplukovníka gšt.⁵

Ustanovením československé vlády ze 14. listopadu 1918 byla zahájena organizace Ministerstva národní obrany. Počátky byly ale velice strastiplné. Chyběly budovy, vybavení kanceláří a hlavní překážkou se stala již zmíněná všeobecná nezkušenost. Mimo to ve struktuře MNO chyběl Generální štáb. Absence generálního štábu se následně stala vážným problémem při fungování celého MNO. Naštěstí se podařilo členům vrchního velení včas vtěsnat některé činnosti generálního štábu do ministerského odboru III. Zde najdeme nejen organizační, operační a etapní oddělení, ale také Haužvicovo oddělení zpravodajské. Do organizace MNO se tak dostal jakýsi zárodek budoucího generálního štábu.⁶

Organizace a kompetence vojenského zpravodajství se definitivně ustálily na jaře roku 1919. Klíčovým faktorem pro celkovou konsolidaci československé armády, včetně její zpravodajské složky, se stal příchod příslušníků Francouzské vojenské mise (dále jen FVM). Důstojníci z mise se spolu s dalším francouzským vojenským personálem povolaným z Francie velkou měrou zasloužili o stabilizaci československé armády v době války s Maďarskou republikou rad na jaře roku 1919.⁷

Na poradě koncem května roku 1919 bylo navrženo, aby se stávající oddělení III. odboru (operační, organizační, zpravodajské atd.) vyčlenila z odboru a vytvořila generální štáb (dále jen GŠ). Následné jednání se už konalo za dramatických válečných událostí a o vytvoření GŠ se hovořilo jako o hotové věci. Padl návrh na urychlené obsazení GŠ důstojníky bývalého III. odboru a důstojníky z FVM.⁸

Válka s Maďarskou republikou rad kádrové obsazení GŠ dočasně pozdržela. Nicméně po uklidnění situace a návratu důstojníků z fronty byl GŠ přece jen dne 12. července

4 BŘACH, Radko – LÁNÍK, Jaroslav. *Dva roky bojů a organizační práce. Československá armáda v letech 1918 – 1920*. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2013, s. 29 a STRAKA, Karel – TOMEK, Prokop – BANDŽUCH, Tomáš. *Ve službách republiky. 100 let od založení československého vojenského zpravodajství*. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2018, s. 28.

5 STRAKA, Karel – TOMEK, Prokop – BANDŽUCH, Tomáš. *Ve službách republiky...*, s. 28 a 32.

6 BŘACH, Radko – LÁNÍK, Jaroslav. *Dva roky bojů a organizační práce...*, s. 43.

7 STRAKA, Karel – TOMEK, Prokop – BANDŽUCH, Tomáš. *Ve službách republiky...*, s. 36.

8 BŘACH, Radko – LÁNÍK, Jaroslav. *Dva roky bojů a organizační práce...*, s. 84.

*Mladý kapitán Josef Bartík
na fotografii z let 1919 – 1920.
ZDROJ: Archiv P. Kreisingera*

1919 rozkazem konečně ustanoven. Po sloučení stávajících struktur III. odboru s odděleními FVM se GŠ do budoucna podle francouzského vzoru skládal ze čtyř oddělení, jež se rozdělila podle jednotlivých činností. Jednalo se o tzv. 1. (organizační) oddělení, 2. (zpravodajské) oddělení, 3. (operační) oddělení a konečně 4. (materiální) oddělení.⁹

Jednotliví šéfové sloučených oddělení a jejich zástupci pak byli jmenováni paritním způsobem, tedy tak, že francouzského náčelníka oddělení vždy zastupoval československý důstojník a naopak. Náčelníkem 2. (zpravodajského) oddělení se podle uvedeného pravidla stal příslušník FVM pplk. Marcel Ihler (1880 – 1975) a místo jeho zástupce tak připadlo pplk. gšt. Čenku Haužvicovi. Důležité je také zmínit, že veškeré záležitosti týkající se organizace a vedení výzvědné i obranné práce, analýzy zpráv a metodické záležitosti armádní zpravodajské práce od uvedeného momentu až do konce republiky v březnu roku 1939 spadaly do kompetence 2. oddělení.¹⁰

Přesnou organizační strukturu ani personální obsazení vzniklého 2. (oddělení) GŠ bohužel neznáme. Mimo nestabilní struktury zřejmě také trpělo značnou mírou fluktuace personálu. V roce 1939 se ve svazku tehdejšího 2. (zpravodajského) oddělení Hlavního štábu MNO nacházel pouze jediný důstojník, který zažil popisované zakládající období. Byl jím mjr. konc. Josef Bartík (1897 – 1968) a na zpravodajské oddělení byl jako italský legionář přidělen v srpnu roku 1919. Bohužel ani on ale po sobě nezanechal žádné písemné svědectví, jež by počátky československé zpravodajské služby jakýmkoli způsobem osvětlovaly.¹¹

Činnost zpravodajské služby v roce 1919

Rok 1919 se nesl ve znamení konfliktů s našimi sousedními státy – Polskem a Maďarskem. Není cílem předloženého článku podrobně analyzovat jak události vedoucí k válečnému stavu, tak ani konkrétní válečné operace. Důležité je ale zmínit, že československé zpravodajství, ačkoli neprošlo v rámci své výstavby potřebnou konsolidací, bylo

9 BŘACH, Radko – LÁNÍK, Jaroslav. *Dva roky bojů a organizační práce...*, s. 117

10 STRAKA, Karel – TOMEK, Prokop – BANDŽUCH, Tomáš. *Ve službách republiky...*, s. 28 a 36 a BŘACH, Radko – LÁNÍK, Jaroslav. *Dva roky bojů a organizační práce...*, s. 86.

11 KREISINGER, Pavel. *Brigádní generál Josef Bartík. Zpravodajský důstojník a účastník prvního i druhého československého odboje*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2011, s. 27-29.

nuceno v podstatě okamžikem svého vzniku realizovat značně náročnou válečnou zpravodajskou činnost.

Již bezprostředně po vzniku republiky se u tehdejšího *Zpravodajského oddělení při Československém zemském velitelství v Praze* během velice krátké doby začaly sbíhat vojenské zprávy o početních stavech a přesunech německých jednotek v blízkosti československých hranic. Uvedené zprávy byly získávány spontánně bez jakékoli metodiky a větší množství z nich pocházelo například ze severovýchodních Čech, tedy z oblastí obývaných českou většinou. Logicky do zpravodajského ústředí přicházely taktéž informace o obsazování česko-moravského pohraničního území československým vojskem.¹²

Řada zvláštních úkolů pro vojenské zpravodajce tak pramenila právě z válečné situace na Slovensku. Přinášely sebou řadu opatření a specifík, které v pozdějším, mírovém, období již nenacházíme. Například v létě roku 1919 padl návrh na přísnou realizaci „*ambulantní kontroly*“ na všech drahách na celém území republiky. Vedení Ministerstva národní obrany se tím snažilo zamezit rozmáhající se výzvědné a také různé protistátní agitační činnosti. Původní návrh operoval s kontrolou nejen vojenských, ale dokonce i civilních osob. S tím přišel požadavek, aby všichni civilisté byli za účelem snadného ztotožnění vybaveni legitimací s fotografií. Již v době těchto plánů bylo zřejmé, že jeho realizace zabere nejenom značné množství času (věc se totiž musela konzultovat s Ministerstvem vnitra), ale také že vzbudí všeobecný odpor obyvatelstva. Zpravodajské oddělení v Praze je také z těchto důvodů odmítlo. Nicméně pro cestování na Slovensko a ze Slovenska, tedy na území nebo z území operující armády, byla vyžadována z bezpečnostních důvodů nutnost cestovních pasů. Nicméně i tak byl transfer osob mezi Moravou a Slovenskem značně omezen a povolován jen ve zcela výjimečných případech. Není bez zajímavosti, že do kontroly a schvalování žádostí k cestě na Slovensko a ze Slovenska se významným způsobem angažovali vojenští zpravodajci.¹³

Obecné obavy ze špionáže byly rozhodně na místě. V době zhoršené bezpečnostní situace totiž počet případů odhalení nepřátelského zpravodajství, případně rovnou vojenské zrady, rostl. O těchto četných případech bylo ze strany různých nižších stupňů informováno také zpravodajské oddělení v Praze. Rostly počty osob podezřelých z různých protistátních činů. Řada případů pocházela právě z pohraničních oblastí se značným zastoupením menšinového obyvatelstva, nebo přímo z oblastí operujících československých armád.¹⁴

12 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (dále VÚA-VHA Praha), fond 2. (zpravodajské) oddělení Hlavního štábu Ministerstva národní obrany (dále HŠ MNO) (1919 – 1939), i. č. 1, k. 21, sign. 152 1/2, *Zpráva Československé pohraniční strážní setniny v Náchodě Čs. zemskému velitelství v Praze ze dne 7. ledna 1919* a sign. 152 1/1, *Zpráva Československé pohraniční strážní setniny v Náchodě Čs. zemskému velitelství v Praze ze dne 10. ledna 1919* a č. 3, k. 21, sign. 152 1/3, *Záznam Staničního velitelství v Duchcově ze dne 15. ledna 1919*.

13 VÚA-VHA Praha, fond 3. (operační) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 1567, k. 27, č. j. 5873, *Ambulantní kontrola na drahách*.

14 VÚA-VHA Praha, fond 3. (operační) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 1216, k. 8, sign. 25 27/1, *Telegram ministerstvu národní obrany (19. dubna 1919)* a f. 1. (organizační) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 1521, k. 19, sign. 50 2/43, *Emanuel Suszek – trestní vyšetřování*.

Mimo to byly zpravodajskému oddělení od různých nižších vojenských stupňů, a také například také od civilních institucí pro další potřebu zasilány pravidelné náčrty situačních zpráv. Ty obsahovaly nejenom podrobné hospodářské, bezpečnostní, politické a vojenské svodky převážně z pohraničních regionů mladé republiky, ale v menší míře pak i soubory vojensko-politických zpráv z blízkého příhraničí sousedních států. Tato činnost v uvedené době probíhala poměrně živelně bez stanovení přesné metodiky. Do zpravodajské práce byla ve větší míře zavedena až v následném období.¹⁵

Iredentistické snahy německých obyvatel v českém a moravském pohraničí, konflikt s Polskem na Těšínsku a boje s maďarskou armádou na jižním Slovensku si v československém vojenském zpravodajství vyžádaly ještě jedno specifikum, které z pozdějších let již neznáme. Pro vedení zvláštní zpravodajské činnosti zvláště v pásmech operujících armád docházelo k budování tzv. výzvědných oddílů. Jeden z oddílů se na základě speciálního výnosu Ministerstva národní obrany začal tvořit 11. června roku 1919 ve středočeských Milovicích pod velením blíže neurčeného poručíka Vorlického. Mužstvo nebylo pravděpodobně nějak speciálně vybíráno a skládalo se z dobrovolníků z různých jednotek z Čech. Druhý oddíl se formoval od 12. června 1919 v Brně pod vedením francouzského legionáře nadporučíka Kamila Trsky z dobrovolníků z moravských útvarů.¹⁶

Dne 25. června oba dva oddíly byly odeslány do východoslovenské Levoče, kde došlo k jejich sloučení v jeden 1. čs. výzvědný oddíl pod vedením italského legionáře majora a pozdějšího generála Rudolfa Smetánky (1887 – 1958). Po Smetánkově odvolání na Ministerstvo národní obrany do Prahy velení převzal již jednou zmíněný nadporučík Kamil Trska.¹⁷

Torzovitá pramenná báze nám bohužel nedovoluje detailně rozkrýt aktivity činnosti této specializované jednotky. Víme, že ještě v průběhu léta byla jednotka odeslána na Těšínsko, kde nadále operovala pod názvem Výzvědný oddíl Trska (krycí název podle velitele jednotky – nadporučíka Kamila Trsky). Podle hlášení vrchnímu velitelství československých vojsk v Praze se uvedený oddíl sestával z 9 důstojníků, 212 mužů, 46 koní, 7 povozů a 2 polních kuchyní. Dne 24. srpna 1919 se Výzvědný oddíl nacházel v Moravské Ostravě a následně došlo k jeho přidělení na Karvinsko. Zde se pravděpodobně nacházel až do konce října roku 1919, kdy byl rozpuštěn a příslušníci i materiál byl odeslán k jiným jednotkám československé armády.¹⁸

Z dochovaných archivních pramenů částečně také vyplývá úzká spolupráce s příslušníky vojenské policie. Tato armádní bezpečnostní složka oficiálně vznikla počátkem roku 1919 z důvodu konsolidace situace, dosažení zákonnosti, kázně a pořádku ve formující se armádě. Specifické úkoly plnila zvláště na území Slovenska a Podkarpatské Rusi, kde zvyšovala poměrně nízkou autoritu nově vzniklých československých úřadů a čelila

15 VÚA-VHA Praha, fond 3. (operační) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 1507, k. 27, č. j. 5417, *Náčrt situační zprávy ze dne 20. června 1919.*

16 VÚA-VHA Praha, fond 1. (organizační) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 740, k. 13, sign. 31 162/2, *Vrchnímu velitelství čs. vojsk – org. odd.*

17 VÚA-VHA Praha, f. 1. (organizační) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 740, k. 13, sign. 31 162/2, *Vrchnímu velitelství čs. vojsk – org. odd.*

18 VÚA-VHA Praha, f. 1. (organizační) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 740, k. 13, sign. 31 162/1, *Výzvědný oddíl Trska – dotaz ai. č. 1143, k. 16, sign. 37 2/44, Zrušení výzvědného oddílu u 5. divise.*

masivní protičeské agitaci ze strany tamějšího maďarského obyvatelstva. Životnost této složky byla ale poměrně krátká. V českých zemích došlo k jejímu zrušení hned v roce 1919. Na Slovensku pak přežívala do roku 1921.¹⁹

Koncem roku 1919 byly konečně vypracovány také metodické pomůcky pro vedení zpravodajské činnosti u nižších jednotek. Bezpochyby ji vyvolala nutnost kvantitativně a kvalitativně rozšířit základnu pro zjišťování informací vojensko-strategického významu. Hned v úvodu došlo k vyzdvížení důležitosti informací: „*Jest velmi důležité zpravovateli velitelství o situaci a složení nepřátelských sil, o jejich organizaci, plánech, materiální a morální ceně atd... Tyto zprávy jsou pro velitelství nutně potřebné, aby mohlo postavit své rozhodnutí na pevný základ a dle nich sestavit jednotlivé mobilizační, soustřeďující a operační plány.*“ Vyhledávání a ověřování zpráv se tak do budoucna mělo stát jedním z nejdůležitějších úkolů 2. (zpravodajských) oddělení u štábů jednotlivých velitelství, a to jak v době míru, tak také v době válečného konfliktu.²⁰

V době vedení válečných operací měli vyhledávání, ověřování a využití zpráv u pluků zpravodajští důstojníci a u štábů pak jejich 2. (zpravodajská) oddělení. Zpravodajský důstojník představoval v podstatě nejnižší článek ve zpravodajské hierarchii, který realizoval zpravodajskou aktivitu v pásmu činnosti pluku. Jeho úkolem bylo nejen prověřovat a třídit zprávy z pozorování stráží a výzvědných hlídek, výsledkem zajatců a informátorů, ale také všechny relevantní výsledky své činnosti rychle poskytovat nadřízeným orgánům. V době vedení válečných operací navíc podléhal přímo veliteli pluku. Mimo to u každého praporu disponoval určeným poddůstojníkem.²¹

Z důvodu zajištění maximální výkonnosti všech zpravodajských orgánů byla jejich činnost řízena, usměrňována a kontrolována 2. (zpravodajským) oddělením Generálního štábu. Zpravodajské ústředí muselo být navíc za každých okolností informováno o úmyslech a potřebách vlastního velitelství. Odtud pak pramenila nezbytná součinnost se 3. (operačním) oddělením GŠ.²²

Velký význam ve zpravodajské činnosti byl přisouzen 2. (zpravodajským) oddělením na štábech jednotlivých divizí. Zpravodajští důstojníci na štábu divize pracovali jak v oblasti zpravodajské ofenzivy, tak i defenzivy, navíc realizovali topografickou službu s využitím zprávy od nadřízených i podřízených orgánů sestavovali výzvědné plány. Vedení zpravodajského oddělení u divize se skládalo z jednoho kapitána v úloze zpravodajského důstojníka a jemu přiděleného tlumočnicka, který byl schopen svého nadřízeného také zastupovat. Velící důstojník logicky řídil zpravodajskou činnost a nacházel se pod přímým dozorem velitele divize. Naopak měl přímý vliv na zpravodajské důstojníky od pluků, se kterými udržoval časté kontakty. Tlumočnick se staral obzvláště o vý-

19 VÚA-VHA Praha, Sb. Kvalifikační listiny, Kvalifikační listiny Františka Müllera, *Záznam způsobilosti Část I.* a DOLEJŠÍ, Ladislav a kol. *Vojenská policie 1991 – 2006.* Praha: Ministerstvo obrany MO ČR, 2005, s. 9.

20 VÚA-VHA Praha, fond 2. (zpravodajské) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 8, k. 28, č. j. 8086, *Návod pro zřízení zpravodajské služby u pěších pluků a u divisi (30. prosince 1919).*

21 VÚA-VHA Praha, fond 2. (zpravodajské) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 8, k. 28, č. j. 8086, *Návod pro zřízení zpravodajské služby u pěších pluků a u divisi (30. prosince 1919).*

22 VÚA-VHA Praha, fond 2. (zpravodajské) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 8, k. 28, č. j. 8086, *Návod pro zřízení zpravodajské služby u pěších pluků a u divisi (30. prosince 1919).*

slechly, studium a překlad cizojazyčných dokumentů. Také vzhledem k nedávným událostem na Těšínsku a jižním Slovensku je pro uvedenou dobu charakteristické, že do budoucna se jako s hlavními protivníky nadále počítalo s Polskem a Maďarskem. Uvedené se také promítlo do požadavků na kvalifikaci zpravodajských důstojníků a jejich tlumočnicků. Bezpodmínečně se požadovala znalost maďarského, případně polského jazyka.²³

V souvislosti s nedávným vedením bojové činnosti proti polským a maďarským jednotkám se materiály dopodrobna zabývají také metodikou vedení výslechů u zajatců. Za účelem kvalitativního pozvednutí celého zpravodajského aparátu mladé armády byli všichni budoucí zpravodajští důstojníci z nižších stupňů povoláni ke speciálnímu školení ke 2. (zpravodajskému) oddělení Generálního štábu vojsk do Prahy.²⁴

Mimo to soustavná informační pozornost československého zpravodajství začala být věnována sousedním státům, jakými bylo Německo, Rakousko, Maďarsko, Polsko a Rumunsko a dále například také budoucí Jugoslávii. Z této činnosti byly vypracovávány souhrnné studie o vojensko-politické situaci na jejich území. Vzhledem k nedostatku odborného personálu tuto činnost zprvu plně převzala FVM v Československé republice, ale na podzim roku 1919 již docházelo k zapojení vyškoleného československého vojenského personálu. Uvedené studie pak sloužily jako materiálový podklad pro týdenní zprávy, jež měly české a francouzské znění. Distribuovány byly komplexně v rámci celé vyšší velitelské a štábní struktury. Odborníci FVM prováděli rovněž odborné školení a výcvik československého zpravodajského personálu. Při této činnosti se uplatňovaly osvědčené a praxí prověřené postupy a metody francouzského vojenského zpravodajství.²⁵

První zpravodajské syntézy o vojensko-politické situaci se zachovaly z počátku roku 1920. Tehdejší zpravodajci se zaměřili nejenom na situaci v československých pohraničních oblastech, ale do prvního zájmu se dostávalo dění v sousedních státech. Zřejmě na francouzský popud a s jistou francouzskou pomocí začala být monitorována situace v Německu. Sledovány byly nejenom kvality a možnosti ozbrojených sborů, důstojnického sboru, výzbroje, ale také různých dobrovolnických paramilitárních organizací. Současně byly činěny pokusy predikovat situaci u našeho největšího souseda do budoucna. Bylo zřejmé, že Německo se bude nadále těšit zájmu československého zpravodajství: „Z vojenského stanoviska musíme poměrům Německa věnovati nejbedlivější pozornost, jelikož jednak velkoněmecký nacionalismus ještě se nevzdal svých cílů; jednak ale

23 VÚA-VHA Praha, fond 2. (zpravodajské) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 8, k. 28, č. j. 8086, *Návod pro zřízení zpravodajské služby u pěších pluků a u divisí (30. prosince 1919)*.

24 VÚA-VHA Praha, fond 2. (zpravodajské) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 8, k. 28, č. j. 8086, *Návod pro zřízení zpravodajské služby u pěších pluků a u divisí (30. prosince 1919)*. Pro zajímavost lze uvést, že již v předcházejícím období byly protokoly z výslechů vojenských zajatců zaslány zpravodajskému ústředí do Prahy. Vzhledem k malému množství zachovalého archivního materiálu ovšem nelze s jistotou tvrdit, zda se jednalo o běžnou praxi, či pouze výjimky. VÚA-VHA Praha, fond 2. (zpravodajské) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 5, k. 21, sign. 155 11/1, *Zpráva Zemského Národního výboru pro Slezsko ze dne 13. května 1919*.

25 STRAKA, Karel – TOMEK, Prokop – BANDŽUCH, Tomáš. *Ve službách republiky...*, s. 28. Zpravodajské rozbory o vojenské situaci v Německu v létě roku 1919 vypracovalo tehdejší 2. oddělení FVM v ČSR. Zajímavé je, že zachycovala situaci k 30. červenci roku 1919, tedy nedlouho po podpisu Versailleské mírové smlouvy. STRAKA, Karel – TOMEK, Prokop – BANDŽUCH, Tomáš. *Ve službách republiky...*, s. 38-39.

se stále vzrůstá komunistické hnutí, které jest ve spojení jak s ruským bolševismem, tak s podobnými směry v celé Evropě.²⁶

Naopak Rakousko vyšlo ve zpravodajském hodnocení jako doslova „malomocné“. Zpravodajci konstatovali, že jeho ozbrojené síly jsou vlivem katastrofální ekonomické situace v zemi fyzicky i morálně v rozkladu a nejsou způsobilé jakékoli akceschopnosti. Výstavba nových sil se podle československých pramenů navíc příliš nedařila.²⁷

S obavami byly naopak hodnoceny zprávy přicházející z Polska a Maďarska. K nelihosti československého zpravodajství se jak Polsko, tak Maďarsko snažilo o vybudování silných armád. V kombinaci s nedávnými událostmi na Těšínsku a Slovensku to mohlo do budoucna Československo přivést do dalšího válečného konfliktu.²⁸

Zakladatel vojenského zpravodajství div. gen. Čeněk Haužvic (1882 – 1961)

Jaký byl vlastně profesní život prvního šéfa naší vojenské zpravodajské služby? Čeněk (Vincenc) Haužvic se narodil 5. dubna 1882 v Praze do česko-německé rodiny ředitele c. k. zemských desk Hynka Haužvice (psán též jako Hauschwitz) a jeho druhé ženy Emilie Teuchertové. Otec Hynek Haužvic pocházel z Brandýsa nad Labem, kde se Haužvicové původně živilo jako rybáři – majitelé rybích sádek (tzv. haltýřů) na potocích vlévajících se do řeky Labe.²⁹

Po absolvování německého reálného gymnázia v Praze zahájil Čeněk Haužvic svou celoživotní dráhu vojáka. V letech 1896 – 1900 studoval na Kadetní škole pro pěchotu v Budapešti, odkud byl vyřazen s velmi dobrým prospěchem. V srpnu roku 1900 byl také odveden a jako mladý poručík odeslán k R-U Pěšímu pluku 96, kde sloužil jako velitel čety. V letech 1905 až 1907 navíc s „velmi dobrým prospěchem“ vystudoval Válečnou školu ve Vídni. Její absolutorium mu přiblížilo možnost v blízké budoucnosti zastávat vysoké velitelské a štábní funkce. Po vyřazení z vídeňské válečné školy byl v hodnosti nadporučíka odeslán k tehdejšímu Pěšímu pluku 22 do Boky Kotorské, kde sloužil jako velitel čety a roty a následně jako pobočník u detašovaného praporu. Změna na sebe nenechala dlouho čekat. Již v listopadu roku 1908 se dostal ke štábu 1. a následně 9. armádního sboru v Krakově a Litoměřicích.³⁰

Začátek 1. světové války Haužvice zastihl jako důstojníka generálního štábu na srbské frontě. Během války mimo to prošel také různými štábními funkcemi na italské frontě. V květnu roku 1916 došlo k jeho, pro další směřování důležitému, jmenování

26 VÚA-VHA Praha, fond 2. (zpravodajské) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 9, k. 68, č. j. 960320, *Vojensko-politická situace sousedních států (21. dubna 1920)*.

27 VÚA-VHA Praha, fond 2. (zpravodajské) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 9, k. 68, č. j. 960320, *Vojensko-politická situace sousedních států (21. dubna 1920)*.

28 VÚA-VHA Praha, fond 2. (zpravodajské) oddělení HŠ MNO (1919 – 1939), i. č. 9, k. 68, č. j. 960320, *Vojensko-politická situace sousedních států (21. dubna 1920)* a *Vojenské přípravy Polska a Maďarska (26. dubna 1920)*.

29 VYHLÍDAL, Milan. Divizní generál Čeněk Haužvic. In *Vojenské rozhledy*, 1/2015, Praha: Ministerstvo obrany ČR, s. 86.

30 VÚA-VHA Praha, Sb. Kvalifikačních listin, Kvalifikační listina Čenka Haužvice, *Prvopis kvalifikační listiny Část I*.

Čeněk Haužvic již jako generál československé armády na fotografii z poloviny 30. let 20. století.

ZDROJ: Vojenský ústřední archiv-Vojenský historický archiv Praha

přednostou zpravodajského oddělení štábu u velitelství vojenské okupační vlády v Lublinu. Dočasně též zastával funkci náčelníka generálního štábu velitelství okupační vlády v Polsku. V Polsku setrval až do vzniku samostatného státu. Následně se rozhodl k okamžitému návratu do Prahy. Dne 12. listopadu, jednalo se o den jeho příjezdu do našeho nového hlavního města, se přihlásil do vznikající československé armády. Vykonal přísahu republiky a tím započala další část jeho profesního života, kterou nesporně ovlivnilo také jeho poslední válečné působení v Lublinu.³¹

Jako jeden z mála zpravodajských profesionálů byl doslova ihned zařazen do čela vznikající zpravodajské složky naší armády. Jako funkcionář zpravodajského oddělení byl veden až do roku 1922, nicméně po vytvoření Generálního štábu československých vojsk byl do čela vojenského zpravodajství postaven francouzský pplk. Marcel Ihler. Haužvic nadále působil jako jeho zástupce. Ve svém zařazení na zpravodaj-

ském oddělení se dočkal velice pozitivních hodnocení ze strany tehdejšího náčelníka generálního štábu gen. Maurice Pellého (1863 – 1924).³² Za období od 12. listopadu 1918 do 30. září 1919 ho Pellé hodnotil slovy: „Velmi dobrý důstojník Hlavního štábu, který prokázal 2. oddělení nejlepší služby“.³³

Otázkou ovšem zůstává, jaký vztah Čeněk Haužvic choval ke svým francouzským kolegům a svému přímému nadřízenému. V březnu roku 1920 se totiž spolu s dalšími sedmi vysokými štábními důstojníky stal autorem protestního memoranda, ve kterém se operovalo s myšlenkou, že by francouzští důstojníci neměli Generální, či Hlavní štáb vést, ale měli by plnit především roli instruktorů. Za tehdejších dnů současně viděli jednoznačnou snahu se bývalých rakousko-uherských důstojníků zbavit a nahradit je příslušníky československých legií.³⁴

Jisté je prozatím pouze to, že uvedené memorandum nemělo na Haužvice ještě bezprostřední vliv. Náčelník štábu gen. Pellé ho za období od 1. října 1919 do 30. září 1920

31 VÚA-VHA Praha, Sb. Kvalifikačních listin, Kvalifikační listina Čenka Haužvice, *Prvopis kvalifikační listiny Část I.* a

32 Zevrubně k Pelléovi viz zejména BŘACH, Radko. *Generál Maurice Pellé. První náčelník hlavního štábu čs. branné moci.* Praha: Ministerstvo národní obrany ČR, 2007.

33 VÚA-VHA Praha, Sb. Kvalifikačních listin, Kvalifikační listina Čenka Haužvice, *Prvopis kvalifikační listiny Část I.* a *Vložka k čístopisu kvalifikační listiny Část I.* a STRAKA, Karel – TOMEK, Prokop – BANDŽUCH, Tomáš. *Ve službách republiky...*, s. 32.

34 KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 163 a 439.

znovu hodnotil slovy: „*Velmi dobrý důstojník Hlavního štábu, jenž řídí činnost 2. oddělení kompetentně a s autoritou, čímž přispěl k jeho organizaci*“.³⁵

Nicméně z 2. oddělení Hlavního štábu MNO koncem roku 1922 přesto odešel. Co konkrétního za jeho odchodem stálo, není bohužel známo. Po krátkém intermezzu u Hraničářského praporu 4 se Haužvic stal velitelem Pěšího pluku 38 se sídlem v Beřouně. Pověst výborného důstojníka si udržoval ale nadále. V hodnocení z podzimu roku 1924 se k jeho osobě uvádí: „*Povaha vyspělá. Inteligentní a svědomitý důstojník. Vystupuje ve službě i mimo službu vzorně. Svě vojenské vlastnosti i zkušenosti uplatnil velmi dobře ke zdárnému výcviku svého pluku. [...] Pro vedení pěší brigády způsobilý*“. Výborná kvalifikace mu pomohla dosáhnout vyšších postů. Od října 1924 tak působil jako zástupce velitele 4. pěší brigády a od října roku následujícího působil již jako velitel celé brigády. Taktéž v nové funkci si podržel výborné hodnocení: „*Pevný charakter, výborný velitel pěší brigády, přičinlivý, svědomitý a pilný vyšší důstojník. Řídil cvičení pluků a cvičení v brigádě výborně, vedl pěší brigádu při závěrečných cvičeních velmi dobře*“. V uvedené funkci setrval až do roku 1932. Mezitím byl v květnu roku 1928 povýšen do hodnosti brigádního generála. V listopadu 1930 ještě absolvoval informační kurz pro plukovníky a generály ve francouzském Versailles. V říjnu 1932 se následně stává zatímním velitelem 5. divize v Českých Budějovicích a poté se stal dokonce velitelem uvedené divize. Stále platil za všestranně schopného důstojníka. Ještě v lednu 1934 se dočkal povýšení na divizního generála, avšak již v prosinci 1935 došlo k jeho penzionování.³⁶

Opětovného aktivování se spolu s dalšími generály dočkal až v době mnichovské krize, kdy se dostává do čela opevňovacího velitelství M-střed se sídlem v Bystřici pod Hostýnem, do jehož kompetence spadala výstavba polního opevnění. Po přijetí mnichovského diktátu činnost uvedeného velitelství pozbyla smyslu, a proto již 2. října roku 1938 došlo k jeho zrušení a k definitivnímu odchodu div. gen. Haužvice z armády.³⁷

Německou okupaci Čeněk Haužvic prožil jako penzista v Praze. Avšak ihned po komunistickém převratu se dostává do zájmu nechvalně známého 5. oddělení (obraného zpravodajství) Hlavního štábu. Z jara roku 1949 jeho příslušníci rozjeli řízenou provokaci proti dalším vysloužilým generálům Josefu Peškovi a Františku Nosálovi. V uvedené věci došlo také k vyšetřování Čenka Haužvice a dalších předválečných generálů československé armády. Státní soud v Praze ho sice na rozdíl od Peška a Nosála původních obvinění zprostil, ale vojenské úřady mu přesto odebraly alespoň jeho generálskou hodnost. Čeněk Haužvic zemřel dne 4. července 1961 v obci Kališti-Poddubí (okres Praha – východ). Plné rehabilitace se dočkal až v roce 2014 a nyní je jméno prvního šéfa čes-

35 VÚA-VHA Praha, Sb. Kvalifikačních listin, Kvalifikační listina Čenka Haužvice, *Prvopis kvalifikační listiny Část I. a Vložka k čistopisu kvalifikační listiny Část I.* a STRAKA, Karel – TOMEK, Prokop – BANDŽUCH, Tomáš. *Ve službách republiky...*, s. 32.

36 VÚA-VHA Praha, Sb. Kvalifikačních listin, Kvalifikační listina Čenka Haužvice, *Prvopis kvalifikační listiny Část I. a Osobní výkaz č. 1 – požítkový*.

37 FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha: Libri, 2006, s. 244 a MASKALÍK, Alex. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992*. Košice: HWSK, 2012, s. 214,

koslovenské zpravodajské služby Čeňka Haužvice opětovně spojeno s hodností divizního generála.³⁸

Závěrem

Základy československé zpravodajské služby byly položeny bezprostředně po vzniku samostatného československého státu v říjnu roku 1918. Podobně jako další vrcholné a řídicí úřady rodící se československé armády ale od počátku vznikaly živelně a navíc bez jakékoli místní a personální kontinuity. Navíc v době, kdy se Československá republika nacházela ve válečném stavu se svými sousedy. Situace se částečně změnila po tom, co se do čela vznikající zpravodajské služby postavil bývalý vysoký zpravodajský důstojník rakousko-uherské armády major a posléze podplukovník gšt. Čeněk Haužvic.

Ten se již v listopadu roku 1918 přihlásil do československé armády a v jejím rámci byl pověřen budováním československého zpravodajství. Ke kvalitativnímu růstu zpravodajské služby bezesporu přispěl také příchod a činnost FVM v Československé republice. Po vytvoření Generálního štábu československých vojsk došlo ke sloučení zpravodajského aparátu francouzské mise se zpravodajským aparátem československé armády. Do čela se tak dostal pplk. francouzské armády Marcel Ihler a pplk. gšt. Haužvic se stal jeho zástupcem. FVM pak činnost československého zpravodajství různou intenzitou ovlivňovala v podstatě až do roku 1938.

Přes fakt, že se zpravodajský aparát rodil s minimální předchozí zkušeností, bez jakékoli tradice, za ne zcela jasné mezinárodní situace a navíc v době, kdy byl náš stát a jeho celistvost ohrožován pohraniční iredentou a válečnými konflikty s Polskem a Maďarskem, se podařilo v rámci možností položit základy kvalitní služby. Dobře zahájená práce na oddělení se dále rozvíjela ve 20. letech a svého pověstného profesionálního vrcholu dosáhla ve 30. letech v konfrontaci s nacistickou hrozbou ze sousedního Německa. Vojenské zpravodajství se tak od prvopočátku našeho státu zařadilo ke klíčovým vojenským institucím zajišťující bezpečnost celé země.

---

38 VYHLÍDAL, Milan. Divizní generál Čeněk Haužvic. In *Vojenské rozhledy*, 1/2015, Praha: Ministerstvo obrany ČR, s. 87; VYHLÍDAL, Milan. Politická perzekuce vojenských osob. Případ generála šéfa intendantstva v. v. Josefa Peška. In *Vyjádření úcty a vděčnosti II*. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2015, s. 179-188 a STRAKA, Karel – TOMEK, Prokop – BANDŽUCH, Tomáš. *Ve službách republiky...*, s. 32.

Vojenská a politická konsolidace území Podkarpatské Rusi jako součásti nově vzniklého Československa v roce 1919

Tomáš ŘEPA

Abstract: *The 1919 military and political consolidation of Subcarpathian Rus' as part of the newly-established Czechoslovakia*

The Saint-Germain Peace Treaty of September 1919 decided for Carpathian Rus' to be assigned to Czechoslovakia and become an autonomous part of the newly-formed Czechoslovak Republic. The Military Commander of Subcarpathian Rus', the French General Edmond Hennocque, declared a military dictatorship in June 1919 not only to ensure security in the occupied territory, the functioning of transport, communications, supplying the population, development of other necessary institutions, but also to gradually abolish the unwanted provisions of Hungarian law and establish Czechoslovak law. In August 1919, Jan Brejcha, an experienced official, established General Hennocque in the office of Chief of Civilian Administration. He was to gradually take responsibility for civil administration. Czechoslovakia acquired a territory that had, until that time, been developing in a completely different way compared to the Czech lands; the consolidation process was not easy and its very inception in 1919 indicates many later problems other representatives of the Czechoslovak state, army and administration had to face in the future. The attitude of the local population and the relationships with the neighbouring states also played a significant role.

Keywords: *Czechoslovak army. Subcarpathian Rus'. Interwar Czechoslovakia. Military consolidation. Political consolidation. Edmond Hennocque. Jan Brejcha.*

Úvodem je třeba podotknout, že oddělit vojenskou konsolidaci území Podkarpatské Rusi a boje československé armády s Maďary na Slovensku je vlastně nemožné z důvodu, jak dynamicky se fronta na Slovensku vyvíjela. Její pohyby měly zásadní význam i pro celou Podkarpatskou Rus, která zůstala po nějakou dobu dokonce zcela izolována od zbytku země. Přesto se nám však ohledně vojenské správy a konsolidace tohoto území jako součásti nově vzniklého Československa nabízí cenné archivní prameny, především provenience Vojenského historického archivu v Praze, konkrétně zejména fondu Zemské vojenské velitelství Užhorod, kde je obsaženo velké množství rozkazů, instrukcí, nejrůznějších rozborů situace a zpravodajská hlášení. To nám může společně s dalšími zdroji i tak poskytnout plastický pohled na dění právě v tomto prostoru.

U vojenské a politické konsolidace území Podkarpatské Rusi hrálo významnou roli původně italské a posléze zejména francouzské velení. Především Francie byla klíčo-

vým spojencem nově vzniklého Československa. Francouzská armáda si během první světové války vydobyla v mezinárodním kontextu pozici nejsilnější ozbrojené moci na evropském kontinentě, jež disponovala přebohatým fondem vojenského umění. Československo potřebovalo vhodný cizí vzor, jelikož zásady rakousko-uherského vojenství nepokládalo z ideologických důvodů za vhodnou základnu. Je nasnadě, že šlo o nerovnovážný vztah. Na jedné straně stála tradiční mocnost s hlubokou historickou dimenzí, na druhé straně zcela nový nástupnický stát, který se teprve formoval vnitřně a jenž zároveň usiloval o co nejpříznivější územní vymezení.¹

Začátkem ledna 1919 bylo na základě rozhodnutí dohodových mocností zahájeno obsazování rusínského území československým vojskem. 12. ledna oddíly čs. 31. pluku pod velením italského plukovníka Ciaffiho obsadily Užhorod, ale dále již nepostupovaly. Prezident T. G. Masaryk prohlásil, že obsazení Podkarpatské Rusi nenastane bez předchozího schválení Dohody a jestliže si toho obyvatelstvo bude velmi žádat. Pohotově reagovala prešovská Ruská (rusínská) národní rada. Její předseda Anton Beskid předal v Praze čs. vládě rozhodnutí rady o spojení Podkarpatské Rusi s Československem. Vláda následně odeslala Antona Beskida na mírovou konferenci do Paříže jako rusínského delegáta.²

Válečný konflikt mezi Československem a Maďarskou republikou rad měl široké politicko-diplomatické pozadí. 20. března 1919 byla maďarská vláda seznámena s opatřeními vyplývajícími z usnesení mírové konference z 26. února. Do deseti dnů, počínaje 23. březnem, měly maďarské jednotky vyklidit neutrální pásmo vytyčené v sousedství Rumunska. Bylo zřejmé, že o toto území Maďaři přijdou. Na takovou ztrátu nebyla vláda připravena a na protest podala demisi. Uvolněnou moc převzala sociální demokracie, které se spojila s komunisty. 21. března 1919 byla vyhlášena Maďarská republika rad (sovětů). Na ultimátu danému Maďarsku se však ani po změně budapeštské vlády nic nezměnilo. Dalo se očekávat, že Československo – jako spojenecký stát, který se podílel na příměří – bude přizváno k vojenské operaci vynucující evakuaci neutrální zóny. V očekávání spojenecké donucovací akce došlo k jakési symbióze československých hraničních požadavků s operačními potřebami Spojenců. 7. dubna 1919 dostaly události dramatický spád. Francouzská generalita oznámila, že 10. dubna zahájí ofenzívu francouzská, srbská a rumunská vojska. Československá armáda byla vyzvána k součinnosti. Hned následujícího dne však došlo k zásadní změně. Zasáhl maršál Foch, který oznámil, že operaci ruší. Všem vojskům bylo přikázáno zůstat na místě a počínat si ryze defenzivně. Totéž bylo očekáváno od československé armády. Důvodem tohoto rozhodnutí byly potíže vnutit Německu mírové podmínky. Foch si nepřál otevřít druhou frontu v Maďarsku, Německo bylo pro něj vždy prioritou, kterou nadřazoval nad jiná válčiště.³

Rozhodnutím Saint-Germainské mírové smlouvy ze září 1919 byla Československu definitivně přiřčena Podkarpatská Rus, která se měla stát autonomní součástí nově

1 STRAKA, Karel – KYKAL, Tomáš. *Československá armáda v letech budování a stabilizace 1918 – 1932*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2013, s. 34.
 2 POP, Ivan. *Podkarpatská Rus*. Praha: Libri, 2005, s. 108.
 3 STRAKA, Karel – KYKAL, Tomáš. *Československá armáda v letech budování a stabilizace...*, s. 42.

Edmond Charles Adolphe Hennocque.
ZDROJ: https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=Hennocque_Edmond

vzniklé republiky. Vojenský velitel v oblasti Podkarpátí francouzský generál Edmond Hennocque⁴ vyhlásil v červnu 1919 vojenskou diktaturu. Jednak pro zaručení bezpečnosti na obsazeném území, fungování dopravy, spojů, zásobování obyvatelstva a rozvoj dalších nezbytně nutných institucí, ale také proto, aby bylo možno postupně rušit nežádoucí ustanovení dosud platného uherského práva a nastolovat právo československé. V srpnu 1919 pak byl generálem Hennocquem do úřadu náčelníka civilní správy uveden zkušený úředník Jan Brejcha.⁵ Ten měl postupně přebírat zodpovědnost za civilní správu.⁶ K tomu je potřeba dodat, že vojenská správa byla té civilní nadřazena pouze formálně, a veškerým rozhodnutím však musel svůj podpis připojit i vojenský velitel oblasti.

Československo získalo území, které mělo doposud zcela jiný vývoj, než jaký byl především v českých zemích. Proces konsolidace nebyl jednoduchý a už jen jeho samotný počátek v roce 1919 ukazuje i na mnohá pozdější úskalí, kterým s odstupem času čelili další představitelé československého státu, armády a správy. Významným faktorem byl i postoj místního obyvatelstva a vztahy se sousedními státy. V létě 1919 vláda pověřila ministra vnitra Antonína Švehlu, aby zajistil administrativní řízení Podkarpatské Rusi. V té době byla v zemi velmi nepřehledná situace. Válka Československa a Rumunska s Maďarskou republikou rad přinesla zemi anarchii, válečné strádání, a nakonec obsazení rumunskou armádou. V některých obcích vládli komunisté, některá údolí si vlastně vládla sama. Maďarští úředníci v mnoha případech odmítali přijímat a respektovat československou správu. V červenci 1919 Rumuny vystřídaly československé oddíly a do příjezdu kompetentních úředníků ministerstva vnitra vládla zemi diktátorský armáda.⁷

Zemské vojenské velitelství v Užhorodu popisovalo dramatické momenty při konsolidaci území následujícím způsobem: „*Pochod k obsazení území byl zahájen koncem dubna 1919. Naše vojska obsadila 29. dubna po třídních potyčkách s rudou gardou stanicí Čop, navázala spojení s rumunskými oddíly postupujícím podél Tisy. Při bolševickém*

- 4 Edmond Charles Adolphe Hennocque (1860 – 1933) byl divizní generál francouzské armády, po skončení první světové války, ve které byl několikrát vyznamenán, byl členem francouzské vojenské mise v Československu. V roce 1919 velel československým jednotkám, které bojovaly na východním Slovensku proti Maďarům, v červnu 1919 se stal vojenským správcem Podkarpatské Rusi, po neshodách s československou civilní správou a takzvaným rusínským Direktoriem byl v prosinci 1919 odvolán.
- 5 HRBEK, Antonín. *Podkarpatská Rus: stoleté výročí vzniku*. Olomouc: Poznání, 2018, s. 24.
- 6 HOŘEC, Jaromír. *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*. Praha: Česká expedice, 1997, s. 8-9.
- 7 FASORA, Lukáš. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa*. Brno: CERM, 1998, s. 3.

vpádu na Slovensko v červnu 1919 byla zdejší divize generála Deastreameau odříznuta od hlavních sil československé armády operujících na Slovensku a musela tudíž zdejší posádky vyklidit a zasadit veškeré síly v okolí Michalovců. Rumuni obsadili Čop a v Mukačevu byla smíšená posádka československo-rumunská. 22. července byl znovu obsazen Čop a obsazeno území západně od linie Čop-Mukačevo. Území na východ od této linie bylo postupně rumunskými vojsky vyklíženo a obsazováno v době od 29. července do 5. srpna 1919 československými oddíly.⁸

Při počátku maďarské ofenzivy hrálo roli v důvodech neúspěchů československé armády zejména několik faktorů. Převaha maďarského dělostřelectva, mnohem silnější motivace maďarských vojáků, nasazené československé jednotky leckdy nepatřily zrovna k elitním, případně se rekrutovaly z vojáků, kteří byli opětovně odvedeni po předchozích čtyřech letech válečných útrap na frontě a k dalšímu boji neviděli důvod. Z nečekaných a překvapujících porážek se československá armáda začala postupně vzpamatovávat. Došlo v ní též k citelným změnám. Byla odvolána italská vojenská mise, které československá vláda nedůvěřovala ani politicky ani odborně. To mělo své zahraničněpolitické pozadí, kdy Italové těžko snášeli, že hlavní československé velení je ve francouzských rukou a také, že Italové vnímali Maďary jako potenciální spojence proti Jugoslávii. To mělo vliv i na některé bojové akce. 1. června 1919 odevzdalo velení všech 157 italských důstojníků a v hlavních funkcích je nahradilo 50 důstojníků francouzské vojenské mise.⁹

Hlavní maďarské síly byly soustředěny k útoky na východní Slovensko. Na československém území čelila maďarskému útoku Východní armádní skupina pod velením generála Hennocqua zároveň střežící i území Podkarpatské Rusi. Náčelníkem generálního štábu československé armády byl v této době generál Maurice Pellé. Ten postupně provedl několik radikálních opatření a poslal do nejhroženějších úseků všechny prostradatelné důstojníky. I na základě lepšího zásobování, nastolování tvrdé kázně, aktivní obrany a kooperace s rumunskou armádou se vojenská situace začala lepší. Maďaři se vyčerpali ze sil, které již neměli, nemohli je doplnit a byli nuceni ustoupit. Odříznutá divize generála Deastreameau stejně jako celá Východní armádní skupina opět navázala spojení se zbytkem země. Boj však dále pokračoval. Za nejdůležitější považoval generál Pellé vojenskou pomoc Dohody ve prospěch Československa. Maďarská vláda navíc čelila ostrému ultimátu vítězných mocností, které se nakonec rozhodla pod stálým tlakem přijmout. Príměří nastalo 24. června 1919 a do 30. června maďarské vojsko Slovensko opustilo.¹⁰

Podkarpatská Rus byla právně začleněna do území Československa na základě soustavy mírových smluv, které byly výsledkem pařížských mírových dohod. Mírové smlouvy obsahovaly shodně všeobecné informace o nezávislosti československého stá-

8 Vojenský historický archiv (dále VHA) Praha, fond Zemské vojenské velitelství (dále ZVV) Užhorod 1919 – 1925, šk. 2, inv. č. 12, č. j. 3772 – Rekapitulační zpráva o počátku vykonávání československé suverenity na Podkarpatské Rusi ze dne 11. 8. 1922.

9 BÍLEK, Jiří a kol. *Vojenské dějiny Československa*. 3. díl. 1918 – 1939. Praha: Naše vojsko, 1989, s. 70.

10 STRAKA, Karel – KYKAL, Tomáš. *Československá armáda v letech budování a stabilizace...*, s. 44-57.

tu, které zahrnovalo i autonomní území Rusínů na jih od Karpat. Šlo však jen o rámcové vymezení a detailněji se hranice Podkarpatské Rusi řešily až v létě 1919. Problémem nebyla severní a východní hranice, kterou tvořily historické hranice Uherska. Po hřebenech Karpat byly tyto hranice společné s polskou Haličí. Jižní hranice s Rumunskem byla schválena 7. srpna 1919 a potvrzená až 10. srpna 1920 v Sévres. Ostatně až po pod-

Pohlednice z Užhorodu. ZDROJ: Archív Petra Švorca

pisu mírové smlouvy s Maďarskem v Trianonu 4. června 1920 došlo k uzavření problematiky vymezení vnějších hranic Podkarpatské Rusi.¹¹

K vysvětlení nezbytnosti vyhlášení vojenské diktatury je potřeba podotknout, že v první polovině roku 1919 panovala na území Podkarpatské Rusi nepřehledná situace. Poměry byly celkově rozhárané. Na některých místech se vlády ujali komunisté, některé obce vystupovaly jako samostatné jednotky, vládly si vlastně samy. 24. dubna 1919 obsadilo část území Podkarpatské Rusi rumunské vojsko, 20. července 1919 ho nahradilo československé vojsko, když vojska Maďarské republiky rad ustoupila z území východního Slovenska. Navíc v létě a na podzim roku 1919 navázal arcivévoda Josef Habsburský styky s bývalými úředníky uherského státu na Podkarpatské Rusi s cílem zabránit jejímu připojení k Československu získáním statutu neutrálního území, které by ale bylo pod maďarským patronátem.¹²

11 ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi. I. Demografická reprodukcia*. Bratislava: INFOSTAT, 2009, s. 11.

12 ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 61.

Tato situace a aktivity maďarské strany byly příčinou vyhlášení vojenské diktatury na území Podkarpatské Rusi. Nejen Slovensko, ale formálně i území na východ od něj spadaly pod správu ministra s plnou mocí pro správu Slovenska Vavro Šrobára. Ten vzhledem ke složité situaci oznámil 4. června 1919 vládě, že moc na východě republiky vkládá do rukou vojska a 6. června 1919 vyhlásil velící francouzský generál Hennocque vojenskou diktaturu, a to nejdříve v obvodu, který kontrolovaly jeho vojenské jednotky. 18. srpna 1919 obsadil podstatnou část Podkarpatské Rusi, vyhlásil její osvobození a zaručoval správní a územní nezávislost. Usnesením ministerské rady z 18. listopadu 1919 se vojenská diktatura rozšířila na celé území Podkarpatské Rusi. Trvala až do 9. ledna 1922. Konec roku 1919 se již nesl ve znamení upevňování nové republiky, a to i s územím Podkarpatské Rusi jako její autonomní součástí. Československá republika se však musela zavázat mezinárodnímu společenství reprezentovanému Společností národů, že Podkarpatské Rusi poskytne veškerá práva na autonomní vývoj a bude je dodržovat.¹³

Zajímavým svědectvím o těžkostech, které leckdy provázely zavádění československé státní moci na Podkarpatské Rusi, byl dopis z října 1919 napsaný ministrem národní obrany Václavem Klofáčem, který vojáky napomínal k tomu, aby se chovali s úctou k místnímu náboženskému vyznání u obyvatelstva: „*Velký boj, který vede lidstvo za duchovní svobodu nelze snižovatí hrubými útoky proti náboženskému cítění, protože by se tím ohrožovala mravní podstata kulturního vývoje. Vzájemná úcta a snášenlivost musí naplňovat srdce všech občanů republiky. Doufám, že nedojde již k žádnému rušení, zlehčování nebo zsměšňování náboženských obřadů a duchovních osob.*“¹⁴ Obdobně napomínal vojáky již o měsíc dříve v září 1919 u případů spontánního strhávání především německých cedulí a nápisů firem či demolování památníků.¹⁵

V říjnu 1919 bylo také vrchním vojenským velitelstvím na Podkarpatské Rusi konstatováno, že vojsko, které zde bude dislokováno, bude mít nadále početně maximálně na 15 tisíc mužů a že jeho zásobování si zaslouží zvláštní režim i kvůli tomu, že je od domova neuvěřitelně daleko, že jsou zde neuspořádané poměry bez náležitých komunikací a ubytování pro vojáky. Vojsko zkrátka počítalo s tím, že zde bude fungovat po nějakou dobu odkázáno do velké míry samo na sebe a žádalo kvůli tomu o zvýšené materiální přiděly proviantu.¹⁶

Důležitým momentem bylo vymezení působnosti úřadu náčelníka civilní správy, do kterého byl uveden pověřený úředník Jan Brejcha. Civilní správa formálně podléhala autoritě generála Hennocqua. Vyřízení jejich záležitostí, bylo určeno výhradně generálu – veliteli oblasti, tedy výlučně vojenskému úřadu (2. oddělení Hlavního štábu). Týkaly se zejména věci četnictva, pohraniční policie a dále v případech, kdy by názor úředníka Brejchy měl být brán v potaz. Jan Brejcha však také měl k dispozici poměrně

13 ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946...*, s. 61–62.

14 VHA Praha, ZVV Užhorod 1919 – 1925, šk. 2, inv. č. 39, č. j. 4453 – Rozkaz ministra národní obrany ze dne 3. 10. 1919.

15 VHA Praha, ZVV Užhorod 1919 – 1925, šk. 3, inv. č. 264, č. j. 1912P – Dopis ministra národní obrany určený vrchnímu velitelství československých vojsk ze dne 13. 9. 1919.

16 VHA Praha, ZVV Užhorod 1919 – 1925, šk. 2, inv. č. 82, č. j. 4743 – Dopis vrchního velitelství vojska na Podkarpatské Rusi adresovaný Správnímu odboru Ministerstva národní obrany ze dne 18. 10. 1919.

široké možnosti realizace nejrůznějších opatření, do kterých ani nebyl důvod ze strany vojenské správy zasahovat či je více do hloubky zkoumat. V praxi to mělo fungovat tak, že se mezi sebou měli ve spornějších případech vojenská i civilní správa předem radit a domlouvat na dalším postupu. Mělo jít především o tyto záležitosti – spravedlnost ve věcech civilních, obecní správa, cenzura tisku, zásobování obyvatelstva a finanční a peněžní náležitosti fungování celého teritoria Podkarpatské Rusi. Jan Brejcha – v roli jakéhosi přednosty všech civilních úřadů mohl podávat generálu Hennocquovi návrhy i v dalších oblastech, měl také možnost široké iniciativy například i v otázkách církevních, komunální správy a jazyku vyučování ve školství. Pokud u čehokoliv vznikla pochybnost, úředník Brejcha se obracel i přímo na ministra vnitra, který měl poslední slovo a mohl případně i zvrátit rozhodnutí vojenské správy, v praxi se však i zde mělo řešit vše zejména vzájemnou dohodou.¹⁷

Dne 7. listopadu 1919 schválila československá vláda první dokument týkající se statutu Podkarpatské Rusi – Generální statut pro organizaci a administraci Podkarpatské Rusi. Ve své hlavní části obsahoval Generální statut doslovný opis článku mírové smlouvy týkající se Podkarpatské Rusi. Schválený dokument měl však ve všech aspektech jen provizorní charakter. Současně vláda jmenovala prozatímní pětičlennou rusínskou autonomní radu v čele s G. Žatkovičem, nazvanou *prozatímní Direktorium*. Toto Direktorium bylo fakticky nevyhraněným celkem, obsahujícím prvky provizorního autonomního sněmu a orgánu autonomní správy, nemělo však skutečný vliv na správu země. Ve vztahu k faktickému spravování oblasti byla moc v kraji soustředěna zejména v rukou velitele východních jednotek československých vojsk generála E. Hennocquea.¹⁸ Ne vždy však byla spolupráce mezi jednotlivými aktéry výkonu jakéhokoliv druhu správy na Podkarpatské Rusi ve výsledku ideální, což dokládá i Hennocqueovo odvolání již v prosinci 1919.

Závěrem je přínosné uvést jedno vojenské hlášení týkající se nálady obyvatelstva z 23. listopadu 1919, které dokumentuje, jak postupovala konsolidace Podkarpatské Rusi, kde se vojenská i civilní správa snažila místním lidem již od počátku vzájemných kontaktů dokázat, že pro ně rozhodně nejsou občany druhé kategorie a byla volena i s ohledem na místní poměry: *„Obyvatelstvo jest nám nakloněno. Dovede si vážit vládného a nestranného zacházení z naší strany. Pociťuje těžce nouzi o šatstvo a obuv. Bylo by jistě možné, aby české obchody zřídily pobočky ve zdejších kraji a přispěly tak ke zmírnění nouze. Obyvatelstvo toužebně očekává odchod rumunského vojska a konečné ustálení hranic. Rolníkem jest zde prostý občan, který nezná či nemá jiné potřeby než kukuřici a nezná pohodlí.“*¹⁹

17 VHA Praha, ZVV Užhorod 1919 – 1925, šk. 3., inv. č. 321, č. j. 2215P – Nóta týkající se oborů působnosti Dr. Brejchy v oblasti rusínské zasláná generálem Hennocquem z pověření Hlavního štábu československé armády ze dne 10. 9. 1919.

18 POP, Ivan. Podkarpatská Rus v československé republice (1919 – 1939) In *Dějiny Rusínů*, <https://www.rusyn.sk/dejiny-rusinu-i/> (cit. 25. 12. 2019).

19 VHA Praha, ZVV Užhorod 1919 – 1925, šk. 5, inv. č. 634, č. j. 3242 – Situační hlášení velitelství 20. pěší brigády ze dne 23. 11. 1919.

Proces vojenské a politické konsolidace území Podkarpatské Rusi, u které ještě poměrně dlouho po skončení první světové války nebylo jasné, zda se stane součástí nově vzniklého československého státu, neprobíhal za ideálních podmínek. Místo toho, aby se mohla oblast urychleně integrovat a sžívat s novým státním útvarem, mnozí obyvatelé nevěděli, kterým směrem se kola dějin roztočí. Maďarská intervence na Slovensku a několik měsíců intenzivních bojů s československými jednotkami, kterým se v některých fázích tohoto střetnutí nevedlo z vojenského hlediska zrovna nejlépe, tento proces ještě dále pozdržela. V určitý moment zůstala Podkarpatská Rus zcela odříznuta od zbytku země a Maďaři postoupili až k polským hranicím. Po zásahu dohodových mocností a s přispěním zejména tlaku rumunských jednotek, se Maďaři začali stahovat až na hranice, které jim stanovila mírová dohoda. Představitelé československé vojenské a civilní správy na Podkarpatské Rusi teprve v tento moment, tedy až zhruba od července a srpna 1919, mohli začít pracovat na vytvoření běžného mírového chodu státu, výkonu ústřední moci a práva a zásobování obyvatel. Situace se nakonec začala uklidňovat a způsob, jak pozitivně a nostalgicky vnímají poslední pamětníci z řad místních ruských obyvatel a zprostředkovaně i jejich potomci etapu soužití v jednom státě, také ukazuje, že zvolené metody se dají považovat účinné a pro lokální populaci akceptovatelné. Takové štěstí řada minorit v okolních zemích neměla. Proces vojenské i politické konsolidace Podkarpatské Rusi tedy i přes veškeré těžkosti, zejména ve vztahu k mezinárodním okolnostem, proběhl úspěšně.

*„Přisahal jsem věrnost císaři a nepředám trestnici
nějakému Vopršálkovi!“*

Případová studie k dějinám československého vězeňství v letech 1918 – 1919 na příkladu pohraniční věznice Mírov¹

Anna BLATECKÁ

Abstract: *“I swore loyalty to the Emperor and I will not pass the House of Correction onto some Vopršálek!”: A case study of the history of the Czechoslovak prison service in 1918 and 1919 – Mírov borderland prison*

*The history of the prison service is an extraordinary topic that reflects power-struggles and upheavals that took place in Czechoslovakia in the first half of the 20th century. This is especially true for the prison at Mírov Castle, situated in the North-Moravian borderland mountains, which was, in the past, mainly inhabited by Germans. For the imperial-royal prison, this fact was in no way problematic; a vast majority of the prison staff were Austrian officers and local German guards. A pivotal moment came about in the autumn of 1918, when the Czechoslovak Republic was founded and the Mírov prison fell under the auspices of the Czechoslovak Ministry of Justice. Neither the former garniture at Mírov nor the German population living in the vicinity was ready to make their peace with this new reality, which sparked a nationalist quarrel, culminating in the post-war displacement of the German population. Between 1918 and 1920, the Mírov prison became the stage for a number of pivotal changes that were to lead to the building of a new, modern, Czechoslovak prison. The paper, apart from other things, presents the composition of the prisoners at Mírov, the personnel, as well as the importance of spiritual care in the prison's transformation. The paper primarily uses as its sources documents from the Mírov House of Correction stored in the Olomouc branch of the Opava Land Archives, as well as clerical sources, the so-called *Kniha duchovní péče v trestnici Mírov od roku 1898 – 1945* (The Book of Spiritual Care at the Mírov House of Correction) and *Pamětní kniha farní expozitury Mírov* (Chronicle of the Mírov Parish Exposition).*

Keywords: *Prison service. The foundation of Czechoslovakia. World War I. Mírov. The Province of Sudetenland.*

---

1 Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR UP v Olomouci (IGA_FF_2020_014), Společnost v historickém vývoji od pravěku po moderní věk VI.

Úvod

Hrad Mírov ležící v severomoravských kopcích v oblasti Zábřezska, jež se rozprostírá mezi jesenickou oblastí a olomouckou Hanou, byl původně vybudován ve 12. století jako součást obranné soustavy střežící olomoucký biskupský majetek,² nicméně po většinu doby sloužil a dodnes slouží jako věznice. Jistou dobu byl hrad využíván také jako korekční dům pro kněze (1761 – 1850).³ Roku 1850 byla na mírovském hradě zřízena císařsko-královská státní věznice, která zde fungovala až do vzniku Československa v říjnu 1918. V předválečných letech se jednalo o věznici, kde byli internováni zejména kriminální vězni. Co se týče jejich národnostního složení, převažovali česky mluvící nad těmi, kteří se hlásili k německé obcovací řeči, a to přibližně v poměru dvou ku jedné.⁴ Personál věznice byl ovšem složen výhradně z německého obyvatelstva, což souviselo zejména s obsazováním vyšších úřednických míst přednostně rakouským personálem, částečně ale také s lokací, v níž se trestnice nacházela.⁵ Národností a jazykové tření v této oblasti se v pramenech zmiňuje již v 90. letech 19. století. Kritika se objevuje zejména v pamětní knize římskokatolického duchovního správce, kterým toho času byl důstojný pán Jan (Johanes) Hrubý.⁶ Ten si při svém líčení stýskal nad nedostačujícími možnostmi sloužení mši v českém jazyce, jazykovou propastí, která stojí mezi dozorcí a uvězněnými, ale také nad odmítáním českých žadatelů o práci.⁷

Poměry na Mírově nesporně ovlivnila první světová válka, kdy se zásadně změnilo národnostní složení uvězněných osob. Již 6. srpna 1914 byla na Mírov přemístěna trestnice z Wiśnicz, která se nacházela na území dnešního Polska v Malopolském vojvodství v okrese Bochnia. Na hrad bylo evakuováno okolo 300 polských vězňů, 51 dozorců, tamější c. k. ředitel, inspektor stráže a polský duchovní správce⁸. Tím vzniklo jakési

-
- 2 PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila. *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu-Castelkorna 1664 – 1695*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001, s. 103-118.
  - 3 Podrobněji viz JONOVÁ, Jitka. *Domus correctionis Múroviensis = Korekční dům pro kněze na Mírově (1761 – 1850)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, s. 139.
  - 4 Bližší údaje o počtech vězněných osob v této době prozatím nebyly nalezeny. Archiv věznice Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče v trestnici Mírov od roku 1898 do roku 1949.
  - 5 Při sčítání lidu k roku 1900 se v obci Mírov z celkového počtu 1740 obyvatel přihlásilo k německé obcovací řeči 1243 osob a k české řeči 489 obyvatel. Viz BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848 – 1960. Svazek IV. Okresy: Šumperk, Zábřeh, Rýmařov*. Ostrava: Profil, 1974, s. 205.
  - 6 Jan Hrubý působil ve funkci duchovního správce trestnice Mírov od roku 1900, kdy nastoupil na místo druhého duchovního správce. V roce 1911 bylo na základě rozhodnutí c. k. ministerstva spravedlnosti zrušeno druhé místo duchovního správce, a to z důvodu nízkého stavu vězňů v trestnici Mírov. Jan Hrubý se tak stal jediným duchovním správcem věznice a ve své pozici setrval až do roku 1927, kdy odešel do penze.
  - 7 Výtky ohledně nedostačujícího počtu česky mluvících zaměstnanců jsou částečně vyslyšeny až v roce 1913, kdy jsou po sedmileté odmlce přijati dva noví čeští dozorcí na zkoušku.
  - 8 Archiv věznice Mírov, Deník duchovního správce, *Záznam o přeložení trestanců z Wysniecze do Mírova*. Z pramenů uložených v Rakouském státním archivu vychází najevo, že k internaci vězňů z východu byla věznice využita již v předešlém čase, konkrétně v roce 1912, a to kvůli polskému hnutí v Haliči. Tehdy bylo na Mírově internováno okolo 200 vězňů z Wiśnicz a ze Stanislawova,

Hrad Mírov po roce 1848 (F. A. Haber)

ZDROJ: KŘUPKA, Václav – TRUNDA, Zdeněk – WILHELM, Marek. *Hrad Mírov od založení po současnost. Mohelnice: Věznice Mírov, 2008, s. 9*

dvojvládí. Na Mírově působil jednak původní vedoucí věznice, vládní rada Anton Neumann,⁹ který však odešel 1. listopadu 1914 do penze a byl vystřídán Emilem Smitkou, jehož původní působiště bylo v c. k. trestnici ve Lvově. Druhým vedoucím byl přednosta Steiner, jenž setrval v ředitelské funkci wiśniczské věznice.¹⁰ Během válečných let byli na Mírov posíláni pouze trestanci polské a rusínské národnosti, zatímco němečtí a čeští trestanci byli umísťováni do věznic v Čechách. Stalo se tak, že počet českých a německých trestanců v důsledku propouštění, úmrtí a amnestie stále klesal, takže zde nakonec zůstal už jen malý počet „dlouholetých“ trestanců.

Rovněž se změnilo denní zaměstnání vězňů, jehož hlavní náplní byla fyzická práce. V prvé řadě se jednalo o práci v dílnách. V předválečných letech byli vězni zaměstnáváni v tkalcovně, stolárně, knihařské dílně či v knoflíkárně. Vězně rovněž zaměstnávaly polnosti a zahrady ústavu, které se rozprostíraly na bezmála 16 hektarech.¹¹ Během

---

dnešního Ivano-Frankivska na západě Ukrajiny.

9 O další činnosti Antonína Neumanna se dozvídáme z publikace Edmunda Stratila *Tržní obec Mírov v Obrazech: „Antonín Neumann byl dlouhá léta předsedou místní školní rady, zakladatelem a předsedou dětské školky, členem obecního výboru, zakladatelem kaple a získal si rovněž i jinak veliké zásluhy. Za války 1914 – 1918 se dobrovolně hlásil k službě ve vojsku a byl co hejtman a velitel nemocnice v Krakově.* STRATIL, Edmund. *Tržní obec Mírov v Obrazech (fotoalbum)*. Ate-liér Rössler, 1936. In <http://genealogie.janfila.com/data/fotoalbum-mirov1935cesky.pdf?fbclid=IwAR2WSNri8Faw2AmrNsbV-RT2ZbN0WrS2R-9SDHHOHQzLlQuiz87a4ykVna4>.

10 Více informací o přednostovi wiśniczské věznice prozatím nebylo zjištěno.

11 KŘUPKA, Václav – TRUNDA, Zdeněk – WILHELM, Marek. *Hrad Mírov od založení po současnost*. Mohelnice: Věznice Mírov, 2008, s. 30.

války však byla věznice pověřena zejména pracemi na dodávkách zboží pro armádu, jako byla například výroba vojenských příkrývek.¹² Došlo také k omezení činnosti duchovního správce. Výuka v ústavní škole byla omezena pouze na výuku náboženství. Důsledkem národnostního složení vězňů, kdy převažovali vězni polské a rusínské národnosti, byla výuka náboženství vyučována pouze v polském jazyce. Nejistotněji se však první světová válka odrazila na kvalitě života uvězněných osob a zaměstnanců. K radikálnímu zhoršení podmínek ve věznici došlo konkrétně v posledních dvou letech války. V roce 1917 byl na Mírově vyhlášen nouzový stav. Trestnice se potýkala s nedostačujícím množstvím potravin, což se projevilo zejména zvýšenou úmrtností vězňů. *„Ačkoliv stav byl celkem nízký, zemřelo v tomto roce [1917] 64 trestanců v důsledku podvýživy, zatímco v prvních letech války při vyšším stavu byl průměrný počet úmrtí 20.“*¹³ Věznici se také nedostávalo dostatečného množství topiva, a tak byly oproti předchozím letům vytápěny pouze dílny. Nedostatkovým artiklem byla také sláma, a proto nebyly slamníky v celách po celý rok nacpány. Obdobné problémy řešil vězeňský personál a jejich rodiny, který byl rovněž závislý na státním zásobování. V závěru roku 1917 pak došlo k částečné rekvizici kovů.¹⁴ Ze vzpomínek důstojného pána Jana Hrubého se dozvídáme, že následujícího roku byla situace ve věznici ještě horší. *„Jestliže byla nouze v roce 1917 pocitována, dosáhla v roce 1918 takové výše, že si každý myslící člověk musel říci: ‚Už to nejde dál.‘ Ústav byl obrazem těchto poměrů v malém: žádný otop (v zimě musely být káceny stromy v parku a čerstvým dřevem se topilo v dílnách), žádné řádné oděvy a obuv, ubohá strava – to vše nemohlo zůstat bez vlivu na zdravotní poměry v ústavu: v prvních 5 měsících zemřelo přes 40 trestanců. Byly dny, kdy byli tři mrtví nesení ke hrobu. O nic lépe nebylo mezi zaměstnanci c. k. trestnice.“*¹⁵ Neutěšený stav přijel řešit dvorní rada von Mayer,¹⁶ který po čtyřdenní inspekci vyjádřil politování nad těžkou situací ve věznici. Žádná konstruktivní řešení problému však nenavrhl. Inspekce byla ukončena s příslibem dvoutýdenních dodávek masa.¹⁷ O osudu věznice v posledních měsících Velké války se více nedozvídáme. Naopak vzniku Československé republiky a předávání věznice do rukou československé správy je věnována velká pozornost jak v deníku duchovního správce trestnice, tak v dokumentech úřední povahy.

Vznik Československa a předávání věznice do československé správy

Dne 28. října 1918 byla v pražském tisku zveřejněna tzv. Andrásyho nóta, v níž rakouská vláda s ohledem na nótu presidenta Wilsona vyjádřila ochotu vyjednávat o příměří a míru a rovněž kvitovala Wilsonův desátý bod o vytvoření předpokladů pro autonom-

12 Archiv věznice Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče v trestnici Mírov od roku 1898 do roku 1949.

13 Archiv věznice Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče...

14 Archiv věznice Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče...

15 Archiv věznice Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče...

16 Bližší informace nebyly doposud zjištěny.

17 Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc (dále jen ZAO – OL), fond Trestnice Mírov, kniha 96 – Protokol o úředních konferencích.

ní vývoj národů Rakouska-Uherska.¹⁸ Andrásyho nota byla českou společností vnímána jako kapitulace monarchie a provázena projevy všeobecného entuziasmu. Moci se ujal Národní výbor, který téhož dne vydal první zákon o vzniku samostatného Československa. Na tyto události německá společnost v čele s německými poslanci z Čech reagovala již 29. října odmítnutím nároku Československa na německé oblasti a vyhlášením samostatné provincie *Deutschböhmen*, která se rozprostírala na území severních Čech. Následujícího dne se k tomuto prohlášení přidali poslanci ze severní Moravy a Slezska, kteří vyjádřili svou příslušnost k německému Rakousku a vyhlásili provincii *Sudetenland* se sídlem v Opavě. Zemským hejtmanem se stal opavský poslanec dr. Robert Freissler.¹⁹ Na rozdíl od provincie *Deutschböhmen* se zástupci provincie *Sudetenland* snažili uhájit také práva Němců žijících mimo provincii.²⁰ V okresních městech byly postupně zakládány české národní výbory, což ve většině částí Československa probíhalo bez větších problémů, nicméně v oblastech s převahou německé populace bylo toto počínání přijímáno se silnou nevolí a docházelo k zřizování německých národních výborů, které se hlásily k německým provinciím a usilovaly o převzetí státních úřadů pod svou správní moc. Nejinak tomu bylo i v obci Mírov. Místnímu německému národnímu výboru se v prvních listopadových dnech podařilo převzít četnické stanoviště a poštovní úřad, který byl ozdoben německými trikolorami. Dne 4. listopadu pak měla být převzata samotná věznice.²¹ Správa věznice tak v těchto překotných dnech stála před rozhodnutím, na kterou stranu se přidat.

Impuls, který rozpoutal debatu o budoucích postojích věznice k odehrávajícím se politickým událostem, přišel paradoxně ze strany vězňů. Ti totiž ihned 28. října vznesli dotaz na duchovního správce věznice, zda bude 4. listopadu 1918 sloužena bohoslužba na počest císařova svátku.²² Z dalšího líčení duchovního správce se dozvídáme, že on tento dotaz předal tehdejšímu řediteli, pražskému rodákovi, nicméně c. k. úředníkovi Emilovi Smitkovi, jenž se až tímto prostřednictvím dozvěděl o probíhajícím převratu. Jan Hrubý jej informoval o vzniku Národního podvýboru v Zábřehu, který měl jménem pražského Národního výboru převzít státní úřady a ústavy v okrese, mezi něž patřila také mírovská trestnice, a dále jej zpravilo o záměrech mírovského německého národního výboru.²³ Vedoucí věznice reagoval takto: „*Já jsem důstojník a úředník rakouský. Jako takový přísahal jsem věrnost císaři a nepředám trestnici nějakému, Vopršálkovi, který sem přijde. Co pak se bohoslužeb za císaře týče, ty budou a, kdo by se protivil z trestanců, toho potrestám.*“²⁴ Po zklidnění vzájemného rozhořčení se vedoucí trestnice

18 PROKŠ, Petr. Andrásyho nota. In PÁNEK, Jaroslav a kol. *Akademická encyklopedie českých dějin*. Sv. I, A – C. Praha: Historický ústav, 2009, s. 48.

19 Robert Freissler (*23. března 1877 – †7. ledna 1950) Od roku 1911 poslancem v Říšské radě za Německou nacionální stranu. V parlamentu setrval až do roku 1918. In https://www.parlament.gov.at/WWER/PAD_00387/index.shtml.

20 MACOUN, Marian. *Konec provincie Sudetenland v Šumperku* (Bakalářská diplomová práce). Brno: Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2008, s. 7-8.

21 Archiv věznice Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče..., s. 64.

22 Archiv věznice Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče..., s. 64.

23 Archiv věznice Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče..., s. 64.

24 Archiv věznice Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče..., s. 64.

obrátil na soudce a vládního komisaře v Mohelnici, který mu však platnost Hrubého tvrzení potvrdil a dále mu oznámil, že v následujících dnech budou na Mírov vysláni delegáti Národního výboru, kteří ústav převezmou. Ačkoliv se původem německý soudce a vládní komisař neobával podat tyto informace, v případě bohoslužby za jmeniny císaře si netroufal rozhodovat a odkázal vedoucího věznic na vrchní státní zastupitelství v Brně, kde ještě v tu dobu úřadoval Albert rytíř Jantsch von Sternbach,²⁵ „jenž znám byl jako rakouský byrokrat a zarytý Němec.“²⁶ Ten

Ústavní škola. ZDROJ: KŘUPKA, Václav – TRUNDA, Zdeněk – WILHELM, Marek. Hrad Mírov od založení po současnost. Mohelnice: Věznice Mírov, 2008, s. 23.

Smitkovi nařídil, aby byla bohoslužba sloužena a dále jej intimoval, aby se poměry ve věznici nezměnily do doby, než vídeňský parlament učiní v těchto otázkách právoplatného rozhodnutí. Dne 31. října brněnské vrchní státní zastupitelství informovalo správu věznic, aby ve všem zachovávala starý, pro trestnici platný řád a hlavně německé úřadování. V této situaci se rozhodl jednat také duchovní správce, který do té chvíle vyjadřoval své politické názory pouze v deníku duchovní správy. Jan Hrubý požádal o dovolenou, aby se jednat vyhnul sloužení císařské bohoslužby, a také proto, aby mohl o poměrech ve věznici informovat národní výbory v Zábřehu a v Olomouci.²⁷ K dalšímu zvratu však došlo již 2. listopadu, kdy byl ze své funkce pro svůj odpor k novému státnímu zřízení odvolán Albert Jantsch von Sternbach a nahrazen loajálnějším úředníkem Dr. Jaroslavem Lazarem. Téhož dne pak nový státní zástupce telefonicky dotázal vedoucího mírovské věznic, zda bude ochoten předat věznic. Smitka byl však ochoten předat až v okamžiku, kdy k tomu obdrží písemné nařízení. Dr. Jaroslav Lazar dle deníku duchovního správce reagoval takto: „Už jest to na cestě express, jakmile to dojde, vezměte ihned úředníky a zřízence v přísahu a zdráhal-li by se kdo složití slib, dejte mu mým jménem – dovolenou.“²⁸ Následujícího dne se tak možná jen díky pohotové iniciativě brněnského generálního státního zastupitelství nepodařilo německému národnímu výboru převzít věznic.²⁹

25 Albert rytíř Jantsch von Sternbach, (*1854 – †1939). V polovině 80. let 19. století působil jako adjunkt okresního soudu ve Vyškově a posléze jako úředník státního návladního v Novém Jičíně. Od roku 1900 zastával post státního návladního v Brně, od roku 1904 vrchního státního návladního. In <https://galerieosobnosti.muzeumnj.cz/albert-rytir-jantsch-von-stermbach>.

26 Archiv věznic Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče..., s. 63.

27 Archiv věznic Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče..., s. 64.

28 Archiv věznic Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče..., s. 64.

29 O poznání problematictější bylo přebírání vězeňských ústavů na Slovensku, kde vyšší státní úředníci maďarští či rakouští sami odcházeli z věznic a soudů či odmítli složit nařízený slib věrnos-

Krejčovská dílna. ZDROJ: KŘUPKA, Václav – TRUNDA, Zdeněk – WILHELM, Marek. Hrad Mírov od založení po současnost. Mohelnice: Věznice Mírov, 2008, s. 23.

Obuvnická dílna. ZDROJ: KŘUPKA, Václav – TRUNDA, Zdeněk – WILHELM, Marek. Hrad Mírov od založení po současnost. Mohelnice: Věznice Mírov, 2008, s. 23.

ním, že nevíme ještě, kam budeme patřiti, zda k české Republice nebo k ‚Sudetenlandu‘, na děkovné bohoslužby tedy že ještě dosti času.³²

Dnes však už víme, že existence provincie Sudetenland neměla dlouhého trvání. K jejímu zániku došlo již v prosinci 1918, kdy Československá armáda zahájila obsa-

Ačkoliv tehdejší přednosta uposlechl rozkazu brněnského generálního státního zastupitelství, držení věznic v rukou československého ministerstva spravedlnosti považoval pouze za přechodný stav, což dokazuje například skutečnost, že přes veškeré události oněch dní byla nakonec mše na počest svátku císaře přeci jen sloužena. Nakonec ji celebroidl duchovní správce wiśniczské trestnice Wojciech Dabrowski. Bohoslužby se musely na rozkaz vedoucího věznic zúčastnit jak všichni trestanci, tak všichni zaměstnanci.³⁰ Mše pak byla ukončena rakouskou císařskou hymnou v německém jazyce.³¹ Tento vývoj je potvrzen též skutečností, že duchovnímu správci Janu Hrubému byla odepřena možnost sloužit mši za blaho Československé republiky a jejího národa. „Při té příležitosti předložil jsem mu také národní hymnu ‚Kde domov můj‘, upravenou slovně pro kostel s tím podotknutím, že dám ji nacvičiti a zároveň litograficky k tomu účelu rozmnožiti asi ve sto výtiscích. Bohužel byl jsem se svojí žádostí odmrštěn s tím odůvodně-

ti, a tak byli propuštěni. Jan Uhlík ve své studii *Zrod Československého věznenství* zmiňuje zejména zaměstnance věznic v Nitře a v Leopoldově. Podrobněji UHLÍK, Jan. *Zrod Československého věznenství*. In *České věznenství*, roč. 10, č. 3/2002, s. 39. <https://www.vscr.cz/wp-content/uploads/2017/03/CV03_2002zm.pdf>.

30 ZAO – OL, fond Trestnice Mírov, kniha 96 – Protokol o úředních konferencích.

31 Archiv věznic Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče..., s. 64.

32 Archiv věznic Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče..., s. 64. Na této symbolické úrovni měl souboj mezi duchovním správcem věznic a vedoucím Emilem Smítkou pokračovat ještě po několik dalších měsíců.

Hrad Mírov. Snímek z třicátých let. ZDROJ: STRATIL, Edmund. Tržní obec Mírov v Obrazech (fotoalbum). Ateliér Rössler, 1936. In <http://genealogie.janfila.com/data/fotoalbum-mirov1935cesky.pdf?fbclid=IwAR2WSNri8Faw2AmrNsbV-RT2ZbN0WrS2R-9SDHHOHQzLlQuiz87a4ykVna4>.

zování Sudet a bez odporu obsadila také Opavu, kde sídlila provinční vláda. Poslední naděje sudetských Němců na existenci provincií byly ukončeny na mírové konferenci v Paříži, kde vítězné státy Dohody odmítly požadavek pohraničních Němců na své národní sebeurčení a při ustavování Československa byly zachovány historické hranice.³³ Mírovská trestnice se tak na budoucí desetiletí stala součástí československé justiční soustavy. Té dal vznik tzv. recepční zákon č. 11/1918 Sb., který ve svém 2. článku hovoří o převzetí veškerých říšských a zemských zákonů.³⁴ V oblasti trestního práva tak zůstal v platnosti takřka 70letý trestní zákon č. 17, který vstoupil v platnost roku 1852 a následně byl v průběhu let upravován a doplňován dodatky.³⁵ Na Slovensku a v Podkarpatské Rusi byl převzat zákoník z roku 1878 a dále zákon o přestupcích z roku 1879, které byly platné pro uherskou část říše.³⁶ Rakouské mocnářství mělo v době svého rozpadu vybudovanou síť věznic, z nichž mladá republika převzala celkem 6 mužských trestnic, které byly určeny k trestům od jednoho roku až po doživotí (Mírov, Praha-Pankrác, Plzeň-Bory, Kartouzy, Ilava, Leopoldov). Pro mladistvé a dospělé ženy byla určena trestnice v Řepích u Prahy. Dále se součástí vězeňské sítě staly justiční ústavy pro chlapce do 21 let. V českých zemích to byl polepšovací a trestní ústav v Mikulově pro odsouzené delikventy do stáří 20 let, kterým byl vyměřen trest delší než 6 měsíců, a také státní polepšovna s názvem Komenského ústav v Košicích, který byl určen pro chlapce zane-

33 MACOUN, Marian. *Konec provincie Sudetenland v Šumperku* (Bakalářská diplomová práce). Brno: Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2008, s. 25.

34 11/1918 Sb. ZÁKON Národního výboru československého ze dne 28. října 1918 o zřízení samostatného státu československého. In <http://spsc.prf.cuni.cz/lex/11-18.htm>.

35 Zákon č. 117 ř. z. ze dne 27. května 1852. Trestní zákon byl platný v českých zemích do roku 1950.

36 Zákon č. 119 ř. z. ze dne 23. května 1873.

dbané, mravně ohrožené nebo narušené či soudem odsouzené k polepšovací výchově.³⁷ Kromě výše zmíněných ústavů zde fungovalo ještě 36 věznic sborových soudů (15 českých, 8 moravsko-slezských, 13 slovensko-podkarpatskoruských), které byly určeny k výkonu krátkých trestů od jednoho měsíce do jednoho roku. K odpykávání přestupků sloužilo 388 věznic okresních soudů (217 v Čechách, 97 na Moravě a ve Slezsku, 74 na Slovensku a Podkarpatské Rusi).³⁸

Z pramenů se však dozvídáme, že mírovská správa nebyla ochotná, ještě dlouho po vzniku Československa, se novým poměrům přizpůsobit. Na tento popud se Jan Hrubý opět rozhodl převzít iniciativu a překročit tak své pravomoci duchovního správce, v nichž měl být zcela podřízen rozkazům vedoucího trestnice.³⁹ Hrubý zamířil v prosinci 1918 k nejvyšší instanci tohoto úřadu, ministru spravedlnosti Dr. Františku Soukupovi, jemuž podal v ústní podobě zprávu o poměrech na Mírově, načež byl požádán, aby sepsal návrh nápravy poměrů v trestnici.⁴⁰ Následně vypracoval duchovní správce níže uvedené memorandum:

- „1) Odstranění Poláků z trestnice, aby učiněna byla přítrž polskému hospodářství, jež úředníci a dozorcí polští (sem evakuovaní) k nám zavlékli.⁴¹
- 2) Obsazení ředitelského místa a jiných míst, jež se snad uvolní během doby, rozhodnými českými úředníky.
- 3) Náprava v poměru českých a německých dozorců (dosud mezi 101 dozorcí 20 – 25 Čechů!).
- 4) Nařízení, aby němečtí úředníci a dozorcí učili se česky (kursy).
- 5) Náprava při obsazování míst inspektora stráže a jeho zástupců (dosud samí Němci).
- 6) Vznik české menšinové školy pro děti českých dozorců.⁴²

37 Podrobněji UHLÍK, Jan. Zrod Československého vězeňství. <https://www.vscr.cz/wp-content/uploads/2017/03/CV03_2002zm.pdf>.

38 HÁJEK, Stanislav. Současné problémy a reforma českého vězeňství. In *Československá kriminalistika. Ministerstvo vnitra, odbor prevence kriminality*, roč. 25, č. 4/1992, s. 350. Srovnej ZDENĚK, Robin. *Vězeňství v první Československé republice*. (Diplomová práce). Brno: Masarykova univerzita v Brně, Právnická fakulta, Katedra dějin státu a práva, 2011, s. 41.

39 Na druhou stranu však nebylo zcela výjimkou, že duchovní správa trestnic informovala o znepokojujících poměrech či pochybeních vězeňského aparátu nadřízené instituce, jako bylo v tomto případě generální státní zastupitelství v Brně či vídeňské ministerstvo spravedlnosti, později československé ministerstvo spravedlnosti v Praze. Viz např. HLADÍK, Ondřej. Gustav Jelínek (1838 – 1931) život evangelického faráře, seniora a vězeňského duchovního správce. In *Historická penologie – internetový časopis Akademie VSČR – Kabinetu dokumentace a historie vězeňské služby ČR v Praze*, č. 2/2016, s. 89. <https://www.vscr.cz/wp-content/uploads/2017/03/HP_2_2016.pdf>.

40 JUDr. František Soukup (*22. srpna 1871 – †11. listopadu 1940) – český sociálně demokratický politik, publicista, novinář, poslanec Říšské rady. Zemřel na následky věznění gestapem.

41 Již 30. ledna 1919 tak byl propuštěn polský personál trestnice, a sice přednosta trestnice Steiner, ústavní učitel a duchovní správce, inspektor, 2 naddozorcí a 11 dozorců.

42 K založení české menšinové školy došlo opravdu zásluhou duchovního správce Jana Hrubého. Byla otevřena 15. září 1919 a bylo do ní přihláшено 45 dětí. Školní třída se stala rovněž jednací místností české Národní jednoty, která měla při své první valné hromadě celkem 45 členů.

Toto memorandum bylo ministerstvem spravedlnosti obratem přijato a hned zkratkou roku 1919 byla započata práce na změně poměrů v trestnici. Nejpalčivějším problémem byla samozřejmě personální obměna. Lvovský úředník Emil Smitka byl k 30. dubnu 1919 zproštěn služby vedoucího přednosta a to nejen z důvodu nelояálního přístupu k novému státnímu zřízení, ale také na základě disciplinárního řízení, které bylo proti němu zahájeno.⁴³ Smitkovi bylo kladeno za vinu „zneužívání úředního postavení v trestnici ve vlastní prospěch a tvrdé, nelidské jednání oproti podřízeným za války.“⁴⁴ Smitka tak předal funkci svému podřízenému, německému úředníkovi Josefu Sturmovi. V témže čase bylo vyhlášeno výběrové řízení na ředitelskou funkci a na několik dalších úřednických míst. Nižší úřednická místa se podařilo v průběhu roku obsadit dvěma německými úředníky a jedním Čechem.⁴⁵ Problematičtější byl však výběr přednosta trestnice, kde mezi zásadní kritéria patřila česká státní příslušnost, ale hlavně věrnost Československu. Duchovní správce Hrubý ve své pamětní knize popsal ve spojitosti s výběrem přednosta poměrně kuriózní příhodu:

„O místo ředitele byli na poprvé 3 kandidáti: správce plzeňské věznice pan Doležel, správce ženské trestnice v Řepích Antonín Mucha a ředitel olomoucké věznice Dýma. Největší naděje na místo měl následkem protekce pan Doležel: rodem sice Čech, ale smýšlením Němec. Nedivu tedy, že zdejší Němci si ho přáli v té naději, že, neostane-li vše při starém, alespoň nebude za jeho vlády to nenáviděné češství tak cítit. A tak nezbylo nic, než abych přesto, že znal jsem pana Doležala jako pilného úředníka, proti jeho jmenování jako nevhodnému pro Mírov ze stanoviska národního se ohradil. Učinil jsem to novým rozkazem přímo na ministerstvu spravedlnosti. Znova poukázal jsem na to, že Mírov z dob ředitele Neumanna jest znacionalizován, že jest horkou půdou, a že tu ku zajištění ústavu třeba muže, jenž by byl Čechem ne dle jména, ale srdcem a přesvědčením. /.../ Asi 4 dny na to zčista jasna přišel na Mírov z ministerstva sekční chef Polák, jenž z vídeňského ministerstva převzat, po 14letém pobytu ve Vídni, do Prahy. Přišel asi, aby se podíval na to německé hnízdo, jak jsem je vylíčil. Bohužel správce ústavu, pan Sturm, jenž do té doby neměl ještě definitivy jako správce a ustavičně tonul v obavách, zda dostane vypsané tehdy místo správcovské, byv předem telefonem uvědoměn o jeho příchodu, instruoval dozorce a tak se stalo, že vše šlo jako na drátkách a vše snažilo se mluvit – jen česky. Nediv, že pan sekční chef byl tímto zjevem překvapen a že odcházeje vyslovil pánu Sturmovi za jeho „působnost“ uznání, kázal uveřejniti dozorectvu svou spokojenost a že odcházeje prohlásil k pánu Sturmovi (prý): ‚Wir waren schlecht über Mürau informiert.‘ Nebylo lojalnějších Němců v republice nad Němce mírovské, ale jen potud, co dlel pan sekční chef na Mírově; odpoledne již sešli se páni úředníci při víně a debatovali o neudržitelnosti malých států ve střední Evropě, hlavně ‚der tschechoslovak Republik!‘ Panu Sturmovi vyneslo to definitivu a mně? Nemilost sekčního chefa a ztrátu stromovi v Martinském příkopu, jehož dostalo se mi kdysi v roce 1911 [...]“

Z úředních dokumentů se o této epizodě nedozvídáme více, než že dozorce Sturm nakonec opravdu setrval ve funkci správce trestnice a duchovní správce byl skuteč-

43 ZAO – OL, fond Trestnice Mírov, kniha 96 – Protokol o úředních konferencích.

44 Archiv věznice Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče..., s. 66.

45 ZAO – OL, fond Trestnice Mírov, kniha 96 – Protokol o úředních konferencích.

Antonín Neumann.

Přednosta trestnice v letech 1906 – 1914. ZDROJ: STRATIL, Edmund. Tržní obec Mírov v Obrazech (fotoalbum).

Ateliér Rössler, 1936. In <http://genealogie.janfila.com/data/fotoalbum-mirov1935cesky.pdf?fbclid=IwAR2WSNri8Faw2AmrNsbV-RT2ZbN0WrS2R-9SDHHOHQzLIQuiz87a4ykVna4>.

ně nucen odstoupit ovocné stromy ve prospěch státu.⁴⁶ Zda se tak stalo z výše uvedených důvodů, však není zřejmé. Do funkce vedoucího trestnice byl nakonec o Vánocích roku 1919 jmenován major Antonín Scheufler. Ačkoliv nový přednosta díky svému příjmení působil jako Němec, byl českým rodákem z Hradce Králové, který svou oddanost Československu prokázal v Československých legiích v Rusku.⁴⁷ Obecně však nebylo výjimkou, že v prvních letech existence nového státu zůstávala včele věznic stará garnitura, většinou důstojníci ruské armády.⁴⁸

Problém s vězeňským personálem, který vzešel z předchozího režimu, měl však být postupně řešen. V prvé řadě byli cizí státní příslušníci nuceni složit slib věrnosti republice a zavázat se, že se naučí česky či slovensky, jinak byli propuštěni.⁴⁹ V dubnu roku 1919 byly zahájeny české jazykové kurzy také na Mírově. Výuka probíhala v ústavní škole třikrát týdně. Účast na ní nebyla povinná, nicméně každý státní zřízenec musel do dvou let prokázat, že dostatečně ovládá úřední český jazyk slovem a dle potřeby i písmem.⁵⁰

„Nejpočetnější skupinou vězeňského personálu byli dozorcí, jejichž sociální postavení stálo na zákoně č. 16/1914 ř. z., o Sboru strážce vězeňské. Rozlišovali se vrchní dozorcí vězňů, dozorcí vězňů podúředníci a dozorcí vězňů. Ti všichni pak byli podřízeni inspektorovi vězeňské služby strážní, který zodpovídal za strážní a dozorcí službu. Předpokladem pro práci dozorce bylo československé státní občanství, zdraví a statnost (i u žen), věk do 35 let (ženy v rozmezí 24 až 30 let), splnění aktivní vojenské povinnosti nebo její zproštění (žena místo toho musela být svobodná, vdova, rozvedená nebo rozloučená a vždy bezdětná), bezúhonnost a znalost čtení, psaní, počtů i potřebných jazyků (ženy navíc musely ovládat jednoduché ruční práce).“⁵¹

46 ZAO – OL, fond Trestnice Mírov, kniha 96 – Protokol o úředních konferencích.

47 Antonín Scheufler (*7. května 1877) – sloužil v Československých legiích v Rusku. Bude předmětem autorčina budoucího výzkumu. Základní data o jeho legionářské službě viz *Databáze legionářů a padlých v 2. sv. válce*. In <http://www.vuapraha.cz/soldier/18353644>

48 ZDENĚK, Robin. *Vězeňství v první Československé republice...*, s. 61-62.

49 UHLÍK, Jan. *Zrod Československého vězeňství...*, s. 39.

50 ZAO – OL, fond Trestnice Mírov, kniha 96 – Protokol o úředních konferencích.

51 ZDENĚK, Robin. *Vězeňství v první Československé republice...*, s. 62.

Československé ministerstvo spravedlnosti se potýkalo s nedostatkem dozorců. Ten byl řešen právě nábořem vojáků či legionářů, jednalo se však o osoby, které s prací ve věznicích neměly žádné praktické zkušenosti. Z toho důvodu byly po roce 1920 zavedeny vzdělávací kurzy pro dozorce, které byly zakončeny zkouškami a následnou zkušební dobou před definitivním zaměstnáním.⁵² Dalším důvodem pro postupné zahájení jednotného vzdělávání dozorců byl též fakt, že před válkou platila v podstatě v každém ústavu odlišná nařízení pro zaměstnance. K unifikaci vězeňských předpisů dochází až po roce 1921.⁵³ Konkrétně na Mírově se správa věznic rovněž potýkala s řadou kázeňských přestupků a uvolněnou pracovní morálkou. To bylo nepochybně odrazem špatného sociálního zázemí, v němž se řada dozorců, hlavně důsledkem válečných peripetií, ocitala. Zároveň je však nutno jedním dechem podotknout, že s nedisciplinovaným výkonem služby měla trestnice co dočinění již v časech předválečných. Nejčastěji byl v záznamech o disciplinárních řízeních skloňován alkoholismus, který trápil nejednoho dozorce. V pramenech je například zmíněna kuriózní událost, kdy se jeden z dozorců opil při dozoru na venkovních pracích vězňů tak, že nebyl schopen návratu do věznic. Nebylo též výjimkou, že se dozorcí opíjeli společně s trestanci. Častým problémem bylo samovolné vzdalování se zaměstnanců z pracoviště či nedůsledný dozor. Tato skutečnost dokonce vedla k častým útěkům vězňů. Podobné problémy se přednosta trestnice snažil řešit četnými rozkazy, které můžeme dohledat v záznamech z úředních konferencí. V případech vážných přestupků byla proti provinilcům zahájena disciplinární řízení, která povětšinou končila pokáráním a snížením platu.⁵⁴ Z dokumentů je však zřejmé, že problémy s uvolněnou disciplínou personálu zcela neustaly ani po roce 1919.

Mírovští vězni po vzniku Československa

Přestože československé ministerstvo spravedlnosti převzalo takřka bezvýhradně vězeňský systém vybudovaný rakousko-uherským mocnářstvem, již v prvním roce své existence začalo pracovat na demokratizaci a humanizaci tohoto státního sektoru tak, aby následoval vzor moderní evropské penologie. Co se týče postavení trestanců, dne 17. října 1919 byl přijat zákon č. 562/1919 Sb. o podmíněném odsouzení a podmíněném propuštění. Vězeňský režim trestanců se tak odvíjel od jejich chování, což mělo podpořit výchovnou funkci výkonu trestu. Odsouzení byli dále rozdělováni do tří disciplinárních tříd, v nichž disponovali odlišnými právy.⁵⁵ „*Trestanci III. třídy, splňující zákonné podmínky, byli přemístováni do přechodného ústavu a podmíněně propuštěni. O podmíněně propuštění mohli žádat až po odpykání nejméně dvou třetin trestu, minimálně však po jednom roce. Trestanci odsouzení k doživotnímu trestu mohli žádost podat až po patnácti letech žaláře.*“⁵⁶ V roce 1920 byly v jednotlivých trestnicích zřízeny komise pro podmíněně propuštění z výkonu trestu. „*V následujících dvou letech bylo na zkušební*

52 UHLÍK, Jan. Zrod Československého vězeňství..., s. 39.

53 UHLÍK, Jan. Zrod Československého vězeňství..., s. 39.

54 ZAO – OL, fond Trestnice Mírov, kniha 96 – Protokol o úředních konferencích.

55 UHLÍK, Jan. Zrod Československého vězeňství..., s. 40.

56 ZDENĚK, Robin. *Vězeňství v první Československé republice...*, s. 46.

dobu propuštěno 690 vězňů. V roce 1923 pak bylo znovu odsouzeno 161 delikventů, kteří ve zkušební době páchali další trestnou činnost.⁵⁷

Co se týče skladby vězňených osob, v první řadě byla řešena otázka vězňů, kteří byli internováni během let válečných. Nejrychleji bylo postupováno v případě politických vězňů. Ti byli soustředěni zejména na Borech, jiní byli podrobeni vojenským komisím.⁵⁸ Nicméně někteří političtí vězni se nacházeli také na Mírově. Z knih příkazů je zřejmé, že k jejich propuštění došlo už 14. listopadu 1918.⁵⁹ V případě mírovské trestnice bylo rovněž zapotřebí řešit otázku rusínských a polských vězňů, jejichž počet se z původních 300 v době války snížil asi na 60. Tyto osoby byly amnestovány v dubnu roku 1919.⁶⁰

Až do roku 1923 byli na Mírov internováni zejména odsouzcenci z Okresního soudu v Novém Jičíně, Krajského soudu v Olomouci či opavského okresního soudu, tedy ze soudů, jimž je věznice místně nejbližší. Navzdory tomu, že ve všech doposud publikovaných studiích je uváděno, že československá státní trestnice byla již v této době určena k internaci choromyslných a přestárých, není to pravdou. K tomuto rozhodnutí totiž došlo až v závěru dvacátých let, kdy dochází ke konkrétnějšímu funkčnímu vymezení jednotlivých ústavů.

Z knih přírůstků je pak jednoznačně zřejmé, že oproti posledním dvěma letům válečným se věznice poměrně zaplnila. V roce 1919 si Mírovem prošlo celkem 261 vězňů a v následujících dvou letech to mělo být ještě dvakrát více. S nedostatečnou kapacitou se potýkala většina československých věznic. „V letech 1921 až 1923 bylo v československých věznicích 11 888 až 12 209 trestanců.“⁶¹ Díky přeplněnosti věznic se tak stávalo, že při umísťování jednotlivých trestanců do cel nebylo přihlíženo k povaze spáchaných trestných činů, takže „prvotrestaní“ byli například vězněni s recidivisty, což znemožňovalo jejich úspěšnou nápravu.⁶²

V souvislosti s obsazením mírovské trestnice je ještě záhodno zmínit asi nejvýznamnějšího vězně, který si jejími branami v roce 1919 prošel. Dne 12. října 1919 byl totiž na Mírov dopraven slovenský katolický kněz, politik a přední postava slovenského národního hnutí Andrej Hlinka. Tohoto významného aktéra novodobých československých dějin snad není nutné blíže představovat. Důvodem pro Hlinkovo uvěznění byla jeho cesta do Versailles, kam cestoval s falešným polským pasem, aby tam usiloval o au-

57 ZDENĚK, Robin. *Vězeňství v první Československé republice...*, s. 46. Podrobněji o vývoji výkonu trestu během první Československé republiky: UHLÍK, Jan. Zrod Československého vězeňství. In *České vězeňství*, roč. 10, č. 3/2002.

58 Dne 30. října 1918 bylo z borské věznice propuštěno celkem 15 politických vězňů a do 2. listopadu 1918 jich bylo z Borů propuštěno ještě dalších 150. Kriminálních vězňů v českých zemích se události spojené s vyhlášením ČSR příliš nedotkly. Podrobněji In UHLÍK, Jan. Zrod Československého vězeňství..., s. 37-38.

59 ZAO – OL, Fond trestnice Mírov, kniha rozkazů.

60 ZAO – OL, Fond trestnice Mírov, kniha rozkazů.

61 UHLÍK, Jan. Zrod Československého vězeňství..., s. 38.

62 Až v pozdějších letech dochází k rozdělování trestanců na základě deliktů, ale také k diferenciaci jednotlivých vězeňských ústavů. Upustilo se též od věznění dle územních obvodů. Dále byla nově zavedena internace trestanců, jimž byly uděleny tresty delší než jeden rok, do věznic krajských a okresních soudů. Podrobněji In ZDENĚK, Robin. *Vězeňství v první Československé republice...*, s. 46.

tonomii Slovenska.⁶³ Tento muž však nebyl na Mírově žádným řadovým vězněm, naopak, měl svá privilegia, ale také zvláštní omezení. Místo klasické cely pro něj byla vyhrazena světnice, původně využívaná jako ubytování pro vrchního státního návladního a jiné úřednické návštěvy. Hlinkovi bylo povoleno sloužit mši svatou ve vězeňské kapli, číst noviny dle libosti a kupovat si stravu navíc. Na druhou stranu mu byly přísně zakázány jakékoliv návštěvy bez přítomnosti vyšetřujícího soudce.⁶⁴ Andrej Hlinka opustil Mírov již 12. prosince 1919, kdy byl převezen do Brodka u Prostějova, a to z důvodu zhoršení jeho žaludečních potíží, s nimiž se léčil již před svým uvězněním.⁶⁵ Údajně se tak stalo na nátlak Slovenské ľudové strany.⁶⁶ Pojednání o československé trestnici Mírov v prvních letech existence nové republiky by snad mohlo být zakončeno výstižným proroctvím o soužití Čechů a Slováků z pera Jana Hrubého: „*Byl to chybný krok, jež učinil pan Hlinka, ale bylo také politicky nemoudré, že Hlinka internován jako kněz v trestnici, třebaš ne mezi vězni; využito toho k agitaci na Slovensku proti Republice a propast, jež rozevřela se mezi Čechy a Slováky vinou českých lidí, tímto jenom zvětšena. Dá Bůh, že Hlinka nezneužije svého vlivu u lidu ve smyslu protistátním. Sám jsem jej za to prosil, poukázav na to, že Slovensko jediné ve spojení s Čechy má budoucnost; jinak že bude pohlceno Maďarskem a Polskem.*“⁶⁷

Závěrem

Duchovní správce trestnice Jan Hrubý v jednom ze svých zápisků konstatoval, že trestnice je odrazem válečných poměrů v menším měřítku. Během první světové války bylo vzhledem k poloze trestnice zcela pozměněno její zaměření a byli zde internováni vězni z periferních částí rakousko-uherské říše. V průběhu válečných let ústav trpěl nedostatkem základních surovin, což se projevilo zejména ve zvýšené úmrtnosti vězňů, ale také zhoršení sociálního zázemí personálu. Dle mého názoru je však tvrzení duchovního správce platné nejen pro válečné poměry, ale i pro bezprostředně poválečné období. Po vzniku Československa se mírovská trestnice stala předmětem zájmu nově zřízených místních národních výborů, které usilovaly o získání vlivu nad pohraničními oblastmi. V této situaci sehrál zásadní roli duchovní správce. Člověk, jenž doposud vykonával pouze duchovní činnost, se v říjnových a listopadových dnech stává jakousi šedou eminencí ministerstva spravedlnosti, která měla mít v následujících měsících značný vliv na vývoj poměrů v trestnici. Stará garnitura naopak vyčkávala na vývoj mezinárodní situace. Ačkoliv většina rakouského úřednictva na Mírově složila požadovaný slib věrnosti, svůj pravý názor projevovala na symbolické úrovni ještě během celého roku

63 O cestě Andreje Hlinky do Francie podrobněji JANČÍK, Drahomír. *Ve jménu národa – do Paříže! Cesta Andreje Hlinky na mírovou konferenci a zpět*. In ŠTAIF, Jiří. *Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi: sborník příspěvků k jubilantovým sedmdesátinám*. Praha: Karolinum, 2003, s. 51-70.

64 ZAO – OL, fond Trestnice Mírov, kniha příkazů.

65 Srovnej HLINKA, Andrej. *Zápisky z Mírova*. Bratislava: Spoločnosť Andreja Hlinku, 1991, s. 128.

66 Archiv věznice Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče v trestnici Mírov od roku 1898 do roku 1949, s. 66.

67 Archiv věznice Mírov, 46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče..., s. 66.

1919. V pracovnách byly vyvěšovány symboly rakousko-uherského mocnářství a ty české byly naopak ostentativně odmítány.

V průběhu roku 1919 se však naděje na vyčlenění pohraničních oblastí rozplynula a Sudety zůstaly pro budoucí desetiletí součástí Československa. Na Mírově byl navzdory přetrvávajícímu národnostnímu pnutí již na podzim roku 1918 nastartován proces, který měl vybudovat penitenciární systém, jenž měl být humánnější, liberálnější, ale také efektivnější, než byl ten předešlý. Budování moderního vězeňství probíhalo v nehostinném prostředí silně poznamenaném válečnými útrapami. Nový resort nedisponoval dostatečným množstvím loajálního a zkušeného personálu ani ústavy, které by odpovídaly novodobým metodám výkonu trestu. Přesto se československému ministerstvu spravedlnosti na počátku třicátých let podařilo dosáhnout úroveň vězeňství prosazovanou moderními demokratickými státy.⁶⁸ I samotná trestnice na hradě Mírov prošla v této době modernizační přestavbou a byla přeměna na ústav pro choromyslné a přestárlé vězně. Dnes již ovšem víme, že veškeré snahy zlidštit vězeňství a zaměřit pozornost spíše na nápravu než na samotný výkon trestu, byly zmařeny německou okupací a devastující druhou světovou válkou. To už je ovšem jiná kapitola.

---

68 UHLÍK, Jan. Zrod Československého vězeňství..., s. 41.

Slovenský východ a upevňovanie československej štátnosti v roku 1919 na periférii krajiny¹

Ján DŽUJKO

Abstract: *Slovak East and strengthening Czechoslovak statehood on the 1919 periphery*

The foundation of the Czechoslovak Republic (CSR) on October 28th, 1918 was a momentous event for Czechs and Slovaks. It was not easy to enforce Czechoslovak state power, especially on the periphery of the country. Some former state clerks, civil servants, clerical officials and priests, teachers, notaries, owners of shops and inns of Hungarian, German or Jewish nationality, as well as denationalised Slovaks, could not make their peace with the change of constitutional terms. Their attitude towards the newly-founded republic was negative and their, often-times, illegal activities were directed at making the existence of the CSR temporary. They believed in the restoration of the pre-war border arrangement or, in the least, corrections to their advantage. Disinformation spread among Czech and Slovak populations in the East of the country and various, especially Magyar, agitators were supported who tried to point out that the new republic was not viable and Czechs and Slovaks could not rule their own state. This was one of the reasons why, in this region, the newly-emerging network of Slovak periodicals was of high importance. The government itself realised the need for their publishing and, thus, in many a case, supported them financially. Their sole existence pointed to the fact that, in the East of the country, things were gradually changing. One such periodical was the pioneer of the Slovak press on the periphery of Slovakia – the daily Slovenský východ (Slovak East, 1919 – 1937). Especially in the first year of its existence, it contributed with its articles to the enforcement of the idea of Czechoslovak statehood and strengthening Slovak national awareness. In its pages, it published a great number of contributions which pointed out the absurdity of the disinformation spread throughout society and provided truthful information about the stability of the newly-founded state as well as consolidation of the post-war situation.

Keywords: *Czechoslovak Republic. Slovak East. Eastern Slovakia. Czechoslovak statehood. Slovak national awareness. Czechs. Slovaks. Hungarians. Magyarons.*

Už samotný vznik Slovenského východu bol spätý s presadzovaním československej štátnej moci na východnom Slovensku a začleňovaním jeho územia do novovzniknutej republiky. S myšlienkou vydávať denník v tomto regióne v jazyku zrozumiteľnom väč-

---

1 Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

Prvé číslo denníka Slovenský východ

Redakcia a administrácia bola v meste, v budove vojenského veliteľstva. Prvými redaktormi periodika boli Edmund Borek, Ján Hrušovský, Hana Gregorová a Anton Straka. V jeho začiatkoch bola cena jednotlivých čísel 20 halierov a náklad 500 kusov denne.

V prvom čísle noviny sformulovali svoj program. Predovšetkým na východnom Slovensku chceli šíriť slovenské národné povedomie a upevňovať myšlienku československej štátnosti. Len tak sa mohla stať východná časť republiky pevnou hradbou štátu.² Na druhej strane si však predsavzali, že budú bezohľadným protivníkom všetkým, ktorí chcú podkopávať jej základy. Karhať plánovali všetkých, ktorí zle vykonávali svoje občianske a republikánske povinnosti s úmyslom zneužívať štát. Svoju podporu chceli prejavovať armáde, vnímajúc ju jednotne, preniknutú poctivosťou, republikanizmom a demokratizmom. Pre všetkých usilujúcich sa do nej infiltrovať anarchiu a rozvrat, chceli byť najhoršími nepriateľmi.³ Po tom, čo denník začal vychádzať v zväčšenom rozsahu, opäť

šine tunajšieho obyvateľstva prišiel poručík Edmund Borek. K realizácii svojho plánu získal aj podporu plukovníka Františka Schöbla a informoval aj ministra s plnou mocou pre správu Slovenska Vavra Šrobára na porade, zaoberajúcej sa tlačovými otázkami, ešte koncom roka 1918. Bolo rozhodnuté, že noviny budú financované z prostriedkov vojenskej správy a k dispozícii bude aj potrebný vojenský personál.² Redaktor denníka Edmund Borek menovite spomínal najmä na prácu Jána Hrušovského, desiatnika Miku, desiatnika Zapletala či neskoršieho redaktora Rostislava Korčáka.³ Práve on považoval noviny za „Bojovníka Československej republiky.“⁴

Slovenský východ vyšiel prvýkrát 9. januára 1919 v Košiciach. Vychádzal denne okrem pondelka, prevažne na 4 stranách s podtitulom *Nestranný orgán Slovenska a Podkarpatskej Rusi*. Bol písaný po slovensky. Sporadicky sa v ňom však vyskytli aj príspevky v češ-

2 KORČÁK, Rostislav. Začiatky prvého slovenského denního listu na východnom Slovensku. In *Nové obzory* 7, 1965, s. 74.

3 BOREK, Edmund. 100. číslo. In *Slovenský východ*, 16. február 1919, roč. 1, č. 34, s. 1.

4 R. K. Jubiläum bojovníka. In *Slovenský východ*, 8. máj 1919, roč. 1, č. 100, s. 1.

5 Čo chceme. In *Slovenský východ*, 9. január 1919, roč. 1, č. 1, s. 1.

6 E. B. Druhá etapa. In *Slovenský východ*, 20. júl 1919, roč. 1, č. 123, s. 1.

pripomenul svoj program. Chcel pracovať v prospech celého národa a celej vlasti, obhajovať všetkých spravodlivých ľudí, bez ohľadu na politickú príslušnosť, a pomáhať im.⁷

V prvom roku zápasil denník aj s mnohými problémami. V období, kedy neboli ešte úplne konsolidované pomery na východnom Slovensku, bolo vydávanie slovenského periodika veľmi náročné. Počas februárového štrajku v roku 1919 v Košiciach, kedy nevychádzala ani maďarská tlač, Slovenský východ vychádzal, vďaka vojakom, naďalej. Sami ho tiež ochotne predávali, čím vzbudzovali u maďarskej menšiny pocit drzosti.⁸ Aj počas ďalších štrajkov, ktoré zasiahli mesto, vojenská tlačiareň pomáhala vydávať Slovenský východ, a to najmä vtedy, keď sádzači maďarskej národnosti chceli dokázať, že v Košiciach sú pánmi Maďari.⁹ Ich nedostatok sa ešte prehĺbil po vpadе maďarskej Červenej armády, kedy väčšina sádzačov odišla spolu s vojskom. V Košiciach v lete 1919 bolo sotva päť sádzačov ovládajúcich slovenský jazyk.¹⁰

Ďalšie prekážky spojené s vydávaním novín, zvlášť v Košiciach, sa týkali pošty. Tá buď nedoručovala telegramy, alebo boli „bolševicky zkomolené“, inokedy doručené s trojdňovým meškaním. Listy a zásielky zas posielala na adresu redakcie a administrácie, ale do tlačiarne poštar zámernе nedoniesol peniaze. Všetko išlo pravdepodobne o zamestnancov pošty, ktorí zložili sľub novovzniknutej republike.¹¹ Problematické bolo aj doručovanie novín. Na pošte nechávali Slovenský východ „ležať“. Z vlaku sa tiež vyhadzovali celé balíky denníka alebo jednotlivé čísla. Pošta nedoručovala noviny adresátom, predavači niekedy posielali späť viac ako polovicu prevzatých čísel.¹² Denník preto publikoval výzvu čitateľom, týkajúcu sa reklamácie nedoručených novín. Ak mala administrácia konkrétnu reklamáciu, mohla ďalej konať. Bolo totiž absurdné, aby donekonečna na pošte a železnici v republike „maďarských šlendriánov strpeli“¹³.

Z obsahovej stránky sa denník venoval predovšetkým daniu na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Zaoberal sa však aj aktuálnou situáciou v celej republike a nechýbali ani správy zo zahraničia. Postupne sa na stránkach denníka sformovalo množstvo rubriek, poukazujúcich na bohatý obsah novín: *Besednica*, *Burzové zprávy*, *Cudzozemsko*, *Československá republika*, *Československá republika a mierová konferencia*, *Divadlo*, *Chýrnik*, *Hospodárske zvesti*, *Knihy a časopisy*, *Literatúra*, *Listáreň redakcie*, *Malý oznamovateľ*, *Mierová konferencia*, *Národné hospodárstvo*, *Posledné rádiové zprávy*, *Posledné zprávy*, *Rôzne zprávy*, *Sokolský zvestník*, *Spolkový život*, *Spišská hliadka*, *Šarišská hliadka*, *Šport*, *Šport a turistika*, *Školstvo*, *Telegramy*, *Turistika*, *Umenie*, *Úradné zprávy*, *Verejná hovorňa*, *Zprávy ČTK*. Denník mal aj nesamostatnú prílohu *Ruskoje slovo*, adresovanú Podkarpatskej Rusi, neskôr písanú v azbuke.

Prirodzene pozitívne vnímal Slovenský východ existenciu Československej republiky. Vo viacerých príspevkoch zdôraznil, že napriek povojnovým pomerom a ich pos-

7 f. Všetkým ľuďom dobrej vôle! In *Slovenský východ*, 12. október 1919, roč. 1, č. 193, s. 1.

8 Obrázky zo štrajku. In *Slovenský východ*, 16. február 1919, roč. 1, č. 34, s. 1.

9 BOREK, Edm. 100. číslo. In *Slovenský východ*, 8. máj 1919, roč. 1, č. 100, s. 1.

10 Citeľný nedostatok sádzačov v Košiciach... In *Slovenský východ*, 23. júl 1919, roč. 1, č. 125, s. 2.

11 Byť redaktorom... In *Slovenský východ*, 26. január 1919, roč. 1, č. 16, s. 3.

12 Aké sú žiadosti administrácie... In *Slovenský východ*, 8. máj 1919, roč. 1, č. 100, s. 4.

13 Administrácia. Dôležité pre všetkých P. T. odberateľov! In *Slovenský východ*, 7. marec 1919, roč. 1, č. 50, s. 3.

tupnou konsolidáciou v novovzniknutom štáte bola pre Slovákov i pre Čechov najlepším možným riešením ich budúcnosti. V súvislosti s upevňovaním slovenskej národnej identity a občianskeho povedomia odporučil čitateľom desatoro rád, podľa ktorých sa mali riadiť vo svojom občianskom živote: „I. veriť budem v moju drahú vlasť, Československú republiku. II. Nepošpiním písmom alebo ústne, ba ani myslou česť a dobré meno mojej bratskej rodolásky, lebo československé bratstvo je základom mojej vlasti Československej. III. Pojmi s láskou srdca tvojho na všetko, čo napomôže tvoj slovenský rod a tvoju vlasť. (Obetuj štedre i seba). IV. Cítim a milujem mojich všetkých bratov Čechov, lebo len tak dlho živá bude moja slobodná vlasť Československá. V. Nezabiješ sám seba, t. j. nezrad' tvoj rod nikdy viac. VI. Ukáž' smele, že Slovák má česť i pred Bohom i pred svetom. VII. Neprisvojuj si reči a mravov tebe nepriateľského národa. (Nebud' sovín, čin sa od tejto rány.) VIII. Nepomlúvaj, neklebeť o svojom vlastnom bratovi, ale povedome pracuj ma rozkvetie našej Československej vlasti. IX. Cudzie nežiadaj, ale svoje si bráň s telom i dušou. X. Nepožiadaj ani slávy ani paláce, ani vôbec ničoho za tvoju národnú prácu.“¹⁴ Vznik Československej republiky sa stal pre Slovákov i Čechov skutočnosťou, avšak nestačilo sa len tešiť zo slobody, ale svojou činnosťou prispieť k budovaniu štátu.¹⁵ Z ľudského hľadiska bolo potrebné postarať sa predovšetkým o tých, ktorí v dôsledku vojny prišli o svojich blízkych alebo boli zdravotne postihnutí. Každý občan štátu mal bez rozdielu národnosti pomôcť vdovám, sirotám či invalidom.¹⁶ Nasledovne bola v štáte potrebná jednota predovšetkým Slovákov a Čechov. Bolo zbytočné, aby v poveljovom období, keď hranice krajiny ohrozovali nepriateľsky naladení susedia, vyvolávali medzi sebou rozpory. Na obranu vlasti nebola potrebná len armáda, ale aj mobilizácia politických síl. Akékoľvek politické konflikty mali, predovšetkým na Slovensku, negatívny dosah na jeho obyvateľov. Počet národne uvedomelých Čechov v republike bol v pomere k počtu národne uvedomelých Slovákov oveľa vyšší. Na Slovensku bola potrebná nielen národná, ale i politická integrita národa, aby sa stala silnou zložkou štátu, ktorý sa potom dokázal vyrovnáť s vonkajšími i vnútornými nepriateľmi.¹⁷ Predovšetkým pre Slovákov mal totiž vznik nového štátu veľký význam. V rámci Československej republiky získali slobodu, stali sa „pánmi“ vo vlastnej vlasti, boli zbavení útlaku zo strany Maďarov a Židov, mohli slobodne rozvíjať svoju kultúru a používať svoju materinskú reč.¹⁸ Denník však vyzýval k tolerancii všetkých občanov v štáte. Československá republika chcela vytvoriť priestor nielen pre Slovákov a Čechov, ale aj pre občanov iných národností, ktorí však tento štát rešpektovali. Každý mal mať rovnaké práva, avšak občania, ktorí chceli novovzniknutému štátu škodiť, a nebolo možné realizovať ich nápravu, nesmeli byť štátom tolerovaní.¹⁹ Napriek tomu, že Československo bolo na mape Európy novým štátom, malo svoju budúcnosť. Slováci museli odmietnuť najmä akékoľvek nepravdivé a nereálne ponuky Maďarov na zmenu tohto stavu, ktorými sledovali vlastné záujmy a snažili sa Slovákov okla-

14 M. S.: Naše vzkriesenie. In *Slovenský východ*, 19. apríl 1919, roč. 1, č. 86, s. 1.

15 Sviatok 1. mája v Košiciach. In *Slovenský východ*, 3. máj 1919, roč. 1, č. 96, s. 1.

16 Aster. Vyhrňme rukávy! In *Slovenský východ*, 29. júl 1919, roč. 1, č. 130, s. 1.

17 R. K.. Sústreďenie síl. In *Slovenský východ*, 30. júl 1919, roč. 1, č. 131, s. 1.

18 Slováci! In *Slovenský východ*, 12. augusta 1919, roč. 1, č. 142, s. 1.

19 Šovinizmus a tolerancia. In *Slovenský východ*, 19. september 1919, roč. 1, č. 173, s. 1.

mať. Išlo o snahy vyprovokovať ich k tomu, aby v Československej republike požadovali autonómiu, resp. aby uverili tomu, že ju dostanú v rámci Maďarska.²⁰

Denník na svojich stránkach pozitívne propagoval aj československú armádu. Dominantné postavenie Čechov v nej utvrdzovalo Maďarov v tom, že pod kontrolou sú len české krajiny a slovenské územie sa čoskoro vyprázdni. Poručík Edmund Borek preto inicioval vytvorenie slovenských oddielov, čo malo demonštrovať československú vzájomnosť najmä pred Maďarskom. Pluk Slovenskej slobody bol znakom československého povedomia Slovákov a najlepšou odpoveďou nepriateľom na ich snahy získať slovenské územie späť. Svoju popularitu získal medzi obyvateľstvom najmä na východnom Slovensku - v Spišskej, Šarišskej a Abovsko-turnianskej župe.²¹

Československá armáda sa mala skladať z vojakov, vynímajúcich sa odvahou, statočnosťou, poslušnosťou a čestnosťou. Nesmelo sa stať, aby sa podobali vojakom bývalej rakúsko-uhorskej armády, ktorí holdovali alkoholu a ženám, kradli, znásilňovali a boli suroví. Vojaci museli veriť sami v seba a vo svoju vlasť. Vzťah medzi dôstojníkmi a vojakmi sa musel vyznačovať vzájomným rešpektom. Dôstojník mal byť dobrým vodcom a učiteľom. Vojak sa mal vyznačovať poslušnosťou a obetavosťou v prospech všetkých. Museli odolať rozličným heslám a návrhom nepriateľov, usilujúcich sa vziať ich do občianskej vojny. Práve naopak, len poctivým plnením svojich povinností sa mohla vybudovať kvalitná armáda, určená na defenzívne, nie ofenzívne ciele. Zavládnuť v nej mal duch demokratizmu, myšlienky boľševizmu tam nemali mať miesto, mala mať branný charakter a v rámci republiky zabezpečovať poriadok a bezpečnosť.²² Negatívne vnímal denník aj skutočnosť, že sporadicky dochádzalo k nezhodám medzi armádou zloženou z domáceho vojska a vojakmi zo zahraničného vojska pod vedením talianskych a francúzskych generálov. Spory medzi dôstojníkmi boli údajne osobnej povahy, ale medzi vojakmi nesmelo dôjsť k žiadnym konfliktom. Všetci si mali uvedomiť, že ich spája jediný cieľ – slúžiť Československej republike. Armáda sa mala stať školou vzájomného porozumenia i spolupráce v prospech tejto úlohy.²³

Pre budúcnosť Československej republiky bolo tiež dôležité, aby Slováci a Česi v spoločnom štáte nažívali v pokoji bez zbytočných konfliktov. Česi nemohli existovať bez Slovákov a Slováci bez Čechov. Akékoľvek iné riešenie by po niekoľkomesačnej existencii štátu mohlo viesť k reálnemu ohrozeniu jeho ďalšej budúcnosti.²⁴

Denník odmietal najmä protičeskú kampaň šírenú po Slovensku, podľa ktorej chceli Česi Slovákov ovládnuť a byť im nadradení. Česká inteligencia prišla Slovákom pomôcť v oblasti administratívy, dopravy či školstva, pretože tí neboli schopní poskytnúť dosta-

20 Aster. Samostatné Slovensko. In *Slovenský východ*, 19. október 1919, roč. 1, č. 199, s. 1.

21 Pluk Slovenskej Slobody. In *Slovenský východ*, 9. január 1919, roč. 1, č. 1, s. 2-3; HRBENSKÝ. Príslušníkom 1. Pluku Slovenskej Svobody! In *Slovenský východ*, 12. marec 1919, roč. 1, č. 54, s. 2.

22 Cnosti revolučného vojaka. In *Slovenský východ*, 29. marec 1919, roč. 1, č. 68, s. 2; Úlohy demokratického vojska. In *Slovenský východ*, 6. apríl 1919, roč. 1, č. 75, s. 1; K. Legionár o vojenskej disciplíne. In *Slovenský východ*, 29. marec 1919, roč. 1, č. 68, s. 2; Naša armáda. In *Slovenský východ*, 12. apríl 1919, roč. 1, č. 80, s. 1.

23 STUPAVSKÝ. Naše vojsko. Naša armáda. In *Slovenský východ*, 25. máj 1919, roč. 1, č. 115, s. 1.

24 Česi. In *Slovenský východ*, 18. apríl 1919, roč. 1, č. 85, s. 1; H. G. Nerozduchujme iskierocky. Československá vzájomnosť. In *Slovenský východ*, 12. september 1919, roč. 1, č. 167, s. 1.

tok kompetentných a vzdelaných ľudí. Boli potrební na to, aby zabezpečili fungovanie štátu na celom jeho území. Zo Slovenska bolo totiž potrebné vytvoriť rovnako silný štátotvorný prvok, akým boli české krajiny.²⁵ Odmietal tiež tvrdenia o tom, že Česi boli ateistickým národom – „*národ neznabožský*“. Rozdielne názory na náboženstvo sa nemali stať predmetom demagogicky vedených sporov medzi oboma národmi.²⁶ Podobne za nezmyselné považoval tvrdenia, podľa ktorých chceli Česi počesť Slovákov.²⁷ Protičeské nálady obyvateľstva, šírené po Slovensku, jednoznačne zbytočne vyvolávali rozpory, neprosievajúce mladej republike. Ich aktéri si museli uvedomiť, že poukazujú na nestabilitu krajiny doma, ale aj v zahraničí.²⁸ Neboli to len niektorí slovenskí politici, no najmä Maďari, Židia a maďaróni, ktorí túto protičeskú kampaň živili. Bolo nevyhnutné, aby boli potrestaní, a zamedzilo sa tak propagovaniu nejednotnosti medzi oboma národmi.²⁹ Ludovít Kühn celkom nerozumel, prečo sa táto kampaň stále šírila a prečo by sa mali dva bratské národy v štáte nenávidieť. Mnohí českí úradníci, učiteľia, no predovšetkým vojaci, zvlášť na východe krajiny, pracovali v prospech Slovákov a ich pomoc bola neoceniteľná. Slováci museli objektívne priznať, že potrebujú pomoc zo strany Čechov, Česi zas na druhej strane mali zamedziť akýmkoľvek vzájomným nedorozumeniam so Slovákami. Mali ich podporovať a vychádzať s nimi bratsky, priateľsky. Česká inteligencia mala nielen svojou prácou v rámci svojich služobných povinností, ale predovšetkým osvetovou prácou, čím skôr spoločensky i kultúrne dvíhať úroveň Slovákov.³⁰

Redaktor Slovenského východu
J. Hrušovský. ZDROJ: Slovenský
biografický slovník II. Martin: Matica
slovenská, 1987

- 25 Česi. In *Slovenský východ*, 18. apríl 1919, roč. 1, č. 85, s. 1; Reč ministra Šrobára. In *Slovenský východ*, 8. august 1919, roč. 1, č. 139, s. 1-2; Československá vzájomnosť. In *Slovenský východ*, 18. september 1919, roč. 1, č. 172, s. 2; KÁLAL, Karol. Ľudia dobrej vôle! In *Slovenský východ*, 21. september 1919, roč. 1, č. 175, s. 1.
- 26 Fr. Hr. Vzkriesenie. In *Slovenský východ*, 20. apríl 1919, roč. 1, č. 87, s. 2; Reč ministra Šrobára. In *Slovenský východ*, 8. august 1919, roč. 1, č. 139, s. 1-2.
- 27 H. G. Nerozduchujme iskierocky. Československá vzájomnosť. In *Slovenský východ*, 12. september 1919, roč. 1, č. 167, s. 1.
- 28 H. G. Nerozduchujme iskierocky. Československá vzájomnosť. In *Slovenský východ*, 12. september 1919, roč. 1, č. 167, s. 1.
- 29 KÁLAL, Karol. Ľudia dobrej vôle! In *Slovenský východ*, 21. september 1919, roč. 1, č. 175, s. 1, KUHN, Ludovít. Verte, Slováci majú Čechov rádi a Česi ich. In *Slovenský východ*, 3. október 1919, roč. 1, č. 185, s. 1; Odstráňme domáce škriepky. Všetci čelom proti nebezpečeniu z juhu! In *Slovenský východ*, 25. október 1919, roč. 1, č. 204, s. 1.
- 30 KUHN, Ludovít. Verte, Slováci majú Čechov rádi a Česi ich. In *Slovenský východ*, 24. september 1919, roč. 1, č. 177, s. 1; KUHN, Ludovít. Verte, Slováci majú Čechov rádi a Česi ich. In *Slovenský východ*, 25. september 1919, roč. 1, č. 178, s. 1.

Slovenský východ priniesol aj príspevok Propagačnej kancelárie. V ňom sa popisoval vzájomný vzťah Slovákov a Čechov v predvojnovom období. Poukázal na zodpovednosť, ktorou oba národy mali disponovať vo vlastnom štáte. Nesmel sa propagovať názor, že Česi a Slováci majú rozdielne kultúrne, hospodárske či politické záujmy. Československú vzájomnosť bolo nevyhnutné neustále udržiavať. Poznať slovenský aj český jazyk, čítať periodiká so slovenskými i českými príspevkami, čerpať skúsenosti v Čechách mali Slováci a Česi na Slovensku. Poznať zvyky a obyčaje oboch krajín, to všetko mali byť spoločné ciele československej vzájomnosti.³¹ Česi a Slováci museli spoločne chrániť záujmy i slobodu svojej vlasti. Slováci nechceli ostať osamotení na svojom území, chceli sa stať plnoprávnymi občanmi v Československej republike.³² Školský inšpektor Michal Sekey chápal vzájomnosť ako „... *stelesnený idealizmus našej republiky, je sochou našej vlasti, ktorá nám má byť posvätnou bohyňou, pred ktorou každý roduverný občan sa má koríť a pokoriť. Všetké rozpory, všetky nenávisti a závisť môžu a smejú sahať až po tú myšlienku, ale cez ňu a nad ňu nikdy – nikdy nie.*“³³

Veľký význam malo podľa denníka aj prvé výročie vzniku Československej republiky a tiež spomienka na tých, ktorí pre jej vznik položili svoje životy. Uctiť ich pamiatku si mali občania starým slovanským spôsobom, usporiadaním tryzién. V predvečer sviatku sa mali zapáliť vatry, pri ktorých sa mali zísť mladí vojaci, sokoli, mladé dievčatá i ostatní prítomní a zaspievať hymnu a iné národné piesne. Organizáciou slávnosti boli poverené rozličné spolky, v prípade ich absencie v meste či obci, inteligencia z radov učiteľov a kňazov.³⁴ Oslobodenie českého národa z „*rakúskeho otroctva*“ a slovenského národa z „*Maďarorságu*“ malo pre oba národy veľký význam. Koniec roka 1918 a vianočné sviatky v novej vlasti boli považované za neopakovateľné pre všetkých. Krátke prerušenie tejto radosti, spôsobené vpádom maďarskej Červenej armády, nemohlo ubrať na skutočnosti, že Československá republika bola realitou.³⁵

V súvislosti s prvým výročím jej vzniku na stránkach denníka zarezonovalo aj niekoľko príspevkov, popisujúcich oslavy tohto sviatku v jednotlivých obciach a mestách východného Slovenska. V Košiciach sa konal bohatý dvojdňový program. Začínal sa smútočnou slávnosťou za tých, ktorí sa nedožili vzniku republiky. Nasledovali sprievody, príhovory, spevy hymny a piesní, slávnostné bohoslužby, športové hry a kultúrny program. Toto podujatie pripravili združené spolky a Vojenské veliteľstvo. Podľa nariadenia hlavného policajného kapitána mali byť všetky budovy od 16. októbra do 29. októbra 1919 ozdobené československými zástavami.³⁶

31 Československá vzájomnosť. In *Slovenský východ*, 13. september 1919, roč. 1, č. 168, s. 2; Československá vzájomnosť. In *Slovenský východ*, 14. september 1919, roč. 1, č. 169, s. 3; Československá vzájomnosť. In *Slovenský východ*, 18. september 1919, roč. 1, č. 172, s. 2; Československá vzájomnosť. In *Slovenský východ*, 19. september 1919, roč. 1, č. 173, s. 2.

32 Sme jeden národ! In *Slovenský východ*, 29. november 1919, roč. 1, č. 232, s. 1.

33 SEKEY, škol. inšpektor. Čo je vzájomnosť? In *Slovenský východ*, 23. december 1919, roč. 1, č. 251, s. 1.

34 Koreň. Oslávme pamiatku našich padlých! In *Slovenský východ*, 21. október 1919, roč. 1, č. 200, s. 1.

35 Oslobodenie. In *Slovenský východ*, 28. október 1919, roč. 1, č. 206, s. 1.

36 Program slávnosti 28. okt. v Košiciach. In *Slovenský východ*, 23. október 1919, roč. 1, č. 202, s. 1-2;

Dvojdňové slávnosti sa konali aj na Spiši, v Starej Lubovni, Spišskej Starej Vsi, Spišskej Novej Vsi, v Spišskej Belej a v Kežmarku. Zapálili sa ohne, pripravení rečníci zúčastneným vysvetľovali význam prvého výročia vzniku republiky, oslobodenia Slovákov a obetavosti legionárov, ktorí sa vyznamenali v zahraničných bojoch.³⁷

Oslavy sa uskutočnili tiež v Šarišskej župe. V Lipanoch, Kendiciach, Svidníku, Lemešanoch a v Hanušovciach boli usporiadané prednášky. Zapálili sa ohne, v kostoloch sa slúžili slávnostné bohoslužby. V Giraltovciach a Bardejove sa konali slávnostné divadelné predstavenia.³⁸ Podobne aj v Levoči sa konali bohoslužby, kultúrny program a aj zábavný večierok či tanečná zábava. Prítomným sa prihovril aj župan Ján Rumann.³⁹

V Prešove zorganizovali okrem pálenia vatier aj bohatý program. Podieľali sa na ňom Československá Beseda, Sokol a Posádkové veliteľstvo. Pripravená bola aj salva z diel a vojenská oslava všetkých oddielov v Prešove. Aj tu sa konali slávnostné bohoslužby, predstavenia v kine pre vojakov, ako aj divadelné predstavenia za znížené vstupné.⁴⁰

V Michalovciach sa v predvečer sviatku pálili ohne, nasledujúci deň po slávnostných bohoslužbách sa konal sprievod mestom. Potom nasledoval kultúrny program a ohňostroj.⁴¹

Napokon denník priniesol správu o tom, že sviatok 28. októbra bol na celom Slovensku dôstojne oslávený, pričom sa na mnohých miestach osláv zúčastnilo i obyvatelstvo maďarskej národnosti. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár dostal množstvo telegramov a pozdravov od mnohých spoločenstiev a korporácií.⁴² V niektorých prípadoch, ako napríklad v Prešove, sa však našli aj takí občania, ktorí sa so vznikom Československej republiky stále nestotožnili. „*Maďari, menovite Židia, os tentatívne sa všetkého stránili, nezdobili svoje domy zástavami, áno pri utorkovej oslave spustili žaluzie v oblokoch, aby sa ich nedotkla slávnostná nálada slovenského ľudu.*“⁴³

Denník priniesol na svojich stránkach aj príhovor prezidenta Tomáša Garrigua Masaryka, ktorý predniesol poslancom v Dočasnóm národnom zhromaždení, zdôrazňujúci význam domáceho i zahraničného odboja. Následne poukázal na potrebu práce každého občana v prospech novovzniknutej republiky, ktorú bolo potrebné ešte len vybudovať. To však nebolo, vďaka povojnovým pomerom a pozostatkom bývalej štátnej moci, jednoduché. Vyzdvihol tiež význam sociálnej reformy pre spoločnosť a poukázal na škodlivosť spojenia socializmu a boľševizmu. Vyzval tiež k národnostnej tolerancii

Oslavy 28. októbra v Košiciach. In *Slovenský východ*, 30. október 1919, roč. 1, č. 207, s. 1.

37 Oslava 28. okt. na Spiši. In *Slovenský východ*, 24. október 1919, roč. 1, č. 203, s. 1; Oslava 28. rijnna v Kežmarku. In *Slovenský východ*, 7. november 1919, roč. 1, č. 213, s. 1; Slávnosť slobody Slovenska dňa 28. okt. 1919 v Novej Vsi. In *Slovenský východ*, 13. november 1919, roč. 1, č. 218, s. 3.

38 Oslava 28. októbra v župe šarišskej. In *Slovenský východ*, 26. október 1919, roč. 1, č. 205, s. 3.

39 Oslávenie 28. októbra v Levoči. In *Slovenský východ*, 4. november 1919, roč. 1, č. 210, s. 2.

40 V Prešove... In *Slovenský východ*, 26. október 1919, roč. 1, č. 205, s. 3; Oslava 28. októbra v Prešove. In *Slovenský východ*, 30. október 1919, roč. 1, č. 207, s. 3-4.

41 Oslava 28. októbra v Michalovciach. In *Slovenský východ*, 4. november 1919, roč. 1, č. 210, s. 2.

42 Slávnosti na Slovensku. In *Slovenský východ*, 31. október 1919, roč. 1, č. 208, s. 1.

43 Oslava 28. októbra v Prešove. In *Slovenský východ*, 30. október 1919, roč. 1, č. 207, s. 3-4.

a pozitívnemu vzťahu Slovákov a Čechov k minoritám v republike. Zdôraznil tiež, že parlament a vláda sa mali stať v štáte uznávanou politickou autoritou.⁴⁴

Denník si všimol nielen vznik Československej republiky, ale aj oslobodenie východného Slovenska. Okrem výročia jej vzniku si totiž jeho obyvatelia spomínali aj na príchod československého vojska do Prešova a Košíc, čo znamenalo definitívne oslobodenie od maďarskej nadvlády. Oslavy sa mali začať v Spišskom Podhradí a pokračovať mali v Prešove a v Košiciach. Prispieť k tomuto spomienkovému podujatiu mal 30. strellecký pluk, ktorý sa na oslobodzovaní podieľal.⁴⁵ Dvojdňové oslavy boli vyplnené bohatým programom: slávnostné bohoslužby, defilé vojenskej posádky, slávnostné ľudové zhromaždenie, na ktorom mal prehovoriť Karol Murgaš, a kultúrny program.⁴⁶

Vážnym ohrozením Československej republiky bolo podľa denníka predovšetkým Maďarsko, časť maďarskej a židovskej minority, ako aj maďaróni žijúci na území novovzniknutej republiky, ktorí sa nevedeli zmieriť s jej existenciou a robili všetko preto, aby došlo k jej zániku. Z Maďarska údajne v priebehu roka 1919 vyslali na územie Slovenska 5640 platených agitátorov, ktorých úlohou bolo prispieť k likvidácii československého štátu.⁴⁷ Maďarská propaganda sa usilovala prerušiť konsolidáciu povojnových pomerov v novovzniknutom štáte. Proti Československej republike sa snažila postaviť československých vojakov, ale aj samotné obyvateľstvo, predovšetkým robotníctvo.⁴⁸ Denník informoval o výtržnostiach v Bratislave. Maďarskí agenti a maďarskí robotníci rozpúťali roztržku s československými vojakmi. Následkom streľby došlo aj k stratám na ľudských životoch. Úlohou mnohých platených agentov bolo vyvolať zmätok a neporiadok v meste.⁴⁹

Na Spiši maďarskí a maďarónskí úradníci neustále navštevovali Maďarsko, odkiaľ prichádzali s rozličnými informáciami, ktoré mali vyvolať obavy medzi obyvateľstvom. Týkali sa údajnej krátkej existencie novovzniknutej republiky, ohlasovali vojenský konflikt a následný odchod československej armády. Spochybňovali aj tých, ktorí chceli zložiť sľub Československej republike, avšak na základe týchto zmätočných informácií sa nevedeli rozhodnúť. Ideálne by bolo, ak by všetci tí, ktorí nechceli byť lojálni republike, odišli do Maďarska, odkiaľ tieto správy prinášali.⁵⁰

Denník písal aj o pripravovanej protirevolúcii na Slovensku, naplánovanej na marec. Bola riadená z Maďarska a podporu na Slovensku mala najmä v rozličných, tu vy-

44 Posolstvo prázidenta Českoslov. republiky. In *Slovenský východ*, 31. október 1919, roč. 1, č. 208, s. 1; Posolstvo prázidenta Českoslov. republiky. In *Slovenský východ*, 1. november 1919, roč. 1, č. 209, s. 1; Posolstvo prázidenta Českoslov. republiky. In *Slovenský východ*, 4. november 1919, roč. 1, č. 210, s. 1; Posolstvo prázidenta Českoslov. republiky. In *Slovenský východ*, 5. november 1919, roč. 1, č. 211, s. 1.

45 Oslávme deň oslobodenia. In *Slovenský východ*, 30. november 1919, roč. 1, č. 233, s. 3.

46 Výročie oslobodenia Košíc. In *Slovenský východ*, 16. december 1919, roč. 1, č. 245, s. 2; Na pamiatku oslobodenia Košíc. In *Slovenský východ*, 23. december 1919, roč. 1, č. 251, s. 1; Oslavy výročia oslobodenia Košíc. In *Slovenský východ*, 31. december 1919, roč. 1, č. 255, s. 1.

47 5640. In *Slovenský východ*, 20. december 1919, roč. 1, č. 249, s. 1.

48 Maďarská propaganda. In *Slovenský východ*, 13. február 1919, roč. 1, č. 31, s. 1.

49 Maďarské výtržnosti Bratislave. In *Slovenský východ*, 14. február 1919, roč. 1, č. 32, s. 2; K maďarským nepokojom v Bratislave. In *Slovenský východ*, 15. február 1919, roč. 1, č. 33, s. 1.

50 Spišskému županovi do pozornosti. In *Slovenský východ*, 23. február 1919, roč. 1, č. 40, s. 1.

slaných, agentoch, úradníkoch a zamestnancoch bývalej monarchie, v časti aktívnych i neaktívnych dôstojníkov a židovskej minority. Negatívnym javom bolo aj to, že robotníctvo na Slovensku bolo pod vplyvom maďarských vodcov a politikov. Roľnícke obyvateľstvo malo byť ovplyvnené poukazovaním na prerozdeľovanie veľkostatkov v Maďarsku.⁵¹ Maďarská vláda sa snažila na Slovensku aj prostredníctvom tlače ohlasovať Slovákom myšlienku o sľúbenej autonómii v rámci Maďarska.⁵²

Maďari chceli destabilizovať situáciu na Slovensku predovšetkým na východe, a narušiť tak konsolidáciu pomerov v Československej republike. Rozličné sľuby Slovákom týkajúce sa ich budúceho štátoprávneho postavenia, avšak mimo nového štátu, boli len klamstvom a snahou, ako ich oklamať. Vychádzali predovšetkým z nenávisťi voči Čechom, ktorých označovali za zotročovateľov Slovákov a ateistov. Slovenský východ odporúčal čitateľom, aby neverili takýmto sľubom, neverili porazeným nepriateľom, ale spolu s Čechmi udržali svoju slobodu v novovzniknutom štáte.⁵³

Napokon denník v súvislosti so stupňujúcou sa maďarskou agitáciou priniesol správu o tom, že Vavro Šrobár vyhlásil štatárium na Slovensku. Maďari sa na úradoch, železnici, vo fabrikách či iných inštitúciách totiž usilovali viesť rozpory medzi Čechov a Slovákov. Po neúspechu s prísľubom autonómie pod vplyvom komunistických ideí sa snažili viesť medzi robotníkov i roľníkov revolúciu a vyvolať rozvrat v republike. Práca a pokoj mala byť pre každého Slováka heslom vtedajších dní.⁵⁴ Na základe rozhodnutia ministra vydal župan Sekáč nariadenie, v ktorom jasne vymenoval, čoho sa stanné právo týka, pričom vyzval obyvateľstvo, aby zachovalo pokoj a poriadok.⁵⁵

Len vzájomná svornosť oboch národov mohla prispieť k tomu, že sa maďarskému šovinizmu nepodarí presadiť na Slovensku. Aj keď maďarská kampaň šírená tlačou, letákmi, propagačnými listami a platenými agentmi bola intenzívna, nemala mať pre Slovákov žiadne racionálne opodstatnenie. Vôbec to už nemali byť sľuby o tom, aké vhodné podmienky na hospodársky a kultúrny rozvoj by získali v Maďarsku.⁵⁶

V Košiciach sa príslušníci maďarskej minority nevedeli zmieriť so svojim novým postavením. Starostovi Vladimírovi Mutňanskému adresovali list, v ktorom označili vznik spolku Sokol za provokáciu a vyspevovanie piesní v údajne maďarskom meste považovali za provokáciu. A v prípade ďalších pochodov mestom a spevu sa vyhrážali demonštráciami, aké Košice údajne nevideli.⁵⁷ Denník odsudzoval aj písanie košickej tlače, menovite Esti Ujságu, ktorý sa vysmieval zo slovenských škôl v meste.⁵⁸ Za provokatívne správanie sa považovalo aj to, ak na železnici nechali vozne so Slovákami a Čechmi stáť na stanici. Od maďarónskych zamestnancov to bolo bezočivé a priam nemožné, aby sa takéto správanie trpelo v oslobodenej vlasti. Popri tom neuznávali niektorým úrad-

51 Protirevolúcia na Slovensku. In *Slovenský východ*, 27. február 1919, roč. 1, č. 43, s. 1.

52 Na nevedomosť. In *Slovenský východ*, 9. marec 1919, roč. 1, č. 52, s. 1.

53 Maďarská agitácia na Východe. In *Slovenský východ*, 25. marec 1919, roč. 1, č. 65, s. 1.

54 Štatárium na Slovensku. In *Slovenský východ*, 27. marec 1919, roč. 1, č. 66, s. 1.

55 Štatárium. In *Slovenský východ*, 29. marec 1919, roč. 1, č. 68, s. 1.

56 Bojujme proti štváčom. In *Slovenský východ*, 1. apríl 1919, roč. 1, č. 70, s. 2.

57 Vyhrážajú sa. In *Slovenský východ*, 1. apríl 1919, roč. 1, č. 82, s. 1-2.

58 Aster. V posmešnom tóne. In *Slovenský východ*, 8. máj 1919, roč. 1, č. 100, s. 4.

níkom platné cestovné lístky.⁵⁹ Konflikt nastal aj v Levoči, kde pri demonstrácii došlo k zrážke medzi maďarónskym a židovským obyvateľstvom a četníctvom. Príčinou boli sokoli, ktorí zhodili mosadznú sochu na námestí. Tá symbolizovala obeť Slovákov, padlých v bitke o Branisko v roku 1848. Maďarónske obyvateľstvo demonštrovalo, spievalo maďarské hymny, nosilo čierne odznaky a štvalo Slovákov. Vláda musela radikálnejšie odstrániť známky bývalého panstva, často vedúcich k poburovaniu obyvateľstva. Navyše maďarčina nemala mať miesto na Spiši a ani tí, ktorí ju chceli používať, nepatrili na vedúce miesta v Československej republike.⁶⁰ Poštovému riaditeľstvu v Košiciach adresovali zas občania sťažnosti na Maďarov a maďarónskych úradníkov a zamestnancov, odhadzujúcich slovenské periodiká a tlačivá.⁶¹

Za ďalšie provokatívne správanie sa považovalo to, že sa naďalej na mnohých miestach používal maďarský jazyk, a to v jeho písomnej i hovorovej forme. U mnohých to evokovalo skutočnosť, že títo aktéri týmto spôsobom dávali najavo skutočnosť, že novej republike nebudú lojálni. Košický daňový úrad posielal maďarské vyhlášky a vylepoval ich v meste, maďarsky úradne komunikovala aj lesná správa v Košiciach, Košický okresný súd vynášal vďaka sudcovi stále rozsudky v mene kráľovského súdu.⁶² V Prešove Arpád Kósch odmietal označiť svoj obchod slovenským nápisom, v meste sa tiež nachádzali nápisy v maďarčine na obchodoch i domoch a prešovské kino sa vyznačovalo katastrofálnou slovenčinou.⁶³ Maďarské pečiatky sa používali na farskom úrade v Dubovici a tiež na poštovom úrade v Prešove.⁶⁴ Vo Vranove sa maďarčilo v kostole.⁶⁵ Pokladnička na stanici v Prešove rozpravala maďarsky a na daňovom úrade v meste sa úradovalo po maďarsky.⁶⁶

Už samotný vznik Slovenského východu na periférii novovzniknutej republiky mal demonštrovať skutočnosť, že jej existencia nebude len prechodná. Takéto stanovisko totižto zastávali a šírili predovšetkým na východnom Slovensku tí Slováci, Maďari, Nemci či Židia, ktorí sa nevedeli stotožniť so skutočnosťou, že sa stali súčasťou novovzniknutého štátu.

59 Cs. poručík. Či to opravdu musí byť. In *Slovenský východ*, 5. august 1919, roč. 1, č. 136, s. 4; Košicko-bohumínska dráha. In *Slovenský východ*, 3. september 1919, roč. 1, č. 160, s. 3.

60 Katolíci Slováci zo Spiša. Demonstrácie v Levoči! In *Slovenský východ*, 21. august 1919, roč. 1, č. 149, s. 3; Niekoľko poznámok z nášieho Spiša. In *Slovenský východ*, 22. august 1919, roč. 1, č. 150, s. 1.

61 Poštovému riaditeľstvu v Košiciach. In *Slovenský východ*, 12. november 1919, roč. 1, č. 217, s. 2.

62 Košický berný úrad... In *Slovenský východ*, 20. august 1919, roč. 1, č. 148, s. 3; Myslí, že je v Maďarsorságu. In *Slovenský východ*, 16. september 1919, roč. 1, č. 170, s. 3; Košický okr. súd – kráľovský. In *Slovenský východ*, 21. december 1919, roč. 1, č. 250, s. 3.

63 Pán Kósch... In *Slovenský východ*, 19. november 1919, roč. 1, č. 223, s. 2.

Čiste maďarské nápisy... In *Slovenský východ*, 19. november 1919, roč. 1, č. 223, s. 3.

To je slovenčina? In *Slovenský východ*, 16. december 1919, roč. 1, č. 245, s. 2-3.

64 Maďarské pečiatky... In *Slovenský východ*, 6. november 1919, roč. 1, č. 212, s. 3; Meno mesta Prešov. In *Slovenský východ*, 19. november 1919, roč. 1, č. 223, s. 3; Maďarské razítka... In *Slovenský východ*, 16. december 1919, roč. 1, č. 245, s. 3.

65 Slovák z Vranova. In *Slovenský východ*, 26. august 1919, roč. 1, č. 153, s. 2.

66 Slečna pokladnička v Prešove na nádraží... In *Slovenský východ*, 5. november 1919, roč. 1, č. 211, s. 4; Berný úrad. In *Slovenský východ*, 19. december 1919, roč. 1, č. 248, s. 2.

Československým vojakom, vracajúcim sa z ruského zajatia boli rozdávané, z Budapešti krkolomnou češtinou písané, letáky. Pod zámienkou sociálnych ideí burcovali proti opatreniam československej vlády realizovaných kvôli ochrane Slovákov pred Maďarmi.⁶⁷ Aj Maďarská propagačná kancelária rozširovala nepravdivé informácie o situácii na Slovensku. Zariadenia niektorých vojenských a úradných budov boli údajne odvezené zo Slovenska do Prahy, hodnotnejšie veci boli vojakmi rozkradnuté, príslušníci československého posádkového vojska rabovali súkromné domácnosti, zásoby múky a mäsa dovezené z Maďarska smerovali do Čiech. To všetko malo dokumentovať, že československá armáda čoskoro opustí územie Slovenska.⁶⁸

Pri príležitosti výmeny oddielu vojakov v Prešove rozhlásili Židia v meste, že Česi utekajú pred blížiacimi sa boľševikmi a sťahujú sa do Košíc. Týmto chceli údajne prinútiť Slovákov, aby im lacno predali poľnohospodárske plodiny, predovšetkým obilie.⁶⁹ Koncom októbra 1919 sa podľa správ Československej tlačovej kancelárie zintenzívnila dezinformačná kampaň šírená medzi obyvateľstvom republiky. Bola systematická, organizovaná a účelovo mierená voči elitám pôsobiacim vo verejnom živote. Mala ohroziť poriadok v štáte a prispieť k rozvratu republiky. Občania mali odmietajú tieto dezinformácie, neveriť im a nahlásiť ich šíritelov príslušným úradom. Týkalo sa to aj niektorých periodík, mylne informujúcich o dianí na Slovensku.⁷⁰ Košickí Maďari mali jasno ohľadom budúcnosti republiky aj koncom novembra 1919. Z budovy Zemského veliteľstva v meste sa totiž sťahoval nábytok a tlačiarenské stroje. Na základe týchto skutočností vydedukovali, že veliteľstvo opúšťa mesto a východné Slovensko a Podkarpatská Rus opäť pripadnú Maďarsku. Zemské veliteľstvo sa však len sťahovalo na svoje nové pôsobisko v Užhorode.⁷¹

Aj v Lipanoch sa šíriť rozličné nepravdivé informácie ohľadom existencie Československej republiky. Podľa nich sa predpokladalo, že jej existencia bude veľmi krátka. Československé vojsko údajne proti nariadeniu Dohody obsadilo územie Slovenska a Česi požadovali od Maďarov len 4 župy. Týkali sa aj príslubov zo strany Maďarov, že Slováci v rámci Maďarska získajú autonómiu či informácie o tom, že Bratislava a mestá na juhu Slovenska boli obsadené maďarským vojskom.⁷²

Už aj malé sťahovanie vojakov v rámci Košíc bolo pre niektorých zámienkou na to, aby šírili správy o tom, že Česi odchádzajú z mesta, čoskoro prídu Maďari a obsadia Košice i celé východné Slovensko.⁷³ Podobne tomu bolo aj v Prešove. Jeden oddiel vojska ubytovaný v kasárňach odchádzal, aby urobil miesto mestskej polícii. Na základe jeho presunu a odstraňovania telefónu bol Prešov plný správ o tom, že vojsko opúšťa Prešov.⁷⁴ 11. decembra 1919 sa v meste na všetkých úradných budovách objavili plagáty, ktoré nazvali Tomáša Garrigua Masaryka „českým komediantom“ a oznámili „úbohému sloven-

67 Poburujúce letáky. In *Slovenský východ*, 10. január 1919, roč. 1, č. 2, s. 2.

68 Maďarské lži. In *Slovenský východ*, 21. marec 1919, roč. 1, č. 62, s. 2.

69 Balamutenie ľudu. In *Slovenský východ*, 8. august 1919, roč. 1, č. 139, s. 2.

70 Podkopná práca proti republike. In *Slovenský východ*, 24. október 1919, roč. 1, č. 203, s. 1.

71 Košickí Maďari... In *Slovenský východ*, 26. november 1919, roč. 1, č. 229, s. 3.

72 M. M.: Dopis z Lipjan. In *Slovenský východ*, 4. december 1919, roč. 1, č. 236, s. 2.

73 Aster.: Obrázky. In *Slovenský východ*, 11. december 1919, roč. 1, č. 241, s. 1.

74 Rozličné poplašné zprávy... In *Slovenský východ*, 11. december 1919, roč. 1, č. 241, s. 2.

skému ľudu“, že čoskoro budú oslobodení od českej nadvlády a „českého jarma“. Tento prípad len poukazoval na to, s akou drzosťou sa zneužívala dobrota a trpezlivosť československého vojska.⁷⁵

Slovenský východ priniesol aj krátku genézu týchto „poplašných správ“ šírených predovšetkým Maďarmi a maďarónmi, neustále snívajúcich o tom, že sa čoskoro vráti sláva bývalého Uhorska. Dúfali, že celý svet sa ešte raz ocitne vo vojenskom konflikte, aby oni mohli späť vládnuť národom v Uhorsku. Najprv sa šírili dezinformácie o tom, že československé vojsko po krátkej dobe opustí územie Slovenska, a keďže neodchádzalo, pridala sa mylná domnienka o tom, že najprv Slovensko vyrabujú a potom vlakmi odídu, keď zo Slovenska odvezú všetko, čo sa dá, do Čiech. K ich odchodu a obsadeniu Slovenska neprispel ani Miklós Horthy a neskôr ani jeho údajné vyjednávania o tom, že Košice budú patriť Maďarsku. V decembri 1919 už údajne z Nového Mesta obsadeného Maďarmi utekali Česi preč. Autor dodal, že takýmto mylným dezinterpretáciám šíreným celý rok po Slovensku mohol veriť len naivný človek.⁷⁶

Zemské vojenské veliteľstvo v Košiciach, ako aj Slovenský východ preto upozornili všetkých občanov, že šírenie poburujúcich správ sa prísne trestalo. Denník odporučil čitateľom, aby sami zakročili proti šíreniu akýchkoľvek dezinformácií a osoby, ktoré ich šírili, ihneď nahlásili príslušným úradom.

Potrebná bola aj kontrola predovšetkým maďarskej tlače, publikujúcej rozličné nepravdivé príspevky, namierené proti štátnym záujmom. V Košiciach boli maďarské periodiká podrobené dennej kontrole a ich redakcie museli posielat' jeden výtlačok pre tlačové oddelenie hlavného veliteľstva.⁷⁷ Na falošné informácie čitateľov upozornil aj generál Gastone Rossi. Tieto správy o ňom a jeho mužstve šírila košická maďarská tlač, aby zdiskreditovala ich činnosť a prácu v prospech Československej republiky.⁷⁸ Vzhľadom na to, že maďarská tlač, vychádzajúca v Košiciach, neustále písala tendenčne proti Československej republike, rozhodol sa starosta mesta Vladimír Mutňanský zakročiť. Jeho nariadenie obsahovalo sedem bodov, podľa ktorých: každý šéfredaktor mal písomne oznámiť, aké stanovisko zaujalo jeho periodikum voči republike a československej jednote, každý zodpovedný redaktor mal zdokladovať svoju príslušnosť československému štátu; z obsahovej stránky sa mali periodika dominantne venovať daniu v Československu a nie v Maďarsku, pričom mali informovať pravdivo a objektívne; zakázal používanie titulov gróf, barón a excelencia v príspevkoch, ktoré tieto noviny a časopisy publikovali, v oblasti cenzúry platila zodpovednosť tlače; ak by niektoré periodikum tieto nariadenia nerešpektovalo, malo byť dočasne alebo úplne zastavené.⁷⁹ Periodiká vychádzajúce v Maďarsku zámerne prinášali tendenčné správy, že československé vojsko v Bratislave zatváralo, palicovalo a popravovalo ľudí obesením. Klamali aj o údajných štraj-

75 Štvacie letáky v Prešove. In *Slovenský východ*, 13. december 1919, roč. 1, č. 243, s. 1.

76 Poplašné správy. In *Slovenský východ*, 21. december 1919, roč. 1, č. 250, s. 1.

77 Kontrola maďarských košických časopisov. In *Slovenský východ*, 12. január 1919, roč. 1, č. 4, s. 3.

78 Generál Gastone Rossi: Podvrátenie časopiseckých správ. In *Slovenský východ*, 11. marec 1919, roč. 1, č. 53, s. 3.

79 Regulovanie košickej maďarskej tlače. In *Slovenský východ*, 29. novembra 1919, roč. 1, č. 232, s. 2.

koch a protičeských náladách, ktoré mali byť na Slovensku.⁸⁰ Ohľadom maďarskej tlače bola potrebná urýchlená náprava. Ak chcela ostať slobodná, musela písať objektívne⁸¹

K väčšej vzájomnej konfrontácii medzi slovenskou majoritou a ostatnými minoritami na východe krajiny došlo v súvislosti s vojenským konfliktom medzi ČSR a Maďarskou republikou rád a následným vyhlásením Slovenskej republiky rád Prešove.

Situáciu v Košiciach opísal Rostislav Korčák v Slovenskom východe. Očakávania príslušníkov maďarskej minority boli veľké. V meste šíрили utečenci z Miškovca informácie o tom, že 40 000 vojakov maďarskej Červenej armády nezadržateľne postupovalo smerom na Košice. V súvislosti s tým ožilo aj košické korzo. Neúspech pri Miškovci bol reálny, avšak nemalo by sa dopustiť „aby aziatské bestie maďarského vojska vykálaly oči zajatým našim legionárom a pribíjali ich na stoly“.⁸² Dôvodom vyhlásenia štatária bola skutočnosť, že „prevratné živly“ sa snažili narušiť verejný poriadok a ohrozovať verejnú bezpečnosť. Župan mesta Košíc sa tak rozhodol vyhlásiť 25. marca 1919 stanné právo. Zhromažďovanie sa na uliciach či v miestnostiach bolo zakázané, o 21.00 hod. bola stanovená hodina pre hostince, kaviarne a verejné miestnosti. Domové vráta mali byť zavreté o 20.00 hod., rovnako mali byť zavreté všetky okná smerom na ulicu. Po 21.00 hod. bol zákaz civilným osobám zdržiavať sa na uliciach. Výnimkou boli občania vykonávajúci svoje povolanie, mali mať však legitímácie. V prípade pouličných nepokojov sa mali občania urýchlene vrátiť domov. Každý pokus rušiť verejný poriadok mal byť potrestaný, každá osoba pristihnutá so zbraňou v ruke mala byť zastrelená.⁸³

Slovákovi a Čechovi sa maďarská vojenská hrozba nezdala ľahostajná. Pociťovali ju úzkostlivejšie ako v iných častiach Československej republiky. Uvedomovali si, že slobodu bolo namáhavé získať, ale rovnako náročné bolo ju aj udržať. S obavami sa autor jedného príspevku pýtal: „... koľko bude tých, ktorí sú ochotní svojou krvou zpečatiť to, že Košice zostanú slovenským mestom a východné Slovensko zostane spojené s našou matkou, Československou republikou?“⁸⁴ Rozličné šírenie tzv. poplašných správ, ako aj agitácia proti republike, mali aj svoje obete. Za túto činnosť boli „náhlym súdom“ odsúdení a zastrelení dvaja obyvatelia Košíc.⁸⁵ V súvislosti so situáciou v Maďarsku a vyhlásením Maďarskej republiky rád sa totiž aj na Slovensko dostávali rozličné letáky a tlač oznámujúca idey proletárskej revolúcie. Rozličné dezinformácie sa snažili šíriť týmto spôsobom aj medzi československými vojakmi. Aj v Košiciach istý legionár vnímal situáciu podobne. V meste boli občania, ktorí strašili obyvateľov, že zas prídu Maďari. Považoval to za márne úsilie. Lutoval Slovákov, ktorí ostali v „maďarskom mori“ – v Maďarsku. Jeden z autorov však na okraj tejto situácie napísal: „Nech nám len posielajú Maďari svoje tlačené gebuziny, zdravého ducha slovenského oni nepokazia.“⁸⁶ Dôvera sa vkladala aj do československej armády. Československý vojak si vážil svoju česť, bola mu mil-

80 Lživé zprávy o Bratislave. In *Slovenský východ*, 15. február 1919, roč. 1, č. 33, s. 2.

81 Maďarská tlač. In *Slovenský východ*, 12. december 1919, roč. 1, č. 242, s. 1.

82 R. K. Košické korzo, to elegantné... In *Slovenský východ*, 25. máj 1919, roč. 1, č. 115, s. 2.

83 Štatariálne nariadenie. In *Slovenský východ*, 25. máj 1919, roč. 1, č. 115, s. 3.

84 Komu život milší než čiesti! In *Slovenský východ*, 1. jún 1919, roč. 1, č. 120, s. 1.

85 Náhlym súdom... In *Slovenský východ*, 4. jún 1919, roč. 1, č. 122, s. 1.

86 Letáky a dopisy. In *Slovenský východ*, 26. apríl 1919, roč. 1, č. 91, s. 1.

šia sloboda národa, než život otroka. Na fronte bol preto, aby ubránil slobodu. Nech idú domov tí, ktorým bol život drahý pred chýrmi o príchode maďarského vojska. „Každý úprimný Čechoslovák nám bude pomáhať! Pomoci tejto tarcha miliónov slzí a otroctvo stáročí na nás ležia.“⁸⁷ Napokon však boli Košice i Prešov obsadené maďarskou Červenu armádou.

Krátke ovládnutie mesta cudzím vojskom nazval Slovenský východ „poučnou epizódou bolševistického vpádu“.⁸⁸ V príspevku adresovanom obyvateľom opísal, že mali možnosť získať skúsenosť s kunovským direktóriom, vládou rozvratu a demagógie aj bolševikmi. Príslušníkov maďarskej minority a maďarónov poprosil: „Žiadame od vás len jedno: aby ste si už raz uvedomili, že Košice prislúchajú do tejto republiky oprávdi- vých ľudí a poriadku, aby ste ich práce nepodkopávali. Zamilujeme si tých, čo chcú s nami spolupracovať na šťastlivej budúcnosti a budeme ich považovať za priateľov, čo by aj boli Maďari alebo Nemci.“⁸⁹ Generál Hennocque bol pri svojom príchode do Košíc privítaný. Vyslovil sa, že po tejto skúsenosti by sa malo obyvateľstvo zrieknuť všetkých márných nádejí. Mnohí pri prijímaní rozličných deputácií protestovali proti slovenčine, preto Slovák Michal Dula požiadal generála, aby v Košiciach podporoval Slovákov a pomohol zobudiť tých, ktorí sa ešte za slovenčinu hanbia.⁹⁰

Aj po stabilizovaní situácie však naďalej niektorí obyvatelia mesta vyvíjali protištátnu činnosť a šírili rozličné dezinformácie. Ich najväčším propagátorom bol, podľa deníka, bývalý správca štátnej nemocnice Rákosi. Autor článku mu radikálnejšie odporučil „by si dobrý pozor mal dať, na svoje ústa, aby sa mu nestalo niečo nepríjemného“.⁹¹ Tajní bolševickí agitátori tak naďalej terorizovali ľud a v tejto práci im napomáhala predovšetkým maďarónska inteligencia v meste.⁹² Na pozadí takýchto informácií o ďalšom možnom vpáde Maďarov na územie Slovenska klesala dôvera v schopnosť štátu ochrániť svoje územie. „Tento psychologický stav nášho obyvateľstva má potom veľký účinok na jeho národné povedomie.“⁹³ Tieto obavy boli veľké a všetko to, čo bolo v meste pracne dosiahnuté, tento vpád narušil. Z toho čerpali predovšetkým tí, ktorí sa snažili všemožne zabrániť konsolidácii pomerov. Denník pripustil, že administrácia nebola všade ešte premenená a jej maďarónsky duch „ešte vždy trčí pod popolom a je hotový vybušit v danej príležitosti“.⁹⁴ Rostislav Korčák, redaktor Slovenského východu, tak v súvislosti s touto situáciou napísal, že na Slovensku je veľmi málo miest, ktoré „... by boly pevnými povedomými slovenskými baštami, neovládanými vo vnútri židom a maďarónom... Bolševik, maďarský žid a maďarón – na Slovensku sú to pojmy temer totožné; bolševičtvo je len novou maskou, pod ktorou Maďari a maďarónski židia chceli by sa znova zmocniť

87 Komu život milší než češť. In *Slovenský východ*, 1. jún 1919, roč. 1, č. 120, s. 1.

88 E. B. Druhá etapa. In *Slovenský východ*, 20. júl 1919, roč. 1, č. 123, s. 1.

89 Košice, Košice, ... In *Slovenský východ*, 20. júl 1919, roč. 1, č. 123, s. 2.

90 Generál Hennocque... In *Slovenský východ*, 20. júl 1919, roč. 1, č. 123, s. 4.

91 Chýry... In *Slovenský východ*, 20. júl 1919, roč. 1, č. 123, s. 4; Svedkami dokážeme... In *Slovenský východ*, 24. júl 1919, roč. 1, č. 126, s. 3.

92 Voľby na Slovensku. In *Slovenský východ*, 26. júl 1919, roč. 1, č. 128, s. 4.

93 Voľby na Slovensku. In *Slovenský východ*, 26. júl 1919, roč. 1, č. 128, s. 4.

94 Voľby na Slovensku. In *Slovenský východ*, 26. júl 1919, roč. 1, č. 128, s. 4.

*vlády nad Slovenskom, aby znovu spútali slovenský ľud do maďarských reťazov.*⁹⁵ Ešte koncom júla 1919 tak denník písal, že Košice sú opäť plné zmätočných správ o ich obsadení maďarskými boľševikmi. Ich šírenie podľa neho umožňovala bezmocnosť úradov a mierumilovná povaha Slovákov, ktorú však v tomto prípade vnímal už ako slabosť.⁹⁶ Dokonca ešte v októbri sa istá Maďarka v byte, ktorý prenajímala, obávala zavesiť na stenu obraz prezidenta T. G. Masaryka namiesto cisára Františka Jozefa I. z obavy, že ak by prišli Maďari, tak by ju obesili.⁹⁷

Už koncom roka 1918 si Dočasná vláda pre Slovensko a neskôr i Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska uvedomili, aký význam mala tlač na ovplyvňovanie verejnej mienky. Edmund Borek ako poručík československej armády, ktorý mal v rámci Zemského vojenského veliteľstva pre Slovensko na starosti propagačný a tlačový odbor, pomáhal formovať systém tlače na Slovensku. V Košiciach sa mu vďaka veľkej podpore zo strany československej armády podarilo založiť prvé po slovensky písané periodikum po vzniku Československej republiky na východe krajiny. Slovenský východ bol navyše prvým denníkom na tomto území a jedným z mála titulov slovenskej dennej tlače, vychádzajúcej celé medzivojnové obdobie. Svoju najdôležitejšiu úlohu ale zohral v prvých rokoch svojej existencie. Tak ako to noviny zdôraznili vo svojich niekoľkých programových príspevkoch, na svojich stránkach presadzovali svoj pozitívny postoj k Československej republike. Zamerali sa predovšetkým na to, aby pravdivo a objektívne prinášali pre obyvateľov východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi správy z domova i zo zahraničia. Ich úsilie smerovalo najmä k tomu, aby obsah ich príspevkov bol pre čitateľov zrozumiteľným odkazom o tom, že o existencii Československej republiky nemôžu pochybovať.

95 R. K.. Sústreďenie síl. In: *Slovenský východ*, 30. júl 1919, roč. 1, č. 131, s. 1.

96 Presunuté hliadky... In: *Slovenský východ*, 30. júl 1919, roč. 1, č. 131, s. 4.

97 Veselé i smutné z Košíc. In: *Slovenský východ*, 1. október 1919, roč. 1, č. 183, s. 2.

Rusíni a ich miesto v ČSR očami rusínskej intelektuálnej elity

Michal FALAT

Abstract: *Rusyns and their place in the Czechoslovak Republic through the eyes of the Rusyn intelligentsia*

The end of World War I brought about socio-political changes that significantly altered the existing European order. One of such changes that affected the lives of millions of people and dozens of nations and nationalities was the breakup of Austro-Hungary. In the spirit of Wilson's principle of national self-determination, new states started to be formed on the ruins of the former monarchy with the ambition to become national states. Rusyns were among those nationalities that showed the effort to form their own state. The close of the war, however, caught Rusyns unprepared. Due to the unfavourable socio-political development in Hungary at the turn of the 20th century, they lacked a shared vision of the future. For that reason, several juridical concepts of the state were formed in the environment of the Rusyn intelligentsia. Under the influence of these circumstances, Rusyns, in the end, chose the Czechoslovak alternative and became part of the Czecho-Slovak state. The paper gives an account of how Rusyn officials viewed and perceived the position of Rusyns in Czechoslovakia and what their relationship was towards the new state.

Keywords: *Czechoslovakia. Rusyns. Subcarpathian Rus'. Zhatkovich. Beskid.*

Politická činnosť nemaďarských národov v Uhorsku na začiatku 20. storočia podliehala tlaku maďarských vládnych kruhov, presadzujúcich – v snahe o vytvorenie homogénneho maďarského národného štátu – politiku takzvanej maďarizácie. Okrem iných národov sa to priamo dotýkalo aj Rusínov, v prípade ktorých bola situácia o to zložitejšia, že proces národného obrodenia¹ zostal neukončený. Chýbala tu početnejšia, národne uvedomelá inteligencia, schopná zjednotiť masu zväčša nevzdelaného obyvateľstva. Nepriaznivo v tomto smere pôsobilo tiež osídlenie okrajových, málo hospodársky rozvinutých území severovýchodného Uhorska. Ťaživá situácia v Uhorsku nedovoľovala rusínskemu obyvateľstvu rozvinúť významnejšiu kultúrnu činnosť, o politickej ani ne-

---

1 Na základe terminológie českého historika Miroslava Hrocha sa jedná o tzv. Fázu B, čiže druhú fázu v procese vzniku moderných národov. Pozri bližšie: HROCH, Miroslav. *V národním zájmu*. Praha: Lidové noviny, 1999, 200 s.; HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha: Sociologické vydavatelství, 2009, 315 s.

hovoriac. Inteligencia bola do značnej miery pomadárčená a široké vrstvy obyvateľstva pohltila ľahostajnosť.²

Národnostný útlak, ale najmä existenčné problémy mnohých rusínskych rodín, prinútili značnú časť obyvateľov k emigrácii do zámoria. V posledných decéniách 19. a prvých decéniách 20. storočia sa do Spojených štátov vysťahovalo niekoľko desiatok tisíc Rusínov, súcich, aj napriek ťažkým podmienkam, uchytíť sa tu. Demokratická pôda Spojených štátov mala pozitívny vplyv na ich kultúrnu činnosť a ťažko zarobené peniaze zase pozdvihli ich hmotnú úroveň. Na prelome 19. a 20. storočia zakladali na americkej pôde spolky so sociálnym a hospodárskym poslaním, poskytujúce pomoc ostatným prisťahovalcom. Tieto spolky vznikali na etnickom, či v prípade Rusínov skôr na náboženskom, princípe a pomohli formovať povedomie spolupatričnosti medzi uhorskými Rusínmi na konfesionálno-teritoriálnej báze, t. j. na podklade gréckokatolíckej cirkvi a uhorského štátu. Práve príslušnosť ku gréckokatolíckej cirkvi a uhorskému štátu v kontraste s haličskými Lemkami ukrajinskej orientácie a prenikajúcemu pravoslávniu napomáhala k uvedomovaniu si vzájomnej odlišnosti. Napriek týmto pozitívnym momentom sa však ani na pôde Spojených štátov nedokázala sformovať ich výraznejšia politická činnosť.³

Americká národná rada Uhro-Rusínov

Nový impulz do politickej činnosti vniesli geopolitické zmeny na konci Veľkej vojny. Pod ich vplyvom, ale aj pod vplyvom iných nemaďarských národov v Uhorsku, preukazujúcich ambície k vytvoreniu vlastných národných štátov, začali aj predstavitelia Rusínov vyvíjať činnosť na dosiahnutie vlastných politických požiadaviek. Tento proces si však vyžadoval zjednotenie popredných predstaviteľov v základných otázkach, a to najmä v otázke územného vymedzenia, štátoprávneho postavenia či vlády. Vzhľadom na priaznivejšie podmienky na americkej pôde vznikla prvotná iniciatíva práve medzi predstaviteľmi amerických Rusínov. 23. júla 1918 sa v meste Homestead zišli „...representanty Sojedinenija, Sobranija i uhro-russkoho svjaščenstva, a tak možeme s pevnoscou skazac, že representanty caloho amerikanskoho uhro-russkoho naroda“⁴, ktorí tu založili Americkú národnú radu Uhro-Rusínov (ANRUR). Pravda, neboli to zástupcovia všetkých amerických Rusínov, ako aj sám Gardoš neskôr priznáva, ale len jej väčšej časti. Hlavnou témou rokovaní, prebiehajúcich od desiatej hodiny dopoludnia, do osemnástej hodiny večer, bola otázka budúcnosti Uhorskej Rusi.⁵ Zaznelo tu mnoho návrhov na budúce štá-

2 ŠVORC, Peter. K otázke krajinskej hranice Podkarpatskej Rusi a Slovenska 1918 – 1923 In Kónya, Peter – Matlovič, René (eds.). *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*. Prešov: Universum, 1997, s. 223.

3 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou 1919 – 1939*. Prešov: Universum, 2003, s. 92-96.

4 GARDOŠ, Július. *Spravoizdanije predsedatel'a Amerikanskoj Narodnoj Rady Uhro-Rusinov na Pervyj Narodnyj Kongress*. Homestead, Pa.: Amerikansky rusky viestnik, 1919, s.7.

5 Termín Podkarpatská Rus bol prvý krát použitý až v Generálnom štatúte pre organizáciu a správu Podkarpatskej Rusi. Pred prijatím tohto dokumentu sa v praxi využívalo viacero pojmov. Americkí Rusíni nazývali toto územie Uhro-rusínia, či Uhorská Rus. V ich ponímaní však do tohto územia spadalo územie, ktorého súčasťou boli aj východoslovenské župy Abov, Boršod, Spiš, Šariš

toprávne usporiadanie vo zväzku s inými národmi. Uvažovalo sa o zotrvaní v Uhorsku, spojení s haličskými Lemkami, Ukrajincami, Českoslovákmi či Ruskom. Slovom Júliusa Gardoša bol každý návrh podporený, ale aj spochybnený serióznymi argumentmi. Delegáti sa nakoniec rozhodli pre návrh kňaza Alexeja Holosnaya, ktorý sa stal základom memoranda odovzdaného americkému prezidentovi Woodrovovi Wilsonovi.⁶

Slubný rozvoj politickej aktivity, ktorú naštartovala činnosť ANRUR, krátko na to zabrzdila nečinnosť niektorých jej členov. Okrem propagácie záverov rokovania na stránkach rusínskej tlače v Spojených štátoch, nevyvíjali členovia rady žiadnu významnejšiu činnosť. To však stačilo na to, aby sa americkí Rusíni dostali do sporu so Slovákmi, žijúcimi v ich blízkosti, ktorí s nevoľou sledovali záujem rusínskych predstaviteľov o začlenenie Abovskej, Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy do Uhro-Rusínie.⁷ Okrem Slovákov prezentovali svoje výhrady aj haličskí Lemkovia a Ukrajinci, nestotožňujúci sa s pomenovaním Uhro-Rusín a odmietaním spoločného štátu.⁸

Prudké zmeny na poli medzinárodnej politiky nútili predstaviteľov ANRUR k obnoveniu činnosti. Výrazne k tomu prispel mladý advokát rusínskeho pôvodu Grigorij Žatkovič, od polovice septembra člen rady. Vďaka svojmu vzdelaniu a dobrým kontaktom na najvyšších politických predstaviteľov Spojených štátov sa prirodzene stal najvýznamnejším činiteľom ANRUR. Delegácia zložená z piatich členov národnej rady, medzi ktorými bol aj Žatkovič, odcestovala 16. októbra do Washingtonu. Po tom, čo získali príslub audiencie u prezidenta Wilsona, vrátila sa delegácia domov.⁹

Rokovanie s americkým prezidentom bolo naplánované na 21. októbra. Woodrow Wilson prijal delegáciu vo vpred dohodnutý čas. „*Hospodin Žatkovič vtedy, v hlubokoobdumanej reči, predložil želanija Amerikanských Uhro-Rusinov, v interesi svojich starokrajových bratov. Hovoril 15 minut, a hovoril tak jasno, že prezident Wilson nespúštil s ňeho oči svoji, ale s najvekším vnimanijem sprovadzal každé jeho slovo. Kedy, po skončení svojej oddal prezidentu Wilson vaš Memorandum, pervy slova presidenta buli gratulacija k tomu, že sme pervy narod, ktery praktično v Amerikanskom duchu poňal i predložil svoji želanija.*“¹⁰

Memorandum pozostávalo z dvoch častí. Prvá časť vyjadrovala plnú podporu amerických Rusínov Spojeným štátom v ich snahe dotiahnuť vojnu do úspešného konca a obsahovala tiež príslub pomoci tým Rusínom v štátoch, ktorí ešte nie sú občanmi tejto krajiny získať americké občianstvo. Druhá, podstatnejšia časť sa zaoberala budúcnosťou uhorských Rusínov po skončení vojny. Memorandum obsahovalo tri alternatívy. Prvá možnosť žiadala – v intenciách Wilsonom proklamovaným právom na sebaurčenie malých národov – plnú nezávislosť. Ak by sa táto alternatíva ukázala ako nereálna, žiadali americkí Rusíni spojenie uhorských, haličských a bukovinských Rusínov v jednom

a Zemplín.

6 GARDOŠ, Július. *Spravoizdanije predsedatel'a Amerikanskoj Narodnoj Rady Uhro-Rusinov na Pervyj Narodnyj Kongress*. Homestead, Pa.: Amerikansky ruscky viestnik, 1919, s. 7.

7 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 112.

8 GARDOŠ, Július. *Spravoizdanije predsedatel'a Amerikanskoj Narodnoj Rady Uhro-Rusinov na Pervyj Narodnyj Kongress*. Homestead, Pa.: Amerikansky ruscky viestnik, 1919, s. 9.

9 GARDOŠ, Július. *Spravoizdanije predsedatel'a Amerikanskoj Narodnoj Rady...*, s. 14.

10 GARDOŠ, Július. *Spravoizdanije predsedatel'a Amerikanskoj Narodnoj Rady...*, s. 18-19.

Grigorij Žatkovič

štáte. Ak by ani táto druhá alternatíva nepripadala do úvahy, delegáti žiadali amerického prezidenta, aby svojou autoritou dohliadol na získanie autonómie pre Rusínov v Uhorsku. Wilson považoval prvé dve alternatívy, vzhľadom na nepriaznivú medzinárodno-politickú situáciu, za nereálne. Ako Gardoš sám uvádza, ani predstavitelia Americkej národnej rady Uhro-Rusínov nepovažovali úplnú nezávislosť za skutočnú možnosť vývoja. S odporúčením Wilsona, aby sa stali súčasťou niektorého z okolitých slovanských štátov, boli preto spokojní. Keďže v ten istý deň vo Washingtone rokovala Únia stredoeurópskych národov, pripravujúca sa na prijatie konvencie o nároku utláčaných národov na slobodu a právo sebaurčenia, Wilson odporučil delegátom stretnutie s predstaviteľmi únie. Prvotné rokovania

boli úspešné a Rusíni boli 26. októbra prijatí za člena Únie stredoeurópskych národov.¹¹

Už deň pred tým, 25. októbra, prebehli rokovania medzi rusínskou delegáciou a Masarykom. Podľa svedectva Žatkoviča padla na rokovaní otázka o pripojení Rusínmi obývaných území v Uhorsku k budúcemu Československu v rámci federatívneho zväzku. Vo svojej práci uvádza, že Masaryk im sľúbil najširšiu autonómiu a hranice tohto územia ustanovené tak, že Rusíni s nimi budú spokojní.¹²

Na základe týchto príslubov prijala ANRUR v americkom meste Scranton v Pennsylvánii 12. novembra rezolúciu, obsahujúcu konkrétnejšie podmienky. Rusíni v nej žiadali pripojenie nimi obývaného územia k Československej republike na federatívnom základe, so zaručením najširších práv a v hraniciach, do ktorých budú spadať župy Abovská, Boršodská, Gemerská, Spišská, Šarišská, Zemplínska, Užská, Ugočská, Berežská a Marmarošská. Kópiu tohto protokolu odovzdal Žatkovič nasledujúci deň do rúk Masaryka, vyjadrujúceho, podľa jeho slov, veľkú radosť nad rýchlym napredovaním budúcej únie. Jedným dychom však dodal, že je to len stanovisko Americkej národnej rady Uhro-Rusínov, ktoré by mohlo byť na mierovej konferencii spochybnené. V rusínskej tlači na americkej pôde preto prebehla kampaň za pripojenie územia uhorských Rusínov k Československu a ANRUR začala prípravu na realizáciu plebiscitu.¹³ Svoju podporu československej orientácii vyjadril tak Žatkovič, ako aj Gardoš slovami: „*Sme si vedomí, že týmto spôsobom budeme časťou dobre organizovaného štátu, s ktorým môžeme sa ľahko dohodovať vzájomne zrozumiteľným jazykom, ktorý nám zabezpečí autonómiu. Sme ale pevne presvedčení, že z terajšieho chaosu vyjde opäť federatívna Rus. Ale v tejto novej Rusi Ukrajinci nebudú mať takú národnú autonómiu, akú dostaneme my v Československej republike. Okrem toho sme oddelení Karpatami od svojich bratov v Haliči a na*

11 GARDOŠ, Július. *Spravoizdanie predsedateľa Amerikanskej Narodnej Rady...*, s. 18-19.

12 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča býveho gubernatora Podkarpatskoj Rusi*. Homestead: Greek Catholic Union, 1921, s. 5.

13 GARDOŠ, Július. *Spravoizdanie predsedateľa Amerikanskej Narodnej Rady...*, s. 6.

Ukrajine... “Na plebiscite sa nakoniec zúčastnilo 1113 delegátov, z ktorých 732 (približne 66 %) sa vyjadrilo za pripojenie k Československu. Necelá jedna tretina (320 delegátov, 28 %) zvolila pripojenie k Ukrajine. Ostatné alternatívy nemali výraznejšie zastúpenie medzi delegátmi.¹⁴

Takto stanovené podmienky pripojenia Rusínmi obývaného územia k Československu však vyvolávajú mnohé otázky. V prvom rade je to otázka územného vymedzenia rusínskeho osídlenia, nestotožňujúceho sa so skutočnosťou. V Abovskej, Boršodskej a Gemerskej župe žilo len niekoľko stoviek obyvateľov, ktorí sa v sčítaní z roku 1910 prihlásili k rusínskej materinskej reči. O akomkoľvek významnejšom rusínskom osídlení na tomto území preto nemožno uvažovať, hoci pre objektivnosť je potrebné pripomenúť, že Žatkovič nežiadal celé územie Boršodskej a Gemerskej župy, ale len ich severovýchodné časti, ležiace približne na ľavom brehu rieky Slaná.¹⁵ O čosi menej dramatická, hoci pre Rusínov rovnako nepriaznivá, situácia panovala aj na území Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy. Tu žilo v roku 1910 690 641 obyvateľov, z ktorých sa k rusínskej materinskej reči prihlásilo 90 830, čo predstavuje približne 13,15 %.¹⁶

Rezolúcia, ktorú prijala ANRUR 12. novembra hovorí o území týchto žúp ako o pôvodne rusínskym území. O autochtónnosti Rusínov na tomto území polemizovali už prví rusínski historici ako Michail Lučkaj¹⁷ či Joanikij Bazilovič.¹⁸ Vo svojich prácach opisujú dejiny Rusínov na pozadí dejín gréckokatolíckej cirkvi, o ktorej možno predpokladať, že v čase jej vzniku mala takmer výlučne rusínsky charakter.¹⁹ Aj z tohto dôvodu dochádzalo neskôr k stotožňovaniu gréckokatolíckej viery s rusínskou etnicitou, a to napriek tomu, že to v neskorších storočiach tak nebolo. Takéto názory boli prítomné aj

14 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 115.

15 Bližšie pozri mapku budúcej Uhro-rusínie. ŠVORC, Peter. K otázke krajinskej hranice Podkarpatskej Rusi a Slovenska 1918 – 1923. In Kónya, Peter – Matlovič, René (eds.). *Obyvatelstvo Karpatskej kotliny I*. Prešov: Universum, 1997, s.224.

16 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása*. 42 kötet, elso rész, Budapest, 1912, s. 208-330.

17 LUČKAJ (POP) MICHAEL (19. nov. 1789 – 3. dec. 1843), rusínsky obrodenecký činiteľ, národný buditeľ, historik a lingvista. Bol absolventom viedenského gréckokatolíckeho seminára Stadtkonvikt. Bol zástancom myšlienky slovanskej vzájomnosti. Ludové dialekty považoval za nevhodné pre literárnu činnosť, pretože ohrozovali slovanskú jednotu. Od roku 1818 pôsobil ako knihovník a archivár v Užhorode. Počas pobytu v Taliansku zostavil gramatiku cirkevne-slovanskeho jazyka. Podnetom pre jej napísanie bolo rozšírenie povedomia o karpatských Rusínoch na vedeckom poli. Po návrate do Užhorodu napísal šesťzväzkové dielo *Dejiny karpatských Rusínov*. (*Historia Carpatho-Ruthenorum*) Bližšie o jeho živote pozri: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti jej histórie, vedy a kultúry*. Praha: Libri, 2008, s. 156-157.

18 BAZILOVIČ JOANIKIJ (1742 – 1821), zakladateľ rusínskej historiografie. Na prelome 18. a 19. storočia vydal v Košiciach rozsiahlu prácu venovanú dejinám rusínskej cirkvi, resp. Mukačevskej diecéze, a darovacej listiny kniežaťa Koriatioviča. (*Brevis notitia Foundationis Theodori Koriati-vits, olim Ducis de Munkacs, pro Religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in Monte Csernek ad Munkacs*). Začiatkom 19. storočia vydal knihu o živote a činnosti rehoľníkov *Imago vitae monasticae* a tiež napísal cirkevnoslovanský *Výklad svätej liturgie*, ktorý ale zostal iba v rukopise. Bližšie o jeho živote pozri: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti...*, s. 25.

19 KONEČNÝ, Stanislav. *Nácart dejín karpatských Rusínov*. Prešov: Prešovská univerzita, 2015, s. 104-105.

na počiatku 20. storočia a často sa objavujú aj v súčasnosti. Poprední rusínski predstavitelia argumentovali tým, že gréckokatolícke obyvateľstvo na východnom Slovensku je vlastne pôvodne rusínske obyvateľstvo, ktoré bolo postupom času poslovenčené. Ak by sme aj pripustili tento – dnes už vyvrátený – názor, stále to nevysvetľuje nároky na územie východoslovenských žúp. Z celkového počtu 690 641 obyvateľov, žijúcich na území Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy, tvorili gréckokatolíci iba 25,44 %, čo v absolútnych hodnotách predstavuje 175 694 obyvateľov.²⁰ Okrem toho akákoľvek snaha odvolať sa na historické skutočnosti nemohla mať v roku 1918 rozhodujúcu váhu.

Otázny zostáva aj postoj Masaryka. Ten si totiž musel uvedomovať, že v otázke hraníc sa Rusíni dostanú do sporu so Slovákmí. Masaryk totiž veľmi dobre vedel, kam približne siaha slovenské etnické územie. Ako vzdelaný a dobre rozhladený človek iste poznal výskumy významných slavistov, medzi inými aj Lubora Niederleho, ktorý v roku 1903 vydal prácu pod názvom *Národopisná mapa uherských Slovákov*. O Slovensku, ako súčasť budúceho štátu uvažoval už v roku 1914 a vtedy už získal aj predstavu o tom, ako by Slovensko malo vyzerať. „Když jsem roku čtrnáct chtěl jet za hranice, to už jsem docela rozhodně počítal se Slovenskem. Ale abych měl jaksi plnou moc v tom směru něco dělat, chtěl jsem vědět, co tomu říkají jiní poslanci a politikové, a sondoval jsem u nich. Mluvil jsem s Antonínem Hajnem za státoprávníky; Hajn byl hned a plně při věci a řekl mi, že má u generálního štábu známého důstojníka, který by nám mohl nakreslit mapu příštího Slovenska z hlediska národnostního, strategického a tak. Opravdu mi pak přinesl skoro přesně s těmi na té mapě.“²¹ Nesporné svedectvo o jeho vedomostiach predstavuje tiež mapa, predstavujúca návrh územia budúceho československého štátu, zakreslená Masarykom v roku 1915. V tomto návrhu hranice viac či menej zodpovedajú vtedajšej skutočnosti. Hoci severovýchodné časti žúp nie sú súčasťou budúceho slovenského územia a reflektujú tak rusínske osídlenie, predsa len je ich podstatná časť zakreslená ako súčasť budúceho československého štátu.²²

Na začiatku 20. storočia bola otázka takzvanej slovensko-ruskej hranice živou témou na poli vedeckého bádania. Vyjadrovali sa k nej domáci aj zahraniční bádatelia. Zo Slovákov najmä Štefan Mišík či Samuel Czambel, z českej strany najmä Lubor Niederle²³ či Stanislav Klíma²⁴, z Ukrajiny zase Vladimír Hnaťuk a Štefan Tomaševský²⁵, spomedzi Rusov to bol Alexej Petrov.²⁶ Závery jednotlivých bádateľov sa v mnohom odlišovali.

20 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szentkorona országainak 1910 évi népszámlalása.* 42 kötet, elso rész, Budapest, 1912, s. 208-330.

21 ČAPEK, Karel. *Hovory s T. G. Masarykem.* Praha: Československý spisovatel, 1969, s. 104.

22 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 110-111.

23 NIEDERLE, Lubor. *Národopisná mapa uherských Slovákov na základe sčítaní z roku 1900.* In *Národopisný zborník svazek IX.* Praha: Nákladem národopisní společnosti Československé, 1903, 223 s.

24 KLÍMA, Stanislav. *Ruskoslovenská hranice na východe Slovenska.* In *Slovanský přehled*, roč. 9, Praha: Nakladatelství Šimáček, 1907, s. 60-63, 112-121.

25 TOMAŠIVSKIJ, Štepan. *Etnografična mapa Ugorskoj Rusi.* In *Stati po slavjanovedenju*, č. 3, Petrohrad: Tlačiareň Ruskej akadémie vied, 1910, s. 178-269.

26 PETROV, Alexej. *Národopisná mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773.* Praha: Česká akademie věd a umění, 1924, 132 s.

No väčšina bádateľov nepovažovala Gemerskú, Boršodskú či Abovskú župu za rusínske územie. Poukazovali len na sporadické osídlenie, ktoré ale nevytváralo predpoklad na začlenenie tohto územia do budúcej Podkarpatskej Rusi.

Ani na americkej pôde nebola problematika slovenského a rusínskeho osídlenia na severe a východe Uhorska neznámym pojmom. Od augusta 1918 bola v Americkom geografickom časopise publikovaná séria štúdií, prinášajúca obraz nemaďarských národov v Uhorsku najmä prostredníctvom štatistických údajov. V poradí druhý príspevok pod názvom *Slovania v severných Uhrách*²⁷ priniesol základné údaje o Slovákoch a Rusínoch žijúcich v severných a severovýchodných župách. Autor toto územie rozdelil do troch celkov – Slovensko, rusínske Slovensko a Rusínsko. Za nepochybne slovenské územie označil všetky župy smerom na západ od Spiša a Zemplína, vrátane Liptovskej, Gemerskej a Abovskej župy. Pod pojmom rusínske Slovensko rozumel územie, zahŕňajúce Spišskú, Šarišskú, Zemplínsku a dokonca aj Užskú župu. Územie, označené ako Rusínsko, potom zahrňovalo ostatné župy – Berežskú, Ugočskú a Marmarošskú. V závere štúdie vyjadril stanovisko, že zatiaľ čo Rumunmi a Rusínmi bolo uhorskou vládou v politickom zmysle pohrdané, Slováci boli aktívne utláčani a dôsledky uhorského (rozskej maďarského) pokroku je najviac cítiť na území východného či, z jeho pohľadu, rusínskeho Slovenska. Medzi najväznejšie dôsledky zaradzuje neprimerane vysoké vysťahovalectvo Slovákov, v menšej miere Rusínov a ďalších národností. Poukazuje tiež na izolovanosť slovenského osídlenia a absenciu hospodárskych a politických centier. B. C. Wallis považoval tzv. rusínske Slovensko v prvom rade za slovenské územie.²⁸ Aj z uvedených štatistických údajov vyplýva, že počet Slovákov na území tzv. rusínskeho Slovenska v posledných desaťročiach klesal na rozdiel od Rusínov, ich počet stúpala. Na rozdiel od amerických Rusínov však medzi slovenské župy zaradil ešte aj Užskú stolicu, pričom župy Abov, Boršod a Gemer považuje za vyslovene slovenské, čo je v príkrom rozpore s tým, čo žiadali americkí Rusíni.

Popri územnom vymedzení budúcej Podkarpatskej Rusi kládli predstavitelia amerických Rusínov, prirodzene, dôraz na jej štátoprávne postavenie vo vzťahu k zvyšku republiky. Vo vzájomnom rozhovore došlo podľa Žatkoviča ku konsenzu, že Podkarpatská Rus bude mať zaručenú autonómiu v najširšom zmysle. Žatkovič si však pod pojmom autonómie predstavoval federáciu dvoch rovnocenných štátov, pravdepodobne v zmysle, v akom ju vnímali v prostredí Spojených štátov, v ktorých vyrastal. O svojej predstave nakoniec podal jasné svedectvo. „... *niet ani tej najmenšej pochybnosti o tom fakte, že Rusíni hľadali autonómiu, synonymnú s federáciou, s Československým štátom, v hraniciach ustanovených podľa Rusínov, t. j. v hraniciach čestných i spravodlivých.*“²⁹ Takému-

27 WALLIS, Bertie, Cotterell. The Slavs of Northern Hungary. In *Geographical review*, vol. 6, no. 3, 1918, s. 268-281.

28 Už samotné pomenovanie rusínske Slovensko (v pôvodine Ruthenian Slovachia) evokuje dominantné postavenie Slovákov na tomto území. Podobne ako je východné Slovensko v prvom rade územím Slovenska, ktoré je špecifické tým, že leží na východe, rovnako je rusínske Slovensko v prvom rade územím Slovenska, ktoré je špecifické tým, že tu žila početná rusínska komunita. To nakoniec potvrdzujú aj ním udávané štatistické údaje.

29 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 8.

to postaveniu Podkarpatskej Rusi však bránili najmä objektívne dôvody a akákoľvek predstava rovnoprávneho postavenia nemohla mať a ani nemala šancu na úspech.

Otázku, či Masaryk počas rokovaní so Žatkovičom skutočne prisľúbil federatívne usporiadanie československo-rusínskeho vzťahu a hranice budúceho štátu tak, ako si ich predstavovali americkí Rusíni, t. j. od Popradu až po Tisu, dnes už nevieme hodnoverne dokázať. Od začiatku rokovaní s americkými Rusínmi si však uvedomoval výhody, ktoré by vyplývali z prípadného pripojenia územia obývaných Rusínmi k Československu. „V Americe, to už jsem se vědomě připravoval na mírové jednání. Především jsme museli utužit jednotu Čechů a Slováků. Druhá věc, to bylo jednání s podkarpatskými Rusy, aby se přihlásili sami k našemu státu. To byl zbrusu nový projekt, který se vynořil teprve v Americe; viděl jsem hned, co by pro nás bylo, kdybychom měli územní most k budoucímu demokratickému Rusku nebo k Ukrajině.“³⁰

V čase, keď na americkej pôde prebiehali rokovania o budúcej Uhro-Rusínii, začal spoločensko-politický pohyb aj na domácej – uhorskej pôde. Slovenské, ale ani rusínske obyvateľstvo na neskoršom východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi v tom čase nevedelo o aktivite amerických Rusínov smerujúcej k podpore pripojenia tohto územia k československému štátu. Vznikali tu slovenské, ruské (rusínske), maďarské či nemecké národné rady. Podobne ako tomu bolo v Spojených štátoch, ani domáci rusínski predstavitelia nemali jasno v otázke budúceho smerovania. Na čom sa zhodli takmer všetky rusínske národné rady, bola požiadavka odmietnutia akejkoľvek príslušnosti k uhorskému štátu. Výnimku v tomto smere predstavovala užhorodská Uhro-Ruská národná rada. Aj to však platilo len do istého času.

Uhroruská národná rada v Užhorode

Gréckokatolícky biskup Anton Papp zvolal 5. novembra schôdzu rusínskej inteligencie do Užhorodu, kde zvolil zvláštny výbor. Ten ohlásil na 9. novembra ľudové zhromaždenie, na ktorom bola vytvorená Uhroruská národná rada. Na jej čele stál Simeon Sabov³¹, konateľom sa stal Alexander Vološin.³² Memorandum prijaté na zhromaždení žiada-

30 ČAPEK, Karel. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha: Československý spisovatel, 1969, s. 148.

31 SABOV, Simeon (18. 10. 1863 – 1. 3. 1929), gréckokatolícky kňaz, pedagóg a politický činiteľ. Študoval na kňazskom seminári v Užhorode. Po krátkom pôsobení ako kňaz v Marmarošskej župe sa po smrti manželky vrátil k teologickému štúdiu na viedenskom seminári. Na prelome 19. a 20. storočia pôsobil v Spojených štátoch. Po návrate v roku 1907 sa stal prorektorom užhorodského seminára. Počas Veľkej vojny sa aktívne podieľal na maďarizácii rusínskeho obyvateľstva. Po vzniku Česko-Slovenska vyvíjal aktivitu na udržanie Rusínmi osídleného územia v Maďarsku. Keď sa v Maďarsku v marci 1919 dostali k moci bolševici, vyjadril sa za pripojenie tohto územia k Česko-Slovensku. Bližšie pozri: MAGOCSI, Paul – POP, Ivan. *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2002, s. 416.

32 VOLOŠIN, Augustín (17. 3. 1874 – 19. 7. 1945), gréckokatolícky kňaz, pedagóg, publicista, kultúrny činiteľ a politik ukrajinskej orientácie. Študoval na teologickom lýceu v Užhorode a univerzite v Budapešti. Od roku 1900 pôsobil ako profesor na gréckokatolíckom učiteľskom ústave, kde neskôr pôsobil už ako riaditeľ až do roku 1938. Bol autorom mnohých didaktických a učebných pomôcok, medzi ktorými nechýbala Metodická gramatika uhro-ruského literárneho jazyka. V novembri 1918 sa zasadil o vznik Uhro-ruskej národnej rady v Užhorode, ktorá viedla rokovania o autonó-

Augustín Vološin

lo od Budapešti rovnoprávne postavenie pre Rusínov, autonómnu správu Gréckokatolíckej cirkvi, katedru ruského jazyka na budapeštianskej univerzite a hospodárske reformy. Zároveň sa v tomto memorande vyslovili za celistvosť maďarského štátu. Túto iniciatívu sa snažila udržať maďarská vláda vo svojich rukách, preto podnietila vytvorenie Ruskej národnej rady v Budapešti a poverila Oresta Sabova prípravou autonómie. 10. decembra sa v Budapešti konalo zhromaždenie. Predstavitelia však neboli jednotní. Časť delegátov z Chustu sa vyjadrila proti zachovaniu integrity vtedy už bývalého Uhorska a navrhla pripojenie k Ukrajine. V snahe nakloniť si rusínskych predstaviteľov rozhodla maďarská vláda zriadiť rusínsku autonómiu zákonom číslo X. z 21. decembra 1918, v ktorej toto územie získalo názov Ruská krajina. Jej územie

však, v názoroch maďarských politikov, nebolo presne ohraničené. Podľa predstáv rusínskych politikov však malo spadať do Ruskej krajiny územie Berežskej, Ugočskej, Užskej a Marmarošskej župy spolu s územím Abovskej, Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy. Maďarská vláda sa však snažila udržať v rámci Maďarska aj slovenské územie. Aby si proti sebe nepoštvala Slovákov, mala zostať otázka Abovskej, Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy neuzavretá až do rozhodnutia mierovej konferencie. Neochota maďarskej vlády zabezpečiť Rusinom územné záruky, rovnako ako spoločensko-politické zmeny, tak doma, ako aj v zahraničí, v nasledujúcich mesiacoch viedli k tomu, že užhorodská Uhorská národná rada pomaly opúšťala promaďarskú orientáciu. Definitívne však k tomu došlo až na jar 1919.³³

Prešovská Ruská národná rada

Na schôdzu do Užhorodu, na počesť vzniku Uhroruskej národnej rady, rozposlali pozvanie na zhromaždenie aj medzi gréckokatolíckych kňazov prešovskej eparchie. Tunajší klérus však toto pozvanie odmietol a zvolal vlastné zhromaždenie do Prešova. Zišlo sa tu asi 200 roľníkov, štyri desiatky kňazov „ruského ducha“ a 11 kňazov, zastávajúcich promaďarskú orientáciu. Predsedníctvom národného zhromaždenia bol poverený Anton Beskid, predkladajúci deklaráciu, podľa ktorej „v Uhorsku obydlený Ruský národ dľa zásad Wilsonových stavia sa na právo samourčenia bez ohľadu na historické hranice“. Proti tomuto návrhu sa postavil profesor teológie Gyulai, navrhujúci jednotnosť

mii s maďarskou vládou. V marci 1919 sa definitívne zaradil medzi proponentov československej orientácie a výrazne sa zasadil o zjednotenie rusínskych predstaviteľov v Centrálnej ruskej národnej rade. V dobe politickej krízy v roku 1938 sa stal popredným predstaviteľom autonomistického hnutia ukrajinskej orientácie. Bližšie pozri: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti...*, s. 267-270.

33 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 97-98.

s maďarským národom, pričom kňazov, lojálnych s Beskidovým návrhom nazval zradcami. To vyvolalo pobúrenie medzi zhromaždenými, ktoré donútilo Gyulaia a ďalších 11 promaďarsky orientovaných kňazov opustiť zasadnutie. Na sympóziu sa okrem domácich predstaviteľov zúčastnili aj kňazi z Haliče, predstavitelia staro-ruskej orientácie, odmietajúci spoločovanie s Ukrajincami, nakoľko sa títo podľa ich slov spoločovali s Viedňou a ňou presadzovanou rakúskou politikou. Prešovská Ruská národná rada si vyhradzovala právo zastupovať ruský (rozumej rusínsky) ľud a rozoslala protestnú nótu do Užhorodu, ako aj ministrovi Jászimu, zaznávajúcu machinácie užhorodskej Uhro-Ruskej národnej rady.³⁴

Anton Beskid

Slovenská tlač niekoľkokrát počas novembra a decembra poukazovala na záškodnícku činnosť užhorodskej Uhro-Ruskej národnej rady a prirovnávala jej činnosť k Východoslovenskej národnej rade zriadenej v Prešove, ktorá podobne ako užhorodská rada, mala za cieľ jediný – oslabiť dezintegračné snahy Slovákov a Rusínov a udržať ich v rámci maďarského štátu.³⁵

Prešovská Ruská národná rada však nevznikla – obrazne povedané – na zelenej lúke. V skutočnosti došlo 19. novembra k presunu Ruskej národnej rady zo Starej Lubovne a jej rozšíreniu o nových členov. K založeniu ľubovnianskej rady došlo už 8. novembra a v tom čase stál na jej čele Emilián Nevický.³⁶ V čase jeho pôsobenia sa Ruská národná rada orientovala na Ukrajinu a vyzývala na zjednotenie všetkých Rusínov od Lubovne až po Sihof. Po tom, čo národná rada presunula sídlo do Prešova a na jej čelo sa dostal Anton Beskid, a tiež vzhľadom na zahranično-politické zmeny, upustili jej predstavitelia od ukrajinskej orientácie.³⁷

Ďalším riešením, ktoré prichádzalo do úvahy, bola samostatná Karpatská Rus. 19. novembra, teda v čase, keď sa Ruská národná rada presídlila do Prešova a na jej čelo sa postavil Anton Beskid, vydala rezolúciu, požadujúcu: 1. samourčovacie právo pre Ru-

34 Čo sa robí na východe. In *Národné noviny*, 28. novembra 1918, roč. XLIX, č. 140, s. 2.

35 Ruská národná rada v Prešove. In *Slovenský týždenník*, 29. novembra 1918, roč. XVI, č. 48, s. 3.

36 NEVICKÝ, Emilián (20. 6. 1878 – 30. 12. 1939), kňaz, pedagóg a rusínsky politik ukrajinskej orientácie. Vyštudoval univerzitu v Budapešti. Do roku 1903 pôsobil v Gréckokatolíckom kňazskom seminári v Prešove. Spolu so svojou manželkou, neskoršou významnou kultúrnou dejateľkou Irynou Nevickou, stál pri zrode prvej národnej rady medzi Rusínmi v Starej Lubovni, ktorá žiadala pripojiť Rusínmi obývané územie k Ukrajine. Od počiatku odmietal zotrvanie v Uhorsku. Stal sa blízkym spolupracovníkom Grigorija Žatkoviča. Československé úrady ho neskôr podozrievali z protištátnej činnosti. V roku 1920 preto emigroval do Spojených štátov, kde pôsobil ako kňaz až do svojej smrti v roku 1938. Bližšie pozri: MAGOCSI, Paul – POP, Ivan. *Encyclopedia of Rusyn History...*, s. 336-337.

37 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 102-103, 120-121.

sínov v ich etnografických hraniciach; 2. úplnú národnú slobodu a splnenie tých práv, ktoré budú priznané iným národom; 3. zastúpenie Rusínov na mierovej konferencii, aby mohla predkladať a brániť svoje žiadosti. Rezolúcia odmietala rozdelenie Rusínov medzi viacero štátnych útvarov. Táto rezolúcia bola adresovaná česko-slovenskej národnej rade (rozumej slovenskej) v Turčianskom Svätom Martine.³⁸ Od tohto momentu zostal Anton Beskid v čulom kontakte so Slovenskou národnou radou a upozorňoval ju na hrozbu promaďarsky orientovaných politikov, združujúcich sa okolo užhorodskej Uhro-Ruskej národnej rady a Východoslovenskej národnej rady. Slovenská národná rada na to reagovala *Ohlasom k bratom Rusínom*, v ktorom ich vyzýva na spoluprácu v dosiahnutí spoločného cieľa.³⁹

Anton Beskid si uvedomoval nutnosť spolupráce medzi Slovákami a Rusínmi v záverečných mesiacoch roku 1918, a to z niekoľkých dôvodov. V prvom rade šlo o hrozbu zásahu maďarskej brachiálnej moci, pretrvávajúcej až do obsadenia tohto územia česko-slovenským vojskom koncom decembra. Rusíni tak navonok nevyvíjali výraznejšiu pro-československú aktivitu, ktorá by mohla vyprovokovať ozbrojený zásah. Druhým dôvodom bola, podľa nášho názoru, absencia širšej vrstvy rusínskej inteligencie, nedisponujúcej jednotnou víziou do budúcnosti. V každom prípade však pokračovala spolupráca medzi slovenskými a rusínskymi predstaviteľmi, ktorá vyústila do neskoršej Beskidovej účasti na mierovej konferencii.⁴⁰

V decembri však vyvíjali aktivitu na diplomatickom poli aj česko-slovenskí predstavitelia. Zápas o budúce slovenské územie 21. decembra vyústil do stanovenia novej demarkačnej čiary, tlmočenej 24. decembra plk. Vixom maďarskej vláde a stanovujúcej slovensko-maďarskú hranicu. Hranica prebiehala od sútoku Dunaja a Moravy pozdĺž toku Dunaja až do miesta jeho sútoku s Iplom, po rieke Ipeľ až k Ožďanom, odtiaľ cez Rimavskú Sobotu a Tornaľu až k ústiú Uhu do Laborca a po rieke Uh až k Užockému priesmyku. 29. decembra boli obsadené Košice a 13. januára obsadil 31. pluk talianskej légie Užhorod. Takto stanovená hranica však vyvolala nevlôu u rusínskych predstaviteľov. Začiatkom januára 1919 sa Anton Beskid stretol v Žiline s Vavrom Šrobárom, u ktorého protestoval proti takto stanovenej hranici. Podľa jeho slov hranica rozdeľovala Rusínmi osídlené územie na dve časti. Československu pripadlo 200-tisíc Rusínov, zatiaľ čo ďalších 300-tisíc zostalo v Maďarsku.⁴¹

Beskidovo vyjadrenie prináša, okrem iného, aj zaujímavý odraz jeho vlastného postoja k rusínskej otázke. Vzhľadom na štatistické údaje z roku 1910 je zaujímavé jeho tvrdenie o 200-tisíc Rusínoch na území Československa (rozumej územie východného Slovenska). V poslednom uhorskom sčítaní sa totiž k rusínskej materinskej reči prihlásilo na území východoslovenských žúp približne 90-tisíc obyvateľov. Vzniká tu otázka, odkiaľ vzal Beskid 200-tisíc Rusínov. V tom istom sčítaní obyvateľstva nájdeme hneď aj odpoveď. Tá sa ukrýva medzi údajmi o vierovyznaní obyvateľstva. Pri letmom pohľade na štatistiku zisťujeme, že na území Abovskej, Gemerskej, Spišskej, Šarišskej a Zem-

38 Ctenej Česko-slovenskej Rade. In *Národné noviny*, 26. novembra 1918, roč. XLIX, č. 139, s.3.

39 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 121.

40 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, 121-122.

41 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 129.

plínskej župy žilo 200 193 obyvateľov, hlásiacich sa ku gréckokatolíckej viere.⁴² Môžeme teda predpokladať, že Beskid patril k tým rusínskym predstaviteľom, ktorí sa riadili heslom, že každý gréckokatolík je vlastne Rusín.

Spor okolo stanovenia východnej hranice však už nemohol ohroziť rozbehnutú spoluprácu. Beskid si totiž musel uvedomovať naklonenosť dohodových mocností Česko-Slovensku, a musel tak predpokladať, že územie východoslovenských žúp, obsadené česko-slovenským vojsko už pravdepodobne zostane súčasťou Česko-Slovenska. Ak chcel dosiahnuť svoj cieľ a zjednotiť všetkých Rusínov, nezostávalo mu nič iné, ako zjednotiť ich v hraniciach Česko-Slovenska, a teda ďalej pokračovať v spolupráci s česko-slovenskými predstaviteľmi. Prešovská Karpatoruská národná rada preto 7. januára vydala vyhlásenie, že ako jediná má právo zastupovať Rusínov na oboch stranách Karpát a vyjadrila sa za pripojenie týchto území k Česko-Slovensku. Beskid v mene Karpatoruskej národnej rady žiadal od Šrobára, aby bolo k novému štátu pripojené aj územie budúcej Podkarpatskej Rusi a tiež žiadal autonómiu v administratívnych, školských a cirkevných záležitostiach. Šrobár mu však zo svojej pozície nemohol zaručiť splnenie všetkých požiadaviek a odporučil mu, aby svoje stanovisko spolu so stanoviskom ostatných národných rád z územia budúcej Podkarpatskej Rusi odovzdal československej vláde v Prahe. Beskid sa skutočne zúčastnil rokovaní v Prahe a odtiaľ odcestoval do Paríža už ako člen česko-slovenskej mierovej delegácie.⁴³

Najvyššia rada Lemkov

Situácia koncom roku 1918 sa radikalizovala aj na severnej strane Karpát. 5. decembra sa v meste Florynka zišlo približne 500 delegátov, ktorí zastupovali 130 dedín a založili tu výkonný výbor – Najvyššiu radu Lemkov, s cieľom zjednotenia Rusínov na oboch stranách Karpát. Zhromaždenie prijalo rezolúciu, okrem iného potvrdzujúcu, že: „*Ruský národ, ktorý obýva územie od Haliče po San, Poprad i Dunajec, južné svahy Karpát i Bukovinu na sever od Seretu, slávnostne vyjadruje vôľu patriť do jednotného politického organizmu, a protestuje proti snahám Poliakov i Uhrov o toto územie.*“ Na zhromaždení vystúpil aj nemenovaný predstaviteľ z južnej strany Karpát, potvrdiac toto stanovisko slovami: „*Chceme žiť v jednote s celým národom ruským. To je tiež heslo celého kresťanského národa ruského z Uhorska. Nechceme žiadnych Uhrov (rozumej Maďarov), ani Poliakov a nepoznáme žiadnu Ukrajinu.*“ Predstavitelia zhromaždenia tiež vyjadrili nádej, že mierová konferencia vyrieši ich spory na základe princípov programu W. Wilsona. Požadovali tiež účasť svojich zástupcov na mierovej konferencii.⁴⁴

Jedným zo záverov, prijatých zhromaždením, bolo spojenie Rusínmi obývaného územia s Ruskom. Vzhľadom na nereálnosť tohto návrhu vystúpil Dimitrij Wislockij s návrhom, aby toto územie bolo pripojené k Česko-Slovensku. Tento návrh bol však

42 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 42 kötet, elso rész, Budapest, 1912, s. 200-270.

43 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 129-130.

44 HROBAL, Bogdan. *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918 – 1921.* Wrocław: Arboretum, 1997, s. 40-44.

ostro kritizovaný Dimitrijom Sobinom, odmietajúcim „zapredanie sa Čechom“ a do-
dávajúcim: „*Мы, народ русский, осидленый в компактных целках в южных частях халич-
ских окресов Nowy Targ, Nowy Sacz, Grybów, Gorlice, Jaslo, Krosno i Sanok, si nepra-
jeme vstúpiť do poľského panstva, a prajeme si zdieľať osud s našimi uhorskými, ruskými
bratmi v župách Spiš, Šariš i Zemplín ako nerozlučiteľný geografický i etnografický ce-
lok.*“⁴⁵ Akékoľvek snahy o spojenie Rusínov v jeden štátny celok či ich pripojenie k Rus-
ku však narazili na odpor Poliakov. Tí sa odmietali vzdať tohto územia a začali vyvíjať
na predstaviteľov Lemkov ozbrojený nátlak. Od 28. novembra 1918 vznikali na pokyn
Žigmunda Lasockého ozbrojené oddiely, ktoré vystupňovali vzájomné napätie medzi
Poliakmi a Lemkami. Proti zásahom poľskej brachiálnej moci protestoval Michal Jurča-
kevič v Gorliciach pred Poľskou likvidačnou komisiou. Celú situáciu to však len skom-
plikovalo. Vzhľadom na zhoršujúcu sa situáciu na severných svahoch Karpát, pokračo-
vala Najvyššia rada Lemkov v rozvíjaní spolupráce aj s Rusínmi z bývalého Uhorska.

Už počas zhromaždenia vo Florynke 5. decembra bol – okrem iného – založený
Komitét pre spoluprácu a všeobecnú spoluprácu s uhorskými Rusínmi. (Комитет для
совлицнаго діяствія и обшей організації с венгерской Росии). Päť dní po jeho za-
ložení bola delegácia vyslaná do Prešova na rokovania. Neskôr, 21. decembra 1918 došlo
k zjednoteniu s prešovskou Ruskou národnou radou. Na čele novej, teraz už Karpató-
ruskej národnej rady zostal Anton Beskid a jej členmi sa stali lemkovskí delegáti Dimit-
ri Sobin, Alexander Cichanski, Dimitri Chilak, Dimitri Vislocki a Andrej Gagatko. Ob-
čianska vojna v Rusku, ako aj existencia Západoukrajinskej ľudovej republiky nedávali
Lemkom nádej na pripojenie k Rusku; stupňujúci ozbrojený konflikt s Poliakmi zasa ne-
dával nádej na vyriešenie tohto sporu vlastnými silami. Do popredia sa tak dostala sna-
ha vytvoriť spoločný štát všetkých Rusínov v Karpatoch, hoci aj na úkor toho, že tento
štát vznikne v hraniciach Česko-Slovenska. Koncom decembra pricestovali do Prahy na
pozvanie haličských rusofilov Michail Jurčakevič a Alexander Cichanskij. Tu sa stretli
s prezidentom Masarykom, ktorý vyjadril sympatie hnutiu za národné sebaurčenie, no
na otázku pripojenia tzv. Lemkovštiny k Československu odpovedal: „*Uvidíme, čo sa
s tým dá urobiť.*“ V tom čase už v Prahe prebýval aj Dimitri Sobin, ktorému v Poľsku
hrozilo väzenie. Tu sa z jedného z najzarytejších odporcov československej orientácie
stal jeden z jej najvýznamnejších zástancov. V Prahe rozvinul spoluprácu s Antonom
Beskidom a neskôr sa ako súčasť československej delegácie stal účastníkom Parížskej
mierovej konferencie ako zástupca Lemkov.⁴⁶

Svalavská Ruská národná rada

Politickú činnosť vo vzťahu k Československu vyvíjali v priebehu decembra aj ďalšie
ruské národné rady na území Berežskej, Marmarošskej a Ugočskej župy. Ich predsta-
vitelia sa 18. decembra 1918 stretli v Budapešti s Milanom Hodžom, ktorému oznámili,
že odmietajú zotrvanie v Maďarsku, žiadajú pripojenie k Ukrajine, a v prípade, že by to
nebolo možné, tak k Česko-Slovensku. Zotrvanie v Maďarsku odmietali aj v prípade, že

45 HROBAL, Bogdan. *Działalność polityczna Lemków...*, s. 45.

46 HROBAL, Bogdan. *Działalność polityczna Lemków...*, s. 53-54.

by im maďarská vláda garantovala autonómiu. Vo vzťahu k územnému rozsahu žiadali predstavitelia Svaľavskej Karpatskej ruskej rady územie Berežskej, Marmarošskej a Užskej župy. Územie východoslovenských žúp sa v Hodžovom protokole o rokovaní nespomína. Nevedno, či s týmto územím Rusíni nepočítali z vlastnej iniciatívy, alebo ich k tomu naviedol Milan Hodža.⁴⁷

Mierová konferencia v Paríži

Aj napriek vynaloženému úsiliu predstaviteľov jednotlivých národov boli to predstavitelia víťazných mocností, ktorí prostredníctvom rokovaní na mierovej konferencii rozhodli o budúcej politickej mape Európy. Vtedajších rokovaní sa zúčastnili aj predstavitelia z Česko-Slovenska. Predsedom delegácie bol Karel Kramář, hlavným delegátom Eduard Beneš a generálnym tajomníkom Štefan Osuský. Súčasťou delegácie bolo aj niekoľko desiatok odborníkov z rôznych oblastí spoločenského a politického života. Ich úlohou bolo pripraviť podklady, ktoré československá delegácia predkladala na mierovej konferencii v snahe dosiahnuť stanovené ciele – t. j. „... zaistiť a uskutočniť to, za čo pracovalo československé vojsko, Národná rada československá, Národný výbor československý, Slovenská národná rada, československá vláda, a vymôcť tomu uznanie medzinárodné“. Jednou z otázok, vyžadujúcich si osobitnú pozornosť, bola aj otázka budúcej Podkarpatskej Rusi. Poradcami pre záležitosti Podkarpatskej Rusi sa stali: predseda prešovskej Karpatoruskej národnej rady Anton Beskid a zástupca poľskej Lemkovštiny, v tom čase už člen prešovskej rady Dimitri Sobin.⁴⁸ Práve prostredníctvom česko-slovenskej delegácie sa tak konferencie nepriamo zúčastnili aj zástupcovia uhorských, a dokonca aj poľských Rusínov. Nemali však právo podávať návrhy či zasahovať do rokovania jednotlivých komisií. Pôsobili skôr ako interný poradný orgán delegácie. Čelní predstavitelia delegácie tak mohli, no zároveň nemuseli prijať návrhy jednotlivých poradcov.⁴⁹

Dňa 13. februára 1919 dorazila do Paríža aj delegácia amerických Rusínov. Grigorij Žatkovič rovnako ako Július Gardoš však pricestovali na mierovú konferenciu z vlastnej iniciatívy. Nemali oficiálne pozvanie, a preto sa nemohli zúčastňovať rokovaní. Neboli však ani súčasťou česko-slovenskej delegácie a ich prítomnosť v Paríži mala viac menej symbolický charakter. Napriek týmto skutočnostiam založili spolu s Antonom Beskidom tzv. ruskú komisiu, ktorá podľa Žatkoviča zastupovala všetkých Rusínov.⁵⁰

Komisia rokovala s Karlom Kramářom i Eduardom Benešom a predložila im protokol Americkej národnej rady Uhro-Rusínov spolu s výsledkom plebiscitu, potvrdzujúcim pripojenie Rusínmi obývaných území k Česko-Slovensku; kópiu protokolu prešovskej Karpatoruskej národnej rady zo dňa 7. januára a kópiu memoranda svaľavskej Ruskej národnej rady zo dňa 16. decembra 1918. Tieto dokumenty sa stali súčasťou tzv. Memoranda č. 6 a boli neskôr prostredníctvom česko-slovenskej delegácie predložené

47 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 122-123.

48 HOUDEK, Fedor. Mierová konferencia v Paríži. In *Prúdy*, roč. XIV, č. 9, 1930, s. 10-11.

49 HOUDEK, Fedor. Mierová konferencia v Paríži. In *Prúdy*, roč. XIV, č. 9, 1930, s. 10-11.

50 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 7.

Najvyššej rade mierovej konferencie.⁵¹ Memorandum okrem iného stanovilo budúcu slovensko-podkarpatoruskú hranicu ako dočasnú, k zmene ktorej môže dôjsť na základe vzájomného dohovoru medzi česko-slovenským štátom a Karpatskou Rusou. V bode č. 3 memorandum odmietalo výsledky uhorského sčítania z roku 1910. Podľa názoru rusínskych predstaviteľov žilo na tomto území 567 867 Rusínov, čo bolo o 108 000 viac, než udávala uhorská štatistika. Nasledujúci bod špecifikoval Rusínmi obývané územie, zahŕňajúce Berežskú, Marmarošskú, Spišskú, Šarišskú, Ugočskú, Užskú a Zemplínsku župu. V piatom bode stálo konštatovanie, že spojenie tohto územia s územím Česko-Slovenska je možné len po vzájomnej dohode a len ak si to Rusíni sami budú priať.⁵²

Takto stanovené požiadavky boli pravdepodobne len narýchlo zostaveným programom ruskej komisie. Jeho príprava totiž prebiehala v čase, keď česko-slovenská delegácia pripravovala podklady na zasadnutie česko-slovenskej komisie, konané 28. februára 1919. Komisia rokovala o piatich otázkach, z ktorých na treťom mieste stála otázka uhorských Rusínov. Nepriamym svedectvom o „dočasnosti“ rusínskych požiadaviek predstavovalo stanovisko o dočasnosti slovensko-podkarpatoruskej hranici či fakt, že Anton Beskid v priebehu marca, ale aj apríla vyvíjal aktivity, v rozpore s požiadavkami, ktoré sa stali súčasťou tzv. Memoranda č. 6, hoci Žatkovič sa viac či menej stotožnil s týmito požiadavkami.⁵³

Predstavitelia ruskej komisie sa prostredníctvom Eduarda Beneša stretli s predstaviteľmi americkej a francúzskej delegácie – s plukovníkom Houseom 17. februára a André Tardieuom 24. februára. Žatkovič ich oboznámil s krátkou históriou „rusínskej akcie“ a dal im kópie vyššie spomenutých dokumentov. Pred oboma diplomatmi vyjadril priane začleniť Rusínmi obývané územie do Československa.⁵⁴ 28. februára 1919 sa česko-slovenská komisia zaoberala touto otázkou. Proti pripojeniu Rusínov k Československu vystúpili Taliani, obhajujúci ich zotrvanie v Maďarsku. Po dlhšej diskusii bola nakoniec akceptovaná česko-slovenská alternatíva, a to po argumentácii, že tak chcú nielen Čechoslováci, ale aj samotní Rusíni.⁵⁵

Po tom, čo komisia odobrila pripojenie Uhorskej Rusi k Česko-Slovensku, ponechal Žatkovič rusínske požiadavky v rukách Beneša a Kramáča a 4. marca 1919 odcestoval spolu s Gardošom do Prahy. Tu sa stretli s Masarykom, ktorému tlmočili rusínske požiadavky a pokračovali v ceste do Bratislavy, kde sa stretli s Vavrom Šrobárom. Z Bra-

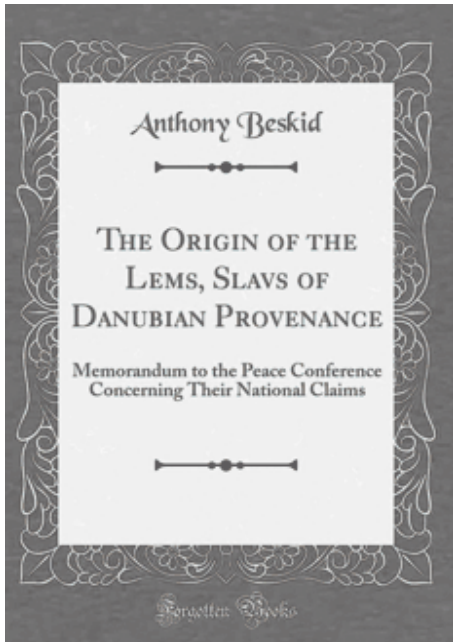
51 Memorandum č. 6 bolo jedným zo série memoránd, ktoré česko-slovenská delegácia predložila na rokovanie počas mierovej konferencie, a ktoré sa venovali najzásadnejším otázkam sprevádzajúcim konštituovanie nového štátu. Prvé memorandum postihovalo dejiny a zápas Čechoslovákov za svojbytnosť. Druhé memorandum sa predstavilo územné nároky Česko-Slovenska. V poradí tretie memorandum sa zaoberalo nemeckou otázkou v českých krajinách. Otázke pripojenia územia uhorských Rusínov sa venovalo Memorandum č.6. Pozri: *A Catalogue of Paris peace conference delegation propaganda in the Hoover war library*. Stanford: Stanford University Press, 1926, s. 9.

52 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 7-8.

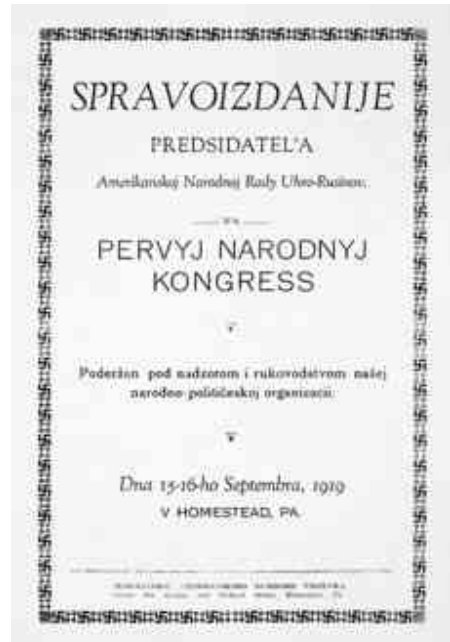
53 Išlo najmä o snahu získať pre Česko-Slovensko aj tzv. Lemkovštinu, ležiacu na severných svahoch Karpát. Anton Beskid, podobne ako aj Dimitri Sobin vyvíjali aktivitu nielen voči československým predstaviteľom, ale aj vo vzťahu k mierovej konferencii. Americkí Rusíni však s týmto územím nepočítali.

54 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 8.

55 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 135.

Titulná strana memoranda Antona Beskida zaslaného predstaviteľom mierovej konferencie v Paríži (reprint z roku 2018)

Titulný list spomienkového spisu, približujúceho okolnosti vzniku a prvého zasadnutia Americkej národnej rady Uhro-Rusínov

tislavy sa vybrali do Užhorodu so zastávkou v Prešove, kde rokovali s predstaviteľmi prešovskej Karpatoruskej národnej rady. Prešovská rada odobrila návrhy amerických Rusínov a poverila delegáciu, aby rozvinula aktivity na zjednotenie troch najdôležitejších ruských rád – prešovskej, užhorodskej a chustskej, ktoré ešte stále nemali jednotný názor na budúcnosť Rusínov. Prešovská Karpatoruská národná rada už niekoľko mesiacov zastávala pročeskoslovenský postoj, o promaďarskom postoji Uhro-ruskej národnej rady v Užhorode už v tomto čase možno pochybovať⁵⁶ a chustská Ruská národná rada v tom čase ešte zastávala proukrajinskú orientáciu.⁵⁷

Anton Beskid sa cesty do Prahy a následne do Bratislavy, Prešova a Užhorodu nezúčastnil. Krátko nato tiež opustil Paríž a spolu s Dimitriom Sobinom vyvíjal aktivitu za pripojenie Lemkovštiny k Česko-Slovensku. Už 9. marca 1919 odovzdal Sobin „osobné“ memorandum predstaviteľom mierovej konferencie. Dňa 12. marca potom spolu

56 Podľa Bogdana Hrobala už začiatkom marca vyšiel na stránkach Národných listů obsiahly článok, v ktorom užhorodská rada vyslovuje pranie Lemkov a karpatských Rusov vstúpiť do zväzku s Československom. Vo svojom príspevku sa odvoláva na monografiu Krištofa Lewandowského. Bližšie pozri: HROBAL, Bogdan. Sprawa Łemkowska na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku. In *Wrocławskie studia wschodnie*, č. 8, 2004, s. 149. Vzhľadom na prítomnosť československých vojsk v Užhorode ako aj vzhľadom na uchopenie moci komunistickou vládou v Maďarsku je tento postoj pochopiteľný.

57 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 10.

s Beskidom odovzdali obdobné memorandum do rúk Václava Klofáča, v ktorom stálo: „Ruský lid Lemkovštiny, ohrožený polským útiskem a polským zvrstvy v kořenech svého národního života, utíka se v poslední chvíli, kdy rozhodují se osudy střední Evropy na mírové konferenci v Paříži, pod záštitu Československé republiky a volá úpenlivě: Zachraňte nás, přijimíte náš severo-karpatský úloemek ruské větve jako součást uhro-ruského národního kmene, osedlého na jižním svahu Karpat, jehož svoboda a autonomní neodvislost zabezpečena bude v Československé republice, do svého státu, nedejte nás odtrhnout od našeho společného kmene národního, nedejte nám zahynouti v porobě a zkáze polského násilí, které Vy, bratři čeští a slovenští, zakusili jste a zakoušíte na Těšinsku i na Oravsku i na Spišsku.“⁵⁸ Obdobné memorandum bolo odoslané v mene prešovskej Karpatoruskej národnej rady 20. apríla 1919 mierovej konferencii. Dokument obsahuje aj historické, etnografické a geografické argumenty, ktoré majú potvrdzovať oprávnenosť začlenenia Lemkovštiny do Česko-Slovenska. Beskid si neskôr pravdepodobne uvedomil nereálnosť takéhoto riešenia. Predstavitelia dohodových mocností boli zamestnaní riešením poľsko-ukrajinského sporu vo východnej Haliči. Nemali záujem rozšíriť tieto spory o ďalšieho účastníka. Podobne, česko-slovenskí predstavitelia, dohadujúci sa s Poliakmi o Tešínsko, Spiš a Oravu, nemali záujem vyostrovat vzájomné česko-slovensko-poľské vzťahy ďalšími nárokmi na územie, ktoré by preklenulo storočia jestvujúcu hranicu na hrebeňoch Karpát. Už samotné pripojenie budúcej Podkarpatskej Rusi mohlo byť (a mnohými azda aj bolo) vnímané ako imperialistická politika. O takúto negatívnu reklamu česko-slovenskí predstavitelia nemali záujem. Vzhľadom na nepriaznivý postoj jednotlivých zainteresovaných strán, obsahuje memorandum aj záverečný dodatok, obsahujúci alternatívne riešenie. „V prípade, ak by začlenenie (územia Lemkovštiny) do Česko-slovenskej republiky nebolo možné alebo vhodné, žiadame aby Spoločnosť národov garantovala neutralitu a autonómiu Lemkovského Ruska a aby mandát vykonávala buď Česko-slovenská republika, Spojené štáty americké alebo Veľká Británia. V každom prípade žiadame, aby nedošlo k prijatiu akýchkoľvek záverov bez porady s predstaviteľmi Lemkov vo forme plebiscitu.“⁵⁹

Podobné stanovisko zastávala aj užhorodská Uhro-Ruská národná rada. Dňa 25. apríla zaslali prezidentovi Masarykovi list Simeon Sabov a Augustín Vačanin. V mene užhorodskej Uhro-Ruskej národnej rady vyjadrujú radosť nad rozhodnutím mierovej konferencie pripojiť Podkarpatskú Rus k Česko-Slovensku, zároveň však vyjadrujú obavy nad prípadným rozdelením Rusínov do viacerých štátnych celkov. Ich obavy sa neorientovali len na územie Spiša, Šariša a Zemplína, ktoré sa malo stať (či skôr zostať) súčasťou Slovenska, ale aj na územie poľskej Lemkovštiny. Navrhovali, aby hranica medzi Slovenskom a budúcou Podkarpatskou Rusou začínala v mieste, kde Dunajec prechádza do Haliče, odtiaľ pokračovala na juh k Magure a odtiaľ k prameňu Torysy. Ďalej mala pokračovať pozdĺž toku Torysy. Južne od Prešova sa mala odchyliť na juhovýchod a pokračovať južne približne po západnej hranici Zemplínskej župy

58 HROBAL, Bogdan. Sprawa Łemkowska na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku. In *Wrocławskie studia wschodnie*, č. 8, 2004, s. 149.

59 BESKID, Anthony – SOBIN, Dimitry. *The Origin of the Lems Slavs of Danubian Provenance. Memorandum to the peace conference concerning their national claims*. Prešov, 1919, s. 23.

až po Nové Mesto pod Šiatrom. Od tohto bodu mala hranica sledovať hranicu s Maďarskom, stanovenú mierovou konferenciou. Súčasťou rusínskeho územia tak mal byť Lubovniansky okres v Spišskej župe, viac ako dve tretiny Šarišskej župy spolu s Prešovom a takmer celé územie slovenskej časti Zemplínskej župy. Zároveň však deklarovali, že: „Členovia a všeobecne karpatoruské obyvateľstvo stojí pevne a neochvejne na teritoriálnej nedeliteľnosti už oslobodenej karpatoruskej krajiny, ale i stonajúcej pod poľským jarmom Lemkovštiny...“, a odmietali ich rozdelenie do niekoľkých štátnych útvarov. „... ustanoviť medzi nimi teraz politickú hranicu je prostou nemožnosťou. Nikdy nebudeme súhlasiť so zamýšľaným rozdelením. Len spolu s Lemkami sa môžeme slobodne rozvíjať v hraniciach našej republiky a radowať sa z oslobodenia karpatoruského obyvateľstva od ťažkého jarma.“ Požiadavka pripojenia takto stanoveného územia sa neopierala len o etnické zloženie obyvateľstva, ale odvolávali sa, podobne ako Beskid v prípade poľských Lemkov, na historické, geografické, kultúrne a hospodárske argumenty.⁶⁰

V čase, keď rusínski predstavitelia vyvíjali politickú aktivitu za zjednotenie Rusínmi obývaného územia do jedného štátneho útvaru a rokovali o zjednotení čelných predstaviteľov do jednej vedúcej organizácie, nachádzalo sa Maďarsko v zložitej vnútropolitckej situácii, ktorá vyústila do vzniku Maďarskej republiky rád. Dňa 21. marca prevzala politickú moc v štáte komunistická strana na čele s Bélou Kunom. Popri navonok proklamovanom cielei viesť do života diktatúru proletariátu so všetkým, čo s tým súvisí, sa predstavitelia Maďarskej republiky rád pokúšali udržať územia bývalého Uhorska – najmä Slovensko a Podkarpatskú Rus – v medziach maďarských hraníc. Rusíni, rovnako ako Slováci, si uvedomovali túto hrozbu. Dňa 8. mája 1919 sa preto v Užhorode konala ustanovujúca schôdza predstaviteľov prešovskej, užhorodskej a chustskej národnej rady, kde došlo k ich zlúčeniu do Centrálnej ruskej národnej rady. Jej predstavitelia odobrili program amerických Rusínov a jednoznačne sa vyslovili za pripojenie k Česko-Slovenskej republike. Žatkovič sa však rokovaniu nezúčastnil, keďže koncom apríla odcestoval do Paríža, aby od predstaviteľov mierovej konferencie získal súhlas na obsadenie územia budúcej Podkarpatskej Rusi česko-slovenským vojskom.⁶¹

Na zasadnutí národnej rady 15. mája delegáti opäť prerokovali 14-bodový program amerických Rusínov a stotožnili sa s ním. Úplné znenie programu nám nie je známe, Žatkovič však vo svojom diele publikoval body, ktoré mali medzi delegátmi najväčšiu váhu. Išlo najmä o otázku štátoprávneho postavenia tzv. Uhro-ruského štátu (rozumej budúca Podkarpatská Rus), jeho územné vymedzenie a s ním súvisiaca otázka hraníc. Vo vzťahu k štátoprávnenému postaveniu žiadali Rusíni plnohodnotnú autonómiu, slovami Žatkoviča – synonymnú s federáciou. Okrem finančných, vojenských a zahranično-politických záležitostí si mali ostatné záležitosti Rusíni riešiť sami. Hranice medzi Česko-Slovenskom a Uhro-ruským štátom mali byť ustanovené len dočasne a ich definitívna forma mala byť výsledkom vzájomných česko-slovensko-rusínskych rokovaní. V 13. bode zároveň uviedli, ako by mala táto hranica vyzerat' z ich pohľadu. Hranice s Rumunskom a Maďarskom mala určiť mierová komisia. Od bodu, kde táto hranica pretína západnú hranicu Siksanskeho okresu, mala smerovať na západ k rieke Hornád

60 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 141-142.

61 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 10.

a odtiaľ na sever až do sútoku s Torysou. Ďalej mala pokračovať po jej toku až do miesta, kde pretína Spišsko-šarišskú hranicu. Od tohto bodu mala pokračovať po južnom a západnom okraji Lipianskeho okresu a po západnej hranici okresu Lubovnianskeho až do miesta, kde Dunajec pretína hranicu s Poľskom. Na čele tohto – podľa Žatkoviča samostatného štátu – mal stáť ruský (rozumej rusínsky) minister, s právomocou menovať štátnych úradníkov. V prípadných sporoch medzi česko-slovenskými a rusínskymi predstaviteľmi mala v pozícii arbitra pôsobiť Spoločnosť národov.⁶²

Predsedom Centrálnej Ruskej národnej rady v Užhorode sa stal Anton Beskid, a teda na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že si udržal dominantné postavenie v radoch rusínskej politickej reprezentácie. Od 19. novembra stál na čele prešovskej Ruskej národnej rady a vedúce postavenie si zachoval aj po jej rozšírení o členov z poľskej Lemkovštiny 21. decembra, od začiatku spolupracoval s martinskou Slovenskou národnou radou, neskôr svoju spoluprácu rozšíril aj na českých predstaviteľov a ako jediný zástupca uhorských Rusínov cestoval do Paríža ako člen česko-slovenskej delegácie. Program prijatý Centrálnou ruskou národnou radou v Užhorode však viac reflektoval požiadavky amerických Rusínov než domácich predstaviteľov okolo prešovskej rady. To je jasne vidieť v otázke slovensko-rusínskej hranice, ktorá bola akýmsi konsenzom medzi pôvodnými požiadavkami amerických Rusínov a predstaviteľmi pôvodnej užhorodskej Uhro-ruskej národnej rady. Takto stanovená hranica síce už neuvažovala o území Gemerskej župy, napriek tomu však počítala s časťou Abovskej a Spišskej župy, veľkou časťou Šarišskej župy a celou župou Zemplínskou, čím zasahovala hlboko do slovenského etnického priestoru. To je v rozpore s pôvodným názorom Beskida, viac či menej rešpektujúc slovensko-rusínsku etnickú hranicu a reflektujúc ju vo svojich požiadavkách.⁶³ Príklon na stranu programu amerických Rusínov sa prejavil aj úplnou absenciou záujmu o poľskú Lemkovštinu napriek tomu, že ešte krátko pred zjednotením tak Beskid a s ním prešovská rada, ako aj predstavitelia užhorodskej rady bojovali za jej pripojenie k Česko-Slovensku. Naopak, americkí Rusíni s územím na sever od karpatského hrebeňa nepočítali. Zaiste sa v tomto ich postoji odrážali spory medzi haličskými a uhorskými Rusínmi, ktoré vznikli ešte na americkej pôde.

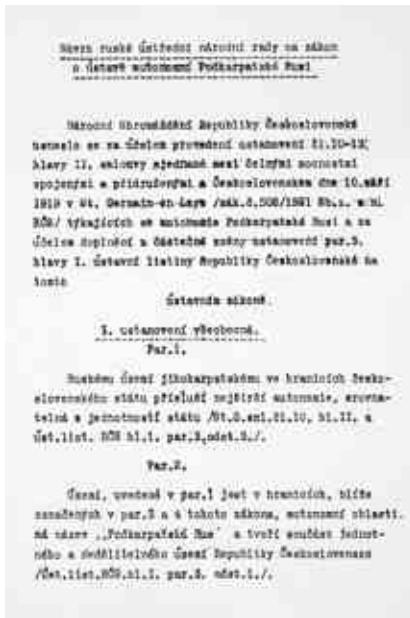
Dňa 23. mája dorazila do Prahy rusínska delegácia pozostávajúca zo 112 členov užhorodskej Centrálnej ruskej národnej rady. Pätnásť popredných predstaviteľov sa potom stretlo s Masarykom, ktorému odovzdali memorandum – program zjednotenej rusínskej reprezentácie. To isté memorandum bolo zaslané aj Benešovi do Paríža, aby predstaviteľom československej komisie prezentoval „definitívny dôkaz želania Rusínov spojiť sa s Československou republikou na báze federácie“.⁶⁴

Medzičasom sa Česko-slovenská komisia v Paríži vrátila k rusínskej problematike. Tentoraz sa však nerokovalo o tom, či sa má budúca Podkarpatská Rus pripojiť k Česko-slovensku, ale akým spôsobom tento proces prebehne. Na zasadnutí komisie sa ako

62 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 10-14.

63 Bližšie pozri mapku budúcej Uhro-rusínie. ŠVORC, Peter. K otázke krajinskej hranice Podkarpatskej Rusi a Slovenska 1918 – 1923. In Kónya, Peter – Matlovič, René (eds.). *Obyvatelstvo Karpatskej kotliny I*. Prešov: Universum, 1997, s. 224.

64 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 14.

Návrh zákona o autonomii Podkarpatskej Rusi vypracovaný Centrálnou ruskou národnou radou

host zúčastnil aj Eduard Beneš. Jeho úlohou bolo objasniť, ako si česko-slovenská vláda predstavuje budúcu autonómiu. Okrem iných záležitostí sa preberala aj otázka slovenských hraníc. Beneš navrhol, aby hranicu stanovila mierová komisia, aby sa tak predišlo prípadným sporom.⁶⁵

V tomto prípade sa ukázala politická skúsenosť Beneša. Ten spozoroval, že vo veci slovensko-podkarpatoruskej hranice bude musieť uprednostniť požiadavky Slovákov. V prvom rade preto, že objektívne mali Slováci početnú, hospodársku, ale aj kultúrnu prevahu a v druhom rade preto, lebo bez účasti Slovákov by bol ohrozený vznik Česko-Slovenska. Podkarpatská Rus predstavovala z medzinárodného hľadiska aj isté výhody, existencia Česko-Slovenska podmienená účasťou Slovákov však tieto preferencie zďaleka prevyšovala.⁶⁶ Uprednostnenie slovenských požiadaviek by sa však stretlo s negatívnou reakciou Rusínov, čo Beneš musel pochopiť. Zodpovednosť, a teda negatívna odozva za stanovenie hranice

by tak padla na plecia predstaviteľov česko-slovenského štátu. Beneš si však tiež uvedomoval nepochybniteľnú autoritu mierovej konferencie a predpokladal, že túto autoritu vnímajú aj rusínski predstavitelia. Ak by teda hranica bola výsledkom rokovaní mierovej konferencie, česko-slovenskí predstavitelia by sa v prípade negatívnej reakcie Rusínov mohli odvolávať na autoritu mierovej konferencie, čo sa nakoniec aj stalo.⁶⁷

Žatkovič však vnímal celý česko-slovensko-ruský vzťah z úplne iného uhla pohľadu. V jeho ponímaní bol vznik Centrálnej ruskej národnej rady a odmietnutie zotr-

65 KOLÁŘ, František. Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci. In Danilák, Michal – Goněc, Vladimír – Švorc, Peter. *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno: Masarykova univerzita, 1997, s. 66-67.

66 Podľa názoru Petra Švorca vstupoval do tohto problému ešte jeden argument. Existovala možnosť, že budúca Podkarpatská Rus sa jedného dňa môže spojiť s Ruskom, prípadne Ukrajinou. V prípade takéhoto vývoja udalostí by Česko-Slovensko prišlo o značnú časť územia, ako aj slovenského obyvateľstva. Z tohto dôvodu bolo pre česko-slovenských politikov výhodnejšie podporiť slovenské nároky preto, že v prípade Slovákov nehrozilo ich pripojenie k inému štátu.

67 Na tomto mieste je vhodné pripomenúť, že o východnej česko-slovenskej hranici na rieke Uh sa konkrétne hovorilo už v decembri 1918, teda ešte pred tým, než došlo k odsúhlaseniu pripojenia Rusínmi obývaného územia k Česko-Slovensku. Táto hranica sa tak síce stala neskôr vnútroštátnou hranicou, ale v povedomí členov mierovej konferencie zostala východiskom, od ktorého sa odvíjali rokovania. Vzhľadom na fakt, že Slováci tu mali početnú prevahu, Beneš musel predpokladať, že hranica bude stanovená v prospech Slovákov. Viac ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 156.

vania v Uhorsku každou z troch bývalých národných rád 8. mája 1919 aktom, ktorý – nehľadiac na prijatie Rusínov medzi členov Únie stredoeurópskych národov a nehľadiac na prijatie tzv. Memoranda č. 6 28. februára – potvrdil vznik *de facto* (*Isic*) štátu.⁶⁸ Vzhľadom na to pristupoval k vzájomným česko-slovensko-rusínskym rokovaniam ako k dišpute medzi dvomi rovnocennými partnermi: česko-slovenským štátom na jednej strane a ruským (rusínskym) štátom na strane druhej. Nepriamo o tom svedčí aj spôsob vyjadrovania v celom jeho diele. Žatkovič často poukazoval na to, že Rusíni vstúpili do zväzku s „Čechoslovákmi“ dobrovoľne. Akékoľvek riešenie v otázke hraníc, územného rozsahu či štátoprávneho postavenia malo byť výsledkom vzájomného rokovania medzi československými a rusínskymi predstaviteľmi a obojstranného súhlasu.

Žatkovič, ale aj ďalší rusínski činitelia vychádzali pri svojej činnosti z idealistických princípov Woodrowa Wilsona. Tento prístup však narazil na realistickú politiku medzinárodných vzťahov. Nemožno poprieť, že vyjadrenie vôle rusínskych predstaviteľov vstúpiť do štátneho zväzku s česko-slovenským štátom zohralo nepochybne významnú úlohu. V skutočnosti to však bola najmä symbolická úloha. O tom, či na mape Európy vznikne nový štát, nerozhodovala vôľa ľudu ani jej popredných predstaviteľov. Rozhodovala o tom hospodárska a najmä vojenská sila, sústredená v rukách predstaviteľov víťazných mocností. Do tohto procesu potom vstupoval celý rad subjektívnych i objektívnych faktorov, ktoré v konečnom dôsledku prispeli k tomu, že niektoré národy dokázali vytvoriť vlastný štát, zatiaľ čo iným sa to nepodarilo. Sotva možno pochybovať o tom, že poľskí Lemkovia či haličskí Rusíni prípadne Ukrajinci vyjadrili túžbu po vlastnom štáte. Napriek tomu sa ich nádeje v najbližších mesiacoch rozplynuli. Grigorij Žatkovič podľa nášho názoru vychádzal z pozície idealistu, pre ktorého prvoradým princípom je vôľa ľudu a až potom prichádza na rad medzinárodné spoločenstvo či akékoľvek objektívne faktory. Naznačuje to aj jeho tvrdenie o existencii „*de facto*“ ruského štátu.

Takzvaný Ruský štát resp. neskoršia Podkarpatská Rus však ešte na prelome jari a leta 1919 nebol štátom ani *de iure*, ani *de facto*. Okrem vyjadrenia vôle rusínskych politikov nejestvovali žiadne právne záväzné medzinárodné dokumenty, garantujúce hranice takéhoto štátu či jeho postavenie ako nezávislého člena medzinárodného spoločenstva, potvrdzujúce jeho existenciu *de iure*, hoci o jeho pripojení k Česko-Slovensku už bolo rozhodnuté. Bez takýchto garancií sa toto územie mohlo stať obeťou tak maďarskej, ako aj poľskej či rumunskej agresie, čo sa koniec koncov v prípade Maďarska aj skutočne stalo. Značná časť územia Šarišskej, Zemplínskej, Užskej, Berežskej, Ugočskej a Marmarošskej župy bola okupovaná boľševickou maďarskou armádou, v úradoch pôsobili takmer výlučne Maďari alebo promaďarsky orientovaní úradníci, gréckokatolícka cirkev bola pod silným maďarským vplyvom, takmer úplne tu absentovala vrstva národne uvedomelej rusínskej buržoázie. Nemožno teda hovoriť ani o existencii štátu *de facto*.

Česko-slovenská komisia na mierovej konferencii pokračovala v rokovaniach v priebehu mája už bez prítomnosti Beneša. Vzhľadom na to, že komisia bola s Benešovým návrhom vcelku spokojná a pripojenie budúcej Podkarpatskej Rusi k Česko-Sloven-

68 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 14.

sku vyhovovalo aj predstaviteľom víťazných mocností, bola táto otázka na zasadnutí 27. mája prakticky uzavretá.⁶⁹

Rokovania na domácej pôde na istý čas prerušil vojenský konflikt medzi Česko-Slovenskom a Maďarskom. Rokovania medzi prezidentom a Žatkovičom sa však opäť rozbehli začiatkom júla. Na stretnutí 22. júla odovzdal Masaryk kópiu podmienok mierovej konferencie do rúk mladého právnika. Ten zostal podľa vlastných slov prekvapený a zaskočený po tom, čo sa oboznámil s obsahom dokumentov a zistil, že mierová konferencia sama ustanoví hranicu medzi Česko-Slovenskom a Podkarpatskou Rusou. Problematickým sa mu zdalo aj použitie slova „local“ (miestna) vo vzťahu k samospráve. Masaryk ho ubezpečil, že v tomto smere nebudú žiadne ťažkosti. Žatkovič prijal jeho pripomienky k otázke samosprávy; v otázke hraníc sa však rozhodol konať. Oznamil prezidentovi, že odcestuje do Paríža, aby zaopatril komisiu mierovej konferencie potrebnými dokumentmi, pretože ako tvrdil: „*Na maďarské (rozumej uhorské) štatistiky sa nemožno spoľahnúť.*“⁷⁰

V Paríži sa Žatkovič stretol s Eduardom Benešom, ktorého Masaryk už dopredu upozornil na jeho príchod. Beneš mu oznámil, že predstavitelia mocností majú záujem na čo najkratšej novej hranici. Vyjadril vlastné obavy nad tým, že Rusinom sa táto hranica nebude pozdávať a nakoniec mu prezradil, že konferencia plánuje stanoviť hranice pozdĺž rieky Uh. Žatkovič s tým samozrejme nesúhlasil. Argumentoval, že hlavný dôvod pripojenia Rusími obývaných území k Česko-Slovensku je snaha vyhnúť sa ich rozdeleniu medzi viaceré štátnych útvarov. Stanovisko mierovej konferencie považoval za nespravodlivé a nerozumel tomu, ako môže byť takéto stanovenie hranice v jej záujme. Trval na tom, že konferencia prijme takú hranicu, na akej sa dohodnú zástupcovia Česko-Slovenska a Rusínov. Navrhol hranicu stanovenú Centrálnou ruskou národnou radou z 15. mája. Beneš oponoval, že takto stanovenú hranicu nebudú akceptovať Slováci. Keďže nedokázali dospieť k vzájomnému súhlasu, Žatkovič navrhol, že najlepším riešením bude, ak konferenciou stanovená hranica bude mať len dočasné postavenie. O tom, ktoré územie má zostať v Česko-Slovensku a ktoré prípadne Podkarpatskej Rusi, sa má rozhodnúť na základe vzájomných rokovaní. Tento návrh Beneš akceptoval a pod príslubom, že to akceptuje aj mierová konferencia, sa Žatkovič vrátil do Prahy.⁷¹

Po návrate do hlavného mesta vypracoval nový návrh, ktorý sa mal stať garanciou toho, že česko-slovenskí predstavitelia dodržia svoje sľuby. Obsahom tzv. Dočasnej dohody bol opäť najmä územný resp. hraničný spor. Na základe tejto dohody mala byť budúca Podkarpatská Rus zložená z dvoch častí: a) územie ležiace na východ od rieky Uh, ktoré mierová konferencia uzná ako súčasť Česko-Slovenska na úkor Maďarska; b) územie ležiace na západ od rieky Uh, pozostávajúce zo severných a východných častí Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy, zaznamenané v Etnografickej mape Uhorskej Rusi od Štefana Tomaševského z roku 1906 a vypracovanej na základe uhorskej štatistiky z roku 1900. Ostatné územie Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy – označené ako Exhibit B – bolo považované za sporné územie. O budúcnosti tohto územia mal roz-

69 KOLÁŘ, František. Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci..., s. 68-69.

70 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 16.

71 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 17-18.

hodnúť plebiscit, plánovaný až v letných mesiacoch roku 1920, pod dohľadom zmiešanej česko-slovensko-ruskej komisie. Do toho času sa nesmeli vykonávať žiadne sčítania. Územie malo byť pod správou Česko-Slovenska, s výnimkou sporného územia východne od rieky Uh, to malo byť pod správou Podkarpatskej Rusi. Rusíni mali mať aj na spornom území zaručené všetky základné občianske práva. V poslednom bode návrh žiadal, aby sa pri tvorbe hraníc brali do úvahy okrem etnografického princípu aj hospodárske, geografické a administratívne predpoklady pre fungovanie štátu.⁷²

Obsahová stránka Dočasnej dohody prezrádza značný posun v postoji k tejto otázke. Žatkovič si pravdepodobne pod vplyvom rozhovorov s Benešom uvedomil nereálnosť ním prezentovaných požiadaviek, ako aj významnú úlohu mierovej konferencie pri riešení celej problematiky. Územie vymedzené v Dočasnej dohode sa vo veľkej miere podobá pôvodnému návrhu prešovskej Karpatoruskej národnej rady združenej okolo Antona Beskida. To, že si Žatkovič uvedomil dominantné postavenie slovenského obyvateľstva vo východoslovenských župách, prezrádza aj fakt, že v piatom bode dohody sa popri etnografických dátach vyžaduje v konečnom dôsledku zohľadnenie aj ďalších faktorov – hospodárske, geografické i administratívne predpoklady vzniku nového štátu.⁷³

Koncom júla sa Žatkovič opäť stretol s Masarykom, tentoraz v prítomnosti Antonína Švehlu. Odovzdal mu dočasnú dohodu a od prezidenta požadoval záruku jej splnenia. To Masaryk odmietol s odôvodnením, že k uzavretiu písomnej dohody môže dôjsť len medzi dvoma samostatnými štátmi a budúca Podkarpatská Rus ešte nemá svojich konštitučných zástupcov. Masaryk však prisľúbil uzavrieť vzájomnú dohodu medzi ním a mladým právnikom. Žatkovič oboznámil s výsledkami rokovania o niekoľko dní neskôr aj Eduarda Beneša. Medzitým sa na pôde Spojených štátov začali šíriť správy o postrelení Žatkoviča česko-slovenskou armádou a o jeho spolupráci s maďarskými bolševikmi.⁷⁴ Rozhodol sa preto odcestovať do Spojených štátov. Pred odchodom však požiadal Masaryka o mapu Tomaševského, aby ju mohol poslať preštudovať Centrálnej národnej rade v Užhorode a zároveň mu oznámil štyri mená členov tzv. Ruskej autonómnej komisie, ktorí mali zastupovať Rusínov v jeho neprítomnosti. Boli to: Eugen Puza⁷⁵, Július Braščajko⁷⁶, Augustín Vološin a Vladimír Turkiňak. O výsledku vzájom-

72 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 18-19.

73 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 19.

74 Podobnú správu priniesla aj domáca tlač. Bližšie pozri: *Jeden z předáků karpatských Rusů postřelen československými vojiny pro zradu*. In *Venkov*, 27. augusta 1919, roč. 14, č. 202, 1919, s. 6.

75 PUZA, Eugen (1880 – 1922), rusínsky politik a vojak, major Ukrajinskej haličskej armády, iniciátor a člen Ruskej národnej rady v Chuste. Bol jedným z členov delegácie, ktorý v Stanislave predložil požiadavku pripojenia územia uhorských Rusínov k Západoukrajinskej ľudovej republike. V rokoch 1920 až 1922 člen Direktória Podkarpatskej Rusi a tajomník Grigorija Žatkoviča. Bližšie pozri: *Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-II)*. Париж – Нью-Йорк, 1973, s. 2414-2430. Podľa názoru Ivana Popa navrhol Puzu za člena Direktória G. Žatkovič, česko-slovenská vláda však tento návrh neprijala. Napriek tomu sa od 18. decembra 1919 zúčastňoval jeho zasadnutí. Bližšie pozri: MAGOCSI, Robert – POP, Ivan. *Encyclopedia of Rusyn History...*, s. 86.

76 BRAŠČAJKO, Július (19. 4. 1875 – 9. 10. 1955), právnik, politik ukrajinského smeru. Absolvoval Právnickú fakultu Budapeštianskej univerzity a po ukončení štúdia pôsobil ako právnik v Užhorode a Chuste. Na prelome rokov 1918 a 1919 stál na čele chustskej Národnej rady, ktorá sa vyslovila za pripojenie Rusínmi obývaných území k Ukrajine. Po tom, čo sa táto alternatíva stala nereál-

ných rokovani s Masarykom upovedomil Centrálnu ruskú národnú radu v Užhorode oficiálnym listom z 12. augusta. Znenie listu neskôr publikoval aj v tlači na pôde Spojených štátov, kde zotrval do začiatku októbra.⁷⁷

Paradoxne, v čase, keď Žatkovič viedol rokovania s Masarykom a pod tlakom okolností bol ochotný urobiť určité ústupky v územných požiadavkách, Anton Beskid v mene Centrálnej ruskej národnej rady poslal do Prahy niekoľko oficiálnych listov, v ktorých žiadal popredných česko-slovenských predstaviteľov o splnenie rusínskych požiadaviek. Na rozdiel od Žatkoviča sa však užhorodská národná rada odmietala vzdať východoslovenských žúp a predkladala požiadavky v maximálnej možnej miere. Okrem ľubovnianskeho okresu na Spiši žiadala celú Šarišskú, Užskú a Zemplínsku župu vrátane kľúčových miest – Prešova, Humenného, Nového Mesta pod Šiatrom a Užhorodu. V prípade, že mierová konferencia nemieni ustanoviť česko-slovensko-podkarpatoruskú hranicu, žiadala, aby v Abovskej, Gemerskej a Spišskej župe, považovaných Rusínmi za súčasť historickej Karpatskej Rusi, prebehol plebiscit pod kontrolou neutrálnej komisie. Vzhľadom na rozsah týchto požiadaviek pôsobí veľmi rozpačito tvrdenie, že tieto požiadavky predstavujú minimum toho, čo žiada Karpatoruský národ.⁷⁸

Nehľadiac na udalosti na domácej politickej scéne došlo v letných mesiacoch k ustanoveniu hraníc budúcej Podkarpatskej Rusi. Predstavitelia konferencie oznámili česko-slovenskej delegácii juhozápadné (maďarské) hranice už 14. júna. Hranicu s Rumunskom stanovila najvyššia rada 7. augusta 1919. Ako sme spomínali, o východnej hranici Česko-Slovenska, t. j. hranici medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou, jestvovali reálne predstavy už v decembri 1918 a de facto jestvovali už od obsadenia tohto územia česko-slovenským vojskom. Vzhľadom na rusínske požiadavky však navrhla česko-slovenská delegácia drobné úpravy v prospech Rusínov. Najvyššia rada potvrdila tieto úpravy dvakrát – 12. júna a 7. augusta. Hranica po úprave prebiehala od Užockého priesmyku na juh dolinou rieky Uh až po mesto Užhorod, ktoré malo zostať Podkarpatskej Rusi. Od Užhorodu pokračovala hranica k obci Čop, tá zostala aj so železnicou súčasťou Slovenska. Územie budúcej Podkarpatskej Rusi bolo najneskôr do 18. augusta obsadené česko-slovenskou armádou pod velením francúzskeho generála Edmunda Hennocqua. Ten menom česko-slovenskej vlády vyhlásil nezávislosť Podkarpatskej Rusi. Z právneho hľadiska potom zavŕšil celý proces podpis zmluvy medzi dohodovými mocnosťami na jednej strane a Česko-Slovenskom na strane druhej v Saint-Germain-en-Laye 10. septembra 1919.⁷⁹

V národnom zhromaždení bola 7. novembra prerokovávaná ratifikácia mierovej zmluvy. V ten deň bol prijatý aj tzv. *Generálny štatút pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi* a 18. novembra vyhlásený generálom Hennocquom. Tento doku-

---

nou, začal presadzovať myšlienku spojenia s Československom. V 20. a 30. rokoch patril k popredným predstaviteľom ukrajinskej orientácie. V roku 1920 založil vlastnú politickú stranu – Ruská chliborobská partija. Bol prvým predsedom ukrajinskej kultúrno-osvetovej spoločnosti Prosvita a zaslúžil sa o vydávanie novín *Ukrajinské slovo*. Blížšie pozri: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti...*, s. 45-46.

77 ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča...*, s. 20-24.

78 БЕСКИД, Николай. *Карпатская Русь*. Пряшев: типография св. николая, 1920, s. 75-76.

79 HOUDEK, Fedor. Mierová konferencia v Paríži. In *Průdy*, roč. XIV, č. 10, 1930, s. 610-612.

ment prevzal základné ustanovenia mierovej zmluvy zo Saint-Germain a rozšíril ich o ďalšie body, ktoré – ako už názov napovedá – ustanovili základné podmienky a predpoklady pre organizáciu tohto územia. Okrem ustanovení, štatútom prevzatých z mierových zmlúv, stanovil oficiálny názov tohto územia – Podkarpatská Rus. Vo verejných záležitostiach sa však mohol používať skrátený názov Rusínsko. Dokument potvrdil hranice určené mierovou konferenciou. Generálny štatút zároveň ustanovil funkciu dočasného administrátora, menovaného česko-slovenskou vládou, ktorým sa stal Ján Brejcha. Funkciu poradného orgánu predstavovalo Direktórium, zložené z piatich členov: Grigorija Žatkoviča, Augustína Vološina, Júliusa Braščajka, Emila Toronského a Júliusa Hadžegu.⁸⁰ Výkonnú moc však vo svojich rukách sústredil administrátor v spolupráci s veliteľom vojska generálom Hennocquom, čím sa dostával do sporu s členmi Direktória. Česko-slovenská vláda na jednej strane prisľúbila Žatkovičovi zmeny v prospech posilnenia právomocí Direktória, tieto zmeny však nerealizovala, čím sa celý spor len prehlboval.⁸¹

Prijatie Generálneho štatútu spolu s podpísaním mierovej zmluvy so Saint-Germain-en-Laye a obsadením územia česko-slovenským vojskom v auguste 1919 prakticky zavrátilo proces vzniku Podkarpatskej Rusi.⁸² Rusíni žijúci na južných svahoch Karpát tak po prvýkrát v dejinách získali svoj vlastný štát a stali sa medzinárodne uznaným, svojbytným národom. Hoci k naplneniu proklamovanej autonómie došlo až v roku 1938, teda len niekoľko mesiacov pred jej zánikom, vznik Podkarpatskej Rusi predstavuje nesmierny úspech v úsilí rusínskych predstaviteľov. Tento úspech však podľa nášho názoru poprední rusínski činitelia nedokázali skutočne oceniť, ale najmä využiť v prospech národa.

Výsledky mierovej konferencie ani Generálny štatút rusínski predstavitelia neprijali s porozumením a otvorene protestovali proti takémuto postupu. Poukazovali na to, že neboli splnené ich požiadavky vo vzťahu k hraniciam, územnému rozsahu Podkarpatskej Rusi či jej štátoprávnenému postaveniu. Tieto nesplnené sľuby sa neskôr stali podnetom na rast napätia, boli dôkazom pri žalobách na pôde Spoločnosti národov či nástrojom na oslabenie Československej reputácie v zahraničí. Je pravda, že mnohé z týchto žalôb boli oprávnené a opodstatnené. Ich riešenie si však vyžadovalo istý čas. Beneš už na stretnutí s komisiou pre česko-slovenské otázky v Paríži 15. mája potvrdil, že Česko-Slovensko má záujem na zriadení federácie, avšak česko-slovenská vláda nemôže

80 HADŽEGA, Július (16. 1. 1879 – 1. 12. 1947), gréckokatolícky kňaz, pedagóg, historik a politik. Študoval na univerzite v Budapešti a Viedni, kde získal teologické vzdelanie. Od roku 1907 do roku 1933 pôsobil ako prefekt gréckokatolíckeho kňazského seminára v Užhorode. Po rozpade Rakúsko-Uhorska sa stal politicky aktívnym ako redaktor časopisu *Karpaty*. Krátko na to začal presadzovať pripojenie Rusínmi obývaného územia k Česko-Slovensku. Stal sa členom direktória zodpovedným v duchovných záležitostiach. V nasledujúcich dvoch desaťročiach pôsobil ako člen vedenia Spoločnosti A. Duchoviča v kultúrnych záležitostiach. Blížšie pozri: MAGOCSI, Robert – POP, Ivan. *Encyclopedia of Rusyn History...*, s. 153.

81 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 164-165.

82 Vzhľadom na ťažkosti pri vyjednávaní medzi dohodovými mocnosťami a porazeným Maďarskom boli južné hranice Česko-Slovenska a jeho územná celistvosť garantované dodatočne aj v Trianonskej mierovej zmluve zo 4. júna 1920. Nič to však nemení na tom, že Podkarpatská Rus už v jeseni 1919 de facto a de iure jestvovala.

Rusíni v Jasini čakajú na príchod prvého guvernéra Podkarpatskej Rusi Grigorija Žatkoviča

priať model decentralizácie už v tomto čase. Bráni tomu hospodárska a kultúrna zaostalosť niektorých častí nového štátu, pričom mal na mysli najmä Podkarpatskú Rus.⁸³ Dnes by sme mohli polemizovať nad tým, že to bola šikovná politická kľučka, umožňujúca českej strane sústrediť moc v jej rukách. Napriek tomu faktom zostáva, že Podkarpatská Rus skutočne bola kultúrne aj hospodársky na veľmi nízkej úrovni v porovnaní s českými, ale aj slovenskými krajinami.⁸⁴ To však rusínski predstavitelia v mnohých ohľadoch nechceli či nevedeli akceptovať.

Ak sa na celý problém pozrieme s určitým odstupom, zisťujeme, že existovali rôzne objektívne i subjektívne príčiny vyvolávajúce spory okolo vzniku a existencie Podkarpatskej Rusi v Československej republike. K objektívnym príčinám, teda tým, ktoré stáli nezávisle od vôle rusínskych predstaviteľov, môžeme zaradiť najmä medzinárodnopolitickú situáciu a s ňou späté záujmy dohodových mocností, záujem česko-slovenských predstaviteľov o pripojenie Podkarpatskej Rusi k Česko-Slovensku, historický vývoj v Uhorsku, nevyhnutne formujúci rusínsku spoločnosť do roku 1918, či geografické podmienky, v ktorých Rusíni žili.

Subjektívne príčiny sa skladali zo súboru – často protichodných – svetonázorov rusínskych predstaviteľov. Táto nejednotnosť do veľkej miery obmedzovala akúkoľvek aktivitu v prospech dosiahnutia stanovených cieľov, čo sa dá vyjadriť slovami Lucia Aenea

83 KOLÁŘ, František. Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci..., s. 68-69.

84 FALAT, Michal. Spoločenská skladba rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku na začiatku 20. storočia. In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU* [on-line]. č. 2, 2019 [cit. 2020- apríl-16], s. 81-102. Dostupné z: http://dejiny.unipo.sk/PDF/2019/05_2_2019.pdf

Senecu: „Ak jeden nevie, do ktorého prístavu ma namierené, žiaden vietor do plachiet pre neho nie je priaznivý.“ Keďže ani Rusíni nemali vyjasnené, ako má vyzerat budúca Podkarpatská Rus, akékoľvek dosiahnuté výsledky boli považované za nepriaznivé. Základný problém spočíval – ako sme uviedli v úvode – v tom, že Rusíni nemali vyjasnenú otázku vlastnej etnicity. Pri koncipovaní úvah o budúcnosti preto vychádzali z viacerých perspektív, odvíjajúcich sa od individuálneho názoru vedúcich predstaviteľov. Zatiaľ čo národné rady na území Berežskej, Užskej či Marmarošskej župy žiadali pripojenie územia Rusínov k vznikajúcej Ukrajine, predstavitelia združení okolo Beskida žiadali pripojenie k Rusku a odmietali „ukrajinský separatizmus“. Rusínski vystaňovalci v Spojených štátoch – už čiastočne národne emancipovaní – zasa žiadali nezávislý štát a územia za hranicami bývalého Uhorska vôbec nebrali do úvahy. Keďže otázka etnicity úzko súvisela s jazykovou a cirkevnou otázkou, prenášali sa spory aj do školskej či cirkevnej sféry. Rozmohli sa spory o tom, v akom jazyku by malo prebiehať vyučovanie. Prenikanie pravoslávnej cirkvi na územie východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi zase bolo označované za rozmáhajúce sa rusofilstvo. Táto spleť vzájomne sa ovplyvňujúcich problémov značne oslabovala rusínske hnutie a jeho možnosti dosiahnuť akýkoľvek zmysluplný cieľ. Jasný svedectvo o absencii jednotného postoja prináša fakt, že už 9. októbra 1919 došlo k rozpadu Centrálnej ruskej národnej rady na dva tábory – rusofilov a ukrajinoľubov.⁸⁵

Jednako sa však krížili objektívne a subjektívne príčiny vzniku Podkarpatskej Rusi. Zastávame názor, že významnejšie boli práve objektívne príčiny. Uvedme si pre toto tvrdenie niekoľko príkladov. Nikolaj Beskid vydal v roku 1920 publikáciu *Karpatskaja Rus*⁸⁶, v ktorej kritizoval československú vládu pre jej nesplnenie sľubov v otázke autonómie a hraníc Podkarpatskej Rusi. Neskôr sa pokúsil o syntetický výklad dejín Karpatských Rusínov v diele *Karpatorusskaja pravda*⁸⁷. Pri otázke hraníc vychádzal Beskid z predpokladu, že územie budúcej Podkarpatskej Rusi by malo zahŕňať aj územie Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy na základe tvrdenia, že toto územie v minulosti patrilo do tzv. historickej Karpatskej Rusi. Pôvod Rusínov videl v kmeni Bielych Chorvátov, sídliačich v Malopoľsku a Haliči s presahom na Slovensko, a pojem Rusín v latinskej podobe odvodzoval od názvu Červenej Rusi. Rusínov teda považoval za autochtónne obyvateľstvo na území severnej časti Karpatského oblúka.⁸⁸ Táto interpretácia a s ňou spojené požiadavky rusínskych predstaviteľov pri vzniku Podkarpatskej Rusi narážali na predpoklady objektívne – najmä teda záujmy dohodových mocností, Slovákov či Poliakov. Žiadna z týchto strán si neželala vznik Podkarpatskej Rusi v takýchto hraniciach.

85 MAGOCSI, Robert – POP, Ivan. *Encyclopedia of Rusyn History...*, s. 61-62.

86 БЕСКИД, Николай. *Карпатская Русь*. Пряшев: типография св. николая, 1920, 152 с.

87 BESKID, Nikolaj. *Karpatorusskaja pravda. S sem kartami*. Homestead: Типография грекокатолических русских братств в соединенных штатах Американских, 1932, 290 с.

88 Takýto názor priniesol už Herman Bidermann, rakúsky etnológ a historik, ktorý v polovici 19. storočia študoval dejiny Rusínov a štatistické údaje považoval za neobjektívne. Tieto názory boli vzhľadom na vtedajšiu úroveň historického poznania pochopiteľné. Práce jazykovedca Jána Stanislava, historikov Branislava Varsíka a Richarda Marsinu či archeologický výskum Vojtecha Budinského-Kričku, ktoré potvrdili kontinuitu slovenského osídlenia od raného stredoveku až do súčasnosti aj na území východného Slovenska sa objavili až v polovici 20. storočia.

Nezanedbateľný nie je ani fakt, že odvolávanie sa na historické skutočnosti v sebe skrýva mnohé úskalia a sám o sebe nemôže byť dostatočným argumentom.

Ako sme už spomenuli, u mnohých rusínskych predstaviteľov panovalo presvedčenie, že každý gréckokatolík je vlastne Rusín. Toto tvrdenie mohlo byť oprávnené v čase vzniku užhorodskej únie, teda po roku 1646. Na začiatku 20. storočia sa však už nestotožňovalo s realitou. Historický proces, prebiehajúci nezávisle od názorov inteligencie, či už rusínskej alebo slovenskej, vyústil do stavu, keď väčšinu gréckokatolíkov na území východoslovenských žúp už v druhej polovici 19. storočia predstavovali Slováci.

Jedným z vážnych argumentov na začlenenie slovenského či poľského územia do vznikajúcej Podkarpatskej Rusi bolo proklamované právo každého národa na sebaurčenie. Rusínski predstavitelia zastávali názor, že Rusínom na Slovensku nebolo umožnené uplatniť toto právo. Na území východoslovenských žúp Spiš, Šariš a Zemplín však v roku 1910 žilo 291 875 Slovákov a 89 860 Rusínov.⁸⁹ Ba čo viac, mnohé z rusínskych obcí na východnom Slovensku, napriek tomu, že v nich žili Rusíni, nemali záujem o ich pripojenie k Podkarpatskej Rusi.⁹⁰ Vyhovieť požiadavkám Rusínov by znamenalo, že rovnaký argument o sebaurčení mohli použiť aj Slováci a vzhľadom na ich počet, by bol aj oprávnený.

Takto by sme mohli pokračovať aj pri ďalších argumentoch, čo však nie je naším cieľom. Zastávame názor, že objektívne predpoklady vzniku Podkarpatskej Rusi prevážili nad vôľou rusínskych predstaviteľov. Poprední rusínski činitelia to však vnímali ako krivdu a obviňovali z toho česko-slovenskú stranu.

Záver

Taký významný a zložitý proces, akým je vznik nových štátov a s ním spojená zmena politickej mapy sveta, zanechávajúca stopy na živote miliónov ľudí, so sebou vždy prináša isté riziká. Akokoľvek sa rozhodneme stanoviť nové hranice, v konečnom dôsledku sa nedokážeme vyhnúť istým kompromisom, najmä v prípade, že ide o územie, ktoré bolo takmer 9 storočí súčasťou jedného štátneho celku, pričom na jeho území žili viaceré národnosti, a z nich prinajmenšom Rusíni a Slováci si boli jazykovo, kultúrne a od 19. storočia už aj politicky veľmi blízki. Prijatie takýchto kompromisov je v praktickom živote nevyhnutné. Nie je možné urobiť akékoľvek závery tak, aby boli všetky zúčastnené strany spokojné s výsledkom bez výhrad. To si často uvedomovali aj politici, predkladajúci na mierovej konferencii od počiatku tzv. maximalistické požiadavky, z ktorých potom bolo možné ustupovať, a teda na jednotlivých rokovaníach preukázať istú ochotu urobiť ústupky. Takýmto spôsobom pristupovala azda každá delegácia, vrátane rusínskych, slovenských či českých predstaviteľov. Zatiaľ čo českí či slovenskí predstavitelia boli ochotní ustúpiť z mnohých – jednoznačne prehnaných⁹¹ – požiadaviek, to neplatí-

89 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 42 kötet, elso rész, Budapest, 1912, s. 208-330.

90 ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou...*, s. 153-154.

91 Predstavy niektorých českých či slovenských predstaviteľov o česko-slovenskom území prekračovali medze reálnej politiky a niektoré z nich mali dokonca fantastický charakter. Máme na mysli návrhy Masaryka o vytvorení koridoru medzi Česko-Slovenskom a Chorvátskom či snahu o zís-

lo v prípade väčšiny rusínskych politikov. S výnimkou Žatkoviča, ktorý počas rokovania na Dočasnej dohode predsa len preukázal akúsi ochotu urobiť ústupky. Centrálna ruská národná rada naopak svoje požiadavky rozšírila a prispela tak k nárastu napätia najmä medzi Rusínmi a Slovákmi. Pre objektivnosť treba povedať, že časť zodpovednosti za túto situáciu nesú českí predstavitelia, sľubujúci od začiatku splnenie rusínskych požiadaviek napriek tomu, že dobre vedeli, že sú prehnané, čím ich uviedli do omylu. Po tom, čo sa Podkarpatská Rus stala skutočne súčasťou Česko-slovenskej republiky, prispeli k nárastu napätia aj slovenskí župani a úradníci, snažiaci sa prevziať správu slovenského územia z rúk Maďarov a maďarónov často krivdili aj Rusínom.

Napriek všetkým jestvujúcim sporom medzi Rusínmi, Slovákmi a Čechmi stalo sa Československo pre Rusínov novým domovom. Hoci stále existovali odstredivé sily, považujúce tento stav za dočasný, vidiac svoju budúcnosť mimo hraníc Československej republiky, mnohí sa uvedomili, že to bola práve mladá republika, ktorá pre nich pripravila najvhodnejšie podmienky na rozvoj ich národného života. Najmä pri pohľade na osudy Rusínov, ale aj Ukrajincov v Poľsku či Sovietskom Rusku je tento fakt jednoducho nepopierateľný. To, že si to uvedomovali aj poprední Rusíni, dokazujú ich apely na československú vládu, aby nezabudli na svojich ruských bratov, nachádzajúcich sa doposiaľ v poľskom jarme. Čo je dôležité, tento pozitívny impulz si všímali aj široké vrstvy rusínskeho obyvateľstva. Hoci v prvých rokoch republika zápasila s dôsledkami povojnovej hospodárskej krízy a na čas sa sociálne postavenie obyvateľstva zhoršilo, predsa len odstránenie maďarizácie, rozvoj školstva a kultúry vniesol do ich života pozitívne prvky, ktoré si nemohli nevšimnúť. Svedectvo o tom podáva Karel Hansa, opisujúci počas svojho pobytu na Podkarpatskej Rusi na začiatku 30. rokov rusínske rodiny, posielajúce svoje deti do českých krajín na štúdiá, či s dôverou prístupujúcim k českým četníkom či učiteľom. To bolo v príkrom kontraste s tým, čo prežívali v prvých desaťročiach 20. storočia v Uhorsku.⁹²

Akýmsi paradoxom celej podkarpatoruskej otázky zostáva fakt, že najzarytejším odporcom českej politiky voči Podkarpatskej Rusi sa stal Grigorij Žatkovič, ktorý na protest proti konaniu československej vlády odstúpil z pozície guvernéra, odcestoval do Spojených štátov a vydal stručné dielo, popisujúce vládne praktiky. Počas druhej svetovej vojny však svoj názor prehodnotil. Bojoval za obnovenie Československa v jeho pôvodných hraniciach pod podmienkou, že Rusíni budú rovnocenným partnerom Čechom a Slovákmi. Po tom, čo bola Podkarpatská Rus odstúpená Sovietskemu zväzu, sa nadobro prestal angažovať v európskej politike.⁹³ Pravdepodobne si uvedomil, že v mnohých smeroch sú malé národy odkázané na vôľu veľmocí, a to bez ohľadu na želania ich predstaviteľov.

---

kanie územia Lužíc. Zo Slovákov môžeme spomenúť Adalberta Tholt-Velkoštiavnického, považujúceho za slovenské aj územie severného Zadunajska či územie na sever od línie Balaton – Debrečín, vrátane hlavného mesta Budapešti. Pravda, tento jeho návrh nikdy nebol súčasťou slovenských požiadaviek na Parížskej mierovej konferencii, existoval skôr v rovine úvah slovenského vzdelanca v emigrácii. Napriek tomu, jestvovali tu návrhy, stanovujúce slovensko-maďarskú hranicu omnoho južnejšie, než bola neskôr skutočne stanovená, a to aj napriek tomu, že tam žilo prevažne maďarské obyvateľstvo.

92 HANSA, Karel. *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*. Praha, 1935, 528 s.

93 MAGOCSI, Robert – POP, Ivan. *Encyclopedia of Rusyn History...*, s. 512-513.

Výprava českých přírodovědců na Slovensko 1919

Jiří MARTÍNEK

Abstract: *The 1919 expedition of Czech natural historians to Slovakia*

In the summer of 1919, four professors from Prague University – Viktor Dvorský, Jiří Daneš, Karel Chotek, and Karel Domin – took a three-month research trip to Slovakia. Although the expedition is mentioned in scientific literature on several occasions, the exact data (including the dates and the route) are relatively little known. The paper attempts to reconstruct this path, especially on the basis of archived material and to place it in the context of the development of Czech science and its relationship to interwar Slovakia.

Keywords: *Natural history. 1919. Expedition to Slovakia. Viktor Dvorský. Jiří Daneš. Karel Domin. Karel Chotek.*

Roku 1918 došlo k rozsáhlým změnám na mapě Evropy: předně zmizela rakousko-uherská monarchie, která se rozpadla na hned několik nástupnických států. Jedním z nich bylo i Československo, vzniklé spojením historických českých zemí s tzv. Horními Uhrami, jak byla obvykle označována část uherského území osídlená slovensky mluvícím obyvatelstvem, a také Podkarpatskou Rusí. O tom, jak vypadají horské kraje někdejších Uher, měla ale významná část Čechů (a to i těch vzdělanějších) jen poměrně mlhavou představu; to dokonce platilo i o některých představitelích přírodních věd, včetně geografie – tedy vědy, která měla (a přes značné změny v paradigmatu během 20. století dodnes ještě má) popisování neznámých zemí v popisu práce. Jak napsal geograf a profesor pražské univerzity Jiří Daneš: „*Po stránce vědeckého výzkumu bylo Slovensko až dosud popelkou mezi okolními zeměmi. Pouze některé oblasti jako na prvním místě Vysoké Tatry byly předmětem intensivnější pozornosti vědeckého světa, ovšem nám národně cizího pracujícího často z pohnutek a s tendencemi zjevně nebo skrytě nepřátelskými. Celkové popisy zeměvědné slovenského území pokud vyšly z pera učenců německých nebo maďarských úmyslně zkreslovaly jeho obraz tak, aby přirozená jednota jeho a svéráznost, jeho odlišnost od ostatních Uher co nejméně se projevovaly...*“¹

Právě tato vlastně neznámá země, Slovensko, se proto stala cílem cesty skupiny českých badatelů z řad nej přednějších představitelů české geografie a příbuzných oborů, kteří se sem vypravili v létě roku 1919. Ačkoli je tato expedice opakovaně zmiňována v odborné literatuře, v praxi je o ní známo jen poměrně málo: oproti jiným tehdejší

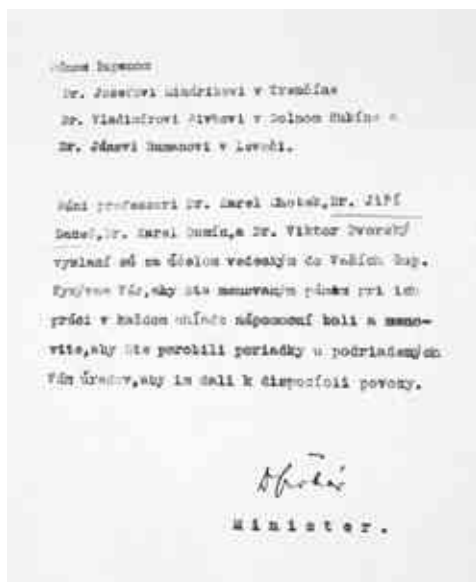
1 Archiv Národního muzea (dále ANM) Praha, fond Karel Domin, karton 34, inv. č. 2655 – Žádost o finanční podporu pro cestu na Slovensko, s. 4.

cestám se nejspíše nedočkala nějaké souhrnné zprávy o jejím průběhu a výsledcích, a vlastně ani podstatnějšího shrnutí, jakkoli pro všechny účastníky šlo o cestu do značné míry určující i jejich další odbornou dráhu.

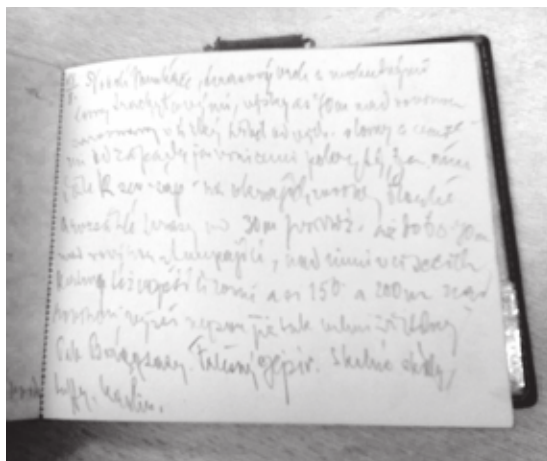
Vlastně ani není známo, nakolik se jednalo o cestu úřední – je totiž zachován i dopis tehdejšího ministra pro Slovensko dr. Vavro Šrobára,² žádajícího o všeobecnou podporu úřadů (v čele s župany v Levoči, Trenčíně a Dolném Kubíně) pro vědce, a dokonce se zmiňuje i možnost případného vojenského doprovodu: jindy je, možná vzhledem k působení jejich členů, cesta zmiňována jako „universitní“ – tak o ní mluvil například jeden z členů, Viktor Dvorský. V osobním fondu Karla Domina³ je pak dochován strojepisný elaborát (označený, ale jen v popise – nikoli na dokumentu samém – jako žádost Ministerstvu školství o finanční podporu pro cestu na Slovensko), jímž vědci společně žádají o subvenci ministerstvo školství a národní osvěty: mimochodem chtěli dostat pro každého 10 000,- Kč, což rozhodně nebyla zanedbatelná suma. V jejím úvodu pak účastníci jednoznačně prohlašují, že „*Podepsaní hodljaj v měsících červenci, srpnu a září 1919 podniknouti společnou výzkumnou výpravu ku probádání Slovenska po stránce fysikálně – geografické, botanicko-geografické, antropo-geologické a ethnografické.*“ Bohužel příslušnému textu chybí datace (ač je ze souvislosti jednoznačná, jaro 1919) a není ani uvedeno, zda skutečně byla žádost podána...

Ze Šrobárova dopisu i konceptu žádosti o podporu v Dominově fondu známe také personální obsazení této výpravy: pánové Daneš, Dvorský, Chotek a Domin. **Jiří Viktor Daneš** (1880 – 1928)⁴ byl v té době čerstvě řádným profesorem geografie na české univerzitě v Praze: znám byl především díky svým cestám, s oblibou jezdil zejména na Balkán, ale podnikl i tři cesty zámořské – do USA (1904 – 1905), do Střední Ameriky (1906) a do Nizozemské východní Asie a Austrálie (1909 – 1910), z níž (spolu s níže

Doporučující dopis Vavra Šrobára pro slovenské úředníky, aby poskytli podporu expedici českých profesorů. ZDROJ: Archiv AV ČR Praha, fond Jiří Viktor Daneš, karton 1, signatura Ia, osobní doklady, inv. č. 25

- Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. (dále AAV) Praha, fond Jiří Viktor Daneš, karton 1, signatura Ia, osobní doklady, inv. č. 25.
- ANM Praha, fond Karel Domin, karton 34, inv. č. 2655 – Žádost o finanční podporu pro cestu na Slovensko. Text (v němž své cíle navrhuji všichni členové expedice) má 7 stran.
- K němu dosud nejpodrobněji: MARTÍNEK, Jiří. *Geograf a cestovatel Jiří Viktor Daneš*. Praha: Historický ústav, 2017.

Zápisník s deníkovými záznamy J. V. Daneše.
ZDROJ: Archiv AV ČR Praha, fond Jiří Viktor Daneš,
karton 1, signatura Ib/9 (poznámky z cesty po Slovensku
a Podkarpatské Rusi r. 1919)

v otázkách vývoje počtu obyvatelstva. Na slovenské expedici z roku 1919 pak zároveň jako státem stanovený „konzervátor“ (tedy odborník přes přírodní památky) chtěl získat důkladný přehled o nově nabytém území – „Prvním úkolem mého studia bude procestovati celé území slovenské, abych byl sto z vlastního názoru a ovšem i na podkladě dosavadních poznatků vědeckých podati solidní základ pro správné, na geologickém základě vybudované rozčlenění (sic!) Slovenska, v přirozené geografické oblasti...“⁵

Viktor Dvorský (1882 – 1960)⁶ přednášel rovněž na geografickém ústavu pražské univerzity; ač habilitovaný, udržoval si vlastně až do roku 1918/19 i asistentské místo na fakultě. Vedle geografie, v níž se od geomorfologie (což souviselo s jeho zájmy o alpinismus) přesunul ke studiu Balkánu a způsobu života v odlehklých regionech, měl i právnické vzdělání. Za 1. světové války byl zapojen do odboje a již v roce 1917 publikoval v časopise *Národ* a později i v denním tisku studii *Území českého národa*, v níž jednak artikuloval požadavek vymezení území budoucího státu včetně hranice na Dunaji, jednak se, hlavně na základě německé geografické literatury, pokusil o vyřešení rozporu mezi historicko-právním a národnostně podloženým vymezením nového státního útvaru.⁷ Tyto práce jistě také stály u rozhodnutí, že byl jako odborník vyslán také v rámci československé delegace na pařížskou mírovou konferenci, kde patřil k neaktivněj-

zmiňovaným Karlem Dominem) napsali populární dvoudílný cestopis *Dvojím rájem*, ve své době v české společnosti takřka obecně známou knihu. Pro slovenskou cestu mu ale nejvíce inspirací byla především výprava z léta 1913, kdy spolu s Dvorským (viz níže) a srbským geografem světového jména Jovanem Cvijićem navštívili oblast „jižního Srbska“, tedy dnešního Kosova a Severní Makedonie, jen krátce předtím připojenou na základě 1. balkánské války k srbskému království. Odborně byl Daneš specialistou především na geomorfologii a krasové jevy, publikoval ale i v dalších částech geografie, mj.

5 ANM Praha, fond Karel Domin, karton 34, inv. č. 2655 – Žádost o finanční podporu pro cestu na Slovensko, s. 5.

6 Dvorského životopis dosud chybí. Srv. MARTÍNEK, Jiří. *Geografové v českých zemích 1800 až 1945 (biografický slovník)*. Praha: Historický ústav, 2008, s. 82-84.

7 GALADAUER, Jan. Pokus českého vědce o překlenutí rozporu v českém politickém programu. In Antonín Kostlán (ed.). *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 89-95.

Ukázka ze skicáře z cesty, neznámý autor (J. V. Daneš či Božena Danešová?).
 ZDROJ: Archiv AV ČR Praha, fond Jiří Viktor Daneš, karton 6, signatura IIIg-5
 („skicář kreseb z cesty do Tater 1919“)

ším členům, co se týče jednání o hranicích nově vzniklého státu, jak dokazují příslušná odborná stanoviska v tzv. Pařížském archivu. Jeho motivace pro cestu byla především politicko-geografická: chtěl především vymezit hranici mezi slovenským a maďarským obyvatelstvem, ale i obecněji sociologicky popsat příslušný region. V zásadě tu chtěl zjistit, nakolik se liší Slováci od Maďarů, resp. kolik zde žije obyvatel, jejichž *genre de vie* se jeví slovenským... Zároveň předpokládal i sběr místních názvů v originální – myšle-no slovenské – podobě, jež by pak byly odevzdány filologům i kartografům.

V Paříži byl přítomen také etnograf **Karel Chotek** (1881 – 1967)⁸, mimochodem Dvorského spolužák z gymnázia v Žitné ulici. Tento žák Lubora Niederleho se zabýval především lidovou kulturou, mimo jiné i v oblasti Kavkazu (mezi tamními českými osadníky si našel i manželku), ale i v jiných regionech včetně Slovenska, mj. v obci Cero-rovo u Krupiny; řada z jeho prací má ovšem i geografický ráz a s Geografickým ústavem Karlo-Ferdinandovy (později Karlovy) univerzity také dlouhodobě spolupracoval. Na pařížské konferenci ostatně byl pověřen zejména poradenstvím pro otázku Slovenska. I na této cestě ho zajímala především etnografie – jednotlivé body svého programu ostatně nazval: *Poloha a typ osad; Typ obývacích a hospodářských stavení; Typ obyvatelstva po stránce anthropologické, se zvláštním zřetelem k poměrům zdravotním, otázce alkoholismu apod.; Šat obyvatelstva; Práce lidová, jak domácí, tak i polní...* a „*Posléze studium lidové zvykosloví.*“ (sic!) Předpokládal také rozsáhlou fotografickou dokumentaci a rovněž i kolekci „*originálních krojů, výšivek, řezeb apod. pro místní muzea i centrální sbírky pražské.*“

8 K němu vyčerpávajícím způsobem DUCHÁČEK, Milan. *Karel Chotek a spletité cesty českého národopisu*. Diplomová práce. Praha: Pedagogická fakulta UK v Praze, 2000.

Konečně **Karel Domin** (1882 – 1953)⁹ jako jediný z členů výpravy nebyl geografem, ale botanikem (resp. biogeografem). Zabýval se rozšířením rostlinstva na zemi, odbornou pověst si získal – i ve světovém měřítku (mj. je zřejmě jediným z našich badatelů, který popsal celou rostlinnou čeleď) – při cestě spolu s Danešem do jihovýchodní Asie a Austrálie v letech 1909 – 1910. V době expedice na Slovensko už byl považován za nejvýznamnějšího představitele oboru (byl profesorem a stál i v čele České botanické společnosti) a ze všech členů výpravy měl asi i nejvýraznější politické ambice. Na Slovensku ho zajímala hlavně botanika: „...*bude nutno výzkum Slovenska v prvé radě prováděti samostatně z autopsie a na základě materiálu nově sbíraného. Výzkum rostlinogeografický nebyl většinou ani započat, ač jeho výzkum je i pro posouzení všeobecných poměrů půdy a podnebí, tudíž i z hlediska z e m ě d ě l s k é h o nesmírně důležitý*“ (Proložení dle originálu.)

O expedici z roku 1919 v zásadě chybí bližší svědectví a literatura se rozchází i v takových údajích, jako je délka a cíl cesty, nemluvě už o bližší trase. Například životopisec Karla Chotka, Milan Ducháček, ve své studii pouze zmiňuje, že „*na prahu léta 1919 patřil společně s kolegy z Geografického ústavu Viktorem Dvorským, Jiřím V. Danešem a Karlem Dominem k expedici, která v terénu mapovala přírodní rozmanitosti nově získaného regionu a posléze s vojenským doprovodem za zády připravovala podklady pro hraniční čáru mezi východním Slovenskem a Podkarpatskou Rusí*“. K této činnosti měla dokonce pověření i od tehdejšího ministra vnitra Antonína Švehly. Není ale jisté, zda se skutečně všichni členové účastnili celé cesty, resp. zda cestovali společně – pravděpodobně nikoli, nebo aspoň ne celou dobu. Např. v Dvorského pozůstalosti je, bohužel, o cestě uvedena pouze jedna věta („*V létě r. 1919 byl jsem členem univ. komise na Slovensku a Podkarpatské Rusi*“).¹⁰ Dominův fond v Archivu AV ČR neobsahuje o této cestě dokonce vůbec žádné zmínky. Jisté doplňky se podařilo získat v druhé části Dominovy pozůstalosti, která je uložena v Archivu Národního muzea v Praze (viz níže).

Nejlepším, a dosud jen málo využitým pramenem, je tak osobní fond Jiřího V. Daneše v Archivu Akademie věd ČR, kde se nachází improvizovaný deník z této cesty. Jde o nevelký sešitek¹¹ formátu A6, hustě popsaný (bohužel obyčejnou tužkou, což spolu s Danešovým ne zcela čitelným rukopisem poněkud ztěžuje výzkum). Z přední části jsou zapsány četné poznámky o geologii a geomorfologii navštívených území – např. k 28. červenci, kdy navštívili horu Velký Choč (1611 m, v Chočských vrších asi 10 km severně od Ružomberku), si poznamenal: „*Na Choči ze záp. strany do 1300 m (dolů) skály vápencové, pak alpské pásmo, pod 1100 m v údolí větší sklon...*“ Zezadu pak v sešitku najdeme jednotlivé nedatované praktické informace typu „*Spišská Sobota, restaurace Strakova*“ či „*Prof. Ján Volko, prof. na real. gymn. Lipt. Sv. Mikuláš*“. Najdeme tu ale třeba i poznámku „*Hlavní slůžny v Levoči nepřijímá slovenských přípisů, že jim nerozumí*“,

9 Dominova biografie dosud chybí. Srv. DOMIN, Karel. In *Biografický slovník českých zemí, svazek 13*, Praha: Libri, 2010, s. 304-306 (autoři Jan Janko a Jiří Martínek).

10 AAV Praha, fond Viktor Dvorský, sign. Ic, inv. č. 5; autobiografie z roku 1956, s. 4.

11 AAV Praha, fond Jiří Viktor Daneš, karton 1, signatura Ib/9, poznámky z cesty po Slovensku a Podkarpatské Rusi r. 1919. Nestránkováno.

nebo „*Rozkazy k vystěhování cizích příslušníků se nevykonávají*“. Snad mělo jít o poznámky k budoucímu bližšímu zpracování zprávy z cesty: to se mi ale zatím nepodařilo najít. Vedle toho je v osobním fondu uložen i skicář s kresbami především různých tatarských (ale nejen tatarských) panoramat: zdařilé provedení až vede k úvaze, je-li to skutečně dílo Jiřího Daneše, jenž kreslit neuměl, či nějeho autora.¹²

Na základě především Danešových poznámek tak je možné sestavit itinerář výpravy – alespoň té části, jichž se jejich autor zúčastnil. Cílovou oblastí bylo především severní Slovensko, vlastně oblast horního povodí Váhu a povodí Popradu, včetně Vysokých Tater, méně pak Slovensko východní a Podkarpatská Rus. Datum odjezdu Daneš neuvádí, ale v dochovaném Dominově diáři¹³ je ke dni 16. července stručná zmínka „9 odjezd na Slovensko“ (vzhledem k zapsání na spodní část stránky je myšlena pravděpodobně devátá hodina večerní). To by dalším Danešovým zápisům odpovídalo.

Podle Danešova zápisníku se kolem 20. července pohybovali v okolí Trenčína, pak pokračovali na severní Slovensko (do oblasti Fatry a Chočských vrchů), koncem července jsou zaznamenáni v Ružomberku. Plán cesty se zřejmě odvíjel se od různých okolností, protože k 1. srpnu si Daneš zapsal „z *Varína přes Belou do Terchova automobilem*“ a v dalším textu popisuje severní část Malé Fatry. Přes Martin a Ľubochnu se 8. srpna 1919 přesunuli do Košic, odtud do Rožňavy – tehdy zřejmě navštívili i hrad Krásna Hôrka, jehož kolorovanou fotografii Jiří Daneš pořídil, t. č. je v jeho pozůstalosti v muzeu v Kladně – a 10. srpna se už octli v Dobšíně („*Jeskyně 970*“ z Danešových poznámek je, už podle čísla odpovídajícího nadmořské výšce, totožná se známou Dobšínskou řadou jeskyní), dne 12. srpna byli zřejmě v okolí Turni nad Bodvou.

Poté se přes Košice přesunuli do Užhorodu, 15. srpna do Munkáče¹⁴ a o den později do podkarpatského Volovce a na místní poloniny v čele s Boržavou.¹⁵ Již ale 18. srpna byl Danešovou základnou opět „Munkáč“. Dále má v textu mj. poznámku „*pak Beregsazy. Falešný gejzír*.“¹⁶ Dne 19. srpna byl opět v Košicích. Další cesta mířila přes Bardejov a Prešov, 23. srpna navštívili „Rankovský gejzír“ (*Tento v r. 1865 navrtán, prý do hloub-*

12 AAV Praha, fond Jiří Viktor Daneš, karton 6, signatura IIIg-5. Je sice v inventáři uveden jako „*skicář kreseb z cesty do Tater 1919*“, ale řada kreseb pochází i z jiných částí Slovenska, např. ze Slovenského krasu, či dokonce z Podkarpatské Rusi. Je tu například pohled „*z Gerlachovky přes Polský hřeben*“; podle popisy trasy (viz dále) se nabízí hypotéza, zda autorkou těchto kreseb není Božena Danešová.

13 ANM Praha, fond Karel Domin, karton 1, inv. č. 6 – *lístičky z diáře na rok 1919*. Jde o ucelený soubor lístků s torzovitými poznámkami, přičemž ovšem v létě 1919 tam nejsou zápisy prakticky žádné (= Domin neměl diář s sebou). Od poloviny července až do konce léta je tam jen zmínka o Hooverově návštěvě v Praze (9. – 10. 8.), pak jdou zápisy až od 25. 9. a týkají se opět pražských událostí.

14 Tj. Mukačevo.

15 DANEŠ, Jiří Viktor. Úvod do geomorfologie Slovenska a Podkarpatské Rusi. In *Věda přírodní I*. Praha, 1920, s. 166. Poznámky z cesty po Podkarpatské Rusi jsou zachovány také v jednom ze sešitků v Danešově pozůstalosti na Kladně (inv. č. T 4873/9/3). Bohužel s přibývajícimi léty nabíral Danešův rukopis na nečitelnosti... V pozůstalosti jsou i fotografie z nejuvýchodnější oblasti Podkarpatské Rusi včetně Hoverly, tu ale Daneš sám, soudě dle deníku, nenavštívil.

16 Myšlena je zřejmě některá z navrtaných, periodicky prýšticích artéských studní u dnešního podkarpatského Berehova (maďarsky Beregszász).

Tatranská Lomnica, pomník signatářům krakovského protokolu z r. 1925.
Foto Milošlav Martínek, 2003

ky 404 m...), tj. Herľany, maďarsky Ránkfürdő. Poslední srpnový týden a většinu září pak vědci věnovali Vysokým Tatrám, jakkoli je Daneš v žádosti o podporu (viz výše) výslovně označil za jednu z mála probídaných oblastí Slovenska.

Ke dni 4. září je v Danešových poznámkách zápis „V údolí Velickém. (Boža na Gerlachovce.)“ Jméno Boža patří, s takřka 100% pravděpodobností, Danešově manželce Boženě (1893 – 1977), dceři literárního historika a pozdějšího rektora bratislavské univerzity Josefa Hanuše. O ní se ale nikde jinde v materiálech nemluví, byla tedy členkou výpravy? Nebo přijela později – mj. až v situaci, kdy se vědělo, že žádný vojenský doprovod nebude potřeba? A účastnily se cesty i manželky ostatních badatelů, tedy Ema Dvorská, Ella Dominová či Marie Chotková? Nevíme...

Druhý týden září 1919 se účastníci výpravy pohybovali v Západních Tatrách, 13. září navštívili Gánovce u Popradu; zdejší „vápencová tufová skála, as 15 m nad okolí vynikající...“, dnes známé paleontologické naleziště, Daneše zaujala a byl to právě on, kdo na ni upozornil další badatele, zejména samorostlého učenice Jaroslava Petrboka. (Právě Petrbok rozpoznal roku 1926 v jednom z nálezů, které mu přinesl místní cikánský kopáč, travertinový výlitek mozkovny neandrtálského člověka.) Zřejmě dle počasí pak střídali další místa – 14. září Štrbské pleso, následně Levoča, o další den později Spišské Podhradí, ale hned 17. září zas výstup na Rysy a o den později na Kriváň. Přes Žilinu pak na konci září pokračovali ještě do Rajecké kotliny a pak asi již zpátky do Čech. Podle fotografií navštívili mj. i Čičmany a snad i Detvu¹⁷: Karel Domin charakterizoval trasu jako „od Malých Karpat až k hranicím rumunským a polským“.¹⁸

17 Kolorované diapozitivy z těchto lokalit jsou uloženy v archivu Etnografického oddělení Národního muzea.

18 DOMIN, Karel. Jiří V. Daneš, posmrtná vzpomínka. In *Věda přírodní* 9, Praha 1928, s. 163.

Jasný není ani návrat. Respektive, k němu se mi podařilo nalézt jeden unikátní zdroj: dopis Jiřího Daneše Karlu Dominovi (sic!), datovaný 7. října 1919.¹⁹ Daneš v něm (mj.) píše: „*Sedíme právě v Nitře, čekající na vlak do Nových Zámek, psaní však pošlu až z Bratislavy... (Sic!) Na Vaše stopy jsme přišli v Žilině i v Ráj. Teplicích i v B. Bystrici. Počítám na jisto, že 9. večer odjedeme z Bratislavy a byli bychom tedy o 6 h 45 min ráno 10. v Praze na Masarykově nádraží.*“ Podepsáno je Danešovým obvyklým podpisem „Jirka“, k tomu přípodotek „*Od ženy srdečné pozdravy*“. Zdá se tedy, že Daneš se počátkem října vracel sám, resp. jen s manželkou Boženou. Výklad ovšem poněkud komplikuje přípis na listě jinou rukou a barvou: „*Vládní vědecká výprava na Slovensko (prof. Daneš, por. Inž. Bezděka).*“ Jedna záhada končí, druhá začíná...

Ačkoli nejspíš nebyla zpracována (a určitě ne publikována) zpráva z cesty jako celek, přeci měla výprava pro všechny čtyři vědce, kteří se jí účastnili, naprosto zásadní význam. Viktor Dvorský se v dalších letech účastnil činnosti rozhraničovací komise, zejména při vytyčování československo-polské hranice; v polovině 20. let byl rovněž jedním z přírodovědců – signatářů krakovského protokolu, požadujících vyhlášení Tatranského národního parku. Vědecké činnosti – byl i profesorem UK a Vysoké školy obchodní, zpracoval rozsáhlá skripta hospodářského zeměpisu apod. – se věnoval až do náhlé mrtvice v červnu 1929, jejíž následky ho téměř úplně na zbytek života (zemřel až roku 1960!) vyřadily.

Na pomníku v Tatranské Lomnici, který připomíná výše zmíněný krakovský protokol z roku 1925, je vedle Dvorského, zoologa Jiřího Jandy a geologa Radima Kettnera zmíněn i druhý z členů expedice, Karel Domin. Ten se rovněž nadále věnoval slovenské problematice, jako biogeograf se podílel na soupisu jeho flóry, inicioval i zákonnou ochranu dalších slovenských přírodních památek, jako jsou Pieniny, Kováčovské kopce nebo Šúr u Bratislavy.²⁰

Mnohem více byl se Slovenskem spjat Karel Chotek. Vzhledem k tomu, že jeho učitel Niederle byl při síle a v Praze ještě mohl řadu let přednášet, vzal zavděk „umístěnkou“ a nastoupil na nově zřizovanou univerzitu v Bratislavě; na deset let se z Chotka stal „kufříkový profesor“ a budoval na čerstvé škole etnografický seminář, přičemž zároveň v prvních dvou letech (1921 – 1923) de facto suploval i výuku geografie, která u Dunaje zpočátku svého profesora neměla.

Bratislavské geografie²¹ se nakonec ujal Jiří V. Daneš – ale až roku 1923, poté, co se vrátil ze svého skoro tříletého diplomatického působení jako generální konzul v australském Sydney a z následné cesty kolem světa. Oproti Chotkovi, který byl bratislavským „na 100 %“, Daneš přednášel jen dva dny v týdnu a ponechával si stále i profesuru v Praze. Těžko mohl ale působení v Bratislavě odmítnout, když tu působil jeho tchán Josef

19 ANM Praha, fond Karel Domin, karton 9 – korespondence, inv. č. 1025 – *Dopisy od J. V. Daneše.*

20 K jeho působení na Slovensku TIBENSKÝ, Ján – PÖSS, Ondrej a kol. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku* 3. Bratislava: AEP, 1999, s. 234-240.

21 MARTÍNEK, Jiří. Geografický ústav Univerzity Komenského mezi 1. a 2. světovou válkou. In Martin Slobodník – Marta Glossová (eds.). *95 rokov Filozofickej fakulty UK. Pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce.* Bratislava: Univerzita Komenského, 2017, s. 219-227.

Hanuš i další dva příbuzní (Jiří Brdlík a Zdeněk Frankenberger)... Ještě více se ale zapalo Slovensko do jeho vědecké práce: již v roce 1920 publikoval shrnutí poznatků ze slovenské cesty 1919, a to v podobě studie *Úvod do geomorfologie Slovenska a Podkarpatské Rusi*²², která představovala program, určující další výzkum v nově procestovaných oblastech – vlastně šlo o první geografický popis Slovenska v jeho „novém“ vymezení. Po návratu z Austrálie několikrát pobýval i v okolí Trenčína a v roce 1927 podnikl další průzkumnou cestu, mj. do Nízkých Tater a Slovenského krasu, kde nedlouho předtím byla nalezena jeskyně Domica.²³ Pravděpodobně chtěl zahrnout i slovenské jeskyně do připravované souhrnné studie o světovém krasu, kterou chtěl završit své výzkumy, ale to se mu nepovedlo – tragicky zahynul na cestě po USA v dubnu 1928 při automobilové nehodě poblíž Los Angeles.

Závěr

Expedice na Slovensko z roku 1919 tak zůstává dosud málo známou kapitolou dějin české vědy. Takovou, o níž se obecně ví, ale jejíž přesnější trasa, účel i průběh jsou zatím ne zcela úplně jasné. S určitostí lze ale říci, že pro všechny účastníky – pány Daneše, Domina, Chotka i Dvorského – šlo o cestu významně podnětnou, na níž všichni ve svém odborném díle dále navázali. Jak ostatně uvedli už před cestou napsané žádosti pro ministerstvo školství: „*Společná výprava na Slovensko ... má být základem pro systematický výzkum této části našeho státu a jako taková má jistě význam mimořádný...*“

22 DANEŠ, Jiří Viktor. Úvod do geomorfologie Slovenska a Podkarpatské Rusi. In *Věda přírodní I*. Praha, 1920, s. 125-129, 262-267.

23 DANEŠ, Jiří Viktor. Z exkurze do Slovenského krasu. In *Sborník Československé společnosti zeměpisné* 33. Praha: Československá společnost zeměpisná, 1927, s. 184-185.

Podkarpatoruské kinosály v prvních letech Československa

Luboš MAREK

Abstract: *Carpatho-Rusyn cinemas in the first years of Czechoslovakia*

As determined by international agreements, Subcarpathian Rus' became part of Czechoslovakia in 1919. According to period sources, it was a region with virtually no industry. The situation was similar in the local film industry, which the paper focuses on from several viewpoints. Apart from other things, the author deals with various types of cinemas that existed in the beginnings of the first republic. Moreover, he describes key legal regulations that had an immediate effect on the operation of individual cinemas, or the local practices, significantly different from those in other parts of Czechoslovakia. One of the chapters provides an outline of the developments in Uzhhorod, where the first film productions took place in the town theatre at the very beginning of the 20th century.

Keywords: *Subcarpathian Rus'. Uzhhorod. Cinema. Film industry. Law.*

Podle mezinárodních dohod se v roce 1919 stala Podkarpatská Rus součástí tehdejšího Československa. Země to byla spíše chudá, proto obyvatelstvo nevyhledávalo zábavu a obohacení v kinosálech příliš často.¹ Navzdory tomu můžeme předpokládat, že na počátku dvacátých let dvacátého století několik kinosálů pravidelně promítalo němé snímky.

Tento text si klade za cíl především představit podkarpatoruské kinosály na počátku existence první republiky, přestože pramenná základna je bohužel velmi torzovitá. Téma nelze výlučně zařadit do oblasti kulturních dějin, neboť toto odvětví výrazným způsobem ovlivňovala a formulovala státní správa, která omezovala samotné provozy kin nejen na Podkarpatské Rusi, ale i v celém Československu. Tato praxe se týkala kromě filmového oboru i celé řady další kulturních aktivit.

Nástin situace v kinoprůmyslu na Podkarpatské Rusi

Před připojením Podkarpatské Rusi k Československu byly kinosály na Podkarpatské Rusi spíše ojedinělé. Jaké bylo jejich geografické umístění, není blíže známo. Patrně původními místy, kde probíhaly filmové projekce, byly nejrůznější kulturní podniky (divadla, restaurace) a až později začaly vznikat samotné kinosály pro tento účel.

---

1 ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 97-111.

Před rokem 1919 bylo národnostní složení velmi pestré, našli bychom zde obyvatelstvo mluvící například rusínsky, jidiš, ukrajinsky, německy či maďarsky. Školství této jazykové rozmanitosti však nebylo přizpůsobeno, proto většina obyvatelstva zůstala negramotná, což byl také hlavní důvod, proč do kin přicházelo minimum návštěvníků, jelikož nebyli schopni přečíst filmové mezititulky.² Neméně důležité faktory nízké návštěvnosti kin byly chudoba a ztížený život v hornaté krajině. Ačkoliv nejsou doposud známy archivní prameny, výše uvedené okolnosti jistě přímo ovlivňovaly návštěvnost kinosálů, kam patrně přicházelo ekonomicky zajištěné obyvatelstvo hovořící maďarským jazykem.

Poté, co byla v roce 1919 Podkarpatská Rus připojena k Československu, se situace zřejmě neproměnila a návštěva biografů byla nadále pro gramotné kulturní elity. Postupně se však začala proměňovat struktura obyvatelstva, neboť na Podkarpatskou Rus přišli v hojné míře spolu s rodinami čeští úředníci, četníci, vojáci a jiní. Jistě tito občané hledali nějakou formu odpočinku po náročné práci a právě návštěva biografu mohla být nástrojem, jak vybočit z každodenního stereotypu. Tomu se také nutně museli přizpůsobit majitelé a provozovatelé kinosálů, kteří do programů začali zařazovat i filmy v českém jazyce. Ve dvacátých letech bylo možné se setkat i s filmy maďarskými, rusínskými nebo německými. Přesto, stejně jako za uherské správy, nebyly zde k dispozici filmy pro každé národnostní etnikum. Ovšem postupně se děti a mládež setkávaly s filmem během školní výuky, za čímž stály nejen různé osvětové spolky, ale i samotná civilní správa Podkarpatské Rusi, která například zprostředkovala zapůjčení filmů od pražské distribuční společnosti *Biografie*. K tomu si můžeme na stránkách periodika *Kinografie* z roku 1922 přečíst následující poděkování: „Školský odbor pro Podkarpatskou Rus vyslovuje Vám tímto úplný projev svých díky za laskavé zapůjčení filmů pro školní biograf, čímž jste prokázali pro účely zdejší lidovýchovy nejen dobré služby, ale i své pochopení.“³

Přesnější geografické rozdělení jednotlivých kinosálů po připojení Podkarpatské Rusi k Československu není známo, ale celkový počet kinolicencí zřejmě nepřekročil jednociferné číslo.⁴ První podrobnější údaje máme až z roku 1923, kdy jsme schopni identifikovat jednotlivé kinolicence. Je to především díky dochovanému hlášení Civilní správy Podkarpatské Rusi adresované na Ministerstvo vnitra v Praze, které uvádí devět kinosálů. Jejich největší zastoupení bylo v Mukačevu a Užhorodu, kde v každém městě měly promítat na dva kinosály.⁵ Pokud se podíváme podrobněji na strukturu samotných majitelů kin, zjistíme, že největší zastoupení měly nejrůznější spolky a tělovýchovné jednoty. Nejvíce zde byla kina provozovaná Československou obcí sokolskou.⁶

2 Více k tématu například zde: RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918 – 1946*. Praha: Vyšehrad, 2016, s. 153-157. Důvody velké negramotnosti (před rokem 1919) je možné hledat v počtu škol a i v tzv. zákonu o státních lidových školách, podle kterého bylo možné vyučovat pouze maďarsky.

3 Kukátko. In *Kinografia. Filmový týdeník*, roč. 1, č. 16, s. 4.

4 PIŠTORA, Ladislav. Filmový návštěvníci a kina na území České republiky. Od vzniku filmu do roku 1945. In *Iluminace. Časopis pro teorii, historii a estetiku filmu 3/1996*, Praha: Národní filmový archiv, 1996, s. 35-60.

5 Po jednom kinosálu se dále nacházelo v obcích Berehovo, Chust, Výlok a Velký Sevluš.

6 Národní archiv Praha (dále NA), fond Ministerstvo vnitra – stará registratura (dále MV-SR), kar. 208, sign. 9-283-4, Dopis civilní správy Podkarpatské Rusi adresovaný na MV, čj. II-92 ai 1923.

Budova městského kina v Užhorodě, 30. léta 20. století.

ZDROJ: Oleg Olashyn, *Uzhhorod Modernism*. <https://www.facebook.com/uzhhorod.modernism/photos/a.1185942754812002/2078153432257592/?type=3&theater>

Právě sokolové se časem vypracovali mezi největší provozovatele a postupně ovládli téměř polovinu veškerých kinosálů v Československu, díky čemuž dokázali financovat svojí bohatou sportovní a vlastivědnou činnost. Veškerá tato aktivita byla řízená z Prahy zvláštním biografickým odborem Čs. obce sokolské, který prováděl i vnitřní cenzuru promítaných snímků.⁷

Podobným velkým spolkem, který získával finanční prostředky na svou činnost prostřednictvím provozu biografů, byl i Československý červený kříž, který provozoval kina ve městech Velký Sevluš (dnes Vynohradiv) a Berehovo, kde ve vedení kulturního podniku působil dokonce lékař místní župní nemocnice Svatopluk Veselý.⁸ Pro tyto kina je charakteristické, že získané prostředky z filmových projekcí využívaly na zdravotní osvětu, nebo k zajištění konkrétní pomoci místnímu obyvatelstvu (strava, ošacení, základní léky atd.).

Podobně jako u předchozích pevných kin se v dobových statistikách a pramenech sporadicky setkáme s kočovnými neboli putovními biografy, které neměly pevný (stálý) kinosál a jejich majitelé byli často odkázáni na libovůli státních úředníků při získání své-

7 KLIMEŠ, Ivan. *Kinematografie a stát v českých zemích 1895 – 1945*. Praha: Filozofická fakulta, s. 189-191.

8 NA, fond MV-SR, kar. 208, sign. 9-283-4, Přehled kinematografických licencí v župě berežské.

Současný stav bývalého městského kina v Užhorodě, září 2018. Foto L. Marek

ho dočasného působiště.⁹ Obecně lze říci, že získání licence pro tento typ provozu bylo mnohem náročnější, než tomu bylo v případě pevných (kamenných) kinosálů. Bohužel však není známo, kolik těchto putovních kinosálů na Podkarpatské Rusi aktivně fungovalo, patrně se asi jednalo pouze o osamocené jedince.¹⁰

Neměli bychom však zapomenout, že na Podkarpatské Rusi mnohá filmová představení ke své aktivitě nepotřebovala platnou licenci, proto je velice složité dohledat zmínky o nich v archívních pramenech. Mohlo se jednat například o školní představení,¹¹ projekce úzkých (amatérských) formátů nebo i provoz tzv. vojenských zátiší,¹² ve kterých panoval specifický režim, jelikož se nacházely v areálu vojenských posádek, kam běžní občané neměli přístup. Každodenní přístup do těchto míst naopak měli vojáci v činné službě a v omezené míře i jejich rodinní příslušníci.¹³ Pro tyto armádní projekce organizované v rámci vojenských zátiší je charakteristické, že zde vojáci mohli zhlédnout dokumentární film o vojenské taktice nebo ve večerních hodinách i běžný mainstreamový snímek.¹⁴

Nástin podnikání ve filmovém průmyslu na Podkarpatské Rusi

Pokud spolek, obec či jedinec provozovali kino na Podkarpatské Rusi, byla situace po právní stránce značně chaotická a nesourodá, proto se ani v rámci této podkapitoly nemohu věnovat rozboru všech zákonů a vyhlášek vztahujících se k podnikání ve filmovém průmyslu. V rámci tohoto textu představím pouze nejdůležitější předpisy a zákony.

- 9 MAREK, Luboš. Kinosály v revolučním roce 1918. In Petr A. Bílek a kol. (eds.). *Československo 1918 – 1938/2018*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2018, s. 109-111.
- 10 srov. NA, fond MV-SR, kar. 208, sign. 9-283-4, Přehled licencí na Slovensku; V roce 1922 mělo na celém Slovensku fungovat 12 kočovných (putovních) biografů.
- 11 Běžný kinosál měl za povinnost promítat dvakrát měsíčně program s výukovým přesahem pro školní mládež.
- 12 Archiv Poslanecké sněmovny Praha, Národní shromáždění republiky Československé 1925 – 1929, tisk 1224, část č. 17. Ve vojenských zátiších bychom kromě kina našli například čítárny, klubovny, divadla, hřiště nebo radiofonické stanice.
- 13 Od roku 1925 měla být představení v biografech pořádána jen pro vojáky v činné službě. Výjimku mohl udělat velitel vojenského útvaru pouze pro rodinné příslušníky, pakliže v místě posádky nebyl žádný jiný civilní biograf.
- 14 Základní přehled (a popis) českých filmů vyrobený na počátku existence první republiky, lze nalézt například zde: OPĚLA, Vladimír a kol. *Český hraný film I. 1898 – 1930*. Praha: Národní filmový archiv, 1995.

Po převzetí Podkarpatské Rusi do československé správy zůstalo na tomto území v platnosti původní nařízení uherského Ministerstva vnitra č. 64573/1901¹⁵ ze dne 4. srpna 1901, které konstatovalo, že o vydání licence rozhoduje Policejní ředitelství v Užhorodu, Policejní komisařství v Mukačevu a v případě dalších obcí pak i místně příslušné okresní úřady. Cizincům bez československého státního občanství vydávala povolení Civilní správa politická v Užhorodě. Licence měla být vždy povolena, až na případy s právním rozporem. Tato praxe se dost odlišovala od situace v ostatních našich zemích, kde často úředníci rozhodovali podle své libovůle.¹⁶ Zde je nutné doplnit, že majitel licence o svůj dekret mohl přijít podobně jako v Čechách, pokud by například porušil veřejnou bezpečnost nebo dobré mravy.

Platnost původní uherské vyhlášky ministerstva vnitra se pokusilo změnit v říjnu 1921 pražské Ministerstvo vnitra, které dva roky po připojení území Podkarpatské Rusi poprvé pověřilo tamní správu, aby vydala zvláštní směrnici, kterou by zavedla na území Podkarpatské Rusi také rakouskouherské ministerské nařízení č. 191 říšského zákoníku ze dne 18. září 1912 platné v českých zemích.¹⁷

Těto žádosti vyhověla Civilní správa Podkarpatské Rusi o několik měsíců později, a to za pomoci zvláštního výnosu¹⁸ o platnosti ministerského nařízení i na podkarpatorouskou zemi. Tento stav zde měl být zaveden pouze dočasně, tedy do doby než bude schválen nový zákon o československém filmovém průmyslu, ten však nebyl nikdy přijat.¹⁹ Českoslovenští úředníci se aktem zavedení vyhlášky z roku 1912 snažili pravděpodobně ujednotit situaci v získání licencí v rámci celého Československa, praxe však byla nakonec mnohem složitější, neboť od roku 1935 po nálezu Nejvyššího správního soudu, nemusela podkarpatorouská kina na podmínky vyhlášky vůbec přistoupit.²⁰

Pokud žadatel získal po komplikovaných jednáních na úřadech povolení k provozu, nebylo ještě „úřední kolečko“ u konce, jelikož na Slovensku a zde na Podkarpatské Rusi museli majitelé licence navíc získat povolení před každou veřejnou projekcí od starosty obce nebo města. Za vydání tohoto povolení se vybíral zvláštní poplatek, který se platil za pomoci vylepeného kolků. Při veřejných projekcích mohla podkarpatorouská kina promítat podle vyhlášky č. 191/1912 pouze filmové pásy povolené cenzurním sborem u Ministerstva vnitra. Dále ještě pro území Podkarpatské Rusi platil zvláštní oběžník bývalého uherského Ministerstva vnitra o kontrole filmů určených pro veřejné představení, ten však patrně nebyl z praktických důvodů příliš dodržován, neboť mnohé pravomoci převzalo pražské Ministerstvo vnitra.²¹

15 Vyšlo tiskem v úřední sbírce výnosů bývalého Ministerstva vnitra Uherska R. T. 84/1901.

16 HORA, Jiří. *Filmové právo*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství, 1937, s. 255-272.

17 KLIMEŠ, Ivan. *Kinematografie a stát v českých zemích 1895 – 1945*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2016, s. 138-139.

18 Výnos ze dne 28. 12. 1921 číslo IV-4503/1921.

19 KLIMEŠ, Ivan. *Kinematografie a stát v českých zemích 1895 – 1945*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2016, s. 160 a 161.

20 Více k této problematice například zde: HORA, Jiří. *Filmové právo*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství, 1937, s. 255-272.

21 Zvláštní výnos bývalého uherského ministra vnitra ze dne 27. 4. 1918 číslo 44 965.

Budova užhorodského kina Prosvita na pohlednici z počátku 30. let 20. století. ZDROJ: Pavlo Khudish, soukromá sbírka

ní a majitelé a provozovatelé kin si byli vědomi možného postihu za porušení zákona, přesto však lze dohledat případy, kdy zakázaný film mládež viděla.²²

Exkurz do fungování kinosálů ve městě Užhorod

Dobová literatura uvádí, že městečko Ungvár neboli Užhorod přišlo do československé správy v neupraveném a zanedbaném stavu. Za to mohla nejen špatná urbanistická péče ze strany uherské správy, ale především průběh první světové války, během níž se ono sídlo stalo i důležitým vojenským centrem.²³ Přes tyto negativní skutečnosti zde mělo obyvatelstvo možnost navštívit kulturní aktivity a to i ve formě filmových projekcí. Můžeme předpokládat, že první projekce probíhaly v rámci akcí tzv. kočovných biografů. Tyto podniky zpravidla neměly stálé prostory a jejich provozovatelé si museli vhodná místa za úplatu pronajímat od jejich majitelů, klasickým příkladem byly společenské sály v různých hostincích, hotelech atd. V Užhorodu byl asi jedním z těchto ustálených prostor sál hotelu Koruna, kde první filmové projekce proběhly již v roce 1911.²⁴

Po připojení k Československu byly snímky promítány v užhorodském městském divadle. Dobová literatura uvádí, že město Užhorod mělo mít kinolicenci od roku 1920,²⁵

22 NA, fond MV-SR, sign 6-240-20, kart. 1063, Dopis čj. 274/1921.

23 RAUŠER, Alois. Užhorod, hlavní město země Podkarpatské In Zatloukal, Jaroslav (ed.). *Podkarpatská Rus*, Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1936, s. 159.

24 ЛІТЕРАТІ, Тетяна. *Ужгород. Невиздана історія*. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво Карпати, 2017, s. 121.

25 SOVA, Petr. *Užhorod: průvodce hlavním městem Podkarpatské Rusi*. Užhorod: Městská správa,

Současný stav bývalého kina Prosvita v Užhorodě, říjen 2018. Foto L. Marek

nicméně archivní prameny zatím dokládají, že oprávnění bylo vydáno až v roce 1923.²⁶ Podle licence se mělo městské kino řídit při provozu nařízením ministerstva vnitra č. 191/1912 a dále dle tohoto textu mělo za povinnost přispívat ze svého zisku pěti procenty na činnost Československého červeného kříže. Prozatím není známo, zda byl tento pokyn dodržován.²⁷ Známý jsou až účetní doklady z března 1924 dokládající, že kino dle rozhodnutí městské rady (číslo 994/1924) odvádělo deset procent na činnost Masarykovy ligy proti tuberkulóze.²⁸

1936, s. 127.

- 26 Státní archiv Zakarpatské oblasti-Deržavnyj archiv Zakarpatskoj oblasti Užhorod (dále DAZO) pobočka Berehovo, fond 93, opis 1, dílo 838, Opis rozhodnutí o udělení kinematografické licence ze dne 18. 7. 1928; V listině si můžeme dále přečíst: „K vaší žádosti ze dne 1. VII. 1926 číslo 10081/26 prodlužuje se platnost kinematografické licence udělené městu Užhorodu rozhodnutím bývalého županského úřadu v Užhorodě ze dne 12. VIII. 1923 pod číslem II-5093/22 na dobu dalších tří roků, a sice 1927, 1928 a 1929.“
- 27 DAZO pobočka Berehovo, fond 93 Ужгородська міська управа, м. Ужгород Підкарпатської Пыци/Magistrát hlavního města Užhorodu, Užhorod (dále fond 93), opis 1, dílo 838, fol. 201, Odvolání proti rozhodnutí zastupitelstva, čj. 23251 ze dne 22. 12. 1928.
- 28 DAZO pobočka Berehovo, fond 1220 Ужгородська поліційна дирекція/Policejní ředitelství Užhorod, opis 1, dílo 13, fol. 40, Potvrzení o platbě ze dne 10. 3. 1924.

Zdejší prostory byly velmi využívány kromě kina i pro divadelní představení a pro různé sportovní a společenské akce. Za organizátory těchto i dalších společenských aktivit můžeme považovat nejen město Užhorod, ale i například české nebo maďarské vlastenecké spolky.²⁹ Soužití těchto skupin v jednom prostoru nebylo vůbec ideální a občas docházelo ke sporům, při kterých musela asistovat policie. Toto dokládá například článek na stránkách maďarských novin *Uj Közlöny* z prosince 1923, kdy si autor stěžoval na údajný nezákonný postup policejního strážníka při maďarském představení.³⁰

Společný provoz v divadelním sále nemohl dlouhodobě vyhovovat po ekonomické stránce, neboť biograf přicházel o finanční zisk z přibližně 300 představení za rok.³¹ Dosaďadní archivní výzkumy navíc naznačují, že dalším problémem při provozu zdejšího kina byla kapacitně a stavebně zastaralá budova divadla a také vedení kina, které nedokázalo provoz kina manažersky uřídit.³² Toto tvrzení dokládají nejen nejrůznější fragmenty písemných stížností, ale především torzo spisu, ve kterém můžeme nalézt i právní spor, v němž tehdejší správce kina Arpát Kulik nezajistil plné uhrazení faktur za dodání filmů od výrobní a distribuční společností Legia film.³³

Tento komplikovaný stav se podařilo vyřešit až v druhé polovině dvacátých let v souvislosti s výstavbou kina Urania v Užhorodě, kterou realizoval vlastivědný spolek Prosvita, jehož činnost finančně podpořil i tehdejší prezident republiky Tomáš Garrigue Masaryk.³⁴ Další kinosál vznikl až ve třicátých letech a to díky aktivitě Města Užhorod. Vedení města chtělo pravděpodobně vytvořit reprezentativní víceúčelovou budovu, proto také proběhla architektonická soutěž, kde druhé místo obsadil uznávaný košický architekt Ludvík Oelschäger.³⁵ Ten také stál za celou realizací budovy, která sloužila až do 90. let 20. století svému původnímu účelu. V současnosti je bohužel kinosál uzavřen a chátrá, přesto ale existují snahy o jeho rekonstrukci.³⁶

Závěr

V rámci tohoto příspěvku jsem se pokusil nastínit vývoj situace na Podkarpatské Rusi na počátku existence nového státu, který i po stránce kulturně správní můžeme považovat za přelomový, neboť docházelo k proměnám zdejšího prostředí i v celé řadě dalších oblastí. Přes tyto chvályhodné změny můžeme předpokládat, že kinosály byly určené

29 DAZO pobočka Berehovo, fond 93, opis 3, dílo 26, fol. 6.

30 NA, fond MV-SR, kart. 159, sign 5-35-14, Dopis ze dne 12. 2. 1924; Po prošetření záležitosti byl policejní strážník osvobozen a divák byl potrestán podmíněným peněžitým trestem ve výši 100 Kčs.

31 SOVA, Petr. *Užhorod: průvodce hlavním městem Podkarpatské Rusi*. Užhorod: Městská správa, 1936, s. 127.

32 DAZO pobočka Berehovo, fond 93, opis 1, dílo 838, fol. 55, Dopis adresovaný městskému zastupitelstvu ze dne 9. 7. 1928.

33 DAZO pobočka Berehovo, fond 93, opis 3, dílo 131, fol. 84, Dopis ze dne 27. 5. 1929.

34 RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918 – 1946*. Praha: Vyšehrad, 2016, s. 192.

35 DAZO pobočka Berehovo, fond 93, opis 1, dílo 1909, fol. 66, Dopis ze dne 8. 7. 1932.

36 DEHTYARYOVA, Lina – OLASHYN, Oleg. *Návrh obnovy Městského kina v Užhorodě*. In https://www.bardejov.sk/images/stories/o_meste/unesco/problematika_mest_pam_centier/zbornik_prednasok_bardkontakt_2017.pdf.

spíše pro kulturní a společenské elity východního koutu Československa, kam bezesporu patřili úředníci, učitelé, vojáci atd. Obyvatelstvo pracující agrárním způsobem patrně nemělo vzhledem k hornatosti krajiny a finančním možnostem vůbec příležitost pravidelně navštěvovat filmové projekce. Za výjimku je možné považovat jen školní mládež, která měla příležitost bezplatně vidět filmy během školní výuky.

Vznik nového státu znamenal rozhodně postupné zvýšení počtu kinosálů na území Podkarpatské Rusi, proto statistici mohli na konci dvacátých let dvacátého století vykázat již přes dvacet funkčních kinosálů. Tento rozvoj byl však jen dočasný, protože v dalších letech počty vydaných kinolicencí začaly klesat.³⁷ Mezi hlavními důvody můžeme hledat především nástup zvukového filmu, který znamenal pro většinu majitelů velkou finanční zátěž.³⁸ Tyto otázky však ponechám otevřené pro další výzkumy.³⁹

---

37 *Seznam kin v Československé republice podle stavu [k] 1. listopadu 1930*. Praha: Zemský svaz kinematografický v Čechách, 1930, s. 117.

38 Kolik je kin v Československu. In *Český filmový zpravodaj*, 2. 7. 1929, roč. 9, č. 26-29, s. 20.

39 Více k tématu v českém kontextu zde: SZCEPANIK, Petr. *Konzervy se slovy. Počátky zvukového filmu a česká mediální kultura 30. let*. Brno: Host, 2009.

PRAMENE A LITERATÚRA

ARCHÍVY

Archiv hl. města Prahy

fond Magistrát I.

fond Prezidium rady a magistrátu (1914 – 1937)

Archív literatúry a umenia Slovenská národná knižnica Martin

fond Klein-Tesnoskalský, Belo

fond Štefánek, Anton

fond Gallo, Pavel

Archiv města Ústí nad Labem

fond Okresní soud v Ústí nad Labem II. (1898 – 1923)

Archiv Národního muzea Praha

fond Karel Domin

Archiv Poslanecké sněmovny Praha

Národní shromáždění republiky Československé (1925 – 1929)

Archiv věznice Mírov

46 A Pamětní kniha římskokatolické duchovní péče v trestnici Mírov od roku 1898 do roku 1949

Deník duchovního správce. Záznam o přeložení trestanců z Wysniecze do Mírova

Deržavnyj archiv Zakarpatskoj oblasti Užhorod, pobočka Berehovo

fond 93, Ужгородська міська управа, м. Ужгород Підкарпатської Русі/Magistrát hlavního města Užhorod

fond 1220, Ужгородська поліцейна дирекція/Policejní ředitelství Užhorod

Hoover Institution Archives, Stanford University, Walker D. Hines Papers

Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha

fond Jaroslav Vlček

Magyar Nemzeti Levéltár – Maďarský národní archiv

Külügyminisztérium – Ministerstvo zahraničních věcí

Miniszterelnökség – Predsedníctvo vlády

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. Praha

fond Jiří Viktor Daneš

fond Viktor Dvorský

Moravský zemský archiv Brno

fond B40 – Prezidium zemského úřadu, K2

Muzeum města Duchcova

FLIEGER, František. Moje vzpomínky

Národní archiv ČR v Praze

fond Ústřední matice školská Praha

fond Ministerstvo školství Praha

fond Ministerstvo vnitra – stará registratura

fond Prezidium ministerstva vnitra

fond František Cajthaml-Liberté

The National Archives London

Kew, sig. MFQ 1/179

Kew, sig. BT 65/4

Kew, sig. BT 65/8

Kew, sig. BT 65/4

Kew, sig. ADM 1/8620/36

Kew, sig. FO 893/7/3

Slovenský národný archív v Bratislave

fond Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy

fond A. Štefánek

fond Poriečny plavebný úrad

fond V. Šrobár

fond I. Markovič

fond V. Makovický

Státní oblastní archiv v Praze

Sbírka matrik, Matrika narozených Borek, Bykoš, Málkov, Suchomasty, Želkovice

1862 – 1882

Státní okresní archiv Beroun

fond František Cajthaml

Štátny archív v Košiciach

fond Abovsko-turnianska župa, Podžupan (1882 – 1919)

fond Košická župa (1923 – 1928)

Štátny archív Prešov

fond Zápisnice mestskej rady (1919 – 1922)

fond Šarišská župa

Štátny archív Prešov, pracovisko Prešov

fond Okresný úrad Prešov (1923 – 1944)

Štátny archív v Trenčíne, pracovisko Archív Považská Bystrica
 fond Obecný notársky úrad Považská Bystrica
 fond Obvodný notársky úrad Papradno
 fond Obvodný notársky úrad Plevník
 fond Štátna meštianska škola

Štátny archív Žilina so sídlom v Bytči
 fond Služnovský úrad Liptovský Hrádok
 fond Služnovský úrad Považská Bystrica
 fond Okresný úrad Veľká Bytča

Vojenský ústrední archív – Vojenský historický archív Praha
 fond 2. (zpravodajské) oddelení Hlavního štábu Ministerstva národní obrany (1919 – 1939)
 fond 1. (organizační) oddelení HŠ MNO (1919 – 1939)
 fond 3. (operační) oddelení HŠ MNO (1919 – 1939)
 Sb. Kvalifikačních listin
 fond Zemské vojenské velitelství Užhorod (1919 – 1925)
 fond Vojenský ústav pro choroby plicní ve Šternberku
 fond Hlavní štáb (3. odd.)

Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc
 fond Krajský soud Olomouc
 fond Trestnice Mírov

DOBOVÁ TLAČ

Aussiger Tageszeitung 1919
Československý legionář 1930
Český filmový zpravodaj 1929
Český lid 1984
Dělnický rodinný kalendář. Duch času 1915
Denní hlasatel 1914, 1915
Deutsches Volksblatt 1921
Eperjesi Lapok 1918
Felsőmagyarország 1918
Filologické listy 1936
Hlas lidu 1891, 1892
Humoristické listy 1918, 1919
Karpathen-Post 1914
Kassai Munkás 1918
Kikeriki 1919
Kinografia. Filmový týdeník 1922
Kisebbségvédelem 1943
Kopřivy 1919

Legie 1930

Legie: *Orgán nezávislé jednoty československých legionářů* 1932, 1937

Lidové noviny 1919

Literární noviny 1959

Národní listy 1918, 1919

Národné noviny 1918, 1919

Naša Zastava 1918

Népszava 1918

Órai Újság 1918

Rašple 1911

Severočeský dělník 1919, 1928

Slezský venkov 1916

Slovenský týždenník 1918

Slovenský východ 1919, 1920

Smích republiky 1919

Stráž severu 1948

Světózor 1908

Szepesi Lapok 1918

Šarišské hlasy 1919, 1920

Šibeničky 1919

Tatry 1919

Trautenaue Echo 1919

Venkov 1919

Věstník obecní hl. města Prahy 1919, 1920

Vídeňské noviny 1936

Világ 1918

LITERATÚRA

ABLONCZY, Balázs. *Nyombiztosítás. Letúnt magyarok. Kisebbség és művelődési Tanulmányok*. Pozsony: Kalligram, 2011.

ÁBRAHÁM, Barna. Magyar-németek, tótok, szlovjácok, magyar oroszok, vendek. Népnév és identitás a 19. században. In ÁBRAHÁM, Barna (ed.). *Magyar-szlovák terminológiai kérdések*. Piliscsaba: Pons Strigoniensis, 2008.

ÁBRAHÁM, Barna. Szlovákok és szlovjácok: a nemzet határai. In *Limes Tudományos Szemle*, č. 3, 2003.

A Catalogue of Paris peace conference delegation propaganda in the Hoover war library. Stanfrod: Stanford University Press, 1926.

ANDĚL, Tomáš. *Hostinné*. Město Hostinné, 2018.

Anonym. *František Cajthaml-Liberté 1868 – 1968*. Suchomasty: Suchomasty, 1968.

BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848 – 1960. Svazek IV, Okresy: Šumperk, Zábřeh, Rýmařov*. Ostrava: Profil, 1974.

- BARTOŠ, Josef. Šternbersko v době okupace 1938 – 1945: základní charakteristika. In *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 2000, č. 280, s. 11-26.
- BĚLEHRÁDEK, František. Ústřední matice školská za republiky. In *Padesát let Ústřední matice školské 1880 – 1930*. Praha: Ústřední matice školská v Praze, 1931.
- BESKID, Anthony – SOBIN, Dimitry. *The Origin of the Lems Slavs of Danubian Provenance. Memorandum to the peace conference concerning their national claims*. Prešov, 1919.
- BESKID, Nikolaj. *Karpatorusskaja pravda. S sem kartami*. Homestead: Typografija greko katoličeskich russkich bratstv v sojedinnich štatach Amerikanskich, 1932.
- BÍLEK, Jiří a kol. *Vojenské dějiny Československa. 3. díl. 1918 – 1939*. Praha: Naše vojsko, 1989.
- BOROS, Ferenc. *Magyar-csehszlovák kapcsolatok 1918 – 1921-ben*. Budapest: Akadémia, 1970.
- BOUČEK, Jan. *Úvod k inventáři fondu Okresní soud Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Archiv města Ústí nad Labem, 1976.
- BRÁBEK, František. *Příruční slovník maďarsko-český / Magyar-cseh kézi szótár*. Praha: nakladatelství J. Otto, spol s r. o., 1910.
- BRAUN, Karl. Der 4. März 1919. Zur Herausbildung sudetendeutscher Identität. In *Bohemia* 37, 1996.
- BROŽKOVÁ, Jindřiška. *František Cajthaml jako pozorovatel národnostních a jazykových poměrů*. (Diplomová práce) Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, Pedagogická fakulta, 1968.
- BŘACH, Radko – LÁNÍK, Jaroslav. *Dva roky bojů a organizační práce. Československá armáda v letech 1918 – 1920*. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2013.
- BŘACH, Radko. *Generál Maurice Pellé. První náčelník hlavního štábu čs. branné moci*. Praha: Ministerstvo národní obrany ČR, 2007.
- BUREŠ, Jiří. *Duchcovská každodennost*. Duchcov: NIS Teplice, 2005.
- CAJTHAL-LIBERTÉ, František. Český sever ve dnech převratu. In ŽÍPEK, Alois (ed.). *Domov za války – díl 5*. Praha: Pokrok, 1931.
- CAJTHAL-LIBERTÉ, František. Tajná filiálka liberecké vlády Lodgman-Seligerovy v Teplicích-Šanově. In Alois ŽÍTEK (ed.). *Domov za války – díl 5*. Praha: Pokrok, 1931.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František – TOMEK, Josef – SMETÁK, Josef. *Krušné hory: Vlastivědný sborník*. Duchcov: Josef Fršlínek, 1930.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Dělnický zpěvník*. Teplice: Antonín Machovec, 1899.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Český sever ve hnutí dělnickém*. Praha: A. Svěcený, 1926.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Franta Choura*. Příbram: Naše obrana, 1929.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Husitské bojiště „na běhání“ u Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Bukačovo nakladatelství, 1924.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Josef Boleslav Pecka Strahovský*. Praha: A. Svěcený, 1928.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Kulturní boj a český lid katolický*. Hradec Králové: Politické družstvo tiskařské, 1913.

- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Lavina v pohybu*. In ŽÍPEK, Alois (ed.). *Domov za války – díl 1*. Praha: Pokrok, 1929.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Mistr Jan Hus a české ženy*. Praha: Tiskařská Liga, 1914.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Mráčky před bouří*. Most: Vydavatelství časopisu Na Zdar!, 1893.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Na bojišti*. Teplice: Severočeský dělník, 1899.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Na stráži*. Praha: K. Springer, 1904.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Nové písně*. Teplice: Vlastním nákladem, 1903.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Obrázky z Deutschböhmen*. Praha: A. Svěcený, 1923.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Písně dělníka*. Teplice: Vlastním nákladem, 1903.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Pod mamonem*. Teplice: Jan Trejbal, 1896.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Pole krvavá*. Praha: Tiskové družstvo Českoslovan-
ské demokratické strany dělnické, 1904.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Požár v dolech příbramských dne 31. května 1892*. Příbram: Krajská rada České vědecko-technické společnosti, 1931.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Proboštov v minulosti a přítomnosti*. Proboštov: Pro-
boštov, 1927.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Proletáři*. Praha: František Bačkovský, 1895.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Severočeské národnostní pomezí*. Teplice: Naše do-
movina, 1927.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Severočeští havíři*. Moravská Ostrava: Vydavatelství
časopisu Na Zdar!, 1926.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Sláva a pád „Provincie Deutschböhmen“: příspěvek
k dějinám čsl. revoluce a něm. protirevoluce na čes. severu*. Ústí nad Labem: O. J. Bu-
kač, 1924.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Staré pověsti ze Středohoří a Podkrušnohoří*. Ústí
nad Labem: Bukačovo nakladatelství, 1923.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Sto pověstí, bájí a příběhu severočeských*. Praha: A.
Svěcený, 1926.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Tajná filiálka liberecké vlády Lodgman-Seligerovy
v Teplicích-Šanově*. In ŽÍPEK, Alois (ed.). *Domov za války – díl 5*. Praha: Pokrok,
1931.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *V zápasech života*. Praha: František Bačkovský,
1894.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Verše o práci*. Praha: František Bačkovský, 1894.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Z péra dělníkova*. Praha: František Bačkovský, 1893.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Zrcadlo Němcům*. Ústí nad Labem: Bukačovo nakla-
datelství, 1925.
- CAJTHAML-LIBERTÉ, František. *Ztracené existence*. Ústí nad Labem: s. n., 1893.
- Conference internationale pour l'établissement du statut définitif du Danube*. Paris 1921.
- CSANDA, Sándor. *Első nemzedék*. Bratislava: Madách, 1982.
- ČAPEK, Karel. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha: Československý spisovatel, 1969.

- Československému lidu podává Československý Červený Kříž správu o tom, co vykonal od svého založení do konce roku 1919. Praha: Československý Červený kříž, 1919.
- ČOUKA, Rudolf. Převrat ve Šternberku. In OPLUŠTIL, Zdeněk (ed.). *Šternbersko. Vlastivědná čítanka*. Vyškov: Vlastním nákladem, 1931.
- DANEŠ, Jiří Viktor. Úvod do geomorfologie Slovenska a Podkarpatské Rusi. In *Věda přírodní 1*. Praha, 1920.
- DANEŠ, Jiří Viktor. Z exkurze do Slovenského krasu. In *Sborník Československé společnosti zeměpisné 33*. Praha: Československá společnost zeměpisná, 1927.
- DARKÓ, István. *Deszkaváros*. Bratislava-Pozsony: Tátra-kiadás, é. n., 1938.
- DEJMEK, Jindřich – KOLÁŘ, František. *Československo na pařížské mírové konferenci 1918 – 1920. I. díl*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů – Karolinum – Historický ústav Akademie věd ČR, 2001.
- DEJMEK, Jindřich – NĚMEČEK, Jan (eds.). *Československo na pařížské mírové konferenci 1918 – 1920. II*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů a Historický ústav AV ČR, 2011.
- DEJMEK, Jindřich. *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. I*. Praha: Karolinum 2006.
- DEMETER, Gábor – BAGDI, Róbert. *Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715 – 1992)*. Debrecen, 2009.
- DESSEWFFY, István. *Nemzeti kulturfeladatok északkeleti hegyvidéken*. Prešov 1918.
- DOLEJŠÍ, Ladislav a kol. *Vojenská policie 1991 – 2006*. Praha: Ministerstvo obrany MO ČR, 2005.
- DOMIN, Karel. In *Biografický slovník českých zemí, svazek 13*. Praha: Libri, 2010.
- DOMIN, Karel. Jiří V. Daneš, posmrtná vzpomínka. In *Věda přírodní 9*. Praha 1928.
- DUCHÁČEK, Milan. *Karel Chotek a spletité cesty českého národopisu*. (Diplomová práce) Praha: Pedagogická fakulta UK v Praze, 2000.
- ĐURIŠIN, Martin. Prešov a „Slovenska Radova Republika“ (1919). In Švorc, Peter a kol. *Velká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov: Universum, 2012.
- DVORTSÁK, Győző. *Sáros földje 1914 – 1915*. Eperjes 1916.
- DŽUJKO, Ján. Slovenská tlač v Prešove v 20. rokoch 20. storočia. In ŠVORC, Peter a kol. *Velká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012.
- DŽUJKO, Ján. Šarišské hlasy (1919 – 1920): Priekopník slovenskej tlače v Prešove. In *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska*. Zv. I. Marcela Domenová (ed.). Prešov: Štátna vedecká knižnica, 2009.
- FABIÁN, Juraj. *Svätoštefanské Tiene. Telekiho politika a Slovensko, 1939 – 1941*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1966.
- FÁBRY, Zoltán. Szlovenszkói küldetés. In SZEBERÉNYI, Zoltán (ed.). *Szlovenszkói küldetés. Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918 – 1938*. Bratislava: Madách, 1984.
- FÁREK, František. *Z historie zpravodajské služby* (nepublikovaný rukopis v držení potomků Františka Fárka).
- FASORA, Lukáš. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa*. Brno: CERM, 1998.

- FEDINEC, Csilla. Ungvár és vonzaskörzete betagozódása a csehszlovák államba (1918 – 1928). In *Limes*, 2004, č. 3.
- FEDINEC, Csilla – VEHES, Mikola. *Kárpátalja 1919 – 2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum-MTA etnikai nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2009.
- FIALA, Jan. Mobilizace československé armády na podzim 1921. In *Historie a vojenství*, roč. 42, 1993, č. 2, s. 36-67.
- FIALA, Karel. *Šternberk. Lidé a fotografie*. Šternberk, 2018.
- FIALA, Vlastimil – PODOLSKÝ, Karel. *Šternberské události na jaře 1919*. Seminární práce. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Katedra historie, 1985.
- FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha: Libri, 2006.
- FOGARASSY, László. Felvidéki gerillaharcok a Károlyi-kormány idején. In *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 12, 1973.
- FRABŠA, František Salesius – VITTINGR, Václav. *Čeští spisovatelé dnešní doby*. Praha: Lidová tribuna, 1923.
- FRANKOVÁ, Libuša. *Z histórie „Toryského kraja“. Osobnosti slovenského národnokultúrneho života v historickom regióne Šariša, Spiša a Zemplína (19. storočie)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2017.
- GÁL, Éva. *A két világháború közötti csehszlovákiai magyar regény*. Pozsony: AB-ART, 2012.
- GALADAUER, Jan. Pokus českého vědce o překlenutí rozporu v českém politickém programu. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 89-95.
- GALLO, Pavel. *Pamäti*. Bratislava: SAPAC, spol. s r. o., 2004.
- GALLO, Pavel. Zo spomienok na školstvo a kultúru v Prešove a v okolí po roku 1918. In *Nové obzory* 12. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1970.
- GARDOŠ, Július. *Spravoizdaniye predsedatel'a Amer-kanskoj Narodnoj Rady Uhro-Rusinov na Pervyj Narodnyj Kongress*. Homestead, Pa.: Amerikansky ruskyy viestnik, 1919.
- GAWRECKI, Dan. Opava v předmnichovské republice. In MÜLLER, Karel – ŽÁČEK, Rudolf a kol. *Opava. Historie, kultura, lidé. (Dějiny slezských měst)*. Praha: NLN, 2006.
- GAYER, Veronika. Slovjacké regionálne hnutie v rokoch 1907 – 1918. In *Mesto a dejiny*, č. 3, 2014.
- GULYÁS, László. *Edvard Beneš. Közép-európa koncepciók és valóság*. Máriabesenyő-Gödöllő: Attraktor, 2008.
- GIRSTLOVÁ, Ivona. *Československo-maďarský konflikt v roce 1919 a jeho mezinárodní aspekty*. (Bakalářská práce). Brno: Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, 2013.
- GRISA, Ivan. *Ústecká uličnice. Vývoj názvů ulic, náměstí a ostatních veřejných prostranství v Ústí nad Labem*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 1998.

- GRISA, Jan a kol. *Rok 1918 nejen na Ústecku*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2018.
- GRISOVÁ, Eva. Židé na Ústecku v roce 1918. In GRISA, Jan a kol. *Rok 1918 na Ústecku*. Ústí nad Labem: FF UJEP, 2017.
- HÁJEK, Stanislav. Současné problémy a reforma českého vězeňství. In *Československá kriminalistika. Ministerstvo vnitra, odbor prevence kriminality*, roč. 25, č. 4/1992.
- HÁLEK, Jan (ed.). „Příspěť může každý.“ *Národní fond Masarykův a oslavy 70. narozenin prezidenta T. G. Masaryka*. Praha: MÚ-AAV ČR, 2019.
- HANSA, Karel. *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*. Praha, 1935.
- HARNA, Josef – ŠEBEK, Jaroslav (eds.). *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918 – 1920*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2002.
- HEJL, František. *Příspěvek k příští literární mapě ústeckého kraje*. Ústí nad Labem: Krajská knihovna Maxima Gorkého, 1957.
- HERZINGEROVÁ, Jana. *František Cajthaml-Liberté: amatérský historik severozápadních Čech*. (Bakalářská práce). Ústí nad Labem: UJEP, Katedra historie, 2013.
- HINES, Walker D. *In the mater of questions arising as to Danube shipping*. Paris 1921.
- HLINKA, Andrej. *Zápisky z Mírova*. Bratislava: Spoločnosť Andreja Hlinku, 1991.
- HORA, Jiří. *Filmové právo*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství, 1937.
- HOŘEC, Jaromír. *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*. Praha: Česká expedice, 1997.
- HOUDEK, Fedor. Mierová konferencia v Paríži In *Prúdy*, roč. XIV, č. 9, 1930.
- HRABÁK, Josef – JERÁBEK, Dušan. *Průvodce po dějinách české literatury*. Praha: Panorama, 1984.
- HRBEK, Antonín. *Podkarpatská Rus: stoleté výročí vzniku*. Olomouc: Poznání, 2018.
- HROBAL, Bogdan. *Dzialalność polityczna Lemków na Lemkowszczyźnie 1918 – 1921*. Wrocław: Arboretum, 1997, s. 40-44.
- HROBAL, Bogdan. Sprawa Lemkowska na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku In *Wroclawskie studia wschodnie*, č. 8, 2004.
- HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha: Sociologické vydavatelství, 2009.
- HROCH, Miroslav. *V národním zájmu*. Praha: Lidové noviny, 1999.
- HRONSKÝ, Marián. *Slovensko na rázcestí 1918*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1976.
- HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon*. Bratislava: Národné literárne centrum 1998.
- HRONSKÝ, Marián. Geopolitické postavenie Slovenska vo Veľkej vojne a vojenskom konflikte ČSR s Maďarskou republikou rád v roku 1919. In *Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí. Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15. – 16. októbra 2002*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2003.
- HRONSKÝ, Marián. Budapešťianske rokovanie Milana Hodžu a prvá demarkačná čiara medzi Slovenskom a Maďarskom. In Pekník, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava: Veda, 2002.
- HVÍŽĎALA, Karel – PŘIBÁŇ, Jiří. *Hledání dějin*. Praha: Karolinum 2019.

- CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Levoče 2*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975.
- CHROBÁK, Tomáš – WINTER, Ondřej (eds.). *V okovech smíchu. Karikatura a české umění 1900 – 1950*. Praha: Gallery, 2006.
- ILLOVÝ, Rudolf. *Československá poésie sociální*. Praha: A. Svěcený, 1925.
- IRMANOVÁ, Eva. *Maďarsko a Versailleský mírový systém*. Ústí nad Labem: Albis International, 2002.
- JAKSCH, WENZEL. *Ztracené vesnice, opuštění lidé...: Reportáže z českého pohraničí 1924 – 1928*. Praha: Academia, 2017.
- JAKUBEC, Ivan. Die Regelung von Verkehrsfragen. In Alice Teichova – Herbert MATIS (eds.). *Österreich und die Tschechoslowakei 1918 – 1938. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1996.
- JAKUBEC, Pavel – PAŽOUT, Jaroslav (eds.). *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*. Praha: Scriptorium, 2019.
- JANČÍK, Drahomír. Ve jménu národa – do Paříže! Cesta Andreje Hlinky na mírovou konferenci a zpět. In ŠTAIF, Jiří. (ed.) *Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi: sborník příspěvků k jubilantovým sedmdesátinám*. Praha: Karolinum, 2003.
- JÁSZI, Oszkár. *Magyar kálvária magyar feltámadás*. Budapest, 1989.
- JONOVÁ, Jitka. *Domus correctionis Müroviensis = Korekční dům pro kněze na Mírově (1761 – 1850)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012.
- Jubilejný almanach mesta Košíc a východného Slovenska 1918 – 1928*. Košice: Výbor pre oslavy desiateho výročia Československej republiky v Košiciach, 1928.
- JURČIŠINOVÁ Nadežda. Prvý povojnový inšpektor na Šariši Pavel Gallo. In *Spoločnosť a kultúra východného Slovenska (knižná kultúra, udalosti a osobnosti)*. Prešov: ŠVK, 2014, s. 108-123.
- JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Možnosti a podmienky pre šírenie slovenského národného povedomia na východnom Slovensku koncom 19. a začiatkom 20. storočia. In Libuša Franková (ed.). *Východné Slovensko v kontexte moderného národného vývinu Slovákov v 19. a v prvej polovici 20. storočia (Vybrané kapitoly)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2014.
- JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Panslavizmus v Uhorsku a jeho „prejavy“ na východnom Slovensku v predvojnovom období. In Švorc, Peter – Kovaľ, Peter. *Východné Slovensko vo vzťahu centra a periférie*. Prešov: UNIVERSUM, 2018, s. 123-144.
- JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Prešovské školstvo v prvých rokoch po vzniku Československa. In Švorc, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012.
- JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Stredné školstvo v Prešove a šarišských mestečkách v rokoch 1919 – 1920 po príchode českých učiteľov. In Peter Švorc – Harald Heppner (eds.) *Veľká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)*. Prešov: UNIVERSUM, 2012, s. 291-309.
- KAČKOVIČOVÁ, Mária. Menová reforma v ČSR v roku 1919. In *Historický zborník 13*, č. 1 – 2/2003, Matica slovenská 2003.

- KAISER, Vladimír. Odkdy patřilo Ústí nad Labem k Československu? In Jakubec, Pavel – Pažout, Jaroslav (eds.). *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*, (rkp.).
- KAISEROVÁ, Kristina. Válečné deníkové reflexe ústeckého podnikatele Ferdinanda Maresche. In Zemanová, Marcela – Zeman, Václav (eds.). *První světová válka a role Němců v českých zemích*. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem a UJEP Ústí nad Labem, 2015, s. 198-208.
- KARLÍČEK, Petr. *Napínavá doba. Politické karikatury (a satira) Čechů, Slováků a českých Němců (1933 – 1953)*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub, 2018.
- KARLÍČEK, Petr. *Ústí nad Labem v roce 1918*. Ústí nad Labem: Město Ústí nad Labem, 2018.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *Habsburk, Masaryk či Šmeral*. Praha: Karolinum, 1996.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *Malé dějiny československé (1867 – 1939)*. Praha: Dokořán, 2008.
- KARŠAI, František. *Prešovské školstvo od najstarších čias do roku 1945. História*. Bratislava: SPN, 1968.
- KÁZMEROVÁ, Lubica. K vývinu štruktúry školstva na Slovensku v rokoch 1918 – 1939. In Zemko, Milan – Bystrický, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu*. Bratislava: VEDA, 2004.
- KESSLER, Vojtěch – KLEMENT, Martin. Vzpomínání turnerů na 4. březen 1919. In *Moderní dějiny*, roč. 23, 2015, č. 2.
- KESSLER, Vojtěch. Češi a Němci v roce jedna. Úvahy nad postoji a možnostmi Němců v českých zemích mezi 28. říjnem 1918 a 4. březnem 1919. In *Moderní dějiny*, roč. 26, 2018, č. 2.
- KLÍMA, Stanislav. Ruskoslovenská hranice na východe Slovenska In *Slovanský přehled*. Roč. 9, Praha: Nakladatelství Šimáček, 1907.
- KLÍMA, Stanislav. *Slovenská vlastiveda. (Zemepis a dejepis pre slovenské ľudové školy)*. Vydal Pavel Gallo šarišský školdozorca. Prešov 1920.
- KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny země koruny české*. Praha-Litomyšl: Paseka, 2000.
- KLIMEŠ, Ivan. *Kinematografie a stát v českých zemích 1895 – 1945*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2016.
- KNAIBL, Jan. *Vzpomínky státního zástupce*. Olomouc, 1932.
- KOKULA, Andrej et al. *Dejiny Bardejova*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975.
- KOLÁŘ, František. Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci In Danilák, Michal – Goněk, Vladimír – Švorc, Peter (eds.). *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno: Masarykova univerzita, 1997.
- KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, IVAN. *Válka a armáda v českých dějinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.
- KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov*. Prešov: Prešovská univerzita, 2015.
- KÓNYA, Peter – MOLNÁR, Martin. *História Červeného kríža v Michalovciach*. Michalovce: Územný spolok Slovenského Červeného kríža v Michalovciach, 2009.
- KOPICA, Jiří. *Boj o pohraničí: demonstrace 4. března 1919 v Československu*. Kadaň: Město Kadaň, 2013.

- KOPIKA, Jiří. *Vláda Deutschböhmen. Problematika česko-německých vztahů v letech 1918 – 1919* (Magisterská diplomová práce). Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Katedra historie 2003.
- KORČÁK, Rostislav. Začátky prvního slovenského denního listu na východním Slovensku. In *Nové obzory* 7, 1965.
- KOUDELA, Miroslav Ferdinand Kuschel (1899 – 1966) – sochař, malíř, antifašista. In *Olomoucký archivní sborník*, Sv. 11, 2013, s. 95-114.
- KOUDELA, Miroslav. 4. březen 1919 ve Šternberku. In *Kulturní zpravodaj města Šternberka*, 1989, č. 3.
- KOUKAL, Pavel. *František Cajthaml-Liberté: básník zrozený pro svobodu*. Ústí nad Labem: Masarykova dělnická akademie Ústí nad Labem, 1997.
- KOVAL, Peter. Nákazlivé choroby na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v prvej polovici 20. rokov 20. storočia (náčrt povojnových zdravotníckych pomerov). In *Podkarpatská Rus a východné Slovensko v súradniciach času (1918 – 1939)*. Čriepky z histórie. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017.
- KOVAL, Peter. Slovenský východ (1919 – 1937): Východoslovenská tlač a jej snahy o formovanie národného povedomia. In *Kniha 2008. Zborník o problémoch v dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008.
- KRAMER, Juraj. *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike 1919 – 1938*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957.
- KRAMMER, Jenő. A szlovenszkói magyar irodalom – lélektani szemszögből [1937]. In *Szlovenszkói küldetés*.
- KRAUSOVÁ, Milada. „Neberte nám Josefa!“ Smutný konec sochy císaře Josefa v Žatci (1919). In Grisa, Jan a kol. *Rok 1918 nejen na Ústecku*. Ústí nad Labem: FF UJEP, 2018, s. 156-167.
- KRČMA, František. *Karel Hynek Mácha – soupis prací o jeho životě, díle a kultu*. Praha: Svaz knihkupcův a nakladatelů ČSR, 1932.
- KREISINGER, Pavel. *Brigádní generál Josef Bartík. Zpravodajský důstojník a účastník prvního i druhého československého odboje*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2011.
- KREISINGER, Pavel. Vojenský léčebný ústav pro plicní choroby ve Šternberku na Moravě v neznámých dokumentech z roku 1919. In *Historie a vojenství*, roč. 68, 2019, č. 4.
- KŘUPKA, Václav – TRUNDA, Zdenek – WILHELM, Marek. *Hrad Mírov od založení po současnost*. Mohelnice: Věžnice Mírov, 2008.
- KUBÍČEK, Jaromír – VLAŠÍM, Štěpán. *100 let literatury v Rovnosti*. Brno: Rovnost, 1985.
- KUBIS, Adolf. Mezi Hanou a Jeseníky. In Opluštil, Zdeněk (ed.). *Šternbersko. Vlastivědná čítanka*. Vyškov: vlastním nákladem, 1931.
- KUČERA, Rudolf. Střelba v Kadani. In Hájková, Dagmar – Horák, Pavel (eds.). *Republika československá: 1918 – 1939*. Praha: NLN, 2018.
- KUKLÍK, Jan. Československá sociálně demokratická strana dělnická. In Malíř, Jiří a kol. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1891 –2004*. Brno: Doplněk, 2005.

- KULHÁNEK, Josef. *Vzpomínky na starý Terezín – doplněk ku městské kronice. Terezín (bez vnočení a nákladu).*
- KURAL, Václav. *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918 – 1938).* Praha 1993.
- KUTHAN, Pavel J. *V těžkých dobách.* Praha: Corona, 2010.
- LÁNÍK, Jaroslav – VLK, Jan a kol. *Dějiny Prahy, II. Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti.* Praha-Litomyšl: Paseka, 1998.
- LÁZNIČKA, František. *Češi ve Šternberku.* Šternberk, 1968.
- LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří. *Praha. Dějiny českých měst.* Praha: NLN, 2000.
- LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko v 20. storočí.* Bratislava: Kalligram, 2000.
- MACOUN, Marian. *Konec provincie Sudetenland v Šumperku* (Bakalářská diplomová práce). Brno: Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2008.
- MAGOCSI, Paul – POP, Ivan. *Encyclopedia of Rusyn History and Culture.* Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2002.
- Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 42 kötet, első rész, Budapest, 1912.
- MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci 1848 – 1948: dějiny jednoho nacionalismu.* Brno: Conditio humana, 2014.
- MAREK, Luboš. *Kinosály v revolučním roce 1918.* In Bílek, Petr A. a kol. *Československo 1918 – 1938/2018.* České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2018.
- MARESCH, Ferdinand. *Tagebuchaufzeichnungen 1914 – 1935. Original – Tagebuch übertragen aus der Handschrift, (von Urenkel Dieter W. Winter, Sohn seiner Enkelin Hildegard Maresch). Unter Verwendung der bereits eingegebenen und verkürzten Übertragung von Werner Wenisch (1990), strojopis.*
- MARTÍNEK, Jiří. *Geograf a cestovatel Jiří Viktor Daneš.* Praha: Historický ústav, 2017.
- MARTÍNEK, Jiří. *Geografický ústav Univerzity Komenského mezi 1. a 2. světovou válkou.* In Slobodník, Martin – Glossová, Marta (eds.). *95 rokov Filozofickej fakulty UK. Pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce.* Bratislava: Univerzita Komenského, 2017, s. 219-227.
- MARTÍNEK, Jiří. *Geografové v českých zemích 1800 až 1945 (biografický slovník).* Praha: Historický ústav, 2008.
- MASKALÍK, Alex. *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918 – 1992.* Košice: HWSK, 2012.
- MAŤOVČÍK, Augustín. *Biografický lexikón Slovenska II. C – F.* Martin: Slovenská národná knižnica, 2004.
- MATULA, Pavol. *Českí stredoškolskí profesori na Slovensku 1918 – 1938.* Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006.
- MÉCS, László. *Aranygyapjú. Válogatott versek.* Budapest: Ecclesia, 1987.
- MĚCHÝŘ, Jan. *Bouřlivý kraj.* Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1983.
- MEZEY, László Miklós. *Felelős irodalom.* Pomáz: Kráter, 2006.

- MICHELA, Miroslav. *Trianon labirintusaiban*. Békéscsaba – Budapest: Magyarországi szlovákok kutatóintézete – Magyar tudományos akadémia – Bölcsészettudományi kutatóközpont, 2016.
- MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. In *Dejiny Michaloviec*. Košice: TypoPress, 2007.
- MILEI, György – SMUTNÝ, Anton (eds.). *Slovenská republika rád. Dokumenty*. Bratislava: Epoque, 1970.
- MINTÁLOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1938*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2005.
- MIŠKOVIČ, Alojz. *Maďarské úmysly so Slovákmí*. Bratislava: Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1944.
- NIEDERLE, Lubor. Národopisná mapa uherských Slovákov na základe sčítaní z roku 1990. In *Národopisný zborník svazek IX*. Praha: Nákladem národopisní společnosti Československé, 1903.
- NOVÁK, Jan Václav – NOVÁK, Arne. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až do politického osvobození*. Olomouc: R. Prombergr, 1922.
- OPĚLA, Vladimír a kol. *Český hraný film I. 1898 – 1930*. Praha: Národní filmový archiv, 1995.
- Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Belo Klein-Tesnoskalský. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka. Prešov: ŠVK v Prešove, 2012.
- PAVLÍČEK, Jaromír. Ve svobodném Československu (1918 – 1938). In Jurok, Jiří a kol. *Nový Jičín. Historie, kultura, lidé. (Dějiny moravských měst)*. Praha: NLN, 2011.
- PAVLÍČEK, Václav – ČECHUROVÁ, Jana – LEDVINKA, Václav – HÁLEK, Jan. *Přemysl Šámal – kancléř prezidentů*. Praha: Nadání J., M. a Z. Hlávkových, 2019.
- PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu II. 1919*. Praha: Paseka, 1991.
- PETROV, Alexej. *Národopisná mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1924.
- PIŠTORA, Ladislav. Filmoví návštěvníci a kina na území České republiky. Od vzniku filmu do roku 1945. In *Iluminace. Časopis pro teorii, historii a estetiku filmu 3/1996*, Praha: Národní filmový archiv, 1996, s. 35-60.
- Pohnutý 4. březen 1919 ve Šternberku. Sepsáno od očitých svědků z Olomouce pí Marie Konopčíkové, p. Filipa Otavy, městského políra a Dr. Felixe Reinla, odb. lékaře*. Olomouc, 1934.
- POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Libri, 2008.
- POP, Ivan. *Podkarpatská Rus*. Praha: Libri, 2005.
- POPÉLY, Gyula. *Felvidék 1914 – 1920*. Budapest: Magyar Napló, 2010.
- PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila. *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu-Castelkorna 1664 – 1695*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001.
- PROKŠ, Petr. Andrásyho nóta. In Pánek, Jaroslav a kol. *Akademická encyklopedie českých dějin*. Sv. 1, A-C. Praha: Historický ústav, 2009.

- RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvracená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918 – 1938*. Praha: Karolinum Press, 2008.
- RAUŠER, Alois. Užhorod, hlavní město země Podkarpatoruské In Zatloukal, Jaroslav (ed.). *Podkarpatská Rus*. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1936.
- RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918 – 1946*. Praha: Vyšehrad, 2016.
- ŘEHÁČEK, Karel. České národní školství v letech 1918 – 1938. In Bílek, Petr A. – Jiroušek, Bohumil – Novotný, Lukáš (eds.). *Československo 1918 – 1938/2018*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2018.
- ŘEHÁČEK, Karel. Česko-německé soužití na jihozápadě Čech v letech 1880 – 1938. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, 31*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003, s. 217-242.
- ŘEHÁČEK, Karel. *Češi a Němci na jihozápadě Čech 1880 – 1938*. Plzeň: Dimenze a Koniáš, 2002.
- ŘEHÁČEK, Karel. Dr. František Lukavský a Plzeňsko. In *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis společnosti přátel starožitností 38/108*. Praha: Společnost přátel starožitností, 2000, s. 213-221.
- ŘEHÁČEK, Karel. Im Namen der deutschösterreichischen Republik. Západočeská justice mezi Plzní a Chebem na konci roku 1918. In Jakubec, Pavel – Pažout, Jaroslav (eds.). *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*, (rkp.).
- ŘEHÁČEK, Karel. Im Namen der deutschösterreichischen Republik. Západočeská justice mezi Plzní a Chebem na konci roku 1918. In Jakubec, Pavel – Pažout, Jaroslav (eds.). *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*. Litoměřice-Liberec-Praha: Státní oblastní archiv v Litoměřicích, 2019, s. 107-117.
- ŘEHÁČEK, Karel. *Jménem národa a pro národ! České školství v národnostně smíšených oblastech jihozápadu Čech v letech 1880 – 1945*. Plzeň: viaCentrum, 2019.
- ŘEHÁČEK, Karel. Menšinové záložny na Stříbrsku a jejich duchovní otec Karel Landsfeld. In Krček, Jakub – Stočes, Jiří (eds.). *Stříbro nad zlato. Sborník prací k životnímu jubileu PhDr. Vladimíra Bystrického, CSc.* Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2019 (v tisku).
- ŘEHÁČEK, Karel. *Němci proti Československu na západě Čech (1918 – 1920)*. Plzeň: vlastním nákladem, 2008.
- ŘEHÁČEK, Karel. Němečtí antifašisté na Karlovarsku v letech 1938 – 1948. In *Sborník Muzea Karlovarského kraje 27*. Cheb: Muzeum Cheb, 2019, s. 93-122.
- ŘEHÁČEK, Karel. Stavební družstvo pro Plzeňsko a Stříbrsko a jeho aktivity v národnostně smíšených oblastech jihozápadu Čech. In *Nardi aristae. Sborník k 70. narozeninám Ivana Martinovského*. Ústí nad Labem: albis international, 2007, s. 219-244.
- ŘEHÁČEK, Karel. Ústřední matice školská v letech 1918 – 1951. In *Paginae historiae 15*. Praha: Národní archiv, 2007, s. 97-130.
- ŘEHÁČEK, Karel. Výroba proutěného zboží jako prostředek k hospodářskému udržení české menšiny v národnostně smíšených oblastech. In Michňová, Nikola – Pražák Bárta, Tomáš (eds.). „Učičte zkoušku a jistě zůstanete stálým odběratelem!“ *Proutěná kultura v kontextu času a prostoru*. Praha-Mělník: Státní oblastní archiv v Praze, 2019, s. 62-72.

- Říjnové dny 1938 v našem městě. Osobní vzpomínka starousedlíka. In *Kulturní zpravodaj města Šternberka*, 1988, č. 10.
- ROMSICS, Ignác. *A trianoni békeszerződés*. Budapest: Osiris, 2007.
- RYCHLÍK, Ján. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha: Vyšehrad, 2012.
- SALÁK, Pavel. Zásah vojenské asistence v Kraslicích dne 27. října 1921. In *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 116, 2008, č. 2, s. 76–83.
- SANDER, Rudolf. Sudetští Němci a ČSR v letech 1918 – 1938 ve světle archivních dokumentů. In *Sborník archivních prací*, roč. 57, 2007, č. 1, s. 157–236.
- SÁRKÖZI, Éva. Ahogy azt a nagy Móricz-Hegedűs, Négyesy és József attila – elképze-
li. Egy 1931-es Móricz-vita háttere. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, roč.121, 2017,
s. 236–254.
- SEDLÁK, Imrich a kol. *Dejiny Prešova*, 2. zv. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo,
1965.
- Seznam kin v Československé republice podle stavu [k] 1. listopadu 1930*. Praha: Zemský
svaz kinematografický v Čechách, 1930.
- SIMON, Attila. Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok. In *Történelmi
Szemle*, 4/2017.
- SKŘEBSKÁ, Renata (ed.). *Sochař Julius Pelikán 1887 – 1969* [katalog výstavy]. Hranice:
Městské muzeum a galerie v Hranicích, 2006.
- Slovenský biografický slovník*, zv. II. Martin: Matica slovenská, 1987.
- SOVA, Petr. *Užhorod: průvodce hlavním městem Podkarpatské Rusi*. Užhorod: Městská
správa, 1936.
- STEHLÍK, Čestmír. *Česká sociální demokracie za války*. Praha: Tiskové družstvo strany
čs. pokrokových socialistů, 1919.
- STIEF, Wilhelm. *Geschichte der Stadt Sternberg in Mähren*. Sternberg, 1934.
- STODOLA, Kornel. Denník. In *Milan Hodža. Publicista, politik, vedecký pracovník*.
Praha 1930.
- STRAKA, Karel – KYKAL, Tomáš. *Československá armáda v letech budování a stabi-
lizace 1918 – 1932*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky, 2013.
- STRAKA, Karel – TOMEK, Prokop – BANDŽUCH, Tomáš. *Ve službách republiky. 100
let od založení československého vojenského zpravodajství*. Praha: Ministerstvo obra-
ny ČR, 2018.
- STURM, László. Szempontok Szvatkó Pál munkásságának értelmezéséhez. In *Kortárs*,
roč. 56, 2012, č. 5. s. 66–75.
- SZAKÁL, Imre. A csehszlovák hatalomátvétel Beregszászban az első világháborút
követően. In *Közoktatás. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja*, roč. 21,
2016, č. 2.
- SZARKA, László. The break-up of historical Hungary. In *Minority Hungarian Com-
munities in the twentieth Century*. Bárdi, Nándor – Fedinec, Csilla – Szárka, László
(eds.). Budapest: Atlantic Research and Publications, Inc. Institute for Ethnic and
National Minority Studies of the Hungarian Academy of Sciences, 2011.

- SZARKA, László. *A multietnikus nemzetállam 1918 – 1992*. Bratislava: Kalligram, 2016, s. 76.
- SZARKA, László. *A Szlovákok története*. Budapest: Bereményi Könyvkiadó, 1993.
- SZARKA, László. A történeti Magyarország felbomlása katonai akciók, demarkációs vonalak. In Bárdi, Nándor – Fedinec, Csilla – Szarka, László (eds.). *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008.
- SZARKA, László. *Duna – táji dilemmák. nemzeti kisebbségek-kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Ister, 1998.
- SZCEPANIK, Petr. *Konzervy se slovy. Počátky zvukového filmu a česká mediální kultura 30. let*. Brno: Host 2009.
- SZEKRÉNYESSI, Attila. *História Prešova v obrázkoch / Eperjes története képekben*. Dunajská Streda; Budapest: Lilium Aurum, s. r. o., 2013.
- SZTANCS Gábor. Dialektikus, kontaktusjelenség vagy magyar propaganda? Adatok és értelmezések a keleti szlovák (szlovják) etnikai régióról. In Fórum Társadalomtudományi Szemle, č. 3, 2016.
- SZTANCS, Gábor. Kassa helyzete és sorsa 1918 őszén. In Hajdú, Anikó. *Multietnikus világok Közép-Európában 1867 – 1944*. Komárom: TéKa, 2016.
- SZVATKÓ, Pál. *A változás élménye*. Pozsony: Kalligram, 1994.
- SZVATKÓ, Pál. Indogermán magyarok. In Apolló, roč. 8, 1938, č. 1 – 2.
- SZVIEZSÉNYI, Zoltán. *Hogyan veszett el a Felvidék?* Budapest: Franklin-társulat, 1921.
- ŠEBEK, Jaroslav. Politické strany německé menšiny. In MALÍŘ, Jiří a kol. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1891 – 2004*. Brno: doplněk 2005.
- ŠILAR, Martin – HRADIL, Filip. *Šternberk: příběhy z minulosti města: komiks*. Šternberk 2018.
- ŠNEJDÁREK, Josef. *Co jsem prožil*. Praha: Melantrich, 1939.
- ŠOLLE, Zdeněk (ed.). *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919. II*. Praha: Archiv AV ČR, 1994.
- ŠPIRITOVÁ, Alexandra. Ústřední matice školská v letech 1880 – 1919. In *Paginae historiae 1*. Praha: Národní archiv, 1993, s. 178-195.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi I. Demografická reprodukcia*. Bratislava: INFOSTAT, 2009.
- ŠROBÁR, Vavro. *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920*. Zv. 1. Praha: 1928.
- ŠTVERÁK, Vladimír. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983.
- ŠUBRT, Jeroným. *Popis župy lounské – pro potřeby školy, turistů atd*. Louny: Učitelská jednota Budeč, 1925.
- ŠUTAJ, Štefan – SZARKA, László. *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*. Prešov: Universum, 2007.
- ŠVORC, Peter. *Zrod republiky. (Dobové dokumenty, spomienky a stanoviská 1914 – 1918)*. Košice: Slovo, 1991.

- ŠVORC, Peter. K otázke krajinskej hranice Podkarpatskej Rusi a Slovenska 1918 – 1923. In Kónya, Peter – Matlovič, René (eds.). *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*. Prešov: Universum, 1997.
- ŠVORC, Peter. Prouhorské integračné snahy na území Slovenska na konci roku 1918. In *Historický časopis*, 1999, č. 1.
- ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou 1919 – 1939*. Prešov: Universum, 2003.
- ŠVORC, Peter. Politický život a obecná správa v Spišskej Belej (1918 – 1945). In Kollárová, Zuzana (ed.). *Spišská Belá*. Prešov: Universum, 2006.
- ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- ŠVORC, Peter. V novom štáte 1918 – 1939. In Malovcová, Božena (ed.). *Spišská Stará Ves*. Prešov: Universum, 2008.
- ŠVORC, Peter. Prešov v prevrate 1918 – 1919 a po ňom. In Peter Švorc a kol. *Prešov v 20. rokoch 20. storočia. Veľká doba a jej dôsledky*. Prešov: FF PU v Prešove, 2012.
- ŠVORC, Peter. Prešov v prevrate a po ňom. In Švorc, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012.
- ŠVORC, Peter. Začlenenie východného Slovenska do ČSR (1918 – 1919). In Kušník, Jozef (ed.) *Nové obzory 34. Východné Slovensko v rokoch štátoprávných a politických zmien (1918 – 1968 – 1993)*. Prešov: Krajské múzeum v Prešove, 2018.
- TAJTÁK, Ladislav. Školstvo. In Sedlák, Imrich a kol. *Dejiny Prešova 2*. Košice: Východoslovenské múzeum, 1965.
- TAJTÁK, Ladislav. K otázke vydávania učebníc vo východoslovenskom nárečí. In *Nové obzory 6*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 43-58.
- TAJTÁK, Ladislav. Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. In *Acta Facultatis Philosophicae UPJŠ. Monografia 6. Historica*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972.
- TAJTÁK, Ladislav. Naša zastáva, nástroj politiky maďarských vládnucich tried. In *Nové obzory 8*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1966, s. 78-107.
- TAJTÁK, Ladislav. Spiš a vznik Československa. In Švorc, Peter (ed.). *Spiš v kontinuite času/Zips in der Kontinuität der Zeit*. Prešov-Bratislava-Wien: Universum, 1995.
- TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In *Historický časopis*, roč. 49, č. 2 (2001), s. 307-329.
- TAMÁS, Mihály. Két part közt fut a víz. In *Két part közt fut a víz. Mirákulum. Drótvásút*. Bratislava: Madách, 1983.
- TIBENSKÝ, Ján – PÖSS, Ondrej a kol. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 3*. Bratislava: AEP, 1999.
- TOMÁŠEK, Dušan. *Nevyhlásená válka. Boje o Slovensko 1918 – 1920*. Praha: Epoque, 2005.
- TOMAŠIVSKIJ, Štepan. Etnografična mapa Ugorskoj Rusi In *Stati po slavjanovedenju*, č. 3, Petrohrad: Tlačiareň Ruskej akadémie vied, 1910, s. 178-269.
- UHLÍK, Jan. Zrod Československého väzeneštví. In *České vězenství*, roč. 10, č. 3/2002.

- URBÁN, Adolf. *Sárosi tót nyelvtan vázlatá*. Eperjes, 1875.
- VANĚČKOVÁ–ŠTĚPÁNKOVÁ, Zdeňka – EHNERT, Pravoslav. *Cajthamlúv odkaz*. Otrokovice: Sdružený klub, 1996.
- VARGHA, Kálmán. Adalékok Móricz Zsigmond csehszlovákiai útjaihoz és kapcsolataihoz. In *Irodalomtörténet*, roč. 45, 1957, s. 313-336.
- VAŠATA, Ondřej. Připojení Trutnova k Československu v prosinci 1918. In *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, roč. 10, 2017, s. 147-166.
- VELIČKA, Drahomír. Misia britského Červeného kříže v Turzovke. In *Kysuce*, č. 15, 2009.
- VESELÝ, František – SKŘIVAN, František – ŠUBRT, Jeroným. *Vývoj a život českých menšin část 5. Duchcovsko, část 6. Teplicko, část 7. Litoměřicko*. Most: Bukačovo nakladatelství, 1908.
- VIETOR, Martin. *Slovenská sovietska republika. Prvý pokus o nastolenie diktatúry proletariátu na území Československa*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1959.
- VYHLÍDAL, Milan. Divizní generál Čeněk Haužvic. In *Vojenské rozhledy*, 1/2015, Praha: Ministerstvo obrany ČR.
- VYHLÍDAL, Milan. Politická perzekuce vojenských osob. Případ generála šéfa intendantstva v. v. Josefa Peška. In *Vyjádření úcty a vděčnosti II*. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2015.
- VYHLÍDAL, Milan. První ze Tří konšelů. Zpravodajský důstojník štábní kapitán František Fárek (1894 – 1973). In *Vojenská história*, roč. 23, 2019, č. 1. Bratislava: Vojenský historický ústav, s. 123-145.
- WACHSMANN, V. *Severní Polabí od Litoměřic až k Hřensku*. Ústí nad Labem: Česká beseda Ústí nad Labem, 1888.
- WALLIS, Bertie, Cotterell. The Slavs of Northern Hungary. In *Geographical review*. Vol. 6, Number 3, 1918, s. 268-281.
- ZDENĚK, Robin. *Věžeňství v první Československé republice*. (Diplomová práce). Brno: Masarykova univerzita v Brně, Právnická fakulta, Katedra dějin státu a práva, 2011.
- ZEIDLER, Miklós. *Trianon*. Budapest: Osiris, 2003.
- ŽATKOVIČ, Grigorij. *Exposé Dr. G. I. Žatkoviča byvšeho gubernatora Podkarpatskoj Rusi*. Homestead: Greek Catholic Union, 1921.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

- Databáze legionářů a padlých v 2. sv. válce. In <http://www.vuapraha.cz/soldier/18353644>
- DEHTYARYOVA, Lina – OLASHYN, Oleg. Návrh obnovy Mestského kina v Užhorode. In https://www.bardejov.sk/images/stories/o_meste/unesco/problematika_mest_pam_centier/zbornik_prednasok_bardkontakt_2017.pdf

- FALAT, Michal. Spoločenská skladba rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku na začiatku 20. storočia In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU* [on-line]. č. 2, 2019, s. 81-102. Dostupné z: http://dejiny.unipo.sk/PDF/2019/05_2_2019.pdf
- HLADÍK, Ondřej. Gustav Jelínek (1838 – 1931) život evangelického faráře, seniora a vězeňského duchovního správce. In *Historická penologie – internetový časopis Akademie VS ČR - Kabinetu dokumentace a historie vězeňské služby ČR v Praze*, č. 2/2016, s. 89. <https://www.vscr.cz/wp-content/uploads/2017/03/HP_2_2016.pdf>.
- <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/11-18.htm>.
- [https://cs.wikisource.org/wiki/Saintgermainsk%C3%A1_m%C3%ADrov%C3%A1_smlouva_\(velk%C3%A1\)#Hlava_II._-_Plavba](https://cs.wikisource.org/wiki/Saintgermainsk%C3%A1_m%C3%ADrov%C3%A1_smlouva_(velk%C3%A1)#Hlava_II._-_Plavba).
- https://cs.wikisource.org/wiki/Trianonsk%C3%A1_m%C3%ADrov%C3%A1_smlouva/%C4%8C%C3%A1st_XII_-_P%C5%99%C3%ADstavy,_vodn%C3%ADcesty_a_%C5%BEeleznice
- https://cs.wikisource.org/wiki/Versaillesk%C3%A1_smlouva#%C4%8Cl%C3%A1nek_346
- <https://galerieosobnosti.muzeumnj.cz/albert-rytir-jantsch-von-sternbach>.
- https://www.parlament.gv.at/WWER/PAD_00387/index.shtml.
- https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/ivo/tisky/T1310_04.htm
- https://www.schiffs-agentur.ch/joomla/images/pdf/Donau/dossier-29b_hist_flottenliste_ddsg.pdf
- <https://www.sternberk.eu/historie/sternberske-stoleti-1909-2009-historicky-serial/prvni-leta-v-ceskoslovenske-republice-1919-1928.html>; <https://www.sternberk.eu/historie/chronologicky-prehled-dejin.html>; stav k 26. lednu 2020.
- JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Prvé roky pôsobenia Šafárikovho československého štátneho reálneho gymnázia v Prešove. In *Dejiny [elektronický zdroj]: internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 5, 2010, č. 1, s. 101-120. Dostupné na http://dejiny.unipo.sk/Dejiny_1_2010.pdf
- POP, Ivan. Podkarpatská Rus v československé republice (1919 – 1939) In *Dějiny Rusínů*, <https://www.rusyn.sk/dejiny-rusinu-i/>.
- Senát NZ ČSR, 1921, tisk 504 o zriadení Riaditeľstva československej štátnej dunajskej plavby v Bratislave. In https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/ivo/tisky/T0504_00.htm
- Senát NZ ČSR, 1921, tisk 504 o zriadení Riaditeľstva československej štátnej dunajskej plavby v Bratislave. In https://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/ivo/tisky/T0504_00.htm
- STRATIL, Edmund. Tržní obec Mírov v Obrazech (fotoalbum). Ateliér Rössler, 1936. In <http://genealogie.janfila.com/data/fotoalbum-mirov1935cesky.pdf?fbclid=IwAR2WSNri8Faw2AamrNsbV-RT2ZbN0WrS2R-9SDHHOHQzLIQuiz87a4ykVna4>.
- *Zasedání Národního shromáždění československého roku 1919. Tisk 471. Zpráva sociálně-politického výboru o vládní osnově zákona (č. t. 454), aby byla prodloužena platnost zákona o podpoře nezaměstnaných.* http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0471_00.htm

Rok 1919 a Československo.

Postavenie a premeny periférií nového štátu v procese jeho konštituovania

Editori: Peter Švorc – Peter Kovaľ

Autori: Dr. Barna Ábrahám, PhD.; Mgr. Anna Blatecká; PhDr. Ján Džujko, PhD.; Mgr. Michal Falat; Mgr. Jan Grisa; prof. PhDr. Roman Holec, DrSc.; Mgr. Helena Hollá; Dr. István Janek; doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.; Mgr. Petr Karlíček, Ph.D.; PhDr. Peter Kovaľ, PhD.; PhDr. Pavel Kreisinger, Ph.D.; doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc.; Mgr. Luboš Marek; RNDr. Jiří Martínek, Ph.D.; Mgr. Jiří Myroniuk; PhDr. Karel Podolský; PhDr. Karel Řeháček, Ph.D.; Mgr. Tomáš Řepa, Ph.D.; prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.; doc. Mgr. Martin Veselý, Ph.D.; PhDr. Milan Vyhliďal, Ph.D.

Rozsah: 348 strán

Vydanie: Prvé

Náklad: 300 ks

Tlač: Grafotlač, s. r. o., Prešov

Sadzba: Ing. Stanislav Kurimai

Obálka: Mgr. Lubomír Guman

Jazyková korektúra: Mgr. Hana Hollá
PhDr. Beáta Kovaľová
PhDr. Anna Švorcová

Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2020

ISBN 978-80-555-2527-3

EAN 9788055525273

ISBN 978-80-555-2527-3

9 788055 525273